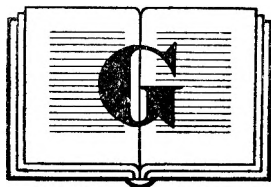

MAGYAR NEMZETGAZDASÁG ÉS PÉNZÜGY

IRTA

v. SURÁNYI-UNGER TIVADAR DR.

A NEMZETGAZDASÁGTAN ÉS PÉNZÜGYTAN EGYETEMI NY. R. TANÁRA,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA L. TAGJA.

BUDAPEST
GERGELY R. KÖNYVKERESKEDESE
V. DOROTTYA-UTCA 2.
1936

GERGELY R. KIADÁSA.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

ELŐSZÓ.

Tízéves professzori munkásságom tapasztalatait foglalom össze ebben a munkában. Hármias célom van vele. Először az, hogy szakszerű előkészületek nélkül is érthető első bevezetést nyujtsak a magyar nemzetgazdaság és pénzügy iránt érdeklődőknek. Másodszor az, hogy hallgatóim kezébe rövid tankönyvet adjak. Harmadszor pedig az, hogy gazdaságtudományi kutatásaim útját eddigi eredményeim összefoglalásának magaslátáról tekintsem át. Jó néha visszatekin-tenünk eddigi útunkra, hogy annak egységes nézetéből további törekvéseinkre vonatkozólag tájékozódást merítsünk.

Ennek a munkának tartalma csak részben visszatükröz-
zódése azoknak a hatásoknak, amelyeket a közgazdasági iro-
dalom újabb fejlődése reám gyakorolt. Részben felhasznál-
tam korábbi gazdaságjogi munkaköröm tanulságait és főleg
gazdaságbölcseleti szemlélődéseim eredményeit. Beledolgoz-
tam azonkívül gyakorlati tapasztalataimat is. Az öt világ-
részre kiterjedő számos tanulmányútamnak, amerikai és más
tengerentúli egyetemeken tartott előadásaimnak, a Nemzetek
Szövetsége huzamosabb tanulmányozásának, ügyvédi gya-
korlatomnak és egyik-másik fontosabb gazdaságpolitikai
rendszerünk előkészítésében való közvetlen részesedé-
semnek tapasztalatait. Ezekből a forrásokból jött létre a
közületi vonatkozásoknak kidomborítása, mely a jelen mun-
kán végigvonul. Általános felfogását magam a közgazdaság-
tan közületi rendszerének nevezem.

A kefelevonatok gondos átolvasásáért köszönettel tarto-
zom dr. Szigeti Gyula miniszteri tanácsos és dr. kislégghi
Nagy Dénes egyetemi magántanár uraknak. Mindketten szá-
mos oly szempontra hívták fel figyelmemet, amelyeknek utó-
lagos belejavítása szükségesnek bizonyult. Az első könyv

ötödik fejezetének tördelt lapjait dr. Szőkefalvi Nagy Gyula egyetemi ny. rk. tanár úr volt szíves átolvasni és megjegyzéseivel kísélni. A javítások ellenőrzése körül dr. Urbán János tanszékemhez beosztott egyetemi gyakornok úr segített. Neki köszönöm a név- és a tárgymutató elkészítését is.

Szeged, 1936 nyarán.

A szerző.

TARTALMI ÁTTEKINTÉS

Bevezetés	1
-----------------	---

ALTALANOS RÉSZ: TÁRSADALMI GAZDASÁG.

Első könyv: Szabad gazdaság.

Első fejezet: Szabad piac	8
Második fejezet: Pénz és hitel	52
Harmadik fejezet: Jövedelemeloszlás	79
Negyedik fejezet: Helyzetváltozások	104
Ötödik fejezet: Mennyiségi jelzés	114

Második könyv: Közületi gazdaság.

Első fejezet: A közületi gazdaság alapkérdései	140
Második fejezet: Gazdaságpolitika	171
Harmadik fejezet: Társadalmi politika	275
Negyedik fejezet: Közületi háztartás	308

KÜLÖNÖS RÉSZ: MAGYAR JÓLÉT.

Harmadik könyv.

Első fejezet: A magyar jólét alapkérdései	390
Második fejezet: Magyar gazdaságpolitika	422
Harmadik fejezet: Magyar társadalmi politika	499
Negyedik fejezet: Magyar államháztartás	523

FÜGGELÉK: IRODALMI ÁTTEKINTÉS	568
-------------------------------------	-----

Névmutató a függelékhez	585
Tárgymutató	587
Részletes tartalomjegyzék	608

BEVEZETÉS.

Az egyéni jólétnél fontosabb az egyének közösségének, *Közületi jólét és társadalmi gazdaságtan* a közületnek jóléte. Már csak azért is fontosabb, mert egyéni jólétünk végeredményben közületi jólétünknek függvénye. Közületi jólétünk anyagi vonatkozásaival hagyományosan *társadalmi gazdaságtanunk* foglalkozik. Közgazdaságtannak, politikai gazdaságtannak vagy nemzetgazdaságtannak is nevezzük. A szerint, hogy a közületi háztartást vagy pénzügytant is hozzákapcsoljuk-e vagy sem, tágabb ill. szűkebb értelemben vett társadalmi gazdaságtanról szólunk. Utóbbi esetben a pénzügytant közületi jólétünkre vonatkozó külön tudományágnak tekintjük.

Gondolatmenetünk célja, hogy a tágabb értelemben vett *A társadalmi gazdaságtan* alapelveit *magyar nemzetgazdasá- társadalmi gazdaságtan gunkra és pénzügyeinkre* való alkalmazásukban nyujtsa. A *világháború és az utána bekövetkezett események* megtanítottak bennünket arra, hogy ezen a téren is mindenekelőtt *magyar vonatkozásai* nemzeti viszonyainknak ismerete fontos. A magyar jogász is figyelmét elsősorban a magyar magánjogra, a magyar büntetőjogra, a magyar közjogra irányítja és a magánjog, a büntetőjog, a közjog általános elméletével főleg magyar vonatkozásaik alaposabb megértése kedvéért foglalkozik. Hasonlóképpen a magyar közgazdának elsősorban magyar nemzetgazdaságunkat és pénzügyeinket kell ismernie. Hogy azonban alaposan megismerhesse őket, jól el kell mélyednie előbb a közgazdasági élet és a pénzügyek általános összefüggéseinek tanulmányozásába.

A jelen munka felépítése ezen megfontolások szerint *Gondolatmenetünk* igazodik. Két részre oszlik. *Általános* részében a társadalmi gazdaságtan azon alapelveit fejti ki, amelyek mindenfajta *általános és különös része* tágabb értelmű közgazdasági összefüggés megértéséhez egyaránt szükségesek. Közülük azonban már itt mindenekelőtt azokat hangsúlyozza, amelyek magyar nemzetgazdaságunk

szempontjából fontosak. Egyúttal oly rendben csoportosítja őket, amilyenben leginkább alapozhatják meg magyar nemzetgazdasági intézményeink átértését. Más szóval: elsősorban nem a német nemzeti szocializmus, az olasz fascizmus, az orosz bolsevizmus vagy az új amerikai társadalom gazdasági rendszerének, hanem a magyar nemzetgazdaságnak magyarázatát készíti elő. Áttekintí azonban mindazon szempontokat, amelyek közösen érvényesek az összes különböző gazdasági rendszerekre. Az idevágó szempontoknak területe tág. Általános részünk ezért válik aránylag terjedelmessé. A *különös* rész azután a különös társadalmi gazdaságtant adja, azaz magyar jólétünkre alkalmazza általános tanulságainkat. Terjedelemben a jelen munkának csupán harmadrésze. A munka címét azonban éppen az általános résznek magyar jólétünk megértése felé irányuló felépítése is indokolja. Az olvasó tehát mindkét részben egyaránt azokat az összefüggéseket kapja, amelyek a magyar közgazda számára elsősorban fontosak.

*A szabad
gazdaság
összefüggé-
seinek
fontossága*

A munka három könyvéből az első kettő az általános részre, a harmadik pedig a különös részre jut. Első könyvünk minden társadalomgazdasági életnek maradandó alapját és keretét, a *szabad gazdaság* összefüggéseit világítja meg. Ezeket az összefüggéseket oly értelemben kell ismernie minden közgazdának, miként a mérnöknek az elméleti természettan elemeit, a zenésznek a hanglétrákat vagy pedig a vívónak az alapvágásokat. Vajmi gyatra mérnök, zenész vagy vívó az, akinek ily ismeretei nincsenek. Csupán ezeknek gyakorlásával és ismételtetésével mégsem érheti azonban be, ha tudásának magasabb fokaira kíván hágni. A szabad gazdaságot vagy a gazdasági szabadságot is csak oly szilárd alapnak tekinthetjük, amelyre élő gazdaságunk intézményei felépülnek és amelyhez nagyobb távlatú fejlődésüknek folyamán vissza-visszatérnek. Ennek az élő társadalmi gazdaságnak összefüggéseit fejti ki azután második könyvünk, mely a közületi gazdaságról szól.

*A szabad
gazdaság
kérdéseinek
áttekintése*

A gazdasági szabadság fogalmának határait addig terjesztjük ki, ameddig társadalmi gazdaságunk egyetlen szervező elve még a korlátlan *magántulajdon*. Első könyvünkben tehát a közgazdaságnak azokat az összefüggéseit és intézményeit tekintjük át, amelyek a korlátlan magántulajdon

alapján tapasztalatilag létrejönnek. Így adódnak benne a gazdálkodás lényegéről és az értékről, az áralakulásról, a fogyasztásról, a termelésről, a pénzről, a hitelről és a jövedelemeloszlásról szóló fejtegetések. Minthogy az idevágó összefüggéseknek javarésze a mennyiségtan eszközeivel is jól kifejezhető, ennek a kifejezés módnak alapelveit is vázoljuk.

Második könyvünkben a *közületi gazdaság* megértésének kiindulópontjaként először a közületi szükséglet és a közületi érték fogalmát elemezzük. Belőlük vezetjük le a közületeknek, tehát az államnak, a városnak, a községnek stb. gazdasági lényegét, valamint létrejöttüknek, fejlődésüknek és tevékenységeiknek gazdasági vonatkozásait. Azután a közületi célkitűzések gazdaságbölcseleti fejtegetésén át a ma uralkodó különböző gazdasági rendszerek magyarázatához jutunk. Az ilyképen megvilágított közületi jóléti célok részben gazdaságpolitikai, részben társadalompolitikai, részben pedig pénzügyi politikai eszközökkel érhetők el. Sorban fejtegetjük tehát a szorosabb értelemben vett gazdaságpolitika, a társadalompolitika és a pénzügyi politika legfontosabb elveit. Utóbbiakat a pénzügytan rövid elméletével alapozzuk meg. A teljesen szabad gazdaságban nincs pénzügyi beavatkozás és így nincs államháztartás sem. Ezért az államháztartás helyesen csakis a közületi gazdaság összefüggésein belül, azoknak szerves részeként fogható fel.

A különös részt tartalmazó harmadik könyvünk először a közületi célkitűzések síkján nézi a magyar nemzetgazdaságunk különleges vonásait. Utóbb pedig eszközi vonatkozásban tekinti át magyar gazdaságpolitikánk, magyar társadalmi politikánk és magyar államháztartásunk legfontosabb kérdéseit. Vizsgálatuk alapján rámutat azokra a gyakorlati utakra is, amelyek általános jólétünk színvonalának emeléséhez vezethetnek. Tudományos és gyakorlati vonatkozásban egyaránt döntő fontosságú jóléti szempontjainkat kereskedelmi mérlegünk, adóssági mérlegünk, fizetési mérlegünk, általános gazdasági mérlegünk, azaz nemzeti vagyonunk és nemzeti jövedelmünk, társadalmi osztálymérlegünk, valamint pénzügyi mérlegünk szerint csoportosítja és mérleget. Míg a második könyv a gazdasági életbe való beavatkozás mélységének foka alapján tagolja a gazdaságpolitikát, addig itt — mintegy az újszerűség kiegyensúlyozásául — a

A közületi
gazdaság
összetétele

A magyar
nemzetgazdaság
kérdéseinek
felosztása

mezőgazdasági, ipar-, kereskedelmi és hitelpolitika szerinti hagyományos beosztás is teret kap.

A munka ily felépítésének tartalmi sajátossága leginkább az, hogy eltér a tágabb értelemben vett társadalmi gazdaságtannak különösen a német tudomány nyomán szokásos felosztásától: nem követi a *gazdaságelméletre, gazdaságpolitikára és pénzügytanra* való hármas tagolást. Először azért nem, mert elmélete a gazdaságpolitikának is van. Oly elmélete, amely túlnyúl a hagyományos gazdaságelmélet keretein. Ahol nincsen, ott nem lehet szó tudományosan megalapozott gazdaságpolitikáról. A gazdaságelméletnek a gazdaságpolitikával való szembeállítás a fogalmi szabadság síkján tehát nem állhat meg. Másodszor azért nem, mert a pénzügytan sokat veszít értelméből, ha a szorosabb értelemben vett közgazdaságtantól különválasztva nézzük. Harmadszor pedig azért nem, mert főleg ez a hármas tagolás okozza azokat az áthidalhatatlannak látszó ellentéteket, amelyek egyrészt a gazdaságelmélet és a gazdaságpolitika, másrészt pedig a gazdaságpolitika és a pénzügyi politika között felmerülni szoktak. Az ellentétek azonban legott kiküszöbölődnek, amint tágabb értelemben vett társadalmi gazdaságtanunkat az imént vázolt rendszerben építjük fel. Aki mégis a hagyományos hármas beosztáshoz ragaszkodik, az első könyvünkben nagyjában a gazdaságelméletnek, második könyvünkben pedig a gazdaságpolitikának és a pénzügytanak alapelveit fogja megtalálni. Ha hiányolja, hogy ebből a két könyvből a fogalmi összefüggéseknek szűkre szabott bemutatása mellől hiányzik a hagyományos példalódzás, akkor az egész harmadik könyvet egyetlen terjedelmes példasorozatnak tekintse. Nem innen-onnan rendszertelenül összeválogatott, hanem magyar nemzetgazdaságunkra rendszeresen alkalmazott példák sorozatának. A tágabb értelmű társadalmi gazdaságtan hagyományos „anyagából” tehát a jelen munkában sem vész el semmi. Ezt az anyagot csupán oly csoportosításban adjuk, amely jobban alkalmazkodik gazdasági életünk alapvető kérdéseihez: a szabad és a közületi gazdaság közötti ellentéthez, valamint magyar jóléti szempontjainknak különlegességéhez. Így adódnak a közgazdaságról alkotott *közületi* (gemeinschaftlich, gemeinwirtschaftlich) felfogásunknak rendszeres keretei.

A
társadalmi
gazdaságtan
hagyományos
hármas
tagolása

Példák
alkalmazása

A
társadalmi
gazdaság
közületi
felfogása

Alaki tekintetben a munkának három sajátossága indokolandó már eleve is: rövidsége, irodalmi hivatkozásoktól való mentessége és magyar szakkifejezésekhez való ragaszkodása. 500 rövidre szabott szakaszban igyekszik egybefogni a tágabb értelmű társadalmi gazdaságtan egész anyagát akkor, amidőn ennek egyes részeire vonatkozólag önmagukban is többszörösen terjedelmesebb kiváló munkák állnak rendelkezésünkre. Ezeknek a munkáknak sorában különösen három oly újabb rendszerünk van, amelyek részletessége bőven elégíti ki idevágó irodalmi szükségleteinket. Megjelenésük időbeli sorrendjében *Navratil Ákos*, *Heller Farkas* és *Balás Károly* rendszereiről van szó. Nemzetközileg is nagy jelentőségükre gondolatmenetünk végén fogunk majd még bővebben visszatérni. Ezen három kimagasló rendszer mellé hasonló terjedelmű negyediket írunk felesleges lett volna. A jelen munka inkább oly értelemben igyekszik őket kiegészíteni, hogy tömör és lényegesen rövidebb áttekintést nyújt azok számára, akik a részletkérdések iránt kevésbé érdeklődnek. Főcélunk itt a közgazdaságtan közületi rendszerének lehetőleg kevés vonással megrajzolt egy-sége.

Csakis a rövidsége és tömörsége való törekvés indokolja egyúttal azt is, hogy az *idézetek* és *irodalmi hivatkozások* szokásától eltekintünk. A tudományos tekintélyre (ad autoritatem) való támaszkodást csupán ezért helyettesítjük itt az igazságra (ad veritatem), azaz az összefüggések lényegére alapított bizonyítással, érveléssel. Az így előálló hiányokat igyekszik pótolni és egyúttal a tekintély tiszteletének elvét hangsúlyozza a függelékben található irodalmi áttekintés. Benne a gazdaságtudományi elmélyedés irányelveire vonatkozólag is útmutatást kapunk. A szakértő irodalmi hivatkozások nélkül is könnyen látni fogja, hogy mennyit köszön a szerző *Navratilnak*, *Hellernek*, *Balásnak*, a bécsi egyetemességi (univerzalisztikus), az amerikai intézményi (institutionalisztikus) iskoláknak, valamint más irányoknak és mennyi a sajátja.

Elsősorban a rövidség és világosság kedvéért törekedik végül a jelen munka *magyarul* kifejezni azokat a közkeletű gazdaságtudományi fogalmakat, amelyekről gyakorta azt hisszük, hogy jól egyedül idegen szókkal fejezhetők ki. A

*társadalmi
gazdaságtan
terjedel-
mesebb
magyar
rendszerei*

*Irodalmi
hivatkozá-
sok és a
tudományos
tekintély
tiszteletének
elvé*

*Magyar
szakkifeje-
zések
használat*

nyelvtisztítás, mint cél, itt csak másodsorban jöhet tekintetbe. Magyar nyelvünk manapság van már annyira fejlett, hogy gazdaságtudományi fogalmainkat is sokkal világosabban fejezhetjük ki vele, mint holmi szedett-vedett, többnyire erősen elkorcsosult és többféle homályos értelmet szivacszerűen felszívó idegen szókkal. Az ilyfajta szokat csak zárójelben találják meg azok, akik már hozzájuk szoktak.

Milyen előzetes ismeretek szükségesek gondolatmenetünk megértéséhez?

A szövegben, ahol szükségesnek mutatkozik, annak mindig csak későbbi helyeire hivatkozunk. A korábbi helyen mondottakat mindenhol már ismerteknek tételezzük fel. Hasolóképpen már ismerteknek tételezzük fel azokat a legelemibb gazdaságbölcseleti, gazdaságtörténeti, gazdaságjogi és gazdaságstatisztikai fogalmakat is, amelyeknek ismerete közkeletű értelmezés szerint az *általános műveltséghez* tartozik. Körülbelül ahhoz az általános műveltséghez, amelyet a középiskolai érettségi színvonala jelez. Külön nem magyarázzuk tehát meg, hogy mit jelent az élet anyagi felfogása, hogy milyen gazdasági változásokkal járt a gőzvasút felfedezése, hogy milyen jogi összetétele van a részvénytársaságnak, vagy pedig azt, hogy miképpen tudjuk statisztikailag kifejezni az ár változásait. A felsőbb mennyiségtan legalapvetőbb módszereinek ismerete viszont csak az első könyv ötödik, azaz utolsó fejezetének megértéséhez szükséges. Akinek ily ismeretei nincsenek, az ezt a fejezetet nyugodtan átlapozhatja. Kihagyása sem az előtte álló, sem pedig az utána következő összefüggések megértését a legkevésbé sem zavarja. A gondolatfűzés egységének elősegítése céljából jegyzetek alkalmazását is mellőzzük.

Pénzügytani fejezeteink megoszlása

Aki külön a *pénzügytan* iránt érdeklődik, az a második könyvnek első és negyedik, valamint a harmadik könyvnek negyedik fejezetét tanulmányozza. Azután nézze meg még a függeléknek a pénzügyi irodalommal foglalkozó 498—500. §-ait is. Ezeken a helyeken megkapja a pénzügyi összefüggések egészének vázlatát. A széttagoltság itt alaki szempontból kétségtelenül hátrány. A szűkebb értelemben vett társadalmi gazdaságtan és a pénzügytan egybeszövésének tartalmi előnyei azonban súlyosabbaknak bizonyulnak.

ÁLTALÁNOS RÉSZ:
TÁRSADALMI GAZDASÁG
ELSŐ KÖNYV: SZABAD GAZDASÁG

ELSŐ FEJEZET: SZABAD PIAC

I. Gazdaság, szükséglet és érték.

1. §. Gazdálkodás és gazdaság. — 2. §. A gazdasági elv. — 3. §. A műszaki elv. — 4. §. Cél és szükséglet. — 5. §. Gazdasági javak. — 6. §. Gazdasági szükséglet és jólét. — 7. §. A szükségletek kielégítésének rendje. — 8. §. Haszon és határhaszon. — 9. §. Gazdasági értékelés. — 10. §. Használati érték. — 11. §. Költségérték. — 12. §. Egyéni és társadalmi gazdaság. — 13. §. Szabad gazdaság és magántulajdon. — 14. §. Csereérték.

1. §. Gazdálkodás és gazdaság.

*Céljaink
többsége*

*Eszközeink
közössége*

*Eszközeink
elégtelensége*

Gazdálkodás az a tevékenység, amely az előtte lebegő több cél között latolgatva osztja meg a felhasználható közös, de viszonylagosan elégtelen eszközöket. Az eszközök közössége azt jelenti, hogy felhasználható eszközeink minőségileg egyaránt alkalmasak az előttünk lebegő több cél elérésére. Eszközeink elégtelenségét pedig úgy értelmezzük, hogy szóbanforgó valamennyi célunk teljes eléréséhez mennyiségileg nem elegendők. A gazdálkodás tárgyi kerete a gazdaság.

2. §. A gazdasági elv.

*Jó és rossz
gazdálkodás*

A gazdasági elv azt követeli, hogy gazdálkodásunkban céljainkat helyesen latolgassuk és fontosságukhoz mérten osszuk meg közöttük eszközeinket. Ha így cselekszünk, eljárásunk gazdaságos lesz. Azokat a tárgyi berendezéseinket is, amelyek ily eljárásunkat elősegítik, gazdaságosaknak tekintjük. Ha viszont nem követjük a gazdasági elvet, akkor rosszul gazdálkodunk. Ebben az esetben nem cselekszünk gazdaságosan és az eljárásunkat okozó tárgyi berendezések sem lesznek gazdaságosak.

3. §. A műszaki elv.

Gyakorlati életünkben a gazdasági elvvel többnyire szorosan kapcsolatos a műszaki (technikai) elv. A kettő *A legkisebb eszközök elve más, mint a gazdasági elv,* azonban korántsem azonos. A műszaki megfontolás ugyan- *bár vele kapcsolatos* is nem a célok többségére, az eszközök közösségére és viszonylagos elégtelenségükre vonatkozik, hanem ettől függetlenül az adott célnak *minél kevesebb* eszközzel való elérésére vagy pedig az adott eszközökkel *minél nagyobb* célnak megvalósítására irányul. A műszaki elv lényeges alapja tehát a legkisebb eszközök (lex minimi), azaz a legkisebb ellenállás általános törvénye (lex minoris resistentiae), amely szerint minden erő a legkisebb ellenállás irányában törekszik érvényesülni. Miután gazdasági latolgatásunk eredményeként eszközeinknek bizonyos részét egyik adott célunk elérésének szántuk, műszaki feladatot kell még megoldanunk: most már adott eszközökkel kell célunkat minél tökéletesebben elérnünk. Búzánkat két részre osztjuk. Az egyiket élelemnek, a másikat vetőmagnak használjuk fel. Ez a megosztás gazdálkodásnak, gazdasági latolgatásnak eredménye. Azután arra törekszünk, hogy vetőmagnak szánt búzánkat minél jobban vessük el. Ez már műszaki feladat. A műszaki megoldáson belül ugyan újabb gazdasági kérdések merülhetnek fel; nyomukban azonban ilyenkor is megfelelően új műszaki feladatok állnak elő. A gazdasági megfontolás ilyenképen megelőzi a műszakit.

4. §. Cél és szükséglet.

A gazdasági elv a legtágabb értelemben vett szerves élet minden terén érvényesülhet. A gazdálkodást azonban csak az emberi elme gazdaságilag latolgató tevékenységére *Szükségleteink alanyi és tárgyi értelmezése* szoktuk vonatkoztatni. Ha céljainkat, amelyeknek elérése a gazdálkodásban előttünk lebeg, önmagunkra vetítjük, *tárgyi* értelmű szükségleteinknek tekinthetjük őket. *Alanyi* értelmében a szükséglet viszont oly hiányérzet, amelynél a hiánypótlás eszközeinek tudatában vagyunk. Egyes szükségleteink kielégítésével gazdálkodásunk meg nem szűnik, mert helyükben más szükségleteink támadnak. Így állandóan megmarad a céloknak azon többsége, mely a gazdálkodásnak elő-

feltétele. Szükségleteink nemcsak *minőségileg* fejlődnek, hanem *mennyiségileg* is: művelődésünk (kultúránk) haladásával általában egyre finomabb és egyre több szükségletünk van.

5. §. Gazdasági javak.

*Szabad
javak*

*A gazdasági
javak
anyagi vo-
natkozásai*

Azon tárgyi vagy tárgyilag minősülő eszközök, amelyek szükségleteink kielégítésére szolgálnak, a javak. Minthogy gazdálkodásra csak akkor kerülhet sor, ha felhasználható eszközeink viszonylagosan elégtelenek, *gazdasági* javaknak csak azokat a javakat tekintjük, amelyeknek mennyisége szükségleteinkhez mértén korlátolt. Velük szemben állnak a *szabad* javak, amelyeket korlátlan mennyiségben használhatunk fel. További megszorításként szokásossá vált, hogy korlátolt mennyiségű javaink közül csak az *anyagiakat* vagy anyagi vonatkozásúakat tekintjük gazdaságiaknak. Gazdasági javak lehetnek ilyképen a személyes szolgálatok is. Ezzel szemben a minden anyagi vonatkozás nélküli szellemi és erkölcsi javak nem gazdaságiak. Gazdasági jószág tehát a kenyér vagy a munka. Nem az a vallásosság. Szabad jószág a levegő.

6. §. Gazdasági szükséglet és jólét.

*Anyagi és
szellemi
jólétünk*

Szükségleteink közül azokat, amelyeket gazdasági javakkal elégíthetünk ki, gazdasági szükségleteknek mondjuk. Minél több gazdasági szükségletünket tudjuk viszont kielégíteni, annál magasabb színvonalra emelkedik gazdasági jólétünk. A gazdasági jólétet általában anyagi jólétnek szoktuk értelmezni. Ehhez képest gazdálkodásról és gazdaságról tehát csak *anyagi* jólétünkkel való vonatkozásukban szólunk. Az elkülönítés azonban itt általában nem könnyű, mert anyagi jólétünk többnyire szorosan fonódik egybe *szellemi* jólétünkkel.

7. §. A szükségletek kielégítésének rendje.

Szükségleteink között vannak olyanok, amelyek kielégítésük szempontjából oszthatók, és vannak olyanok, amelyek

oszthatatlanok. Fontosságuk mértéke szerint a szükségletek szintén csoportosíthatók. Amilyen arányban elégítjük ki mármost osztható szükségleteink egyes legsürgősebb részeit, oly arányban csökken a szükséglet egészének fontossága. Kevésbé fontos osztható szükségleteinknek sürgősebb részei ilyképen ugyanolyan jelentőségre emelkedhetnek, mint önmagukban véve fontosabb, de részben már kielégített szükségleteink megmaradó részei. Ha helyesen gazdálkodunk, arra fogunk törekedni, hogy különböző osztható szükségleteink, legsürgősebbeknek bizonyuló részeik *arányos* kielégítésével, egyenlő fontossági színvonalon helyezkedjenek el. Ugy is mondhatjuk, hogy önmagukban véve különbözően fontos szükségleteinket a fontosságnak egyenlő fokáig elégítjük ki. Ha kevés vízünk is van, esetleg csak részben isszuk meg; arányos részét mosdásra használjuk fel. Ez az arányosság vezérlő szempontja közös eszközöket, azaz gazdasági javakat több célunk, azaz különböző gazdasági szükségleteink között latolgatóan megosztó gazdálkodásunknak.

*Szükség-
leteink oszt-
hatósága*

*Szükség-
leteink
arányos
kielégítése*

8. §. Haszon és határhaszon.

Szükségleteink kielégítése számunkra egyéni hasznot jelent. Azokat a javakat, amelyek az ily kielégítésre alkalmasak, hasznosaknak tekintjük. Minél fontosabb szükségletet vagy szükségletrészt elégít ki valamely jószág, haszna számunkra annál nagyobb. Minél kevésbé fontos azonban a kielégítendő szükséglet vagy szükséglet rész, annál csekélyebb a szóbanforgó haszon. Minél többet használunk fel tehát valamely jószágból szükségleteink kielégítésére, annál inkább csökken a felhasznált jószágrészeknek haszna. Az a haszon, amelyet szükségleteink kielégítésének mindenkor határán a még felhasznált utolsó jószág rész nyújt, a *határhaszon*. Ha mármost a jószág különböző részei egymással helyettesíthetők, az utolsó még felhasznált jószág rész haszna, tehát a határhaszon szerint fog igazodni az egész jószág haszna. Az utolsó még megevett falat kenyér szerint ítéljük meg az egész cipó hasznát, noha első falatjának önmagában sokkal nagyobb haszna lehet, mert esetleg az éhhaláltól ment meg. Hasonlóképen alakul a szükségleteink kielégítésére készen álló jószágtömegeknek, azaz a kész-

*Gazdasági
javak határ-
haszna*

*Készletek
határhaszna*

leteknek haszna is, ha a hozzájuk tartozó egyes jószágok egymással helyettesíthetők: az utolsó még felhasznált jószág haszna, tehát a határhaszon fogja megszabni az egész készlet hasznát. Minthogy készleteink többnyire egymással helyettesíthető javakból állnak és minthogy szükségleteink is általában többé-kevésbé oszthatók, a határhaszon jelentőségének területe igen tág.

9. §. Gazdasági értékelés.

*Gazdasági
érték*

Azt a jelentőséget, amellyel a gazdálkodásunk folyamán latolgatott eszközök, azaz a gazdasági javak céljaink elérésének, azaz szükségleteink kielégítésének szempontjából bírnak, gazdasági értéknek nevezzük. A gazdasági latolgatás tehát értékelést jelent, amelynek eredményeként gazdasági javainkat többé-kevésbé értékeseknek tekintjük. Ha röviden értékről szólunk, a gazdasági értékre célzunk. Pedig ez csak *egyik válfaja* az érték általános jelenségének. Tőle különböző, egyéb válfajok a műszaki érték, a jogi érték vagy pedig a három alapvető önérték: az igazsági (logikai) érték, az erkölcsi (etikai) érték és a szépségi (esztétikai) érték.

*Műszaki
érték, jogi
érték és az
alapvető ön-
értékek*

10. §. Használati érték.

*Haszon és
érték*

Gazdasági javainkat mindenekelőtt hasznosságuk alapján, közelebbről határhasznuk szerint értékelhetjük. Ennek az értékelésnek eredménye a használati érték (l. 44. §), mely közvetlenül az értékelő alany szükségleteitől függ. Minden gazdasági jószágnak oly nagy használati értéket tulajdonítunk, amilyen mértékben alkalmas szükségleteink kielégítésére. A *haszon* és az ily értelemben vett *érték* azonban korántsem azonos fogalmak. A haszon előfeltétele ugyan az értéknek, de azért nem minden értékes, ami hasznos: haszna a szabad javaknak is van, míg értékeseknek csak a gazdasági javakat tekintjük, mert mennyiségük korlátolt. A használati érték ilyképen nemcsak a javak hasznának, hanem mennyiségüknek is függvénye. Minél nagyobb készletünk van valamely jószágból, annál több szükségletünknek ill. szükségleteink annál kevésbé sürgős részeinek kielégítésére is telik még belőle. Annál csekélyebb lesz a jószág határ-

haszna, vele kapcsolatban egész haszna és ennek megfelelően értéke is. Fordított előjelekkel ugyanezen összefüggés alapján értékeljük megfelelően magasan azokat a javainkat, amelyekből csak csekély készleteink vannak. Az arany általában értékesebb, mint az ugyanakkora darab kenyér. A *ritka* javak tehát igen értékesek lehetnek, míg a korlátlan mennyiségű javak értéktelensége ugyancsak ezzel az összefüggéssel magyarázható.

Gyakori és ritka javak értéke

11. §. Költségérték.

Gazdasági javainkat azonban nemcsak azon élvezet alapján értékeljük, amelyet szükségleteink kielégítésére való felhasználásuk számunkra jelent, hanem egyúttal azon *áldozat* szerint is, amelyet értük hoznunk kell. Ezt az *áldozat* költséget a javak *költségének* nevezzük. Tőle függő értékelésünk eredménye a költségérték. A költség magában foglalja mindazon áldozatunkat, amelybe a javak előállítása került. Előállításon pedig itt azon folyamatok összességét értjük, amelyek eredményeként a javak szükségleteink kielégítésére kész állapotba és helyzetbe jutnak. Minthogy költségeink is általában oszthatók, egészük megítélése éppenúgy a még felmerült utolsó költségrésztől, azaz a *határköltségtől* függ, mint a haszon egészének megítélése a határhaszontól. A költségérték azonban nemcsak az értékelt javak előállításával ténylegesen felmerült költségeink alapján áll, hanem többé-kevésbé egyúttal azokat a költségeket is figyelembe veszi, amelyekkel a javaknak újbóli előállítása járna. Az értékelésnek ezen utóbbi szempontja tehát a mindenkori *újra-előállítási* költségek szerint igazodik. A használati érték és a költségérték mindig karöltve járnak és egymást kiegészítik: a bennük foglalt latolgatás alanyi és tárgyi mozzanatai elválaszthatatlanul kapcsolódnak egybe. Miként a visszhang falról falra verődik vissza, úgy a gazdasági értéknek is, mint eredőnek, két lényeges tényezője van: a haszon és a költség.

Áldozat és költség

Határköltségek

Újra-előállítási költségek

12. §. Egyéni és társadalmi gazdaság.

A gazdálkodásnak, valamint a vele kapcsolatos szükségletkielégítésnek és értékelésnek eddig érintett folyamatai az

*A társas
együttlét
gazdasági
jelenségei*

egyedülálló, embertársaitól teljesen függetlenül gazdálkodó egyénnél is megfigyelhetők. A következőkben azonban most már csak a *társas együttlétben* fellépő gazdasági jelenségeket vizsgáljuk. Közülük is egyelőre csupán azokat, amelyek mindenféle társas együttlétre, mindenféle társadalomra egyaránt vonatkoznak, bármilyen is annak tagoltsága és szervezete. Figyelmünket tehát nem az elszigetelt egyéni gazdaság, hanem a társadalmi gazdaság vagy közgazdaság összefüggéseire irányítjuk.

13. §. Szabad gazdaság és magántulajdon.

*Korlátlan
rendelkezési
szabadság
és felsőbb-
ségi korláto-
zások*

Szervezeti elvként egyelőre egyedül a korlátlan magántulajdon intézményét tételezzük fel, mely magában foglalja a tulajdonjog alapján való korlátlan *rendelkezési szabadságot*. Minden felsőbbbségi beavatkozástól, mely ezt a szabadságot korlátozná, egyelőre eltekintünk. Ily értelemben szólnunk a szabad közgazdaság vagy röviden a szabad gazdaság jelenségeiről.

14. §. Csereérték és cseregazdaság.

*Csere és
vagyon*

Csak oly társas együttlétben, mely a magántulajdonban foglalt rendelkezési szabadság alapján áll, jöhet létre a *csere*. A rendelkezésünkre álló készleteket itt most már vagyonnak tekintjük, melynek egészét vagy egyes részeit szabadon cseréljük el mások vagyonáért. A csere lehetőségére való tekintettel minden gazdasági jószágot azon javak értéke szerint is értékelünk, amelyeket érte cserébe kaphatunk. Így áll elő a csereérték, mely cseregazdaságunk alapvető tényezője. A csereérték azonban korántsem helyezkedik szembe a használati értékkel és a költségértékkel: hiszen a cserébe várt vagy kapott jószágot is végeredményben használati értékei, tehát a vele járó élvezet és az érte hozott áldozat szerint értékeljük. A gazdasági értéknek tehát a használati érték, a költségérték és a csereérték csupán külsőleg különböző arculatai.

A csereérték, a használati érték és a költségérték egymásköztli viszonya

II. Áralakulás.

15. §. Érték és ár. — 16. §. Piac. — 17. §. Piaci verseny és határpárok. — 18. §. Alku. — 19. §. Piaci egyensúly. — 20. §. Ármozgalom. — 21. §. Kereslet és határhaszon. — 22. §. Vásárlóképeség. — 23. §. A kereslet változékonysága. — 24. §. A kereslet rugalmassága. — 25. §. A kereslet kizárólagossága. — 26. §. Kínálat és határköltség. — 27. §. Nyereszkedés és alákínálás. — 28. §. A kínálat változékonysága és rugalmassága. — 29. §. Egyedáruság. — 30. §. Egyesült kínálat. — 31. §. Árrétegzés és áruk elpusztítása.

15. §. Érték és ár.

A szabad cserében gazdasági javainkat csereértékük szerinti egymásközi arányukban adjuk és vesszük. Ennek *Csere és* az arálynak kifejezője az ár. Valamely általános csereeszköz *adás-vétel* köznek (l. 71. §) alkalmazása az adás-vételt könnyebbé és az árak alakulását áttekinthetőbbé teheti ugyan, az árnak azonban nem lényeges feltétele. Megelőző értékelés nélkül viszont az ár létre nem jöhet. Világosan látjuk ezt a szoros összefüggést az értékelés és az áralakulás bonyolultabb eseteiben is: azokat a javakat, amelyek használatukban egymást többé-kevésbé helyettesíthetik (fungibilisak), a helyettesítési lehetőség foka szerint egyformán értékeljük és egy- *Egymást he-* úttal megfelelően egyenlő árt is adunk értük. Hasonló a *lyettesítő és* helyzet azoknál a javaknál, amelyek akár előállításukban, *kiegészítő* akár pedig felhasználásukban egymással kapcsolatosak, egy- *javak* mást kiegészítik (komplementárisak): a kapcsolat közelsége szerint összefüggően értékeljük őket. Áraik ugyancsak megfelelő hatást gyakorolnak egymásra (l. 20 §).

16. §. Piac.

Közgazdasági értelemben *piacnak* tekintünk minden vonatkozást, amelyben csere létesül. Amely piacon általános *Vevők és* csereeszközt alkalmazunk, ott azt a cserélőt, aki ily csere- *eladók* eszközzel fizet, vevőnek, azt pedig, aki érte más gazdasági jószágot, tehát árut ad, eladónak tekintjük (l. 74. §). A piac sokféleképpen tagolódik: sokféle piacot különböztetünk meg a szerint, hogy a rajtuk cserélt áruk különböző fajtájú *A piacok* anyagi javak vagy pedig különböző személyes szolgálatok. *sokfélesége*

A tagolódásnak másik módja abból adódik, hogy áruinkat egyes piacainkon nagyban (en gros), másokon pedig kis mennyiségekben, kicsinyben (en détail) adjuk és vesszük.

17. §. Piaci verseny és határpárok.

Csere-
képesség

Mind a vevők, mind pedig az eladók eredetileg különböző értékelésekkel jelennek meg a piacon: más és más értéket tulajdonítanak a cserére szánt áruknak. Minthogy a létrehozandó cseréért mind a vevők, mind pedig az eladók egymásközt szabadon versenyeznek, a legkönnyebben cseréhez jutni az a vevő fog, tehát a leginkább csereképes az a vevő lesz, aki eredeti értékelése szerint a legtöbbet hajlandó adni az áruért. Hasonlóképen az eladók között is az a leginkább csereképes, aki a legkevesebbbért hajlandó odaadni áruját. Különböző értékelésű vevők és eladók, azaz különböző cserepárok kerülnek szembe egymással a piacon. Közülük két párnak értékelései lesznek kiemelkedően fontosak. Egyikük az, amelyben a viszonylag legkevesebbé csereképes, de még éppen cseréhez jutó vevő áll szemben a cseréből már kizárt eladók közül a viszonylag még leginkább csereképesséssel. Ez a határpár jelzi a létrejövő többé-kevésbé egységes piaci árnak lehető *felső* határát. A lehető *alsó* határ attól a másik fontos határpártól függ, amelyben a viszonylag legkevesebbé csereképes, de éppen még cseréhez jutó eladó találkozik a cseréből már kizárt vevők közül a viszonylag még leginkább csereképesséssel. Hasonló áru a piaci versenyben kevesebbbért, mint amennyiről ezen határpár között szó van, kapható általában nem lesz; többet pedig, mint amennyiről a másik határpár tárgyal, kapni érte általában nem fogunk.

Felső és alsó
árhatár

18. §. Alku.

Alkuvási
képesség

A határpárok jelezte két lehető árhatár között jön létre az ár. Hogy mely ponton, az a cserélőknek alkuvási készségén és ügyességén mulik. *Alkudni* pedig általában az a fél tud sikeresebben, akinek nagyobb az adás-vételben való jártassága és aki ennek alapján jobban át tudja tekinteni a multnak, a jelennek és a jövőnek különböző piacok szerint tagozódó cserelehetőségeit. Az, hogy a csere a vevőnek vagy

az eladónak sürgősebb-e, tehát hogy ilyképen vajjon melyik kerül kedvezőtlenebb helyzetbe, már eredeti értékelésükben jut kifejezésre és ezért már a lehető árhatárok létrejötténél játszik fontos szerepet, nem pedig az alku. Az alku érvényesülési lehetősége, tehát a két árhatár közötti távolság viszont az általános cserelehetőségnek és a piacok ^{A piacok áttekinthetősége} áttekinthetőségének függvénye: ennek a két tényezőnek van leginkább befolyása arra, hogy a felek mennyire különböző eredeti értékeléssel jönnek a piacra.

19. §. Piaci egyensúly.

A vevő cserehajlandósága a kereslet, az eladóé pedig a kínálat. Nemesak az ár függ azonban a szabad versenyen, az árhatárok létrejöttén és az alku eredményén át a kereslettől és kínálattól, hanem a maga részéről ez a két tényező is ugyanannyira függ az ár magasságától. Az ár közvetítésével pedig a kereslet és a kínálat egymásnak is kölcsönös függvényei. Minél nagyobb tehát a kereslet, annál jobban emelkedik az ár, és vele együtt terjeszkedik ki a kínálat is; minél nagyobb viszont a kínálat, annál alacsonyabb az ár és egyúttal annál jobban terjeszkedik ki a kereslet. Ha pedig az árból indulunk ki, azt látjuk, hogy minél magasabb az ár, annál nagyobb a kínálat, de egyúttal annál kisebb a kereslet. Amidőn viszont a kereslet csökken, akkor az ár hanyatlik; ez pedig közvetlenül serkentőleg hat vissza a keresletre. Hasonlóan kétirányú és közvetlen kölcsönhatás áll fenn az ár és a kínálat között is. A kereslet, a kínálat és az ár között tehát a közvetlen és közvetett kölcsönhatásoknak egész sorozata állapítható meg. Ezeknek a kölcsönhatásoknak pillanatnyilag megrögzített összességét a piacon uralkodó egyensúlyi állapotnak foghatjuk fel.

20. §. Ármozgalom.

A szóbanforgó egyensúly azonban nem merev, hanem állandóan változik: amint valamely külső körülmény a keresletben, a kínálatban vagy az árban változást idéz elő, legott megindul közöttük a kölcsönhatásoknak új egyensúlyi helyzet felé való hullámozása. Az egyes kölcsönhatások kü-

Rövidebb lejáratú ár-hullámok lönböző, de többé-kevésbbé rövid idő múlva következnek be. A bekövetkezésükben mutatkozó késedelem (lag) tehát különböző. Ebből adódik árainknak különböző, de többé-kevésbbé rövid *hullámok* szerinti mozgása. Amennyiben viszont három áralakító tényezőnk valamelyikére tartósabb nyomatékkal gyakorolnak egyirányú befolyást külső körülmények, az áralakulás tartósabb alapidány felületi hullámzások ellenére is megfelelően haladhat. Ármozgalmainkban ilyenképen hosszabb lejáratú *irányzatok*, irányvonalak (trendek) és rövidebb hullámzások, kilengések (oszcillációk) egymás mellett állhatnak meg. Bonyolult összetételűvé ármozgalmainkat különösen az a tény teszi, hogy a javak helyettesíthetőségének, valamint előállítási és felhasználási kapcsolatainak következtében többé-kevésbbé valamennyi árunak valamennyi piacán változó kereslete, kínálata és ára egymásközt megannyi kölcsönös összefüggést mutat (l. 76. és 83. §§).

Hosszabb lejáratú ár-irányzatok

21. §. Kereslet és határhaszon.

Annál a piaci határpárnál, amelytől az áralakulás *felső* határa függ, a legkevésbbé csereképes, de még cseréhez jutó *A határvevő és a hatályos kereslet alsó határa* vevő, tehát a legalacsonyabb, de azért még hatályos kereslet játszik fontos szerepet. A határvevő elsősorban azért kerülhet a hatályos kereslet alsó határára, mert a cseréhez jutó összes vevők közül az ő számára van az árunak legkisebb haszna. Ez a határhaszon lesz azután a cserélők egymásközi versenyének alapján az egész hatályos keresletre mérvadó, akár az áru közvetlen, akár pedig esetleges továbbadás útján várt közvetett felhasználása lebeg szeme előtt.

22. §. Vásárlóképesség.

A határvevőt azonban nemcsak az áruhoz fűződő értékelése juttathatja a hatályos kereslet alsó határára, hanem *A határvevő csereeszközeinek mennyisége* a rendelkezésre álló csereeszközök szűkös mennyisége (l. 74. §), azaz *vásárlóképességének* (l. 83. §) csekélyisége is. A két tényező nem mindig jár karöltve: előfordulhat, hogy az árunak a határvevő számára igen nagy haszna van, vásárlóképességénél fogva azonban mégis csak kevesebbet adhat

érte. Ilyenkor a határvevőnek nem határhaszna, hanem vásárlóképessége fogja megszabni a felső árhatárt, amelynél többet általában a nagyobb vásárlóképességű vevőknek sem kell majd adniok. Sem az áru határhaszna sem pedig a határvevő vásárlóképessége nem változatlan tényező, hanem akár a határvevő szükségleteivel, akár pedig a rendelkezésre álló csereeszközök mennyiségével változhat. Megfelelően változik egyúttal a felső piaci árhatár is.

23. §. A kereslet változékonysága.

Azt a keresletet, amely könnyen változik meg, *változékonynak* (variábilisnak) tekintjük (l. 35. §). Mervé viszont az a kereslet, amely aránylag nagy tehetetlenségi nyomatókkal *Változékonyság és merevség* őrzi meg terjedelmét. A két lehető véglet között a kereslet változékonyságának (variabilitásának) annyi különböző foka mutatkozik, ahány különfajta áru kerül a piacra. Minden egyes gazdasági jószág ugyanis különböző következetességgel fellépő, azaz különbözően változékonyságú szükségleteink kielégítésére szolgál és így piaci áruként is különbözően változékonyságú keresletnek lesz tárgya. A szerint, hogy a változékonyság a keresletnek inkább helyétől, idejétől vagy tárgyától függ-e, a kereslet mozgékonyaságáról (mobilitásáról), halaszthatóságáról (postponibilitásáról) vagy pedig hajlékonyságáról (flexibilitásáról) szólhatunk. Mind a három esetben csak a változékonyság különböző eseteire célunk, melyeknek hatása egyaránt a kereslet növelhetőségében, illetőleg csökkenthetőségében nyilvánul meg. Ilyképen előálló különböző fokú változékonyságát a kereslet az ár változásaival szemben tanúsítja: az erősen változékonyságú kereslet az ár változásának esetében legott az árunak most már viszonylagosan megváltozott határhaszna és a vevőnek ugyancsak viszonylagosan eltolódott vásárlóképessége szerint fog emelkedni vagy csökkenni. Emelkedése vagy csökkenése még akkor is jelentékeny lehet, ha az ár csak keveset változik. A mervé keresletnél viszont a határhasznát és a vásárlóképességet az ár változásai többé-kevésbé érintetlenül hagyják. Ezért a kereslet is csak keveset vagy egyáltalában nem változik.

Mozgékony-ság, halaszt-hatóság és hajlékonyság

24. §. A kereslet rugalmassága.

*Rugalmas-
ság és ru-
galmatlan-
ság*

A változékony kereslettel szemben *rugalmasnak* (elasztikusnak) azt a keresletet mondjuk, amely az árnak nemcsak egyszeri és egyirányú, hanem ismételt és ellentétes irányú változásait is megfelelő emelkedéssel vagy csökkenéssel követi (l. 35. §). Az ily kereslet tehát összehúzódik, amint az ár emelkedik, de többé-kevésbé ugyanannyira kiterjeszkedik ismét, amint az ár csökken. A rugalmasság (elaszticitás) ilyenképen a keresletnek rokontermészetű, de azért lényegesen más tulajdonsága mint a változékonyosság: az erősen változékony kereslet lehet igen kevésbé rugalmas, mert az ár ismételt és ellentétes irányú változására távolról sem veszi fel korábbi terjedelmét. Az aránylag merev kereslet viszont igen rugalmas lehet, ha az ár mozgása csak kevésbé változtatja meg ugyan, ellenkező irányú ármozgalom hatása alatt azonban többé-kevésbé újra korábbi terjedelmébe billen vissza. A merevség tehát csupán a változékonyoságnak ellentéte. A rugalmasságé azonban a rugalmatlanság. A kereslet rugalmassága két ellenkező irányú erő hatásaitól függ. Az egyik az

*Változtató
erő és visz-
szaható erő*

ár változásával a keresletre ható változtató erő, a másik pedig az ár későbbi ellentétes irányú változásával a keresletet újból érintő visszaható erő. A szerint mármost, hogy a visszaható erő hatása megközelítőleg ugyanolyan nagy-e, vagy pedig sokkal kisebb-e, mint a változtató erőé, a kereslet megfelelően rugalmassá, illetőleg rugalmatlanná válik.

25. §. A kereslet kizárólagossága.

*Az előnyös
keresleti ki-
zárólagosság
piaci felté-
telei*

Amidőn a piacon több eladóval egyetlen vevő áll csak szemben, a kereslet *kizárólagosságának* esete forog fenn. Minél változékonyabb az ilyen kereslet az ár emelkedésekor és minél merevebb tud maradni az ár csökkenésekor, annál előnyösebb helyzetbe jut a kínálattal szemben. Más szóval: az ilyenképen egyoldalúan változékony kizárólagos kereslet a kínálat csökkenése következtében támadó áremelkedést visszautasítja, mert a maga részéről is összehúzódni képes. A kínálat emelkedésével járó árcsökkenést viszont megrögzíti, mert nem terjeszkedik ki és ezzel nem emeli ismét az árat. A kizárólagos kereslet azonban nyilvánvalóan nem tud ily

előnyös helyzetre szert tenni, ha ellenkező irányban változékony vagy pedig ha rugalmas. Ha ugyanis rugalmas, akkor a kínálat oldaláról jövő minden árváltozást egyformán átvenni kénytelen. Ha pedig az egyoldalú változékonyyságnak utóbbi, kedvezőtlen esete forog fenn, akkor a kizárólagos kereslet is éppenséggel felhajtja megint a kínálat oldaláról csökkenő árat és a kínálatból fakadó áremelkedést részben szintén át kell vennie, mert kedvezőtlenül egyoldalú merevségével csak tökéletlenül tud ellene védekezni. A kizárólagos keresletnek előnyös helyzete tehát nem rugalmasságának, hanem az ár emelkedésekor tanúsított egyoldalú változékonyságának függvénye. Hasonló előnyei lehetnek még a keresletnek, ha sok eladóval kevés vevő áll csak szemben, ha tehát a kereslet nem teljesen, hanem csak viszonylagosan kizárólagos. Ha azonban sok a vevő, akkor egymásközi versenyük következtében szóbanforgó előnyeiket is elveszthetik. Ezért alkalmi piaci csoport (ring, pool, corner) vagy pedig tartósabb jellegű beszerzési egyesülés (beszerzési kartell, konszern) alakjában tömörülhetnek (l. 30. §). Keresletüket így mégis többé-kevésbé egységessé, sőt kizárólagossá tehetik.

*Viszonyla-
gos keresleti
kizárólagos-
ság*

26. §. Kínálat és határkötség.

Amiként a felső árhatárt a kereslet oldaláról elsősorban a határvevő határhaszna szabja meg, úgy az alsó árhatár általában a határeladó határkötségétől függ. A határeladó az alsó árhatár szempontjából mérvadó piaci határpárban mint a legkevésbbé csereképes, de azért még cseréhez jutó eladó, tehát mint a legalacsonyabb, de azért még hatályos kínálat képviselője szerepel. Határeladóvá azért lesz, mert a még hatályos kínálat csoportjában az áru őneki kerül legnagyobb költségébe. Ha mármost a piacon szabad verseny uralkodik, akkor ugyanazt az árut ennél a határkötségnél kevesebbért általában egyik eladó sem fogja kínálni. Míg tehát a kereslet főleg a használati érték szerint igazodik, addig a kínálatnál a költségérték szempontja dönt.

*A határ-
eladó és a
hatályos ki-
nálat alsó
határa*

27. §. *Nyerészkedés és alákínálás.*

Nyilvánvaló azonban, hogy a hivatásos eladó általában nem elégedhet meg a tényleges költségeinek vagy pedig az újraelőállítás előrelátható költségeinek színvonalán mozgó árral. Ezen felül még keresnie, nyernie is kell valamit: törekvése szerint minél többet. Minthogy pedig a piac előterében többnyire a hivatásos eladó áll, ez a nyereszkeskedési törekvés a kínálat értékelésének fontos tényezőjévé válik.

Az alákínálás feltételei és céljai Határköltségeinek színvonalára még a határeladó is, amennyiben eladással hivatásszerűen foglalkozik, csak kivételes kényszerhelyzetben szállhat le. Mégis előfordulhat, hogy az eladó egyes piacokon átmenetileg *költségein aluli* áron kínálja az árut. Ilyen alákínálásra (dumpingre) a többi eladó erős versenyében többnyire (l. 31. §) az a törekvése szokta bírni, hogy a szóbanforgó piacokon átmeneti részleges veszteség árán is gyökeret verjen (l. 67. §).

28. §. *A kínálat változékonysága és rugalmassága.*

A nyereszkeskedési tényező nagy súlyánál fogva többé-kevésbbé minden kínálat nemcsak *változékonny*, hanem bizonyos határok között egyúttal *rugalmas* is. Minden kínálatnak esetleges merevsége csak átmeneti lehet: tartósan költségein alul senki el nem ad, tehát árcsökkenéskor előbb-utóbb minden kínálat összehúzódik. A nyereség tartós reménye viszont cseregazdaságunkban minden gazdasági jószág előállítására serkentőleg hat. Ilyképen az ár emelkedésére előbb-utóbb minden kínálat kiterjeszkedik. Erre a kétirányú kölcsönhatásra való tekintettel hajlik minden kínálat a rugalmasság felé és ezért jár itt a változékonyság a rugalmassággal többnyire karöltve. Messzemenően változékonny és egyúttal erősen rugalmas azoknak az áruknak kínálata szokott lenni, amelyeknek előállításához tartósabb jellegű és más célra többé-kevésbbé használhatatlan költségesebb berendezések nem szükségesek. Amely áru viszont előállításában ily berendezésekre szorul, annak kínálatában a változékonyság és egyúttal a rugalmasság is nehezebben és esetleg hosszabb idő múlva fog csak érvényesülni.

A kínálati változékonyság és rugalmasság többnyire egymással kapcsolatos jelenségek

29. §. Egyedáruság.

A kínálat kizárólagosságát egyedáruságnak (monopóliumnak) nevezzük. Szükségeink korlátlanságára és gazdasági javaink korlátozott mennyiségére való tekintettel magántulajdoni cseregazdaságunkban az egyedáruság általában sokkal nagyobb horderejű jelenség mint a kereslet kizárólagossága. Utóbbit az egyedárusággal szemben egyedvételnek (monoóniumnak vagy keresleti monopóliumnak) nevezhetjük. *Egyedáruság és egyedvétel*

Természeti egyedáruságról akkor szólnunk, amiképpen a kínálat kizárólagosságának alapja valamilyen egyedülálló természeti adományból, éghajlati, távolsági viszonyokból vagy pedig egyéni készségekből származó különleges előny. Ahol viszont a kínálati kizárólagosságot valamely különlegesen előnyös vagyoni helyzet vívja ki magának, ott *Természeti gazdasági* egyedárusággal állunk szemben (l. 221. és 313. §). *és gazdasági egyedáruság*

Az egyedárus kínálatát többé-kevésbé tetszése szerint szabályozza. Ezáltal az árat megfelelően alakítja és a kereslettel szemben előnyös helyzetbe jut. Helyzete általában annál előnyösebb, minél egyoldalúbban merev egyrészt a kereslet az árak emelkedésekor és minél egyoldalúbban változékony másrészt ugyanakkor saját kínálata. Általában jól használja ki az egyedáruság a rugalmas keresletet is. Akkor is, ha a maga részéről szintén rugalmas. Az egyedáruság lehet *teljes* és lehet *részleges*. Utóbbi esetben egyedárusághoz hasonló (monopoloid) helyzetet látunk. Ez valamilyen vonatkozásban és valamennyire végeredményben minden piaci kínálat *Az egyedárusághoz hasonló* javára kimutatható. A kereslettel szemben a teljes egyedáruságnál ugyan kisebb mértékben, de azért valamelyest *hasonló helyzetek* szintén előnyössé válhat.

30. §. Egyesült kínálat.

Részleges egyedáruság nevezetesen azokon a piacokon érvényesül, amelyeken valamely árura vonatkozólag sok vevővel nem sok, hanem csak egynéhány eladó áll szemben. Ezek viszont a teljes egyedáruság előnyeire is szert tehetnek, ha egymással *egyészülve* szabályozzák kínálatukat. Hasonló helyzet érhető el megfelelő egyesüléssel még akkor is, ha a piacon sok az eladó. Azok az alkalmi piaci csoportok *Kínálati csoportok, egyesülések és szervezeteik*

(ringek, poolok és cornerek) és azok a hosszabb időre szóló, de lazább szervezetű egyesülések (kartellek és konszernek), valamint azok a szorosabban egybefogott szervezetek (trösztök), amelyek ily módon teremtenek maguknak egyedáruságot, a piaci áralakuláson messze terjedő hatalommal uralkodhatnak (l. 65. §). Hatalmuk általában nagyobb szokott lenni, mint a keresleti egyesüléseké.

31. §. Árrétegezés és áruk elpusztítása.

Az árrétegezés előnyei

Az egyedárusnak módjában állhat, hogy áruját különböző mennyiségekben, minőségekben vagy alakban hozza a piacra és hogy ezáltal a keresletet vásárlóképességéhez mértén csoportosítsa vagy *rétegezze*. Megfelelően az árakat is olyképen rétegezheti, hogy költségeihez képest a lehető legnagyobb nyeresége legyen belőlük. Ha azt tapasztalja, hogy nyeresége csekélyebb kínálat, de magasabb árak mellett nagyobb, a tulajdonában lévő áruknak megfelelően csekély részét dobja csak piacra, a többit pedig visszatartja. Az ilyképen visszatartott árukat későbbi eladásra elraktározhatja. Esetleg más, kedvezőbbben értékesíthető árukat állíthat elő

Áruk visszatartása és részleges elpusztítása

belőlük vagy pedig távolabbi helyeken alákínálással igyekezhetsen őket eladni. Előfordulhat azonban, hogy ezek a megoldások túlnagy veszteségeivel járnának. Ilyenkor az árut *el is pusztíthatja*. Ezt azért teszi, hogy piacra kerülő áruit csereértékükben, azaz árukban emelje (valorizálja). Árukészlete egyrészének nyilvános elpusztításához az egyedárus különösen akkor folyamodik, ha ettől a vevőkre gyakorolt közvetlen benyomás útján inkább várja a kereslet kiterjedését és ilyképen az árak emelkedését (áruinak valorizációját).

III. Fogasztás.

32. §. Fogasztás és háztartás. — 33. §. A fogyasztó járadéka. — 34. §. A szükségletek rangsora. — 35. §. Fényűzés és nélkülözés. — 36. §. Pazarlás és fukarság. — 37. §. Életszínvonal és társadalmi rétegződés. — 38. §. A fogyasztók egyesülései.

32. §. *Fogasztás és háztartás.*

A javaknak szükségleteink kielégítésére való közvetlen felhasználását, mely értékelő latolgatásunk eredménye, *fo-* *Egyszeri fel-*
gyasztásnak nevezzük. Ez a fogasztás állhat a javaknak *használás és*
egyszeri felhasználásából vagy pedig többé-kevésbé tartós *tartós hasz-*
használatukból. Nem tekinthető viszont fogasztásnak a ja- *nálat*
vaknak oly felhasználása, amely által más javakká dolgoz-
zuk fel őket. Hasonlóképen nem fogasztás a javaknak oly
elpusztítása, amely nem valamely szükségletünk céltudatos
kielégítésére irányul. Gazdálkodásunknak azt a részét, amely *Háztartás*
figyelmét elsősorban a fogasztásra irányítja, *háztartásnak*
is szoktuk nevezni. Nem tartozik viszont a gazdasági cselek-
vés területére és ilyképen a tulajdonképeni háztartáshoz sem
a fogasztásnak befejező, műszaki része. Ez az értékeléssel
megbecsült javaknak szükségleteink között való végleges
megosztása és megfelelő elkülönítése, tehát a fogasztás gaz- *Gazdasági*
dasági része után következik. Lényegileg így többé nem is a *és műszaki*
gazdasági elv, hanem a műszaki elv szerint irányul. Bennün-
ket itt nem ez a műszaki értelemben vett fogasztás érdekel. *értelmben*
Az alábbiakban is csak a gazdasági értelemben vett fogasztás *vett fogasz-*
tásról lesz szó. *tás*

33. §. *A fogyasztó járadéka.*

Szabad csere mellett a fogasztás főképen a javak
piaci áralakulásának függvénye: a tőlünk előállított javak-
nak árától függ, hogy vajjon magunk fogyasztjuk-e el vagy
pedig eladjuk-e őket. Utóbbit esetleg azért tesszük, hogy
értük oly más fogasztási eszközöket vegyünk, amelyeket *A fogyasztói*
árakra való tekintettel nem érdemes előállítanunk. Fogasz- *hasznok és*
tásunk alakulására ennél fogva nemcsak a javak hasznának, *vásárlóké-*
hanem vásárlóképességünknek (l. 83. §) is döntő befolyása *pességek*
van. Minthogy azonban hasonló javaknak ára a piaci ver- *különböző-*
sége *sége*

seny következtében egyöntetű, a különböző vásárlóképes-ségű fogyasztók egyforma áron vehetik meg őket. Pedig egyes fogyasztók szükség esetén többet is adnának értük. A nagyobb vásárlóképes-ségű fogyasztók ilyen módon előnyhöz jutnak. Előnyüket, azaz azt a különbözetet, amely a javak-nak sokféle használati értéke és többé-kevésbbé egyöntetű piaci árak között fennáll, *fogyasztói járadéknak* nevezzük.

34. §. A szükségletek rangsora.

*Elsőrendű
életszükség-
letek*

*Művelődési
szükségletek*

A fogyasztás akkor helyes, ha szükségleteink rang-sorát követi. Ez különböző fontosságuk szerint alakul ki. Az egyéniség különbözőségével azonban szükségleteink rang-sora szükségszerűen más és más képet mutat. Általános ér-vénnyel tehát szükségleteink egyetlen csoportjáról sem állít-hatjuk, hogy fontosabb mint a másik. Bizonyos fokig külön-leges helyzetük legfeljebb csak elsőrendű *életszükségleteink*-nek vagy létszükségleteinknek van, amelyeknek kielégítése nélkül ember meg nem élhet. Ilyen a legszükségesebb táplál-kozás iránti szükségletünk, míg a ruházkodás és a lakás már csak az éghajlat függvénye. Sokkal tágabb körűek, de egy-úttal sokkal bizonytalanabb tartalmúak *művelődési* (kul-túr-) szükségleteink. Ezeket a mindenkori művelődés (kul-túra) színvonalán való megélhetés követelményeihez mérjük.

35. §. Fényűzés és nélkülözés.

*Fényűzési
szükségletek*

*Viszonylagos
és tényleges
nélkülözés*

Aki az általános művelődési szükségletek színvonalán felül fogyaszt, az *fényűzően* (luxusban) él. Fényűzési szük-ségleteink is sokféleképpen rétegződnek. Így értelmezésük és tartalmuk is viszonylagos szokott csak lenni. Aki viszont fo-gyasztásában az általános művelődési szükségletek kielégí-tésén alul marad, az viszonylagosan *nélkülözni* kénytelen. Az ily viszonylagos (relatív) nélkülözéssel szemben tényle-ges (abszolút) nélkülözésről akkor szólnunk, ha fogyasztásunk még az elsőrendű életszükségletek színvonalát sem éri el. Minthogy ennek a tényleges nélkülözésnek nyomása nagy, az elsőrendű életszükségleti cikkek iránti piaci kereslet álta-lában csak kevéssé változékony. Egyúttal azonban erősen rugalmas. A fényűzési cikkek kereslete viszont igen változé-

kony, de csak kevésbé rugalmas szokott lenni. Különös mértékben van ez így azoknál a fényűzési cikkekénél, amelyek *Divat-
gyakoribb divatváltozásoknak* (l. 69. §) tárgyai. A művelődés- *változások*
szükségleti cikkek iránti kereslet változékonysága és rugalmassága egyaránt közepes szokott lenni, mert egyrészt a viszonylagos nélkülözés nyomása szintén jelentős, másrészt pedig művelődésünk általános tartalma is változó.

36. §. Pazarlás és fukarság.

Aki jelen szükségleteinek túlságosan nagy fontosságot *Jelen és
tulajdonít, jövőbeli* fogyasztását pedig megfelelően elhanyagolja, az *pazarol*. Aki pedig túlságos figyelmet szentel jövő- *jövőbeli
beli szükségleteinek és jelen* fogyasztását vagyonának gyarapítása kedvéért megfelelően háttérbe szorítja, az *fukarkodik*. Míg fényűzésünk és nélkülözésünk egyaránt vásárlóképességünkötől függ és ilyképen gazdaságos lehet, addig pazarlásunk és fukarságunk is mindenképen helytelen gazdálkodást jelent. Előfordulhat azonban egyrészt, hogy a fényűző *Pazarló
fényűzés és
fukarkodó
nélkülözés*
fogyasztás egyúttal pazarol is, és másrészt, hogy a nélkülözést fukarság okozza.

37. §. Életszínvonal és társadalmi rétegződés.

Életszínvonalunk, azaz külsőleg is kifejezésre jutó gazdasági jólétünk nem pazarlásunktól vagy fukarságunktól, hanem attól függ, hogy fogyasztásunk vajjon fényűzően vagy pedig nélkülözően alakul-e. Elsősorban ennek megfelelően rétegződik társadalmunk is *felső és alsó osztályra*. Ket- *és felső
osztály*
tőjük között áll a *középosztály*, melynek fogyasztása általában a mindenkori művelődési szükségletek kielégítésének színvonalán mozog (l. 103. §). Az életszínvonalon kívül szellemi és erkölcsi tulajdonságok is tényezői társadalmi rétegződésünknek. Idevágó fontosságuk azonban többnyire alárendelt. Annál alárendeltebb, minél anyagiasabb társadalmunk általános gondolkozása. A magasabb társadalmi osztályba való emelkedés vágya vagy pedig a hozzá való ragaszkodás így gyakran vezet pazarláshoz, tehát helytelen gazdálkodáshoz. Különösen nagy azon jelen szükségleteink *Társadalmi
emelkedés
és süllyedés*
túlzott kielégítésének veszélye, amelyek külsőleg erősen

szembeötlők. Ritkábbak azok az esetek, amelyekben az alacsonyabb társadalmi osztályhoz való vonzódás vagy ragaszkodás fukarságot idéz elő.

38. §. *A fogyasztók egyesülése.*

Fogyasztói kizárólagosság
A fogyasztási szövetkezet

Ha a fogyasztók társadalmi erőiket célszerűen *egyesítik*, általában olcsóbban fogyasztanak. Fogyasztásuk színvonalát ezáltal emelhetik. Az egyesülés egyik módja az, amidőn a fogyasztók együttesen, nagyban vásárolnak. Ilyképen a piaci kereslet részbeni vagy teljes kizárólagosságának, azaz megfelelő egyedvételnek előnyeire tesznek szert. Az egyesülés azonban úgy is előállhat, hogy többé-kevésbé tartós használati tárgyakat (lakóházakat, közlekedési eszközöket, konyhafelszereléseket stb.) a fogyasztók közösen szereznek be és használnak. Mindkét egyesülési módnak alapvető elve a kölcsönös (mutuális) segítség; előtérben álló jogi alakja pedig a szövetkezet.

IV. Termelés.

39. §. A termelés szüksége. — 40. §. A termelés gazdasági és műszaki folyamatai. — 41. §. Termelési ágak. — 42. §. A termelés tényezői. — 43. §. A termelés költségei. — 44. §. Hozadék, hozadéki érték és határhozadék. — 45. §. Jövedelem. — 46. §. Termékenység, termelékenység és jövedelmezőség. — 47. §. Költségszámítás. — 48. §. Termelési eszme. — 49. §. Vállalkozási eszme és vállalat. — 50. §. Munka. — 51. §. Munkaegyesítés és munkamegosztás. — 52. §. Természeti erő. — 53. §. Tőke. — 54. §. Takarékoság. — 55. §. Álló és forgótőke. — 56. §. Tőkegazdaság. — 57. §. A termékenység alakulása. — 58. §. A termelési tényezők változékonysága és rugalmassága. — 59. §. A termelés helye és ideje. — 60. §. A termelékenység alakulása. — 61. §. Az őstermelés nyers hozadéka. — 62. §. Az ipar nyers hozadéka. — 63. §. A kereskedelem nyers hozadéka. — 64. §. A jövedelmezőség alakulása. — 65. §. A termelők egyesülései. — 66. §. Kisüzem és nagyüzem. — 67. §. Termelési fölények. — 68. §. Költségszámítás és közlekedés. — 69. §. A termelés mint a fogyasztás irányítója. — 70. §. A termelés mint a forgalom irányítója.

39. §. *A termelés szüksége.*

Termelésnek a javak legtágabb értelemben vett előállítását tekintjük. Ez az előállítás nemcsak új javak létrehozá-

sát foglalja magában, hanem már meglévő javaknak elfoglalás (tulajdonbavétel, okkupáció) vagy csere útján való megszerzését is. Termelésnek számít tehát minden tevékenység, mely a javakat fogyasztásra kész állapotba hozza. A termelés szüksége a gazdálkodásnak azon vonásából adódik, hogy javaink szükségleteinkhez viszonyítva mindig elégtelenek: hogy mennyiségüket növeljük és hogy ezáltal megfelelően fogyaszthassunk, termelnünk kell. Egyébként ugyanis szükségleteinket és velük fogyasztásunkat kellene apasztanunk, ami nemcsak a fényűzésről és az anyagi művelődésről való lemondást, hanem — fokozott alkalmazása esetén — az élet tagadását is jelenti.

40. §. A termelés gazdasági és műszaki folyamatai.

Miként a fogyasztásnak, úgy a termelésnek is vannak merőben műszaki folyamatai. Ezek csupán a termelési eredménynek a felhasznált eszközökhöz viszonyított legnagyobb tökéletességére irányulnak. Velük szemben a termelés gazdasági folyamatai a közös eszközökként szereplő költségeket értékelve latolgatják és ily alapon osztják meg őket az előállítandó különböző javak között. A termelésnek ez a gazdasági része többnyire elválaszthatatlanul fonódik egybe műszaki részével, azaz a műszaki értelemben előállító (edukatív) folyamatokkal.

41. §. Termelési ágak.

A termelésnek azon ága, mely az anyagi javakat szolgáltatja, az őstermelés. Termékeinek szükségleteinkhez mért átalakításával az ipar foglalkozik. Az áruk helybeli, időbeli és mennyiségi elosztását pedig a kereskedelem végzi. A termelésből mindhárom termelési ág egyaránt kiveszi részét. A különbség köztük csupán az, hogy a termelésnek az őstermelés és többnyire az ipar is nélkülözhetetlen ágai, míg a kereskedelem csak a fejlettebb társadalmi gazdálkodásban válik szükségessé. Csak ott, ahol az őstermelés és az ipar valamelyest eltávolodott már a közvetlen fogyasztástól. A kereskedelemnek termelési szerepe tehát inkább kiegészítő, másodlagos jellegű. Ezért szoktunk elsősorban csak az őstermelés,

termelésre és az iparra gondolni, amikor szorosabb értelemben vett termelésről szólunk.

42. §. A termelés tényezői.

A termelésnek *négy* tényezője van: termelési eszme, az emberi munka, a természeti erő és a tőke. Ezek közül az első három minden termelésnek nélkülözhetetlen eleme. Csaknem mindig nélkülözhetetlen a tőke is. A négy termelési tényező minden fejlettebb termelésből különböző arányban veszi ki részét. A termelési eszme egyaránt fontos mindhárom termelési ágban; az őstermelésben a természeti erő jelentősége emelkedik ki; az iparban és a kereskedelemben pedig többnyire a tőke és a munka súlya nagy.

Termelési eszme, emberi munka, természeti erő és tőke

43. §. A termelés költségei.

Ha az önálló termelőnek, akié a termelési eszme, a három másik termelési tényező nem áll elegendő mértékben rendelkezésére, tulajdonosaiktól, azaz a munkástól, a földtulajdonostól és a tőkéstől kell *megvennie* (l. 74. § és 83. §) őket. Nagyjában ebből adódnak a termelés költségei. Belterjes (intenzív) a termelés, ha költségesebb termelési tényezők, nevezetesen a tőke és a munka fokozottabb igénybevételének következtében eredményesebb. Ellenkező esetben termelésünk külterjes (extenzív).

Önálló termelő, munkás, földtulajdonos és tőkés

Belterjes és külterjes termelés

44. §. Hozadék, hozadéki érték és határhozadék.

Termelési tevékenységünk tárgyi eredménye a *hozadék*. A szerint, hogy a termelés műszaki vagy pedig gazdasági folyamatainak eredményét nézzük-e, műszaki illetőleg gazdasági hozadékról szólunk. Előbbinél a termék műszaki, utóbbinál pedig gazdasági értékelése (l. 74. §) mérvadó. A gazdasági hozadék egészét nyers hozadéknak tekintjük. Ha levonjuk belőle a termelési költségeket, a tiszta hozadékhoz jutunk. A várható tiszta hozadéktól függ a termelésre szánt, azaz a termelési javaknak (gépeknek, ipari nyersanyagoknak, a termőföldnek, az emberi munkának stb.) *hozadéki értéke*. Ez idevágó javaink értékelésénél hasonlóan

Műszaki és gazdasági hozadék

Nyers és tiszta hozadék

fontos szerepet játszik, mint fogyasztási javaink értékelé-^{Hozadéki} sénél a használati érték. Minthogy azonban termelési javaink^{érték} értéke végeredményben szintén a belőlük várható fogyasztási eredményen, azaz szükségleteink kielégítésén mulik, a hozadéki érték is nyilvánvalóan csak a használati értéknek egyik közvetett megjelenési alakja. Hasonló viszony áll fenn a határhaszon és a *határhozadék* között, amely utóbbi sze-^{Határ-} rint a hozadéki érték alakul. A legtöbb jószág közvetlenül^{hozadék} vagy közvetve többféle fogyasztási jószág termelésére használható fel és így megfelelően különböző tiszta hozadékok létrehozatalához járulhat hozzá. Ezek között az a határhozadék, amely a mindenkori értékviszonyokhoz képest még tekintetbejövő legkevésbébbé hozadékképes termeléstől várható. A határhozadéknak a hozadéki érték létrejötte körül megközelítőleg ugyanolyan nagy súlya van, mint a határhaszonnak a használati érték szempontjából.

45. §. Jövedelem.

Cseregazdaságunkban a hozadékot a tekintetbejövő piaci árak szerint számítjuk. Amit az egyes termelési tényezők tu-^{Nyers és} lajdonosai az így számított nyers hozadékból a maguk szá-^{tiszta jöve-} mára megszereznek, az *nyers* jövedelmük (l. 74. és 96. §). A ^{delem} jövedelem tehát — a hozadéknak tárgyi jellegével szemben — a termelésnek mintegy személyes eredménye. Minden termelési tényezőt azonban a maguk részéről szintén elő kell állítanunk, illetőleg meg kell szerezniük őket. Ilyképpen megfelelő termelési költségeik vannak. Ami a nyers jövedelemből ezen költségek levonása után megmarad, az a *tiszta* jövedelem. Értelme tárgyi síkon megfelel az egyes termelési tényezők tárgyi közreműködési eredményének, azaz az egyes termelési teljesítmények tiszta hozadékának (l. 97. §).

46. §. Termékenység, termelékenység és jövedelmezőség.

Termelésünk sikerét, hatékonyságát három különböző^{A műszaki, a} nyers és a sikon mérhetjük: a termékenység (fruktabilitás), a termel-^{tiszta hoza-} kenység (produktivitás) és a jövedelmezőség (rentabilitás)^{dék mint a} sijkján. A *termékenység* mértéke a műszaki hozadék, a *ter-*^{termelés ha-} *melékenységé* a nyers hozadék, a *jövedelmezőségé* pedig *anak mértéke*^{tékonyságá-}

tiszta jövedelem, azaz a neki megfelelő tiszta hozadék. Ehhez képest a termékenység műszaki jelenség. A termelékenység mindenekelőtt közgazdaságilag minősül, mert a nyers hozadék főleg csak a cseregazdaság egészének szempontjából fontos. A jövedelmezőség pedig elsősorban magángazdasági jelenség, mert közvetlenül az egyén magángazdálkodásán belül mutatkozik és mert a tiszta hozadék leginkább a magángazdaságot érdekli. (l. 57—64., 171. és 173. §).

47. §. Költségszámítás.

A szabad cseregazdaságban a termelés a jövedelmezőség függvénye

A szabad gazdaság társadalmi rendszerében a termelési kezdeményezés mindenképen az egyén, tehát a magángazdaság kezében van: a termelésben akkor és ott részesedünk, azaz a termelést a magunk részéről akkor és ott indítjuk meg vagy folytatjuk, amidőn és ahol közreműködésünket leginkább tartjuk *jövedelmezőnek*. Várható nyers jövedelmünkkel tehát állandóan a tulajdonunkban levő termelési tényezők saját termelési költségeit hasonlítjuk össze. Ezeket a költségeket gondosan számíttatjuk, azaz a tekintetbejövő piaci árakon át termelési tevékenységünk belterjességének, illetőleg külterjességének előnyeit és hátrányait mérlegeljük. Termelési tényezőinkkel azután abba a termelésbe kapcsolódunk be, amelyben számukra ily alapon a legnagyobb jövedelmezőséget várjuk. Magántulajdoni szabad cseregazdaságunkban ezért függvénye minden termelés a költségszámításnak (l. 74. §). A háttérben pedig itt is piaci összefüggéseinknek van döntő súlyuk.

48. §. Termelési eszme.

Az önálló termelő gazdasági tevékenysége

Az önálló termelés céljait és eszközeit a *termelési eszme* szabja meg. Az önálló termelő célokként egyes szükségleteink kielégítését, tehát egyes közvetett vagy közvetlen fogyasztási cikkek termelését mérlegeli. Eszközi síkon pedig az ehhez szükséges munka, természeti erő és tőke egymásközi arányát, azaz a termelés belterjességének fokát nézi. Más szóval: jövedelmezőségi költség számítással osztja meg a felhasználható termelési tényezőket, tehát közös, de viszonylagosan elégtelen eszközeit az előtte lebegő több termelési cél

között. Ennek a gazdaságilag latolgató tevékenységnek eredménye a termelési eszme.

49. §. Vállalkozási eszme és vállalat.

Termelési eszme nélkül még az elszigetelt, zárt egyéni gazdálkodás legegyszerűbb termelési folyamata sem jöhet létre. A költségszámítást itt annak a tiszta hozadéknak mérlegelése képviseli illetőleg helyettesíti, mely a termeléstől várható haszon és az érte hozandó áldozat egybevetéséből *Vállalkozás* adódik. A cseregazdaságunkban alkalmazott termelési esz- *és piac* mét, mely jövedelmezőségi számítását fokozott mértékben piaci összefüggésekre építi, termelési tényezőit részben másoktól veszi és különös figyelmet szentel a tőke igénybevételenek: *vállalkozási eszmének* tekintjük. Az a tárgyi és személyi keret, amelyet a vállalkozási eszme megvalósulása ér- *Vállalat és* dekében maga körül terem, *a vállalat*. Az a személy pedig, *vállalkozó* aki vállalkozási eszméjével a vállalat élén áll, a *vállalkozó*.

50. §. Munka.

Műszaki értelmében munkának tekintünk minden erő-
kifejtést. A természetben használatos megfelelő fizikai *Műszaki és*
egységgel (erg, dyn stb.) tetszés szerint mérhetjük is. A *gaz-* *gazdasági ér-*
dasági értelemben vett munka viszont termelési cél érdeké- *telem-en*
ben tervszerűen végzett, tehát eszközöket egymásközt latol- *vett munka*
gató emberi erőkifejtés. Gazdasági értelmében nem munka
tehát a játék vagy a testedzés (sport), mert hiányzik belőle
a termelési cél szerint igazodó latolgatás. A következőkben —
ahol kifejezetten nem hivatkozunk műszaki vonatkozásra —
csak a gazdasági munka összefüggéseit nézzük. Ez a munka
lehet *szellemi* vagy *testi* a szerint, hogy vajjon inkább szel- *Szellemi és*
lemi vagy pedig inkább testi erőkifejtésünkre esik-e java- *testi munka*
része. A munkának oly ágai, amelyek csak közvetve szol-
gálják az anyagi termelést, főleg a szellemi munka terén fon-
tosak. Egyébként a szellemi munkában a termelést irányító
tevékenység szokta a nagyobbik szerepet játszani, míg a testi
munka túlnyomórészt végrehajtó természetű szokott lenni. A *Tanulatlan,*
testi munkán belül a hozzá szükséges előkészület foka sze- *félíg tanult*
rint tanulatlan, félíg tanult és tanult munkát különböz- *és tanult*
munka

*Szabad és
kötött
munka*

tünk meg, mely utóbbi gyakran átmenetet jelent már a szellemi munkához. A vállalkozói tevékenységtől azonban a munkát élesen el kell választanunk: a vállalkozó ebben a minőségében csak a vállalkozási eszmét szolgáltatja és hozzá képest szervezi egységes termelésbe a másik három termelési tényezőt. Vállalatában gyakorta szellemi, sőt néha testi munkát is végezhet. Ily esetben azonban már saját munkájával is, mint tulajdonában lévő további termelési tényezővel, hozzájárul vállalatához. Ezt pedig már mint szellemi vagy testi munkás és nem mint vállalkozó teszi. Máskor megelégedhet vállalkozói tevékenységével és a legfelsőbb irányítás kivételével vállalatának minden szellemi munkáját is alkalmazottakra bízhatja. A munkaviszonynak jogi szabályozásából adódnak a kötött és a szabad munkának különböző fajtái: a rabszolgaság, a jobbágyság és a szerződéses munka rendszerei.

51. §. Munkaegyesítés és munkamegosztás.

*Munka-
egyesítés*

Vannak oly műszaki feladatok, amelyeket csak több egyén egyesített munkája tud kielégítően megoldani. Így jön létre a műszaki munkaegyesítés. A *műszaki* munkamegosztás viszont oly munkafolyamatokat bont különböző részekre, amelyeket egyetlen egyén is elvégezhetne. A munkafolyamat

*Műszaki
munkameg-
osztás*

ugyanazon részeit most már mindig ugyanazon munkás végzi és benne nagy gyakorlatra tesz szert. Ezáltal a munka termékenysége, termelékenysége és esetleg jövedelmezősége is jelentősen növekedhetett. A műszaki munkamegosztást rendszerint megelőzi és vele szorosan kapcsolatos a *foglalkozási*

*Foglalkozási
munkameg-
osztás*

közsi munkamegosztás cseregazdasági jelensége. Ez az egyének különböző irányú munkakészségét használja ki és az egyes foglalkozási ágaknak, rajtuk belül pedig a szellemi és testi munka többféle fajának elkülönüléséhez vezet. A munkamegosztásnak ezt az alakját elsőfokunak, műszaki módját pedig másodfokunak is nevezhetjük. A termelés különböző ágainak különböző helybeli előnyeit a *területi* munkamegosztás gyümölcsezteti. Eredményeként különböző helyeken, vidékeken az őstermelésnek, az iparnak vagy a kereskedelemnek más-más ágazatai kerülnek többé-kevésbé előtérbe. Miként a műszaki munkamegosztás csak megelőző mű-

*Területi
munkameg-
osztás*

szaki munkaegyesítés által válik lehetővé, úgy a foglalkozási és a területi munkamegosztásnak is elengedhetetlen előfeltétele az a munkaegyesítés, mely általánosan a termékeknek intézményesen biztosított cseréjében, különösen pedig a vállalatban valósul meg. Főleg a műszaki munkamegosztást igyekszik tudományosan elemzett üzemvezetéssel tökéletessebbé tenni, de részben a foglalkozási, sőt a területi munkamegosztás előnyeit is igénybe veszi a munkának u. n. *ésszerűsítése* (racionalizálása). Vezérlő szempontja az, hogy a munkaerők haszontalan fecsérlését meggátolja (l. 104. §). Alkotóikról elnevezett különböző rendszerei vannak (taylorizmus, fordizmus, bedeauizmus stb.).

52. §. Természeti erő.

Anyagot teremteni csak a Földünk és más égitestek vegyi összetételében, valamint mozgási viszonyaikban rejlő *természeti erő* képes. Ez a képessége majd közvetlenül, majd pedig közvetve, de mindig szigorú kizárólagossággal érvényesül. Bármily anyagot használ fel tehát a termelési eszme szolgálatában álló munka, közvetlenül vagy közvetve mindig a természeti erőnek mint további termelési tényezőnek közreműködésére szorul. A létező és az erő (energia) megmaradásának természettani törvénye szerint mindig újból felhasználható természeti erők mennyisége oly nagy, hogy azt véges emberi elménkkal még csak felfogni is képtelenek vagyunk. Minthogy azonban fennálló jogrendszerünkben a természeti erők mindennemű felhasználása közvetlenül vagy közvetve csak meghatározott földterület tulajdonjogának alapján lehetséges és minthogy a földkerekség területe nem növelhető: *A természeti erő merevsége* a természeti erő ily értelemben korlátozott és nem növelhető mennyiségű termelési tényező. Ez a gazdaságilag igen fontos tulajdonsága különösen akkor szembeötlő, ha figyelmünk előterében álló alakjára, a föld termő erejére vonatkoztatjuk.

53. §. Tőke.

A termelési eszme, az emberi munka és a természeti erő segítségével termelt javakat közvetlenül elfogyasztjuk vagy pedig további termelésre használjuk fel őket. Utóbbi esetben

*Tőke és
tőkejóság*

velük a további termelést hatékonyabbá tesszük. A termelt javaknak azt a képességét, amelynek alapján újabb termelés tényezőivé válnak, *tőkének* nevezzük. Amely javaknak ez a képességük megvan, azok a *tőkejavak*. A tőke ilyképpen termelési képességet, azaz önmagában anyagtalan (immaterialis) termelési tényezőt jelent. Anyagtalanságát ne tévesztjük össze a tőkejavak anyagias (materiális) mivoltával. Tőkének tekinthetünk a termelésben felhasznált minden tényezőt, amely nem termelési eszme, emberi munka vagy természeti erő. Az első kettőtől a tőkét megkülönböztetnünk aránylag könnyű, a harmadiktól gyakorta nehéz. Ezért különösen is célirányos megállapítanunk, hogy a földterület, amelyet eredetileg nem az ember termelt és amely a természeti erők alapja, nem tőkejóság. Más kérdés az, hogy magántulajdoni jogrendünkben a földterület vételárát termelési költségnek tekinthetjük. Amit azonban a földterületen a termelés előmozdítása érdekében emberi szorgalom teremtett vagy javított, az már tőkejóság. Más szóval: a merő földterületnek, mint termelési jószágnak, termelő képessége a természeti erő, míg az embertől termelt termelési jószágé a tőke. Nem tőkejavak a fogyasztási javak, melyeket elfogyaszthatunk. Ha azonban ugyanazon javakat fogyasztás helyett további termelésre használjuk fel, termelési és egyúttal tőkejavakká válnak. Ha a termelt és további termelésre szánt javak termelő képességét nem használjuk fel, akkor a tőke hever, azaz nem termel.

*Tőke, va-
gyon és va-
gyonrész*

Nyilvánvalóan nem tőke a vagyon, mely csupán összességében a tulajdonunkban lévő termelési és fogyasztási javaknak. Ezt különösen azért kell hangsúlyoznunk, mert a gyakorlati életben felületes szóhasználattal gyakorta mondunk tőkét, üzleti tőkét, alaptőkét, idegen tőkét stb., amidőn pedig nyilvánvalóan vagyonra vagy vagyonrészre gondolunk. Tőke (capital, Kapital) azonban a kölcsöntőke (capitalis pars debiti) is, azaz a vagyonunkhoz tartozó tőkejavak termelő képessége, amelyet másnak adunk el (l. 83. §), ahelyett hogy önállóan termelnénk vele. A termelési kölcsöntőkével szemben fogyasztási kölcsöntőkéről csak átvitt értelemben beszélhetünk (l. 74. és 84. §).

Kölcsöntőke

54. §. Takarékosság.

Minthogy szükségleteink fejlődése korlátlan és minthogy cseregazdaságunkban minden termelt jószágot közvetlenül *Tőke és* vagy közvetve mindjárt el is fogyasztthatunk, tőkejavakhoz *takarékosság* és ezáltal tőkéhez csak úgy juthatunk, hogy a fogyasztásról átmenetileg lemondunk. Ezt a lemondást nevezzük *takarékosságnak*. Azért takarékoskodunk, mert reméljük, hogy jövőbeli szükségleteinket a fogyasztástól egyelőre elvont termelt javaknak további termelésünkben való részesedése útján fokozott mértékben tudjuk majd kielégíteni. A helyesen felfogott takarékosság mint fogyasztási jelenség ilyenképen középút a pazarlás és a fukarság között (l. 120. §). Ahhoz, hogy takarékos-sággal tőkét gyűjtsünk, azaz hogy javainknak további termelő képességét felhalmozzuk, nyilvánvalóan először megfelelő javakat kell termelnünk. A takarékos-ságból tehát csak akkor sarjadhat tőke, ha megfelelő termelés előzi meg. *Takarékosság és termelés*

55. §. Álló és forgótőke.

A tőkének felhasználása szempontjából általában kétféle fajtáját különböztetjük meg: az *álló* tőkét, mely több termelési folyamaton át, többé-kevésbbé huzamosan használható *A tőke felhasználási módzatai* és csak fokozatosan felhasználódó termelési tényező, valamint a *forgótőkét*, melyet egyetlen termelési folyamat felemészt. Hasonló értelmű nagyjában az a megkülönböztetés is, amelyet állandó és változó vagy pedig befektetési és üzemi tőke között szoktunk tenni (l. 86. §). Forgó-, változó vagy üzemi tőkének rendszerint a termelésben közvetlen felhasználásra szánt tőkejavak termelő képességét tekintjük. Az álló, állandó vagy befektetési tőkéhez viszont a munkaeszközök, nevezetesen a többé-kevésbbé tartós termelési berendezések, tehát épületek, szerszámok, valamint munka- és erőgépek termelőképesége tartozik. A gépek termelő képesége bizonyos fokig helyettesíteni tudja az emberi munkát. Vele termelő tényezőként számos esetben versenyre is kel. A gép termelésünk műszaki tőkéletesedésének korszakában többnyire győzedelmeskedik és az emberi munkát a termelésből megfélelően kiszorítja. Egyúttal azonban kiegyenlítő hatás is

szokott érvényesülni. A gépek fokozott alkalmazása következtében a termékek nemcsak egyöntetűbbé, hanem rendszerint olcsóbbá is válnak. A fogyasztás kiterjeszkedik. Vele együtt a termelés is. Az így megnövekedett termelés pedig megint alkalmazni tudja az előbb kiszorított munkásoknak bizonyos részét. Másik részük a gépek gyártásában és javításában helyezkedhet el. Ez a kiegyenlítődéssel általában annál zavartalanabban szokott leperegni, minél kevésbé rohamos a gépek alkalmazására való áttérés.

56. §. Tőkegazdaság.

Termelésünk általában annál hatékonyabbá válik, mi-
Tőkés terme- nél több tőkét alkalmaz. Minél magasabban fejlett tehát a
lés és tőke- termelés, annál fontosabb tényezőként emelkedik ki belőle
gazdasági a tőke. Az ilyképen fejlett termelést a tőke jegyében járó
rendszer vagy röviden tőkés (kapitalisztikus) termelésnek mondhat-
 juk és a köréje felépülő társadalomgazdasági rendszert *tőke-*
gazdaságnak (kapitalizmusnak) nevezhetjük. A termelést
 ugyan ebben a rendszerben is mindig a vállalkozási eszme
 kezdeményezi és irányítja. Figyelmét azonban elsősorban a
 hatalmassá vált tőke teljesítményeire és érdekeire kénytelen
 összpontosítani. Ebben gyakorta ki is merül a vállalkozási
 eszme termelési tevékenysége. Ilyenkor a vállalatnak egész
 egyéb irányítását alkalmazott munkaerőkre bízva. Ezzel a
 jelenséggel különösen a nagy tőkeegyesüléseknél (l. 65. §) ta-
 lálkozunk.

57. §. A termékenység alakulása.

Ha a termelésben alkalmazott tőke és munka mennyisé-
 gét egyenlő fokozatokban növeljük, a földet azonban válto-
 zatlanul hagyjuk, műszaki hozadékunk általában egyre in-
 kább csökkenő arányban fog csak növekedni. Utóbb semmi
 növekedést sem mutat már. Végül pedig esetleg éppenséggel
 fogyni kezd. Ezt a jelenséget a föld *csökkenő* hozadékképe-
 ségének vagy termékenységének nevezzük. Oka az, hogy föld-
 hoz kötött természeti erő egyre fokozódó mértékben kimerül.
 Hasonlóan csökkenő műszaki hozadékot kapunk a tőke és a
 természeti erő egyoldalú növelése esetén: a testi és szellemi

*Csökkenő
 hozadékké-
 pesség*

munkásban lakozó emberi munkaerő, különböző ütemben bár, de egyre fokozódó mértékben szintén kimerül. Lényegében itt is hasonló szerves természeti folyamatokról, hasonló szervi kimerülésről van ugyanis szó, mint a földnél. Túlnyomórészt egészen más összefüggések érvényesülnek a tőke körül. A tőkejavak szervesen fokozódó kimerüléséről általában aligha lehet szó. Ellenkezőleg: a munka és a természeti erő egyoldalú növelése esetén is bizonyos — műszakilag adott — határig többnyire egyenlő mennyiségű sőt gyakorta növekvő *Növekvő* termelő képesség, azaz tőke váltható ki belőlük. Az adott *hozadékképesség* határon túl pedig egyszerűen csak az állótőke felhasználását, illetőleg a forgótőke felhasználását látjuk. Ennek az adott határig egyenlő vagy *növekvő* hozadékképességének oka az, hogy a mennyiségében változatlan tőke is többnyire jól tud alkalmazkodni, símulni a termelés terjeszkedéséhez és messzemenőleg meg tud benne oszlani. A termelési eszme végül lényegében csupán minőségi tényező. Mennyiségi növeléséről ezért nem is beszélhetünk. Egyébként azonban nála szintén növekvő hozadékképesség vagy termékenység szokott érvényesülni. A három mennyiségi szempontból is fontos termelési tényező egyoldalú növelése elegendő lehet ugyanis ahhoz, hogy az egész termelés műszaki hozadéka egyre nagyobb mértékben növekedjen.

58. §. *A termelési tényezők változékonysága és rugalmassága.*

A termelési tényezők összhangját cseregazdaságunk egészében, azaz közgazdasági szempontból egyensúlyi helyzetnek is felfoghatjuk. Benne bármelyiköknök mennyiségi vagy minőségi változására a többi szükségszerűen visszahat, hogy új egyensúly állhasson elő. Az egyes termelési tényezőknek ez a visszahatási képessége erősen különböző. A legmerevebb közöttük általában a *természeti erő*, mert adott mennyisége idevágó ismereteink gyarapodásával legfeljebb csak jobban aknázható ki, de nem növelhető. Másrészt nem is csökkenthető, hanem legfeljebb csak kihasználatlanul hever- *A természeti erő kevésbé* tethető. A természeti erő minőségi átcsoportosításának irányában is aránylag kevés hajlékonyságot mutat (l. 109. §). *változékonny* Ennek foka az egyes őstermelési ágak, valamint talajösszetételi és éghajlati viszonyok szerint jelentékenyen külön-

*A munka
már válto-
zékonyabb*

böző. A *munka* mennyiségi csökkentésének vonatkozásában általában erősen változékony, mert a termelésből részben vagy egészben is nagyjában bármikor kikapcsolható. Növe-
lése szempontjából már merevebb, mert az egyén munkaké-
pessége csak bizonyos fokig emelhető, új munkásnemzedék
pedig csak hosszú idő múlva nevelkedik fel. Minőségileg a
tanulatlan és félig tanult munka aránylag még könnyen át-
csoportosítható, míg a tanult testi és a magasabbfokú szel-
lemi munka itt merevebbnek mutatkozik (l. 105—106. §). A

*A tőke több-
nyire erősen
változékony
és egyúttal
rugalmas is*

tőke viszont mind mennyiségileg, mind pedig minőségileg,
nagyjában változékony és rugalmas tényezőnek tekinthető,
mert minden irányban aránylag könnyen követi a termelés
összetételének változásait. A forgótőke általában inkább,
mint az álló tőke. Mindkét fajtának különböző alfajai sze-
rint azonban itt is messzemenő különbségek érvényesülnek
(l. 112—113. §). Részbéli függvényük a tőkének különbözően
növekvő termékenysége. Hajlékonyságuk szempontjából fon-
tos a tőkének és a munkának egymásközti helyettesíthetősége
is. Fentebb láttuk már, hogy ez mily határok között mozog.

*A termelési
eszmének
csak minő-
ségi változá-
sairól szól-
hatunk*

A *termelési eszmének* nyilvánvalóan csak minőségi változé-
konyságáról és rugalmasságáról szólhatunk. Ez azonban
nagyfokú. Hiszen annak a feladatának, hogy a másik három
termelési tényezőt helyes mennyiségi és minőségi egyen-
súlyban fogja egybe, a jó termelési eszme bármilyen változá-
sok közepette is meg tud felelni.

59. §. A termelés helye és ideje.

*A termelési
tényezők
mozgékony-
sága*

Az egyes termelési tényezők változékonyasági és részben
rugalmassági különbségeinek is leginkább szembeötlő forrása
mozgékonyaságuknak különböző foka. A legmerevebb ebben
a vonatkozásban is a földhöz láncolt természeti erő. A munka
ily síkon is már kevésbé merev, bár társadalmi érdekek
gyakorta korlátozzák helyváltoztatásában. A tőke általában
mozgékonyabb, de azért mind az álló, mind pedig a forgó-
tőkének aránylag merevebb fajtái is vannak. A legkönnyeb-
ben változtatja tevékenységének helyét az anyagiatlan ter-
melési eszme. Mozgékonyaságuk és hajlékonyságuk mellett a
termelési tényezők változékonyaságának szintén van még har-
madik forrása is. Ez természetes felhasználásuknak külön-

böző fokú *halaszthatósága*. A tőkénél nagyobb szokott lenni, mint az idényekhez kötött természeti erőnél, az emberi élet változásaitól függő munkánál és a változó termelési lehetőségekhez alkalmazkodó termelési eszménél. Az egész halaszthatósági szempont súlya itt azonban aránylag csekély.

A termelési tényezők felhasználásának halaszthatósága

60. §. *A termelékenység alakulása.*

Vegyük mármost tekintetbe, hogy minden termelés fokozatos kiterjesztése folyamán a termelési eszme mindvégig növekvően termékeny, erősen rugalmas és változékony. A tőke bizonyos határig általában egyenlően vagy növekvően termékeny, nagyjából rugalmas és változékony. A munka eleinte lassabban, később azonban gyorsabban csökkenő mértékben termékeny, meglehetősen rugalmatlan és bizonyos határokon túl merev. A természeti erő végül szintén egyre csökkenően termékeny, általában rugalmatlan és erősen merev. Ezeknek a különböző vonásoknak egybevetéséből minden termelésre vonatkozólag legáltalánosabb *termelékenységi* jelenséggént a következő összefüggést állapíthatjuk meg: a termelés egyenlően fokozatos kiterjesztése, azaz a termelési költségeknek egyenlő fokozatokban való növelése folyamán a hozadék eleinte gyorsabban, később pedig már lassabban gyarapodó mértékben növekedik; növekedése valahol csúcspontot ér el; azután egyre jobban hanyatlani kezd; végül pedig teljesen megszűnik. Sőt az egész hozadék is csökkenni kezdene már, azaz növekedés helyett csökkenést kapnánk, ha a termelési tényezőknek további adagolását egyre folytatnók. A hozadék kezdetben gyarapodó, utóbb pedig hanyatló növekedésének és későbbi csökkenésének oka nyilvánvalóan az, hogy a termelési tényezők együttesében eleinte nagyobb súllyal érvényesül a termelési eszme és a tőke növekvő termelékenysége, valamint általában nagy mozgékonyosságuk és rugalmasságuk. Bizonyos határon túl azonban már a természeti erő és a munka csökkenő termelékenysége, valamint merevségük és rugalmasságuk nyom többet a latban.

A növekvő és a csökkenő műszaki hozadék

Itt mindeddig a termelékenység merőben műszaki összefüggéseiről és megfelelően műszaki hozadékaról volt szó. Ha azonban feltételezzük, hogy a termékek ára a termelés és

A növekvő és a csökkenő nyers hozadék

*A termelés-
kenység
határa*

az értékesítés egész folyamán változatlan (l. 64. §), akkor a nyers hozadék változásai nyilvánvalóan egyenesen arányosak a műszaki hozadék változásaival és a termékenység ilyenképpen mértéke a *termelékenységnek* is. A termékenység gazdasági jelensége a szóbanforgó feltétellel tehát műszaki összefüggéssé egyszerűsíthető. A hozadéknak kezdetben gyarapodó, utóbb pedig hanyatló növekedését és későbbi csökkenését a nyers hozadéokra vonatkoztathatjuk. Változásaiban ilyenképpen a termékenység általános alakulását láthatjuk. Mivel azonban a termékenység szempontjából egymással részben ellentétes hatású termelési tényezőknek jelentősége az egyes termelési ágakban különböző, nyilvánvaló hogy nyers hozadékuk változásai is különbözően alakulnak. Változásainak az a szakasza, amelyben már tényleges csökkenést mutat, bennünket nem érdekelhet, mert ennek a szakasznak eléréséig a gazdaságos termelést nem terjeszthetjük ki. Annál fontosabb azonban a nyers hozadék gyarapodó és a hanyatló növekedése közötti határpont elhelyezkedése.

61. §. Az őstermelés nyers hozadéka.

*Az őstermelésben a termelés-
kenység
határa*

Minthogy az *őstermelésben* igen nagy a csökkenő termelési értékű, erősen merev és rugalmatlan természeti erő súlya, benne általában hamarosan elérjük a szóbanforgó határpontot. Rajta túl a nyers hozadék már csak egyre hanyatló mértékben emelkedik. Így van ez a mezőgazdaságban és a bányászatban egyaránt, ha a mezőgazdaságban a földhöz kötött természeti erők, a bányászatban pedig a kibányászandó anyagok mennyiségi és minőségi megoszlása egyenletes. Egyenlőtlen megoszlásnál ennek is függvénye lesz a nyers hozadék alakulása. A termelés helyével összefüggő távolsági viszonyoknak azonban még egyenlő megoszlás esetén is megkülönböztető hatásuk van. Ez a termékek súlya, terjedelme és értéke, valamint romlandóságuk egymásközi aránya szerint változik. A kevésbé romlandó és értékükhöz mérten aránylag csekély súlyú, valamint terjedelmű termékek az időben és helyben távolabbi fogyasztást is könnyebben elérik. Ezért termelésükben a természeti erő mozgékonyabb. A nyers hozadék gyarapodó növekedésének határa is itt magasabb, mint a romlandó és értékükhöz mérten arány-

*A termékek
súlya, ter-
jedelme, értéke
és romlan-
dósága*

lag nagy súlyú és terjedelmű áruk termelésében. Ebben az összefüggésben azonban már a közlekedési viszonyoknak is döntő befolyásuk van. Hasonlóképpen magasabb a mezőgazdasági nyers hozadék fokozódó növekedésének határa akkor is, ha a talaj összetétele és az éghajlat minősége sokféle mezőgazdasági áru termelésére alkalmas, azaz ha a természeti erő viszonylag mégis hajlékony.

62. §. Az ipar nyers hozadéka.

Minél szorosabban függ az *ipar* az őstermeléstől és rajta keresztül a természeti erőtől, általában annál nagyobb hatással vannak a szóbanforgó távolsági, áru-
minőségi, közlekedési, talajösszetételi és éghajlati viszonyok az ipari nyers hozadék gyarapodó növekedésének határára is. Minthogy azonban a tőke itt már többnyire nagyobb szerepet szokott játszani, az iparban aránylag később kezdődik csak a nyers hozadék növekedésének hanyatlása. Nagy súlya van az iparban azonban a munkának is. Ezért benne már a munkában rejlő bizonyos fokú merevség és rugalmatlanság is inkább érezhető, mint az őstermelésben: ha az ipari termelés helyének közelében nem lakik kellő számú alkalmas munkás, a nyers hozadék növekedésének hanyatlása megfelelően korábban fog bekövetkezni.

63. §. A kereskedelem nyers hozadéka.

A munkának ez a merevsége és rugalmatlansága valamelyest a *kereskedelmi* nyers hozadék gyarapodó növekedésének határára is nyomasztólag hat. Különösen azért, mert a kereskedelemben főleg a tanult testi és a magasabbrendű szellemi munka, tehát a munkának merevebb válfajai jutnak szóhoz. Közvetve a természeti erő is érezteti említett különböző fokú hatásait a kereskedelem egyes ágainak nyers hozadékában. Általában sokkal nagyobb súlya van itt azonban a tőkének. Ezért a kereskedelmi nyers hozadék növekedésének hanyatlása általában még az ipariénál is később szokott kezdődni.

64. §. A jövedelmezőség alakulása.

A jövedelmezőség határa

Tegyük fel mármost, hogy nemcsak a termékek, hanem a termelési tényezők árai is a termelés és az értékesítés egész folyamán változatlanok. Ebben az esetben a *jövedelmezőség* a nyers hozadék gyarapodó növekedésének határán, azaz csúcspontján a legmagasabb, mert itt legnagyobb a termelési költségek levonása után megmaradó tiszta hozadék. Más szóval: a tiszta hozadék eddig a határig egyre növekedik. Rajta túl pedig már egyre csökken, mert a termelési költségek további emelkedésének már csak a nyers hozadék egyre kisebb többletei felelnek meg. A szóbanforgó határ tehát, ha a tiszta hozadék alakulására vonatkoztatjuk, a növekvő és a csökkenő jövedelmezőség közötti válaszfalat jelenti. Ugyeljünk itt jól az árnyalati különbségekre is: a nyers hozadék vonatkozásában ugyanez a határ a gyarapodóan növekedő termelékenységet választja el a hanyatlóan növekedőtől. Ezek a különbségek csak kifejezésileg, azaz alakilag csekélyek. Lényegükben, azaz anyagilag azonban igen fontosak.

Jövedelmezőség és ármozgalom

Vegyük ugyanis tekintetbe, hogy egyrészt a termelési tényezők és másrészt a termékek árai a termelés folyamán tényleg nem változatlanok, hanem többé-kevésbé állandóan *változnak*. Hiszen az ármozgalmak őket sem kerülik el. Ez a tény ugyan a termelékenység alakulásának szempontjából is fontos, mert benne a nyers hozadéknak a műszaki hozadéktól való mindenkori eltérése jut kifejezésre. A jövedelmezőség alakulásában azonban egyenesen döntő hordereje van (l. 74. §). A minél nagyobb tiszta hozadéokra törekvő termelő és különösen a vállalkozó nemcsak éber figyelemmel kíséri az összes tekintetbejövő árak változásait, hanem egyúttal előidézésükbe és irányításukba is tevékenyen beleszól. Megragadja a kereslet és a kínálat piaci összefüggéseinek terén rendelkezésre álló összes eszközöket, hogy egyrészt a termelési költségek árát leszorítsa és másrészt termékeinek árát felhajtsa. Az ilyképen kínálgató lehetőségekhez képest változtatja azután termelésének belterjességi fokát. Nevezetesen a benne alkalmazott álló és forgótőkének, valamint a különböző mértékben tanult testi és a szellemi munkának egymásközti arányát is. A vállalkozónak a tiszta ho-

zadék emelése érdekében kifejtett egész piaci tevékenysége visszahat azonban a nyers hozadék alakulására, tehát gyarapodó növekedésének csúcspontjára is. Hiszen a nyers és a tiszta hozadék egymásnak többé-kevésbbé függvényei.

A jövedelmezőség és a termelékenység a szabad csere-gazdaságban *párhuzamosan* és egymással karöltve haladnak. Minél nagyobb ugyanis a jövedelmezőség, annál tovább tart a termelékenység gyarapodó növekedése. Minél magasabb pedig a termelékenységnek ez a határa, annál nagyobb jövedelmezőségi lehetőségek nyílnak meg a vállalkozó számára. *A jövedelmezőség és a termelékenység a szabad gazdaságban párhuzamosak* Úgy is mondhatjuk tehát, hogy a termelékenység és a jövedelmezőség szóbanforgó határai a szabad gazdaságban egybevágnak (l. 173. §).

65. §. A termelők egyesülései.

Ha a vállalkozó egymagában nem érzi magát elég erősnek ahhoz, hogy a termelési tényezők és a termékek piaci áralakulását részben kihasználó és részben pedig irányító *Társas vállalatok létrejötte* tevékenységét a kívánt mértékben jövedelmezővé tegye, ennek a célnak megvalósítása érdekében más termelőkkel egyesülhet. Az egyesülésnek legteljesebb és leginkább átfogó módja az, midőn az egyéni vállalat helyébe *társas* vállalat lép. Élén egyetlen vállalkozó helyett most már több vállalkozó áll. Egymásközi és a vállalathoz való jogviszonyaik a kereskedelmi társaságok különböző fajtái szerint alakulnak. Ha a *Közkereseti társaság* társuláshoz vezető közös termelési tényező főleg a *vállalkozási eszme*, akkor a közkereseti társaság áll előtérben.

Ha viszont a *tőke* termelési gyümölcsöztetésén van a nagyobb súly, akkor a csendes társaság, a korlátolt felelősségű társaság, a betéti társaság, a részvénytársaság és a betéti részvénytársaság kínálkoznak legjobb megoldásul. Sorukban különösen a részvénytársaság éri el jól a tőkének a részvényhez, tehát értékpapírhoz való kötését. A tőke itt tehát mintegy személytelenné válik, elszemélytelenedik. A részvénytársasági szervezetben többé-kevésbbé már csak önmaga *A tőke-gazdasági rendszer jellegzetes társas vállalatai* növelésére és gazdasági hatalmának gyarapítására törekszik. Főleg az ilyképen elszemélytelenedett tőkét fogják azután egybe a különböző vállalatközi megállapodások (kartellek) és magasabbfokú vállalati egyesülések (trösztök, konszer-

nek stb.) sokféle alakjai, az ellenőrző (holding), a tőkeelhelyezési (invesztáló) társaságok és egyéb hasonló szervezetek (l. 83. §). Bennök a tőkegazdasági rendszer fejlődésének mintegy tetőpontjára emelkedik.

*Termelési
szövetkezet*

*Vállalkozói
megállapo-
dások*

Ha végül javarészt kisebb termelők főleg *munkájukra* vagy *földjükre* való tekintettel egyesülnek egymással, akkor leginkább a kölcsönös segítséget nyújtó termelési szövetkezet alakját választják. Ez lehet egyben fogyasztási szövetkezet is. Benne a termelőket közös fogyasztói érdekek is összekapcsolják. Miként a termelési szövetkezetek, úgy a vállalkozói megállapodások (kartellek) is a termelés egésze helyett annak csupán egyes részeire szorítkozhatnak. Ilyenkor csak az egyes termelési tényezők (nyersanyagbeszerzés, géptartás stb.) vagy csak a termékek piacán (értékesítés) keresik az egyesülés és a kizárólagosság előnyeit. Az értékesítési megállapodások egyébként mindenfajta vállalkozói kapcsolatban az árak egyoldalú megszábasára (árkartell) vagy értékesítési körzetek (rayonok) beosztására (rayonáló kartellek) irányulhatnak. Mindkét módozat a termelők egymásközi versenyének tompítását vagy kikapcsolását célozza.

*Östermelők,
iparosok és
kereskedők
érdek-
egyesülései*

Amidőn kevésbé mélyreható, de annál szélesebbkörű egyesülés látszik célirányosnak, amidőn tehát a termelők kevésbé átfogó módon óhajtanak egyesülni, mint a társas vállalatban, egyúttal azonban több termelőt óhajtanak egybefogni, mint amennyi a társas vállalatban belül egymással jól meg szokott férni, az *érdekegyesülések* különböző alakjaihoz folyamodhatnak. Ilyenek az östermelőknek, az iparosoknak és a kereskedőknek részben még egyes szakmák szerint is továbbtagozódó egyesületei, testületei (grémiumai) és érdekképviselői (kamarái). Megfelelő ismeretek terjesztésével, a szakbavágó műszaki készségek fokozásával, valamint tagjaik kölcsönös szellemi, erkölcsi és anyagi támogatásával igyekeznek a termelés színvonalát emelni. Egyúttal piaci érdekeiket is megvédik részben más társadalomgazdasági alakulatokkal szemben, részben pedig az egyes termelési ágak és szakmák egymásközi versenyében. A vállalkozók és a munkások közötti piaci küzdelemben is jelentékeny szerepet játszanak (l. 103. §).

66. S. Kisüzem és nagyüzem.

A termelés műszaki egységét üzemnek nevezzük. Nagyüzemi a termelés akkor, ha aránylag sok munkát, természeti erőt vagy tőkét — esetleg mindháromból aránylag sokat — foglal össze egyetlen műszaki egységbe. Ellenkező esetben a termelés kisüzemi. Egyetlen vállalkozási eszme több üzemet is irányíthat. A vállalat és az üzem tehát nem szükségszerűen azonosak. A nagyvállalat csak rendszerint *nagyüzemi*, de több kisüzemből is állhat. A társas vállalat azonban többnyire azért jön létre, hogy a nagyüzemi termelés előnyeiben részesülhessen. Ily előnyt jelenthet először a nagyobb mennyiségű tőke, nevezetesen tőkéletesebb üzemi berendezések és gépek alkalmazása. Másodszor a munkamegosztás, az észszerű üzemvezetés és ezeknek kapcsán a magasabb képzettségű testi és szellemi munka nagyobbfokú kihasználása. Harmadszor pedig, amennyiben szükséges (erdőgazdaság), esetleg több természeti erő, azaz nagyobb kiterjedésű föld igénybevétele.

A *kisüzemben* ezzel szemben általában a nagyobb munkaszerezetettel járó gondosság és gyakorta a kisebb szervezettel járó nagyobb mozgási szabadság érvényesül előnyösen. A mezőgazdaságban nevezetesen az egyes vagy társas, esetleg szövetkezeti haszonbérlet jogi alakjában is létesülhetnek nagyüzemek. A részes művelés intézménye viszont rendszerint az önálló törpe- és kisüzemek nagybővítésére szolgál. A tőkéből és a munkából sarjadzó nagyüzemi előnyöket legjobban általában az ipar és a kereskedelem tudja kihasználni. Azért, mert ezek a termelési ágak többnyire csak közvetve, tehát csak kevésbé függnek a természeti erő me-revségétől. A nagykereskedelem, mely áruját az őstermelőtől vagy az iparostól közvetlenül veszi, többnyire nagyüzemi. A kiskereskedelem pedig, mely a nagykereskedelem és a fogyasztás között közvetít, javarészt kisüzemi (vándorkereskedelem, nyílt bolti árúsítás). Előfordulhat azonban, hogy az áruosztályozó (szortírozó, szortimentes) és egyéb nagykereskedelem aránylag kisebb üzemben dolgozik. A kiskereskedelem terén viszont a nagyüzemi áruházak és az árjegyzékek alapján póstai szétküldésre berendezkedő szintén nagyüzemi vállalatok (mail order houses) emelked-

*A nagyüzem
előnyei*

*A kisüzem
előnyei*

*Kisüzemű
nagykeres-
kedelem és
nagyüzemű
kiskeres-
kedelem*

hetnek nagy jelentőségre. A kisüzem és a nagyüzem egyaránt művelheti a bizományi (kommissziós) kereskedelmet is.

67. §. Termelési fölények.

Azok a termelési fölények, amelyeknek alapján a területi munkamegosztás létre szokott jönni, a különböző termelési tényezők rendelkezésre álló mennyiségének és minőségének, ezeken át pedig a megfelelő termelési költségek olcsóságának függvényei. Minél kevésbbé mozgékonyak a szóbanforgó termelési tényezők, általában annál nagyobb termelési fölénynek forrásaivá válhatnak. A legnagyobb fölényt ilyenképen a talajösszetételi és éghajlati viszonyoktól függő természeti erő nyújthatja. Utána a távolsági viszonyoktól még erősen befolyásolt munka következik. Általában a legsikeresebben még a kedvező tőkeviszonyokra vagy a jó vállalkozási eszmére épülő termelési fölény támadható meg. Az egyes termelési tényezők mozgékonyásával kapcsolatosan nagy jelentősége van itt annak a viszonyoknak is, mely egyrészt a termékek minősége, súlya és értéke, másrészt pedig a közlekedési lehetőségek között fennáll. A mozgékonyaságon kívül fontos szerepet játszhat továbbá a termelési tényezők különböző halaszthatósága és hajlékonysága, valamint rugalmasságuk.

A termelési fölények keletkezése ilyenképen szorosan összefügg a *hozádékalkulás* minden mozzanatával: ahol a tiszta hozadék csökkenő, ott általában nagyobb fölények vannak, mint a növekvő tiszta hozadékot mutató termelésben. Hiszen a termelés kiterjesztését és egyúttal a fölények leszorítását jelentő területközi versenyt itt megfelelően magas jövedelmezőségi határok serkentik, amott pedig megfelelően alacsony jövedelmezőségi határok korlátozzák. A termelési fölények indokolta olcsó kínálat azonban világosan különbözik az alakínálástól.

Minél nagyobbak a tekintetbejövő termelési fölények, annál inkább találkozunk a szabad cseregazdaságban egyetlen (monokultúrális) vagy csak egynéhány árucikket termelő (oligokultúrális) területekkel. Ahol viszont a termelési fölények csekélyek vagy pedig egészen hiányzanak, ott a sokfélét termelő (polikultúrális) gazdasági rend áll előtérben.

Ha valamely területnek több áru termelésében különböző fokú fölénye van, akkor arra az árura fogja termelését összpontosítani, amelyben fölénye a legnagyobb. A területközi cserében ugyanis ez az áru juttatja a legnagyobb viszonylagos előnyhöz. Kisebb termelési fölényeit inkább elhanyagolja és a megfelelő árukat más területről szerzi be, noha maga ezeket is olcsóbban tudná termelni. A területi munkamegosztás és a megfelelő területközi csere szempontjából tehát nem a csupán ugyanazon árura és több területre vonatkozó költségkülönbségek, hanem több árunak több területre vonatkozó *összehasonlított* (komparatív) költségei fontosak. Az *Az összehasonlított termelési költségek fontossága* ilyképpen összehasonlított termelési költségek minden esetben nyilvánvalóan magukban foglalják a területközi szállítás költségeit is. Hozzáfűzhetjük még, hogy a szabad cseregazdaságban a foglalkozások szerinti, tehát az elsőfokú munkamegosztás ugyancsak az összehasonlított termelési költségek vonatkozásai szerint alakul.

68. §. Költségszámítás és közlekedés.

A területi munkamegosztásból fakad legfőképpen a *közlekedés* szükségessége is. Noha javaknak egyik helyről a másikkra való szállítása az őstermelésen és az iparon belül gyakorta szintén előfordul, külön foglalkozási ágként a közlekedés mint helybeli különbségek áthidalására irányuló tevékenység leginkább a kereskedelem körébe vág. Fejlődésének folyamán azután visszahat az őstermelésre, az iparra, *Közlekedés és kereskedelem* valamint a kereskedelem egyéb ágazataira és erős lendületet adhat nekik. Ebből a szempontból előtérben ugyan az áruszállítás áll. Csaknem hasonlóan nagy jelentősége van azonban a személyszállításnak és a hírszolgáltatnak is. A közlekedés ezen három különböző ágazatának igénybevétele a termelés egyéb költségeit növeli. Elsősorban költségszámítási kérdéssé válik tehát, hogy az egyes termelési ágak mily mértékben támaszkodnak a közúti, a vasúti, a vízi és a légi *Közlekedési költségek* közlekedés különböző eszközeire, valamint a posta, a távíró, a távbeszélő és a drótnélküli közvetítés (rádió) különböző fajtájú hírszolgáltatára. Általában leginkább a belterjes termelés foglalkoztatja a költségesebb közlekedést. A külterjes termelés viszont javarészt az olcsóbb közlekedési eszközökre

szorul. Előfordul azonban, hogy éppen a drágább közlekedés igénybevétele teszi a termelést belterjessé.

Közlekedési utak és eszközök egymásközi versenye

A termelékenység és a jövedelmezőség alakulásának a közlekedési költségek mindenképen döntően fontos tényezői. Másrészt a közlekedési utaknak és eszközöknek egymásközi *versenye*, éppen költségeikre és műszaki teljesítményeikre való tekintettel, az egyéb termelési ágak mindenkori alakulásától függ. Minél nagyobb kizárólagosságra tudnak az egyes közlekedési vállalatok szert tenni, annál inkább tudják ezt a függési viszonyt a maguk javára megfordítani. A megközelítő vagy teljes kizárólagosságot élvező vasutak, gépkocsifuvarozók, hajózási, légforgalmi és hírközlítők vállalatok többé-kevésbé messzemenő szabadsággal végezhetik jövedelmezőségi költségszámításukat és állapíthatják meg szolgálataik árát. Ily alapon létrejött árszabásukkal vagy díjszabásukkal (tarifájukkal) az egyéb termelési ágak irányítására is befolyást gyakorolhatnak. A fejlettebb közlekedés a benne szükséges tőke nagyságánál fogva javarészt a társas vállalat alakját kénytelen öltetni.

69. §. A termelés mint a fogyasztás irányítója.

Minden termelés eredetileg kétségtelenül a megfelelő *fogyasztásra* való tekintettel indul meg. Az egyszer megindult termelésnek azonban, különösen ha vállalatszerűen épült ki és ha nagyobb mennyiségű álló tőkét vesz igénybe, érdekévé válik, hogy a megfelelő fogyasztás ne lankadjon, hanem a lehetőséghez képest inkább növekedjen. Ilyképen ugyanis emelkedik a termékek iránti kereslet és így a termelés piaci előnyökre tehet szert. Részben tehát a tartósabb, valamint költségesebb termelési eszközök alkalmazásában rejlő tehetlenségi nyomaték és részben a nagyobb jövedelmezőségre való törekvés okozza, hogy a termelés serkentő és irányító befolyásával visszahat a fogyasztásra. Ezt főleg hirdetés (reklám) útján teszi. A fogyasztók szükségleteinek mennyiségi és minőségi serkentését, irányítását azonban a divat változásainak előidézésével és gyorsításával is eléri. A divat háttérében még az uralkodó ízlést is kormányozni igyekszik. Árui-nak mintáihoz és mustráihoz, valamint csomagolási módjaikhoz ragaszkodik, hogy őket közismertekké tegye. Védje-

Hirdetés és divat

Minták, mustrák, védjegyek és egyéb ismertető jelek

gyekkel, valamint egyéb ismertető jelekkel (márkákkal) látja el és esetleg több fokozatban egyöntetűvé teszi (standardizálja) őket, hogy a minőségükbe vetett fogyasztói bizalmat növelje és hogy tömeges fogyasztásukat ezáltal is elősegítse. Külön- *Vásárok* böző időközökben ismétlődő (heti, évi, évi stb.) és külön- böző területek áruait kínáló (megyei, országos, nemzetközi stb.) vásárokat, főleg csupán mintákat bemutató áruminta- vásárokat és kiállításokat rendez, hogy a keresletet serkentse. Ezen a téren már a kereskedelem jár elől. Egyöntetű áruk- nak nagybani vására a tőzsde, mely nemcsak általános vagy különös árutőzsde, hanem főleg tőkét forgalmazó érték- tőzsde is lehet (l. 74. és 91. §). Cseregazdaságunkban a ter- melés mindezen eszközök segítségével a fogyasztással szem- ben jelentékeny súlyú kezdeményező szerepet biztosíthat magának.

70. §. A termelés mint a forgalom irányítója.

Forgalomnak azon cserefolyamatok összességét neve- *A forgalom* zük, amelyek a javakat a termelés különböző ágain át fo- *értelme* gyasztásra kész állapotba juttatják. Amennyire emelkedik mármint a termelés kezdeményező szerepe a fogyasztással szemben, ugyanoly mértékben válik egyúttal a forgalomnak is irányítójává. A forgalomban közvetlenül sokféleképpen részesedik az őstermelés és az ipar is. Javarészt azonban első- fokú munkamegosztás alapján, közvetített forgalomként, a kereskedelem bonyolítja le. Tevékenységének középpontjába a forgalmi cserefolyamatok közvetítését állítja. Minden for- galom adás-vételi ügyletek sorozatából áll és a piaci árala- kulás általános összefüggései szerint pereg le. Ezeknek ily- *Forgalmi* képen az egész cseregazdasági fogyasztás és termelés is *gazdaság* egyaránt függvényei. Van azonban cseregazdaságunknak két oly jelensége vagy inkább jelenségcsoportja, mely külön- legesen a forgalom talajából sarjadzik: a pénz és a hitel.

MÁSODIK FEJEZET : PÉNZ ÉS HITEL.

I. Pénz.

71. §. A pénz mint csereeszköz. — 72. §. Fémpénz. — 73. §. Papírpénz. — 74. §. Cseregazdaság és pénzgazdaság. — 75. §. A pénz értéke. — 76. §. Árszínvonal. — 77. §. A pénz külső árfolyama. — 78. §. Aranypontok. — 79. §. Fizetési, adóssági és kereskedelmi mérleg. — 80. §. A pénzrendszerek közötti egyensúly. — 81. §. Előteremtés és átváltás. — 82. §. A pénzérték ingadozásainak hátrányai.

71. §. *A pénz mint csereeszköz.*

*A pénzzel
közvetített
csere
előnyei*

A közvetlen csere, amelyben áruért árut adunk, nehézkes. Minőségi, mennyiségi, időbeli és helybeli vonatkozásban egyaránt nehezen szoktunk csak rátalálni arra az árura, amelyet a magunk árujáért közvetlenül *cserébe* kívánunk és meg is kaphatunk. Vannak azonban olyan javak, amelyeknek haszna többé-kevésbbé általános és amelyeket általában mindenki bármikor szívesen fogad el cserébe. Tudja ugyanis róluk, hogy bármely szükséges áruért könnyen továbbcserélheti őket. Az ilyen jószágot, amelynek saját haszna a forgalomban azután általános *csereeszközi* előnyeivel szemben csakhamar teljesen háttérbe szorul, pénznek tekintjük. A pénznek ahhoz, hogy valóban jó általános csereeszköz legyen, tehát hogy minőségben, mennyiségben, időben és helyben mindenféle cserét jól tudjon közvetíteni, tartósnak, tetszés szerint oszthatónak, jól megőrizhetőnek és könnyen szállíthatónak kell lennie.

*A jó pénz
tulajdon-
ságai*

72. §. *Fémpénz.*

*Kezdetleges
pénzek*

Ezen tulajdonságok egyes állatokban, prémeiben, fegyverekben és más kezdetleges pénzként használatos javakban csak bizonyos fokig, *fémekben* általában már inkább, a ne-

mes fémekben pedig igen nagy mértékben vannak meg. A fémeknek általában tekintélyes csereeszközi előnyük, hogy anyaguk egységes, bárhol és bármily mennyiségekben fordulnak is elő. Azonkívül többnyire igen tartósak, jól alakíthatók és könnyen oszthatók. A nemesfémek közül az arany és ezüstpénz és az ezüst állnak előtérben. A platina nehéz felismerhetősége és túlcsekély mennyisége miatt kevésbé jön tekintetbe. Pénzként való használata (a régi Oroszországban) csak átmeneti jellegű kísérletnek bizonyult. Az arany előnye az ezüsttel szemben nagyobb fajsúlya, nagyobb közkedveltsége és kisebb, de nem túlkicsiny mennyisége. Piaci ára is megfelelően nagyobb. Nemesfémpénzként ezért használatos túlnyomórészt az aranyból és csak kevésbé az ezüsből kiveret érme.

73. §. Papírpénz.

Minél jobban domborodnak ki a pénznek csereeszközi teljesítményei, annál inkább hajlunk arra, hogy anyagának amúgy is háttérbe szorult saját hasznosságát a csereeszközi hivatás betöltése szempontjából nélkülözhetőnek, feleslegesnek, sőt esetleg egyenesen zavaró körülménynek tekintsük. Ehhez képest közös megegyezéssel oly általános csereeszközben is megállapodhatunk, amelynek anyagi haszna csak elenyészően csekély mértékben van vagy pedig egyáltalán nincs. Így jön létre a papírpénz és a reá felépülő papírpénzrendszer (papírvaluta). Amíg a szóbanforgó megegyezés valóban fennáll, addig ez a pénzfajta megfelelő mennyiségű és minőségű árukra szóló utalvány jogi jellegével bírhat. Ugyanaddig a cserét is a papír részben kiválóbb, részben gyatrább anyagi tulajdonságának alapján általában hasonlóan jól közvetítheti, mint a fémpénz és a reá támaszkodó fémpénzrendszer (fémvaluta). Közös megegyezéssel pénzként keringő nemesfémérméknek vagy egyéb fémérméknek is nagyobb csereértéket tulajdoníthatunk, mint amennyi a benők foglalt fém piaci ára.

Amíg a közös megegyezés teljes és valóságos, addig az ilyen pénz is jól megállhatja a helyét. Amint azonban és amily mértékben meginog az a kölcsönös bizalom, amelynek alapján a megegyezés létrejött, legott és ugyanoly mértékben

A papírpénz létrejötte

Nem teljes értékű fémpénz

A papírpénzbe vetett bizalom

*A bizalom
meg-
rendülése*

*Pénz-
helyettesítők*

csökken az ilyen pénz csereértéke is. Csökkenésének alsó határa a pénz anyagában foglalt fém vagy papír piaci ára. Ha a bizalom megrendülésének idején a megegyezés külső látszatát mégis fenn akarjuk tartani és különböző anyagi értékű pénzeknek továbbra is egyenlő csereértéket akarunk tulajdonítani, akkor azok a pénzek, amelyek anyagának piaci ára egyezményes csereeszközi értéküknél magasabb, a forgalomból való kivonás és esetleg beolvasztás vagy egyéb felhasználás (l. 80. és 237. §) által megszűnnek csereeszközként keringeni. Csereeszközként ilyenkor már csak azok a pénzek maradnak forgalomban, amelyek anyagának piaci ára egyezményes csereeszközi értéküknél kisebb vagy pedig azzal legfeljebb egyenlő. Ez az összefüggés a *pénzhelyettesítőkre* (l. 93. §) vonatkozólag is megáll, amelyeknek közös megegyezéssel ugyanoly csereeszközi értéket tulajdoníthatunk, mint a fémpénznek vagy pedig a papírpénznek. Hozzáfűzhetjük, hogy összefüggésünk igen tág területen és igen gyakran érvényesül. A szóbanforgó megegyezések ugyanis, akár papírpénzre, akár egyezményes csereeszközi értékénél kisebb anyagi értékű fémpénzre, akár pedig pénzhelyettesítőkre vonatkoznak, igen érzékenyek a beléjük vetett kölcsönös bizalom legcsekélyebb megingásával szemben is (l. 75—81. §).

74. §. Cseregazdaság és pénzgazdaság.

*A pénz mint
a gazdál-
kodás
eszköze*

Pénz és ár

A pénz használatának messzemenő jelentősége van a cseregazdaság minden folyamatában. A pénz mint általános csereeszköz teszi csak eladóvá a piacon szereplő egyik felet és vevővé a másikat. Minthogy pénzért adunk el és veszünk, minden árnak mértéke a pénz. Ezáltal azonban egyúttal kifejezője is minden cseregazdasági vonatkozású értéknek, azaz csereértéknek. Ha viszont pénzben értékelünk, akkor egészen általánosan pénzértékükben jut kifejezésre az eszközöknek azon közössége, amelyre való tekintettel minden gazdálkodásban latolgatjuk és több célunk között megosztjuk őket. A *pénzgazdaság* tehát azt a rendszert jelenti, amelyben a pénz általában mindennemű gazdálkodásnak közvetett vagy közvetlen eszköze.

Pénzben számítjuk az árhatárokat, a vevő vásárlóképeségét, mely nyilvánvalóan a rendelkezésére álló pénz meny-

nyiségétől függ, valamint a keresletnek és a kínálatnak egymáshoz való viszonyát. Pénzben jut kifejezésre a fogyasztó *Pénz és* járadéka, többé-kevésbbé szükségleteink rangsora is, vala- *fogyasztás* mint életszínvonalunk és társadalmi rétegződésünk. A költség számításnak is pénz az eszköze: vele mérjük a termelésnek mindennemű költségét, a nyers és a tiszta hozadékot, a különböző termelési fölényeket, a jövedelmet és a jövedel- *Pénz és* mezőségeket. A műszaki és a gazdasági hozadék között éppen *termelés* az a legfontosabb különbség, hogy utóbbit pénzgazdaságunkban mindig pénzértékben fejezzük ki. Ezt a fontos különbséget mindig figyelmünk előterében kell tartanunk. A vállalkozási eszme ilyképen kizárólag pénzben számol. Pénz alakját öltheti, pénzre cserélődhetik be a tőkejóság, mert pénzért bármikor megvásárolhatjuk azokat a tőkejavakat, amelyeknek termelő képességére szükségünk van. Az ú. n. pénztőke tehát nem tulajdonképeni tőke, mert a pénznek *Pénztőke* közvetlen termelő képessége nincsen, hanem csupán pénz alakjában megőrzött vagy átvitt tőke. Általában pénzre váltható át mindennemű készlet. Ilyképen nemcsak a takarékoságnak, hanem a vagyon felhalmozásának, megőrzésének és átruházásának, valamint szállításának is eszköze a pénz. Mindebből kitűnik, hogy a pénz általános fizetőeszközünk: *A pénz* ellenkező megállapodás hiányában vele fizetünk nevezetesen *mint fizetési* akkor is, ha a fizetés nem adás-vételből, hanem kölcsönből, *eszköz* szolgálati viszonyból, haszonbérletből, vagy bármely más hasonló jogügyletből kifolyólag történik.

A pénz szolgálatait, melyeket általában a gazdálkodás, különösen pedig a csereközvetítés, a fizetés, az értékek ki- *A pénz tel-* fejezése, az árak mérése, a költség számítás, valamint a va- *jesítményei* gyon és a tőke gyűjtése, megőrzése és átvitele körül teljesít, a pénz *teljesítményeinek* (funkcióinak) szoktuk nevezni (l. 82. §).

75. §. A pénz értéke.

A pénz értékén alanyi (szubjektív) értékét is érthetjük, mely gazdálkodó alanyonként különböző. Ha gazdagok vagy *A pénz* pazarlók vagyunk, akkor a pénz számunkra kevesebbet ér, *alanyi és* mint ha kevés a pénzünk vagy ha fukarkodunk. Amidőn *tárgyi* azonban a pénz értékéről szólunk, akkor általában nem erre *értéke*

az alanyi értékére szoktunk célozni, hanem a pénzgazdasági összefüggések szempontjából sokkalta fontosabb tárgyi (objektív) értékére, tehát csereértékére, azaz vásárlóerejére. Ez a csereérték csak részben függ az áralakulás általános tényezőitől. Hiszen a pénz nem fogyasztási és nem is termelési, hanem elsősorban csereközvetítési, tehát különleges jószág. A pénz csereértéke ilyenképen nyilvánvalóan csak a csereforgalomban közvetített áruk árában juthat kifejezésre (l. 76. §). Ez pedig elsősorban a forgalomban lévő mindenfajta pénz mennyiségétől függ, beleértve a forgalomban lévő pénzhelyettesítőket is. Nem jön tekintetbe itt tehát a vagyongyűjtés céljából felhalmozott vagy a forgalomból egyébként kivont pénz. Az sem lehet azonban közömbös, hogy a forgalomban lévő pénz mily *sebességgel* forog, azaz mily gyakran cserél gazdát. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a gyorsabban forgó pénz mennyiségének súlya az áruk áralakulásának szempontjából nagyobb, mint a lassabban forgó pénzé. Az is nyilvánvaló, hogy a forgalomból kivont pénz forgási sebessége a semmivel egyenlő. A pénz csereértéke tehát legáltalánosabb vonalaiban a pénz mennyiségének (kvantitásának, quantity-jának) és forgalmának (currency-jének), azaz forgási sebességének — beleértve mindig a pénzhelyettesítőket is — függvénye. Minél több különfajta pénz van forgalomban és minél nagyobb a forgási sebessége, annál kisebb az értéke. Minél kevesebb van viszont forgalomban belőle és minél kisebb a forgási sebessége, annál nagyobb az értéke.

*A pénz
mennyisége*

*A pénz
forgási
sebessége*

*A pénz
termelési
költségei*

Nem szabad elhanyagolnunk a pénz *termelési költségeinek* szempontját sem, Ez különösen a nemesfém pénznel és ilyenképen az előtérben álló aranypénznel fontos: az aranypénz csereértéke az arany termelési költségeivel kétségtelenül egyenesen arányos. Kétségtelen azonban egyúttal, hogy ez az összefüggés sem önmagában és közvetlenül, hanem csakis az aranypénznek és helyettesítőinek mennyiségén, valamint forgási sebességén át érvényesül. A különbség a fém pénz és a papírpénz között itt az, hogy a fém pénz mennyiségi növelésének gátat vetnek aránylag mindig magas termelési költségei. Ezt a piac is tudja. Így az árak emelkedésének itt megfelelő korlátai vannak. A papírpénznel ily korlátok nem igen jönnek tekintetbe. Ha ennek mennyisége növekedni kezd, igen könnyen megrendül az értékének alapjául szolgáló

kölcsönös megegyezésbe vetett bizalom, és az árak sokkalta gyorsabb ütemben is emelkedhetnek. Közelebbről a szóbanforgó bizalom megrendülésének leggyakrabban éppen a papírpénz mennyiségének növelése szokott közvetlen oka lenni. Hasonló a helyzet annál a fém pénznél is, amelynek kölcsönös megegyezéssel a benne foglalt fém piaci áránál nagyobb értéket tulajdonítunk. Az általános összefüggés ilyenkor is érvényesülhet: az értéktelenebb anyagú pénz kiszorítja a forgalomból az értékesebb anyagút, továbbá: mindenfajta pénz mennyiségének túlzott növelése esetén csereértéke csökkenésének végső határa anyagának piaci ára. Itt világosan kitűnnek egyúttal a csupán névleges (nominális), mert nem teljes anyagi értékű pénz hátrányai. Ezzel a névlegességgel (nominalizmus) a tényleges, mert teljes anyagi értékű fémből (metallumból) való pénz előnyeinek hangsúlyozása (metallizmus) áll szemben.

*A pénz
névleges
értéke és
fémértéke*

76. §. Árszínvonal.

A pénzben kifejezett árak általános magasságát, amely a maga részéről a pénz általános vásárlóerejének, azaz csereértékének mértéke, *árszínvonalnak* nevezzük. Ezt az árszínvonalat statisztikai módon általános mutató- vagy jelzőszámok (indexszámok) segítségével fejezzük ki. A forgalom szempontjából legfontosabb és legjellemzőbb nagy- és kiskereskedelmi árak változásait a mérlegelt átlagok eljárása szerint külön-külön vagy együttesen jelzik. Tetszés szerint kiválasztott időpontra vonatkoztatjuk őket. Minthogy pedig az általános árszínvonalnak és a pénz csereértékének magassága, illetőleg mélysége viszonyos (reciprok) mennyiségek, az általános árjelzőszámokkal egyúttal a pénz csereértékének változásait is mérjük. Más szóval: ha a pénz értéke emelkedik, ez egyúttal azt jelenti, hogy az árszínvonal megfelelően süllyed. Az árszínvonal emelkedése pedig a pénzérték megfelelő csökkenésével egyértelmű. Mindkét összefüggés nyilvánvalóan fordított irányban is megáll.

*Az árszín-
vonal mérése*

*Árszínvonal
és pénz-
érték*

Az árszínvonal és a pénzmennyiség, valamint a pénz forgási sebessége közötti viszony szempontjából két további összefüggést kell még tekintetbe vennünk. Egyrészt azt, hogy az áraknak rövidebb hullámok és hosszabb lejáratú irányzatok

*Árszínvonal
és ár-
mozgalom*

*A pénzürték
változásai-
nak tovább-
gyűrűzése*

szerint való változásait a piaci keresletnek és kínálatnak változó nyomatéka a pénzürtéktől *függetlenül* is elő szokta idézni. Ezeket a külön változásokat statisztikailag egységesen kifejeznünk igen nehéz. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a pénz mennyiségének változása nem közvetlenül hat az árszínvonalra, hanem először általában csak bizonyos foglalkozási csoporthoz tartozó egyének jövedelmének alakulásában érvényesül. Azoknak az egyéneknek jövedelmében, akiket először ér el a megszorított pénz többlete. Vagy pedig azokéban, akiket közvetlenül és így először sújt a csökkent mennyiségű pénz hiánya. A változások azután befolyással vannak a pénznek ezen egyének részéről való *alanyi* értékelésére. Ígyképen az ő vásárlókéességükön át megfelelő áreltolódásokat idéznek elő. Ezek az eltolódások csak fokozatosan gyűrűznek tovább a fogyasztási és termelési javak valamennyi, különböző összetételű piacára. Azáltal, hogy jövedelmük megfelelő alakulásán át fokozatosan változtatják meg a pénznek többé-kevésbé valamennyi foglalkozási ág részéről való alanyi értékelését. Bármily változás, amely eredetileg a pénz mennyiségében következett be, az árszínvonal egészét csupán a vásárlókéességek eltolódásai ezen fokozatos továbbgyűrűzésének legutolsó mozzanataként éri el.

*A tovább-
gyűrűzés
közgazda-
sági jelen-
tősége*

Ha tehát egyrészt az általános árszínvonal és a pénz csereértéke, másrészt pedig a pénz mennyisége és forgási sebessége közötti kölcsönhatások láncolatát pontosabban óhajtjuk lemérni, figyelmünket az áraknak a pénzürtéktől független változásaira kell nyomatékally irányítanunk. Egyúttal azonban arra az erősen hepe-hupás és egyenlőtlen hatású továbbgyűrűzésre is, amely a pénznek a különböző foglalkozási ágak részéről való alanyi értékelésében érvényesül. A pénz tárgyi értéke, melyet közgazdasági szempontból fontosabbnak mondottunk, ígyképen *szorosan kapcsolódik egybe* alanyi értékével, mely inkább az összefüggések háttérében húzódik meg.

77. §. *A pénz külső árfolyama.*

Ha mármost tekintetbe vesszük, hogy pénzgazdálkodásunkban különböző területeken különböző pénzrendszerek állnak fenn, akkor a pénz tárgyi és alanyi értéke közötti

megkülönböztetésen kívül még belső és külső értéke között is különbséget kell tennünk. Előbbin a pénznek egyazon pénzrendszerhez tartozó területen belüli csereértékét, utóbbin pedig más pénzrendszerek területén való és annak pénzében kifejezett csereértékét vagy árfolyamát értjük. Előbbit belföldi értéknek, utóbbit pedig *külföldi értéknek* vagy árfolyamnak is nevezhetjük. Egyúttal nyomatékkal hangsúlyozzuk azonban, hogy a belföldet a külföldtől a szabad gazdaság összefüggéseiben egyedül a szerint különböztetjük meg, hogy vajjon saját pénzrendszerünkhöz vagy pedig más pénzrendszerhez tartozó területről van-e szó. E különbséget a szabad gazdaságban tehát a társadalmi tagozódásnak semminemű egyéb feltételétől függővé nem tehetjük. Ily értelemben nyilvánvaló, hogy a belföldi pénznek külföldi árfolyama és a külföldi pénznek (homályosan: valutának) belföldi árfolyama viszonyos mennyiségek: ha a külföldi pénznek belföldi árfolyama csökken, ez azt jelenti, hogy a belföldi pénznek külföldi árfolyama nagyjában megfelelő mértékben emelkedik. Összefüggésünk fordított irányban is hasonló értelmű. Pénzrendszereink különbözőségét azonban nem a pénzegység elnevezése, hanem a pénz mennyisége, forgási sebessége, anyagának piaci értéke, a vele kapcsolatos áreltolódások természete és legfőképen a beléje vetett bizalom, tehát csupa változásnak alávetett tényezőnek különbözőségei okozzák. Nyilvánvaló tehát, hogy a különböző pénzrendszerekhez tartozó pénzek belföldi értéke egymástól bizonyos mértékben és bizonyos határig függetlenül is megváltozhat. A pénz belföldi és külföldi értéke között már így alapon is megfelelő különbségek adódnak.

*A pénz
belföldi és
külföldi
értéke*

*A pénzérték
külföldi alá-
kulásának
tényezői*

78. §. Aranypontok.

A pénz külföldi árfolyamának kérdése csak különböző pénzrendszerekhez tartozó területek közötti fizetésekkel kapcsolatosan merülhet fel. Nemesfémpénz alapján álló pénzrendszerek esetén az ilyen fizetések elsősorban nemesfémpénzben történhetnek. Ilyenkor a külföldi pénzt általában oly árfolyamon fogadjuk el, amely megfelel nemesfémtartalma piaci árának. A külföldi nemesfémpénz ugyanis beolvasztható és belőle megfelelő súlyú belföldi pénz verhető.

*A nemes-
fémpénz
egyenlőségi
árfolyama*

Azt az árfolyamot, amely az egyenlő anyagú pénznemek egységeinek különböző súlya szerint igazodik, *egyenlőségi árfolyamnak* (paritásnak) nevezzük.

Minthogy azonban a nemesfém pénz szállítása, szállítási biztosítása (l. 89. §) és esetleges beolvasztása költséges, a külföldre való fizetések rendszerint váltókkal történnek. Küldésük sokkal olcsóbb. A külföldi váltók (devizák) mármost két- és többoldalú külföldi fizetések esetén egymásközt adás-vétel útján kicserélhetők. Akinek tehát külföldön, ottani pénzben kell fizetést teljesítenie, az megfelelő összegre, helyre és pénznemre szóló váltót fog megvételre keresni, hogy megküldése által fizethessen. Nemesfémmel, nevezetesen arannyal is fizethetne. Többet a külföldi váltóért adni tehát nem fog, mint amennyiért megfelelő összegű belföldi aranypénzt küldhetne és beolvaszthatna. Ez az aranykiviteli vagy *felső* aranypont. Ha ennél olcsóbban kapjuk a külföldi váltót, akkor vele fizetünk. Amidőn viszont külföldi váltónk van, azt úgy is értékesíthetjük, hogy a külföldi váltóadásnak bemutatjuk. A tőle fizetett külföldi aranypénzt azután költségünkre hazaszállítjuk és esetleg beolvasztjuk. Olcsóbban az ilyen váltót eladni nem fogjuk, mint a szállítási (l. 89. §) és beolvasztási költségekkel kisebbitett megfelelő súlyú belföldi aranypénzért. Ez az aranybehozatali vagy *alsó* aranypont. Ha tehát a külföldi pénz egyenlőségi árfolyamához hozzáadjuk vagy belőle kivonjuk a megfelelő mennyiségű arany szállítási (l. 89. §) és beolvasztási költségét, a felső, illetőleg az alsó aranypontot kapjuk. A külföldi váltók árfolyama az áralakulás összefüggései szerint ezen két pont között váltakozik. Ha sok fizetés teljesítendő külföldre és ezért nagy a külföldi váltók iránti kereslet, akkor a felső aranyponthoz közeledik. Ha pedig külföldről jön több fizetés és ezért a külföldi váltóknak kínálata teng túl, akkor az alsó aranypont közelében helyezkedik el. Aranypénzrendszer esetén a külföldi váltó árfolyama ilyképen mindig a külföldi pénz egyenlőségi árfolyamának közelében marad. Az aranypontoknak ettől az árfolyamtól számított távolsága ugyanis aránylag csekély szokott lenni: többnyire még az 1 %-ot sem éri el.

79. §. Fizetési, adóssági és kereskedelmi mérleg.

A belföldről külföldre és a külföldről belföldre teljesített mindennemű fizetések szembeállítását *fizetési mérlegnek* nevezzük. Ez nem egyértelmű a tartozási és követelési vagy röviden *adóssági* mérleggel. Egyrészt ugyanis nem minden tartozást fizetünk meg és másrészt nem minden területközi fizetés történik megfelelő tartozás alapján. A *kereskedelmi* mérleg viszont a külföldre kivitt és a külföldről behozott áruk tényleges piaci árának szembeállítása. Ily áruforgalom nyilvánvalóan csak a megfelelő termelési fölényektől előidézett területközi munkamegosztás alapján jöhet létre. Ha többet viszunk ki, mint amennyit behozunk, akkor kereskedelmi mérlegünk cselekvő (aktív). Ellenkező esetben mérlegünk szenvedő (passzív). Fizetési mérlegünk akkor cselekvő, ha a külföld többet fizet nekünk, mint mi a külföldnek. Ha ez ellenkezőleg alakul, akkor fizetési mérlegünk szenvedő. Ez a fizetési mérleg egyenlegének erősen leegyszerűsített, szűkebb értelmezése. Alább (l. 421. §), majd még látni fogjuk, hogy a kérdésnek további, bonyolultabb távlatai is vannak. Kereskedelmi mérlegünk cselekvő tételei, amelyekért mi kapunk a külföldtől pénzt, és szenvedő tételei, amelyekért viszont mi fizetünk a külföldnek, egyúttal fizetési mérlegünknek is leg súlyosabb megfelelő tételei szoktak lenni. A fizetési mérleg egyéb tételei között általában azok fontosak még, amelyeknek forrása egyes termelési tényezőknek, különösen a tőkének és a munkának, területközi igénybevétele. Közlekedésünk fejlődésével párhuzamosan emelkedik azoknak a területközi fizetéseknek idevágó jelentősége is, amelyek az idegenforgalommal kapcsolatosak (l. 81., 174. és 415—420. §).

80. §. A pénzrendszerek közötti egyensúly.

Ha mármost a külföldi váltó árfolyama az alsó aranypont közelébe érkezik, akkor a külföldi pénz olcsó. Ilyenkor előnyös lesz külföldi árukat nagyobb mértékben vásárolnunk és egyúttal egyes külföldi termelési tényezőket is nagyobb mértékben igénybe vennünk. Fizetési mérlegünk azonban ennek következtében a szenvedőség felé hajlik: több külföldi váltót keresünk megvételre és árfolyamuk a meg-növekedett kereslet alapján a felső aranypont felé közeledik.

Ekkor azonban már megdrágul a külföldi pénz. A mi pénzünk külföldön megfelelően olcsóbbodik. Fizetési mérlegünknek pedig az előbbivel ellentétes irányú változása következik be. A pénz külföldi árfolyamának ezt az aranypontok közötti önműködő szabályozódását nevezzük a pénzrendszerek közötti *egyensúlynak*.

*A papírpénz
külföldi
értéke*

Egészen másként alakul a helyzet a *papírpénznél*. Itt egyenlőségi árfolyamról, aranypontokról és ekkép közöttük való kiegyensúlyozódásról sem lehet szó. Papírpénzünk külföldi árfolyamának alapja a szabad területközi forgalomban többé-kevésbé belföldi csereértéke és ezen át a külföldnek bizalma szokott lenni, amellyel papírpénzünk csereértékére vonatkozó belföldi közös megegyezésünk iránt viseltetik. Amíg ez a bizalom valóságos és teljes, addig a fizetési mérleg alakulásának itt is megvan a maga egyensúlyozó szerepe. Szenvedő fizetési mérleg esetén növekedik a külföldi papírpénz iránti kereslet és így annak árfolyama is. A belföldi papírpénz árfolyama megfelelően hanyatlak. Ezáltal azonban a fizetési mérleg cselekvővé válik. Most már az összefüggések fordított folyamata következik be. A pénz oldaláról is megindulhatnak ezek a folyamatok. Ha a belföldi papírpénz mennyiségét növeljük, csereértéke és külföldi árfolyama csökken. A fizetési mérleg cselekvővé válik. Ez pedig megint a belföldi papírpénz külföldi árfolyamának emelkedéséhez vezet. Ha összefüggésünket a papír- és aranypénzre egyaránt vonatkoztatjuk, akkor a pénz forgalmi elvét, (currency principle-jét) fejezi ki. Benne mindennemű pénzünk forgási sebessége is döntően fontos szerepet játszik. A papírpénz mennyiségi növekedésének nehéz azonban gátat vetnünk. Ilyenkor egyúttal könnyen megrendül a papírpénzbe vetett bizalom is. A külföldi bizalom többnyire még könnyebben, mint a belföldi. A bizalom megingását viszont már a fizetési mérleg szenvedő alakulása, esetleg az általános jövedelmezőség hanyatlása, igen rossz termés, vagy bármely más társadalomgazdaságilag fontos kedvezőtlen esemény egymagában is előidézhetheti. Megfelelő bizalom hiányában pedig a fizetési mérleg sem tud többé kiegyensúlyozódni. Hiszen aranypontok papírpénznél nincsenek. Így a pénz külföldi árfolyamának hanyatlását a szabad gazdaságban mi

*A pénz
forgalmi
elve*

sem korlátozza. A hanyatlás végső határa ilyenkor is a pénz papíryanagának piaci ára.

Hasonló összefüggések érvényesülnek annál a *fém pénz*nél is, amelynek közös megegyezéssel *nagyobb* csereértéket tulajdonítunk fémtartalma piaci áránál. Külföldi árfolyama esetleges hanyatlásának nagyjában ez az ár a végső határa. Ha viszont ilyen belföldi fém pénz vagy papírpénz áll szemben külföldi aranypénzzel, akkor utóbbinak javára egyoldaluan érvényesülnek az arany pontok. A belföldi pénz külföldi árfolyamának hanyatlása pedig a szóbanforgó sokkal tágabb határok között következhet be. Arany pénz esetén általában a jó pénz helyettesítők külföldi árfolyama is csak az arany pontok között váltakozik. Másfajta pénzek külföldi árfolyamának alakulását szintén követni szokták helyettesítőik.

A nem teljes értékű fém pénz és a pénz helyettesítők külföldi értéke

81. §. Előteremtés és átváltás.

Külföldi pénzre szóló nagyobb külföldi tartozásaink kiegyenlítése még akkor is jelentős nehézségekbe ütközhet, ha a külföldre kifizetendő összegeknek belföldi pénzben való *előteremtése* (Aufbringung-ja) termelésünk útján többé-kevésbé símán megy. A nehézségeket a kifizetendő összegeknek megfelelő külföldi pénzre való *átváltása* (transzfer-je) okozhatja. Különösen akkor, ha a külföld kereskedelmi mérlege cselekvőségének (aktivitásának) és saját termelési érdekeinek védelmében vonakodik fizetesként a mi áruinkat elfogadni vagy pedig a mi termelési tényezőinket, nevezetesen munkánkat igénybe venni. Az aranyban való fizetés ilyenkor hamarosan kimerítheti a belföld aranykészletét. Egyúttal könnyen kellő bizalommal alá nem támasztott papírpénzgazdálkodáshoz vezethet. A külföldi pénz iránti egyoldalú kereslet következtében az így kibocsátott papírpénz külföldi árfolyama azután rohamos hanyatlásnak indulhat. Ezt pedig nyomon követheti belföldi vásárlóerejének megfelelően mély csökkenése.

Az előteremtés értelme

Átváltási nehézségek és hatásaik

Egészen más azonban a helyzet, ha a külföld *nem zárkózik el* a mi áruinknak átvételétől, valamint a mi termelési tényezőinknek közvetlen igénybevételétől és különösen ha a papírpénzünk iránti bizalom szilárd marad. Ilyenkor fizetési mérlegünk huzamosabb szenvedése, melyet a külföldi tar-

A külföld piaci magatartásának fontossága

tozások fokozatos kiegyenlítése idéz elő, és nyomában pénzünk külföldi árfolyamának tartósabb, de csekélyebb mérvű csökkenése termelésünket erősen élénkítheti. Kereskedelmi mérlegünket is megfelelően cselekvővé teheti. Így áll elő az az igen gyakori jelenség, hogy szenvedő fizetési mérleggel cselekvő kereskedelmi mérleg kapcsolatos. A szembenálló külföldnek pedig viszonyos összefüggések alapján ugyanakkor cselekvő fizetési, de szenvedő kereskedelmi mérlege szokott lenni. Az átváltástól eltekintve azonban gyakorta az előteremtés egymagában is igen nehézé válhat. Különösen akkor, ha a külföldi tartozás nem a kereskedelmi mérleg korábbi tételeiből vagy külföldi termelési tényezők igénybeviteléből ered, hanem más címen (hadisarc, jóvátételi tartozások stb.) jött létre. Ilyenkor ugyanis a belföldi termelés a külföldi tartozás létrejöttével kapcsolatosan nem kap megfelelő közvetlen lendületet. Nincs tehát miből előteremtenie a fizetési többletet.

82. §. *A pénzürték ingadozásának hátrányai.*

*Az
értékében
gyakorta
változó
pénz rossz
pénz*

Amely pénznek csereértéke nagyobb kilengéseket mutat, az *rossz* pénz. Teljesítményei ugyanis gyatrák. A cserét tökéletlenül közvetíti. A vele való gazdasági számítást, különösen a költségszámítást igen megnehezíti. Mint fizetési eszköz megbízhatatlan. A csereértékében hanyatló pénz pedig vagyon és tőke gyűjtésére, megőrzésére és átvitelére éppen-séggel alkalmatlan. Ha a pénznek minden fajtája huzamosabban rossznak bizonyul, akkor a forgalomban többé-kevésbé mindig hajlandóság mutatkozik arra, hogy inkább a nehézkes és csak aránylag szűk körben lebonyolítható pénznélküli, közvetlen cseréhez térjen vissza.

II. Hitel.

83. §. Hitelgazdaság. — 84. §. Termelési és fogyasztási hitel. — 85. §. Személyi és dologi hitel. — 86. §. Rövid- és hosszúlejáratú hitel. — 87. A hitelintézetek fajai. — 88. §. A hitelintézetek üzemi egyensúlya. — 89. §. Szenvedő hitelügyletek. — 90. §. Cselekvő hitelügyletek. — 91. §. Semleges hitelügyletek. — 92. §. A hitel körforgása. — 93. §. Hitelpénz. — 94. §. Pénzszaporítás és pénz-apasztás. — 95. §. Hitelkeret.

83. §. Hitelgazdaság.

A *hitel* a csereforgalomnak az a módja, amelyben a szolgáltatás és az érte járó ellenszolgáltatás között időbeli eltolódás van. Ez a tárgyi értelemben vett hitel, azaz a hitelügylet. Alanyi értelmében a hitelt viszont hitelképességnek fogjuk fel. Alanyi hitele, hitelképessége annak van, aki szolgáltatást akkor is kap, ha az érte cserében járó ellenszolgáltatást csak későbbre igéri. A közvetlen cserében javakat természetben is hitelezhetünk. Nevezetesen természetben is kölcsönadhatjuk őket. Sokkalta nagyobb jelentőségű azonban a *Pénzhitel*. Ez vásárlóképeséget ad. Nagymérvű mozgékony-
ságával, könnyű alkalmazkodásával, valamint jó oszthatóságával áthatja cseregazdaságunknak többé-kevésbbé minden mozzanatát. Csak a pénzhitelből fakad az a sajátos lendület, melynek alapján cseregazdaságunkat nemcsak pénzgazdaságnak, hanem akár hitelgazdaságnak is nevezhetjük. Mindenekelőtt számos gazdaságilag jelentős cserefolyamatunk van, amelyben a szolgáltatás és az ellenszolgáltatás időben pontosan nem is eshetnek egybe. Ezeket ilyképen csak a hitel teszi lehetővé. Az ily hitelt szükségképeni hitelnek mondhatjuk. Különösen huzamosabb szolgáltatások cseréjénél (bérlet, haszonbérlet, munkavállalás stb.) fordul elő. Egyébként is azonban általában csak a hitelgazdaságban válik az idő gazdasági latolgatásunk kiemelkedően fontos tényezőjévé. Tekintetbevételével szükségleteink kielégítésére szolgáló közös eszközökként mind jelen, mind pedig jövőbeli javakat egyaránt és aránylag könnyen mérlegelhetünk, azaz értékelhetünk.

Az áralakulásnak főleg változásait tompítja ez az idő-
tényező. A hitel ugyanis mind a kereslet, mind pedig a kíná-

*Hitel és
termelés*

lat számára igen kedvezőtleneknek látszó piaci helyzeteikben átmenetileg visszavonulási lehetőséget nyújt. A fogyasztást tehát átsegítheti válságos pontjain. Egyúttal általában megkönnyíti, sőt átmenetileg ki is terjesztheti, mert a fogyasztó vásárlóképességét fokozza. Legfontosabb teljesítményeivel mégis a termelés terén találkozunk. Ha a termelési tényezők tulajdonjoga nem egy kézben egyesül, a termelési, nevezetesen pedig a vállalkozási eszme tulajdonosa csak hitel útján jut ahhoz a vásárlóképességhez, amellyel megveszi, azaz termelésre egyesíti a másik három termelési tényezőt. Egyrészt ezeknek tulajdonosai és másrészt a vállalkozó között többféle hitelviszony jön létre. A vállalkozó ugyanis a munka, a termelési erő és a tőke termelési közreműködéséért nem pontosan a közreműködés időpontjában, hanem a mindenkori piaci helyzetre irányuló költségszámításának alapján vagy előre vagy pedig utólag fizet. Itt a szükségképeni hitelnek is jelentékeny szerepe van. Legvilágosabban a tőkés és a vállalkozó közötti viszonyban, főleg a tőkék nagyvállalati egyesítésében jutnak kifejezésre a hitel termelési teljesítményei. A hitel önmagában azonban sohasem termel, hanem csak megkönnyíti, lendíti a termelést, azaz a négy termelési tényezőnek tevékeny egyesülését. Önmagában a hitel pénz-tőkét sem tud létrehozni, hanem legfeljebb csak elősegíti annak létrejöttét (l. 93. §). Téved tehát, aki azt hiszi, hogy a hitel mint *anyagtalán* (immateriális) vonatkozás önmagában *anyagi* (materiális) javakat képes teremteni.

84. §. Termelési és fogyasztási hitel.

*Termelési
hitel*

*A fogyasztási
hitel helyes ér-
telmezése*

*Gazdaságos
hitel*

Azt a hitelt mármost, amely egyedül a termelés lendítésére szolgál, *termelési* hitelnek tekintjük. Vele szembe szoktuk állítani a *fogyasztási* hitelt, melynek célja az, hogy fogyasztási vásárlóképességet adjon. Közvetve azonban a gazdaságos fogyasztási hitelnek is mindig termelési célt kell szolgálnia. Különben hiányzik ugyanis a hitel útján későbbre halasztott ellenszolgáltatás lehetősége. A szabad gazdaságban mind a termelési, mind pedig a fogyasztási hitel általában csak akkor gazdaságos, ha a vele közvetlenül vagy közvetve lendített termelés jövedelmezőségét legalább annyival fo-

kozza, amennyivel a hitelezett szolgáltatás kisebb az érte járó későbbi ellenszolgáltatásnál.

85. §. Személyi és dologi hitel.

A hitelező hitelt általában csak akkor nyújt, ha hisz, ha bízik (credit) benné, hogy a szóbanforgó későbbi ellenszolgáltatást megkapja. Általában csak ebben az esetben bízva rá (latinul ugyancsak: credit) szolgáltatását az adósra. Ha merőben az adósba vetett bizalom alapja a hitelnek, akkor *személyi* hitelről szólunk. Tárcahitelnek is nevezzük. Személyi lényegén mit sem változtat, ha nem nyílt, hanem fedezett tárcahitel, azaz ha érte más személy kezességet vállal. A *dologi* hitelnél viszont valamely zálogba kapott ingó vagy ingatlan tárgy is biztosítja a hitelezőt. Az előbbi esetben kézizáloghitelről (lombardhitelről), az utóbbiban pedig jelzáloghitelről szólunk. Az adósba vetett bizalom itt már erősen vagy egészen háttérbe szorul. Hitelezési bizalmunk inkább arra irányul, hogy dologi zálogunkból szükség esetén tényleg kielégítést nyerhetünk.

*A hitel
eredeti
értelme*

*A személyi
hitel fajtái*

*A dologi
hitel fajtái*

86. §. Rövid- és hosszúlejáratú hitel.

Ha a hitel a tőle lendített termelésnek egyetlen többé-kevésbbé lezárt és teljes időszakára (periódusára) szól, akkor általában *rövidlejáratúnak* nevezzük. Ellenkező esetben pedig, ha tehát több egymásután ismétlődő termelési időszakot hivatott szolgálni, általában *hosszúlejáratúnak* mondjuk. Ily értelemben rövidlejáratú a hitelezett forgó-, változó vagy üzemi pénztőke. Az álló, állandó vagy befektetési pénztőkéül nyújtott hitel pedig rendszerint hosszúlejáratú. Szokássá vált azonban az is, hogy a három hónapnál hosszabb időre nyújtott hitelt több vonatkozásában már hosszúlejáratúnak tekintjük. Ezen az alapon egyúttal hosszúlejáratúnak tarthatjuk a mezőgazdasági üzemi hitelt is. A bányászatban, az iparban és különösen a kereskedelembe viszont, ahol az egyes termelési időszakok sokkal rövidebbek lehetnek, gyakorta még a befektetési hitel is rövidlejáratúnak számítható. Csak ily szempontból mondhatjuk, hogy a mezőgazdaság számára inkább a hosszúlejáratú, a bányászat, az ipar és a

Forgó-, változó vagy üzemi és álló, állandó vagy befektetési hitel

kereskedelem számára azonban inkább a rövidlejáratú hitel fontos.

*Alapítási és
birtokhitel*

Hosszúlejáratú szokott lenni nevezetesen az ipari és a kereskedelmi vállalatok létrejöttét lendítő *alapítási* hitel, az ingatlanok vásárlására szolgáló és különösen az őstermelésben jelentős *birtokhitel*, valamint a mezőgazdasági talajjavítási hitel. Utóbbi kettő túlnyomórészt a jelzáloghitel alakját ölti.

*Fizetési és
fogyasztási
hitel*

Rövidlejáratú nevezetesen többnyire az üzemben feldolgozandó vagy egyébként forgalmazott áruk vételénél nyújtott *fizetési* hitel. Ennek alakjában jelenik meg gyakorta az egyszerre vagy pedig aránylag hamarosan elfogyasztható árukra vonatkozó *fogyasztási* hitel is. Rövid lejáratnál általában a személyi hitel vagy a kézizáloghitel áll előtérben.

*Határidős
hitel*

A rövid- és hosszúlejáratú, tehát egyaránt *határidős* hitellel szemben határidőhöz nem kötött vagy határidő nélküli hitel is előfordul. Mindenfajta hitel lehet egy- vagy kétoldaluan *felmondható*. Felmondhatatlan hitelben is megállapodhatunk. A szerint, hogy az ellenszolgáltatás részletekben vagy pedig egyben történik-e, *törlesztéses* (amortizációs) és

*Fel-
mondható
hitel*

*Törlesztéses
hitel*

nem törlesztéses hitelt különböztetünk meg. Törlesztéshez többnyire a hosszúlejáratú hitelfajtáknál és közülük is leginkább a jelzáloghitelnél szoktunk folyamodni. Hasonlóképpen egyébként a huzamosabb használatra alkalmas áruk vételénél nyújtott, de mégis kevésbé hosszúlejáratú fogyasztási hitelnél szokás még részletfizetésben megállapodni.

87. §. A hitelintézetek fajai.

*Hitelintézeti
tevékeny-
ségek*

Hitelgazdaságunkban bármilyen termelés vagy fogyasztás sokféleképpen kapcsolódhat be a hitel különböző fajtáiba. *Hitelintézeteknek* azokat a vállalatokat tekintjük, amelyek tevékenységének középpontjában a hitel közvetítése és irányítása áll. Mínthogy ezzel az anyagi termelésnek valamennyi ágát lendíthetik, egyúttal azonban az egyes termelési ágak fölé emelkedhetnek, tevékenységüket másodlagos vagy közvetett termelésnek mondhatjuk. Anyagi javak közvetlen termelésével legfeljebb csak mellesleg foglalkoznak. Közelebbről: ezt már mint közvetlen termelési vállalkozók, nem pedig mint hitelintézetek teszik. A hitelügyleteknek figyelmük előterében álló különböző fajtái szerint tago-

zódnak. Ily értelemben szólhatunk letéti bankokról és jegy-*Letéti bankok, jegybankok,* bankokról, amelyek főleg rövidlejáratú hitelügyletekkel foglalkoznak, valamint alapító bankokról, értékpapír- és jel-*alapító bankok, értékpapír-* zálogbankokról (jelzálog- vagy földhitelintézetekről), amelyek inkább a hosszúlejáratú hitelügyleteket művelik.

Más felosztásban — azon *termelési* ágak vagy foglal-*bankok és* kozási csoportok szerint, amelyeket főleg támogatnak — *jelzálogbankok* mezőgazdasági (agrár-), ipari és kereskedelmi vagy munkás- és tisztviselőbankokat is megkülönböztethetünk. Míg a ban-*Mezőgaz-* kok (banco = asztal, azaz a középkori pénzváltó asztala) *dasági, ipari* többnyire elsősorban tiszta hozadékra, azaz jövedelmező- és keres- ségre törekvő vállalatok, addig a különböző irányú hitelügy-*kedelmi bankok* leteket lebonyolító és különböző szervezetű hitelszövetkeze-*Hitelszövet-* tek a kölcsönös támogatás alapján állnak. Néha többé-*kezetek,* kevésbé hasonló alakot öltenek a takarékpénztárak is, me-*takarék-* lyeknek főügylete valamikor a takarékossgot előmozdító *pénztárak* takarékbetétek kezelése volt. Ujabbán már sok másfajta hitel- és zálog-*házak* ügylettel is foglalkoznak. Akár kölcsönösségi, akár pedig jövedelmezőségi alapon állhatnak továbbá az eredetileg jö-*Biztosító* tékonycélú zálogházak, melyek kisebb fogyasztási hiteleket *intézetek* nyújtanak. Ujabbán kevésbé a kölcsönösségi, mint inkább a jövedelmezőségi elvre épülnek fel a tágabb értelemben vett hitelintézetekhez tartozó biztosító intézetek mint kü-*intézetek* lönleges hitelintézetek is. Főleg a biztosítási ügyletet (l. 89. §) művelik. Különlegeseeknek (specializáltaknak) azokat a hitelintézeteket tekintjük, amelyek főleg vagy kizárólagosan csak egyfajta hitelügylet terén működnek. Velük szemben állnak a többfajta hitelügyletet felölelő vegyes vagy általános hitel-*Általános és* intézetek. Ilyirányú általánosításra és a neki megfelelő üzemi *különös* összpontosulásra (koncentrációra) elsősorban a bankok haj-*hitel-*
intézetek lanak.

88. §. A hitelintézetek üzemi egyensúlya.

A hitelintézetek tevékenységének lényege általában az, hogy egyrészt hitelt vesznek igénybe és ezzel pénzt szívnak *Szenvedő és* magukhoz, másrészt pedig hitelt nyújtanak és ezzel pénzt *cselekvő* bocsátanak a termelésnek, valamint a fogyasztásnak rendelkezésére. Ezen utóbbi tevékenységüket a hitelintézetek cse-*hitel-* lekvő (aktív) ügyleteik segítségével, az előbbit pedig szen-*ügyletek*

*A hitel-
intézeti
egyensúly
helyes ér-
telmezése*

vedő (passzív) ügyleteik útján bonyolítják le. A cselekvő ügylet révén a hitelintézet hitelezővé, a szenvedő ügylet által pedig adóssá válik. A cselekvő ügyletekhez szükséges pénzt a hitelintézetek főleg szenvedő ügyletek útján és csak csekélyebb mértékben saját üzemi pénztőkéjükből szokták előteremteni. Üzemi *egyensúlyukat* (fizetőképességüket, likviditásukat) tehát általában csak akkor tudják megőrizni, ha egyrészt saját pénztőkéjüket és szenvedő ügyleteikkel elvállalt tartozásaikat, másrészt pedig cselekvő ügyleteik által létrejött követeléseiket megközelítőleg egyenlő színvonalon tartják. Ennek az egyensúlynak nyilvánvalóan az is lényeges feltétele, hogy az egymásnak megfelelő cselekvő és szenvedő hitelügyletek lehetőleg egyformán rövid- vagy hosszúlejáratúak legyenek. A hosszabb lejáratú követelés ugyanis csak igen tökéletlenül fedezi a rövidebb lejáratú tartozást. Fontos feltétele végül az egyensúlynak, hogy a cselekvő hitelügyletek általában ne legyenek túlságosan kockázatosak. Ezt a szempontot különösen azért kell kiemelni, mert a kockázatos hitel nyújtására az érte elérhető általában magasabb ellenszolgáltatási többlet, azaz kamat csábít. Helyes üzemi egyensúly mellett a hitelintézetek nyereségre főleg olyképen tehetnek szert, hogy szenvedő ügyleteikben általában alacsonyabb kamatot kényszerülnek csak adni, mint amilyent megfelelő cselekvő ügyleteikben elérni képesek (l. 111. §).

89. §. *Szenvedő hitelügyletek.*

*Letét és
betét*

Az őrzési vagy zárt *letét*tel (safe deposit-tal) és a főleg értékpapírokra vonatkozó kezelési vagy nyílt letéttel szemben áll a pénzletét. Amazokért a letéteményes hitelintézet megfelelő őrzési vagy kezelési díjat szokott szedni. A pénzletétért viszont általában, éppen ellenkezőleg, kamatot szokott fizetni. Ezt azért teheti, mert a letett pénzt szabálytalan letétnek (depositum irregulare-nak) tekinti, cselekvő hitelügyletek útján gyümölcsözteti és azután megfelelő pénzösszegként hasonló, de anyagilag véve rendszerint nem ugyanabban a pénzben fizeti vissza a letevőnek. Az ilyennemű letét a legrégibb szenvedő hitelintézeti ügylet. Tőle a *betét*, nevezetesen pedig a takarékbetét csak abban különbözik, hogy rö-

videbb-hosszabb felmondási időhöz szoktuk kötni. Ehhez képest az érte fizetett kamat is magasabb szokott lenni, mint a javarészt bármikor visszavonható letét kamatja. Eredetileg a letétből nőtt ki a *bankjegykibocsátás* mint további *Bankjegykibocsátás* szenvedő hitelügylet. A bankjegy kibocsátásával a jegybank voltaképpen kamatmentes kölcsönt vesz igénybe azoktól, akik a bankjegyet fizetésül elfogadják. Fejlett állapotában a bankjegy ugyanis a jegybanknak részben nemesfémmeel, részben pedig rövidlejáratú bankszerű követelésekkel fedezett, kerek összegekre kiállított, látra szóló és ezért bármikor készpénzre beváltható kötelezvénye (l. 92—95. és 235—238. §).

Eddig említett többé-kevésbbé rövidlejáratú szenvedő ügyleteik mellett a hitelintézetek hosszúlejáratú szenvedő *Értékpapírkibocsátás* ügyletei is fontosak. Ilyenek az *értékpapírkibocsátás* különböző fajtái. Ha záloglevelek kibocsátásáról van szó, ezeknek fedezetüül a hitelintézet javára lekötött jelzálogos követelések szolgálnak. A záloglevél átruházható. A kibocsátó hitelintézet bizonyos törlesztési terv szerint köteles fizetni kamatait és a benne vállalt tőketartozást. Hasonlóképpen szokott történni a hitelintézetektől kibocsátott egyéb hosszúlejáratú adósleveleknek, azaz kötvényeknek visszaváltása is. Itt egyébként már a hitelintézetek alapítási tevékenységének terén mozgunk. Ennek leggyakoribb eszköze a részvénykibocsátás.

Hosszúlejáratú szenvedő hitelügylet végül a biztosító intézetek különleges tevékenységéhez tartozó *biztosítási ügylet*. A valószínűségi alapon kiszámított és különböző módok szerint fizetendő biztosítási díj fejében a biztosító *Biztosítási ügylet* intézet biztosítási kötvényt bocsát ki. Vele kötelezi magát, hogy a biztosítási esemény bekövetkeztekor az előre megállapított módon megfizeti a biztosítási összeget. A szóbanforgó díjfizetési rendszer sokkal gyakoribb, mint a tőkefedezeti vagy az utólagos kirovás rendszere. Ez a kölcsönöségi biztosítás előterében áll. Alapján évenként előre, illetőleg utólag szedik be az összes biztosítottaktól a valószínűleg kifizetendő, illetőleg a tényleg kifizetett biztosítási összegeknek reájuk jutó részét. A biztosítás célja egyébként olyan jövőbeli, esetlegesen vagy legalább is bizonytalan időpontban bekövetkező szükségleteknek vagyoni fedezése, melyek *Viszontbiztosítás* javarészt károkból állnak elő. A kár kockázatát a biztosítás *biztosítás*

*Tárgyi és
személyi
biztosítás*

segítségével többekre osztjuk szét. A biztosító intézetek a maguk részéről viszontbiztosítással háríthatják tovább a biztosítással elvállalt kockázatuk egy részét. Ebből fejlődött ki viszontbiztosítási üzletáguk. Fellendülésével jelentékenyen hozzájárult a kockázatoknak messze szerteágazó megoszlásához. A tárgyi biztosítás legfontosabb ágai a tűzbiztosítás, a jégkár elleni biztosítás és a szállítási biztosítás. A személyi biztosításai pedig az életbiztosítás, mely tőke- vagy járadék-biztosítás lehet, a baleset és a betegség elleni, valamint az aggkor és rokkantság esetére szóló biztosítás (l. 260—265. §). A termeléssel közvetlenül vagy közvetve kapcsolatos mindennemű biztosítás költségei a termelési költségek részét teszik és őket növelik. Ezen a síkon jövedelmezőségi számításunk közvetlenül elsősorban a tárgyi biztosítás költségeire irányul.

90. §. Cselekvő hitelügyletek.

*Váltó-
leszámítolás*

*Elfogad-
ványi hitel*

A hitelintézetek azt a pénzt, amely szenvedő ügyleteik révén befolyik, javarészában cselekvő ügyleteik útján gyümölcösztetik. Ezt teszik nevezetesen a biztosító intézetek is a hozzájuk befizetett biztosítási díjaknak nem közvetlenül tartalékolt részével. A rövidlejáratú cselekvő hitelügyletek előterében a váltóleszámítolás, (váltóeszkontálás, váltódiszkontálás) áll. Vele a hitelintézet még nem esedékes váltót vásárol. Értékéből azonban leszámítja (eszkontálja, diszkontálja) az esedékesség időpontjáig tekintetbejövő kamatot. A váltó áráként csak a maradékot fizeti ki. A szóbanforgó levonást váltóleszámítolási (eszkont-, diszkont-) kamatnak mondjuk. A leszámított váltót a hitelintézet vagy más hitelintézetnek adja tovább, azaz visszleszámítolja (rediszkontálja), vagy pedig esedékességekor maga váltja be. Elfogadványi hitelt és kezességi (aval-) hitelt a hitelintézetek azzal nyújtanak, hogy a reájuk intézvényszerített váltót előre megállapított pénzüsszeg határáig megfelelő ellenszolgáltatásért elfogadják, illetőleg váltókezességet vállalnak, noha a váltótartozást az utóbbi esetben többnyire nem ők fizetik meg. Itt lényegében tehát csak a tényleges váltóadás hitelének kezességi alátámasztásáról van szó. A külfölddel való kereskedelem szempontjából különösen a külföldi elfogadványi (rembours-) hitel fontos.

Rövidlejáratú szokott lenni a hitelintézetektől nyújtott *tárca- és kézizáloghitel* is. Kézizálogul vagy valamilyen áru *A kézizáloghitel fajtái* (árulombárd) vagy pedig értékpapír (értékpapírlombárd) szolgálhat. Ez utóbbi esetnek édestestvére a hitelintézeti díj-ügylet (reportügylet, l. 91. §), melyben a hitelező — rendszerint bank — az árfolyamok emelkedésére (hosszjára) számító tőzsdei üzér helyett megfelelő átvételi díj (report) fejében bizonyos időre átveszi a határidőre vásárolt értékpapírt. Az üzér az értékpapír árfolyamának hanyatlásakor (besszjekor) tehát időt nyer, amely alatt esetleg bekövetkezhetik a tőle remélt emelkedés. A szóbanforgó időre alakilag eladja, lényegileg azonban csak zálogba („kosztba“) adja értékpapírjait és ezért fizetett átvételi díja lényegileg kamat (koszt-kamat) jellegű. Minthogy előre megállapított áron köteles visszavásárolni utóbb értékpapírjait, lényegileg rövidlejáratú hitelt kapott. Az áruzáloghitel (árulombard) különleges fájának tekinthető az az eset, amidőn az árunak rövidlejáratú hitel fedezeteként való elzálogosítása csupán jelképesen, az árura vonatkozó fuvarlevélnek, esetleg tengeri fuvarlevélnek (konnozzamentnek) vagy közraktári zálogjegynek (warransnak) átadásával történik. A közraktári zálogjegy megkülönböztetendő a közraktári árujegytől, mely a közraktári őrzési letétről tanúskodik. Rövidlejáratú hitelt végül nyílt könyv- *Könyvkövetelések elzálogosítása, és könyvhitel* követelések elzálogosítása ellenében is nyújthatunk. Benne az elzálogosítás jogilag a szóbanforgó követelések engedményezésének alakját öltheti. Az egyszerű könyvhitel nem egyéb, mint könyvszerűen nyilvántartott és javarészt több tételben, huzamosabb időn át nyújtott tárcahitel.

A *hosszúlejáratú* cselekvő hitelügyletek előterében a jel- *Jelzálogkölcson és alapítási hitel* zálogkölcson áll. Fedezetéül telekkönyvileg elzálogosított ingatlan szolgál. Fontosak továbbá azok a hosszúlejáratú hitelek is, amelyeket hitelintézetek vagy más hitelezők — főleg alapítási tevékenységükkel kapcsolatosan — kölcsönkötvényeknek vagy egyéb értékpapíroknak átvételével nyújtanak.

91. §. Semleges hitelügyletek.

Az eddig említett hitelügyletekkel szemben olyanok is vannak, amelyek nem egyoldaluan szenvedők vagy cselekvők, hanem kétoldaluan minősülhetnek. Mindenkor tartalmuk szerint majd hitel igénybevétele, majd pedig hitel nyuj-

*Folyó-
számlahitel* tását jelentik. A kettő közötti középúton, közömbös ponton is állhatnak. Ezért általában *semleges* hitelügyleteknek tekinthetjük őket. Ilyenek elsősorban a hitelintézeti folyószámlára (kontokorrentre) való ki- és befizetések. Szenvedő vagy cselekvő hitelügyleti jellegük a folyószámla mindenkori állásától függ. A folyószámlahitel általában rövidlejáratú tárcahitel szokott lenni. A szóbanforgó ki- és befizetések alapja többnyire az, hogy a hitelintézet folyószámlás ügyfele követeléseinek behajtását (inkasszóját), bizonyos mértékben pénztárkezelését, mások folyószámláival szemben való átírási (zsíró-) forgalmának és nevezetesen értékpapírokra vonatkozó bizományi (kommissziós) adás-vételeinek lebonyolítását vállalja.

*Tőzsdei
határidő-
ügyletek* Miként ezekben az ügyletekben, úgy a legtöbb *tőzsdei* határidőügyletben is kétoldalú rövidlejáratú hitel lehetősége rejlik. Különösen a feltétlen (fix) határidőügyletek ellentéteit, a feltételes határidőügyleteket tekinthetjük ilyeneknek. A díjügyleteknél a feltétel általában az, hogy bizonyos díj (prémium) lefizetése ellenében a felek valamelyike vagy mindkettőjük visszaléphet az ügylettől. A halasztóügyletnél (kosztügyletnél) a fentebb már említett és esetleg előre megállapított átvételi díj (report) fizetése ellenében a határidőre vásárolt értékpapírok átvétele, megfelelő szállítási díj (deport) fizetése ellenében pedig szállításuk halasztható el (prolongálható). A mégügyletben (Nochgeschäftben) bizonyos díj fizetésének feltételéhez köthető az átveendő vagy szállítandó értékpapírok mennyisége. A lépcsőzetes ügyletben (stellige-ügyletben) pedig még az is kiköthető, hogy az értékpapírokat a megállapított határidőben és mennyiségben bizonyos árfolyam elérése esetén szállítjuk, bizonyos árfolyam alatti színvonal esetén azonban, éppen ellenkezőleg, átvesszük. Semleges hitelezési viszonyt találunk azon értéktőzsdei ügyletekben is, amelyek értékpapíroknak különböző helyeken jegyzett egyidejű árfolyamkülönbségeiből igyekeznek nyereséghez jutni. Ez a helykülönözeti (arbitrázs-) ügylet. Valamennyi említett tőzsdeügylet nemcsak az értéktőzsdén, hanem megfelelő értelemben többé-kevésbé az árutőzsdén is előfordulhat. Minden tőzsdeügylet megfelelően ellenkező irányú eladással, illetőleg vétellel fedezhető. Ilyenkor gyakorta nem is kerül sor az árú vagy értékpapír tényleges szál-

*Különözeti
ügyletek*

lítására, illetőleg átvételére. Az ügylet ugyanis esetleg már eleve csupán a tekintetbejövő árfolyamok közötti különbség kedvéért jött létre. Ez az általános különbözeti ügylet. A határidő-ügyletek hitelügyleti jellegén mit sem változtat az a tény, hogy többnyire nem hitelintézetek, hanem tőzsdeüzérek egymásközt bonyolítják le őket. Az azonnali (prompt) és a tényleges (effektív) szállításra szóló tőzsdeügyleteknél a hitelezési elem már inkább háttérbe szorul.

92. §. A hitel körforgása.

Hitelgazdaságunk jelenlegi fejlődési fokán érintett hitel-ügyleteink közül elsősorban a *bankjegykibocsátásnak* hivatása, hogy az adás-vételt és a fizetést könnyítő általános hiteleszközt bocsásson a forgalomnak rendelkezésére. Minél tökéletesebben felel meg a bankjegy ennek a hivatásának, annál jobban helyettesíti a pénzt. Pénzhelyettesítői szerepéből könnyen emelkedhet még tulajdonképeni pénzzé is (l. 235. §). Ily alapon válik a bankjegykibocsátás kimagaslóan fontos hitelügyletté és többé-kevésbbé egész hiteléletünk tengelyévé. Létrejöttét és pergesét különösen az a körülmény serkenti, hogy a jegybank általa kamatmentes hitelt vehet igénybe. Lényegileg a kibocsátható bankjegyek mennyisége korántsem merev. Főleg ugyanis csupán a jegybankba vetett mindenkori általános bizalom függvénye az az arány, amely a forgalomban lévő bankjegyek mennyisége és a fedezetükül szolgáló nemesfém között célirányosnak látszik. A bankjegyek különböző utakon kerülhetnek forgalomba. A bankjegykibocsátásnak tehát alakilag megfelelő különböző módjai vannak. Legfontosabb módja általában az, hogy a jegybank visszleszámitolás útján bankjegyekért magához váltja a hitelintézeteknél leszámított váltókat. Azonkívül a hitelintézetek közötti átírási forgalom könnyítése céljából nyitott átírási számlákon bankjegyekben nyújt a hitelintézeteknek rövidlejáratú hitelt. Ennek keretén belül esetleg bankjegyekért számitolja le a hitelintézeteknek csupán hitelszerzés céljából egymásra intézvényezett váltóit, melyeket az áruügyletekből keletkezett áruváltóktól való megkülönböztetésül pénzügyi (finánc-) váltóknak nevezünk. Továbbá az értéktőzsdén és egyebütt ú. n. nyiltpiaci ügyletekkel bankjegyek-

ért vásárol kincstári jegyeket, közraktári jegyeket és egyéb különböző értékpapírokat.

*Hogyan
jutnak a
bankjegyek
vissza a
jegybank-
hoz?*

Az így kibocsátott bankjegyek utóbb, amidőn a jegybank behajtja a tárcájában lévő váltókat, amidőn a hitelintézetek egyébként befizetéseket eszközölnek a jegybanknál vezetett átírási számlájukra, amidőn az említett értékpapírokból foglalt fizetési ígéret beváltásra kerül vagy amidőn a jegybank esetleg a nyílt piacon eladja őket, megint *visszaáramlanak* a jegybankhoz. Hasonlóképpen jutnak vissza előbb-utóbb azok a bankjegyek is, amelyeket a jegybank egyéb cselekvő hitelügyleteivel (l. 432. §) kapcsolatosan bocsát ki. Így azután le is záródik a hitelnek a bankjegykibocsátás köré felépülő körforgása, mely részben közvetlenül, részben pedig közvetve lendületben tartja az összes hitelintézetek szenvedő és cselekvő ügyleteinek egész szövevényét (l. 235—238. §). Nyilvánvalóan közvetve érintheti csak ez a körforgás a hitelintézeteknek külföldről kapott hitelét és azoknak a hitelügyleteknek javarészét, amelyek a hitelintézetek tevékenységén kívül jönnek létre.

93. §. Hitelpénz.

*Pénzhelyettesítő
és hitel-
pénz*

A bankjegy oly pénzhelyettesítő, amelynek alapja a hitel és amely a pénz különböző feladatait többnyire megközelítőleg ugyanolyan jól látja el, mint a készpénz. Ezért a bankjegyet *hitelpénznek* is nevezhetjük. A bankjegyen kívül azonban a rövidlejáratú hitelnek egyéb eszközei többé-kevésbé szintén hasonlóan jól helyettesíthetik a készpénzt. Ezért őket is pénzhelyettesítőknak, azaz hitelpénznek tekinthetjük. Ilyen elsősorban a bankszámlára szóló csekk. Ez lehet bemutatóra, névre, rendeletre vagy átíráásra szóló (keresztezett) csekk. Ilyen továbbá az átírási utalvány vagy utasítás, melyet szorosabb értelemben vett átírási (zsirális) pénznek is szokás nevezni. Közte és a keresztezett csekk között csak alaki különbségek forognak fenn. Tágabb értelmében az átírási pénz a hitelpénz több más fajtáját is magában foglalja. A hitelintézetek átírási forgalmuk jelentékeny részét egyébként kölcsönös elszámolással (kliringgel), azaz csupán az összes kölcsönös átírási követeléseik és tartozásaik egybevetése után még fennmaradó csúcsok (Spitzenbeträge) ki-

*Átírási
pénz*

egyenlítésével is lebonyolíthatják. Ilyenkor a készpénznélküli forgalomnak fejlettebb alakjával állunk már szemben. Bankpénzről vagy könyvpénzről főleg abban a vonatkozásban szólnunk, amelyben merőben a hitelintézetek könyveiben feltüntetett hitel nyújt vásárlóképességet. Kívüle azonban a hitelpénznek tulajdonképpen megannyi válfaját különböztethetjük meg, ahány különböző megjelenési alakja van a rövidlejáratú hitelnek.

94. §. Pénzszaporítás és pénzapasztás.

A pénzmennyiségnek és forgási sebességének az általános árszínvonal magasságára gyakorolt befolyása szempontjából a készpénzen kívül a mindenkor hitelpénzt is tekintetbe kell vennünk. Hiszen a hitelpénz is hasonló vásárlóképességet nyújt mint a készpénz. Ezért az áralakuiás keszletletl oldallán hasonló súllyal eslk latba. Hatásaiban tehát a hitelkeret (hitelvolumen) tágítása, azaz a hitelduzzasztás csakugy pénzszaporítást (inflációt) jelent, mint a készpénz mennyiségének növelése. Noha a pénz bankszerű elvének (banking principle-jének) alapján úgy is mondhatjuk, hogy gyakorta az árszínvonal emelkedése követeli meg a pénzszaporítást, kétségtelen, hogy a hitelduzzasztás a maga részéről a pénz vásárlóerejének csökkenéséhez vezet. Minthogy azonban a növekvő drágaság csak fokozatos áreltolódásokon és háttérükben a járulékos vásárlóképességeknek csupán fokozatos továbbgyűrűzésén át érvényesül, a pénzszaporítás előnyei és hátrányai a különböző foglalkozási ágakat nyilvánvalóan különböző időben és mértékben érik el. Innen ered a pénzszaporítás kérdései körüli társadalmi harc. Egészen hasonló összefüggések érvényesülnek a pénzszaporítás ellentéténel, a pénzcsökkentésnél vagy pénzapasztásnál (deflációnál) is. Ez az általános árszínvonal megfelelő süllyedésével jár. Mind a pénzszaporításnak, mind pedig a pénzapasztásnak legáltalánosabb gazdasági hátránya, hogy a pénz értékének ingadozását idézi elő. Nyomában a pénzgazdaság minden ágazatában igen káros következmények támadhatnak.

95. §. *Hitelkeret.*

*Hitelnyújtás és neki-
lendítés* A helyzet kulcsa mindkét esetben többé-kevésbé a hitelintézetek kezében van. Amidőn a termelés jövedelmezőségebe vetett bizalom nagy, mindenki szívesen hitelez. A *hitelkeret* tágul. Megfelelő mértékben szaporodik a hitelpénz. A hitelintézetek ilyenkor a tőlük nyújtott hitelek megszorításával érhetnek el pénzapasztó hatást. Ellenkező helyzetben lendületesebb hitelnyújtással szaporíthatják a hitelpénzt. Vele az általános árszínvonalat is emelhetik. Ezzel átmenetileg növelhetik ugyan a termelés jövedelmezőségét. A termelés nekilendítésének (Ankurbelung-jának) sikere azonban csak akkor lesz tartós, ha a jövedelmezőség egyéb forgalmi előfeltételei is megvannak. A hitelek megszorításával (kontrakciójával) emelhető viszont a korábban felhalmozott pénztőkék értéke, ha egyúttal a hitelezési kamatláb is magasabb lesz.

A hitelek megszorítása Ugyanezzel az eszközzel többnyire a takarékoság szintén valamelyest növelhető és így a termelés későbbi kiterjesztése jól előkészíthető. Alkalmazásakor azonban az árszínvonal süllyedésével együtt a termelés közvetlen jövedelmezősége szokott hanyatlani. Központi jelentőségüknél fogva különösen a jegybankok magatartása fontos. Ha emelik leszámítolási kamatlábjukat (bankrátájukat), drágítják és ilyképen megszorítják a hitelt. Hasonló eredményt érhetnek el a többi hitelintézetek átírási számlán nyújtott hitelek csökkentésével és esetleg értékpapíroknak nyiltpiaci eladásával is. Ilyenkor pénzapasztást idézhetnek elő. Ha viszont leszállítják a kamatlábat, egyéb cselekvő ügyleteikkel is bővebben nyújtanak hitelt és értékpapírokat vásárolnak, a pénzszaporítás felé terelik a gazdasági életet (l. 237—238. §).

HARMADIK FEJEZET: JÖVEDELEMELOSZLÁS.

96. §. Jövedelem és vagyonszaporulat. — 97. §. Jövedelmi ágak. — 98. §. Jövedelemeloszlás és áralakulás. — 99. §. Határjövedelmezőség és határtermelékenység. — 100. §. A jövedelmek alsó határa. — 101. §. Termelői járadék. — 102. §. Maradékjövedelem és árolló. — 103. §. Osztályharc. — 104. §. A munkabér fajtái. — 105. §. A tanulatlan munka bére. — 106. §. A tanult munka bére. — 107. §. Bérharc. — 108. §. A földjáradék eredete. — 109. §. A földjáradék magassága. — 110. §. Tőkekamat. — 111. §. Tőkepiac. — 112. §. A tőke határjövedelmezősége. — 113. §. Tőkekamat és idő. — 114. §. Az előlegezett jövedelmek egymásközti eltolódásai. — 115. §. A vállalkozói nyereség alsó határa. — 116. §. A vállalkozók egymásközti versenye. — 117. §. Vállalkozói felelősség és kockázat.

96. §. Jövedelem és vagyonszaporulat.

Minthogy a jövedelmezőség a tiszta jövedelem mértéke, nyers jövedelem vagy röviden jövedelem oly termelésből is sarjadhat, amelynek jövedelmezősége kedvezőtlen vagy pedig egyáltalában nincsen. A *jövedelem* mindig vagyonszaporulatot jelent, mert vele növekszik a rendelkezésünkre álló Természet-javak összessége, azaz jószágkészletünk. Ebből kitűnik már, *beni és pénzügyi jövedelem* hogy a jövedelem bármilyen jószág alakjában megjelenhet. Legáltalánosabban természetbeni és pénzügyi jövedelmet különböztetünk meg. A vagyonnak azonban korántsem minden szaporulata tekintendő jövedelemnek, hanem csak az, amely huzamosabban ismétlődő jellegű és amely közvetlenül vagy közvetve a vagyon tulajdonosának termelési tevékenységben való részesedéséből ered. Nem jövedelmek tehát az ellenszolgáltatás nélküli egyszeri vagyonszaporulatnak különböző fajtái (örökség, kártya- vagy sorsjegynyeremény stb.). Nem Jövedelem jövedelem a merő bevétel sem, mert üzemileg szorosan kap- és bevétel

csolatos kiadások állhatnak vele szemben és mert egyébként sem mindig foglalja magában a vele való szabad rendelkezést.

97. §. Jövedelmi ágak.

Az elszigetelt egyéni termelésben a hozadékon nincs ki-
vel osztoznunk. Értelmetlen lenne tehát, ha itt hozadék és
Termelési tényezők és jövedelmi ágak jövedelem között különbséget akarnánk tenni. Minden tár-
sas termelésnél felmerül azonban már a kérdés, hogy a benne
résztevő munka, tőke, természeti erő és vállalkozási eszme
tulajdonosai milyen arányban részesedjenek a nyers hozadé-
kéban. Ez a jövedelmek eloszlásának vagy a *jövedelem-
eloszlásnak* kérdése. Az osztozkodás részben közvetlenül,
részben pedig közvetve a munkás, a tőkés, a földtulajdonos
és a vállalkozó között történik. A rájuk jutó jövedelmi ága-
kat általában munkabérnek, tőkekamatnak, földjáradéknak,
illetőleg vállalkozói nyereségnek szoktuk nevezni. Ha valaki
nemcsak egy, hanem több tényezővel részesedik a termelés-
ben, megfelelően több jövedelmi ág egyesülhet a kezében.
*Tárgyilag megalapozott jöve-
delmi ágak* A tőkekamatot és a földjáradékot tárgyilag megalapozott
(fundált) vagy tulajdoni jövedelemnek tekintjük. A tőkésnek
és a földtulajdonosnak a termelésben való személyes közre-
működése ugyanis elengedhető: jövedelmeiket merőben tulaj-
donjogi alapon élvezik. Ezzel szemben a munkabér és a vál-
lalkozói nyereség tárgyilag meg nem alapozott, hanem szemé-
lyes termelési közreműködéshez kötött jövedelmek. Más meg-
különböztetésként eredeti jövedelmeknek azokat nevezzük,
Eredeti és származékos jövedelmek amelyeknek alapja az anyagi termelésben való közvetlen ré-
szesedés. Származékos jövedelmeknek pedig azokat tartjuk,
amelyek szellemi javak termeléséből folynak és így az anyagi
termeléssel csak közvetve kapcsolatosak. Belőle tehát csak
közvetve származnak. Éles határvonalat itt már csak azért
sem húzhatunk, mert anyagi és szellemi javaink nem külö-
nülnek el egymástól élesen. Származékos jövedelmeket szok-
tunk azonban ily alapon általában a tisztviselői fizetések
javarészeiben és az ú. n. szabad foglalkozásúak (önálló orvos,
ügyvéd, művész stb.) jövedelmében látni. Származékosak to-
vábbá azok a jövedelmek is, amelyeket a termelésben nem
részesedő egyének családi vagy egyéb erkölcsi kötelékek

alapján többé-kevésbbé ismétlődő rendszerességgel másoktól kapnak.

98. §. Jövedelemeloszlás és áralakulás.

A jövedelemeloszlás külsőleg a piaci áralakulás folya- *A vállalkozó*
mataiban bonyolódik le. Ezen folyamatoknak mintegy kö- *jövedelem-*
zéppontjában a vállalkozó áll. A termelési tényezők piacán *eloszlási*
munkát, természeti erőt és tőkét vásárol. Értük árként *szerepe*
munkabért, földjáradékot és tőkekamatot fizet ki. A ter-
mékek piacán pedig eladja áruit. Az eladási árból elsősorban
fedezi költségeit. Belőle fizeti tehát a munkást, a földbirtok-
kost és a tőkést. Utóbbinak visszaadja vagy megtéríti a
használt, illetőleg felhasznált tőkejószágot is. Ami ezenfelül
kezében megmarad, az vállalkozói nyeresége. Nyilvánvaló
azonban, hogy a munkásnak, a földtulajdonosnak és a tőkés- *Névleges*
nek a tulajdonukban lévő termelési tényezők eladásából be- *és tényleg.*
folyó pénzjövödelme csak névleges jövedelemnek tekinthető. *jövedelem*
Hogy mennyi tényleges jövedelemnek felel meg, az csak a
fogyasztási javak piacán dől el véglegesen. A pénzben fize-
tett munkabér, földjáradék és tőkekamat ugyanis fogyaszt-
ásra közvetlenül felhasználható természetbeni javakká csak
ott váltódik át.

Ha az általános *árszínvonal* mindig egységesen változnék, *Tovább-*
akkor a jövedelemeloszlás szempontjából szükségtelen lenne *gyűrűzés*
egyrészt a termelési tényezők, azaz a termelési javak és más- *és jövede-*
részt a termékek, nevezetesen a termelt fogyasztási javak *lem*
piacai közötti különbségre utalnunk. Tény azonban, hogy az
árszínvonal változásai a kétfajta piacon korántsem egyönte-
tűek. Minthogy vállalkozói nyereség csak a termelési ténye-
zők és a belőlük előállított termékek közötti árkülönbözetből
állhat elő, a vállalkozó a hozzá érkező drágulási hullámot a
termékek piaca felé könnyen, fordított irányban azonban, a
termelési tényezők piaca felé csak nehezen fogja továbbítani.
Az árak olcsóbbodását viszont a termelési tényezők piaca
felé könnyen, a termékek piaca felé pedig csak nehezen en-
gedi tovább. Ezzel szemben a munkás, a földtulajdonos és a
tőkés a termelési tényezők piacán általában nagyobb eréllyel
védik érdekeiket, mint a fogyasztási javak, azaz az ő szem-
pontjukból elsősorban fontos termékek piacán. Magyaráza-

*Az árszín-
vonal ki-
egyenlítő-
dése*

tot itt főleg lélektani tényezőkben lelünk. A fogyasztási és a termelési javak árszínvonala között tehát könnyen állhatnak elő különbségek. Megfelelően változik a tényleges jövedelemeloszlás képe is. A szóbanforgó különbségek ugyan többé-kevésbé átmenetiek szoktak csak lenni, mert az általános árszínvonal előbb-utóbb mindig kiegyenlítődése felé hajlik. A drágaságnak és az olcsóságnak előnyeiben illetőleg hátrányaiban az egyes termelő rétegek mégis mindig a szerint részesülnek, hogy mely piacokon mutatkozik először az árváltozási hullám. Ez a hullám váltakozó erővel gyűrűzik. Gyűrűzése folyamán előbb-utóbb mindenkit elér. Éppen ez alatt sarjadnak azonban belőle a jövedelemeloszlási előnyök és hátrányok. Összefüggéseink lényegükben akkor sem változnak, ha a vállalkozó nem közvetlen fogyasztási, hanem újabb termelési javakat termel: piacuk a jövedelemeloszlás szempontjából megközelítőleg hasonlóan alakul, mint a közvetlen fogyasztási javak piaca. A különbség főleg az, hogy piacaink itt nemcsak a többi jövedelmi ág, hanem a névleges és a tényleges vállalkozói nyereség létrejötté szempontjából is megfelelően tagolódnak.

99. §. Határjövedelmezőség és határtermelékenység.

*Határszem-
pont és jö-
vedelem-
eloszlás*

Minthogy a jövedelemeloszlás minden mozzanata ilyen képen áralakulási folyamatokra bontható szét, az áralakulás legáltalánosabb összefüggései az egyes jövedelmi ágak keletkezésére és magasságára is nyilvánvalóan érvényesek. A határpároknak, a keresletnek és a kínálatnak elemei itt tehát általában csakúgy tekintetbe jönnek, mint a kizárólagosságnak, az árrejtekezésnek, az alákínálásnak, az ártényezők hajlékonyságának és rugalmasságának, valamint egyesülésüknek szempontjai. A munkabérre, a földjáraadéokra és a tőkekamatra mint a munka, a természeti erő és a tőke árára vonatkozó felső árhatár itt általában a határvevőnek, azaz a határvállalkozónak értékelésétől függ. Mivel termelési javakról van szó, ez az értékelésük hozadéki értékük szerint igazodik, mely viszont a határhozadéknak és közvetítésével a tiszta hozadék növekedésének függvénye. Más szóval: a termelési javak piacán megjelenő vállalkozó általában legfeljebb annyit lesz hajlandó az egyes termelési tényezőkért

adni, amennyivel termelési felhasználásuk üzemének jövedelmezőségét emeli. Az egyes termelési tényezők javára mintegy beszámítja a jövedelmezőség emelkedésének rájuk jutó részét. Ez a lényege a *beszámítás* (komputáció, Zurechnung) szerinti jövedelemeloszlásnak. Amennyiben pedig az egyes munkaerők, természeti erők és tőkéek egymással helyettesíthetők, egymásközi versenyük következtében a még alkalmazott utolsó termelési tényezőnek, tehát a határmunkásnak, a határföldnek és a határtőkének jövedelmezősége, azaz a *határjövedelmezőség* lesz mérvadó minden munkabér, földjáradék és tőkeamat felső határára. Amennyiben továbbá a vállalkozók is versenyeznek egymással a termelési javak piacán, döntő jelentőségűvé a termelési tényezőket még vásárolni tudó utolsó vállalkozónak, tehát a határvállalkozónak határjövedelmezőségi beszámítása fog emelkedni.

Mindjárt hozzá kell fűznünk, hogy az egyes termelési tényezőknek egymással való helyettesíthetősége és a vállalkozóknak szóbanforgó egymásközi versenye is többé-kevésbé csak *szűk* korlátok között szokott mozogni. Megfelelően csökken a határszempontnak egész jövedelemeloszlási jelentősége is. Még *szűk* korlátok között is azonban a termelési javak piacán mindig a határjövedelmezőségtől, nem pedig a határtermelékenységtől függ a jövedelmek felső határa. Azért nem a határtermelékenységtől, mert a vállalkozó költség-számítása nem a nyers hozadék, hanem a tiszta hozadék alakulása szerint igazodik.

100. §. A jövedelmek alsó határa.

A munkabér, a földjáradék és a tőkeamat *alsó* piaci határa általános áralakulási összefüggéseink értelmében a megfelelő termelési javak, azaz termelési tényezők *előállításának költsége*. Az újraelőállítási, azaz újratermelési költségek itt is nagyobb jelentősége lehet, mint a tényleges előállítási költségek. Nem kétséges, hogy ezek az előállítási, ill. újraelőállítási költségek mint áldozatok az egyes termelési tényezők különböző természeténél fogva messzemenően különböző alakokban jelenhetnek meg. A szóbanforgó költségeken kívül azonban a munkabérnek, a földjáradéknak és a tőkeamatnak még más alsó határa is felmerül. Amidőn

ugyanis ezek a jövedelmi ágak kedvezőtlen piaci helyzetük következtében igen alacsonyra süllyednek, a munkás, a földtulajdonos és a tőkés arra is rászánhatja magát, hogy a tulajdonában lévő termelési tényezőt önálló termelésben használja fel. Tehát nem másvalakinek mint vállalkozónak adja el. Ennek a felhasználási módnak lehetősége az egyes termelési tényezőkre vonatkozólag megint igen különböző. Megfelelően különböző az a határ is, amelyen túl alkalmazására sor szokott kerülni.

*Általános
jövedelme-
zőség és al-
só jövede-
lemhatár*

Mindkét említett alsó jövedelemhatár a mindenkori általános *jövedelmezőségi* viszonyok függvénye. Különbség közöttük csupán abból a tényből adódik, hogy az egyes üzemfajták jövedelmezősége nem szükségszerűen egyöntetű, hanem különbözően alakulhat. Előfordulhat tehát, hogy önálló termelésben a szóbanforgó termelési tényezők kevesebbet hoznak, mint amennyi előállítás, illetőleg újraelőállítás költségük. Igaz, hogy ez a költséghatár itt az egyes termelési tényezőkre vonatkozólag külön-külön általában csak csekélyebb szigorral érvényesül. Hiszen az önálló termelő saját munkáját, földjét és tőkéjét egyenként nemigen szokta a szigorú határjövedelmezőségi beszámítás síkján mérlegelni. Az egyes termelési tényezők alsó árhatára ebben az esetben többé-kevésbé költségük szerint igazodik. Az is előfordulhat viszont, hogy önálló termelésben a munka, a természeti erő és a tőke jövedelmezősége aránylag kedvezően alakul. Ilyenkor a termelési javak piacán inkább ennek a szempontnak figyelembevétele lép előtérbe alsó árhatárként. A költséghatár pedig megfelelően veszít jelentőségéből.

101. §. Termelői járadék.

*A termelési
javak egy-
másközi
versenye*

Amennyiben az egyes termelési tényezők termelési teljesítményei egymással helyettesíthetők, alsó árhatáruk a termelési javak piacán — ha eltekintünk önálló termelésben való alkalmazásuk lehetőségétől — a legmagasabb költségű, de a vállalkozóktól éppen még megvett termelési tényezők költségei szerint igazodik. A határköltségeknek ezt a szerepét a termelési javak piacán mindenkor uralkodó kétoldalú kölcsönös verseny biztosítja. Amennyiben mármint a szóbanforgó alsó árhatár szerint alakulnak ki az egyes jövedelmek,

minden munkás, földtulajdonos és tőkés, aki a tulajdonában lévő termelési tényezőt olcsóbban állítja elő a határköltségeknél, mintegy megfelelő nagyságú külön jövedelmet élvez. Más szóval: mintegy külön jövedelemként élvezi azt a különbséget, amely tényleges költségei és a náluk magasabb határköltségek között fennáll. Minden ilyfajta különbözeti jövedelmet általában *termelői járadéknak* tekintünk. A különbözetek létrejöttét más szemszögből is nézhetjük. Úgy is mondhatjuk, hogy egyenlő költséggel az egyes munkások, földtulajdonosok és tőkések különböző mennyiségű vagy minőségű és ennek következtében különböző jövedelmezőségű termelési tényezőt állítanak elő. Ha megfelelően különböző jövedelmeket érnek el, költségeik egyenlőségére való tekintettel ezen a síkon szintén különbözeti jövedelmek, azaz termelői járadékok keletkeznek.

A termelői járadék mint különbözeti jövedelem

102. §. Maradékjövedelem és árolló.

A munkás, a földtulajdonos és a tőkés azáltal, hogy a vállalkozónak adják el termelési tényezőiket, már a termelés befejezte előtt kaphatják meg jövedelmüket. A vállalkozó a munkabért, a földjáradékot és a tőkekamatot a termelés remélhető nyers hozadékából mintegy előlegezi. Ezért előlegezett jövedelmeknek tekinthetjük őket. Ilyetén jellegükön mit sem változtat az, ha a vállalkozó tényleges kifizetésüket esetleges hitelműveletek közbeiktatásával kitolja. Végleges jövedelemnek csak a vállalkozói nyereséget mondhatjuk, mert a termelés végén, a ténylegesen elért nyers hozadékból folyik be. A jövedelmek felső és alsó határának általános összefüggései csak az előlegezett jövedelmekre vonatkozhatnak. Csak rájuk vonatkozólag áll meg nevezetesen a határpárok szempontja is, melyet idevágó alkalmazásában — a könnyebb érthetőség kedvéért — valamelyest leegyszerűsítve mutattunk be. Velük szemben a vállalkozói nyereség mint végleges jövedelem egyúttal *maradékjövedelemnek* (reziduális jövedelemnek) tekintendő. Minél kevesebb előlegezett jövedelem, azaz termelési költség terheli a termelést, annál nagyobb a vállalkozó kezében megmaradó tiszta hozadék, azaz a vállalkozói nyereség. Ahol a termékeknek többé-kevésbé egységes piaci ára alakul ki, ott az általános termelői járadék

Előlegezeit és végleges jövedelem

A vállalkozói nyereség mint maradékjövedelem

— a vállalkozók különböző költségeinek és egymásközi versenyüknek következtében — nyereségeiknek is fontos elemévé válhat.

*Jövedelem-
eloszlási
küzdelem*

Nyilvánvaló azonban, hogy az egyes előlegezett jövedelmek is részben csak egymás rovására emelkedhetnek. A négy jövedelmi ág ilyképen állandó versengésben áll egymással. Ez a jövedelemeloszlási küzdelem. Amidőn viszont az egész termelés nyers hozadéka emelkedik, akkor az ily termelésen belül valamennyi jövedelmi ág is párhuzamosan emelkedhet. Ha ugyanakkor más termelési ágak nyers hozadéka, azaz termékeik piaci ára változatlan marad vagy süllyed, az *ár-olló* jelenségével állunk szemben. Ez különösen az ipar és a mezőgazdaság közötti viszonylatban szokta figyelmünket megragadni. Ha a mezőgazdasági termékek ára csökken, az ipariaké azonban emelkedik, akkor mezőgazdasági árollóról (agráróllóról) szólunk. A mezőgazda ilyenkor egyre kevesebbet kap saját terményeiért. A tőle szükségelt iparcikkéért pedig egyre többet kell fizetnie. Ez a kétirányú eltolódás, mely az olló szárainak szétnyílásával hasonlítható össze, megfelelően csökkenti tényleges jövedelmét. Lényegében az általános árszínvonalnak olyan többé-kevésbé átmeneti jellegű egyenletlenségéről van itt szó, mely nem annyira az egyes jövedelmi ágak, mint inkább az egyes termelési ágak között idézhet elő mélyreható jövedelemeloszlási eltolódásokat.

Árolló

103. §. Osztályharc.

*Termelési
ágak és
termelési
tényezők
jövedelem-
eloszlási
harca*

Megfelelő értelemben a jövedelemeloszlási küzdelem is *kétféle* síkon pereg le. Az egyik a termelőknek termelési ágak és szakmák szerint tagozódó érdekegyesülései között folyik. Figyelmének középpontjában az árolló áll. A másik pedig az a küzdelsi sík, mely főleg a személyes közreműködéshez kötött termelési tényezők érdekvédelmi összefogásához vezet. Itt a munkások szakszervezeteinek és velük szemben a munkaadók, tehát a vállalkozók egyesüléseinek fontossága emelkedik ki. A tárgyilag megalapozott termelési tényezők tulajdonosainak a jövedelemeloszlás terén küzdő egyesülései általában kevésbé jelentékenyek. Hiszen a földnek és a tőkének tulajdona a szabad gazdaságban többnyire

egyesülés nélkül is előnyös piaci helyzetet biztosít. Ezen az egész második küzdelmi síkon elsősorban a termelési javak piacán kialakuló felső és alsó jövedelmi határok közötti lehetőségek kihasználásáról van szó. A kihasználás eszköze itt is az alku. A hatalmi szempont viszont ezen a piacon szintén már a kereslet és a kínálat kizárólagossága körüli mérkőzésben, tehát már a jövedelmi határok létrejötténél érvényesül. Ez a hatalmi szempont áll a termelési tényezők szerint tagozódó érdekegyesülések figyelmének középpontjában. Hogy pedig milyen nagy a két jövedelmi határ közötti távolság, tehát az alku érvényesülési lehetősége, az megint csak az áralakulás általános összefüggései, itt tehát elsősorban a szóbanforgó piacok áttekinthetősége szerint dől el.

Főleg a jövedelemeloszlási küzdelemnek ezen a második síkján alakulnak ki *társadalmi osztályaink* is. Alsó osztályunk általában azokból kerül ki, akik a jövedelmek eloszlásából csupán annyit tudnak maguknak biztosítani, amennyiből nagyjában csak elsőrendű életszükségleteiket képesek kielégíteni. A középosztálynak művelődési és a felső osztálynak fényűzési szükségletek kielégítésére is többnyire csak jövedelme alapján nyílik lehetősége. Alsó osztályunk javarészt a testi munkásokra és a szellemi munkások egy részére terjed ki. A szellemi munkások nagyobb jövedelmű csoportja, a földtulajdonosok, a tőkések és a vállalkozók viszont általában a közép- és a felső osztályhoz tartoznak. Kivételes eset sok fordul elő, aminthogy az egyes osztályok között a jövedelmek különbségeinek megfelelően szintén számos átmeneti fokozattal találkozunk. Átmenetek adódnak a külső életmód különbségeiből is, amelyek az osztályok tagozódása szempontjából átmenetileg még a valóságos jövedelmi különbségeknél is fontosabbak lehetnek. A magasabb társadalmi osztályok felé való vágyódás, amelyről már a fogyasztással kapcsolatosan szoltunk és az egyes társadalmi osztályok közötti általános ellentétek jelentős mértékben fokozzák a jövedelemeloszlási küzdelmet. Ez ilyképen osztályharccá bővül.

104. §. A munkabér fajai.

Ha a munkát időtartama szerint fizetjük, *időbér*ről szólnunk. Az elvégzett munkateljesítmény alapján *darabbér*ben

*Szakmány-
bér*

vagy pedig *szakmánybérben* (akkordbérben) állapodhatunk meg. Az előbbi darabonként elkülöníthető, az utóbbi pedig inkább bonyolultabb, összetett folyamatot jelentő munkateljesítményeknél szokott tekintetbe jönni. A *szakmánybér* lehet egyéni vagy csoportos *szakmánybér* a szerint, hogy a szóbanforgó munkateljesítmény elvégzésére a munkások egyenként vagy csoportosan vállalkoznak-e. A munkateljesítmény szerint fizetett bér mellett a munka minőségi és mennyiségi különbségei jobban érvényesülnek. Egyúttal azonban a munkaerő túlfeszítésének is nagyobb a veszélye. Fokozott mértékben van ez így a munka észszerűsítésével kapcsolatos *szakmánybérnél*.

*Vegyes bér-
rendszerek*

Ha az időbért bizonyos jobb munkateljesítmények elérése esetén a munkaszerződésben előre megállapított külön jutalmakkal toldjuk meg, az időbér és a teljesítmény szerinti bér között álló *vegyes* bérrendszerekhez jutunk. Ezeknek sokféle változata használatos. Többnyire már a *szakmánybér* is egyik változatuknak tekinthető, mert a munka-idő szempontja benne is valamelyes szerepet szokott játszani. Ismét más eset a *nyereségrészesedési rendszer*. Benne a munka szilárdan megállapított bérén kívül még a vállalkozói nyereségnek bizonyos hányadában is részesedik (l. 115. §). Ennek a bérrendszernek továbbépítése a mozgó bérlétra (bérskála), amelyben a munkás bizonyos mértékben a vállalkozó veszteségi kockázatából is részt kap. Bére ugyanis előre megállapított kulcs szerint a vállalati termék piaci árával párhuzamosan emelkedik és csökken. A szellemi munka bérét huzamosabb alkalmaztatás esetén többnyire fizetésnek, egyszeri vagy külön-külön díjazott munkateljesítmények esetén pedig általában tiszteletdíjnak szoktuk nevezni.

*Fizetés és
tiszteletdíj*

105. §. *A tanulatlan munka bére.*

*A tanulatlan
munka
bérenek
felső és alsó
határa*

A munkapiacon a határjövedelmezőség szerint kialakuló felső bérhatár általában csak a *tanulatlan* munka bérére vonatkozólag bír nagyobb jelentőséggel. Csak itt érvényesül ugyanis a különböző munkaerőknek oly nagyfokú helyettesíthetősége, amely a határszempont szerinti értékelésnek tágabb teret képes biztosítani. Hasonló módon az alsó piaci bérhatár is csak itt függ nagyobb mértékben a

munka előállításának határkölteégeitől, azaz a munkás elsőrendű életszükségelei kielégítésének általános költségeitől. Amennyiben ugyanis a mennyiségi tényező a munkának ezen a piacon a munkások hátrányára alakul, amennyiben tehát a tanulatlan munka kínálata túlteng, bére tényleg többé-kevésbé a létszükségleti költségek színvonalán mozog.

Túlzott lenne azonban itt valami vaskövetkezetességet és neki megfelelő vashéttörvényt keresnünk. Ezen a síkon ugyanis a munkás családi és tágabb rokonsági kötelekeinek többnyire erősen *lazító*, azaz összefüggéseink következetességét részben lerontó hatása van. A bér emelésének és csökkentésének irányában egyaránt. Az a munkás, akinek családja eltartásáról is gondoskodnia kell, nyilvánvalóan magasabb bérré szorul, mint amilyen saját személye életszükségleti színvonalának megfelelne. Ha viszont a munkások akár családfőként, akár pedig családtagként többen egy családban élnek együtt, általában alacsonyabb bérből is megélnék, mint amennyi az egyedülálló munkás életszükségleti költsége. A családjától, tágabb rokonságától és esetleg másoktól is jótékonyági alapon kapott anyagi segítség ugyancsak lehetővé teszi a munkás számára, hogy életszínvonalán aluli bérrért adja el a vállalkozónak munkáját. A bérhatárok vonatkozásában mindezen szempontok az alsórendű szellemi munkára nagyjában csakugy érvényesek, mint a tanulatlan testi munkára. Az idevágó piaci viszonyok mindkettőjükre csaknem egyformán kedvezőtlenül hatnak. Az irántuk mutatózó kereslet ugyanis összehúzódásának irányában általában változékonyabb, mint kiterjeszkedésének irányában. Kinálatuk pedig általában igen merev. A merevséget részben a nincstelenek nagyfokú helyhezkötöttsége, tehát mozgékonyaságuknak hiánya, részben pedig azon nehézségek okozzák, amelyekbe az alsórendű munkának önálló termelésben való felhasználása többnyire ütközni szokott. Az egyszer meglévő munkakínálat itt tehát többé-kevésbé egy egész nemzedéken át nyomja a béreket. Javarást majdnem hasonlóan nagyfokú merevség mutatkozik viszont ennek a munkakínálatnak kiterjeszkedésével szemben is. Amidőn ugyanis az idevágó munkabérek jelentősebben az életszükségleti színvonal fölé emelkednek, valamelyest emelkedik a

*Vashéttör-
vényről nem
szólhatunk*

*Család és
munkabér*

*A tanulatlan
munka pia-
ci helyzete*

munkások gyermekáldása. Ez azonban csak hosszú évek múlva vezet a munkakinálat megfelelő növekedéséhez.

106. §. *A tanult munka bére.*

A félig tanult és a tanult munka többnyire oly sokfajta minőségi különbséget mutat, hogy bére felső határára a határjövödelmezőségi értékelés általában csak kevésbé gyakorol kiegyenlítő hatást. Már az itteni alsó bérhatár is az életszükségleti színvonalnál magasabb, de egyénileg messzemenően különböző előállítási és újraelőállítási költségek szerint igazodik. Még fokozottabb mértékben érvényesülnek az ily egyéni különbségek mindkét bérhatárra vonatkozólag a magasabbrendű szellemi munka esetében. A vezető tisztviselők munkakörének alapjául szolgáló bizalmi tényező szintén hozzájárul ahhoz, hogy rideg fizetési határok rájuk nemigen alkalmazhatók. Minél hosszabb előkészületet követel meg valamely munka, többnyire annál kedvezőbben alakulnak javára a piaci viszonyok. Kínálata kiterjeszkedésének irányában erősen merev. Összehúzódnak irányában azonban már változékonyabb. A magas képzettségű testi vagy szellemi munkás ugyanis általában mozgékony, tehát más helyen is kínálhatja munkáját. Átmenetileg esetleg várhat is jobb alkalmazásra, azaz kínálatát átmenetileg esetleg egészen visszatárhathatja. Munkakinálata tehát halasztható. Önálló termelésben is többnyire inkább tudja munkaerejét felhasználni. Ilyképen munkakinálatának hajlékonysága szintén javára válik. Ez az utóbbi szempont különösen jól a szabad foglalkozásokra való tekintettel érvényesülhet. Nyomást gyakorolhat viszont a magasabbrendű munka bérére is az a tény, hogy az iránta való kereslet aránylag könnyen húzódik össze. Kiterjeszkedése irányában pedig már kevésbé változékony.

107. §. *Bérharc.*

A munkabér tényleges magassága Az általános osztályharcnak legfontosabb része az a küzdelem, amely a vállalkozók, azaz a munkaadók és a munkások között a bér *tényleges magasságáért* folyik. A küzdelem tárgya egyrészt a munkapiac keresleti és kínálati viszonyainak és ezzel a bérhatároknak mesterséges irányítása, más-

részt pedig a bérhatárok között mozgó alku. Mindkét vonatkozásban a munkások különböző társadalmi elgondolásokra épülő szakszervezeteinek és a munkaadók érdekegyesülései *Munka-
beszüntetés
és kizárás* nek tevékenysége áll előtérben. A két tábor a kölcsönös erkölcsi és anyagi támogatásnak különböző eszközeivel harcol. A munkások szükség esetén a közös munkabeszüntetésnek (sztrájknak) fegyverét alkalmazzák. A munkaadók viszont esetleg a munkások közös kizárásának (lockout-nak) vagy pedig egyes munkások alkalmazása ellen irányuló fekete jegyzékek (listák) továbbadásának módszerével vívják a bérharcot. Más eszközei a munkások bérharcának a szándékosan lassu munka (amerikázás, ca-canny), az üzemet *A bérharc
egyéb eszközei* egyébként akadályozó magatartás, sőt esetleg üzemi berendezéseknek rongálása (szabotázs) vagy pedig szakszervezeti védjegyeknek (label-eknek) egyes fogyasztási cikkeken való alkalmazása. A munkások figyelmébe csak az ilyen védjeggyel ellátott cikkeket ajánlják. Ezáltal azokat a vállalkozókat, akik védjeggyel nem támogatott árukat termelnek, a bérharcban is nagyobb engedékenységre igyekeznek bírni. *Társas bér-
szerződések* Társas (kollektív) bérszerződések, amelyekben a munkafeltételeket részletes pontossággal állapítják meg, a munkások és a vállalkozó közötti állandó kapocsként működő bizalmi férfiak, egyenlőségi (paritásos) alapon összeállított egyeztető szervek és döntőbíróági megegyezések a bérharcot jelentékenyen enyhíthetik.

Még a legbarátságosabb megegyezés esetén is azonban a mindenkori bérhatárokat és az esetleges bérharc előrelátható eredményét mérlegelő hatalmi szempontok döntenek el a munkabér tényleges magasságát. Arról tehát szó sem lehet, hogy a termelési költségeknek valamely előre meghatározott része, a *Béralap és
többletérték* *béralap* (wages fund, Lohnfond) fordítható csak munkabérekre. Másrészt pedig az sem áll, hogy a munkások többet termelnek, mint amennyi munkabért kapnak. Ily értelemben vett *többletértékről* (Mehrwertről) vagy értéktöbbletről és a munkások megfelelő kizsákmányolásáról semmiképp sem beszélhetünk. A tanulatlan és a tanult munka piaci közötti általános különbségekből folyik, hogy a társas bérharc jelenségeinek az utóbbinál csupán csekélyebb jelentősége lehet. A magasabbrendű szellemi munkánál pedig ez a jelentőség már csak egészen elenyésző.

108. §. A földjáradék eredete.

Mezőgazdasági, erdőgazdasági, bányajáradék és városi földjáradék

Ahány különböző alakban jelenik meg a termelési tényezőként felhasznált természeti erő, annyi fajtája van az átengedése ellenértékéül adott *földjáradéknak* is. Legáltalánosabban ebből a szempontból mezőgazdasági, erdőgazdasági és bányajáradékot különböztetünk meg. Mellettük még városi földjáradékról is szólunk. Ezt városi telkek használati átengedése ellenértékének tekintjük. A tiszta földjáradék minden esetben merőben csak a földterület használatának ára. Ha hozzászámítjuk azon ellenszolgáltatást is, amelyet a földnek korábbi tőkebefektetésekkel való javításáért, épületekért és felszerelési tárgyakért fizetünk, már a nyers földjáradékhoz jutunk. Ily nyers földjáradék általában a haszonbér, amelyet a föld haszonbérelője a föld tulajdonosának fizet.

Tiszta és nyers földjáradék

Különbözeti földjáradék

Amíg használatlanul, parlagon heverő és el nem foglalt vagy elhagyott földterületek még fölös számban voltak, tiszta földjáradék sem létezett. Hiszen mindenki tetszése szerint szabadon foglalhatott el magának gazdátlan földterületet. Miért fizetett volna más földjének használatáért járadékot? Akkoriban földjáradék csupán általános termelői járadékként létezhetett. Ez csakis a mindenkor még felhasznált utolsó, tehát viszonylagosan legkedvezőtlenebbül jövedelmező földnek és az összes többi használatban levő földnek jövedelmezősége közötti különbözetből adódhatott. Az így előálló *különbözeti* földjáradékot a haszonbérelő ma is megfizeti. Egyébként azonban mai viszonyaink között, amelyek szabad földterületet általában már nem ismernek, a föld tulajdonjogának kizárólagossága új helyzetet teremt. Aki jelenleg földtulajdon nélkül természeti erőt kíván felhasználni, annak az érte járó *tiszta* földjáradékot is meg kell már fizetnie. Aki pedig földtulajdonhoz akar jutni, az a földet általában megvenni kénytelen. Tehát költségei vannak. Noha a természeti erőt eredetileg nem ember termelte, a földterület megszerzése vagyoni áldozatunkba kerül. Oly áldozatunkba, amelyért akár tőkejavakat is szerezhethénk. Adott esetben mérlegeljük is, hogy megtakarított pénzünket hitelügyletek útján gyümölcsöztessük-e, tőkejavakat vegyünk-e vagy pedig földet vásároljunk-e érte és így fektessük-e be. A föld és a tő-

Földterület és tőkejavak

kejavak közötti különbség tehát a megszerzésükért hozott áldozatok síkján erősen elmosódik. A tiszta földjáradék és a tőkekamat egyaránt áldozatokkal szerzett kizárólagos tulajdonnak használati átengedéséből sarjadzik.

109. §. *A földjáradék magassága.*

A határjövedelmezőség, mely elvben a földjáradék *felső* piaci határa, részben a föld minőségének, részben pedig távolsági és közlekedési viszonyainak függvénye. Kiegyenlítő *A földjáradék felső és alsó határa* hatása, ezen tényezők messzemenő különbözőségére való tekintettel, általában csekély. *Alsó* árhatárul, a föld megszerzési költségeinek mérlegelésénél, nagyobb súllyal esik latba a földnek önálló termelésben való felhasználási lehetősége. Ez a lehetőség többnyire megvan, noha a föld kiterjedése és a mérvadó piaci viszonyok szerint különbözően nagy. Alsó határként ugyan szintén tekintetbe jön az, hogy a földtulajdonos földjét el is adhatja, vételárát másként gyümölcsöztetheti és esetleg fogyasztásra is felhasználhatja. Ezek a lehetőségek azonban nyilvánvalóan csak egyénileg érvényesülnek. A természeti erők piaci kínálatának egészét csak *A természeti erő piaci helyzete* kevésbé érintik. Fontosabb az a tény, hogy a földtulajdonos szükség esetén többnyire várhat is földjének termelési értékesítésével. Itt tehát megfelelő halaszthatóság érvényesül. A természeti erő piaci kínálata ilyképen összehúzódásának irányában általában erősen változékony. Kiterjedésének viszont földterületünk adott mennyisége teljesen merev határt szab. Piaci kínálata tehát általában kedvező helyzetben van. Ezt hatalmi téren, azaz kizárólagossági előnyök megszerzésére is többnyire jól ki tudja használni. A természeti erő iránti kereslet többnyire meglehetősen változékony és rugalmas, mert mindkét irányban követi a jövedelmezőség változásait. Rugalmassága azonban a természeti erővel a termelésben egybekapcsolandó tőkebefektetések gyakori nehézségeire és tehetetlenségi nyomatékukra való tekintettel korlátolt. Ennek a keresletnek nagyjában tehát kedvezőtlenebb piaci helyzete van, mint a vele szembenálló kínálatnak. A földjáradék két piaci határa annál közelebb kerül egymáshoz, minél nagyobb a föld önálló termelésben való felhasználásának lehetősége. Ezzel párhuzamosan

ugyanis a földtulajdonos szintén a jövedelmezőségi értékelés alapjaira helyezkedik. Az alku tehát itt csak megfelelően szűk határok között érvényesülhet.

110. §. Tőkekamat.

*Kölcsön-
kamat*

Tőkekamatról elsősorban a kölcsönkamat értelmében szólunk. Tényleges kifizetésre a tőkéeért, azaz a tőkejavak termelési képességéért adott ellenszolgáltatás ugyanis csak ott juthat, ahol a tőkés és a vállalkozó különböző személyek. Előbbi ideiglenes használatra kölcsönzi oda tőkejavait utóbbinak. Ezért követel tőle kamatot. A tőkekamat egyuttal vételára a tőkének, melyet a vállalkozó a néki használatra átengedett tőkejavakból mintegy kivon. Az idegen pénztőke esetében a kölcsönkamat értelme többnyire jól ki-
világlik. A tulajdonképeni tőkejavaknál viszont ez az érte-

*Eredeti
tőkekamat*

lem, éppen a pénz hitelközvetítő szerepe következtében, elhomályosulhat. Ha eredeti tőkekamatról szólunk, rajta a nyers hozadéknak a vállalkozói saját tőke termelési közreműködésére számítható részét értjük. Nyilvánvaló azonban, hogy a beszámítás alapja ilyenkor is a szóbanforgó saját tőke kihelyezésének lehetősége, tehát az érte esetleg elérhető kölcsönkamat mérlegelése. Tiszta tőkekamaton merőben azt az ellenszolgáltatást értjük, melyet idegen tőkejavak használatáért fizetünk. Ha hozzáadjuk a tőkejavak kikölcsönzésében rejlő kockázatért számított — mintegy önbiztosítási — díjat, (l. 117. §) valamint a kölcsönügylet lebonyolításával járó esetleges munkabéreket és egyéb költségeket is, a nyers tőkekamatot kapjuk. Általában utóbbira szoktunk gondolni, amidőn röviden tőkekamatról szólunk. Így irányul gondolkodásunk azon nagyjelentőségű tevékenységre vonatkozólag is, mellyel hitelintézeteink a pénztőkét a legkülönbözőbb hitelügyletek alakjában ugyan, de lényegileg kölcsönmódra közvetítik.

*Tiszta és
nyers tőke-
kamat*

111. §. Tőkepiac.

*A hitelinté-
zetek tőke-
közvetítő
tevékenysége*

A hitelintézeteknek szóbanforgó közvetítése a *pénztőke piacát* két részre bontja: az egyiken a pénztőkéknek szentelő bankügyletek útján való felszívása, a másikon pedig

cselekvő bankügyletekkel való termelési kihelyezése történik. A két piac közötti mélyreható különbségek főleg abból állnak elő, hogy a hitelintézetek ügyfelei az előbbin javarészt a tőkekamat alsó határára támaszkodó tőkések, az utóbbin pedig javarészt a felső kamathatárt számítgató vállalkozók. Innen ered a szenvedő és a cselekvő bankügyletek közötti kamatkülönbözet, amely nélkül a hitelintézetek *Tőkepiac és* egyébként fenn sem igen állhatnának. A tőkepiacoknak azt a *pénzpiac* részét, amelyen rövid időre, tehát rövidlejáratu hitelügyletek útján közvetítik a pénztőkét, — meglehetősen hanyag szóhasználatlaltal — pénzpiacnak is szokás nevezni. A tulajdonképeni tőkepiac tevékenysége ezen közkeletű megkülönböztetés szerint a hosszulejáratu pénztőkék közvetítésére szorítkozik. Piacként mindkét vonatkozásban az értéktőzsdék is igen fontosak.

112. §. A tőke határjövödelmezősége.

Minthogy a pénz lényegénél fogva igen messzemenően *A tőkekamat* helyettesíthető más pénzzel, a határjövödelmezőségnek a *felső határa* pénztőke kamatának *felső* határaként igen messzemenően kiegyenlítő hatása van. Amilyen mértékben könnyen pereg továbbá a tőkejavaknak és a pénznek kölcsönös átcserélése, oly mértékben érvényesül ez a hatás mindennemű egyéb tőkekamatra vonatkozólag is. Ugyancsak a pénztőke nagy jelentőségével magyarázható, hogy a tőke iránti kereslet általában nemcsak erősen változékony, hanem egyuttal rugalmas is. A tőke termelési jövödelmezőségének emelkedésével és csökkenésével ez a kereslet többnyire könnyen terjeszkedik ki, illetőleg hasonlóan könnyen huzódik össze. Igaz, hogy az állatállománynak, épületeknek, gépeknek és egyéb üzemi felszerelési tárgyaknak mint tőkejavaknak a termelési tényezők együttesében bizonyos tehetetlenségi nyomatékuk lehet. Ez a tőke jövödelmezőségének csökkenése esetén merítőtőleg hat: nehezíti a termelésnek a tőkétől való függetlenítését, azaz a tőkének a termelésből való síma kikapcsolását. Többnyire így keletkeznek a *túlnagy tőkebefektetés* (Überkapitalisierung) hátrányos jelenségei. Ezek az összefüggések azonban túlnyomórészt csak a vállalkozó saját tőkéjére és az eredeti tőkekamatra vonatkozólag érvényesülnek.

A tőke iránti kereslet piaci helyzete

Túlnagy tőkebefektetés

A nála fontosabb kölcsönkamat alakulását kevésbé érintik. A tőke iránti kereslet rugalmasságát még az is növeli, hogy a tőke és a munka termelésünk javarészában egymással bizonyos fokig helyettesíthetők. A tőkeként felhasználható pénzből pedig munkabéreket is fizethetünk. Tekintélyes mértékben a vállalkozó mindenkori költségszámításán mulik tehát, hogy miként változtatja termelésében a tőke és a munka adagolási arányát.

113. §. Tőkekamat és idő.

Az a jövedelmezőség, amelyet a tőkének önálló termelésben való felhasználásától a tőkés elvárhat, a tőkepiaci ki-
A tőke- nálat részéről érvényesülő *alsó* kamathatárként a tőkék
kamat alsó nagysága szerint különbözően alakul. A tőkés vállalkozási
határa hajlandóságának is jelentős befolyása van az idevágó különbségekre. A pénztőkére való átcserélhetőség viszont ezt az alsó kamathatárt is egyenlő nevezőre hozza. Tőkejavainkat ugyanis a pénz közvetítésével más tőkejavakra cserélhetjük át. Önálló termelésben való jövedelmezőségüket tehát minden esetben a nekik megfelelő pénztőke közvetlen jövedelmezőségével vethetjük egybe.

*A tőke elő-
állítási
költségei*

A tőke *előállítási költségei* szerint igazodó alsó kamathatár hatása még általánosabb. Egyaránt befolyásolja mind a kölcsönkamatot, mind pedig az eredeti tőkekamat számítását. Ezt azonban nem közvetlenül, hanem csupán a tőkekinálat mennyiségi alakulásán át, tehát közvetve teszi. Ha ugyanis a tőkés kevesebb kamatot ér el tőkéjéért, mint amekkorára a tőke előállítása kedvéért hozott takarékosági áldozatát becsüli, akkor újabb tőkejavakat nem termel. Esetleg meglévő tőkejavait is elfogyasztja. Azt szintén aránylag gyakorta teheti meg, hogy tőkéjét részben vagy egészben kihasználatlanul heverteti és ezáltal vonja ki a szó tágabb értelmében vett tőkepiac forgalmából. Hiszen ha munkát vállal, esetleg bérjövedelméből is megélhet. A tőkekinálat mindhárom esetben csökken. A kamat pedig megfelelően emelkedik. Emelkedése addig tart, amíg el nem éri a takarékosági áldozat pénzben becsült súlyát. Ezen a ponton a tőkekinálat mindhárom forrásunkból emelkedni kezd. Elsősorban újabb tőkék állnak elő. Másodszor a meglévő tőke-

*Takarékos-
sági áldozat*

javak elfogyasztása véget ér. Harmadszor pedig a tőkék hevertetése is megszűnik. A tőkekinálat emelkedése azonban előbb-utóbb megint csak a takarékosági áldozat színvonalára nyomja le az alsó kamathatárt. A tőkekinálatnak *össz-* *A tőkekiná-*
szehúzódási változékonysága, amellyel ezt az alsó kamatha- *lat össze-*
 tart emeli, a kínálat csökkenésének említett háromirányú *húzódása*
 lehetőségére való tekintettel többnyire nagyfoku. Egyes tőkejavaknak tehetetlenségi nyomatéka azonban, mely a tőkekeresletet befolyásolja, itt is merevítő hatást válthat ki.

Részben lényegesen más a tőkekinálat változékonysága *A tőkekiná-*
kiterjeszkedésének irányában. Vannak tőkejavak, amelyek- *lat kiter-*
 nek előállítására lassu folyamat. Az előállításukhoz különböző *jeszkedése*
 mértékben szükséges természeti erő és munka merevsége mennyiségi korlátokat is szabhat. Ilyképen a tőkekinálat kiterjeszkedésének irányában általában merevebb, mint összehúzódásának irányában. A tőkepiacon tehát megfelelően kedvező helyzetbe jut. A takarékosági áldozat becslésének legfontosabb tényezője azon idő, amelyre lemondunk fogyasztási lehetőségeink megfelelő részéről. Azt viszont, hogy ezt a lemondást és a neki megfelelő várakozást áldozatnak tartjuk, ugyancsak az idő tényezője magyarázza. A jövőben várható javakat ugyanis általában kevesebbre értékeljük a jelenlegiekénél. A tőkekamat általános hatásu alsó határa ilyenképen annak a szerepnek szoros függvénye, amelyet az idő tényezője értékelésükben betölt. Nevezetesen a tőkekinálat halaszthatóságának természetét is jól csak az idő tényezőjének idevágó szerepe alapján érthetjük meg.

114. §. Az előlegezett jövedelmek egymásközti eltolódásai.

A munkabérnek, a földjáradéknak és a tőkekamatnak *A termelési*
 piaci áralakulására nemcsak az árhatárok és a közöttük *tényezők*
 mindenkor ténylegesen döntő alku általános szempontjai ér- *jövedelme-*
 vényesek, hanem az *ármozgalomnak* tágabb összefüggései *zósége és a*
 is. A hosszabb lejáratú árirányzatok vonatkozásában a ter- *népesség*
 melési javak piacának keresleti és kínálati viszonyaira külö- *szaporodása*
 nösen két tényező gyakorol tartós és egymással sokféle kölcsönös összefüggésben álló nyomást. Az egyik a munkának, a természeti erőnek és a tőkének különböző és változóan

alakuló általános jövedelmezősége. A másik pedig a népességnek különböző ütemű, de állandó szaporodása.

A földjáradék emelkedő irányzata Hosszú lejáratra ezen két tényező kölcsönhatásai az ős-termelési árúk piacán a kínálatot juttatják kedvezőbb helyzetbe. A csökkenő jövedelmezőségnek itteni alacsony határa következtében ugyanis az ős-termelés terjeszkedése általában lassabb ütemű, mint a népesség szaporodása és ezáltal az ős-termelési cikkek iránti kereslet növekedése. Ezen cikkek árai tehát hosszú lejáratra inkább emelkednek. Párhuzamosan tolnak felfelé a természeti erő árának piaci határai is.

A tőkekamat hanyatló irányzata

A földjáradék hosszú lejáratra ilyképen emelkedő irányzatot mutat. A tőkekamat irányzata viszont inkább hanyatló. Az iparban és még inkább a kereskedelemben ugyanis, amint tudjuk, általában magas, azaz távoli a csökkenő jövedelmezőség határa. Ezért az ipar és a kereskedelem terjeszkedése gyorsabb ütemű, mint a népesség szaporodása. Ilyképen az ipari és a kereskedelmi termékek piacán a kereslet jut kedvezőbb helyzetbe. Az árak csökkennek. Velük együtt süllyednek az iparban és kereskedelemben kiemelkedő szerepet játszó tőke piaci árhatárai is.

A munkabér irányzata inkább csak a bérharcotól függ

A munka nemcsak az iparban és a kereskedelemben emelkedik ki, hanem az ős-termelésben is jelentékenyen részesedik. A népesség szaporodása pedig a munka iránti kereslet növekedésén kívül egyúttal a munkakínálatnak is megfelelő emelkedését jelenti. Ilyképen a munkabérek irányzatában szóbanforgó két tényezőnk nyomása egymást többé-kevésbbé kiegyenlíti. Ezt az irányzatot inkább csak a bérharc eredménye teheti többé-kevésbbé emelkedővé.

Az előlegezett jövedelmek hosszú- és rövid-lejáratu változásai

A hangsúly itt következetesen az irányzatok hosszú lejáratán van. Csupán az évszázadokra tekintő fejlődés viszonylatában állítható, hogy az előlegezett jövedelmek egymásközi aránya a szabad gazdaságban a tőkekamat kárára és a földjáradéknak, valamint részben a munkabérnek is javára tolódik el. Nyomatékkal gondolnunk kell egyéb tényezőkre is, amelyek a termelési javak keresleti és kínálati viszonyait többé-kevésbbé átmenetileg befolyásolják. Ezek a munkabér, a földjáradék és a tőkekamat piaci alakulásának oly hullámzásait is előidézhetik, amelyek átmenetileg növelik, mérséklük, lerontják vagy éppenséggel megfordítják az évszázados irányzatok jövedelemeloszlási hatásait. Az

ilyen átmeneti kilengések hullámhossza évekre, sőt évtizedekre rúghat.

115. §. *A vállalkozói nyereség alsó határa.*

A vállalkozói nyereség mint személyes termelési közreműködéshez kötött jövedelem a tulajdoni jövedelmi ágaktól, *A vállalkozó munkáját is eladhatja* tehát a földjáradéktól és a tőkekamattól, többnyire világosan megkülönböztethető. Nem úgy a munkabértől, melynek szintén a termelésben való személyes részvétel az előfeltétele. Minden vállalkozó egyúttal munkás is lehet. Hiszen valamilyen munkaereje neki is van. Amíg a költségszámításra, azaz a termelés legáltalánosabb szervezésére irányuló vállalkozói eszméjének folyamatos felhasználása mellett szellemi vagy testi munkaerejét is csupán saját vállalatában alkalmazza, addig mindössze különleges könyvelési feladat vár megoldásra. A vállalkozó nyereségén kívül ilyenkor termelési költségnek tekintett megfelelő munkabért is elszámol a maga javára. Hiszen ezt a munkabért idegen munkásnak is ki kellene fizetnie. Egészen más helyzet áll elő, amint arra a lehetőségre gondol, hogy munkaerejét el is adhatja. Többnyire ebben a lehetőségben rejlik ugyanis a vállalkozói nyereségnek *Ebből adódik a vállalkozói nyereség egyik alsó határa* alsó határa. Ha a vállalkozó úgy látja, hogy ebben a minőségében huzamosan kevesebb jövedelmet ér el, mint amennyi bért munkásként kaphatna, inkább munkásnak szegődik el. Szellemi vagy testi munkásnak. Az elszegődés lehetősége minden vállalkozóra és minden munkapiacra vonatkozólag többé-kevésbé különböző. Minél több vállalkozó megy el munkásnak, annál jobban csökken a vállalkozók egymás közötti versenye. A vállalkozói nyereségek így megint emelkednek. Ha az emelkedés a szóbanforgó alsó határon túlhalad, újból több vállalkozó akad. Ez ismét a nyereségek süllyedéséhez vezethet.

A vállalkozónak *tulajdoni jövedelme* is lehet. Reá való *A vállalkozó tekintettel esetleg abbahagyja vállalkozását, ha velejáró tulajdoni személyes áldozatait, azaz fáradozását elérhető vállalkozói jövedelmétől nyereségénél huzamosan nagyobbnak látja. Ebből is a vállalkozói nyereségnek különleges alsó határa adódhat. A munkavállalás lehetőségéből sarjadzó általános alsó határnak határa* azonban sokkalta nagyobb jelentősége van. Itt természet-

sen nem oly piaci árhatárról van szó, mint az előlegezett jövedelmeknél. Hiszen a vállalkozói nyereség mint végleges és maradékjövedelem nem a vállalkozási eszme eladásából, hanem önálló termelési felhasználásából sarjadzik. A vállalkozói nyereség nem ára a vállalkozási eszmének, hanem közvetlen eredménye. Mindenben egészen hasonló összefüggések vonatkoznak az olyan termelői nyereségre és termelői eszmére is, amely a vállalatnál részint szűkebb körű és részint egyszerűbb termelésben szerepel.

116. §. A vállalkozók egymásközi versenye.

Más jövedelmi ághoz mérhető felső határa a vállalkozói nyereségnek egyáltalában nincsen. Felső határ helyett itt *A vállalkozói nyereségek kiegyenlítődése* csupán bizonyos kiegyenlítő irányzatról (nivelláló tendenciáról) szólhatunk, amely az átlagos színvonalnál magasabb vállalkozói nyereségeket előbb-utóbb letöri. Ezen jelenségnek főoka az általános árszínvonal megközelítő egysége. Ez ellesszegül annak, hogy a termelési és a fogyasztási javak piacai között tartósan nagy különbségek legyenek. Egy-másközi *versenyükkel* a vállalkozók egyrészt a termelési javak iránti keresletet, másrészt pedig a fogyasztási javak kínálatát növelik. Nyilvánvalóan azon termékeiknek kínálatát is, amelyekből később tőkejavak lesznek. Ezeket azonban itt, minthogy végeredményben ők is csak a fogyasztási javak kínálatának növeléséhez hivatottak hozzájárulni, közvetett fogyasztási javaknak foghatjuk fel. A fogyasztási javak ára tehát rajtuk keresztül is csökken. A termelési javaké pedig az irántuk való kereslettel együtt emelkedik. Ezen két folyamatnak megfelelő arányban kevesbbedik a vállalkozói nyereség. A vállalkozók akár egyesüléssel, akár pedig egyébként a termelési vagy a fogyasztási javak piacán, esetleg mindkettőn kizárólagosságra tehetnek szert. Ilyképen kikapcsolhatják a szóbanforgó versenyt. Ilyenkor azonban az osztályharc különböző vonatkozásai gondoskodnak róla, hogy az előlegezett jövedelmek tényleges magassága előbb-utóbb emelkedjék. Ez pedig megint csak a vállalkozói nyereségek megfelelő csökkentését jelenti.

A vállalkozók kizárólagossági helyzetei

Nyilvánvaló viszont, hogy mind a vállalkozók egymásközi versenyének, mind pedig az ellenük vívott jövedelem-

eloszlási osztályharcnak hatásai nem egyszeriben, hanem csak *fokozatosan* érvényesülhetnek. Hiszen érvényesülésük útja piaci áreltolódásokon át vezet, melyeknek továbbgyűrűzése mindig időbe kerül. Ezen idő alatt pedig igen nagy különbségek mutatkozhatnak az egyes vállalkozói nyereségek között. Azok a vállalkozók, akik vállalkozási eszméjüknek *A vállalkozói eszme lendítő szerepe* (dinamikus) és újszerű költség számításával irányítják a termelést, mindaddig igen nagy, a nyers hozadéknak túlnyomó részére rugó nyereséget érhetnek el, amíg be nem következik a fokozatos kiegyenlítődés folyamata. Vele lekopnak a vállalkozási eszme újszerűségének hatásai. A termelés ilyenkor megint többé-kevésbé nyugalmi (statikus) állapota felé közeledik. De a jó vállalkozási eszmének *A termelés nyugalmi állapota* lényege éppen az, hogy a munkának, a termelési erőnek és a tőkének helyesen alkalmazkodó termelési csoportosításával mind a termelési, mind pedig a fogyasztási javak piacán egyre újabb előnyökhöz igyekszik jutni. Egyre újabb költség számítással törekszik tehát a vállalkozói nyereséget fokozni. Törekvése elvben mindig sikerrel járhat. Pénz- és hitelgazdasági termelésünk ugyanis teljes nyugalmi állapotot nem ismer. Inkább az újszerű átcsoportosulások szakadatlan láncolatát mutatja. Erre az utra szorítja már az ármozgalmak folytonossága is.

117. §. Vállalkozói felelősség és kockázat.

A vállalkozói eszme megvalósítása mindig különleges természetű *kockázattal* jár. Kockázatot ugyan a *munkás*, a *A munkás, földbirtokos és a tőkes* szintén vállal, amidőn a termelésbe *a földbirtokos és a tőkes kockázata* bekapcsolódik. Nem egészen bizonyos ugyanis, hogy szerződésileg kikötött munkabérét, földjáradékát illetőleg tőkeállagát és tőkekamatját tényleg megkapja-e. Ez a kockázat azonban közvetlenül nem a termelés nyers hozadékához, hanem a vállalkozó szerződési megbízhatóságához és fizetőképességéhez fűződik. Hiszen neki az előlegezett jövedelmeket akkor is kell fizetnie, ha a termelésnek nyers hozadéka egyáltalában nincsen.

Mind minőségileg, mind pedig mennyiségileg egészen *A vállalkozó kockázata* más természetű a *vállalkozó kockázata*. Míg a vállalkozó szerződési megbízhatósága és fizetőképessége többnyire könnyen *zala*

A vállalkozó felelőssége

Vállalkozói veszteség

A tőzsdei üzér és a részvényes kockázata

megítélhető körülmények eredője, addig a termelési és a fogyasztási javak ármozgalmi, amelyekre a vállalkozó kockázata irányul, nehezen áttekinthető és bonyodalmas összefüggéseken nyugszanak. Ezek az ármozgalmak ugyanis nemcsak a vállalkozó átirányító törekvéseitől, hanem rajtuk kívül álló és náluk hatalmasabb tényezőktől is függnék. Itt tehát minőségileg különleges kockázatról van szó. Egyúttal azonban mennyiségileg is különlegesen nagy a vállalkozó kockázata. Hiszen többet kockáztat, mint esetleges jövedelmét. Az előlegezett jövedelmeken kívül ugyanis a kölcsönvett pénztőkét szintén vissza kell fizetnie; aminthogy sértetlen állagban kell visszaszolgáltatnia a kölcsönbe kapott tőkejavitakat is. Értük felelősséggel tartozik. Ezen felelősségének jogilag megállapított mértéke szerint szenved veszteségeit, ha nyers hozadékából még termelési költségeit sem tudja fedezni. Veszteségeinek lényegén keveset változtat, ha vállalatában saját tőkéjét használja fel és azt nyers hozadékából nem tudja megfelelően pótolni. A veszteségeket huzamosabban viselni nyilvánvalóan nem fogja. Vállalkozásától már akkor is eláll, ha nyeresége huzamosabban az itt mérvadó alsó határ alá süllyed.

A kockázat és a felelősség mértéke termelési ágak és a vállalat egyéni vagy társas összetétele szerint *különböző*. Igen nagy kockázatot visel a tőzsdei üzér, aki kizárólag az ármozgalmak kiaknázására irányítja tevékenységét. Viszonylag csekély a részvénytulajdonos, azaz a részvényes kockázata és felelőssége. Noha ő tőkés és vállalkozó egy személyben, többet nem veszíthet, mint amennyi részvényének értéke. Részben vállalkozói kockázatot visel az a munkás is, aki nyereségrészesedéses munkabért kap. Vállalkozói felelősség azonban nem hárul rá. Éppen ezért még részben sem tekinthető vállalkozónak. A vállalkozói nyereségnek ugyanis lényeges vonása, hogy a vele kapcsolatos különböző fokú kockázat és felelősség alapján nemlegessé (negatívvá) is alakulhat, azaz veszteségbe is átcsaphat, ha az ármozgalmak a vállalat szempontjából kedvezőtlen irányba terelődik.

Gazdasági életünk fejlett fokán többé-kevésbé mindenemű kockázat részben vagy egészen *fedezeti* ügyletekkel vagy *biztosítással* hárítható tovább. Mindkét módzat meg-

felelően csökkenti a nyereség lehetőségeit. Aki erre való te- *Kockázat,*
 kintettel nem fedezi magát, az többnyire merész kockázatot *biztosítás*
 vállal. Aki pedig a szokásos biztosítást is mellőzi, az mintegy *és önbiz-*
 önbiztosítással él. Mintegy önmagának fizeti biztosítási dí- *tosítás*
 jait. A teljes kockázatot pedig mintegy ezeknek alapján
 viseli.

NEGYESEDIK FEJEZET: HELYZETVÁLTOZÁSOK.

118. §. Irányvonal, hullámozás és idény. — 119. §. Fellendülés. — 120. §. Hanyatlás. — 121. §. A helyzetváltozások okai. — 122. §. Az évtizedes hullámozások okai. — 123. §. Válság és pangás. — 124. §. A válságok fajai. — 125. §. A hullámok mérése.

118. §. Irányvonal, hullámozás és idény.

Jó és rossz gazdasági helyzet Azon sűrű kölcsönös vonatkozásokban, amelyeket a fogyasztás, a termelés és a jövedelemeloszlás folyamatai között látunk, a gazdasági összefüggések általános körforgása lép elénk. A fogyasztás szükségéből adódik a termelés. Ezzel kapcsolatosan keletkeznek az egyes jövedelmek. Utóbbiakat viszont részben fogyasztási, részben pedig újabb termelési javakra fordítjuk. Így megint a fogyasztáshoz, valamint újabb termelés lehetőségéhez érkezünk. Az általános gazdasági körforgás itt tehát bezárul. De egyúttal legott továbbpereg. Ha görbülete viszonylagosan zavartalan, ha számai kedvezően kötődnek egybe (*coniuncta sunt*), akkor a *gazdasági helyzetet* (konjunktúrát) jónak mondjuk. Ellenkező esetben viszont kedvezőtlen, rossz gazdasági helyzetről (rossz konjunktúráról vagy — egészen hibás szóval — dekonjunktúráról) szölünk.

Évszázados irányvonalak

Évtizedes hullámok

A kettő közötti általánosabb változásokat és egyúttal gazdasági összefüggéseinknek különös eltolódásait is igen hosszú időszakokra, évszázadokra vonatkoztathatjuk. Így hosszúlejárátú *irányvonalaknak* (trend-eknek) megállapításához jutunk. A tőlük való átmeneti eltérések általános gazdasági helyzetünknek rövidebb lejárátú, mintegy *évtizedes hullámozásait* mutatják. Az évadoktól, azaz a különböző termelési időszakoktól (periódusoktól) függő *idényszerű* (szezonyszerű) *változások* még ezeknek a hullámoknak vonalaitól is

megfelelően eltérnek. Az évszázados irányvonalak, az évtizedes hullámzások és az évadszerű idényváltozások tehát egymás mellett, mintegy egymás hátán éreztetik hatásukat. A mindenkori gazdasági helyzet csupán összehatásuknak eredője. Az évszázados irányvonalak is többé-kevésbbé hullámok alakját követhetik. Hullámhosszuk újabb fejlődésünkben többnyire 40—50 esztendő táján mozog. Minthogy azonban ezek az irányvonalszerű eltolódások egyetlen nemzedék szemszögéből igen lassan, csaknem észrevétlenül haladnak, figyelmünknek inkább csak háttérében állnak. Az évadszerű idényváltozások viszont megközelítő szabályossággal ismétlődnek. Általában jól át tudjuk tekinteni őket, megfelelő előrelátással rendezkedünk be rájuk és ezért számunkra csak már régóta megszokott terhet jelentenek. Annál bizonytalanabbak azonban és egyúttal annál mélyebbre hatolnak évtizedes hullámzásaink. Fontosságukat oly nagynak érezzük, hogy többnyire csak rájuk szoktunk gondolni, amidőn röviden a gazdasági helyzet változásaira utalunk.

*Idényszerű
változások*

119. §. Fellendülés.

A szóbanforgó hullámzások azóta mutatnak hullámhegyük és hullámvölgyük együttes hosszaként megközelítően 7—11 esztendőt, amióta tőkegazdasági termelési rendünk általában magas fejlődési fokára lépett. Ez a korszak pedig a múlt század második évtizedében kezdődött. A javulás a fellendülés folyamata, azaz a fellendülés általános gazdasági helyzetünk évtizedes hullámzásaiban a termelés fokozatos terjeszkedésével szokott beköszönteni. Minthogy ilyenkor a jövedelmezőség növekvő emelkedésében bízunk, egyelőre főleg termelési javak előállítására vetjük a súlyt. A lakásépítés szintén emelkedik. Hasonló megfontolások alapján szívesen fektetjük pénztőkénket oly értékpapírokba — elsősorban részvényekbe — melyek révén osztalékot, tehát részben vállalkozói nyereséget is kapunk. Előre megállapított, szilárd kamatozásra viszont éppen ezért vonakodunk pénztőkét kihe-lyezni. A szilárd kamatozású értékpapírok iránti kereslet tehát megcsappan. Egyúttal a huzamosabb időre szóló pénzügyi intézeti letétek mennyisége is csökken. Fokozódó termelésünk üzemi tőkéjének előteremtése céljából egyre nagyobb

*A fellendü-
lés kezdete*

mértékben veszi igénybe a bankok rövidlejáratú hitelét. Ezzel kapcsolatosan bankjegy is egyre több kerül forgalomba.

A fellendülés csúcspontja vagy tetőhelyezete a fellendülés *csúcspontján* vagy *tetőhelyzetében* azután a forgalomba jutott bankjegyek mennyisége aránylag már igen nagy. A váltóhitelek megduzzadnak. A hitelintézetek is többnyire lázas igyekezettel, sőt gyakran bizonyos könnyelműséggel nyújtanak hitelek a még náluk lévő letétekből. Helyzetük ettől azonban feszültté válik. A termelésnek egyre tovább fokozódó hiteligényeit csakhamar csupán akadozva tudják kielégíteni. A rövidlejáratú hitelek kamatlába magasba szökken. Hosszúlejáratú hitelek annál nehezebben kaphatók. Mindennemű idevágó értékpapírban a kínálat kezd túltengeni. Most már a részvények árfolyama is inkább hanyatlik. A termelési javak piacáról ugyancsak visszahúzódik a kereslet, amint hogy a lakásépítés is csökken. Az általános árszínvonal viszont még magas. Többé-kevésbbé ugyanis mindenki még jövedelmének további emelkedését várja és örömet növeli fogyasztását. A fogyasztási javak termelése ilyképen gyors ütemben terjeszkedik. Túlszárnyalja a termelési javakét. Jelentős vállalkozói nyereségeket biztosít. Fogyasztási javaink termelése ilyenkor általában a magas fellendülés mozgó erejeként tör előtérbe.

120. §. Hanyatlás.

A hanyatlás kezdete A kölcsönös bizalomból sarjadzó hiteleknek túlfeszített húrja a fellendülés tetején vagy csúcspontján előbb-utóbb *megpattan*. A hitelintézetek cselekvő ügyleteiket többé-kevésbbé hirtelen megszorítani kénytelenek. A váltók leszámítottatása megnehezül. Ezért a váltóhitelek is egyszeriben összezsugorodnak. A hitelintézetek letétállománya most már ugrásszerűen csökken, mert az irántuk való bizalom is megrendül. Hosszúlejáratú hitelek elnyerése pedig éppenséggel csaknem lehetetlenné válik. Aki túlzott mértékben vett hitelek igénybe, az most hiteleinek többé-kevésbbé váratlan megvonása következtében fizetési zavarokba jut. A termelés az egész vonalon erősen megcsappan. A kínálat megfelelő összehúzódása következtében a piacok ellanyhulnak és a kereslet egyidejű gyöngülése az áraknak szintén rohamos csökkenéséhez vezet.

A hanyatlás ezzel *legmélyebb helyzetét* vagy *mélypontját* éri el. Legtöbben a további fejlődéstől is csak rosszat várnak. Ezért tartózkodnak fogyasztási lehetőségeik teljes kihasználásától. Így azonban az áruforgalom egyelőre csekély marad. A termelés is pang, noha a korábban termelt árukészletek lassankint fogyni kezdenek. A fellendülés idejéből származó zsúfolt áruraktárak most fokozatosan kiürülnek. Az óvatos fogyasztás egyidejűleg takarékos-sághoz vezet. Ha ilyenkor az árak lassú emelkedése is hozzájárul a fogyasztás korlátozásához, — kevésbé szerencsés kifejezéssel — kényszerű takarékos-ságról szólunk. Pénztökéik keletkeznek. A kihelyezésre kész hitelintézeti letétek mennyisége megint szaporodni kezd. De a hitelintézetek egyelőre hiába kínálják rövidlejáratú hiteleiket. Az összezsugorodott termelés nem keresi őket. Így a bankjegyforgalom is tovább csökkenhet. A takarékoskodók többsége inkább szilárd kamatozású hosszúlejáratú értékpapírokba fekteti pénzét, noha a kamatláb még itt is alacsony. Az emelkedő tőkekínálat azonban előbb-utóbb mégis csak a termelésnek és azon belül is egyelőre a távolabbi jövőbe tekintő termelési javak előállításának emelkedéséhez vezet. Gazdasági helyzetünk évtizedes változásai így újra elérkeznek a fellendülés hullámának kezdetéhez. Utána a fellendülés egyéb tünetei is egymásután beköszöntenek. A befektetések összege most megint növekedik, a megtakarításoké pedig csökken. A kettőnek egymásközi aránya egyébként is jól világítja meg évtizedes helyzethullámaink lényegét: ha több a befektetés, mint a megtakarítás, akkor fellendülést, ellenkező esetben pedig hanyatlást állapíthatunk meg.

A hanyatlás idején azok jutnak aránylag kedvezőbb *jövedelemeloszlási helyzetbe*, akik jövedelmüket változatlan magasságban és hosszabb időre kötött szerződés alapján élvezik. A testi és szellemi munkásoknak kötött bérben (fixfizetésben) részesülő rétegei ezt az előnyt általában jobban tudják kihasználni, mint a földtulajdonosok és a tőkések. A fellendülés viszont inkább a vállalkozóknak kedvez, mert először az ő nyereségük növekedik. A hitelintézetek is általában nagyobb nyereséghez szoktak jutni a fellendülés hullámában kiemelkedő cselekvő hitelügyleteik révén, mint szen-

A hanyatlás mélypontja vagy legmélyebb helyzete

Kényszerű takarékos-ság

Befektetések és megtakarítások egymásközi aránya

Helyzet-változás és jövedelem-eloszlás

vedő hitelügyleteik lebonyolításával, melyek inkább a hatatlan idején állnak előtérben.

121. §. A helyzetváltozások okai.

*Helyzet-
változás és
ármozgalom*

Mivel a helyzetváltozások nem az egyéni, hanem csak a forgalmi gazdaságban ismétlődnek, azaz csak forgalmi gazdaságunknak jelenségei és mivel minden gazdasági folyamat cserefolyamatokból, azaz áralakulások láncolatából áll, nyilvánvaló, hogy a helyzetváltozások közvetlen okait keresleti és kínálati viszonyaink eltolódásaiban kell keresnünk. Ha a közvetett, tehát a mélyebben rejtőző okokat is kérdezzük, az általános *ármozgalmat előidéző tényezőkkel* kerülünk szembe. Ezek közül egyesek először a fogyasztási javak iránti keresletet érintik. Csak innen terjednek át a termelési javak piacának keresleti oldalára. Mások közvetlen hatásaikat a termelési javak piacának kínálati viszonyaiban éreztetik. Ismét mások mindkét piacra egyszerre terjeszkednek ki.

*A fogyasztási javak
piacának
ármozgalmai*

Az *első* csoportba azon szükségletváltozások tartoznak, amelyeket a cseregazdasági terület lakosságának számában vagy korbeli összetételében bekövetkezett eltolódások, valamint a tágabb értelemben vett divat fordulatai idéznek elő.

*A termelési
javak pi-
acának ár-
mozgalmai*

A *második* csoportba is messzemenően különböző tartalmú tényezők sorolhatók: műszaki ismereteink gyarapodása, melytől a termelési tényezők egymásközti aránya függ, és azután külön-külön az egyes termelési tényezők minőségi és mennyiségi változásai. A vállalkozási eszmének lényeges eleme, hogy a jövedelmezőség fokozására törekszik. Ez pedig a termelés egészének növelésére buzdít. Kihasztnátlanul heverő természeti erőknél felfedezése, feltárása és takarékoság útján előállt tőkéknek termelési felhasználása a termelési javak piacán a kínálatnak lényeges változásait hozhatják létre. Hasonló eredményre vezet a munkapiacra a lakosság számának és korbeli összetételének változása. Ez az eredmény azonban később szokott csak bekövetkezni, mint a fogyasztási javak piacára vonatkozólag említett megfelelő hatás. Ide kell sorolnunk általában mindazon okokat, amelyek az előlegezett jövedelmek egymásközti eltolódásai mulnak.

A *harmadik* csoport végül azokat a fejleményeket foglalja magában, amelyek részben pénzrendszereink belső eltolódásaival vagy teljes átalakulásával, részben pedig a cseregazdaságilag egybekapcsolt terület változásaival járnak. Egyes területek fokozott mértékben vagy pedig egészen újonnan kapcsolódhatnak be a cseregazdaságba. Mások lazíthatják vele való kapcsolatukat vagy pedig egészen kikapcsolódhatnak belőle. Az ily fejlemények egyszerre vezethetnek egyrészt a fogyasztási javak iránti kereslet és másrészt a termelési javakban való kínálat megfelelő változásához. Hasonlóan többirányú hatásokat válthatnak ki a pénz értékében bekövetkező, tehát a pénz oldaláról jövő eltolódások.

A két piac egyidejű ármozgalmai

122. §. Az évtizedes hullámozások okai.

Az általános helyzetváltozások okai között vannak olyanok, amelyek egyszer vagy többször, de mindig rendszeresen következnek be. Cseregazdaságunk általános *felépítésének* (struktúrájának) *átalakulásai* vezethetők vissza az ilyen okokra. Belőlük keletkeznek egyúttal a gazdasági helyzet évszázados irányvonalainak változásai, amelyek a szóbanforgó átalakulásokkal javarészt karöltve járnak.

Cseregazdaságunk felépítésének átalakulásai

A helyzetváltozások általános okai között vagy azokkal szoros kapcsolatban azonban olyan vonatkozásokat is találunk, melyek megközelítően egyenletes időközökben ismétlődve térnek vissza. Az *évtizedes hullámozások* főleg velük magyarázhatók. Ide tartozik a természeti erőnek ingadozó termelési szerepe, különösen pedig a jó és a rossz mezőgazdasági termések közötti váltakozás. Ez messzemenő befolyással irányíthatja nemcsak a fogyasztás alakulását, hanem a tőkeképződés folyamatait is. A vásárló és az eladó közönség piaci hangulatának lélektanilag bonyolult összetételű kilengései merőben emberi természetünk alapján szintén megközelítő szabályossággal térnek vissza. Igaz viszont, hogy ebben már a termelés tárgyi vonatkozásainak is nagy befolyása van. Legáltalánosabb érvényű idevágó okcsoportként azokat az időbeli eltéréseket, azaz késedelmeket (lag-eket) kell kiemelnünk, melyek a piaci tényezőknek egymásra gyakorolt kölcsönhatásaiból ki nem küszöbölhetők. Mindig rövidebb-hosszabb ideig tart, amíg az ár, a kereslet és a kínálat egyen-

Az évtizedes hullámok különleges okai

Jó és rossz termés

Tömeglélektani tényezők

Piaci kölcsönhatások késedelmek

súlyi kölcsönhatásai a termelési, valamint a fogyasztási javak piacán bekövetkeznek. Mire pedig ez megtörténik, többnyire már változott mennyiségi vonatkozások állnak fenn, amelyek a piaci tényezőknek más átalakulását követelték volna meg. Ezt látjuk egyrészt mind a termelőknek, mind pedig a fogyasztóknak, másrészt mind a keresletnek, mind pedig a kínálatnak egymásközti versenyében. Akié az első gondolat, az első piaci lépés, az még jól járhat. Akik azonban utána erednek és példáját tömegesen követik, többnyire már későn érkeznek. Ily időbeli eltérések adódnak nevezetesen műszaki ismereteink haladása és termelésünk megfelelő átalakulása, a rendelkezésünkre álló tőke mennyiségének és a kamatviszonyoknak megfelelő változásai, valamint a termelés általános lendületének és a pénz mennyiségének kölcsönhatásai között. Az utóbbi vonatkozás különösen nagy horderejű. Valamennyi egyéb tekintetbejövő időbeli eltérésnek, azaz késedelemnek is összhatásából származik az a sajátos ütem (ritmus), melynek évtizedes hullámozásaink előidézésében oroszlánrészé van.

123. §. Válság és pangás.

Továbbgyűrűzés és válság

Minden piac változásainak eredetileg más és más az üteme; aminthogy azok a sokirányú mennyiségbeli kapcsolatok is messzemenően különböznek egymástól, amelyek cseregazdaságunkon belül minden piacot egybekötnek. A keresleti és kínálati eltolódások sokféle továbbgyűrűzés alakjában érik el a cseregazdaság legtávolibb vonatkozásait is. Az évtizedes hullám csupán ezen gyűrűzések egész szövevényének eredője. Erejét és bekövetkezésének időpontját előre javarészt csak megközelítőleg sejthetjük. Pontosan azonban korántsem tudjuk. Innen van az a bizonytalanság, amelyet az évtizedes hullámozások számunkra jelentenek. A hanyatlás első, többé-kevésbé hirtelen lejtő szakaszát *válságnak* (krízisnek) szoktuk nevezni. A fellendülés folyamatát ugyanis itt látjuk mintegy lezáródni és a hanyatlástól elkülönülni, elválasztódni (κρίνειν, krinein). Ha a gazdasági helyzet hullámozása főleg oly piacoktól függ, amelyeken változékony kereslet és kínálat áll előtérben, a válságok lepergése aránylag enyhe szokott lenni. Amilyen mértékben merev azonban

A válság súlyosságának fokai

a mérvadó kereslet és kínálat, annyira nagy zavarokat idéz elő a fellendülés hirtelen letörése és annyira súlyos a vele kapcsolatos válság is. Az áralakulási tényezők merevsége a válság megfelelő huzamosságát is előidézheti. Rugalmasságuk viszont ebben a vonatkozásban inkább enyhítőleg szokott hatni, mert a korábbi állapotok helyreállítása irányában gyakorol nyomást.

Jelentékenyen fokozódhatik a válság súlyossága azáltal, hogy időpontja *egybeesik* az évszázados irányvonal hullámzásának és esetleg még az évadszerű idényváltozásoknak is legmélyebb helyzetével vagy mélypontjával. Az évszázados irányvonal alakulását előre szintén csak nehezen látjuk. Hiszen okai lényegükben javarészt hasonlóak a hullámzások okaihoz. Az idényváltozások okai viszont messzemenően világosak. Ugyanis akár közvetlenül, akár pedig közvetve a természetes évadok váltakozásában találjuk meg őket. Az szintén előfordul azonban, hogy az évtizedes hullámzások válsága az irányvonalszerű eltolódásoknak és esetleg az évadszerű idényváltozásoknak is hullámhegyével esik egybe. Ilyenkor a válsági tünetek is megfelelően enyhülnek.

A hanyatlásnak a válság után következő nyomott hangulatú és többé-kevésbé hosszantartó szakaszát *pangásnak* (depressziónak) mondjuk. Benne azonban egyrészt fokozatosan elsimulnak már a válság okozta zavarok és másrészt létrejönnek az újabb fellendüléshez való átmenet előfeltételei. Az évtizedes hullámzásnak így adódik általában négy egymásután következő szakasza: a fellendülés, a csúcspont vagy tetőhelyzet, a válság és a pangás. Utóbbit pedig megint a fellendülés váltja fel.

124. §. A válságok fajtái.

A válságokat a szerint szoktuk osztályozni, hogy a gazdasági összefüggéseknek melyik pontján mutatják leg-súlyosabb tüneteiket. Ahány válság, annyi különböző módon alakul a tünetek súlyosságának megoszlása. Ily értelemben szólunk *termelési* válságokról. Velük azokra a válságokra utalunk, amelyeknek leghátrányosabb jelenségeit és ezért mintegy közvetlen okait is a termelési összefüggésekben látjuk. A termelési válságoknak egyik válfaja az, amelyet túl-

termelési válságnak nevezzük. Itt nem általános túltermelésre gondolunk. Hiszen minden termelés a tekintetbejövő termelési javak iránti megfelelő keresletet idéz elő. Általános túltermelési válság tehát nincsen. Ezt a felismerést a fogyasztási utak (débourchés, Absatzwege) tételének mondjuk. Annál gyakrabban fordulnak elő azonban részleges túltermelési válságok. Ezek a termelés megoszlásának aránytalanságaiból sarjadzanak. Javarészt arról van szó, hogy jövedelemeloszlásunknak egyenlőtlenségeinél fogva a termelt javaknak túl nagy részét csupán tőkejavakként tudjuk hasznosítani. Ez viszont a termelés további túlzott fokozása felé hajt bennünket. Önmagába visszatérő körforgás keletkezik. Tehetetlenségi nyomatókával a túlságos tőkebefektetés és a részleges túltermelés tüneteihez vezet.

Fogyasztási válságok Ha a termelés és a fogyasztás közötti összhang hiányát az utóbbi oldalról nézzük, *fogyasztási* válságokról is szólhatunk. Úgy látjuk ilyenkor, hogy jövedelemeloszlási egyenlőtlenségeink következtében széles rétegek túlkeveset tudnak csak fogyasztani, miáltal a piaci egyensúlyban válságos zavar támad. Idetartoznak a piaci kereslet egyes irányainak azon ellanyhulásai is, amelyeket a tágabb értelemben vett divat változásai okoznak.

Hitel-válságok Ha a válság hitelvonatkozásainkat sújtja leginkább, *hitel* válságról beszélünk. Ez lehet befektetési válság, ú. n. pénzválság, tőzsdeválság, vagy bankválság a szerint, hogy a hosszúlejáratú vagy a rövidlejáratú hitelt, a tőzsdének vagy pedig a hitelintézeteknek forgalmát érinti-e keményebben. Általános szóhasználatunk, mely a rövidlejáratú hitel válságát pénzválságnak mondja, itt sem szerencsés. Javarészt a hitelválságoknak különleges alakjaként fordul elő az ú. n. üzérkedési (spekulációs) válság is, mely rosszul felépített és túlságos értékpapír- vagy áruüzérkedésnek közvetlen következményeként indul meg. Miként a válságok többi fajai, ez is kiterjed azután, kisebb-nagyobb nyomással, a gazdasági összefüggések egészére.

125. §. A hullámok mérése.

A válságok lényegét ugyan mélyebben ismerjük meg, ha rejtett kórokozóik (ätiológiájuk) vonatkozásában vizsgáljuk

őket. Ezen eljárás elé azonban éppen az évtizedes hullámmá- *A válságok*
sok okainak bonyolultságánál fogva jelentékeny nehézségek *kórokozói*
tornyosulnak. Általában meg kell elégednünk ilyképen a hul- *és tünetei*
lámmások tüneti (szimptomatikus) megfigyelésével, amidőn a
mult, a jelen és a jövő helyzetváltozásait szemléljük. Minthogy
ezek a változások végeredményben mindig ármozgalmakban,
azaz a piaci kereslet és kínálat mennyiségi eltolódásaiban
jutnak kifejezésre, helyesen akkor járunk el, ha a hullámmá-
sok tüneteit nemcsak minőségileg boncolgatjuk, hanem egy-
üttal mennyiségileg is *mérjük*. A mérésnek első lépéseként
szét kell választanunk egymástól az évszázados irányvonal *Az irány-*
eltolódásainak, az évtizedes hullámmásoknak és az évadszerű *vonal és az*
idényváltozásoknak hatásait. Ezt a műveletet többnyire az *idényválto-*
irányvonal és az idényváltozások kikapcsolásával (eliminálá- *zások ki-*
sával) hajtjuk végre. A megmaradó tüneteket, amelyek most *kapcsolása*
már csupán az évtizedes hullámmásokra vonatkoznak, rész-
ben a figyelmünk előterében álló helyzetváltozások és vál-
ságok fajtái, részben pedig az egyes termelési és pénzrend-
szerek szerint különbözőképen csoportosíthatjuk.

Ahol a hitel intézményei általában igen magasra fejlőd- *A hullámok*
tek, ott jól tesszük, ha külön-külön csoportosítjuk a hosz- *általános*
szülejárátú hitel, az áruforgalom és a rövidlejárátú hitel, te- *görbéi*
hát az értékpapírpia, az árupia és az ú. n. pénzpia leg-
fontosabb tüneteit. Változásaikat három megfelelően külön-
böző görbében foglaljuk egybe és ezeknek alapján számítjuk
ki azután a hullámok *általános görbéjét* (Harvard-barométer).
Más esetekben jobb, ha a cseregazdaságilag egybekapcsolt
területnek, lakossága számának, a vállalatok és üzemek
egybeilleszkedésének, a jövedelmeknek, a kereskedelmi mér-
legnek, a fizetési mérlegnek és egyéb cseregazdaságilag
mérvado jelenségeknek változásait egyenként nézzük. Min-
denképen fontos, hogy görbéink ne csak merőben pénzszerű
(monetáris) változásokat tükrözzenek vissza. Egyoldaluan
járnánk el ugyanis, ha a hullámmások okait egyedül a pénz-
ben keresnők. Az ármozgalmaknak egyéb vonatkozásaira is
figyelemmel kell lennünk. Az viszont, hogy idevágó számí-
tásainkat mily módon ejtjük meg, már a gazdasági összefüggé-
sek megvilágítására kínálkozó mennyiségtani (matematika-
i) módszerek alkalmazásának kérdése.

ÖTÖDIK FEJEZET: MENNYISÉGI JELZÉS.

126. §. A mennyiségi kifejezésmód előnyei. — 127. §. A mennyiségi jelzés korlátai. — 128. §. A mennyiségi kifejezésmód hátrányai. — 129. §. A mennyiségi jelzés módszerei. — 130. §. Haszongörbék. — 131. §. Közömbösségi és szerződési görbék. — 132. §. Az ár egyensúlyi pontja. — 133. §. Keresleti görbék. — 134. §. A gazdasági rugalmasság mérése. — 135. §. Kínálati, költség- és hozadéki görbék. — 136. §. Az egyedárusi bevétel, a vállalkozói nyereség és a jövedelmezőség mérése. — 137. §. A termelői és fogyasztói járadék görbéi. — 138. §. Földjáradék-, munkabér- és tőkekamategyenletek. — 139. §. A pénz forgási sebességének és az árszínvonalnak mérése. — 140. §. Idényváltások, évtizedes hullámok és irányvonalak kikapcsolása.

126. §. A mennyiségi kifejezésmód előnyei.

*Betűjelzések
és jelképek
alkalmazási
lehetőségei*

*A mennyi-
ségi jelzés
értelme*

Szóval, szóból álló mondatokkal minden társadalom-gazdasági összefüggést szabatosan és világosan kifejezhetünk. Előfordul azonban, hogy igen bonyolult gazdasági jelenségekkel kerülünk szembe. Ilyenkor célszerűnek bizonyulhat, hogy szóbeli kifejezéseinket már csak a rövidség kedvéért is egyszerű betűjelzésekkel helyettesítsük. Úgy, amint azt a *mennyiségtan* (matematika) teszi. Hiszen közgazdasági összefüggéseink is javarészt *mennyiségileg* kifejezhető tényezők-ből állnak. Ezeket is csakúgy betűkkel jelezhetjük, mint a mennyiségtan a maga elvont (absztrakt) mennyiségeit. Gazdasági tényezőink továbbá javarészt oly vonatkozásokban állnak egymáshoz, amelyek többé-kevésbbé mennyiségieknek is felfoghatók. Gyakorta sok szóbeli magyarázatot, körülírást takaríthatunk meg, ha ezeket a vonatkozásokat is a mennyiségtanban használatos jelzésekkel vagy jelképekkel (szimbólumokkal) fejezzük ki. A bonyolultabb gazdasági jelenségek mintájára azután az egyszerűbbeket is mennyiség-

tani módszerekkel vizsgálhatjuk. Mindkét esetben nemcsak rövidebb, hanem pontosabb, élesebb vonalú kifejezőmóddhoz juthatunk.

127. §. A mennyiségi jelzés korlátai.

A társadalmi gazdaságnak azonban számos és fontos oly összefüggése is van, amely mennyiségi jelzéssel ki nem fejezhető. Főleg azokra az összefüggésekre célzunk itt, amelyeknek mennyiségi vonatkozásai erősen közvetettek, azaz igen távoliak csupán. A mennyiségi és a minőségi vonások között egészen éles határvonalat ugyan a gazdaságban sem húzhatunk. Az inkább minőségi összefüggések azonban mennyiségtani módon mindenképen csak nehezen és nehézkesen kezelhetők. Jelentős nehézségünk továbbá az is, hogy a gazdasági életben korántsem tárgyi összefüggésekkel állunk szemben, hanem mindig a személyi vonatkozásoknak bonyolult sokféleségével. Minden gazdasági folyamat először egyé-
nileg különböző lelki megfontolások sorozatán szűrődik át.
Csak azután ölti oly jelenségek alakját, amelyeket többé-
kevésbé, de mindig inkább csak átvitt értelemben tárgyiak-
nak foghatunk fel. Igaz, hogy a háttérükben meghúzódó és döntő fontosságú lelki mérlegelés mozzanatai is a mennyiségi jelzés eszközeivel imitt-amott megközelíthetők. Itt mégis oly akadályokkal kell számolnunk, amelyek a gazdasági összefüggések terén mennyiségi vizsgálódásainkat erősen korlátozzák.

128. §. A mennyiségi kifejezőmód hátrányai.

A mennyiségi jelzés korlátai utalnak már annak hátrányaira is. Mindenekelőtt könnyen a mennyiségi kifejezőmód túlbecsülésének hibájába eshetünk. Könnyen tévedhetünk annak a felfogásnak útjára, hogy a gazdasági életnek csakis mennyiségileg kifejezhető összefüggései méltók komoly figyelmünkre és hogy a többi gazdasági összefüggés vizsgálatát akár el is hanyagolhatjuk. Nyilvánvaló, hogy a társadalmi gazdaságról ily módon csak erősen csonka képet kaphatunk. Ez a csonka képünk könnyen el is torzul. Különösen akkor, ha túlságosan közvetlenül és mereven fogjuk

fel a jelképesen (szimbólikusan) kifejezett mennyiségi vonatkozások társadalomgazdasági értelmét. Éppen így akkor is, ha gazdasági összefüggéseknek mennyiségi alakba bujtatott képleteit gazdasági keretükből kiragadjuk, mintegy elszigeteljük (izoláljuk) és azután a tiszta mennyiség-tan szempontjainak alkalmazásával fejtjük ki őket. A túlmerész mennyiség-tani lendület itt komoly veszélyt jelent. A való gazdasági élet megismerése helyett értelmetlen szörszálhasogatások útvesztőjébe tévedhetünk, amint elfeledjük, hogy a mennyiségi kifejezés-mód helyes alkalmazásban szóval is leírható gazdasági összefüggéseinknek csupán takarékosabb jelzésére, ábrázolására szolgálhat.

*A mennyi-
ségi kifeje-
zés-mód
csupán jelez
és ábrázol*

129. §. A mennyiségi jelzés módszerei.

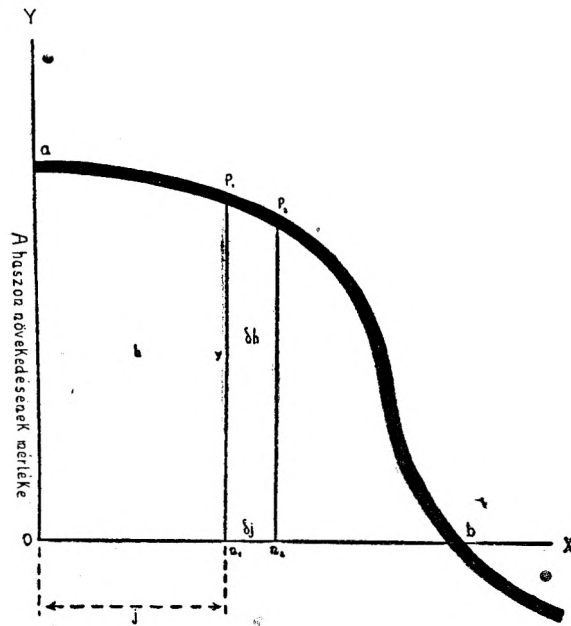
Az algebra különböző módszereinek és közöttük is főleg a logaritmus- és a valószínűség-számításnak gazdasági vizsgálódásainkban jó hasznát vehetjük. Hasonlóképpen gyakorta van szükségünk a grafikus ábrázolás szempontjaira. Minthogy továbbá a gazdasági jelenségek egymással kölcsönösnek (funkcionálisnak) mondható hatásviszonyban vannak, mely kölcsönhatáson belül folytonos változásaik érdekelnek bennünket, a felsőbb mennyiség-tan köréből különösen a differenciál- és integrálszámítás lehet jelentékenyen segítségünkre. Ennek a számításnak idevágó fontos előnye, hogy jól fejezi ki a gazdasági összefüggések legaprólékosabb eltolódásait még akkor is, ha több gazdasági tényező kölcsönös vonatkozásairól van szó. A differenciál- és integrálszámítással kapcsolatosan és annak alapján a végtelen (infinitezimális) sorok, a legnagyobb és legkisebb értékek (maximumok és minimumok), valamint a legkisebb négyzetek alkalmazása áll a gazdasági vizsgálódás előterében.

*Algebrai,
grafikusan
ábrázoló
és felsőbb
mennyiség-
tani mód-
szerek*

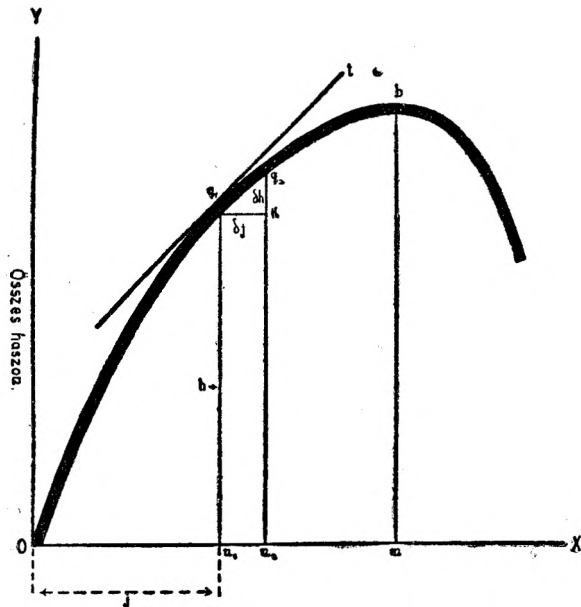
130. §. Haszongörbék.

Erősen kidomborodó mennyiségi vonatkozásaiknál fogva mennyiségi jelzéssel elsősorban az egyéni értékelés és az ár-alakulás folyamatai fejezhetők ki jól. Gondoljunk szükségleteink kielégítési rendjére, a haszon és a határhaszon létrejöttére. A haszon (h) függvénye a szükségleteink kielégíté-

*Haszon
és jószág-
mennyiség*

1. ábra.

2. ábra.

*Csökkenő
haszon
és összes
haszon*

sére már felhasznált javak (j) mennyiségének: $h = f(j)$. Az 1. ábrán ilyképen az On_1p_1 a terület jelzi a j mennyiségű jószág felhasználásának hasznát. Ugyanezt a területet, azaz ugyanezt a hasznót 2. ábránkon a $q_1 n_1$ távolság fejezi ki. Amíg tehát 1. ábránk ordinátája a csökkenő hasznót mutatja, addig 2. ábránk ordinátáján a javak felhasználásának folyamán mindenkor adódó összes hasznót olvashatjuk le. Ha mármost δj további jószágmennyiséget használunk fel szükségletünk kielégítésére, akkor ennek megfelelő haszontöbbletünket az 1. ábrán a $p_1 n_1, n_2 p_2$ terület, azaz δh fogja ábrázolni. A 2. ábrán pedig nyilvánvalóan $q_2 k$ fog ennek a haszontöbbletnek megfelelni. Tegyük fel, hogy $\delta j \rightarrow 0$. Akkor az 1. ábrán $\delta h \rightarrow y \delta j$ és $y \rightarrow \frac{\delta h}{\delta j}$. A 2. ábrán pedig ugyanebben az esetben $\frac{\delta h}{\delta j} \rightarrow tg(tq_1 k) \nrightarrow$. A differenciális számításban szokásos jelzéssel 1. ábránkon ezt az összefüggést így is kifejezhetjük: $\lim_{\delta j \rightarrow 0} \left(\frac{\delta h}{\delta j} \right) = \frac{dh}{dj} = y$. Integráció alkalmazásával viszont

$$\text{hasznló alapon } h = \lim_{\delta j \rightarrow 0} \left(\sum \delta h \right) = \int_0^j y dj$$

*A haszon-
görbék
egymásközt
összefüggé-
sei*

Amíg tehát az első ábra y -jának változásait a 2. ábra görbéjének hajlása mutatja, addig a 2. ábra h -jának változásai azon területben tükröződnek vissza, amelyet az 1. ábra ordinátája, abszcisszája, görbéje és megfelelő y -ja határolnak. Ez azt jelenti, hogy az első görbe, azaz az 1. ábra görbéje *differenciálhányadosa* a másodiknak, a második pedig *integrálja* az elsőnek. A kettő egybevetéséből közvetlenül is hasonló eredményhez jutunk. Ha $j=0$, azaz ha még semmi jószágot nem használtunk fel szükségletünk kielégítésére, akkor hasznunk sincsen még. Tehát mindkét ábrán $h=0$. A jószág felhasználásának folyamán egyre csökkenő további haszonegységeket kapunk. Az 1. ábrán b mutatja azt a pontot, amelyen további jószágegységek felhasználása egyáltalában nem hoz már hasznót és amelyen túl nemleges (negatív) mennyiséggé, tehát egyenesen haszontalanná, károssá válik minden további jószágegység felhasználása. A 2. ábrán b -nek csak a görbe tetőpontja felelhet meg. Hiszen itt kapjuk a leghosszabb h -t, azaz a csökkenően, de még egyre nö-

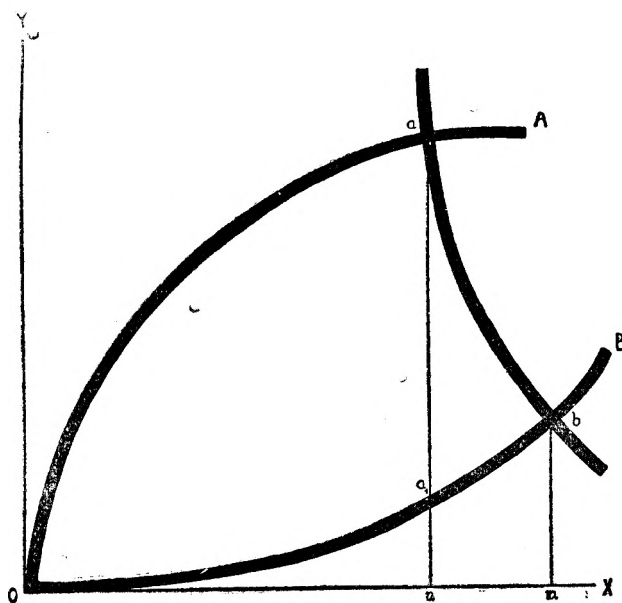
vekvő összes haszon legnagyobb mennyiségét. A b -n túl ez a mennyiség itt is apadni kezd. Semmivé akkor válik, azaz folytatása esetén az OX tengelyt ott éri el megint, ahol az 1. ábrán hasonlóképpen ismét $h=0$. Más szóval: ez a helyzet akkor következik be, ha az 1. ábrának az abszcissa alatti negatív h területe ugyanolyan naggyá nő, mint az abszcissa fölötti pozitív h területe. A további jószágegységek felhasználásából származó kár ilyenkor teljesen lerontja már a korábban előállott hasznót, úgy hogy az egész haszonból semmi sem marad meg. Ha mármost még tovább folytatnók jószágegységeink felhasználását, a kár összege felülmúlna a korábbi haszonét. A 2. ábra görbéje is szükségszerűen az abszcissa alá süllyedne, tehát negatív értéket mutatna.

*Nemleges
hasznok*

131. S. Közömbösségi és szerződési görbék.

Vizsgáljuk meg mennyiségi szempontból, amit a használati értékről, a csereértékről, az érték és az ár alapvető vonatkozásairól és az alkuról mondtunk. 3. ábránkon az or-

*Használati
érték, csere-
érték és ár*

3. ábra.

dinátja jelzi F_1 árunak azt a mennyiségét, amelyet a piacon cserélni óhajtó A egyén B egyénnek $F_2 = x$ árujáért adni hajlandó. A csak addig kapható cserére, ameddig a cserébe kapott F_2 árunak számára nagyobb vagy legalább is ugyanolyan nagy határhaszna van mint a cserébe adott F_1 árunak. Minthogy neki F_1 árúja van, ebből eleinte többet, utóbb pedig már egyre kevesebbet ad csak F_2 áruért. Az OA görbe mentén fekszenek azok a pontok, amelyeken az F_1 és az F_2 áru határhaszna A számára ilyképen kiegyenlítődik. Minthogy ezeken a pontokon A számára már közömbössé válik, hogy vajjon cserél-e vagy sem, ezt a görbét A -nak a két árura vonatkoztatott *közömbösségi görbéjének* nevezzük. Hasonló szempontok alapján válik OB B -nek a két árura vonatkozó közömbösségi görbéjévé, ahol az abszcissza F_2 árunak azt a mennyiségét mutatja, amelyet B egyén A -nak $F_1 = y$ árujáért elcserélni kész.

A közömbösségi görbe értelme

A közömbösségi görbe képlete

Tegyük fel mármost, hogy A -nak eredetileg K_1 egysége volt az F_1 árúból és 0 egysége az F_2 árúból. B -nek viszont K_2 egysége volt az F_2 árúból és 0 egysége az F_1 árúból. Tegyük fel továbbá, hogy F_1 áru A számára $\Phi_1(x)$ határhasznót biztosít amidőn x egysége van belőle. Az F_2 áru pedig $\Phi_2(y)$ határhasznót jelent számára, amidőn y egység áll belőle rendelkezésére. Ψ_1 és Ψ_2 fejezze ki a határhasznoknak hasonló függvényeit B esetében. Ha A az F_1 árúból k_1 egységet cserél el B -nek k_2 egységnyi F_2 árujáért, akkor a két árura vonatkozó határhasznában is megfelelő eltolódásnak kell bekövetkeznie. *Közömbösségi pontot* ebben a cserében elérni ott fog, ahol $\Phi_1(K_1 - k_1) \delta k_1 = \Phi_2(k_2) \delta k_2$. Integráció útján ebből A -nak a két árura vonatkoztatott közömbösségi görbéje így alakul:

$$\int_0^{k_1} \Phi_1(K_1 - k_1) dk_1 = \int_0^{k_2} \Phi_2(k_2) dk_2.$$

B -nek viszont a két árura vonatkoztatott közömbösségi görbéjét egészen hasonló érveléssel így fejthetjük ki:

$$\int_0^{k_1} \psi_1(k_1) dk_1 = \int_0^{k_2} \psi_2(K_2 - k_2) dk_2.$$

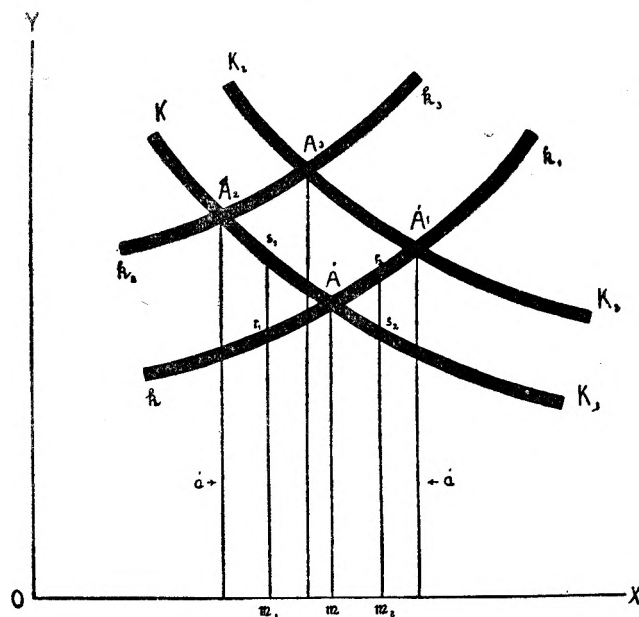
A csere a két közömbösségi görbe bármely pontján és *A szerződési görbe értelme és képlete* közöttük is bárhol létrejöhet. Hogy a lehető pontok melyikén fog tényleg létrejönni, az az alku eredményétől függ. *A* a cserét *B* közömbösségi görbéjének közelébe fogja szorítani, míg *B* alkuja oda fog irányulni, hogy a csere *A* közömbösségi görbéjének közelében köttessék meg. Ha a csere eléri valamelyik fél közömbösségi görbéjét, ez a fél tovább cserélni nem fog, mert cserekedvét kielégítette. A további csere számára előnyt már nem hozna. Nyilvánvalóan vannak azonban oly pontok is, amelyeken a két fél cserehajlandóságának határa összetalálkozik. Ha ezeknek valamelyikén kötik meg a cserét, akkor mindkét fél teljesen kielégül. Tovább cserélni egyikök sem kíván majd. A szóbanforgó pontokat összekötő görbe

$$\frac{\Phi_1(K_1 - k_1)}{\Phi_2(k_2)} = \frac{\psi_1(k_1)}{\psi_2(K_2 - k_2)},$$

mert ez mutatja mindkét fél számára a két áru határhasznának egyenlő arányát. Ezt a görbét *szerződési görbének* nevezzük. 3. ábránkon *ab* jelzi vonalát. Itt *A* az F_2 árunak *On* mennyiségéért az F_1 áruból *an* mennyiséget hajlandó még adni. *B* viszont az F_1 árunak a_1n mennyiségéért is adna az F_2 áruból *On* mennyiséget. Az aa_1 vonal az alku mozgási lehetőségeit mutatja. *A* az *a* pontnál tovább menni nem fog, mert közömbösségi görbéje itt eléri a szerződési görbét. Ha viszont *B* az F_2 árunak *Om* mennyiségét kényszerül odaadni *bm* mennyiségű F_1 áruért, ő itt szakítja félbe a cserét. Közömbösségi görbéje ugyanis itt éri el a szerződési görbét. Ezeknek az összefüggéseknek képe mennyiségileg is sokkalta bonyolultabb, ha tekintetbe vesszük, hogy cseréink a gyakorlati gazdasági életben nemcsak két egyén között és nemcsak két árura vonatkozólag, hanem sok egyén között, sok piacon, sok árura vonatkozólag és a pénz közvetítésével szoktak létrejönni.

132. §. Az ár egyensúlyi pontja.

Fejezzük ki mármost mennyiségileg a kereslet és a kínálat között a pénz közvetítésével létrejött cserét, azaz a piaci egyensúly alapján álló áralakulást. 4. ábránkon az or-

4. ábra.

A pénzzel
közvetített
piaci
egyensúly

dináta az áru egységének piaci árát, az abszcissa pedig az áru forgalmazott egységeinek számát jelzi. K a kereslet görbéje. A keresett árumennyiség függvénye az árnak (\bar{a}). Minél magasabb az ár, annál kisebb a keresett árumennyiség. Minél alacsonyabb az ár, annál nagyobb a keresett árumennyiség. Tehát $K = \Phi(\bar{a})$. Megfelelő szempontok mutatják, hogy k viszont a kínálat görbéje. Az ár emelkedésével tágul, az ár csökkenésével pedig összehúzódik a kínált árumennyiség. Ilyképen $k = \Psi(\bar{a})$. Ahol a két görbe találkozik, ott jön létre az ár. Ez a pont egyuttal az ár egyensúlyi helyzete. A KK_1 keresleti és a kk_1 kínálati görbe esetén \bar{A} mutatja az ár egyensúlyi pontját. Itt $\bar{a} = \bar{A}m$. Ha ugyanis a kínált áru mennyisége m_1 -ig húzódna össze, akkor a kereslet s_1m_1 -nyi árat lenne már hajlandó az áruért fizetni. Ez magasabb mint r_1m_1 , azaz a kínálat részéről ebben a helyzetben elfogad-

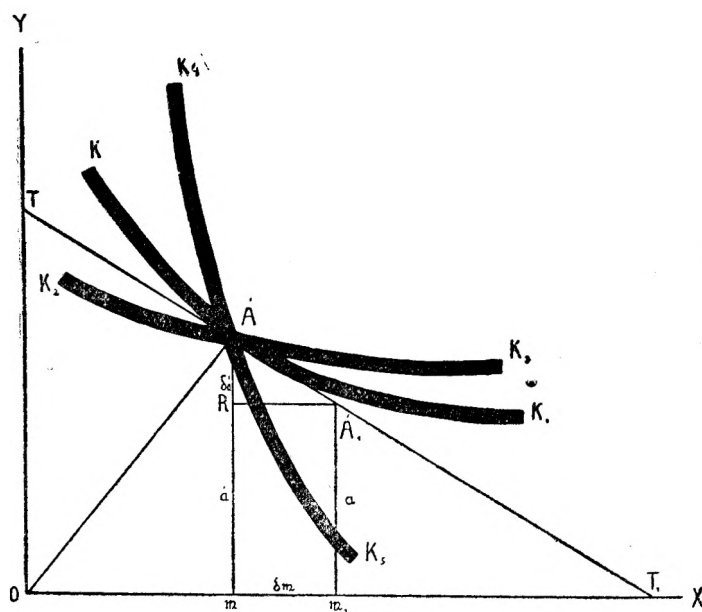
Az ár-
egyensúly
értelme

ható ár, miért is a kereslet egymásközti versenye a kínálatot csakhamar megint m -ig, az árat pedig $\bar{A}m$ -ig fogja felszorítani. Ha pedig a kínált árumennyiség valamiképpen m_2 -ig emelkedne, akkor a kínálat már r_2m_2 -nyi árat lenne kénytelen az áru egységéért kérni. A kereslet viszont csak s_2 m_2 -nyi árat ajánlana itt érte. Minthogy ilyképen a csere létre nem jöhet, a kínálat hamarosan m -ig fog megint összehúzódni és így újból visszakerülünk az egyensúlyi árhoz. Itt nyilvánvalóan növekvő költségek, azaz hanyatlóan növekvő nyers hozadék alapján álló kínálatról van szó. (l. 135. §).

A $K = \Phi(\bar{a})$ képletben nemcsak az \bar{a} változhat, hanem $Többször$ Φ is. Ez azt jelenti, hogy most már ugyanolyan árváltozásnak a kereslet más ütemű kiterjedése vagy összehúzódása felel meg. Új helyzetünket 4. ábránkon a $K_2K_3 = \Phi_1(\bar{a})$ keresleti görbe mutatja. Ez az új kereslet régi kínálati görbénkel, kk_1 -val, az \bar{A}_1 áregyensúlyi pontban találkozik. Előfordulhat azonban az is, hogy a kínálat képlete alakul át $k_2k_3 = \Psi_1(\bar{a})$ -vá. Ebben az esetben ugyanolyan árváltozás a kínálatnak idézi elő más terjedelmű összehúzódását vagy kiterjeszkedését. Új kínálati görbénk pedig a régi keresleti görbét, KK_1 -t, az \bar{A}_2 áregyensúlyi pontban metszi. Ha végül mindkét görbe megváltozik, tehát a $K_2K_3 = \Phi_1(\bar{a})$ és $k_2k_3 = \Psi_1(\bar{a})$ esetében, egészen új áregyensúlyi pontot kapunk. Ez \bar{A}_3 lesz. Figyeljük meg jól, hogy itt ugyanannak az árunak különböző keresleti és kínálati görbéiről van szó.

135. §. Keresleti görbék.

Más esettel állunk szemben, amidőn különböző áruknak keresleti görbéit vizsgáljuk. Itt a görbék között lényegesen más különbségeket is kapunk. Azokat a különbségeket, amelyek a kereslet változékonyságának és rugalmasságának szempontjai világítanak meg. 5. ábránkon a KK_1 keresleti görbe \bar{A} pontnál érinti a TT_1 egyenest. Tegyük fel, hogy az ár most egészen kevésbé, $\bar{A}R = \delta\bar{a}$ -val csökken. Akkor a kereslet, azaz a keresett áru mennyisége Om -ról megközelítőleg $Om + \delta m = Om_1$ -re fog nőni. Az ár százalékos esése itt tehát $\frac{\delta\bar{a}}{\bar{A}m} 100$, míg a keresett árumennyiség megfelelő százalékos kiterjeszkedése $\frac{\delta m}{Om} 100$. Az ár 1%-os esését tehát a

5. ábra.

A keresleti kereslet $\frac{\delta m}{Om} / \frac{\delta a}{Am}$ %-os kiterjeszkedése követi. Ha ezt a válto-
változékonyság mérése zást mármost a kereslet változékonyságának (v) egységéül fo-
 gadjuk el, akkor

$$\begin{aligned}
 v &= \frac{\delta m}{Om} / \frac{\delta a}{Am} \\
 &= \frac{\delta m}{\delta a} / \frac{Om}{Am} \\
 &= \frac{Ar}{RA} / \frac{Om}{Am} \\
 &= \frac{T_1 m}{Am} / \frac{Om}{Am} \\
 &= \frac{T_1 m}{Om} \\
 &= \frac{T_1 A}{AT}
 \end{aligned}$$

Ha ilyképen $T_1\bar{A} = 3\bar{A}T$, akkor a kereslet változékonysági foka 3. Az ár 1%-nyi csökkenésének ugyanis a keresett árumennyiség 3 %-nyi kiterjeszkedése felel meg. Vegyük 5. ábránkon a $\delta\bar{a}$ -t és a neki megfelelő δm -t is egyre kisebbnek. Határesetünk nyilvánvalóan az lesz, amelyben a kereslet változékonyságát $v = \lim_{\delta\bar{a} \rightarrow 0} \frac{\delta m}{\delta\bar{a}} \cdot \frac{Om}{\bar{A}m} = \frac{dm}{d\bar{a}} \cdot \frac{x}{y} = \frac{dx}{dy} \cdot \frac{y}{x}$

fejezi ki. Minthogy a keresett árú mennyisége az ár emelkedésével csökken, a keresleti görbe süllyedő irányt mutat. A v negatív előjellel vett értékét *változékonysági együtthatónak* (variabilitási koefficiensnek) nevezhetjük és n -nel

A változékonysági együttható

jelölhetjük. Ennek tekintetbevételével a keresleti görbe differenciálegyenlete $\frac{dx}{x} + n \cdot \frac{dy}{y} = 0$ lesz és ha integrálunk,

$xy^n = C$. Ez az n fényűzési cikkek esetén nagy, művelődésszükségleti cikkeknel közepes és életszükségleti cikkeknel kicsiny lesz. 5. ábránkon a K_2K_3 görbe fényűzési, a KK_1 görbe művelődésszükségleti és a K_4K_5 görbe életszükségleti cikkek iránti kereslet mutat. A K_2K_3 -hoz hasonló fényűzési görbék aránylag hamarosan szokták az ár ordinátáját szelni. Ha tehát ezeknek ára emelkedik, aránylag hamarosan el szoktuk érni azt a pontot, amelyen egyáltalában nem mutatkozik már irántuk több kereslet. A K_4K_5 -höz hasonló görbék aránylag hamarosan szokták az ár ordinátáját olyas viszony alakul ki, mint a hiperbola és aszimptomája között. Más szóval: a legfontosabb életszükségleti cikkek iránt valamelyes kereslet még akkor is lesz, ha áruk igen magasra emelkedik. Ez a görbe az ár ordinátáját tehát csak végtelen távolságban érheti el.

Fényűzési és életszükségleti cikkek keresleti görbéi

134. §. A gazdasági rugalmasság mérése.

A kereslet rugalmasságának szempontjait itt tágíthatjuk. Mindjárt az általános gazdasági rugalmasság mennyiségi kifejezéséről szólhatunk. A kereslet rugalmasságának mérése is kétségtelenül e szerint igazodik. Valamely gazdasági tényező rugalmassága (E) annál nagyobb, minél nagyobb visszaható ereje (P) a reá ható változó erőhöz viszonyítva (p). Az $E = \frac{P}{p}$ értéke tehát 0 és 1 között váltakozik. Ha ugyanis 1-nél nagyobb lenne, azaz ha P nagyobbna bizonyulna p -nél, akkor P -ben a visszaható erőn kívül már

A rugalmassági változó és visszaható erő összetétele

megfelelő nagyságú újabb változtató erő felléptét kellene látnunk. Ugy is mondhatjuk, hogy $E = \frac{P_{abc}}{p_{abc}}$. Hiszen mind P , mind pedig p csupán eredője a visszaható ill. a változtató erő súlyának (a), hullámmagasságának (b) és hullámhosszá-
nak (c). Tekintetbe vehetjük továbbá, hogy a rugalmasság gazdasági tényezőink elváltozásának különböző pontjain különböző lehet. Ilyenkor $E = f(s)$, ahol s az eredeti — tet-
szésünk szerinti kiindulási — állapottól való elváltozás vagy eltávolodás mértékét jelzi. Minthogy ez az eltávolodás mindig gazdasági tényezőink változékonyságának, azaz halaszthatóságának (α), hajlékonyságának (β) és mozgékony-
ságának (γ) mértékén múlik, s helyett többet ki-
fejező jelzéssel itt $\alpha\beta\gamma$ -t is írhatunk. Ha végezetül a rugal-
masságot természettani hasonlaltal gazdasági tényezőink kü-
lönleges helyzeti energiájának tekintjük és olybá vesszük,
mint az anyagi testek feszültségét, akkor az $(\alpha\beta\gamma)_1$ -től $(\alpha\beta\gamma)_2$ -ig
elváltoztatott gazdasági tényezőben felhalmozódott rugal-
massági energiát (e) analitikai módon így jelezhetjük:

*A gazda-
sági rugal-
masság
képlete*

$$e = \int_{(\alpha\beta\gamma)_1}^{(\alpha\beta\gamma)_2} \frac{P_{abc}}{p_{abc}} d(\alpha\beta\gamma).$$

*A halaszt-
hatóság, a
hajlékony-
ság és a
mozgékony-
ság mint a
rugalmasság
forrásai*

Ezen képlet értelmének részletesebb kifejtése különösen *három irányban* mutatkozik célravezetőnek. Mindhárom irányban az $E = f(\alpha\beta\gamma)$ összefüggésből indulhatunk ki. Elő-
ször is a rugalmassági változtató és visszaható erőt hozzuk
vonatkozásba itt a külön-külön bennök foglalt változékonysági
váltfajok közötti különbségekkel. Azt a kérdést vetjük
tehát fel, hogy vajjon a halaszthatóság, a hajlékonyság, vagy
pedig a mozgékony-
ság szokott-e nagyobb fokú rugalmasság-
nak forrása lenni. Másodszor ugyanazon árucikkeknek kü-
lönbszöven magas áraitra vagy pedig különbözően magas ár-
színvonalakra vonatkozólag vizsgálhatjuk a rugalmasság
alakulását. Itt szükségszerűen kapcsolódnak már a pénz és
a hitel rugalmasságának messze szerteágazó kérdései. Har-
madszor végül, különösen a $\beta\gamma = C$, azaz $E = f(\alpha)$ révén, a

*Arszínvonal
és rugalmas-
ság*

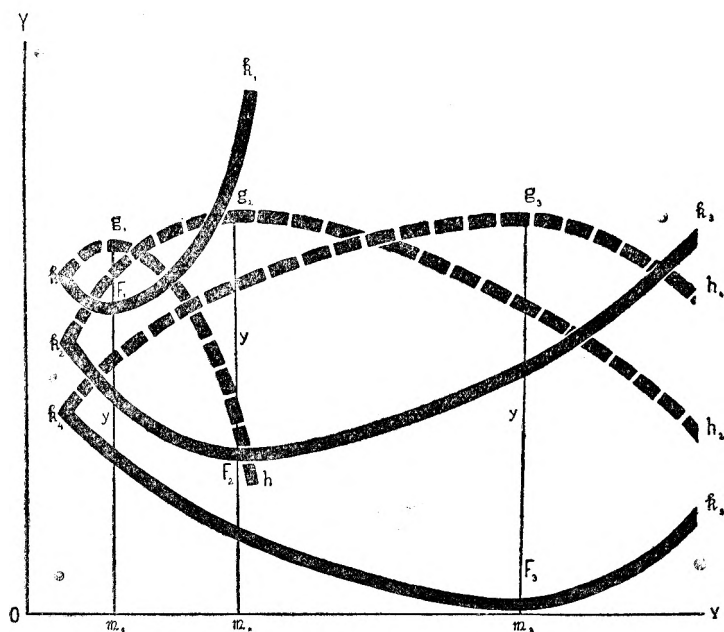
kölcsönhatások időbeli különbségének, tehát késedelmüknek (lag-jüknek) fontos szempontjait is tekintetbe vehetjük. *Késedelem és rugalmasság*
 Ez visszavezet bennünket az $E = \frac{P_{abc}}{p_{abc}}$ egyenlethez. A változtató, valamint a visszaható erő különböző hullámhosszainak kérdése azután már önmagától is az évszázados irányvonalak, az évtizedes hullámmások és az évadszerű idényváltozások, tehát általában a gazdasági helyzetváltozások mennyiségi fejtegetésébe torkollik.

135. S. Kínálati, költség- és hozadéki görbék.

A rugalmasság szempontjához hasonlóan a *változékonyságát is általánosíthatjuk*. Mint ahogy a kereslet rugalmasságán kívül a kínálat és számos más gazdasági tényező *A változékonyság általánosítása*
 rugalmasságáról szólnak, úgy a kereslet változékonyságának mintájára a kínálat és számos más gazdasági tényező változékonyságát is egészen hasonló mennyiségtani eszközökkel boncolgathatjuk. Ezen a kétirányú általánosításon át társadalomgazdasági összefüggéseink mennyiségi kifejezésének igen széles távlata nyílik meg előttünk. Ragadjunk ki most csak egy-két szempontot ebből a távlatból.

Amint a kereslet a határhaszonnak, úgy a kínálat első-sorban a határköltségeknek függvénye. A határköltségek *Kínálati görbék*
 pedig a termelékenység és a jövedelmezőség összefüggésein, azaz a hozadékok alakulásán fognak múlni. 4. ábránkon olyan kínálatot mutattunk be, amely növekvő költségek és hanyatlóan növekvő nyers hozadék vagy csökkenő tiszta hozadék szerint módosul. Most viszont általánosítsunk. 6. ábránkon az ordináta megint az árat jelentse, az abszcissa pedig az ezen az áron kínált árumennyiséget, azaz a kínálat terjedelmét. k_1k_1 , k_2k_2 , és k_4k_4 tehát *kínálati görbék*. Azt a legkisebb árat mutatják, amelyen a kínálat a megfelelő mennyiségű árut még eladni hajlandó. Lejjebb nem megy, mert akkor már saját termelési költségeit sem kapná meg.

Az ú. n. szokásos vagy szükséges vállalkozói nyereség *Költség-*
 szempontját itt hanyagoljuk el. Hiszen gondolhatunk nem *görbék*
 hivatásos eladóra is, akit nem mindig fűt a nyereszkeségi vágy. Világos, hogy görbéink ebben az esetben egyúttal a termelési *költségek* alakulását is kifejezik, ha OY a termelés egységenkénti költségét, OX pedig a termelt egységek

6. ábra.

számát jelzi. Mindhárom görbe eleinte csökkenő költségekkel indul. A csökkenés azonban egyre lassúbb ütemű lesz és F_1 -nél, F_2 -nél, illetőleg F_3 -nál egészen megszűnik. Ezeken a pontokon dolgoznak megfelelő üzeink legolacsonyabb termelési költségeikkel. Ha azután még többet állítanak elő, azaz ha termelésüket ezeken a pontokon túl kiterjesztik, eleinte lassan, később azonban már gyorsabban növekvő költségeik lesznek termelt egységenként. Ennek az összefüggésnek fordítottja nem egyéb, mint az eleinte növekvő, bizonyos ponton túl pedig már csökkenő tiszta hozadék jelensége. Képzeljük el görbéinknek tükörképét. Így kapjuk a kh , k_2h_2 és a k_4h_4 tiszta hozadéki görbéket. Ezeken g_1 , g_2 és g_3 az F_1 -nek, F_2 -nek és F_3 -nak megfelelő tetőpontok lesznek. Azt a határt jelzik, ameddig növekvő és amelyen túl csökkenő a tiszta hozadék. Mértéke a g_1m_1 , a g_2m_2 és a g_3m_3 távolság. A megfelelő y -nak növekedése és csökkenése jelzi a tiszta hozadéknak növekedését és csökkenését. Ha mármost tiszta-hozadéki görbéinket egészen az y tengelyig meghosszabbítjuk, akkor az a terület, amelyet az ordináta, a tisztahozadéki görbe, a mindenkor y és az abszcissa határol, jelzi a min-

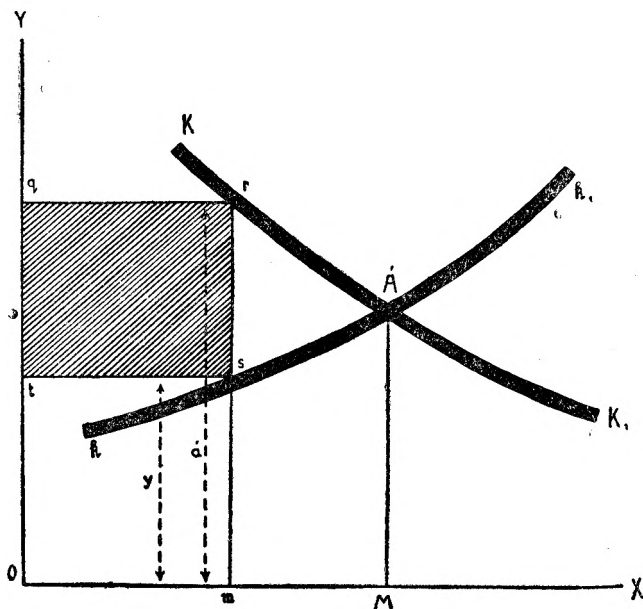
Hozadéki
görbék

denkori *nyers hozadék* mennyiségét. Ameddig a tiszta hozadék növekedik, tehát ameddig a hozadáki görbe felfelé halad, addig ez a terület is gyarapodóan nő. Eleinte gyorsabban, később pedig már lassabban gyarapodó módon. g_1 , g_2 és g_3 jelzik azokat a tetőpontokat, amelyen túl a nyers hozadék már csak egyre inkább hanyatló ütemben növekedik. Növekedése azokon a pontokon csapna át fokozódó csökkenésbe, amelyeken tisztahozadáki görbéink az x tengelyt szelik. Ezen a pontokon tiszta hozadék már egyáltalában nincsen. Ha mármost a nyers hozadék alakulását sem területtel, hanem görbével fejeznénk ki, akkor nyilvánvaló, hogy közte és tisztahozadáki görbénk között hasonló összefüggés létesülne, mint 1. és 2. ábráink között. Más szóval: a tiszta hozadék görbéje differenciálhányadosa a nyers hozadék görbéjének. A nyers hozadék görbéje pedig integrálja a tiszta hozadék görbéjének. Az Om_1 , Om_2 és Om_3 távolságok minden esetben egyrészt a tekintetbejövő termelési tényezők halaszthatóságának; hajlékonyságának és mozgékonyosságának, tehát változékonyságuknak, másrészt pedig rugalmasságuknak függvényei.

6. ábránkon a kk_1 görbe jellegzetesen *mezőgazdasági* cikkek termelési költségeit és kínálatát, tükörképe pedig, a kh görbe, az idevágó termelés tiszta hozadékának alakulását mutatja. A k_2k_3 és a k_2h_2 görbéket hasonló értelemben *A mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem* mezőgazdasági iparok és általában sok emberi munkát foglalkoztató *iparágak* termékeire vonatkoztathatjuk. A k_4k_5 *lem hozadáki* és a k_4h_4 görbékkel pedig általában a sok tőkét alkalmazó *görbéi* ipar és a *kereskedelem* termékeinél találkozunk.

136. §. *Az egyedárusi bevétel, a vállalkozói nyereség és a jövedelmezőség mérése.*

Válasszunk most emelkedő kínálati görbét, azaz a kínálati görbének megint csak arra a szakaszára figyeljünk, amely növekvő költségeknek függvénye. 7. ábránkon kk_1 ily kínálati görbe képét mutatja. KK_1 a kereslet görbéje. Az ordi- *Kínálat és* náta, az áru egységének árát, az abszcissa pedig szintén *növekvő* megint az árunak kínált és keresett megfelelő mennyiségét, *költségek* tehát a kínálatnak és a keresletnek megfelelő terjedelmét jelzi. Teljesen szabad verseny esetén az ár egyensúlyi pontja

7. ábra.

*Egyedárusi
bevétele*

\bar{A} és az egyensúlyi ár magassága $\bar{A}M$ lenne. Egyedáruság alapján azonban az egyedárust mi sem gátolja abban, hogy a piacon csak Om mennyiséget kínáljon az áruból. Esetleg ennyit is fog csak termelni belőle. Határkölségei itt sm -re fognak csak rugni. Mégis $rm = \bar{a}$ -nyi árat kérhet árujáért. Összes árbevétele ebben az esetben $Om \times rm = \Phi(\bar{a}) \times \bar{a}$ lesz. Az ugyancsak kétségtelen, hogy az egyedáruságból, azaz a kínálat kizárólagosságából származó bevételi többlet itt $\Phi(\bar{a}) \times \bar{a} - \Phi(\bar{a}) \times y = (\bar{a} - y) \Phi(\bar{a})$ lesz. Hiszen $Om \times sm = \Phi(\bar{a}) \times y$. Az egyedárust nyereszkeskedési vágya arra bírja, hogy ezt az $(\bar{a} - y) \Phi(\bar{a})$ -t minél magasabbra fokozza. Legnagyobb értékét (maximumát) pedig ott kapjuk meg, ahol

$$(\bar{a} - y) \frac{d\Phi(\bar{a})}{d\bar{a}} + \Phi(\bar{a}) \left(1 - \frac{dy}{d\bar{a}}\right) = 0$$

Ha az $Om = \Psi(y) = \Phi(\bar{a})$ egyenletből $y = F(\bar{a})$, akkor az előbbi egyenlet következőképp írható:

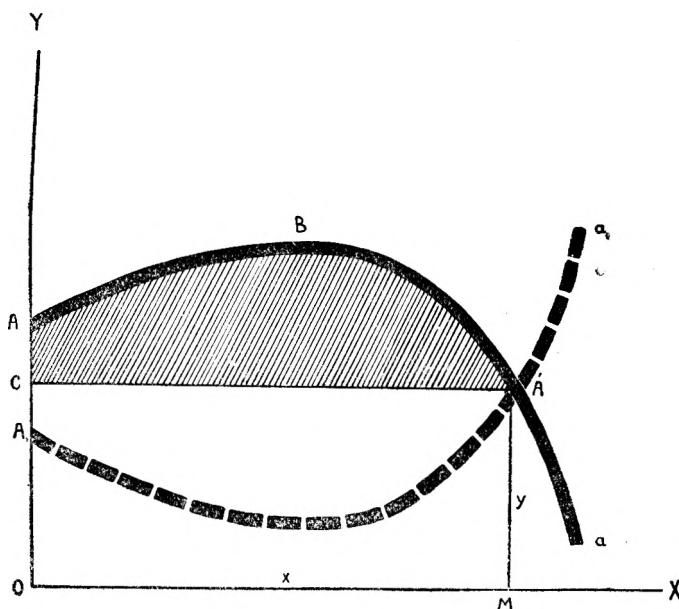
$$\left[\bar{a} - F(\bar{a})\right] \frac{d\Phi(\bar{a})}{d\bar{a}} + \Phi(\bar{a}) \left[1 - \frac{dF(\bar{a})}{d\bar{a}}\right] = 0.$$

Ha ismerjük KK_1 -et és kk_1 -et, akkor ebből az egyenletből, amelynek egyetlen ismeretlenje ilyképen \bar{a} maradna, meg is kaphatjuk az egyedárus szempontjából legkedvezőbb ár magasságát. 7. ábránk esetében a berovátkolt $qrst$ terület jelzi az egyedárusi bevételi többletet.

Minthogy a kínálat kizárólagosságának legkülönbözőbb fokai fordulnak elő, minthogy minden termelési fölény bizonyos értelmű kizárólagosságot biztosít és minthogy végül ebben vagy abban az irányban valamelyes termelési fölénye minden termelőnek van, hasonló mennyiségi szempontok alapján mérhető a *vállalkozói nyereség* is. Ezen az úton szintén elérkezünk tehát a termelés *jövedelmezőségének* mennyiségi kifejezéséhez, ha mértékéül itt a vállalkozói nyereség magasságát fogadjuk el. Tudjuk, hogy mindezen vonatkozásokban megint csak a termelési és a piaci tényezők változékonyságának és rugalmasságának van döntő súlya.

137. §. *A termelői és a fogyasztói járadék görbéi.*

Amit itt a jövedelmezőség méréséről mondtunk, azt még szemléltetőbben látjuk a járadékok általánosított szempontjának mennyiségi kifejtése alapján. Itt részben a határjövedelmezőség, a jövedelmek alsó határa, a termelői járadékok, a maradékjövedelem és az árolló összefüggéseire, részben pedig a fogyasztói járadék jelenségére kell figyelemmel lennünk. 8. ábránk ordinátája az egységnyi termelési költségnek megfelelő tiszta hozadékokat jelképezi. Az abszcissa pedig a termelt egységek mennyiségét mutatja. Aa , a tiszta hozadék görbéje B -ig, a növekvő jövedelmezőség határáig emelkedik, onnan pedig már hanyatlik. Ez megfelel a tiszta hozadék és a jövedelmezőség általános alakulásának. Tegyük fel mármost, hogy a termelő termelését a keresleti viszonyokhoz képest OM -ig tudja kiterjeszteni, mert a piaci ár \bar{A} -nál jön létre. Azért ott, mert a kereslet görbéje ezen a ponton szeli a kínálat görbáját. A_1a_1 -ről, a kínálat görbájáról pedig tudjuk, hogy a költséggörbével megközelítőleg egyenlíthető és hogy a tiszta hozadék görbéjének tükörképe. Amilyen mértékben hanyatlik tehát \bar{A} -nál a tiszta hozadék görbéje, olyan mértékben emelkedik ugyanott a költséggörbe. \bar{AM} ilyképen egyúttal azt a határköltséget is jelenti, amellyel ebben

8. ábra.

*Termelői
járadék*

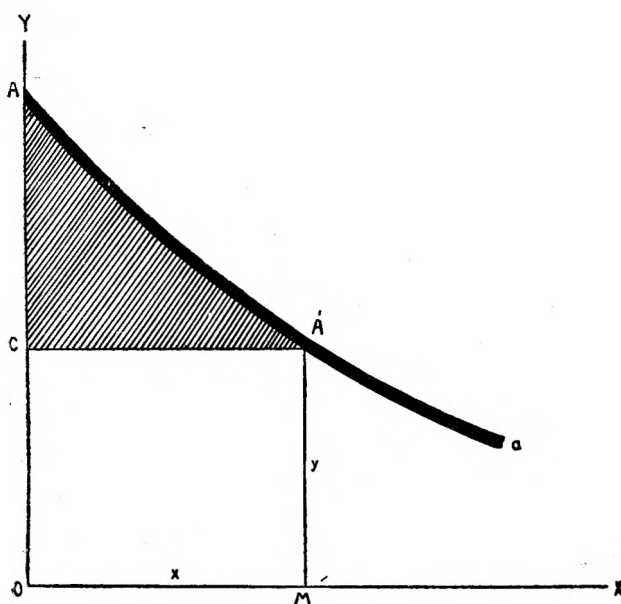
az esetben éppen hogy még érdemes termelnünk. Nyilvánvaló, hogy a termelő az OM összes többi egységének termelésénél megnyeri azt a különbséget, amennyivel költsége ott kevesebb volt mint AM , vagy amennyivel tiszta hozadéka ugyanott magasabb volt mint AM . A kettő ugyanazt mondja, mert hiszen területileg $AAC = CAA_1$. Ha mármost x és y az A koordinátái, akkor ez az általános *termelői járadék* anali-

tikai jelzéssel így fejezhető ki: $\int_0^{OM} y dx - OM \cdot \bar{AM} = \int_0^x y dx - xy$.

8. ábránkon ennek a különbségnek a berovátkolt terület felel meg.

*Fogyasztói
járadék*

Ha viszont ugyanezt a képletet a 9. ábrára alkalmazzuk, akkor a *fogyasztói járadék* mértéket kapjuk. Itt mindössze azt kell feltennünk, hogy az ordináta az árunak pénzértékben kifejezett alanyi hasznát, az abszcissa pedig megint egységeinek számát jelzi. OM mennyiségű jószágnak a csökkenő határhaszon szerint összesen $AAMO$ -nyi haszna van. Minthogy azonban a fogyasztónak az áru egységéért mind-

9. ábra.

végig AM -nyi pénzárat kell csak fizetnie, világos, hogy fogyasztói járadékát az $A\dot{A}MO - C\dot{A}MO = A\dot{A}C$ terület, tehát 9. ábránk berovátkolt része fogja mutatni. Mégis csak igen kérdéses értékű eredményekhez juthatunk, ha a fogyasztói járadék egészét akarjuk ilyképen mérni. Hiszen pénzértékben igen nehezen fejezhető csak ki, hogy a fogyasztó szükség esetén mennyit volna hajlandó adni az áruért. Sokkalta helyesebb, ha a fenti integrálképletet hívjuk segítségül és azzal is a fogyasztói járadéknak csupán oly apróbb változásait igyekszünk kifejezni, amelyek az AM vonal közvetlen közelében adódnak.

138. §. Földjáradék-, munkabér- és tőkekamategyenletek.

A különböző *földjáradékot* mennyiségileg hasonló módon fejezhetjük ki, mint az általános termelői járadékot. Akinek tiszta hozadéka 8. ábránkon \dot{A} -nál magasabbra nem emelkedik, annak sem általános termelői járadéka, sem pedig különböző földjáradéka nem lesz. A tiszta földjáradék

viszont az általános áralakulás és a termelési fölényekből eredő jövedelmi többlet egyenletei szerint alakul.

*A munkabér
egyenlete*

A *munkabér* alakulását más egyenlettel is megvilágíthatjuk. Bizonyos mennyiségű munka fáradságával (f) előállított jószágmenyiség (j) bizonyos mennyiségű hasznót (h) jelent a munkás számára. Ezt a hasznót pénzben is kifejezhetjük és munkabérnek tekinthetjük; aminthogy közvetett módon többé-kevésbé pénzben fejezhetjük ki a munkával járó fáradság mértékét is. Ha $\frac{dh}{dj} = \frac{df}{dj}$, akkor a munkát a megkeresett további bérösszeget mindig ugyanannyira fogja értékelni, mint a további munkával járó fáradságát. A **munka** fáradságát azonban nemleges haszonnak és a fáradság pénzben kifejezett mértékét nemleges munkabérnek (H) is tekinthetjük. Azt is mondhatjuk tehát, hogy $H \equiv -f$. Ebben az esetben $\frac{dh}{dj} + \frac{dH}{dj} = 0$ és $h + H$ azt a legmagasabb pontot (maximumot) jelenti, ameddig a munkás még dolgozni, azaz a munkakínálatát még elmenni hajlandó.

*A tőke-
kamat
egyenlete*

A *tőkekamat* összefüggései is egyenletbe foglalhatók. A tőke és az idő egységére vonatkozó kamatot, mely mintegy kiegyenlíti a tőkejavak jelen és jövőbeli hasznának értékelése közötti különbséget, nevezzük l -nek és mondjuk, hogy $l + 1 = L$. Mondjuk továbbá, hogy i idő múlva h -ra fogjuk értékelni valamely jószág hasznát és hogy ezen haszon bekövetkezésének v valószínűsége van. Ebben az esetben jószágunk jelen hasznát vhL^{-i} -re fogjuk értékelni. Tegyük fel továbbá, hogy jószágunk Δh haszonmenyisége Δi idő alatt való bekövetkezésének V valószínűsége van. A jövőbeli használatot tetszős szerinti időre, azaz $I = \infty$ -re is mérhetjük.

Ily módon $\int_0^I VL^{-i} \frac{dh}{di} di$ jelenti a jószág jelenlegi értékét. Itt

tehát részben a jövőbeli haszon valószínűségéből, részben pedig az időbeli távolság mértékéből vezetjük le a jelenben adott értéket. Ezzel ugyan a tőkekamat lényegét még csak töredékesen fejeztük ki. Nyilvánvaló azonban, hogy a mennyiségi mérésnek többé-kevésbé hasonló útjain a tőkekamat jelenségének egésze is megközelíthető.

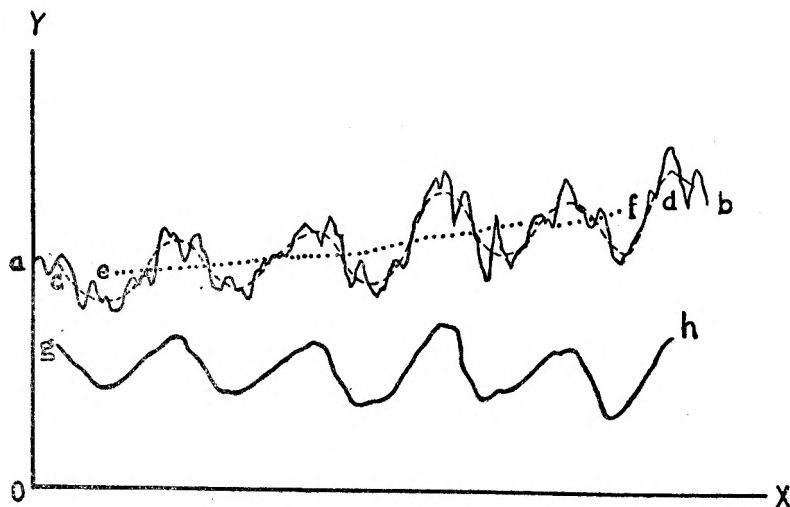
139. §. A pénz forgási sebességének és az árszínvonalnak mérése.

Láttuk, hogy az általános árszínvonal (\bar{A}) a pénz mennyiségének (M), forgási sebességének (S) és az áruvásárlások forgalmi számának, azaz az áruforgalom terjedelmének (T) $\bar{A} = \frac{MS}{T}$ egyenlete függvénye. A pénz mennyisége itt beleszámít a készpénzen kívül az összes forgalomban lévő hitelpénz is. A pénz forgási sebességét mármost úgy mérhetjük, hogy mindenke-előtt a bizonyos idő, mondjuk egy év leforgása alatt áru-kért történt kifizetések összegét az ugyanazon idő folyamán forgalomban volt készpénz mennyiségének átlagával elosztjuk. Az i időpontban valamely piacon meglévő pénzmennyiség függvényét $M(i)$ -nek, az ugyanabban az időpontban ugyanazon a piacon árukért kifizetett pénzmennyiség függvényét pedig $K(i)$ -nek jelezzük. A készpénz forgási sebességét (S) ebben az időpontban így fejezhetjük ki: $S(i) = \frac{dK(i)}{di} : M(i)$, amiből az (i) elhagyásával $dK = MS di$. A hitelpénz mennyiségét mondjuk $H(i)$ -nek és forgalma függvényét $F(i)$ -nek. A hitelpénz forgási sebessége (S_1) akkor $\frac{dF(i)}{di} : H(i)$ és a di időben forgalmazott összes kereskedelmi ügylet pénztértékét (\bar{U}) a $d\bar{U} = (HS_1 + MS) di$ egyenlet fejezi ki. Ha továbbá a kereskedelem teljes terjedelmét (volumen-jét) az i időpontban itt is T -nek, ennek a terjedelemnek egy-ségenkénti árát pedig \bar{A} -nak jelezzük, akkor innen már könnyen levezethetjük a pénzzel közvetített csere általános egyenletét: $HS_1 + MS = T\bar{A}$. Ennek értelme pedig nem egyéb, mint az általános árszínvonalra vonatkozó fenti kép-letünké, mert hiszen $\bar{A} = \frac{MS + HS_1}{T}$. Nyereségünk csupán az, hogy boncolgatásunk segítségével a mennyiség és a for-gási sebesség vonatkozásában kettéválasztottuk azt a hatást, amelyet egyrészt a készpénz, másrészt pedig a hitelpénz az általános árszínvonalra gyakorol.

140. §. Idényváltozások, évtizedes hullámok és irányvonalak kikapcsolása.

A gazdasági helyzetváltozások többféle szempontját vizsgálhatjuk mennyiség-tani eszközökkel. Első lépésünk a

Különböző okcsoportokra visszavezethető és ezért különböző okcsoportok képet mutató hullámvonalaknak egymástól való elválasztása szokott lenni. 10. ábránk eredeti görbéje *ab*. Árgörbét ábrájának mennyiségi jelzése

10. ábra.

rázol időbeli változásaiban. Az ordináta, valamely áru árának pénzben kifejezett magasságát, az abszcissa, pedig az idő múlását, azaz az egymásután következő éveket jelzi. *ab*-nek erősen változatos alakja mindenfajta befolyást visszautkröztet, amelyet különböző tényezők az évek folyamán az árra gyakorolnak. Most három különböző hullámhosszt mutató vonalra bontjuk szét. Először a legrövidebb hullámú változásokat kapcsoljuk ki. Ezek a nap, a hét, a hónap vagy pedig az év egyes szakainak megfelelő változásokat jelenthetik. Utóbbi esetben évadszerű idényváltozásokkal találkozunk. Kikapcsolásuk után a szaggatott vonalú *cd* görbe marad meg. Ebből is kikapcsolhatjuk még a középhosszú hullámok szerinti váltakozásokat, melyek több esztendőre terjedő vagy évtizedes helyzethullámainkat szokták tenni. Ami most még megmarad, az a pontozott vonalú *ef* görbe: ez az áraknak már csak több évtizedre terjedő vagy évszázados irányvonalát mutatja. Tudjuk azonban, hogy leginkább általában az évtizedes helyzetváltozások szoktak figyelmünk előterében állni. Ezért leggyakrabban azt az eljárást követjük,

hogy időgörbéinkből az idényhullámot és az irányvonalat kapcsoljuk ki. Ily módon kapjuk a *gh* görbét, mely most már csakis az évtizedes hullámmásnak képe.

A hullámok szóbanforgó kikapcsolásának legtökéletesebb módja az az eljárás, amely a *legkisebb négyzetek* módszerét alkalmazza. Ez azonban általában sok időt vesz igénybe. Gyorsabb, de megfelelően kevésbé pontos eljárásaink is vannak. Ilyenek a *mozgó átlagok* alkalmazása vagy pedig a különbségeknek rajzolással (grafikai úton), tehát szabad kézzel húzott vonallal való kiegyenlítése. Más eljárások szintén használatosak. Vizsgálatuk a mennyiségtani statisztika körébe vág.

MÁSODIK KÖNYV: KÖZÜLETI GAZDASÁG

ELSŐ FEJEZET:

A KÖZÜLETI GAZDASÁG ALAPKÉRDÉSEI.

I. A közületi szükséglet.

141. §. A szükségletek fajai. — 142. §. Egyéni szükséglet. — 143. §. Társadalmi szükséglet. — 144. §. Közszükséglet. — 145. §. Közületi szükséglet. — 146. §. A közületi szükségletek eredete. — 147. §. Közületek fejlődése és hanyatlása. — 148. §. Közületek rangsora. — 149. §. Közületi hatalom. — 150. §. A gazdasági fejlődés lépcsőfokai. — 151. §. Állam és közületi gazdaság.

141. §. A szükségletek fajai.

Az egyéni szükséglet csak egyik fajtája szükségleteinknek

Amidőn eddigi fejtegetéseink során szükségletekről szoltunk, következetesen szükségleteinknek csak egyik fajtájára céloztunk. Arra, amelyet *egyéni szükségletnek* nevezünk. Rajta kívül azonban szükségleteinknek még több más fontos válfaja is van. Ilyenek társadalmi szükségleteink, közszükségleteink és közületi szükségleteink.

142. §. Egyéni szükséglet.

A tisztán egyéni szükségletek elhatárolásának nehézségei

Szükségleteink valamennyi válfajának alapja mindenestre az egyéni szükséglet. Pontosabban *tisztán egyéni* szükségletnek nevezhetnők. Azokat a szükségleteinket sorozzuk ugyanis ide, amelyeknek kielégítése feltétlenül szükséges testi (fizikai) életünk fenntartásához. Itt csak egyéni testi életünkről van szó. Azonkívül gazdasági szükségletekről, tehát csupán anyagi vonatkozásúakról. Tisztán egyéni szükségleteink elhatárolásának azonban mindkét irányban tekintélyes

nehézségei vannak. Gondoljunk csak önfenntartási és fajfenntartási ösztöneinknek szoros kapcsolatára. A kettő ne- *Életszükség-*
 hezen választható el egymástól, noha tisztán egyéni szükség- *leteink tár-*
 letünknek csak az elsőt tekinthetjük. A fajfenntartási törek- *sas vonatko-*
 vés már társas, családi kötelékeket teremt, amelyekre szük- *zásai*
 ségleteink kielégítésében is megfelelően tekintettel vagyunk.
 Itt valamelyest máris eltértünk a tisztán egyéni szükségletki-
 elégítés esetétől. A másik nehézség ezen a téren is az anyagi
 és a szellemi vonatkozások sűrű szövevényéből adódik. Mű-
 velődési és fényűzési szükségleteink javarésze közvetlenül
 nem tekinthető tisztán egyéni szükségletnek. Ehhez kétség *Művelődési*
 aligha fér. Ha azonban a dolgok fejlődési rendjét nézzük, *és fényűzési*
 akkor más helyzetet látunk. Társas együttlétünk folyamán *szükséglete-*
 kialakult művelődési és fényűzési szükségleteink egyénisé- *ink társas*
 günknek lényeges alkatelemeivé válhatnak. Ezen az úton *vonatkozásai*
 oly ponthoz is elérkezhetünk, amelyen elsőrendű életszük-
 ségleteinkről sőt egész testi életünkéről is inkább mondunk
 le, mint egyes művelődési vagy fényűzési szükségleteinkről.
 Igaz, hogy inkább csak szélső, kivételes esetek festenek így.
 Bennök azonban a művelődési és fényűzési szükségleteknek
 eredetileg társas elemei úgyszólván tisztán egyéni jellegűekké
 változtak már át. Ezzel bizonytalanná teszik, sőt helyenként
 el is mossák a tisztán egyéni szükségletek határmegyét.

145. §. Társadalmi szükséglet.

Társadalmi szükségleteink csakis társas együttlétünkre
 való tekintettel állanak fenn. Itt is nyilvánvalóan az egyén *A társa-*
 szükségleteiről szólunk. Oly szükségleteiről azonban, ame- *dalmi szük-*
 lyek más egyénnel való társas vonatkozásaiból sarjadsz- *séglet helyes*
 nak. Művelődési és fényűzési szükségleteinknek javarésze *értelmezése*
 tehát idetartozik. Ezt jól látjuk akkor, ha valamely társa-
 dalmon kívül élő egyént bevonunk társadalmi életünkbe.
 Vagy akkor, ha valaki embertársaival való minden érintke-
 zést, kapcsolatot megszakítani, a társadalomból tehát kiválni
 igyekszik. Az első esetben tisztán egyéni szükségleteihez
 egyszerűen hozzánőnek társadalmi szükségletei. A második-
 ban pedig levetkőzteti vagy legalább is levetkőztetni igyek-
 szik társadalmi szükségleteit, hogy tisztán egyéni szükségle-
 teinek élhessen. Társadalmunk mai fejlődési fokán szükség-

A társadalmi szükségletek tárgyának értékesítési tere

leteink túlnyomó részének kielégítésében, amint láttuk, mégis csak igen nehezen különíthetnénk el egymástól tisztán egyéni és társadalmi szempontjainkat. Még az elsőrendű életszükségleti javak fogyasztása körül is általában szerephez jut a társadalmi szempont. Akár a javak minőségén és mennyiségén át, akár pedig a fogyasztás helyének, idejének vagy módjának megválasztásában. Leginkább a felső és részben a középosztálynál van ez így. Kivételes, tehát ellenkező értelmű esetekkel azonban általában még az alsó osztályoknál is csak ritkán találkozunk. Aminthogy a földkerekségének más részein is évezredek óta nemigen találunk oly embereket, akiknek tisztán egyéni és társadalmi szükségletei az említett vonatkozásokban ne szövődnének többé-kevésbé mélyen egymásba.

144. §. Közszükséglet.

A közszükséglet mint egyéni szükséglet

Azokat a szükségleteinket, amelyeket igen sokan vagy valamennyien átérzünk, *közszükségleteknek* nevezzük. A közszükséglet is csak az egyén szükséglete. Valamikor, a társadalmi fejlődés legkezdetlegesebb fokain többé-kevésbé tisztán egyéni szükséglete is lehetett. Természeti környezetéből adódhatott, hogy megközelítően hasonló táplálékkal élt. Esetleg a hideggel vagy vadállatok támadásaival szemben is megközelítőleg hasonló módon védekezett. Szóbanforgó élelmiszerei, ruhadarabjai és fegyverei tehát már akkor is közszükségleti cikkeknek voltak tekinthetők. Természeti előfeltételektől függ számos jószág tömegfogyasztása, azaz közszükségleti jellege még manapság is. Ennyiben közszükségleteink között még manapság is több van, amely inkább tisztán egyéni szükséglet. Ilyeneket elégít ki az ivóvíz, a só, a gyümölcs, a hús, az öltözködésre szánt bőrnemű stb. mint közszükségleti cikk.

A közszükségletek társadalmi jellege

Közszükségleteink túlnyomó része mégis *társadalmi fejlődésünk* folyamán alakult ki. Csak a társas együttélés fejlesztette ki egyrészt termelési eljárásainknak, másrészt pedig fogyasztási szokásainknak javarészét. Munkaegyesítés és munkamegosztás révén tanultuk meg a különböző termelési tényezők legcélszerűbb felhasználását. Ugyancsak egymásközt fejlesztjük ki, egymástól tanuljuk el a fogyasztás-

ban ízlésünket, valamint rövidebb és hosszabb hullámok szerint váltakozó divatunkat. Csak ezek a társas folyamatok *Társadalmi egységesítés* egységesítették (standardizálták) annyira fogyasztásunkat, hogy manapság már igen erősen kibővült a közszükségleti cikkek köre. Így van ez részben már az életszükségleti cikkek terén is. Nyugaton kenyeret, a távolabbi keleten inkább rizst esziünk. Nélkülözhetetlen közszükségleti cikkeknek tartjuk őket. Pedig mindkettő csak évezredes termelési és fogyasztási szokások eredménye. Természeti környezetünk javarészt megengedné, hogy más olcsó táplálékkal pótoljuk őket. Az olcsóbb művelődésszükségleti cikkek javarésznélük lényegében bennfoglaltatik már tömeges fogyasztásuk. Hiszen részben éppen ezért nevezzük őket művelődésszükségleti cikkeknek. Ezért szolgál a szappan, a kanál, a kés és a villa, az ablaküveg stb. közszükségleteink kielégítésére. A művelődésszükségleti fogyasztás magasabb fokain viszont és még inkább a fényűzési fogyasztásban a közszükségleti cikkek már inkább háttérbe szorulnak. Aránylag ugyanis csekély szokott csak azoknak száma lenni, akik ily fogyasztási színvonalon élhetnek.

145. §. Közületi szükséglet.

Mind tisztán egyéni, mind társadalmi, mind pedig közszükségleteink az egyén rendelkezésére álló eszközökkel és *Közös eszközök, közös eredmények és közületi szükségletek* egyénileg elégíthetők ki. Ezzel szemben vannak oly szükségleteink is, amelyeket csak közös eredménnyel elégíthetünk ki. Egyetlen egyén javára való kielégítésük egyúttal az egyének kisebb-nagyobb többsége számára is hasonló kielégítést jelent. Éppen ezért általában közös eszközökkel elégíthetjük ki őket a legjobban (l. 154—156. §). Az ily szükségleteket *közületi szükségleteknek* (Gemeinbedürfnisse, collective needs) nevezzük. A közutak, a jó pénz, a hitelbiztonság, a gazdasági szakoktatás stb. iránti szükségleteink tartoznak ide. Amennyiben szükségletünknek tekintjük, hogy közutaink, közterein a közlekedésre jól használható állapotban legyenek és ezt a szükségletünket egyetlen egyén számára kielégítjük, a kielégítésben egyúttal az egyének sokasága részesül. Nyilvánvalóan a legcélszerűbb tehát, ha a kielégí-

tésre itt közös, közületi (kollektív, gemeinschaftlich) eszközök segítségével törekszünk.

A közületi szükségletek egyéni gyökere Kétségtelen, hogy végeredményben a közületi szükségletek is csak *egyéni* szükségletekből fakadhatnak. Hiszen a közület (kollektivitás, Gemeinwesen) nem érző alany, amelynek a szó szorosabb értelmében vett szükségletei lehetnének. Ebben az esetben is mindig csak a közülethez tartozó egyének különleges szükségleteiről lehet szó. Különlegességüket azonban éppen az teszi, hogy adott helyzetükben csak közös eredménnyel és általában csak közös eszközökkel elégíthetők ki. Amidőn tehát közületi szükségletekről beszélünk, ezt végeredményben mindig csak átvitt értelemben tehetjük. Az értelem átvitelét itt már viszont annyira megszoktuk, hogy a kifejezés és a mögötte rejlő fogalom bonyolultabb összefüggések terhét is elbírja.

146. §. *A közületi szükséglet eredete.*

Egyén és közület Valamennyi említett szükségletfajta között sokféle átmeneti jelenség adódik. Ezeket az átmeneti jelenségeket és a nekik megfelelő fokozatos szükségleti átalakulásokat helyesen értékelni akkor fogjuk, ha megértjük, hogy egész társadalmi fejlődésünk az egyes szükségletfajták közötti eltolódásokra és átesoportosulásokra bontható szét. Az emberi fejlődés kezdetén kétségtelenül a tisztán egyéni szükségletek fontossága emelkedett ki magasan. A társadalmi haladás azután lassanként a társadalmi szükségletek, majd pedig a társadalmilag aláfestett közszükségletek jelentőségét is növelni kezdte. Szorosabb társas egyesülések, azaz *közületek* azonban csak akkor jöhettek létre, amidőn megjelentek első közületi szükségleteink. Javarészt társadalmi közszükségleteink azok, amelyek fokozatosan közületi szükségletekké alakulnak át (l. 154—156. §).

A szükségletek fejlődésének sorrendje Az *átalakulások sorrendjét* tehát általában így állapíthatjuk meg: a tisztán egyéni szükségletek egy része társadalmi szükségletté alakul át. Azután már számos önálló társadalmi szükséglet is létrejön. A társadalmi szükségletekből kerül ki később nagy nyomatókkal fellépő közszükségleteink javarésze. Mindaddig az egyéni szükségletkielégítés terén mozgunk. A fejlődés következő lépése, mely az egyéni szükség-

ségelemek ezen különböző válfajaitól a közületi szükségletekhez vezet át, igen nagy. Közszükségeink egyikét-másikat úgy kezdjük felfogni, hogy helyes kielégítésük csak közös eredménnyel és közös eszközökkel érhető el. Ez az a lépés, mely egyéni szükségleteink egy részét közületi szükségletekké alakítja át és amely egyúttal létrehozza különböző közületeinket. Már a legegyszerűbb alakú szorosabb társadalmi egyesüléshez valószínűleg az a folyamat vezetett, amidőn az érdekeltek belátták, hogy állati vagy emberi elenségükkel szemben közös erővel, közös eredménnyel jobban tudnak védekezni. Az önvédelem egyéni szükséglete, mely sokaktól átérzett közszükséglet, ekkor alakult át a honvédelem közületi szükségletévé. Valószínűleg ennek az átalakulásának eredményeként jött létre az első közület is.

Az első közületi szükséglet és az első közület

147. §. Közületek fejlődése és hanyatlása.

Fejlődésének minél magasabb fokára hág azután valamely közület, általában annál több, annál különfélebb és annál fontosabb közületi szükségletei lesznek. A vizsgálódásaink körébe vágó gazdasági, tehát anyagi vagy közvetlenül anyagi vonatkozású közületi szükségleteknek is ez a fejlődési menete. Amidőn viszont a közületi szükségletek fokozatosan ismét egyéni szükségletekké bomlanak szét, közületek *hanyaglásáról*, széteséséről szólhatunk. Ezzel még korántsem állítottuk, hogy az egyéni és a közületi szükségletek közötti arány önmagában már a közületi érettségnek fokmérője. Egyéni szükségleteink szaporodása és finomodása ugyanis kedvező szellemi és anyagi előfeltételek esetén igen gyors. Annyira gyors, hogy a közületi szükségletek akár jelentékeny részüket is felszívhatják. Az egyéni szükségletek mégis erőbeli többségben maradhatnak. A közületek fejlődési fokára sokkal inkább következtethetünk közületi szükségleteink minőségi összetételéből és belső rangsoruknak eltolódásaiból. Az emberi művelődés egyéni szükségleteink szaporodásának és finomodásának függvénye. A társadalomnak közületi irányban való fejlődése egészen más kérdés. Csupán ennek a kérdésnek mindenkori arculata tükröződik vissza közületi szükségleteink állapotában. Magas általános műveltség gyakran szokott együttjárni a közületi élet fellendü-

Hogyan mérhetjük a közületek érettségének fokát?

Művelődés és közületi szükséglet

lésével. De azért egyetemes történelmünk több olyan korszakot is ismer, amelyben a művelődés magas szárnyalását inkább egyéni szükségleteink erősödése váltotta ki. Közületi életünk ugyanakkor inkább alacsony színvonalon állt.

148. §. Közületek rangsora.

Kisebb és nagyobb közületek keletkezésének rendje Eleinte csak szűkebb körű szokott lenni azon egyének száma, akik valamely társadalmi színezetű közszükségletüket közületi szükségletté emelik és ilyképen közületté alakulnak. A közület súlya és fejlődésének lendülete mindig csak az alapjául szolgáló közületi szükségletek erejének függvénye lehet. Idővel tágulhat a közülethez csatlakozó egyének száma. A csatlakozás lehet önkéntes. Esetleg azonban hatalmi szóval szintén kikényszeríthető. Az is bekövetkezik előbb-utóbb, hogy az egyéneknek nagyobb csoportjai, tömegei egyes közületi szükségleteket egységesen magukévé tesznek, míg a szükségletek kielégítésének más vonatkozásaiban a csoportnak egyes részei megtartják külön-külön közületi szükségleteiket. A kisebb közületek fölötti nagyobb közösségek, közületek tehát a közületi szükségleteknek csak bizonyos meghatározott körére vonatkozólag jönnek létre.

A közületek rangsorának kialakulása Ez a folyamat vezet a *közületek rangsorának* kifejlődéséhez. A rangsoron belül azután különböző kisebb-nagyobb közületek épülnek tovább. Egymással az alá-, mellé- és fölérendeltségnek legkülönbözőbb viszonylataiba kerülnek. A család fölé helyezkedik el a tágabb rokonsági vagy törzsi közösség. Majd a község és később a város, a járás, a kerület, a megye és esetleg hasonló egyéb vagy még nagyobb közületek emelkednek önálló életre. Mellettük látjuk az egyházi közületeket és különböző más köz- és magánjogi alapon fejlődő közületeket, amelyeknek éltető ereje egyaránt a közületi szükségleteknek megfelelő tagozódása. A közületi szükségleteknek átalakulásain át bonyolódik le a különböző rangú és rendű közületeknek egyesülése, szétválása és egymásközi rangsorbeli eltolódásaik is. Amilyen arányban teszi magáévá a megye az alája tartozó egyes községek közületi szükségleteit, annyira nő a megye általános társadalmi jelentősége. Ha pedig két közület úgy látja, hogy közületi szükségleteik azonosakká váltak, egyesülésüket mi sem gátolja. A közületnek

Közületek egyesülése és szétválása

két vagy több kisebb közületre való szétszakadása pedig akkor következik be, amidőn egyes részeinek külön-külön és egymástól különböző vagy esetleg egymással ellentétes irányú közületi szükségletei támadnak.

149. §. Közületi hatalom.

A közületi élet fejlődése folyamán egyes egyének vagy kisebb-nagyobb csoportok (l. 158. §) jutnak hatalomra. Kérdés mármost, hogy a *közületi hatalom* birtokosa vajjon mennyire függ továbbra is a közületi szükségletek vázolt fejlődésétől. Vajjon továbbra is tényleg a tömegektől átértézt társadalmi közszükségletek bizonyos részei alakulnak és fejlődnek közületi szükségletekké? Vajjon tényleg ezeknek a közületi szükségleteknek szolgálatában teremti, fejlesztí a közületi élet szerveit és intézményeit a hatalom birtokosa? Vagy pedig fordított viszony érvényesül? A tapasztalat kétségtelenül azt mutatja, hogy a közületi hatalom birtokosa gyakorta indul ki saját egyéni szükségleteiből, saját egyéni elhatározásaiból. Ezek részben vagy egészen különböző, sőt ellentétes irányúak lehetnek, mint a megfelelő közületi szükségletek. Az is megesik, hogy a hatalom birtokosa szándékosan irányítja erre vagy amarra a közületi szükségletek fejlődését. Esetleg csupán elhitetni igyekszik a közülettel, hogy ilyennemű fejlődés bekövetkezett. Mindezen szempontok messze távlatú kérdéseket nyitnak meg előttünk. Oly kérdéseket azonban, amelyeknek megoldásában már más tudásterületek: a társadalomtan (szociológia), az államtan (politika) és a közjog tudománya osztoznak egymással. Az ő körükbe kell utalnunk a különböző közületek rendszereinek és egymásközi viszonyaiknak közelebbi taglalását is.

A közületi hatalom körül adódó kérdésekbe nekünk itt nem is kell elmerülnünk. Leegyszerűsített állásponttal is megelégedhetünk. Megállapíthatjuk, hogy a hatalom birtokosa mindig csak rövidebb-hosszabb ideig tud a közületi szükségletekkel szembehelyezkedni. A közületben tömörült egyének tömegének előbb-utóbb módja nyílik arra, hogy saját elhatározásait, saját és jól átértézt közületi szükségleteit *érvényesítse* a hatalom birtokosával szemben. Ez akár fokozatos fejlődéssel, akár pedig lökésszerűen, ugrásszerűen

következhet be. A közületi akarat ilyenkor a maga képére szabott közületi szerveket, intézményeket teremt. Idővel a hatalom új birtokosai is eltávolodhatnak megint a valódi közületi szükségletek irányától. Az eltávolodás azonban megint csak többé-kevésbbé átmeneti lehet. Általános áttekintésünkben viszonylag még a legkisebb hibát mindenestre akkor követjük el, ha a közületi hatalmat nagyjában a mindenkori valódi közületi szükségletek szervének, szolgáltójának tekintjük. Sokkalta nagyobb hibába esnénk, ha a kettő közötti ellentétet fogadnók el általános esetnek.

150. §. A gazdasági fejlődés lépcsőfokai.

*Zárt házi-
gazdaság,
falu-, városi
és területi
gazdaság*

Ami a közületek egymás alá, mellé és fölé rendelt sokféle rangsorát illeti, itt szintén egyszerű megállapítással érhetjük be. Ismételjük, hogy a jelen összefüggésben bennünket közelebbről nyilvánvalóan csak az anyagi vagy közvetlenül anyagi vonatkozású közületi szükségletek érdekelhetnek. Ezen közületi szükségleteink fejlődése folyamán lépcsőzetesen emelkedtünk a *zárt házigazdaság*, majd pedig a *falu- és városi gazdaság* viszonyaiból a nagyobb területeket egybefogó vagy *területi gazdaság* fokára. Társadalmi tagoltságunk mai állapotában kétségtelenül az állam tekinthető azon legmagasabb közületi egységnek, amely mennyiségileg még elég tekintélyes és erejűben is elég súlyos közületi szükségletek alapján áll. Mai társadalmi rendünkben többé-kevésbbé az állami közületi szükségletek függvényeiként érvényesülnek csak az államnak alárendelt kisebb egységek közületi szükségletei. Ezek kielégítésének összefüggéseit is megismerjük legáltalánosabb vezérlő elveikben, ha figyelmünket az állam közületi szükségleteire irányítjuk. Az államszövetségeket, különösen ha valóban szoros benső kapcsolatot jelentenek, ezen a síkon többé-kevésbbé egységes államoknak foghatjuk fel.

Bizonyos közületi szükségletek viszont államok fölötti, államközi vagy — ahogyan kevésbé szabatos kifejezéssel mondani szoktuk — nemzetközi vonatkozásban is érvényesülnek. A nemzetközi érdekközösség ily esetekben elég erős ahhoz, hogy nemzetközi intézményeket hívjon létre. Ezek azután a saját szerveikkel, tehát nemzetközi eszközök segít-

ségével törekednek a nemzetközi közületi szükségletek kielégítésére. Többoldalú nemzetközi kereskedelmi szerződések, részben vagy kizárólag gazdasági célú nemzetközi szövetségek (Nemzetek Szövetsége) és másfajta egyesülések mutatják ennek a fejlődésnek bennünket itt érdeklő útjait. Egy-
 úttal azt a további lépcsőfokot is jelzik, amely a nemzetgaz-
 daságtól a világ gazdasághoz vezet. Jelen viszonyaink között
 azonban még egyikök sem eléggé maradandó és átfogó jel-
 legű ahhoz, hogy az egyes alájuk tartozó államoknál valóban
 nagyobb súlyú közületnek létrejöttét jelenthetnék. A jövő-
 ben megváltozhat a helyzet (l. 388. §). Aminthogy a múltban
 is láttunk erőskező nemzetközi közületeket. Ilyenek voltak
 a középkornak vallási alapon álló nagy közületei. Számos
 vonatkozásban mai nemzetközi köteleink is csak állami
 közületi szükségletek kielégítési rendjének függvényei. Eb-
 ben az irányban szintén többet fogunk tehát látni, ha alábbi
 vizsgálódásaink középpontjába az államot állítjuk. Innen
 kezdve általában már csak az államra célzunk, amidőn közü-
 letről szólunk.

*Nemzet-
gazdaság és
világgazda-
ság*

151. §. Állam és közületi gazdaság.

Itt nagy lépést tesziünk gyakorlati társadalomgazdasági
 életünk megismerése felé. A szabad gazdaság összefüggé-
 seinél előfeltételül csupán a korlátlan magántulajdon intéz-
 ményét fogadtuk el. Más szóval: ameddig csupán ez az in-
 tézmény teszi társadalmi szervezetünk alapját és gerincét, a
 szabad gazdaságnak azok az összefüggései érvényesülnek,
 amelyeket az első könyvben világítottunk meg. Ott csak az
 egyéni szükségletek különböző fajtáinak fennállását tételez-
 tük fel. Most bekapcsoljuk gyakorlati társadalomgazdasági
 életünknek egyik leglényegesebb vonását: anyagi vagy
 legalább is közvetlenül anyagi vonatkozású közületi szük-
 ségleteink fennállását. Ez egyúttal azt jelenti, hogy most már
 gazdálkodásunknak különböző közületeink szerinti tagolt-
 ságára figyelünk. Látjuk, hogy nemcsak az egyén gazdál-
 kodik, hanem mellette és részben felette a közület is. A közü-
 leti gazdaság szükségszerűen adódik az anyagi vagy köz-
 vetlenül anyagi vonatkozású közületi szükségletek kielégi-

*Egyéni és
közületi gaz-
daság*

téséből. Ugyanúgy, mint ahogyan az egyéni gazdaság az egyéni szükségletek függvénye.

A közületi gazdaság a közületi gazdálkodásnak mint *Gazdaság-politika, társadalmi politika és pénzügyi politika* tevékenységnek külső, intézményes kerete. Ez a tevékenység rendszerünkben *három részre* oszlik: gazdaságpolitikára (168—243. §), társadalmi politikára (244—270. §) és pénzügyi politikára (271—339. §). Hogy a három rész mily egymásközi vonatkozások alapján illeszkedik be a közületi gazdaság egészébe, azt alább majd még tüzetesebben is meg fogjuk világítani. Egyelőre elegendő, ha nyomatékkal figyelünk arra, hogy közületi gazdálkodáson mindig a gazdaságpolitika, a társadalmi politika és a pénzügyi politika együttes tevékenységeit értsük.

Azt már fejtegettük, hogy gazdálkodásunk milyen lenne, ha nem volnának közületi szükségleteink. Akkor a szabad gazdaság jelenségei érvényesülnének. Érvényesüléseiket tehát mintegy a közületi szükségletek hiányának légtérben vizsgáljuk meg. Most tekintetbe vesszük a *gyakorlati valóság gazdaságát* legő ellenállását. Azt kérjük, hogy a szabad gazdaság jelenségei vajjon mennyire változnak el a *gyakorlati valóságban*, azaz közületi gazdaságunkban.

II. A közületi érték.

152. §. Egyéni és közületi értékelés. — 153. §. Közületi haszon és költség. — 154. §. Egyéni áldozat és közületi haszon. — 155. §. Közületi szellem. — 156. §. Közületi felfogás és közületi gazdaság. — 157. §. A közületi érték gazdasági jellege. — 158. §. A közületi értékelés hatékonysága. — 159. §. Közületi értékmérők.

152. §. Egyéni és közületi értékelés.

Szabad javak, gazdasági javak és közületi érték Közületi értéknek azt a jelentőséget mondjuk, amelyet gazdasági javaknak közületi szükségleteink kielégítése szempontjából tulajdonítunk. Nem minden jószágnak lehet tehát közületi értéke, hanem csak a gazdasági javaknak. Itt is csak a közületnek korlátolt mennyiségben rendelkezésére álló javakról van szó. Nem pedig azokról, amelyekkel a közület korlátlan mennyiségben rendelkezik. Ezen a ponton máris figyelemreméltó árnyalatokat látunk. Vannak javak,

amelyek az egyén szempontjából szabad javaknak, a közület számára azonban már gazdasági javaknak tekinthetők. Sőt az is előfordul, hogy amit a kisebb közület még szabad jószágként számít, azt a föléje rendelt nagyobb közület már gazdasági jószágként kénytelen kezelni. A jó ivóvíz, a tiszta levegő, a különösen meleg napsugár az egyén számára szabad javak lehetnek; aminthogy gyakorlatilag ilyeneknek tekinthetjük őket egész községek, városok vagy megyék szempontjából is. Az állam azonban már gazdasági javaként fogja őket számbavenni, ha egész területének csak egyes részein vannak meg. Az egyéni és a közületi értékelés között tehát már a javak tekintetbejövő mennyiségének síkján is jelentékeny különbségeket látunk.

155. §. Közületi haszon és költség.

A javak mennyiségének szempontja közvetlenül utal már a közületi érték másik forrására, a *közületi haszonra*. *A közületi* Általában itt is azok a vonatkozások érvényesülnek, mint *haszon mint a közületi érték forrása* az egyéni érték és az egyéni haszon között. Jó szolgáltatásokat tehet ilyképen a határhaszon szerinti megítélés is. Közületi szükségleteink között szintén számos olyan van, amely fokozatosan, részletekben elégíthető ki. Ha mármost a kielégítésükre alkalmas javak ugyancsak oszthatók, akkor közületi értékelésük nyilvánvalóan közületi határhasznuktól fog függni.

Ennek a szempontnak jelentőségét elhomályosítja azonban egy további fontos különbség, amelyet a közületi és az egyéni értékelés között tennünk kell. A költségérték körül felmerülő kérdésekről van szó. Általában a közületnek mindenkor rendelkezésére álló eszközöket is adott mennyiségnek foghatjuk ugyan fel. Amidőn tehát egyik közületi szükségletünket kielégítjük és érte a másik közületi szükségletünktől vonjuk meg közületi eszközeinket, áldozatot hozunk. Ezt az áldozatot *közületi költségnek* is tekinthetjük. Ilyképen azután a közületi határhasznoknak és határköltségeknek függvényeként vezethetjük le a közületi értéket. Amíg azonban az egyéni áldozat mértéke a javak termelési költségeitől is függ, mert az egyén önmaga termeli gazdasági javait, addig a közületi áldozatnál a közületi termelési

költségek szempontja általában nem mérvadó. A közület általában nem termel, hanem az egyéni szükségletkielégítéstől, az egyéni gazdaságok köréből vonja ki azokat a javakat, amelyeket azután szükségleteinek kielégítésére felhasznál. Önként adódik ebből, hogy a közületi gazdaság köre általában csak az egyéni gazdaságok megfelelő szűkítésének árán bővíthető. Más szóval: minden közületi haszon létrejöttéért általában a közülethez tartozó egyéneknek kell megfelelő egyéni áldozatot hozniok. Eszközi áldozataik következtében saját egyéni gazdálkodásuk terjedelmét kell megfelelően szűkíteniök. Igaz viszont, hogy az ilyképen elmaradó egyéni hasznokért közületi hasznokat kapnak cserébe. Mily mértékben kívánatos azonban ez a csere? Meddig terjeszkedjen vajjon a közületi gazdaság az egyéni szabad gazdaság rovására? A közületi értékelés kérdésének is ez a legfontosabb gyökere.

154. S. Egyéni áldozat és közületi haszon.

*Az egyéni
áldozatok
mérlegelése*

Itt dől el egyúttal a közszükségletekről a közületi szükségletekre való átmenet kérdése is. Egyes közszükségletekre vonatkozólag az egyén jól átérzi és közvetlenül belátja, hogy kielégítésük érdekében megfelelő *áldozatot* kell hoznia. Azokra a közszükségleteinkre célunk itt, amelyek egyének szerint elválasztva, tehát külön-külön általában jól elégíthetők ki. Amily mértékben viszont csak közösen, közös eredménnyel elégíthető ki valamely közszükséglet, általában ugyanoly mértékben lazul az idevágó közületi haszon és a megfelelő egyéni áldozat közötti kapcsolat szükségességének tudata. Az egyén ezeket a hasznokat is elérni kívánja ugyan. Attól azonban valamiképen húzódik, hogy értük megfelelő egyéni áldozatot hozzon.

*A közületi
értékelés
lélektani
háttére*

Igen általános érvényű *lélektani jelenséggel* állunk itt szemben. Amint úgy látjuk, hogy valamely cél elérése nemcsak a mi magatartásunktól, hanem sok más egyénnek hozzájárulásától is függ, hajlandók vagyunk inkább tőlük várni az áldozatot. Tudjuk, hogy a magunk áldozata aránylag csak igen csekély szerepet játszhat a cél elérésében. Annál kisebb szerepet, minél nagyobb társainknak, a mi esetünkben tehát az ugyanazon haszonra törekvőknek a száma. Egyúttal

annál inkább tekintjük a magunk hozzájárulását elhanyagolható tényezőnek. Esetleg szívesen el is hanyagoljuk, hogy ilyképen ne kelljen egyéni áldozatot hoznunk. Tudjuk ugyanis, hogy a közös haszonban mégis részesülhetünk, ha a többiek vagy legalább is javarészüket meghozza a maga egyéni áldozatát. Nyilvánvaló azonban, hogy a közös cél annál kevésbé érhető el, minél többen gondolkoznak így. Ha számuk annyira nagy, hogy a közös cél elérését veszélyezteti, akkor csak egyetlen megoldás kínálkozik. Közös szervet kell teremtenünk, mely ellenőrzi és a ráruházott hatalommal kikényszeríti az egyéni áldozatokat. Ezen a ponton alakulnak át közszükségleteink közületi szükségletekké. Itt jönnek létre megfelelő közületeink, amelyek most már *A közületi egyéni áldozatokból előállott közületi eszközökkel törekszenek a közületi hasznok elérésére. A közületi szükségleteknek tehát csak ott van meg létjogosultságuk, ahol az alapjukat szolgáló közszükségletek egyéni gazdaságunk keretében ki nem elégíthetők. A közületi értékelés is csak ugyanezen elv szerint szoríthatja szűkebbre az egyéni értékelés körét.*

155. §. Közületi szellem.

Az, hogy vajjon mennyire érezzük át a közös haszon és az egyéni áldozat közötti kapcsolat szükségét, közületi gondolkodásunk mértékétől, vagy más szóval, a *A közületi szellem* (Gemeingeist) mindenkor erejétől függ. Ez a szellem tehát *szellem tartalma* a társadalomgazdasági összetartozásnak éber öntudatát jelenti. Egyéni áldozatra készíten bennünket a közösség érdekében. Figyelmeztet bennünket a közös haszon előnyeire és az egyéni áldozattól való visszariadás hátrányaira.

A közületi szellemnek azonban mindig és mindenhol *különböző mértékben* vagyunk csak részesei. Akadnak egyének, akiknek közületi érzése különösen fejlett. A rájuk eső hányadnál sokkalta nagyobb áldozatot is készségesen hoznak közös hasznok eléréséért. Társadalmi jótevőknek tekintjük őket. Adományokkal, alapítványokkal *Társadalmi jótevők* közületi szükségleteink kielégítését. Tevékenységük az alsóbb néposztályok fogyasztásának és termelésének felsegítésén kívül az anyagi és szellemi (egyházi, művészeti, tudományos) ió létnek legkülönbözőbb területeit ápolhatja. Szá-

A társadalom másik két rétege

muk időnként és helyenként váltakozik. Szélesebb szokott azoknak csoportja lenni, akik ilyennemű közjótékonytságot ugyan nem művelnek, közületi szellemük azonban eléggé fejlett ahhoz, hogy az egyéni áldozatoknak rájuk eső hányadát készséggel viseljék. Mindig és mindenhol akad azonban oly harmadik réteg is, amely közös haszonért egyéni áldozatot hozni nem hajlandó. Minél nagyobb mármost a társadalom első és második rétege és minél kisebb a harmadik, annál fejlettebb közületi szellemének egésze. Ahol ez a szellem erősen fejlett, ott a közszükségleteknek jelentékeny része egyéni eszközökkel is kielégíthető. Így a szabad gazdaság megfelelően tág téren érvényesülhet. Itt megfelelően kevés közületi tevékenységre, nevezetesen megfelelően kevés közületi gazdálkodásra lesz csak szükség. Minél gyengébb azonban a közületi szellem, annál inkább kell a közszükségleteknek közületi szükségletekké válniuk. Annál tevékenyebb közületi gazdálkodásunk és annál szűkebbre szorítja a szabad gazdaság körét. A közületi szellem eredete és belső összetétele már nem gazdasági, hanem inkább lélektani (pszichológiai) és társadalomtani kérdés.

A három réteg egymásközti aránya

156. §. Közületi felfogás és közületi gazdaság.

A közületi szellem és gazdálkodás egymásközti aránya

Fontos tisztán látnunk, hogy közszükségleteink java-része vagy egyéni eszközökkel vagy pedig közös eszközökkel elégíthető ki. Amennyiben az utóbbi megoldás mellett döntünk, közszükségleteink közületi szükségletekké válnak. A szabad gazdaság pedig megfelelő mértékben közületi gazdasággá alakul át. Az viszont, hogy mily mértékben válasz-szuk ezt a megoldást, az uralkodó közületi szellem erejétől függ. Közelebbről: a helyesen felfogott közületi gazdálkodás terjedelme *fordított arányban* áll a közületi szellem minden-kori erejével.

Tisztasági szükségletünk kielégítése testünk ápolása, ru-házkodásunk és lakásunk vonatkozásában egyéni hasznot hoz. Az ily szempontból hasznos javaknak ezért egyéni ér-téket tulajdonítunk. Egészen más szemmel nézzük a köz-utak, közterek és középületek tisztaságát. Hiszen elvben egyéni magatartással, megfelelő egyéni áldozatokkal ugyan-csak hozzájárulhatnánk ennek a tisztaságnak fenntartásá-

Gyakorlati alkalmazás: 1. a tisztasági szükséglet

hoz is. Közületi szellemünk mai állása mellett mégis közületeinknek, azaz a községnek, a városnak vagy az államnak kell róla gondoskodniok. Ez a közszükségletünk ilyképen közületi szükségletté válik. Mindazon eszközöknek tehát, amelyek kielégítésére szolgálnak, elsősorban csak *közületi* értéket tulajdonítunk. A város öntöző gépkocsiját többé-kevésbbé mindenki értékesnek fogja tekinteni. Értéke azonban nem egyéni érték, hanem közületi érték. — Hasonlóképen egyéni gazdálkodása körében előzi meg és gyógyítja a mezőgazda az állatállományában mutatkozó egyes betegségeket. A megfelelő gyógyszerek az állattenyésztés közszükségleti cikkeinek tekinthetők. Ragályos állatbetegségek esetén azonban már nagy szokott azoknak a mezőgazdáknak száma lenni, akiknek közös káráról vagy közös hasznáról van szó. Ha közületi szellemük nem eléggé fejlett, a közszükségletből itt is közületi szükséglet lesz. A közület a maga eszközeivel fog a ragályos állatkórok leküzdéséről gondoskodni, és ezeknek az eszközöknek most már elsősorban közületi értékük lesz. — Ha továbbá közös haszonnak tartjuk, hogy mezőgazdáink vagy iparosaink más országokban adják el áruik egy részét, közületi eszközökkel fogjuk ezt előmozdítani. Az idevágó közületi gazdasági intézményeket ilyképen közületi szempontból fogjuk értékelni. Más magatartást tanúsíthatunk a szóbanforgó árucikkeknek belföldi eladásával szemben. Ezt egészen egyéni gazdálkodásunkra bízhatjuk, ha benne csupán egyéni hasznok elérését látjuk. — Bizonyos közlekedési hasznokat a magunk számára oly fontosnak tekinthetünk, hogy egyéni áldozattal magánutakat építünk. Itt egyéni értékelésük áll előtérben. Az utaknak általában mégis közületi értéke szokott fontosabb lenni. Ezért építésükről többnyire közületi gazdaságunk gondoskodik. A középkorban közjótékonyságból is nagyobb mértékben jöttek létre közutak (útépítő szerzetesek). Manapság a közjótékonyság inkább más vonatkozásokban érvényesül. — Végül a pénz értékének állandóságától is többnyire oly közös hasznokat várunk, amelyeket csak a pénzforgalomba és a hitelintézetek tevékenységébe beavatkozó közületi rendszabályokkal vélünk biztosíthatni. A megfelelő pénz és hitelpolitikai intézményeknek közületi értékük van.

2. *Állat-
betegségek
gyógyítása*

3. *A kivitel
serkentése*

4. *Útépítés*

5. *A pénz-
érték állan-
dósításának
biztosítása*

157. §. A közületi érték gazdasági jellege.

Vázolt gyakorlati eseteinkből elsősorban azt látjuk, hogy a közületi hasznok szellemi és anyagi tartalma általában erősen egymásba folyik. Pedig kétségtelen — és ezt többszörösen ismételni kívánjuk — hogy gazdasági közületi értéknek csak az *anyagi* vagy közvetlenül anyagi vonatkozású javak közületi értékét tekinthetjük. A szellemi javaktól való elkülönítésük ebben a tekintetben azonban többnyire még sokkal nehezebb, mint a szabad gazdaságban. Hasonlóan nehéz ilyképen a közületi gazdálkodásnak a közület egyéb tevékenységi köreitől való éles elkülönítése is. Társadalmi életünk valóságában ugyanis a szellemi és az anyagi vonatkozású közületi szükségletek sűrű szövevénye sokféle kölcsönhatásban épül fel egymás mellé és egymás fölé. Egymástól élesen elválasztani őket époly kevéssé tudjuk, mint ahogyan nem tudjuk egymástól határozottan elkülöníteni a szerves lények életének szellemi és anyagi megnyilvánulásait. Ilyképen inkább csak állandóan hangsúlyozandó követelménynek tekinthetjük azt az elvet, hogy a közületi gazdálkodás területe az anyagi közületi érték érvényesülési terével vág egybe.

Anyagi és szellemi vonatkozások közületi sikon is egymásba folynak

Ha az összefüggések mélyére hatolunk, itt oly kérdéssel kerülünk már szembe, amelynek lényege csak *metafizikai* sikon dönthető el. A kérdés az, hogy vajjon a szellemnek vagy pedig az anyagnak elsőbbségét valljuk-e (l. 159. és 186. §). A kettőnek egymástól való függetlenségét, tehát párhuzamos önállóságukat csak a kezdetlegesen gondolkozó elme állíthatja. Amint azonban az egyiket függésbe hozzuk a másiktól, beláthatatlanul bonyolódik különválasztásuknak feladata. Megfelelően nehezen szabhatók csak meg az anyagi közületi értéknek és a közületi gazdálkodásnak határai is.

158. §. A közületi értékelés hatékonysága.

Nehéz kérdés elé állít bennünket az a tény is, hogy az egyének közületi szelleme különböző fokú. Fontoljuk meg újra, hogy a közszükségeket többnyire nem valamenynyien, hanem csak aránylag sokan érezzük át. De még azok is, akik átérezzük őket, különböző fokban tesszük ezt. Nyil-

Egyéniség és egyének közületi szelleme különböző fokú. Fontoljuk meg újra, hogy a közszükségeket többnyire nem valamenynyien, hanem csak aránylag sokan érezzük át. De még azok is, akik átérezzük őket, különböző fokban tesszük ezt. Nyil-

vánvaló, hogy az idevágó különbségek azután a közületeken belül is éreztetik hatásukat. Akár önkéntes csatlakozás útján, akár a többség akaratából, akár pedig hatalmi kényszerrel jött létre eredetileg a közület, fejlettebb alakjában az a helyzet, hogy az alapjául szolgáló közületi szükségletekről a benne egyesült egyének különbözőképpen vélekednek. Egyéni áldozataikat a közületi haszonért mégis aránylagosan egyforma mértékben tartoznak most már meghozni. Erre kényszeríti őket ugyanis a bennünket itt elsősorban érdeklő közületek közjogi jellege. Ily értelemben a közületi értékelési számos vonatkozásában nevezetesen az állam is *kényszerközületnek* tekinthető.

Mindig lesznek benne egyesek vagy *kisebb csoportok*, amelyeknek külön szükségletei, sőt mondhatjuk, külön köz- *Kisebbségek közületi törekvései* szükségletei vannak. Törekvésük esetleg az, hogy ezeket közületi szükségletekké emeljék. Egész közületi értékelésük azután már ennek megfelelő irányba terelődik. Számukra főleg vagy kizárólag az ő külön törekvéseiknek van közületi haszna. Közületi értéket is főleg vagy kizárólag azokban a javakban látnak, amelyek ily hasznót nyújtanak. Erejük azonban túlcsekély ahhoz, hogy törekvéseiknek érvényt szerezzenek. Szükségleteiket közületi szükségletekké emelni nem tudják. Így megfelelő értékelésük is csak az egyéni érték síkján marad. Közületi kisebbségek jellegzetes törekvéseivel állunk itt szemben. Kisebbségük nem mindig számbeli, hanem általában inkább hatalmi szempontból minősül ilyennek. Így vissza is kanyarodunk megint a közületi hatalomról kifejtett tételeinkhez.

Valóban *hatékonnyá* mindig csak a *hatalmi többség* közületi értékelése válhat. Azt pedig már előbb láttuk, hogy jól tesszük, ha a közületi hatalom mindenkori birtokosát *A hatalmi többség akaratának hatékonysága* vagy birtokosait a mindenkori hatalmi többség képére teremtetett szervnek tekintjük. Ezzel is általában mindenesetre kisebb hibát követünk csak el, mint ha azt mondanók, hogy a hatalmi kisebbségek közszükségleteit vegyük mindig mérvadóknak. A lehető legkisebb hibába tehát csak akkor esünk, ha a mindenkori közületi hatalomtól kikényszerített értékelést tekintjük a mérvadó, mert hatályos közületi értékelésnek. Ha a hatalmi kisebbség hatalmi többséggé nő, akkor úgyszólván megszerzi előbb-utóbb a közületi hatalmat. Ez-

*Késedelem
és közületi
értékelés*

zel azután már akadálytalanul tudja a maga értékelését hatékony közületi értékeléssé emelni.

Csupán bizonyos időbeli eltolódásra, tehát a *késedelem* (lag) szempontjára kell itt is még tekintettel lennünk. A közületi intézmények szervezetének mindig van némi tehetetlenségi nyomatéka. Lendületével az egyszer követett vágyban rövidebb-hosszabb ideig még akkor is továbbhalad, amidőn az időközben megváltozott valódi közületi többség már más irányban kívánna menni. A közületi hatalomtól időközben kikényszerített közületi értékelés tehát nem fogja híven visszatükrözni a valódi hatalmi többség közületi szükségleteit. Itt is rövidebb-hosszabb ideig fog tartani, amíg ezek a szükségletek hatékony közületi értékelésnek válhatnak alapjaivá. Az időbeli eltolódásoknak forrása általában az lehet, hogy mindig bizonyos ideig tart, amíg a hatalmi többséggé emelkedett kisebbség a közületi hatalmat tényleg meg is szerzi. További forrásként megfontolandó, hogy még azok az egyének is, akikre a többség a hatalom gyakorlását bízta, megbízásuk után változtathatják értékelésüket. Esetleg eltérnek tehát attól a korábbi értékelésüktől, amely megfelelt a hatalmi többség álláspontjának és amely éppen ezért lényeges feltétele volt megbízásuk létrejöttének. Most pedig megváltozott értékelésüket tudják egy ideig közületi értékeléssé emelni. De csak egy ideig. Csak addig, amíg a hatalmi többség el nem mozditja és másokkal nem helyettesíti őket. Az időbeli eltolódás szempontja azonban ebben az esetben is figyelemreméltóan fontos szokott lenni.

159. S. Közületi értékmérők.

*Egyéni kez-
deményező
erő és közü-
leti értékelés*

Itt sem szabad elfelednünk, hogy az egyéni és a közületi értékelés egymással állandó *kölcsönhatásban* vannak. Egymást serkentik, nevelik, erősítik vagy gyöngítik. Távolról sem állíthatnók tehát, hogy a hatalmi többség közületi értékelése egyoldalúan sodorja magával az egyént. Téved, aki azt hiszi, hogy az egyén értékelése csupán a többség sodra szerint fejlődik és módosul. Még azt sem mondhatnók, hogy mindig a többség választja ki az egyént, akire azután a közületi hatalmat ráruházza. Folyamatunk megfordított sorrendben is lepereghet. Az is előfordul, hogy az erős akaratú és

lendületű egyén teremt a maga számára és a maga képére hatalmi többséget. Ez őszinte követőiből állhat. Ilyenkor az egyén mint vezér irányítja a közületi értékelést és egyúttal az egész társadalomgazdasági élet fejlődését. De itt már megint elértük a gazdasági összefüggések határát. Történet-bölcseleti kérdéssel kerültünk szembe. Azzal a kérdéssel, hogy vajjon a társadalmi fejlődés teremt-e a maga számára vezetőket vagy pedig az erőskező egyén mint vezér teremti-e, irányítja-e a társadalmi fejlődést. Az utóbbi feltevésben bizonytalanság sok az igazság. Közelebbi vizsgálata azonban már nem tartozhat ebbe az összefüggésbe. Alább (l. 186. §) egyébként röviden visszatérünk még rá.

Itt kétségtelenül oly további szempontot kapunk, amelytől a közületi értékelés jelensége függ. Ezt is tekintetbe kell vennünk, amidőn a közület szerveinek gazdasági magatartásából, tehát a közületi gazdálkodás rendszabályaiból kívánjuk leolvasni a mindenkor hatékony közületi értékelést. Igen óvatosan és körültekintően kell eljárunk, ha az útvesztőket el akarjuk kerülni. A helyzet mégis az, hogy a hatékony közületi értékelést világosan megragadni és megmérni csak külső megjelenésében, azaz a *közületi gazdaság intézményeiben* tudjuk. Csak ezeket tekinthetjük kézzelfogható közületi értékmérőkné. Igen nehéz megmondanunk ugyanis valamely közszükségletről, hogy hatékony közületi szükségletté fog-e emelkedni, amíg súlya tényleges közületi intézményekben vissza nem tükröződik. Amidőn azonban ilyenképen következtetünk a közületi intézményekről a mögöttük rejlő közületi értékelésre, nem hagyhatjuk figyelmen kívül jelenségeinknek több oldalról bemutatott bonyolult összetételét. Nevezetesen arra a fontos szerepre kell ügyelnünk, amelyet a közületi értékelés létrejöttében erőskező egyének és kisebbségi csoportok játszanak.

Közületi intézmények és közületi érték

III. Közületi célok.

160. §. Közületi érték és célkitűzés. — 161. §. Világnézet és közületi cél. — 162. §. A közületi gazdaság céljainak bölcséleti forrásai. — 163. §. A közületi gazdaság célkitűzéseinek egymás-közi ellentétei. — 164. §. Közbenső célok. — 165. §. Hatalmi politika. — 166. §. Művelődési politika. — 167. §. Társadalmi politika.

160. §. Közületi érték és célkitűzés.

*A közületi
cél mint a
közületi ér-
ték függvé-
nye*

Az *érték* és a *cél* közötti összefüggés igen bonyolult ismeretelméleti kérdések láncolata. Behatóbb választ rájuk csak a tiszta gondolkodástan (logika) fejtegetéseitől várhatunk. Itt csupán annyit állapíthatunk meg, hogy a szóbanforgó összefüggés általában igen közeli. Ha ugyanis közületi szükségleteinket tárgyiasítjuk (objektiváljuk), a közületi tevékenység céljainak foghatjuk fel őket. Más szóval: aminek közületi értéket tulajdonítunk, annak megvalósítását egyúttal közületi célnak tekintjük. Minél nagyobb értéket tulajdonítunk neki, annál fontosabb célnak tekintjük megvalósítását. A közületi célok tehát a közületi értékelés jelenségeinek mintegy tárgyiasított tükörképei. Ha közületi értékelésünk sokoldalú és jelentékeny súlyú, akkor megfelelően sok és fontos közületi célunk lesz. Ha viszont gyéren adódik csak közületi érték, akkor a közületi tevékenységnek is csak kevés célja van. Ahol a közületi értéknek semmi szerepe sincs, ott a közületnek sincsen célja: ott egyáltalában nincsen közületi élet. A közületi cél tehát mindenképen a közületi érték függvénye.

161. §. Világnézet és közületi cél.

*Világnézeti
alap*

Már az eddigiekből is ismételten láthattuk, hogy a közületi értékek és így a közületi célok létrejöttének is igen messze szerteágazó gyökerei vannak. Igen bonyodalmas és igen mélyreható megfontolásoktól függ minden esetben, hogy valamely közszükségletünket közületi szükségletté emeljük-e, azaz hogy követendő közületi célt faragunk-e belőle. Ha jól megnézzük őket, akkor megállapíthatjuk, hogy ezek a megfontolások kiterjednek *világnézetünk* egészére. Azon felfogásaink egészére tehát, amelyeket a vi-

lágemyetem mibenlétéről és azon belül különösen az emberi-
ség nagy életkérdéseiről magunknak alkotunk. Világnéze- *Vallásos*
tünk lehet vallásos vagy mondai (mitológiai). Benne a hit *világnézet*
vagy a szárnyaló képzelet tételei válnak uralkodó elemekké.
Másik faja a világnézeteknek az észszerű (racionalisztikus *Észszerű*
vagy spekulatív) világnézet. Forrása az elfogulatlan, tiszta *világnézet*
értelemnek tevékenysége. Jelen összefüggésünkben mégis
csak a harmadik fajta, a tudományos vagy bölcséleti világ- *Bölcséleti*
nézet jön tekintetbe. Ez az emberi társadalom szellemi és *világnézet*
anyagi fejlődésének lehetőleg valamennyi vívmányára fi-
gyelemmel van. Gondolati rendszerét ezeknek alapjára építi
fel. Végeredményben ily bölcséleti világnézetbe nyúlnak le
minden jól végiggondolt közületi célkitűzésnek gyökerei.
Nevezetesen így alapozhatók csak meg lelkiismeretesen a
közületi gazdálkodás céljai is. Hiszen bennünket itt első-
sorban ezek érdekelnek. A közületi célok világnézeti háttéré-
vel is csak egyetlen vonatkozásban foglalkozunk. Abban a
vonatkozásában, amelyben a közületi gazdaság lényegét
megvilágítani alkalmas. Minden egyéb vonatkozást itt is
más tudásterületek és közöttük is elsősorban az államtan
(politika) vizsgálódásainak körébe kell utalnunk.

*162. §. A közületi gazdaság céljainak bölcséleti
forrásai.*

Közületi gazdálkodásunk célkitűzéseinek tudományos
vagy bölcséleti világnézetünkben rejlő kiindulópontjai álta-
lában három csoportba foglalhatók. Minden gazdasági vo- *Metafizikai*
natkozású közületi állásfoglalásnak először is már kialakulá- *alapvetés*
sának küszöbén arról kellett magának képet alkotnia,
hogy mi a körülöttünk lévő anyagi és szellemi világnak lé-
nyege, mi általában a létező világ eredete, továbbfolyása és
célja. Erre a kérdésre felel meg a közületi gazdálkodás cél-
kitűzéseinek *metafizikai* alapvetése. Csak ily alapvetés se-
gítségével láthatjuk tisztán, amint már előbb is hangsúlyoz-
tuk a szellemi és az anyagi szükségletek viszonylagos fon-
tosságát mind egyéni, mind pedig közületi vonatkozásukban.
Aminthogy csak ily szemszögből ítélni lehetjük meg világosan a
közületi gazdálkodás és a közület egyéb tevékenységi terü-

letei közötti viszonyt. Hiszen ez is függvénye a szellemi és az anyagi javak egymásközti mélyreható vonatkozásainak.

*Erkölc-
bölcseleti ki-
indulópontok*

Másodszor az emberi lét általános kérdése merül fel. Az emberi életnek célja, melynek elérésére cselekedeteinket irányítanunk kell. Életünk célját elérni csak akkor tudjuk, ha cselekedeteink helyesek, azaz jók. Annak vizsgálatával pedig, hogy a jó eszménye miben áll és hogy megvalósításának általában melyek az útjai, az *erkölcsbölcselet* (etika) foglalkozik. Az itt adódó kérdések különösen a jó eszményének egyéni és társas megvalósítása körül csoportosulnak. Azt kérjük, hogy mi az önzés alapja és eredménye. Vajjon célirányos-e mindig elsősorban mások előnyét keresnünk? Vajjon sokaknak kisebb vagy pedig inkább kevesebb egyénnek nagyobb jólétére törekedjünk? Vajjon mily fokú és mily ütemű erkölcsi tökéletesedésre képes az emberiség? Kérjük továbbá, hogy a gazdaságtársadalmi igazságnak vajjon a javaknak egyéni teljesítmények, azaz egyéni érdem szerinti szétosztására vagy pedig inkább a nagy társadalmi különbségek fokozatos kiküszöbölésére kell-e irányulnia. Alapos közületi célkitűzés el sem képzelhető ezeknek az erkölcsbölcseleti kérdéseknek előzetes elvi tisztázása nélkül (l. 184. §).

*Társadalom-
bölcseleti
előkérdések*

Metafizikai és erkölcsi felfogásunk elvi tisztázása után a bölcseleti kérdéseknek még egy harmadik csoportjára is meg kell felelnünk, hogy a közületi gazdálkodás alapvető kérdéseire vonatkozó állásfoglalásunk gondolatilag teherbíró legyen. Az ember társas lény és ezért cselekedeteiben tekintettel kell lennie embertársaira, magára a társadalomra is. Az emberi társadalom eredete, összetétele, fejlődése és végső célja azok a kérdések, amelyekkel még a *társadalombölcselet* (szociálfilozófia) vezetése mellett foglalkoznunk kell. Egyesek a közületi gazdálkodás magyarázatában ezen kérdések közül különösen a társadalom fejlődéséről alkotott gondolataikat hangsúlyozzák. Ennek következtében a történetbölcselet területére is el kell kalandozniuk. Fentebb láttuk, hogy az egyén és a közület fejlődésének mily fontos kölcsönhatásaival kerülünk itt szembe. A közületi gazdálkodás más célkitűzései a társadalom életének külső szabályozására fordítják előszeretettel figyelmüket. Ilyképen jogbölcseleti elmélkedések hatása domborodik ki bennük. Ezek

és hasonló mellékcsoportok azonban mind a társadalombölcselet széles országútjából ágaznak szerte. Benne is egyesülnek újra.

163. §. A közületi gazdaság célkitűzéseinek egymásközi ellentétei.

A bölcseletnek említett három területéből, metafizikai, erkölcsbölcseleti és társadalombölcseleti gondolatokból merítik közületi gazdaságunk különböző célkitűzései legelső kiindulópontjait. Általuk azokat az irányokat is, amelyekbe gazdasági életünket vezetni igyekeznek. Ennek a három bölcseleti ágak területéről származtathatók azonban végső eredményben egyúttal azok a különböző szempontok is, amelyek az egyes közületi gazdasági felfogások között eltéréseket vagy *ellentéteket* hoznak létre. Amennyiben az ellentétek vitákra vezetnek, úgy ezek is nyilvánvalóan csak a megfelelő bölcseleti területről kölcsönzött érvekkel dönthetők el. A metafizikai, erkölcsbölcseleti és társadalombölcseleti gondolatoknak hatása közületi gazdálkodásunk célkitűzéseinek felépítésében különböző erővel mutatkozik. Az egyikből mindenekelőtt valamilyen metafizikai felfogás domborodik ki. A másikkal erkölcsbölcseleti vonásai lépnek erősebben előtérbe. A harmadiknak pedig esetleg társadalombölcseleti alapvetése jut döntő jelentőségre. Emellett azonban mindegyikük a másik két bölcseleti területre is átnyul. De a belőlük merített gondolatok esetleg csak szerényen húzódnak meg szempontjaik hátterében.

A bölcseleti világnézet elemein kívül *más tényezők* szintén hatással vannak a közületi gazdálkodás egyes irányzatainak és így a közöttük felmerülő ellentéteknek is a kialakulására. A társadalomgazdasági életnek merőben anyagi színezetű összefüggéseire célunk. Elemi csoportok előidézte súlyosabb gazdasági rázkódtatások, különösen jó termés, találmányok vagy felfedezések nyomában járó kedvező gazdasági nekilendülések vagy háborús gazdasági fordulatok kétségtelenül közletről érintik közületi gazdálkodásunk célkitűzéseit. Máskor azt tapasztaljuk, hogy egyéb társadalmi, valamint a természettudományok köréből közvetlenül, tehát a bölcselet közvetítése nélkül veszünk át oly szempontokat,

Más tudományokból átvett szempontok és a korszellem amelyek döntő súllyal alakítják közületi gazdasági felfogásunkat. Nézzük meg azonban közelebbről ezeket az összefüggéseket. A világnézeti tényező mégis mindenhol szerepel. Még a merőben anyagi események jelentőségének megítéléséhez is bizonyos általános szempontokra van szükségünk, hogy segítségükkel azután leszűrjük gazdasági tanulságait.

Ezek a szempontok pedig többé-kevésbé mindig a „korszellemnek“, más szóval az „uralkodó világnézetnek“ függvényei. Ugyanily befolyás alatt jönnek létre azok az emberi cselekedetek, teljesítmények is, amelyek jelentősebb társadalomgazdasági átalakulásokhoz vezetnek. Ami pedig az említett egyéb tudásterületeket illeti, nyilvánvaló, hogy a bölcséleti világnézet elemeinek azok fejlődésében is kiemelkedő szerepük van. Közvetve tehát mindezen esetekben megint csak a bemutatott metafizikai, erkölcsbölcséleti és társadalombölcséleti megfontolások hatnak közületi gazdálkodásunk célkitűzéseire. A befolyásnak minden vonatkozásában különböző színekben tűnhetnek fel. Különböző értelemben érvényesülhetnek. Egyúttal a közületi gazdálkodás célkitűzéseinek terén is megfelelően különböző vagy ellentétes álláspontokat hoznak létre.

Az egyoldalú anyagiasság helytelensége

Ezeknek az összefüggéseknek érvényét csak egyoldalú metafizikai *anyagiasság* alapján vitathatnók. Csak akkor, ha azt állítanók, hogy a világmindenségben és az ember egyéni, valamint társadalmi életében az elsőbbség egyoldalúan az anyagé. Ez a felfogás azonban helytelen és tarthatatlan. Hogy helytelenségének hangsúlyozása éppen a gazdasági összefüggések terén mennyire fontos, azt korábbi fejtegetéseink során már ismételten láttuk.

164. §. Közbenső célok.

Az emberi célok általános rangsora

Korántsem kell azonban azt gondolnunk, hogy annak, aki a közületi gazdálkodás gyakorlati kérdéseivel foglalkozik, figyelmét mindig a szóbanforgó bölcséleti kérdésekre kell irányítania és fejét előbb rajtuk kell törnie, valahányszor a közületi gazdálkodás számára célokat jelöl ki vagy pedig közületi gazdasági vonatkozású értékítéletet mond. A helyzet ugyanis az, hogy a közületi gazdálkodásra vonatkozó állásfoglalásunk a valóságban mindig sokféle egyéb-

irányú célkitűzéstől függ. Ezek bizonyos egymásmellé és egymásfölé való elhelyezkedést, fontosság és érvényesülésre való törés szempontjából bizonyos ranglétrát, tehát az általános emberi céloknak egész rangsorát (hierarchiáját) mutatják. Azok a céljaink, amelyek a bölcséleti világnézetünkben elismert értékek közvetlen megvalósítására irányulnak, a rangsornak legfelső fokain foglalnak helyet. Azon az úton mármost, amely tőlük a közületi gazdálkodás célkitűzéseire vezet, közbeeső vagy *közbenső célok* állnak. Tapasztalatilag elegendő, ha a közigazda tekintetét ezekre irányítja és közületi gazdasági állásfoglalását tőlük teszi függővé. Minthogy a közbenső célok is csak a rangsor legfelső fokán elhelyezkedő célok szerint igazodnak, a közigazda ilyképen közvetve megőrzi ez utóbbiakkal való kapcsolatát. Egyúttal azonban a közületi gazdálkodásról alkotott gondolatkörének is közepében marad. A közbenső célok gyakorlati fontossága tehát igen jelentékeny.

Ha mindenekelőtt közvetlenül bölcséleti világnézetünkben gyökerező legfőbb céljainkat kapcsoljuk ki és ilyképen nézzük az emberi társadalom életének céljait, úgy azokat nagyjában az ú. n. általános *művelődési célokban* (kultur-célokban) találjuk meg. Más szóval: ezek helyezkednek el rangsorunkban közvetlenül a legmagasabb célok mögött. Ők tehát legmagasabb közbenső céljaink. Oly komolyan végiggondolt felfogással, mely az általános szellemi és anyagi művelődés (kultúra) emelkedését ne ismerné el a társadalmi fejlődés céljául, aligha fogunk találkozni. A művelődésnek ez a nagyrabecsülése annyira belénk van már oltva, hogy a társadalmi életnek bármely jelenségére gondoljunk is, azt önkéntelenül művelődési eszményeink viszonylatában értékeljük. A művelődési célok tartalma azonban helyhez és időhöz kötötten erősen változó. Akárcsak egyéni és anyagi értelemben vett művelődési szükségleteinké. Itt világosan látszik a művelődés fogalmának metafizikai, erkölcsbölcséleti és társadalombölcséleti felfogásainktól való függősége. Már az anyagi és a szellemi művelődés egymásközti viszonyát sem fogjuk fel egységesen. Azt pedig jól megfigyelhetjük, hogy az egyén és a társadalom egymásközti vonatkozásai, amelyek oly közelről érintik a művelődés alakulását, mennyire különbözőek az egyes földrészekben és országok-

*Művelődési
célok*

*A művelődés
céljainak
viszonyla-
gossága*

ban, sőt ugyanazon ország fejlődésének különböző korszakaiban is. Nem indokolatlan, ha ily értelemben különböző „művelődések“-ről szólunk. A művelődési céloknak mint közbenső céloknak általánosan elismert volta tehát nem téveszthet meg bennünket. Erősen viszonylagos tartalmú célokról van szó. Ez a viszonylagosság egyrészt bölcséleti világnézetünknek magasabban elhelyezkedő belső különbségeitől függ. Másrészt pedig ez okozza, hogy a rangsorban lejjebb elhelyezkedő valamennyi további célunk szintén csak viszonylagos érvényű lehet. Ez a tétel nevezetesen a rangsor legvégén elhelyezkedő azon céljainkra is vonatkozik, amelyek közületi gazdálkodásunkat közvetlenül irányítják.

165. *S. Hatalmi politika.*

*Általános
emberi és
tulajdon-
képeni köz-
ületi célok*

Ha mármost általános emberi céljaink rendszerének ranglétráján a művelődési céloknál lejjebb szállunk, további, a közületi gazdálkodás célkitűzéseihöz még közelebb elhelyezkedő közbenső célokkal találkozunk. Kimerítő méltatásuk nem ide tartozik. Annyi azonban bizonyos, hogy hamarosan elérkezünk az állami élet közületi céljainak legfelsőbb rétegéhez. A közületi gazdálkodás célkitűzései azután már közvetlenül ezektől fognak függni. Itt már *tulajdonképeni közületi célokról* van szó, míg a művelődési célok még az emberi célok általánosabb területéhez tartoznak. Gondolatmenetünk síkján fontos lépést teszünk, amidőn innen a tulajdonképeni közületi célok körébe lépünk át.

*Hatalmi po-
litika és kö-
zületi jólét*

Az államnak mint az egész népesség jólétét biztosító legfőbb közületi szervezetnek céljai már ezen természeténél fogva is két irányba ágaznak szét. Tartalmilag első köztük nyilvánvalóan a népesség jólétének tényleges előmozdítása. Hogy azonban az állam ennek a feladatának meg tudjon felelni, mindenekelőtt önmagának fennállását és oly általános helyzetét kell biztosítania, mely lehetővé teszi számára népessége javáról gondoskodó tevékenysége szabad kifejtését. Az államnak tehát mindenekelőtt arra kell törekednie, hogy hatalmát és tekintélyét mind befelé, saját polgáraival szemben, mind pedig kifelé, más államokhoz való vonatkozásaiban megóvja és a szükséghez képest gyarapítsa is. Ennek a célnak elérésére irányul az állam *hatalmi politikája*.

Eredetileg korántsem öncélú tevékenységről van szó. Nem is jelentheti az állami hatalomnak minden áron való korlátlan emelését, hanem csupán azon a fokon való megőrzését, amelyen a népesség jóléte tartósan biztosítható. Ez néha már aránylag szűkebbkörű hatalompolitikai erő kifejtésével is elérhető. Más esetekben viszont nagy áldozatokat kell a közületnek hoznia hatalmi politikája érdekében. Mérvadó mindig az államnak különleges külső és belső hatalmi helyzete lesz.

Kifelé az állam fennállását megfelelő katonai és kül- *Külső ha-*
politikai, tehát külügyi (diplomáciai) szervezet útján bizto- *talmi poli-*
sítja. Ez a *külső* hatalmi politika tevékenységi köre. Az ál- *tika*
lamnak azonban befelé is biztosítania kell erejét. Hiszen csak így tud népességének jólétéről tartósan gondoskodni. A *belső* hatalmi politikának útjai a törvényhozásnak, a köz- *Belső ha-*
igazgatásnak és igazságszolgáltatás által a jogbiztonságnak *talmi poli-*
minél tökéletesebb kiépítése. Ebben a háromirányú törek- *tika*
vésben és a részleteikben is megnyilvánuló összhang megőrzésében fog az állami élet belső védelmére irányuló közületi tevékenység kimerülni. Az viszont, hogy az állam külső és belső hatalmi politikája mennyire fog sikeres eredményekhez vezetni, nemcsak a rendelkezésére álló anyagi eszközöktől, hanem még egy további tényezőtől is függni fog. Attól az erélytől és céltudatosságtól, amellyel az állam hivatott szervei az anyagi eszközöket a hatalmi célok elérésének érdekében felhasználják. Közületi céljaink összefüggéseibe itt tehát újból belejátszik a sajátos egyéni kezdeményezésnek fontos tényezője.

166. S. Művelődési politika.

Mondottuk, hogy az állam hatalmi politikájával csak *Szellemi jó-*
azért törekszik tekintélyének kifelé és befelé való szilárdí- *lét és műve-*
tására, hogy elérhető legyen a legfőbb állami cél: az egész *lódási poli-*
népesség jólétének biztosítása. Jólétünk részben szellemi, *tika*
részben pedig anyagi tényezőktől függ. A népesség szellemi jólétének emelése az állam *művelődési politikájának* (kulturpolitikájának) feladata. A szorosabb értelemben vett művelődési politika céljai — amint ezt már elnevezésük is mutatja — közvetlenül azokból az általános művelődési célokból

ből fakadnak, amelyeket az imént minden emberi élet magasan lebegő közbenső céljaiul ismertünk el. A művelődéspolitikai célok, márcsak ennél az előkelő rokonságuknál fogva is, célrendszerünk ranglétráján magasabban állanak, mint a hatalmi politika céljai. A gyakorlatban azonban előbb kell az államnak hatalmi politikát űznie, hogy a maga fennállását biztosítsa. Művelődési politikára csak azután gondolhat. A közületi fejlődésnek legalsó fokain álló állam beérheti

A hatalmi és a művelődési politika egymásköztől vonatkozásai azzal, hogy tevékenységét csupán hatalmi politikára szorítja. Ezt látjuk a „barbár” népeknél. Művelődési politika azonban hatalmi politika nélkül el nem képzelhető. Az állam hatalmpolitikai céljai tehát csak a dolgok gondolati sorrendje szerint fakadnak részben a művelődési politika céljaiból. Gyakorlatilag azonban a művelődéspolitikai tevékenység maga is az állam hatalmpolitikai tevékenységétől függ.

A tudományok, a művészetek és a vallásos élet ápolása A jelen összefüggésben semmiképen sem lehet feladatunk, hogy a művelődési politika céljait részleteikben is áttekintsük. A *tudományoknak*, a *művészeteknek* és a *vallásos életnek* ápolása az a három legfőbb országút, amelyen a népesség szellemi és lelki jólétének emelése legjobban elérhető. A népoktatásnak és a felső oktatásügynek megfelelő berendezése, valamint a tudományos, művészi és vallásos érdekeknek a társadalmi élet egyéb terein való hathatós védelme és előmozdítása bizonyulnak a művelődési politika közelebbi feladatainak. Hogy az állam nem elégedhet meg a szellemi jólét adott színvonalának megtartásával, hanem sokkal inkább annak állandó emelésére kell törekednie, azt is az emberiség általános művelődési céljai követelik meg. A művelődés eszménye ugyan a szellemi és lelki tökéletességnek gyarló emberi képességeinkkel soha el nem érhető, távoli ködében lebeg. Eszményi mivolta azonban annál inkább kívánja meg a feléje való szüntelen törekvést.

167. §. Társadalmi politika.

Társadalom-gazdasági ellentétek és társadalmi politika Mind a hatalmi politikával, mind pedig a művelődési politikával szorosan összefügg az állami tevékenységeknek itt tekintetbejövő harmadik főiránya, a *társadalmi politika* (szociálpolitika). A művelődés magasabb fejlődési fokain az

egyres társadalomgazdasági rétegek között egyre súlyosabb ellentétek mutatkoznak. Előbb-utóbb pusztulással fenyegetik az állami közülethez tartozó egyének széles tömegeit. Ha az állam ezt a folyamatot tétlenül nézi, végeredményben hatalmi helyzete is meg fog rendülni. Hiszen a testben és lélekben egészséges népesség az állami hatalomnak legfontosabb támasza. Másrészt azonban a különböző társadalomgazdasági rétegek közötti ellentétek az általános jólétet is lerontják. Ha ennek megóvására a társadalmi politika az ellentéteket elsimítani igyekszik, ismét kezet nyújt a hatalmi politikának, amely közvetve szintén az általános jólét biztosítására irányul.

A társadalmi politika hatalompolitikai vonatkozásai

A művelődési politikával szemben a társadalmi politika mindenekelőtt az *anyagi jólét* előmozdítására törekszik. Ha a népességnek széles rétegei anyagilag, testileg tönkremennek, hiába pazarolja a művelődési politika a tudományos, a művészi és a vallásos élet emelésére az állam erőit. Az ilyen művelődési politika, melyet vele egybekapcsolódó társadalmi politika kellően alá nem támaszt, fövenyre épít. Történelmi tapasztalataink ezt ékesen bizonyítják. Fordítva is megáll az összefüggés. Minden művelődéspolitikai intézkedésnek már merő lényegénél fogva társadalompolitikai hatásai is vannak. Amennyiben ugyanis a művelődési politikának valamely intézkedése az egyik társadalomgazdasági rétegnek inkább kedvez, mint a másiknak, a szellemi erőknél újabb eltolódását idézheti elő. Vele az egyes rétegek közötti ellentéteknek, különbségeknek fokozását vagy pedig éppenséggel kiegyenlítődéjét okozhatja. Ebből viszont már önként adódik, hogy a maga részéről a társadalmi politika is hathatós fegyvereiként használhatja fel a művelődéspolitikai eszközöket. Hiszen a társadalomgazdasági ellentéteknek szellemi és lelki téren való áthidalása mutatkozott mindenkor a legbiztosabb útnak, mely végeredményben az anyagi ellentétek elsimításához vagy legalább is enyhítéséhez vezet.

Anyagi jólét és társadalmi politika

A társadalmi politika művelődéspolitikai vonatkozásai

A társadalmi politika célját, a káros hatású társadalmi ellentétek lehető kiküszöbölését és ezáltal az egész népesség anyagi jólétének előmozdítását leginkább a társadalomgazdasági rendben elnyomott és ezért *gyengébb rétegeknek védelme* által igyekszik elérni. Mindenekelőtt a munkássztály érdekeinek felkarolása jön itt tekintetbe. Magasra fel-

A gazdaságiilag gyengébbek védelme

*Munkás-
védelem*

*A közép-
osztály vé-
delme*

lendült tőkegazdaságunk ugyanis főleg ezt az osztályt juttatta hátrányos helyzetbe. A munka elvállalásából, a vele kapcsolatos betegségekből és balesetekből, valamint a munkanélküliségből eredő mindenféle jogviszony kellő ellenőrzése és oly irányba való terelése, hogy a munkást ezekből a jogviszonyokból kifolyólag méltánytalan sérelem ne érje — ezek a munkásvédelem leginkább járt útjai. Manapság azonban már jól látjuk, hogy a munkásosztály segítségével a társadalmi politika feladatainak még csak egy részét oldja meg. Újabb társadalomgazdasági fejlődésünk főleg a szellemi munkával foglalkozó középosztályt érintette súlyosan. A társadalmi politikának ide is ki kell terjesztenie védő szárnyait; aminthogy a középosztályt általában meg kell óvnia a gazdaságilag erős felső rétegek és a nincstelen alsó osztály közötti felőrlődéstől. A munkásoknak és a középosztálynak sorsa végső eredményben még a felső társadalomgazdasági rétegek szempontjából sem lehet közömbös. A két alsóbb osztály érdekében kifejtett társadalmi politika a felső osztály jólétének tartós biztosításához is elengedhetetlenül szükséges. Az állam társadalompolitikai tevékenysége tehát, miként azt a művelődési politika szellemi vonatkozásban teszi, minden megnyilatkozásában végül is az egész népesség anyagi jólétének emelésére irányul. Azt, hogy a társadalmi politika tevékenységei miért és mennyiben tartoznak a közületi gazdálkodáshoz és hogy közöttük, valamint a közületi gazdálkodás egyéb tevékenységei között milyen kölcsönhatások érvényesülnek, majd még későbbi összefüggésben (l. 244. §) fejtegetjük.

MÁSODIK FEJEZET: GAZDASÁGPOLITIKA.

I. A gazdaságpolitika céljai.

168. §. Elsődleges és másodlagos közületi célok. — 169. §. A gazdaságpolitikai célok függősége. — 170. §. A gazdaságpolitika idegen eredetű és önálló céljai. — 171. §. Közületi termelékenység. — 172. §. Nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem. — 173. §. A jövedelmezőség szerepe a nemzetgazdaságban. — 174. §. Nemzetgazdasági mérleg és nemzetközi vagyonmérleg. — 175. §. Társadalomgazdasági egyensúly. — 176. §. Közületi szükségleteink rangsora. — 177. §. Rangsorváltozások. — 178. Társasodás és nyugatiasodás. — 179. §. A gazdasági fejlődés mozgalmas és nyugodt korszakai. — 180. §. Önálló gazdaságpolitikai céljaink alaki és anyagi érvénye. — 181. §. Szabad és kötött gazdaság. — 182. §. Feltételes és feltétlen gazdaságpolitikai szabályok. — 183. §. Ténymegállapító és célkitűző gazdaságpolitika.

168. §. Elsődleges és másodlagos közületi célok.

Az állami közület hatalompolitikai, művelődéspolitikai és társadalompolitikai céljaiban ki is merül a közületi szükségleteknek elsősorban fontos csoportja. Ez a csoport közvetve a művelődési céloknak, utóbbiak pedig közvetlenül bölcséleti világnézetünkől sarjadzó legáltalánosabb célkitűzéseinknek függvényei. A szoros kapcsolat itt célirányossá teszi, hogy az állam hatalompolitikai, művelődéspolitikai és társadalompolitikai céljait *elsődleges* (primär) közületi céloknak nevezzük. Megvalósításuk érdekében a közületnek anyagi eszközökre, azaz pénzgazdálkodásunkban pénzre van szüksége. Ezeket az eszközöket csak csekély töredékükben szerzi meg saját termelésének segítségével. Túlnyomó többségükben, sőt majdnem egész terjedelmükben úgy teremti elő, hogy az egyénektől, az egyéni gazdálkodástól vonja el őket.

A három elsődleges közületi cél

A szabad gazdaságnak ez fáj. Összehúzódnási folyamatok, *A gazdaság-egyensúlyi zavarok támadnak benne. Oly zavarok, amelyek részben fokozott erővel gyűrűznek tovább. A szabad gazdaság összefüggéseinek egész épületét veszélyeztetik. A veszélyek elleni védekezésnek közszükségletei lassanként közületi szükségletekké emelkednek. Így a közületi céloknak további csoportja áll elő. Elérésükre a közületnek további széleskörű tevékenysége irányul. Az a tevékenysége, amelyet gazdaságpolitikának nevezünk.*

A gazdaság-politikai célok mint másodlagos közületi célok Jól vigyázzunk itt. Alapvetően téves felfogás az, amely abból indul ki, hogy a gazdaságpolitika célja a gazdasági termelésnek és fogyasztásnak, az egész gazdasági életnek fellendítése. Erről az összefüggések eredeti rendjében szó sem lehet. A gazdasági termelés és fogyasztás, a gazdasági forgalom és a jövedelemeloszlás, tehát az egész gazdasági élet általában akkor pereg a lehető legjobban, ha teljes szabadságot élvez. Más szóval: amíg önmagukban nézzük gazdasági állapotainkat, azok a lehető legjobbak (optimálisak) akkor lesznek, ha szabad folyásukat semmiféle közületi beavatkozással nem zavarjuk. Mindennemű gazdaságpolitikai rendszabályt is ily zavaró beavatkozásnak kell tekintelnünk. Az első könyvben láttuk a szabad gazdaságnak összefüggéseit. Ezeket bontja meg a közület, amidőn elsődleges céljaink megvalósítása kedvéért a gazdálkodó egyénektől anyagi eszközöket von el. Zavarok támadnak. Gazdaságpolitikára pedig csak most és csakis ezekre a zavarokra való tekintettel van szükségünk. Nyilvánvaló ilyképen, hogy a gazdaságpolitika céljainak a hatalompolitikai, művelődés-politikai és társadalompolitikai célokkal szemben csak *másodlagos* (szekundär) érvényessége lehet.

Allami gazdaság-politika Azzal, hogy a közület miképen teremti elő és használja fel az elsődleges és másodlagos céljainak eléréséhez szükséges anyagi eszközöket, a pénzügytan foglalkozik. A gazdaságpolitika viszont a szóbanforgó másodlagos *célokat* és az elérésükhöz vezető *eszközök* rendszerét nézi. A politika szó görög eredete (πόλις, polisz) is már az államra utal. A gazdaságpolitikát mint tevékenységet, mely a másodlagos államközületi célok és az őket szolgáló eszközök köré csoportosul, általában tehát az államra szokás vonatkoztatni. Többé-kevésbé átvitt értelemben azonban más közületek gazdaság-

politikájáról is beszélhetünk. Ezt tesszük, amidőn a községi, városi vagy a megyei gazdaságpolitika különleges kérdéseit érintjük. Hasonló értelemben domborítjuk ki egyre jobban a világ gazdasági politika vagy, más elnevezéssel, a nemzetközi gazdaságpolitika fontosságát. Az alábbiakban mégis gazdaságpolitikán, hacsak kifejezetten mást nem mondunk, következetesen állami gazdaságpolitikát értünk.

Községi, városi és megyei gazdaságpolitika

Nemzetközi gazdaságpolitika

169. §. A gazdaságpolitikai célok függősége.

Közelebbről tekintve a gazdaságpolitikai célok másodlagos jellegének *hármass vonatkozása* van. Először azért másodlagosak csak ezek a célok, mert már létrejöttükben a szabad gazdaságnak azoktól az elváltozásaitól függnék, amelyeket a gazdasági eszközöknek elsődleges közületi céljaink érdekében történt elvonása előidézik. Már eredetileg is tehát csak ott és csak annyiban van szükség gazdaságpolitikára, ahol és amennyiben ily eszköz elvonás történt. A gazdaságpolitika célkitűzései nyilvánvalóan már ezen a síkon is csupán visszhangjai az elsődleges közületi céloknak.

Közületi eszköz elvonás és gazdaságpolitika

Másodszor azt látjuk, hogy gazdaságpolitikai tevékenységeink nemcsak a múltba, hanem egyúttal a jövőbe is tekintenek. Nemcsak szabad gazdaságunknak az egyéni eszközök elvonásából származó zavarait, sebeit igyekeznek gyógyítani, hanem egyúttal az egyéni gazdaságokat az eszközök további hasonló elvonására is alkalmasakká törekednek tenni. Teherbírásukat a jövőre is istápolják. Hiszen egyéni áldozatok anyagi lehetősége nélkül nincs egyéni hozzájárulás. Egyéni hozzájárulás nélkül nincs közületi eszköz. Közületi eszköz nélkül nem érhető el közületi cél. Ahol pedig az elsődleges közületi célok meg nem valósíthatók, ott létalapját veszti, összeomlik az egész közület. Miért és mily mértékben törekedjék azonban a gazdaságpolitika arra, hogy egyéni gazdaságainkat a további eszköz elvonáshoz teherbírókká tegye? Ez megint csak az elsődleges közületi céloktól függ. Nevezetesen attól, hogy ezeknek a céloknak szolgálatában mennyire szándékozunk az egyéni gazdaságok eszközeit a jövőben is igénybe venni.

Egyéni teherbírás és gazdaságpolitika

Elsődleges közületi célok és gazdaságpolitikai rendszabályok

Harmadik helyen végül a legfontosabb idevágó vonatkozást kell megvilágítanunk. A gazdaságpolitikai beavatko-

zás az előbbi kétirányú nyomásra indul meg. Amint egyszer megindult és folyamatban van, szívesen hajlunk arra, hogy tevékenységi körét kiterjesszük. Hamarosan észreveszszük, hogy gazdaságpolitikai vagy legalább is gazdaságpolitikai mezbe bujtatott rendszabályokkal akár közvetlenül is szolgálhatjuk a hatalmj, a művelődési és a társadalmi politika céljait. A hangsúly itt a *közvetlenül* szón van. Amidőn tehát ezen a síkon a gazdasági összefüggések valamely részét közületi beavatkozásokkal alakítjuk és irányítjuk, célunk nem az, hogy a gazdaságon közületileg korábban ütött sebeket gyógyítsuk. Nem is az, hogy további közületi teherviselésre erősítsük a gazdaságot. Egyedül az, hogy közvetlenül idézzünk elő az elsődleges közületi célok megvalósulását elősegítő hatásokat. Itt megint nagyon jól ügyeljünk. A gazdaságpolitikának eredetileg még ezen a síkon sem lehet feladata, hogy a gazdasági életet, a gazdasági jólétet általában emelje. Ezt mindig és mindenhol a közületi beavatkozásoktól mentes gazdasági szabadság érheti el a lehető legjobban. Ezen a síkon is a gazdaságpolitika végeredményben mindig és mindenhol elsődleges közületi célok érdekében működik. Ezen a síkon is minden gazdaságpolitikai rendszabály háttérében vagy hatalompolitikai vagy művelődéspolitikai vagy társadalompolitikai célkitűzés vagy pedig kettőjüknek, esetleg mindhármuknak halmozata húzódik meg. A gazdaságpolitikai célkitűzés tehát ebben a harmadik vonatkozásban is az elsődleges közületi céloknak csupán függvénye lehet. A gazdaságpolitika terén pedig sorozatos tévedésekbe esünk. Mindvégig csak sötétben tapogatódzunk, amíg ezt az összefüggést alaposan át nem értjük.

170. §. A gazdaságpolitika idegen eredetű és önálló céljai.

Látjuk, hogy a gazdaságpolitika céljai valamennyi említett vonatkozásban a közület elsődleges céljainak csupán szolgálói. Ezért mondjuk őket másodlagos közületi céloknak.

Idegen területekről átvett célkitűzések

Alapjukat tehát nem a gazdaság összefüggéseiből, hanem más területekről merítik: a hatalmi politika, a művelődési politika, valamint a társadalmi politika megfontolásaiból és rajtuk át, az ő közvetítésükkel az általános emberi célok rangsorának még magasabban elhelyezkedő részeiből. Ezeken az

idegen területeken dől el végeredményben minden vita is, amely egymással ellentétes irányú gazdaságpolitikai célkitűzések között felmerülhet. A gazdaságpolitika céljai ennyiben osztják tehát az elsődleges közületi célkitűzések sorsát.

Kérdenünk kell azonban, hogy vajjon tényleg minden tekintetben és mindenképen a szóbanforgó idegen területektől függ-e a gazdaságpolitikai célkitűzés. Vajjon nem adódna-e valamelyes vonatkozásban és valamelyes érvennyel oly céljai is a gazdaságpolitikának, amelyek merőben gazdasági összefüggésekre épülnek fel? Más szóval: a célkitűzés terén vajjon teljesen önállótlan, nem gazdasági, tehát idegen területektől függ-e a gazdaságpolitika, vagy pedig van-e némi önállósága is? Itt nyilvánvalóan a gazdaságpolitika egész jelentőségét érintő, igen fontos kérdésről van szó. Ha van-e csupán gazdasági összefüggésekből merített céljai, akkor ezeket a gazdaságpolitika *önálló* vagy öntörvényű (autonóm) céljainak tekinthetjük. Velük szemben áll azután az idegen eredetű (heteronóm) céloknak nagy tábor. Az utóbbiakat már ismerjük. Hozzájuk tartoznak mindazon célok, amelyeket a gazdaságpolitika a hatalmi politika, a művelődési politika, valamint a társadalmi politika területéről és közvetítésükkel az általánosabb emberi céloknak fölöttük álló rangsorából vesz át. Figyelmünket most tehát az önálló gazdaságpolitikai célok kérdésére kell irányítanunk.

Idevágó *gondolatmenetünk* világosabb és érthetőbb lesz, ha legfontosabb szempontjait előre áttekintjük. Először a gazdaságpolitika első önálló céljaként a termelékenység fokozásáról szólnunk. Szorosan összefüggnek vele a nemzeti versenynek, a nemzeti jövedelemnek, a jövedelmezőség közületi szerepének, a gazdasági mérlegnek és a nemzetközi versenymérlegnek szempontjai (l. 171—174. §). Azután a társadalomgazdasági egyensúly lehető megőrzését (l. 175. §) mint a gazdaságpolitika második, majd pedig a közületi szükségletek rangsorának követését mint a gazdaságpolitika harmadik önálló célját nézzük. Utóbbi csak a közületi célok általános rangsorváltozásainak, a társasodás és a nyugatiasodás folyamatának, valamint a gazdasági fejlődés nyugodt és mozgalmas korszakainak fejtegetése kapcsán (l. 176—179. §) érthetjük meg jól. Végezetül a gazdaságpolitika önálló és idegen eredetű céljainak szembeállítása alapján mutatjuk

Önálló gazdaságpolitikai célok lehetősége

A gazdaságpolitika önálló céljainak áttekintése

meg az egész gazdaságpolitikai célkitűzés nagy horderejét (l. 180—183. §).

171. §. Közületi termelékenység.

Már a gazdaságpolitikának idegen eredetű céljaival kapcsolatosan is következetesen vissza-visszatértünk az *eszközök gyarapításának* szempontjához. Benne már ott a gazdaságpolitikának mintegy központi tevékenységét láthattuk. Minden idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzés többé-kevésbbé benne csúcsosodik, közvetlenül vagy közvetve feléje irányul. Általában mindig arról van szó, hogy a gazdálkodó egyének rendelkezésére álló eszközöket ennek vagy amannak az idegen eredetű gazdaságpolitikai célnak szolgálatában gyarapítsuk.

Más alapon elindulva is hasonló eredményhez jutunk. Tudjuk, hogy minden gazdasági összefüggésnek központi és alapfogalma a gazdaság. Azt is tudjuk, hogy gazdaság csak ott van, ahol először több cél lebeg előttünk, másodszor a célok elérésére közös eszközök vezetnek és harmadszor a rendelkezésünkre álló eszközök viszonylagosan elégtelenek. Ezt a három feltételt bölcséleti nyelven a gazdaság fogalma három határozmányának nevezhetjük. A gazdaság fogalmának alapján mármint a cél és az eszköz vonatkozásai szerint irányuló, tehát elsősorban a célt néző (teleológikus) fogalmi megismerés útjára léphetünk. Ezt úgy tesszük, hogy a fogalomból először mintegy kivonjuk egyes határozmányait. Azután pedig mint követelményeket (posztulátumokat) vetítjük vissza őket a fogalomra. Járjunk el így az *eszközök viszonylagos elégtelenségének* határozmányával. Segítségével merőben a gazdaság fogalmából szűrhetjük le azt a követelményt, hogy eszközeink gyarapítassanak. Hiszen eszközeinknek elégtelensége minden gazdálkodásban hiányérzetet kelt, amelynek kiküszöbölésére törekszünk. Ez a törekvés lényeges vonása tehát minden gazdálkodásnak. Az eszközgyarapítás követelményét cselekvésünket irányító előírásnak (normának) is felfoghatjuk és a közületi gazdaságra vonatkoztatathatjuk. Így is a gazdálkodó egyének rendelkezésére álló eszközök gyarapításához mint a gazdaságpolitika központi céljához jutunk.

Azt szintén láttuk már, hogy az eszközök gyarapításának szüksége a tágabb értelemben vett termeléshez vezet. Termelésünk eredménye pedig pénzgazdaságunkban annál nagyobb, minél nagyobb a termelékenység. Így érkezünk el a *termelékenység fokozásához* mint a gazdaságpolitika központi céljához. Nyilvánvaló, hogy a nemzetgazdasági termelékenység igen tág és igen bonyolult összefüggéseket foglal magában. Nemcsak térben foglalja magában az egyéni és a közületi gazdálkodás szempontjából tekintetbejövő összes javakat, hanem időben is több nemzedék távlatában nézi őket. Figyelmét tehát szükségszerűen hosszabb időre irányítja. Közületi vonatkozásában a termelékenységnek fontos további vonásává ilyképen az idő tényezője válik. Fontossága főleg a jövedelmezőségtől való megkülönböztetés síkján érvényesül. Arról általában szó sem lehet, hogy a nemzetgazdasági termelékenység fokozása összes javaink válogatás nélküli szaporítását jelenti. Ennél sokkalta fontosabb a termelékenység szempontjából, hogy a nemzetgazdaságon belül rendelkezésünkre álló összes javak egymással egészséges egyensúlyban maradjanak. Egyes javaknak aránytalan szaporítása ugyanis a nemzetgazdaságot súlyos válságba döntheti. Mily tényezőktől függ azonban a szóbanforgó egyensúly? Mily szempontok szabják meg, hogy a gazdaságpolitika ezekre vagy pedig amazokra a javakra vonatkozólag hangsúlyozza-e elsősorban a termelékenység fokozását? Megint csak az elsődleges közületi célok. Rájuk bukkanunk ugyanis minden egyes esetben, ha az idevágó összefüggéseknek mélyére járunk. Már eleve is hangsúlyoznunk kell tehát, hogy a termelékenység fokozását sem szabad adotti és változatlan tartalmú gazdaságpolitikai célnak tekintenünk. Tartalmát végeredményben szintén csak elsődleges közületi céljainktól kapja. Tőlük tehát végeredményben szintén függő viszonyban van (I, 180. §).

Mai gazdasági életünkben mégis azt látjuk, hogy a termelékenység fokozása körül felépülő gazdaságpolitikai tevékenység *viszonylagos önállóságra* tud emelkedni. Arról a tevékenységről van szó, amellyel a tágabb értelemben felfogott termelési politika legkülönbözőbb területein találkozunk. Az egyének rendelkezésére álló gazdasági javak gyarapítása útján a termelési politika is közvetlenül az anyagi jólét eme-

lésére irányul. Ezzel máris bizonyos mellérendeltségi viszonyba jut a társadalmi politikával, amelynek hasonló célkitűzése van. A társadalmi politikának a hatalmi politikához és a művelődési politikához való szoros kapcsolatai révén ez a mellérendeltségi viszony azután az elsődleges közületi célok egészére átnyúlik. A termelékenységek fokozása érdekében állandóbb jellegű szervek és intézmények is létrejönnek. Rájuk a hatalmi politikának, a művelődési politikának és a társadalmi politikának figyelemmel kell lennie. Idővel tőlük bizonyos tekintetekben még függő viszonyba is kerülhetnek. Célkitűzéseiket gyakorta szerintük módosítják, változtatják. Mindebből azt látjuk, hogy a termelékenység fokozása megközelítőleg önálló gazdaságpolitikai céllá válik. Már eddigi szempontjaink alapján sem követünk el túlnagy hibát, ha ilyennek fogjuk fel. Alább (l. 179—183. §) azonban még egy-néhány további vonatkozást is kifejtünk, amelyek ezt az önállósági vonást erősíteni alkalmasak.

172. §. Nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem.

Termelékenység és nemzeti vagyon

Egyelőre vizsgáljuk meg közelebbről, hogy miből is áll a javaknak az az összessége, amelyet a gazdaságpolitika a termelékenység fokozása útján gyarapítani igyekszik. Mindazon javakból, amelyeknek akár egyéni, akár pedig közületi gazdasági értéket tulajdonítunk. Az így előálló összességet *nemzeti vagyonnak* mondjuk. Gazdasági értelmében csak anyagi jószágokat számíthatunk hozzá. A nemzetnek természetesen szellemi vagyonáról is szólhatunk; amint-hogy a szellemi termelékenység szempontja is igen fontos. Ezek azonban már kívül esnek a gazdaság körén. Jól tudjuk viszont, hogy éles határvonalat itt is csak nehezen állapíthatnánk meg. Különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy közületi szempontból az emberi munka és a mögötte rejlő emberi munkaerők sem hanyagolhatók el. A nemzeti vagyon fontos részeit kell bennök látnunk. Azokat a javakat is kétségtelenül tekintetbe kell itt vennünk, amelyek az egyén szempontjából ugyan szabad javak, a nemzeti közület számára azonban már gazdaságiak. Leginkább mégis arra a tényre kell ügyelnünk, hogy a nemzeti vagyon mintegy szervesnek tekinthető egészét alkot. Egyes részei egymással és az egész-

A nemzeti vagyon összetétele

szel is mintegy szerves kapcsolatban vannak. A szervességhoz való hasonlóságot itt azért hangsúlyozzuk, hogy kiemeljük a nemzeti vagyon egyoldalú szaporításának vagy csökkentésének veszélyeit. Az a szerves egyensúly tehát, amelyre fentebb rámutattunk, lényeges vonása a nemzeti vagyonnak.

A nemzeti vagyonnak tágabb értelemben vett termelésükből eredő szaporulatát *nemzeti jövedelemnek* nevezzük. Az így keletkező szaporulatot azonban nemzeti fogyasztásunk csökkenti. Esetleg fel is emészti. Sőt nála még nagyobb is lehet. Utóbbi esetben nemzeti vagyonunk fogyni fog. Rendszerint egy esztendő vagy egyéb hosszabb időszak alatt befolyó nemzeti jövedelmünkről szólunk. Nem tekinthető nemzeti jövedelemnek a nemzeti vagyonnak oly növekedése, amely nem termelési tevékenységből, hanem háborúval vagy egyéb úton elért terület- és jószággyarapodásból áll elő. Ha nemzeti jövedelemre utalunk, akkor az egész nemzeti termelésnek nyers hozadékát nézzük és ebből igyekszünk (l. 434. §) levonni a nemzeti termelési költségeket, azaz a nemzeti vagyonnak a megfelelő időszak alatt termelési célokra felhasznált részeit. Amint a nemzeti vagyont nem ragadjuk meg, ha csak az egyéni és a közületi tulajdonban álló javakat vesszük számba, úgy a nemzeti jövedelem összegét sem kapjuk még meg, ha az egyéni jövedelmeket vagy pedig az egyes termelési ágak egész tiszta hozadékát összegezzük. Alább még látni fogjuk, hogy a „tiszta“ hozadékot itt különlegesen kell értelmeznünk (l. 434. §). Az elnevezés hasonlósága ne tévesszen meg bennünket: a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem egészen más fogalmak, mint az egyéni vagyon és az egyéni jövedelem. A nemzeti jövedelem megítélésénél is tekintettel kell lennünk az emberi munkaerőben bekövetkező változásokra, az egyéni szempontból szabad, de a közület számára már gazdasági javakra és főleg arra a szerves egyensúlyra, amelyet a nemzeti vagyonon belül megőrízünk tanácsos. Kétségtelenül kitűnik ebből, hogy miként a nemzeti vagyont, úgy a nemzeti jövedelmet is csak igen körültekintő és javarészt csupán közvetett eljárások segítségével mérhetjük. A legtöbb, amit tőlük várhatunk, oly számszerű támpontok megállapítása, amelyekből a nemzeti vagyonra és a nemzeti jövedelemre közvetett módon következtethetünk (l. 434—439. §).

A nemzeti jövedelem mint a nemzeti vagyon szaporulata

A nemzeti jövedelem kiszámítása

A szerves *nemzetgazdasági egyensúly*nak itt hangoztatott szempontja egészen másként fest, amint figyelemmel vagyunk a világ gazdasági forgalomra. Ha ez akadálytalanul pereg, akkor az egyes nemzetgazdaságok számára lehetővé teszi, hogy nemzeti vagyonuknak és nemzeti jövedelmüknek „felesleges“, tehát az egyensúlyi színvonalon felül eső részeit a külföldnek adják el, a „hiányzó“, tehát az egyensúlyi színvonalon aluli részeket pedig a külföldről szerezzék be. Figyeljünk arra, hogy a szabad gazdaság összefüggéseinek vizsgálatánál külföldön csupán más pénzrendszerek területét értettük. Itt viszont már más nemzetgazdaságok területét értjük rajta. Ha mármost ilyképen a külfölddel való forgalmat is tekintetbe vesszük, akkor nemcsak a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem, hanem a közületi termelés is fogalmát is fontos további szempontokból kell megvilágítanunk.

175. §. A jövedelmezőség szerepe a nemzetgazdaságban.

*Nemzeti va-
gyon és nem-
zeti jövede-
lem a szabad
nemzetközi
csereforga-
lomban*

Amíg bízunk benne, hogy a külföld símán megveszi fölös javainkat és hogy onnan akadálytalanul szerezhethetjük be hiányzó árucikkeinket, addig valóban nem kell túlaggódalmasan figyelniünk a nemzeti termelésnek szóbanforgó szerves egyensúlyát. Ez lényegesen meg is könnyíti a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem mérését. Egyúttal azonban *nehézségek* is támadnak.

*Mennyiben
számítható
hozzá a
pénz a nem-
zeti vagyon-
hoz és a
nemzeti jö-
vedelemhez?*

Az egyedüli közös értékmérő, amelyben a nemzeti vagyont és a nemzeti jövedelmet kifejezhetjük, a *pénz*. Pedig nyilvánvaló, hogy a javaknak itt elsősorban nem pénzbeli csereértéke, hanem pénzben csak megközelítőleg kifejezhető használati értéke a fontos. Jobb megoldásunk azonban, sajnos, nincsen. Amint viszont a külfölddel való csereforgalmat nézzük, a pénz jelentősége egyszeriben ténylegessé válik. Hiszen nemzeti pénzünk külföldi értékén fog mulni, hogy érte a külföldről milyen javakat, milyen árukat vehetünk. Aminthogy a külföldi pénznek belföldi értékétől függ, hogy érte mily áruinkat vagyunk készek eladni. Ebben a vonatkozásban kétségtelen, hogy értékes anyagú, tehát fémpénzünkön kívül hitelpénzünk egyes fajtái is fontos szerepet játszanak a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem alakulása

szempontjából. Azon fajtái, amelyeken át a külfölddel való forgalom lebonyolódik. Túlnyomórészt ugyanis az ilyen hitelpénzben jutnak kifejezésre a külfölddel szemben fennálló tartozásaink és követeléseink, amelyek a nemzeti vagyonghoz és a nemzeti jövedelemhez mindenképpen hozzátartoznak. Éppenannyira kétségtelen viszont, hogy a külföldi forgalomban nem részesedő, tehát zárt nemzetgazdaság értékű anyagú pénzt ezekben a tekintetekben ki kell kapcsolnunk. Az ilyen pénz csak oly belföldi hitelviszonyokat fejez ki, amelyek a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem szempontjából egymást kiegyenlítik.

Más igen fontos különbség is adódik még. Láttuk, hogy a zárt nemzetgazdaság nemzeti jövedelme szempontjából a termelési hozadékon kívül oly tényezők is súlyosan mérvadók, amelyek számszerűen, azaz pénzértékben csak vajmi nehezen fejezhetők ki. Láttuk továbbá, hogy a nemzeti jövedelmet a külfölddel való forgalom is érinti. Ebben a viszonylatban azonban már csak nemzeti termelésünk pénzszerű azaz pénzben kifejezhető tiszta hozadékát kell néznünk. Rajta át érvényesül ugyanis a nemzeti termelési fölényeknek és a nemzetközi munkamegosztásnak egész játéka. Azért adhatunk csak el valamit előnyösen a külföldnek, mert olcsóbban termeljük, azaz mert pénzben kifejezett termelési költségeink csekélyebbek. A pénzszerű költség számítás itt elsőrangú fontosságra emelkedik. Hiszen a nemzetközi forgalom mindenképpen csak a pénzszerű *jövedelmezőség* szerint irányul. Látszólagos ellentmondásunkat könnyen meg is magyarázhatjuk. A világ gazdasági forgalomban a nemzetgazdaság piaci egységet, egésze pedig csupán egyéni gazdaságot jelent. Más szóval: ebben a forgalomban az egyes nemzetgazdaságok csakúgy nyereségre és veszteségre dolgoznak, mint a nemzetgazdaságon belül a szó szorosabb értelmében vett egyéni gazdaságok. Utóbbiak nyereségei és veszteségei azonban a nemzetgazdaságon belül kölcsönösen kiegyenlítődnék. Így pénzszerű tiszta hozadékaik a nemzeti jövedelem szempontjából is közömbösek maradhatnak. Megfelelően jövedelmezőségük is csak másodsorban fontos. A nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem mégis csak oly mértékben függ a nemzeti termelékenységtől, amilyen mértékben zárt egésznek tekinthető a nemzetgazdaság. A nemzeti

A nyers hozadék és a tiszta hozadék nemzetgazdasági szerepe

Jövedelmezőség és nemzetgazdaság

termelékenységen belül itt a szerves nemzetgazdasági összefüggéseknek pénzben nem vagy csak igen tökéletlenül mérhető tényezői még nagy súllyal érvényesülnek. Minél inkább kapcsolódunk be viszont a nemzetközi, azaz a világgazdasági munkamegosztásba, annál közvetlenebbül alakul nemzeti vagyunk és nemzeti jövedelmünk termelésünknek pénzszerű jövedelmezősége szerint. A külfölddel való forgalmunkban ilyképen a pénzszerű költség számításból eredő tiszta hozadékok mérvadók.

A jövedelmezőség és a termelékenység között a közületi gazdaságban mélyreható különbségek vannak

Célirányos itt külön is megfigyelnünk, hogy a termelékenység és a jövedelmezőség jelentősége között mindezen közületi gazdasági vonatkozásokban mennyire mélyreható különbségek adódnak. Vegyük hozzá még a tekintetbe jövő időnek fentebb említett szempontját is, melyben a kettő itt szintén különbözik egymástól. Fontoljuk meg egyúttal, hogy a szabad gazdaság összefüggéseiben kettőjük között mindig messzemenő párhuzamot láttunk. Közületi gazdaságunkban adódó különbségeik annál nagyobb horderővel domborodnak ki.

174. §. Nemzetgazdasági mérleg és nemzetközi vagyommérleg.

Nemzetközi forgalom és fizetési mérleg

Amilyen mértékben függ nemzetgazdaságunk a nemzetközi forgalomtól, oly mértékben tükröződik vissza nemzeti jövedelmünk is *fizetési mérlegünkben*. A közvetítő kapocs pénzszerű költség számításunk. A nemzeti termelékenység szempontjai azonban közvetve ide is átnyulnak. Csak tőlük függhet ugyanis, hogy a külfölddel mily vonatkozású gazdasági forgalmat tartunk fenn. Világosan látszik ez oly esetekben, amelyekben valamely nemzetközi forgalmi ügyletünk látszólag veszteséggel jár és lebonyolítását mégis fontosnak tartjuk. Ilyenkor „gazdasági” áldozatot hozunk. Más szóval: másodlagos közületi céljaink meghajolnak az elsődleges közületi célok fontossága előtt. Azért hajolnak meg, mert a közületi célok egész rangsorától függő termelékenységi szempontjaink döntik el a vitát. Így tehát még nemzetközi fizetési mérlegünk sem mentes közületi termelékenységünk követelményeinek közvetett befolyásától.

Amennyire viszont zárt nemzetgazdasági életet élünk, a

közületi termelékenység szava közvetlenül érvényesül. Az egyéni költségszámítás itt háttérbe szorul. Vele együtt a pénzszerű tiszta hozadék jelentősége is csökken. A nyers hozadékok viszont annál fontosabbakká válnak. Igaz, hogy a nemzeti termelési költségeket velük is szembeállítjuk, amidőn a nemzeti jövedelmet nézzük. Itt azonban nem egyéni, hanem nemzeti költségszámításról van szó. Utóbbinak szempontjából az egyéni termelés nyers hozadéka sokkal fontosabbnak bizonyulhat, mint tiszta hozadéka. Ez egyenesen következik abból a tényből, hogy itt nem a pénzben kifejezhető értékeket, hanem a nemzetgazdaság belső, szerves összefüggéseinek egészét hangsúlyozzuk. Itt a fizetési mérleg szerepe is megfelelően veszt súlyából. Helyére a *nemzetgazdasági mérleg* jelentősége lép. Ezen a mérlegen a nemzeti vagyon különböző irányokban való szaporulatának és csökkenésének szembeállítását értjük. Fontos része tehát a nemzeti jövedelem alakulása is. Rendesen egy esztendőre vagy más adott időszakra szoktuk vonatkoztatni. A nemzetgazdasági mérleget néha egyszerűen *gazdasági mérlegnek* nevezzük. Különösen a külföldnek belföldi tőkebefektetéseit és megfelelő tőketartozásainkat szoktuk szempontjainak alkalmazásával nemzetgazdasági termelékenységünk síkján elbírálni.

Nemzetközi vagyommérlegről viszont akkor szólnak, amidőn külföldön lévő vagyonunkat külföldieknek belföldi vagyónával állítjuk szembe. Itt már megint a pénzszerű értékelés válik döntő jelentőségűvé.

175. §. Társadalomgazdasági egyensúly.

A termelékenység fokozását a gazdaságpolitika önálló céljának fogadtuk el. Már eleve is csak megközelítőleg önállóknak mondtuk. A közületi termelékenység kérdésének közelebbi vizsgálata és különösen a jövedelmezőség közületi szerepével való egybevetése azután megmutatta, hogy ezt az önálló gazdaságpolitikai célunkat csak gondos körültekintéssel követhetjük. Hogy tartalmát határozottabbá tegyük, szükségesnek látszik még más, *kisegítő célkitűzésekkel* is alátámasztanunk. Oly további gazdaságpolitikai célkitűzésekkel, amelyek elsődleges közületi céljainktól legalább is

közvetlenül függetlenek és ilyképen legalább megközelítőleg szintén önállóknak foghatók fel.

*A válságok
lehető elhárítása*

A gazdasági válságokról láttuk, hogy azok egész gazdasági életünknek legfájdalmasabb jelenségei. Közelfekvő hasonlattal a szerves lények halálával vethetjük őket egybe. A társadalomgazdasági életben testi értelemben vett teljes elmúlás nincs. A legsúlyosabb csapás, amely benne bekövetkezhet, a gazdasági válság. Hasonlóan súlyos, mint a szerves életnek végetvető halál. Miképen azonban az orvosnak általában mindig az a feladata, hogy az emberi halált elhárítsa, úgy a gazdaságpolitikának is elvben általános céljául tűzhetnők ki, hogy a gazdasági válságok bekövetkezését megakadályozza. Tényleg orvostudományunk a halált legfeljebb csak későbbi időre tudja eltolni. Hasonlóképen a gazdaságpolitikától is túlsokat kérnénk, ha a válságok teljes elhárítását várnánk tőle. Tényleges céljául legfeljebb csak azt tűzhetjük ki, hogy gazdasági életünknek *válságszerű rázkódtatásait lehetőleg enyhítse* és hogy azokat lehetőleg ritkábbakká tegye.

A társadalomgazdasági egyensúly megőrzése

A válság társadalomgazdasági életünk egyensúlyának megbomlását jelenti. Más szóval tehát azt is mondhatjuk, hogy a gazdaságpolitika törekedjék *társadalomgazdasági egyensúlyunk lehető megőrzésére*. Ez az a mintegy szervesnek felfogható egyensúly, amelyet a közületi termelékenység, a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem szempontjaival kapcsolatosan már ismételten hangsúlyoztunk. A szóbanforgó szempontok egyúttal megmutatják, hogy egyes vonatkozásokban a gazdaságpolitikának ez a célkitűzése közvetve szintén mennyire függ az elsődleges közületi céloktól. Általában nem követünk el azonban túlnagy hibát, ha fenti érveléseink alapján a társadalomgazdasági egyensúly lehető megőrzését is megközelítőleg önálló gazdaságpolitikai célnak tekintjük. Oly kisegítő célkitűzésnek, amelynek segítségével termelékenységi célunkat most már határozottabb alakba önthetjük: a termelékenységet úgy fokozzuk, hogy egyúttal társadalomgazdasági egyensúlyunkat is lehetőleg megőrizzük.

Itt nyilvánvalóan nem szilárd (statikus) vagy merev egyensúlyról van szó. Hiszen ez a társadalomgazdasági összefüggések megmerevedését, gazdasági életünknek tehát

mintegy végét jelentené. *Mozgó* (dinamikus) *egyensúlyra* Szilárd és
gondolunk. Természeti hasonlattal élhetünk. Bolygórendsze-
rünkben is egyensúly uralkodik. Egyensúlya szintén nem
szilárd, hanem mozgó. Bolygórendszerünk sem merevedett
meg, hanem mozgó egyensúlyában tovább működik. Gazda-
sági mozgó egyensúlyunk a piaci egyensúlyból indul ki.
A különböző hullámhosszú ármozgalmaknak láncolatával
köti egybe a fogyasztás, a termelés, a pénz- és a hitelforga-
lom, valamint a jövedelemeloszlás összefüggéseinek egészét.
Amidőn tehát társadalomgazdasági egyensúlyunknak lehető
megőrzésére törekszünk, figyelmünket elsősorban a gazda-
sági mozgás, a gazdasági fejlődés szempontjaira irányítjuk.

Ha jól megnézzük, az egyensúly céljának illetően értel-
mezését még az is elfogadja, aki egyébként elégedetlen tár-
sadalmi gazdaságunk uralkodó rendjével. Azt ugyan kíván-
hatja, hogy ennek a rendnek egyensúlya egyszer alaposan
megbomoljon. Általános felfordulást, összeomlást kívánhat.
amelyből eredményként azután a tőle elképzelt jobb tár-
sadalomgazdasági rend áll elő. Ebben az új társadalomgazda-
sági rendben azonban ő is csak a mozgó egyensúly lehető
megőrzése mellett fog kardoskodni. Célkitűzésünk ily vonat-
kozásban tehát szintén *általános érvényű*.

A társadalomgazdasági egyensúly megőrzésének célját *A gazdaság*
egyébként a tiszta fogalmi megismerés útján is csakúgy le-
vezethetjük, mint azt fentebb termelékenységi célunkkal
tettük. Itt a gazdaság fogalmának nyelvtani alakjában első
határozmányából célszerű kiindulnunk. Az előttünk lebegő
célok többségéből. Érvényességük önmagában követeli meg,
hogy gazdálkodásunk folyamán egymással egyensúlyban
maradjanak. Oly egyensúlyban, amelyben fontosságuk egy-
másközi arányának váltakozása is kifejezésre jut. Ha ezt a
szempontot társadalmi gazdaságunkra vetítjük, a tár-
sadalomgazdasági egyensúlynak és megőrzésének fenti értelme-
zése belőle már önként adódik.

176. §. Közületi szükségleteink rangsora.

Ha végül a gazdaság fogalmának harmadik, tehát utolsó *A gazdasági*
— nyelvtani alakjában azonban második — határozmányá-
ból indulunk ki, önálló gazdaságpolitikai célkitűzéseinknek *eszközök kö-
zössége*

még határozottabb értelmezését kapjuk. Az *eszközök közösségének* határozmányáról van szó. Ez a közösség jelenti azt a közös nevezőt, amelyen át az előttünk lebegő több célt latolgatva értékeljük. A latolgatás eredménye a céloknak megfelelő rangsora. Innen pedig közvetlenül leszűrhető már általános követelményként, hogy *szükségleteink mindenkori rangsorát kövessük*. Ha ezt társadalomgazdasági síkra vetítjük, gazdaságpolitikánknak további, azaz harmadik megközelítően önálló célkitűzéséhez jutunk. Értelme szerint a termelékenység fokozására ne csak a társadalomgazdasági egyensúly lehető megőrzésének, hanem egyúttal a közületi szükségletek rangsorának szemmeltartásával törekedjünk.

A szükségleti rangsor követése

Egyensúly és rangsor

Láttuk, hogy az egyéni szükségletkielégítés sorrendjének szempontjai általában a közületi szükségletekre is érvényesek. A szükségletek kielégítésének oszthatósága itt is előfeltétel. Az egyensúly mármost, amelyről az imént beszéltünk, korántsem jelentheti közületi szükségleteink valamenynyijének egyenlő fontosságát, hanem csupán rangsoruknak megfelelő elrendezésüket. Az *egyensúly* és a *rangsor* ily értelemben elválaszthatatlanul kapcsolódnak egymásba. Ebből a kapcsolatból a közületi határhaszon jelentősége is jól ki-domborodik. Részleteibe bocsátkoznunk itt azonban nem szükséges. A közületi fejlődésnek adott fokán különböző közületi szükségleteink adott kielégítési foka mindig egyensúlyi helyzetnek fogható fel. Ha a kielégítést tovább kívánjuk fokozni, közületi szükségleteink rangsorának értelmében fogunk eljárni. További gazdaságpolitikai eszközeinket ezen rangsor szerint fogjuk egyes közületi szükségleteink között megosztani. Egyúttal azonban arra is figyelemmel leszünk, hogy társadalomgazdasági egyensúlyunkban súlyosabb rázkódtatásokat elő ne idézzünk. Az egyensúly mozgó jellege viszont éppen az alapjául szolgáló szükségleti rangsor változásaiban, fejlődésében jut kifejezésre. Közületi termelékenységiünket a szerint fogjuk laktanyáknak, kórházaknak vagy iskoláknak építése, esetleg érceknek, erdőknek vagy gabonának termelése felé irányítani, amint elsődleges közületi céljaink egyensúlyi rangsorában átmenetileg inkább hatalompolitikai, társadalompolitikai vagy pedig művelődéspolitikai célok nyomulnak előtérbe.

Termelékenység és rangsor

177. S. Rangsorváltozások.

Az *egyéni* szükségletek rangsora egyénenként és időnként erősen változó. Ezt már egyéni életszükségleteink, művelődési és fényűzési szükségleteink viszonylagos fontosságának kapcsán is megállapítottuk. A *közületi* szükségletek ingadozásai mérsékeltebbek. Ennek két szembeötlő oka is van. Először az, hogy az egyénnek még életszükségletei is legott elhalványulnak, amint esetleg valamely fényűzési szükségletének, hóbortjának kielégítetlensége arra bírja, hogy életét eldobja magától, azaz öngyilkosságot kövessen el. A *közület* ezt nem teheti. A *közületi* élet folyamatossága mindenképen szilárd alapja marad a *közületi* szükségletek rangsorának. Másodszor pedig arra kell gondolnunk, hogy végeredményben a *közületi* szükségletek is csak különleges egyéni szükségletek sokaságából jönnek létre. Ezen a sokaságon belül pedig a különböző irányú egyéni ingadozások bizonyos mértékben kiegyenlítik egymást: már a nagy számok statisztikai törvényén át is megközelítő egyenletességet hoznak létre. A változásoknak tehát bizonyos letompítását idézik elő. *Közületi* szükségleteink rangsora ezáltal válik csak viszonylagosan annyira szilárdká, hogy gazdaságpolitikánk a termelékenység irányítását reá alapíthatja.

Azonban csak *viszonylagos szilárdságról* szólunk. A változások tehát általában nem máról holnapra forgatják fel a *közületi* szükségletek rangsorát, hanem többnyire csak fokozatos eltolódásokat hívnak benne létre. A *közületi* szükségletek hatékonyságának és mögötte a *közületi* hatalmi többségnek, valamint általában a *közületi* hatalomnak jelentősége itt megint döntő súllyal esik latba. Láttuk, hogy mindig bizonyos ideig tart, amíg valamely közszükséglet *közületi* szükségletté tud emelkedni. Hasonlóképpen a *közületi* szükségletek rangsorának eltolódásai is többé-kevésbé csak fokozatos átmenetben szoktak érvényesülni. Ezekből az átmenetekből ismerhetjük meg *közületi* szükségleteink hosszú hullámú fejlődési irányát.

178. S. Társasodás és nyugatiasodás.

Tapasztalataink azt mutatják, hogy a *közületi* szükségletek fejlődése évszázados viszonylatban minden művelődés

A közületi szükségletek fejlődésének megközelítő egyöntetűsége életében megközelítőleg egyöntetűen alakul. Ezt az egyöntetűséget részben mennyiségi és részben minőségi vonatkozásban állapíthatjuk meg. Mindkét vonatkozással foglalkoztunk már, amidőn fentebb a különböző közületek fejlődéséről és hanyatlásáról, valamint rangsorukról szoltunk. Most még az ott mondottakat jelen társadalomgazdasági viszonyainkra alkalmazhatjuk.

A társasodás értelme Társadalomgazdasági fejlődésünk szempontjából az egyes országok és az egyes földrészek között manapság is jelentékeny különbségeket látunk. Abban azonban a földkerekségnek minden országa többé-kevésbbé hasonlít egymáshoz, hogy manapság a közületi szükségleteknek előnyomulását mutatják. Az egyéni szükségletek pedig megfelelően háttérbe szorulnak. Más szóval: manapság többé-kevésbbé az egész földkerekségen egyre több egyéni szükségletünkről gondoljuk, hogy viszonylagosan legjobb kielégítésüket akkor kaphatják, ha előbb közületi szükségletekké alakítjuk át őket. Fejlődésünknek ezt a folyamatát eltársasodásnak vagy, egyszerűbben, *társasodásnak* (kollektivizálódásnak) nevezhetjük. Nyilvánvaló, hogy mind foka, mind pedig üteme egyes közületeinkben erősen különböző. Közületi szükségleteink mennyiségi fejlődésének mégis társasodásunkban leljük közös nevezőjét.

A jóléti politika viszonylagos erősödése Minőségi vonatkozásban manapság is általában annak a fokozatos eltolódásnak van döntő súlya, amelyet az elsődleges közületi célok sorában már fentebb is láttunk. Minél inkább szilárdultak meg az egyes államok kifelé és befelé, hatalmi politikájuk annál inkább veszít viszonylagos lendületéből. Helyét annál inkább a jóléti politika célkitűzései foglalhatják el. Ezeknek sorában is először a társadalmi politika tör előtérbe, mert fájdalmasan érezhető osztályellentéteink sürgősebb orvoslást követelnek. A művelődési politika viszont inkább a jövőbe tekint. Jelen közületi szükségleteinktől vonja el azokat az eszközöket, amelyeknek segítségével jövőbeli anyagi közületi szükségleteink tökéletesebb kielégítését kívánja elősegíteni. A jövőért hozott jelen áldozat pedig mindig tekintélyes gazdasági erőt árul el. Ezért azt látjuk, hogy minél fejlettebb, minél érettebb valamely közületünk, jóléti politikáján belül is általában annál nagyobb figyelmet képes művelődési politikájának szentelni. A fejlő-

désnek ily évszázados vonalát általában nyugati művelődésünknek országai mutatják. Az utóbbi évtizedekben azonban és különösen a világháború óta a Kelet országai is gyors lépésben követik a Nyugat példáját. Ezt a folyamatot nevez- *Nyugatiaso-*
zük *nyugatiasodásnak*. Lényege az, hogy a nemzeti közület *dás*
anyagi eszközeit egyre nagyobb mértékben fordítja jólétpolitikai célokra. Más szóval: a gazdaságpolitika oly irányokban fejleszti a termelékenységet, amelyben a hatalmi politika rovására egyre inkább a társadalmi politika, majd pedig a művelődési politika céljai domborodnak ki.

Mellesleg megemlíthetjük, hogy a nyugatiasodás nem egyoldalú folyamat. Vele szemben némi *keletiesedés* is érvé- *Keletiesedés*
nyesül. Részben még manapság is élő és erősen hangsúlyozott keleti vonás a lemondás vagy önmegtagadás (asztkézis), mely nyugati fejlődésünk középkorában dívott. Amennyiben újabban egyéni és közületi szükségleteink csökkentésében, részleges elfojtásában látjuk gazdasági bajaink gyógyszerét, nálunk is keleti befolyások éreztetik hatásukat. Itt azonban csak rövid életű, átmeneti jelenségekről lehet szó. *A lemondás*
Termelésünk lényegének fejtegetésénél is láttuk már, hogy *jelenségei*
hosszabb lejáratra az eszközök gyarapítása, közületi vonat- *csak átmenetiek*
kozásban tehát a termelékenység fokozása útján keressük csak a gazdaság alapvető kérdésének megoldását. A nyugatiasodás ilyenképen általában sokkalta fontosabb folyamat, mint a keletiesedés.

179. §. A gazdasági fejlődés mozgalmas és nyugodt korszakai.

Átmeneti kilengések egyébként is rendkívüli helyzeteket teremthetnek gazdaságpolitikai céljaink rendjében. Amíg a közületi szükségletek rangsorváltozásainak évszázados üteme érvényesül, az anyagi termelékenység irányai viszonylagosan szilárdak. Ilyen viszonylagosan „nyugodt”, „rendes” *Nyugodt*
időkben a termelékenység fokozódásának célja mint önálló *idők és ön-*
célkitűzés nagy nyomatókkal kerül a gazdaságpolitika elő- *álló gazda-*
terébe. Aminthogy a társadalomgazdasági egyensúly megőrzésének is ilyenkor megfelelően nagy jelentőséget tulajdonítunk. Ilyenkor ugyanis szívesen felejtjük el szóbanforgó gazdaságpolitikai célkitűzéseink függőségét és az elsődleges *ságpolitikai*
célkitűzések

közületi céloknak a háttérben meghúzódó alapvető jelentőségét. Társadalomgazdasági fejlődésünknek megközelítőleg nyugodt korszakaiban tehát büszkén állítjuk, hogy gazdaságpolitikánkat annak önálló céljai irányítják.

Mozgalmas idők és idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzések Amint viszont „mozgalmas“, „rendkívüli“ időkbe lépünk, a helyzet legott megváltozik. A mozgalmat többé-kevésbé mindig ennek vagy annak az elsődleges közületi célnak előnyomulása okozza. Ilyenkor megfelelő nyomatékkal hangsúlyozzuk tehát a gazdaságpolitika idegen eredetű céljait. Az önálló gazdaságpolitikai célkitűzéseknek viszont hanyatlásán kesergünk. Pedig közelebbről nézve, csak arról van szó, hogy a közületi szükségletek évszázados rangsorváltozásával szemben rövidlejárátú kilengések lépnek fel. A gazdaságpolitikai célkitűzések függőségét, azaz az elsődleges közületi célok gazdaságpolitikai súlyát most élenként érezzük. Világosan látjuk, hogy mozgalmas időkben gazdaságpolitikánk idegen eredetű céljaié az ütőkártya. Ilyen mozgalmas időt jelentett a világháború és a békekötések korszaka. Ujabban pedig az 1929-ben kitört világgazdasági válságot is ilyennek foghatjuk fel. A társasodás és a nyugatiasodás lendületében háborúutáni gazdaságpolitikánk mintegy megállapodott, nyugodt ütemű termelékenységet tűzött ki már maga elé, amelynek háttérében észrevétlenül emelkedtek egyre magasabbra a művelődési politika céljai. A világgazdasági válság forratagában először társadalompolitikai célok kerültek a gazdaságpolitika előterébe. Az általános nemzetközi bizalmatlanság azután csakhamar hatalmi térre is átnyult: fegyverkezési törekvések és egyéb hatalmi célkitűzések előtt kellett fejét meghajtania a gazdaságpolitikának is. Jól érezzük azonban, hogy itt csak hosszú hullámú közületi fejlődésünknek rövidebb lejárátú rázkódtatásáról van szó, amelynek elmúlásával visszakanyarodunk majd megint az évszázados irányvonal útjára. Akkor újból a gazdaságpolitika önálló célkitűzéseinek jelentősége fog emelkedni.

Hosszú hullámok és átmeneti rázkódtatások

180. S. Önálló gazdaságpolitikai céljaink alaki és anyagi érvénye.

A termelékenység fokozása mint merőben *alaki* gazdaságpolitikai cél egyaránt érvényesül akár nyugodt, akár pe-

dig mozgalmas időket élünk. Jól értsük meg: mint merőben alaki cél. Hiszen tudjuk, hogy elsődleges közületi céljaink szabják meg mindenkor a termelékenység irányait és értelmét. Alapjában véve egyaránt így van ez mind nyugodt, mind pedig mozgalmas időkben. Valamilyen termelékenységi eszménye a mozgalmas időknek is van. A gazdaságpolitikát ők is ennek az eszménynek elfogadására kényszerítik. Aminthogy a társadalomgazdasági egyensúlyról és a közületi szükségletek helyes rangsoráról is megvan a maguk elképzelésük. Ily vonatkozásban a gazdaságpolitika szóbanforgó önálló céljainak egészen általános és kérlelhetetlenül érvényesülő alaki érvénye van, akárcsak a gondolkodástan (logika) vagy pedig a mennyiségtan általános törvényszerűségeinek.

Másként áll a dolog, ha önálló gazdaságpolitikai céljaink anyagi érvényét nézzük. Ha tehát azt kérjük, hogy gazdaságpolitikai kérdéseink tartalmi megoldásában vajjon mennyire támaszkodhatunk rájuk. A nyugodt és a mozgalmas idők közötti különbség csupán itt válik fontossá. Mozgalmas időkben ugyanis anyagilag, tartalmilag túlnyomórészt idegen eredetű gazdaságpolitikai céljaink veszik át a vezetést. A fejlődés nyugodtabb korszakaiban viszont ily vonatkozásban is messzemenően támaszkodhatunk önálló gazdaságpolitikai céljainkra. Ezeknek anyagi érvénye tehát a közületi fejlődés hosszú hullámú irányának és rövidlejáratú kilengéseinek egymásközi erőviszonyán múlik. Minthogy pedig tapasztalataink azt mutatják, hogy az évszázados irányzat végeredményben ezen a téren is mindig erősebbnek szokott bizonyulni, megállapíthatjuk, hogy az önálló gazdaságpolitikai célkitűzéseknek anyagi érvénye is tekintélyes. Itt egyúttal a közületi szükségletek rangsorának jelentősége is világosan domborodik ki: ennek a rangsornak megközelítő szilárdsága az a kapu, amelyen át önálló gazdaságpolitikai célkitűzéseink általános alaki érvényük mellett anyagi fontosságot is kapnak. Más szóval: közületi fejlődésünknek megvannak a maga általános törvényszerűségei. Csak nagy körvonalaikra mutathattunk rá. Közelebbi szemléletükből azonban részleteik is ugyanily határozottsággal világlanak ki. Ezeknek a törvényszerűségeknek felismerése ad értelmet

A gazdaságpolitika önálló céljainak általános alaki érvénye

Az önálló célok anyagi érvényének viszonylagossága

A rangsor szempontjának kiemelkedő fontossága

közületi szükséglettrangsorunk követésének mint a gazdaságpolitika önálló céljának.

181. §. Szabad és kötött gazdaság.

Még egy lényeges összefüggésre kell itt figyelni. Amíg a gazdaság-társadalomgazdasági fejlődésünk nyugodtan halad a társadalompolitika ön-sodás és a nyugatiasodás útján, az egyes nemzetgazdaságok közötti különbségek fokozatosan halványulnak. Láttuk, hogy ezen az úton a gazdaságpolitika önálló céljai anyagilag is aránylag nagy súllyal érvényesülnek. Megállapíthatjuk tehát, hogy a gazdaságpolitika önálló célkitűzései a nemzetközi gazdasági közeledés, azon túl pedig az erőteljesebb világgazdasági egybefogás felé terelnek bennünket. Állításunkat az a tény is alátámasztja, hogy a gazdaságpolitika önálló céljai a gazdaság fogalmából erednek. Nyilvánvaló azonban, hogy ennek a fogalomnak az egész földkerekségen egyöntetű általános értelme van.

Közületek különválása viszont és az egyes közületek közötti különbségek, valamint ellentétek az elsődleges közü-
A gazdaság-politika ide-let
gen eredetű
céljai és
nemzet-
gazdasági el-
zárkózás
 leti célokból fakadnak. Minél sajátosabb hatalompolitikai, művelődéspolitikai és társadalompolitikai célkitűzései vannak egyes közületeinknek, általában annál inkább törekednek gazdasági téren is önállóságra. Ez pedig megfelelő nemzetgazdasági elzárkózást, a nemzetközi munkamegosztás megfelelő mérvű tagadását jelenti. A zárt nemzetgazdaság csak erőskezdő gazdaságpolitikai beavatkozással, tehát a kötött gazdálkodás rendszabályaival tartható fenn. Idegen eredetű gazdaságpolitikai céljaink ilyképen inkább a kötött gazdaság felé sodornak bennünket. A tapasztalat is azt mutatja, hogy társadalomgazdaságilag mozgalmas időkben, amikor idegen eredetű gazdaságpolitikai céljaink előtérbe lendülnek, legott a nemzetgazdasági elzárkózás és a kötött gazdaság jelszavai kezdenek uralkodni. Amint viszont lecsendesednek viszonyaink, és amint a gazdaságpolitika önálló céljai kerekednek megint felül, a világgazdasági egyetértés és vele együtt a gazdasági szabadság útjaira terelődünk.

182. §. Feltételes és feltétlen gazdaságpolitikai szabályok.

Mérlegeljük mármost a gazdaságpolitika önálló és idegen eredetű céljai közötti különbség következményeit. Minden gazdaságpolitikai kérdésnek két része van: a ténykérdés és a célkérdés. Az előbbi gazdaságpolitikai kérdéseinknek azon részeire vonatkozik, amelyeknek ténybeli jellegük van, amelyeknek felderítése tehát a tényálladék megállapítását jelenti. A tekintetbejövő gazdasági tényezők idő- és helybeli, mennyiségi és minőségi vonásait vesszük itt — különösen történeti és statisztikai szempontból — számba. A tényálladék teljes felderítése, azaz a ténykérdés megoldása után merül fel előttünk a célkérdés. Azt kérjük most, hogy a tényálladéokra való tekintettel milyen irányba, milyen célok elérése felé alkalmazzunk gazdaságpolitikai rendszabályokat, azaz milyen célok szolgálatában használjuk fel a rendelkezésünkre álló gazdaságpolitikai eszközöket. Amennyiben megközelítőleg önálló gazdaságpolitikai célokra támaszkodhatunk, célkérdésünk máris megoldást nyert. Ebben az esetben ugyanis céljainkat mint megközelítőleg *feltétlen* (kategóri-
kus) érvényű követelményeket, előírásokat vagy szabályokat (normákat) minden további megfontolás nélkül vetíthetjük gazdaságpolitikai magatartásunkra. Így szólhatunk tehát: ha ez a tényállás, akkor gazdaságpolitikai téren ezt kell tennünk.

Ha azonban idegen eredetű gazdaságpolitikai céljaink jönnek tekintetbe, akkor állásfoglalásunk nemcsak a ténykérdés megoldásától, hanem az elsődleges közületi célokról és a föléjük felépülő általánosabb emberi céloknak egész terjedelmes ranglétrájáról, rendszeréről alkotott felfogásunktól is függni fog. Végeredményben tehát az általános művelődési célokról és a legmagasabb metafizikai, erkölcsbölcseleti és társadalombölcseleti vonatkozású célokról szóló véleményünktől is. Ebben az esetben csak *feltételes* (hipotétikus) érvényű gazdaságpolitikai szabályokhoz juthatunk. Érvényük ugyanis a szóbanforgó idegen területeken kialakult álláspontunktól is függ. Tételünket itt tehát csak így állíthatjuk fel: ha ez a tényállás és ha a szóbanforgó idegen,

azaz nem gazdasági kérdésekkel szemben ez az álláspontunk, akkor gazdaságpolitikai téren ezt kell tennünk.

Említett „feltétlen“ gazdaságpolitikai szabályaink feltétlenségét sem szabad túlszigorúan felfognunk. Hiszen fentebb eleve is csak *megközelítőleg* feltétleneknek mondtuk őket. Ha az összefüggéseket alaposabban nézzük, itt is gondosan tekintetbe kell vennünk mindazon bonyolult vonatkozásokat, amelyeknek alapján még önállóknak mondott gazdaságpolitikai célkitűzéseink is végeredményben az elsődleges közületi célok függvényei. Ezek az összefüggések a szóbanforgó feltétlenséget megfelelő értelemben és mértékben lerontják.

135. §. Ténymegállapító és célkitűző gazdaságpolitika.

Az idevágó átmeneti eseteknek is sokféle változata van. Már csak rájuk való tekintettel sem beszélhetünk a feltételes és a feltétlen gazdaságpolitikai szabályoknak éles elkülönüléséről. A háttérben átmeneti jelenségeinknek megfelelően bő sorozata homályosítja el azt a határvonalat is, amelyet önálló és idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzéseink között húzni igyekeztünk. Minden fogalmi nehézség ellenére azonban hasznosnak látszik, hogy az elkülönítést itt is meg-ejtsük. Ha megejtésétől csak azért riadnánk vissza, mert szóbanforgó határvonalaink nem teljesen élesek, helytelenül járnának el. Hasonlóan helytelenül és fonákul, mint az, aki csak azért nem kívánna igazat mondani, jót tenni vagy egészséges lenni, mert az igazság és a hazugság, a jó és a rossz, valamint az egészség és a betegség között éles határvonalat húzni nem tudunk. Szóbanforgó *elkülönítésünk* már csak azért is igen fontos, mert tőle függ egész gazdaságpolitikánknak mind gyakorlati, mind pedig tudományos jelentősége.

Ha a gazdaságpolitikának csak idegen eredetű céljai és megfelelően csak feltételes érvényű szabályai lennének, akkor a gazdaságpolitikus tevékenysége csak tények megállapítására szorítkozhatnék. Feladata csupán annak megállapítása lehetne, hogy a gazdaságpolitikában adott célok elérésére mily eszközök vezetnek, hogy adott eszközök alkalmazása milyenemű hatások előidézését, azaz milyen célok eléré-

sét eredményezi és hogy ehhez képest általában mily összefüggések állanak fenn az adott célok és az adott eszközök között. Esetleg még a lehető célokat és a lehető eszközöket is hasonló síkon rendszerezhetné. Azt azonban meg nem mondhatná, hogy a gazdaságpolitikának vagy valamely gazdaságpolitikai rendszabálynak mi legyen a célja. A gazdaságpolitika céljai ebben az esetben ugyanis mindig idegen területeken születnének meg. Ilyképen mindig a bölcselőnek, a kül- és belpolitikusnak, a művelődéspolitikusnak vagy a társadalompolitikusnak kellene őket eldöntenie. A gazdaságpolitikus mindig csak *másodrangú*, kiszolgáló minőségben, mintegy gazdasági szakértőként szerepelhetne. Amaz egyéb, célkitűző politikusoknak lehetne csupán ténymegállapítással segédkező és végrehajtó szerve. Ha mégis gazdaságpolitikai célt tűzne ki, ezt nyilvánvalóan nem mint gazdaságpolitikus, hanem már mint művelődéspolitikus, társadalompolitikus stb. tenné.

A valóság azonban egészen más képet mutat. Tekintet- *A gazdaság-
tel arra, hogy megközelítően önálló gazdaságpolitikai cél-
politikusan te-
jaink is vannak, a gazdaságpolitikus mint ilyen is kitzűzheti-
vékenységé-
őket. Sőt helyesen, azaz kellő szakismeretek alapján kizáró-
nek első-
lag ő tűzheti ki. Valódi szerepe tehát általában korántsem
rangú sze-
szolgáló, másodrangú, hanem az említett egyéb politikusoké-
repe
val egyenrangú. A gazdaságpolitika szűkebb területén pedig
kétségtelenül vezető, azaz elsőrangú.*

Egészen megváltozik a gazdaságpolitikai gondolkör- *A gazdaság-
jellege is. Ha ugyanis csak idegen eredetű gazdaságpolitikai
politika té-
céljaink lennének, akkor az egész gazdaságpolitika csupán
nyeket ma-
vajni vérszegény, eszközi tényeket megállapító és magya-
gyarázó és
rázó (explikatív), valamint *eszközöket kereső* (instrumen-
eszközöket
tális) gondolkört jelenthetne. Minthogy azonban meg-
kereső fel-
közelítően önálló gazdaságpolitikai célkitűzéseink is vannak,
adatköre
a gazdaságpolitikai gondolkör magasabb általánosításaiban
Gazdaság-
célkitűző (normatív) tudományágnak tekinthető. Ezzel azon-
politikai cél-
ban még távolról sem állítjuk, hogy a gazdaságpolitika tu-
kitűzés
dománya nem elméleti (teoretikus) jellegű. Hiszen bőven
*A gazdaság-
volt alkalmunk látni, hogy mennyire általánosított (generali-
politika tu-
zált) és elvont (absztrakt), azaz elméleti területei vannak.
dományá-
Helyes megítélés alapján a gazdaságpolitika általánosított
nak elméleti
gondolkörét csak a tágabb értelmű gazdaságelmélet egyik
jellege**

*Oksági és
célú néző
megismerés*

*A gazdaság-
politika is
csak jelentő
módban
szólhat*

részének mondhatjuk. És pedig célkitűző részének. Olyan részének tehát, amely nemcsak az ok és okozat szerint irányuló, tehát az oksági (kauzális) megismerés alapján áll, mint a szabad gazdaság összefüggéseinek elméleti gondolatköre, hanem egyúttal a célú néző (teleológikus) megismerést is igénybe veszi. A megismerésnek ez a módja semmivel sem kevésbé tudományos jellegű, mint az oksági megismerés. Általában legalább is ugyanolyan jól igazolt ismeretekhez juttat bennünket. Azt se gondoljuk, hogy a célú néző megismerés csak felszólító módon (imperativusban) fejezheti ki eredményeit. Ő is jelentő módot (indikativuszt) használ, amidőn először célokat állapít meg és azután az alkalmas eszközökre mutat rá. A gazdaságpolitika tehát eredetileg mindig így mondja ki tételeit: a társadalomgazdasági életbe való beavatkozás célja ez, alkalmas tételei pedig ezek. Csupán nyelvtani egyszerűsítéssel élünk, amidőn így szólunk: a gazdaságpolitika ezt tegye, vagy a gazdaságpolitikának ezt kell tennie.

II. Gazdaságpolitikai célrendszerek.

184. §. Társadalmi igazság. — 185. §. Egyénies és nemzeties fel fogás. — 186. §. Anyagias és eszményies álláspont. — 187. §. Szabad gazdaság és bolsevizmus. — 188. §. Állami tőkegazdaság, nemzeti szocializmus és fascizmus. — 189. §. Gazdaságpolitikai ellentétek. — 190. §. Vegyes gazdaságpolitikai rendszerek. — 191. §. Az önálló gazdaságpolitikai célok rendszerei.

184. §. Társadalmi igazság.

*Közületi ér-
tékelés és
társadalmi
igazság*

Ha mármost azt nézzük, hogy a gazdaságpolitikai beavatkozásnak különböző értelmezése manapság milyen legáltalánosabb gazdasági célrendszerekhez vagy, röviden, gazdasági rendszerekhez vezet, jó lesz mindenekelőtt mégegyszer visszatekintenünk az egyéni és a közületi értékelés közötti erőviszony kérdésére. Vele kapcsolatosan még egy tényezőre kell figyelniünk, mely a közületi szükségletek létrejötténél döntően fontos szerepet szokott játszani. Vajjon miért kívánjuk, hogy közszükségleteink egy része közületi eszközök segítségével elégíttessék ki és vajjon miért emeljük őket ily-

képen közületi szükségletekké? Mert csak ily módon látjuk biztosítva azt, hogy a kielégítésben részesülő minden egyén igazságos mértékben fog egyéni áldozatot hozni a közös kielégítés érdekében. Ha a *társadalmi igazság* gondolatára súlyt nem vetnénk, akkor elvégre mindegy lenne, hogy ki milyen mértékben járul hozzá a maga egyéni eszközeivel a közös cél eléréséhez. Más és korábban már letárgyalt kérdés persze az, hogy vajjon a közös cél így egyáltalán elérhető lenne-e. A társadalmi igazságra való törekvésünk mindenképpen nyomatékkaal jön tehát tekintetbe, amidőn közületi eszközök alkalmazása mellett törünk lándzsát és egyes köz-szükségleteinket ilyképen közületi szükségletekké tesszük.

Mindig vannak azonban egyesek, akik derűs *bizakodás-sal* (optimizmussal) nézik az emberi természetet és a társadalom természetes fejlődésének jövőjét. Szerintük a természetes egyéni önzés hatásai a társadalomban kiegyenlítik egymást és természetes egyensúlyukkal önmaguktól is létrehozzák, sőt biztosítják a társadalmi igazságot. Az ily bizakodó álláspont az egyéni szükségletek pártjára fog állni. Az egyéni értékeléstől várja ugyanis leginkább a társadalmi igazság megvalósulását. Akit viszont sötét *bizalmatlanság* (pesszimizmus) tölt el az emberi természet és a társadalom természetes rendjével szemben, az önző ösztöneink természetes játékától sem fog sok jót várni. Azt fogja követelni, hogy az önzésnek korlátokat szabjunk. A közületi értékelést széles területen fogja helyeselni. Megfelelően sok esetben csakis a közületi szükségletkielégítéstől fog sikert várni. Azok az összefüggések is minden vonatkozásukban szorosan idetartoznak, amelyeket fentebb a közületi szellem értelmezése kapcsán fejtegettünk.

A társadalmi igazság tekintetében még egy további fontos megkülönböztetést kell tennünk. Aki az igazságot úgy képzeli el, hogy minden egyén képességeihez és minden képesség teljesítményeihez mértben részesüljön juttatásokban vagy jutalomban, az megint inkább az egyéni értékelés híve lesz. Itt a szétosztó vagy *kiosztó* (διαμεμητική) igazság álláspontjáról van szó. A juttatást a jövedelemeloszlásban szétosztott vagy kiosztott résznek fogja fel. Jól tudja, hogy a nagy képességű és erős egyénnek megfelelően nagy jövedelme lesz, ami őt még hatalmasabbá, még erősebbé teszi.

Bizakodó és bizalmatlan társadalom-gazdasági felfogás

A kiosztó társadalmi igazság elve

A csekély képességű, gyenge egyén viszont csak megfelelően kevés jövedelmet kaphat. Ennek következtében még nagyobb erőtlenségbe süllyed. A kiosztó igazság szerint ilyen a társadalom természetes és helyes rendje. Hívei az egyéni értékelésre épített szabad gazdaságban fogják tehát a legjobb megoldást látni.

A kiegyenlítő társadalmi igazság indoklása

Más értelemben ítéli meg az összefüggéseket a *kiegyenlítő* (διορθωτική) igazság felfogása. A természetes egyéni képességek és az egyéni teljesítmények különbözőségét nem tagadja. Hangsúlyozza azonban, hogy minden emberben a Teremtéstől beléoltott egyenlő emberi méltóság lakozik. Követeli, hogy ennek egyenlően nagy súlyát a mérleg mindkét serpenyőjébe odategyük, mielőtt a különböző teljesítményeknek sokkalta kisebb súlyát egymáshoz mérnénk. Az egyenlő nagy súlyok mellett a kisebb súlyok különbözősége csak megfelelően kisebb arányban érvényesülhet. Ha *A* ötször oly csekély teljesítményt mutat csak, mint *B*, akkor a kiosztó igazság szerint ötszörte oly csekély juttatásban kellene részesülnie, mert $1 : 5 = \frac{1}{5}$. Ha azonban mind *A*-nak, mind pedig *B*-nek teljesítményeihez megfelelően nagy egyenlő súlyokat, mondjuk 20-at, számítunk hozzá, akkor *A* már csak kevesebb, mint ötödrésszel kap kisebb juttatást, mint *B*. Hiszen $(1 + 20) : (5 + 20) = \frac{21}{25}$, tehát több mint $\frac{4}{5}$. Az erős egyén ilyképpen még mindig valamivel többet kap a jövedelemeloszlásban. Ez a többlet azonban nem elegendő ahhoz, hogy őt még sokkal erősebbé tegye. A gyenge viszont annyit kap, hogy abból a jövőben erősítheti magát. Ezen az úton nagy társadalomgazdasági különbségeink fokozatosan kiegyenlítődnek. Innen a kiegyenlítő igazság neve. Álláspontja inkább a közületi értékelés lesz. Ezen át a mesterséges kiegyenlítés ugyanis kétségtelenül jobban valósítható meg. A közületi szükségleteknek tehát megfelelően nagy fontosságot fog tulajdonítani.

Könnyű mármost belátnunk, hogy a derűsen *bizakodó* *Bizakodás és társadalmi felfogás* általában inkább a *kiosztó* igazság elveit vallja. A *bizalmatlanság* pedig általában inkább a *kiegyenlítő* igazság felé hajlik. Az előbbi annál egyoldalúbban partolja a szabad gazdaságot. Az utóbbi viszont annál erélyesebben követeli a közületi gazdaság kiterjesztését.

185. S. Egyénies és nemzeties felfogás.

Az, hogy vajjon a kiosztó vagy pedig a kiegyenlítő igazság mellé állunk-e, erkölcsi és mögötte erkölcsbölcseleti meggyőződésünkön fog mulni. Tudjuk azonban, hogy ez csak *Társadalom-bölcseleti felfogás és gazdaság-politikai cél-kitűzés* egyik része a közületi gondolkodásunk szempontjából mérv-adó világnézetünknek. Társadalombölcseleti és metafizikai részei is hasonlóan fontosak. Csupán a gyakorlati élethez való közelségük vonatkozásában van közöttük némi különbség. Világnézetünknek a gazdaságpolitikához legközelebb eső része erkölcsbölcseleti állásfoglalásunk szokott lenni. Ez többé-kevésbbé mögötte álló társadalombölcseleti felfogásunktól szokott függni. Ha pedig még tovább távolodunk a gyakorlati élettől, világnézetünknek kiinduló pontjához, alapvető részéhez, azaz metafizikai nézeteinkhez jutunk. Ha mármost ebben a sorrendben haladunk, akkor második helyen *társadalombölcseleti* felfogásunkat kell szemügyre vennünk.

Aki azt vallja, hogy minden társadalmi egyesülésnek nemcsak alapja, hanem célja is az egyén, az *egyénies* felfogása (individualizmusa) alapján nyilvánvalóan az egyéni értékelésre szavaz. Azt mondja, hogy a társadalmi kötelékek az egyének javáért jöttek létre, miért is fejlődésük, átalakulásuk és esetleges feloszlásuk szintén csakis az egyén java szerint igazodhat. A társadalmat gépezethez (mechanizmus-hoz) hajlandó hasonlítani, amelyet szükség esetén bármikor szétszedhetünk, átalakíthatunk és amelynek egyes részei, az egyének, önmagukban is megállnak, megélnek. *Egyénies álláspont*

Mások azonban a társadalmi egészekben mintegy szervesen (organikusan) élő egységeket látnak. Szerintük a társadalmi egész része, az egyén, éppen úgy az egésztől kapja *Szerves felfogás* életét, mint a testrész a szervezet egészétől. Tőle élve tehát éppoly kevésbé választható el, mint a test valamely része a test egészétől. Az egyénre kétségtelenül mindig csak mint művelt társaslényre (kultúrlényre) gondolunk. Itt a részek önkényes áthelyezésének, azaz az egész tetszés szerinti és átmenet nélküli átalakításának sincsen helye. A szervességi hasonlat alapján csakis a társadalmi egészek fokozatos, „szerves” fejlődése fogadható el. Jól látja ez az állásfoglalás is, hogy testi mivoltában az ember előbb volt, mint a társa-

dalmi egész, amint hogy merőben testi mivoltában a társadalmon kívül is megélhet. Az ember szellemi színvonalát azonban csak a társas együttlét emelte magasra. Ezen együttlét nélkül elsatnyul, elpusztul az emberben az, ami szellemi. Csak ily értelemben szüleménye az ember a társadalomnak.

Egyetemes szempont Ily értelemben áll csak az, hogy a társadalmi egész előbb volt, mint részei. Közelfekvő, hogy ez a társas vagy egyetemes felfogás (univerzalizmus, totalizmus, kollektivizmus), az állami közületben látja azt a társadalmi egészet, amelynek az egyén magát minden vonatkozásban alárendelni köteles. Nem meglepő tehát, hogy mindenképen a közületi értékelést pártolja az egyénnel szemben. Általában bizalmatlan. Nem szokott hinni benne, hogy az államban egyesült nemzet művelődési önállóságát meg tudja őrizni, ha egyidejűleg nem örkődik féltékenyen gazdasági önállóságán is. Könnyen *nemzetiessé* (nacionalistává) válik tehát oly értelemben, hogy a nemzetgazdaság lehető önállóságát vagy önelégültségét (autarkiját) többre tartja a világ gazdasági munkamegosztásnál. Ezt az önállóságot azonban nem szükségszerűen mondja végcélnek. Esetleg csupán átmeneti állapotot lát benne. A távolabbi célt ilyenkor mégis a nemzetközi munkamegosztásban keresi. Nemzetiessége (nacionalizmusa) ebben az esetben inkább csak eszközi (instrumentális, mittelhaft) jellegű. Nem öncélú (finalis, zweckhaft).

Nemzeties irány

Eszközi és öncélú nemzetiesség

Az egyénies felfogás sem mindig tagadja a nemzetállam fontosságát. Állítja azonban, hogy a gazdasági önállóság nem lényeges vonása a nemzetnek, azaz nem lényeges határozománya a nemzet fogalmának. A lehető művelődési önállóságot viszont ilyennek tartja. Általában bizakodó hangulatában úgy látja, hogy a gazdasági önállóság nem feltétele a művelődési önállóságnak. Minthogy ismeri a nemzetközi munkamegosztás előnyeit, a gazdasági *nemzetköziség* (internacionalizmus) hívéül szegődik. Annál inkább teszük ezt az egyénies gondolkozásnak *nemzetellenes* (antinacionalista) beállítású hívei. Hiszen ők a nemzeti közületet minden téren, tehát gazdasági vonatkozásában is feleslegesnek mondják.

Nemzetközi-ség és nemzetellenesség

186. §. Anyagias és eszményies álláspont.

Vessünk most még egy pillantást a metafizikai háttérre is. Az *anyagias* (materializmust) már a korábbiakban is

többször állítottuk szembe az eszményiességgel (idealiz- *Az anyagi-*
mussal). Az előbbiről mondtuk, hogy az anyag elsőbbségét *asság elve*
vallja. Láttuk, hogy szerinte a világmindenségben és az em-
beri társadalom fejlődésében az anyagi vonatkozások hoz-
ták csak előtérbe a szellemieket, miért is fontosabbak ezek-
nél. Ez a történelmi anyagiasság (materializmus) különösen
anyagi termelésünk mindenkori rendjének kezdeményező
erejét hangsúlyozza. Innen könnyen lépünk már át az er-
kölcsei anyagiasság terére. Ennek értelmében az anyagi jót
általában fölébe helyezzük a szelleminek. Anyagi szükség-
leteink kielégítését pedig általában sürgősebbnek tartjuk szel-
lemi szükségleteink kielégítésénél. Tudjuk, hogy minél tágabb-
körű a nemzetközi munkamegosztás és minél korlátlanabbul
érvényesülnek a szabad gazdaság összefüggései, általában
annál magasabb színvonalon elégíthetjük ki anyagi szükség-
leteinket. Aki tehát anyagiasságon gondolkodik, az a világgaz-
dasági értelemben vett szabad gazdaságot helyesli.

Jól látja a szabad világgazdaság anyagi előnyeit az *esz-* *Az eszmé-*
ményiesség híve is. Azt véli azonban, hogy az eszme minden- *nyíesség*
képen előbbrevaló az anyagnál. Nemcsak a világmindenség- *szempontjai*
ben volt szerinte előbb meg az eszme és nemcsak ott hozta
létre az anyagot, hanem az emberi társadalomban is az
anyagi fejlődés csak a szellemi fejlődésből táplálkozhat. A
történelmi anyagiassággal szemben nagyjában ez a történelmi *Történelmi*
eszményiesség (idealizmus) álláspontja. Szellemi értékekért *anyagiasság*
tehát nem sajnál anyagi áldozatot hozni. Ily szellemi értéket *és eszményi-*
lát az emberek társas együttélésében, különösen pedig a nem- *esség*
zeti létben. Ehhez a felfogáshoz többnyire némi óvatos bizal-
matlanság is kapcsolódik. Nemcsak a közületi értékelés mi-
nél nagyobb kiszélesbbitését fogja tehát hangsúlyozni, hanem
egyúttal a nemzetgazdaság lehető önállóságát is. Vele szem-
ben az anyagi felfogás inkább derüsen bizakodó, amidőn
a szabad világgazdaságban látja a legjobb megoldást.

Látjuk tehát, hogy a metafizikai *anyagiasság* és a társa- *Anyagiasság*
dalombölcseleti *egyéniesség* többnyire karöltve járnak. Ha- *és egyénies-*
sonlóképpen többnyire szükségképpen kapcsolódnak egybe a *ség*
metafizikai *eszményiesség* és a társadalombölcseleti *nemze-* *Eszményies-*
tiesség. Legalább is ezt mutatják gazdaságpolitikai hatá- *ség és nem-*
saikban. *zetiesség*

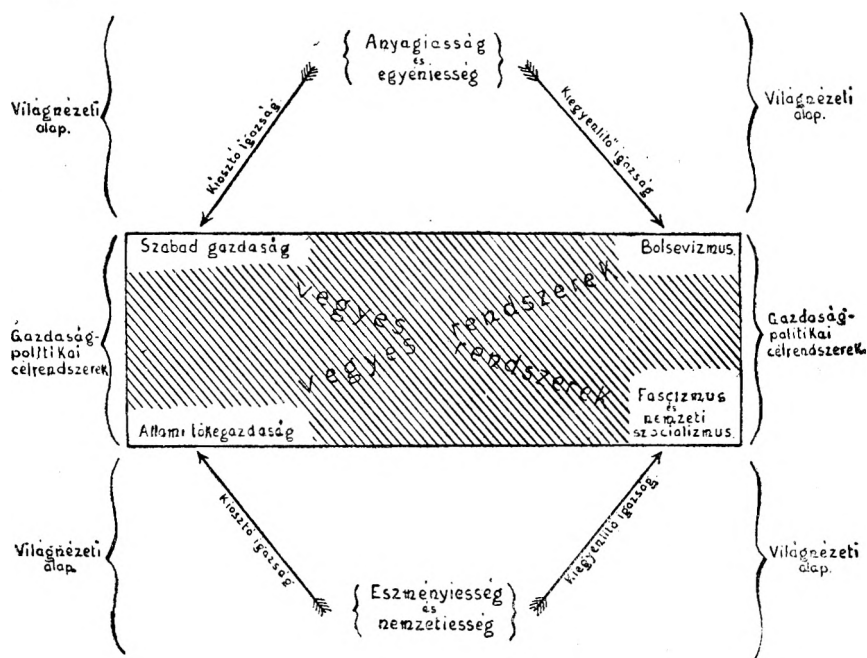
187. §. Szabad gazdaság és bolsevizmus.

Világnézeti háttér és gazdaság-politikai célrendszerek

Azokat a sokoldalú vonatkozásokat, amelyeket a különböző erkölcsbölcseleti, társadalombölcseleti és metafizikai felfogások egybevetéséből kaptunk, hozzuk most *közös nevezőre* a gazdaságpolitika terén. Figyelmünk előterében tartjuk, hogy bölcseleti világnézetünk említett elemei közvetlenül általános művelődési céljainkat befolyásolják és hogy rajtuk keresztül azután közvetve elsődleges közületi céljainkat szabják meg. A gazdaságpolitikai, tehát a másodlagos közületi célkitűzésekre csak innen származhatnak át. A közbenső állomások vizsgálata azonban itt nem lehet feladatunk. Így mindjárt a gazdaságpolitikai hatásokat nézzük. Nyilvánvaló, hogy ez a kép mindvégig a gazdaságpolitika idegen eredetű céljait fogja mutatni.

A célrendszerek ábrázolása

Sok körülményes beszédet és bonyolult körülírást takarítunk meg, ha összefüggéseinket *rajzban* (grafikailag) ábrázoljuk:

11. ábra.

Ha metafizikailag az anyagiasság, társadalombölcseleti- *Gazdasági szabadság és szabad tőkegazdaság*
 leg pedig az egyéniesség felfogását valljuk, akkor erkölcs-
 bölcseleti téren még mindig két különböző irányban köze-
 ledhetünk a gyakorlati élet gazdaságpolitikai megoldásai
 felé: vagy a kiosztó igazság vagy pedig a kiegyenlítő
 igazság irányában. Ha az előbbi irányban haladunk, akkor
 világnézeti alapfelfogásaink a *gazdasági szabadság* rendsze-
 réhez vezetnek. Ebben anyagi szükségleteink kielégítésére
 vetjük a fősúlyt. Az egyéni értékelés fontosságát hangsúlyoz-
 zuk. Egészen a nemzetközi munkamegosztás előnyeire épí-
 tünk. A társadalomgazdasági osztálykülönbségek fenntartá-
 sát pedig nem károsnak, hanem egyenesen szükségesnek
 tartjuk. Ez a tiszta vagy *szabad tőkegazdaság*, amelynek
 összefüggéseit az első könyvben tekintettük át.

A metafizikai anyagiasság és a társadalombölcseleti *A bolseviz-*
 egyéniesség alapjaiból kiindulva azonban a másik erkölcs- *mus lényege*
 bölcseleti irányban is haladhatunk. A kiegyenlítő igazság út-
 jára léphetünk. Rajta oly gazdaságpolitikai célrendszerhez
 jutunk, amely manapság leginkább az orosz *bolsevizmusban*
 valósult meg. Mint gazdaságpolitikai felfogás a szabad gaz-
 daság rendszerétől nyilvánvalóan csak egyetlen lényeges
 világnézeti vonásban különbözik. Abban, hogy minden ere-
 jével a társadalomgazdasági osztálykülönbségek kiegyenlí-
 tésére törekszik. Ennek a céljának elérése érdekében a közü-
 leti értékelésnek átmenetileg tág teret nyit. Megfelelően
 messze kiterjeszkedő gazdaságpolitikával irányít. A szabad
 gazdasággal tehát itt szögesen szembehelyezkedik. Az egyé-
 niesség és az egyéni értékelés elnyomását azonban mindig
 csak átmeneti megoldásnak tekinti. Hozzá elvben legott visz-
 sza szándékozik megint térni, amint megvalósította a társa-
 dalomgazdasági egyenlőséget. Ezt pedig éppen azáltal kí- *A bolseviz-*
 vánja megvalósítani, hogy az egyéni értékelést átalakítja: *mus át-*
 egyéni áldozatkészséget, egyenlőségi közületi szellemet igyek- *meneti és*
 szik nevelni. Végső célkitűzésként a nemzetközi munkameg- *végző meg-*
 osztást is hangsúlyozza. Tőle csak átmenetileg hajlandó el- *oldásai*
 állni. Csupán belföldi termelésének átmeneti erősítése érde-
 kében nyúl a gazdasági elzárkózás eszközeihez. Érzi, hogy
 erre a nem bolsevista nemzetgazdaságokkal vívott versenyé-
 ben szüksége van. Reménykedik viszont benne, hogy a tár-
 sadalomgazdasági egyenlőség hamarosan megvalósul az

egész földkerekségen. Hirdeti, hogy akkor a lehetőleg meszesemenő nemzetközi munkamegosztás lesz a legjobb rendszer. Helyesebben területközi munkamegosztásról kell itt szólnunk. A bolsevizmus azt állítja ugyanis, hogy a társadalomgazdasági egyensúly helyreálltával a nemzetgazdasági elkülönülés többé nem jogosult. Végeredményben tehát ebben a felfogásban is jó adagnyi bizakodás van. Igaz, hogy kevesebb, mint a szabad gazdaság rendszerében. Hiszen a bolsevizmus átmenetileg erőskező gazdaságpolitikát lát szükségesnek.

188. §. Állami tőkegazdaság, nemzeti szocializmus és fascizmus.

*Az állami
tőkegazda-
ság vezérő
szempontjai*

Más gazdaságpolitikai célrendszerekhez jutunk, ha metafizikailag az eszményiesség és társadalombölcseletileg a nemzetiesség alapjára helyezkedünk. Erkölbölcseleti vonatkozásban innen is két út nyílik meg előttünk. Ha a kiosztó igazság mellé állunk, akkor csak az *állami tőkegazdaság* (államkapitalizmus) rendszerét helyeselhetjük. Ez társadalomerkölcsi síkon, amint ábránkon látjuk, a szabad gazdaság közelében áll. Mindketten megtartják ugyanis a társadalomgazdasági osztálykülönbségeket. Abban különbözik viszont tőle, hogy a nemzetgazdaság lehető önállóságát vallja. Ezért anyagi áldozatokat is hajlandó hozni. Erőskező gazdaságpolitikával a közületi értékelést kell tehát előtérbe állítania. Itt, de csakis itt a bolsevizmus átmeneti megoldásaihoz hasonlít. Lényege az, hogy a tőke kiemelkedő termelési fontosságát nem csökkenti ugyan, de irányítását állami kézbe veszi át. A bolsevizmus viszont nem elégszik meg a tőkebefektetések irányításával, hanem a tőkejavak túlnyomó részét közületi tulajdonnak nyilvánítja. Ezzel államosítja, közületesíti (étatizálja, kommunizálja, szocializálja, kollektivizálja) a tőkére felépített egész termelést.

*A nemzeti
szocializmus
és a fasciz-
mus közötti
különbségek*

Ha az eszményiesség és a nemzetiesség a kiegyenlítő igazság álláspontjával párosul, akkor a német *nemzeti szocializmus* és az olasz *fascizmus* kínálkoznak legjobb gazdaságpolitikai rendszerekként. Gazdaságpolitikai téren a kettő között csak árnyalati különbség van. Mindkettő széleskörű gazdaságpolitikai irányítással domborítja ki a közületi érté-

kelés fontosságát. Itt mind az állami tőkegazdasággal, mind pedig a bolsevizmus átmeneti megoldásaival érintkeznek. A nemzeti szocializmus ezen az úton mégis árnyalatilag tovább megy, mint a fascizmus. Mindketten végleges megoldásként a nemzetgazdaság lehető önállósítására törekszenek. Ebben az állami tőkegazdasággal találkoznak össze. A nemzeti szocializmus általában itt is erélyesebb rendszabályokhoz folyamodik, mint a fascizmus. Végül mindketten a társadalomgazdasági osztálykülönbségek kiegyenlítésére törekszenek. Ebben megint hasonló célok szolgálatába szegődnek, mint a bolsevizmus. Míg azonban a bolsevizmus a társadalomban minden gazdasági különbséget és gazdasági csoportokra, osztályokra való tagozódást megszüntetni igyekszik, addig a szóbanforgó két rendszer a tőkegazdaságban kialakult társadalmi osztálykülönbségeket csupán más társadalomgazdasági tagozódással helyettesíti. Olyannal, amely az egyenlőséget szerintük inkább biztosítja. A nemzeti szocializmus *rendi* (ständisch), a fascizmus pedig *testületi* (korporatív) alapon alkot társadalomgazdasági csoportokat. Gazdasági tartalma mindkét rendszernek az, hogy az egyazon foglalkozási ághoz tartozó összes egyének, tehát mind a nagyobb és kisebb munkaadók, mind pedig a jobban és gyengébben fizetett munkások, egyesülnek csoportba — rendbe, testületbe — és az így felépülő al- és főcsoportok szervezetei szövik át azután a közületi gazdaság egészét. A csoportosulásnak ez a *Függőleges és vízszintes csoportképzés* módja mintegy függőleges (vertikális) irányú a szabad gazdaság vízszintes (horizontális) csoportképzésével szemben. Utóbbiban, amint láttuk, egyrészt a munkaadók, másrészt pedig a munkások különböző foglalkozási ágakra kiterjeszkedve egyesülnek. A fascizmusban a testületeknek inkább gazdasági, a nemzeti szocializmusban inkább közjogi jellege domborodik ki. A nemzeti szocializmus a társadalmi egyenlőséget is — különösen a hitel- és pénzügy terén — erélyesebben hangsúlyozza, mint a fascizmus. A két rendszer között végül még a nemzeti szocializmus faji politikájának gazdasági hatásaiként is fontos különbségek állnak elő.

189. §. Gazdaságpolitikai ellentétek.

Nézzük mármost mégegyszer jól meg ábránkat. Az egyes rendszerek között többnyire csak *részleges ellentétek* vannak.

Részleges ellentétek és részleges hasonlóságok Velük szemben azonban többnyire részleges hasonlóságok állnak. A szabad gazdaság az állami tőkegazdasággal a kiosztó igazságban, a bolsevizmus s nemzeti szocializmussal és a fascizmussal pedig többé-kevésbbé a kiegyenlítő igazságban találkozunk. Azután a szabad gazdaság a bolsevizmussal nemzetközi beállításában, az állami tőkegazdaság pedig a nemzeti szocializmussal és a fascizmussal a nemzetgazdaság lehető önállóságának hangsúlyozásában egyezik. A bolsevizmus az állami tőkegazdasághoz annyiban hasonlít, hogy átmeneti megoldásként eltér végleges céljaitól: erőskezdő gazdaságpolitikát, valamint önálló nemzetgazdasági törekvéseket mutat. Mindenirányú szöges ellentétet ilyenképpen csak a szabad gazdaság és a nemzeti szocializmus között találunk. Eh-

A szabad gazdaság és a nemzeti szocializmus közötti szöges ellentét hez az ellentéthez csupán hasonló, de nála sokkal enyhébb a szabad gazdaság és a fascizmus közötti ellentét. Szempontból az ellentétek kiéleződésének ez az iránya azért fontos, mert benne rajzolódnak ki a gazdaságpolitikának megoldásra váró kérdései. Ezt utóbb majd még részletesebben is látjuk.

190. §. Vegyes gazdaságpolitikai rendszerek.

Szélsőséges felfogások Az említett célrendszerek javarésze szélső, szélsőséges megoldást jelent. Így kell megítélnünk a szabad gazdaságot, az állami tőkegazdaságot, a nemzeti szocializmust és végső célkitűzéseiben kétségtelenül a bolsevizmust is. Láttuk azonban, hogy a jelenlegi orosz *bolsevizmus* oly átmeneti rendszabályokhoz kénytelen nyulni, amelyek alkalmazásával sokat veszít szélsőséges jellegéből. Minden részletkérdésbe

A bolsevizmus vegyes elemei szerteágazó nemzetgazdasági politikájával átmenetileg a nemzeti szocializmushoz közeledik. Hozzáfűzhetjük, hogy — legalább egyelőre — a társadalomgazdasági egyenlőséget sem hatja egészen végre. Fejlődésében ebből a szempontból bizonyos hullámvázásokat látunk. Időnként a szabad tőkegazdaságnak is valamelyes teret enged. Vele máris a hagyományos egyenlőtlenség hangjai csendülnek vissza. Igaz, hogy ezek a hangok a hullám irányváltásával legott megint letörnek. Általában mégis megállapíthatjuk, hogy a jelenlegi orosz bolsevizmus gazdaságpolitikai célkitűzéseiben sok a vegyes elem. Hasonló képet kaptunk a *fascizmusról* is. Benne

azonban az átmeneti vegyes elemek még jobban ki-
domborodnak. Végeredményben még a vele ellentétes értelmű
szabad gazdaság szempontjait sem veti meg egészen. Vi-
szonylagosan mérsékelt jellegénél fogva mind az egyéni ér-
tékeléssel, mind pedig a nemzetközi munkamegosztással
szemben némi megértéssel viseltetik. Ha tehát egészen pontos-
sak kívánnánk lenni, akkor a fascizmus helyét ábránkon nem
is a berovátkolt terület jobb alsó sarkában kellene feltüntet-
nünk, hanem valahol annak a vonalnak mentén, amelyet et-
től a saroktól a berovátkolt négyszög középpontjához húz-
hatnánk.

Ugyanezt a szempontot kell alkalmaznunk Olaszorszá-
gon és a mai Szovjetországon kívül többé-kevésbé a
földkerekség valamennyi élő gazdaságpolitikai rendszerére.
Többé-kevésbé mindannyiokat a *vegyes* célrendszerek te-
rületén kellene elhelyeznünk. Még a mai *Németországban* is
sok vonatkozásban érvényesülnek a szabad gazdaság össze-
függései. Ami pedig a *szabad gazdaságot* illeti, közismert
tény, hogy következetes egészében még a múltban sem volt
sehol érvényben. Annál kevésbé manapság, amidőn a világ-
háborúnak a gazdasági szabadsággal szögesen ellenkező fel-
fogásai erősen éreztetik még hatásukat. Fejlődésének tető-
pontját a gazdasági szabadság kétségtelenül a múlt század
közepetáján Angliában érte el. De azért még ezen a tetőpon-
ton is meglehetősen át volt szöve a közületi értékelés és a
gazdaságpolitikai irányítás szempontjaival. Manapság pedig
nyugodtan állapíthatjuk meg, hogy még Anglia is és vele
együtt az összes többi állam, amelyben a gazdasági szabad-
ság eszményeit hangsúlyozni szeretik, valóságban közelebb
áll az állami tőkegazdasághoz, mint a gazdasági szabadság
rendszeréhez. Vezérlő célkitűzéseinek egészében persze az ál-
lami tőkegazdaság sem valósult meg seholsem. A legtöbb or-
szágban nemcsak a szabad gazdaság, hanem a nemzeti szo-
cializmus és a fascizmus szempontjaival is erősen kacérko-
dik. Az utóbbi esetben középúton jár vagy pedig ide-oda in-
gadozik a kiosztó és a kiegyenlítő igazság között. Nevét is
szívesen változtatja. Minél inkább hangsúlyozza a társada-
lomgazdasági egyenlőséget, annál gyakrabban lép fel az ú.
n. államszocializmus köntösében. Ez azonban már erősen ho-
mályos idegen kifejezés, mert a társadalmi egyenlőség alap-
A mai Németország gazdasági felépítésének és a szabad gazdaságnak vegyes elemei
Az ú. n. államszocializmus

ján álló legkülönbözőbb gazdaságpolitikai rendszerekre gondolhatunk, amidőn „szocializmusról” vagy „kommunizmusról” szólunk. Ezek még szivacsosabb izmusok, mint a „kapitalizmus”: még több bizonytalanul vegyes elemet szívnak fel magukba.

Valójában úgy áll a helyzet, hogy manapság csak Németországban, Szovjetországban és Olaszországban uralkodnak határozott elnevezéssel illelhető, többé-kevésbé szélsőséges gazdaságpolitikai rendszerek. Azért, mert ezekben az országokban oly pártok jutottak úgyszólván korlátlan uralomra, amelyek határozott és egyúttal erősen szélsőséges gazdaságpolitikai elveket vallanak. A földkerekség összes többi országának helyét ábrákon valahol ott kellene beírniunk, ahol a *vegyes rendszerek* területét látjuk. Nagyobb különbségek közöttük csupán a szerint adódnak, hogy a négyesögre melyik sarkához közelednek inkább. Egyesek közülük huzamosabban tartják meg helyüket. Másokat gazdaságpolitikai pártéletük hulláma sodor a vegyes rendszerek területén ide-oda. Gazdaságpolitikai pártharcokban elhangzó szólamok ne tévesszenek meg bennünket: a legtöbb esetben habozás nélkül válogatják össze a legkülönbözőbb gazdaságpolitikai célrendszerek tetszetős elemeit. Mitsem törődnek vele, hogy ilyképen egymással esetleg homlokegyenest ellenkező célokból fűznek bokrétát. Azt, hogy pártpolitikai szólamoktól függetlenül is tényleg vegyes gazdaságpolitikai célrendszerek állnak előtérben, az egyes államok tényleges gazdaságpolitikai rendszabályaiból szintén megállapíthatjuk. Ezek pedig a pártpolitikai harcok eredői. Másodlagos közületi céljaink bennük tükröződnek vissza.

191. §. Az önálló gazdaságpolitikai célok rendszerei.

Itt egyszeriben még világosabban rajzolódnak meg az *Gazdaságpolitikai rendszerek és idegen eredetű gazdaságpolitikai célok* önálló gazdaságpolitikai célok értelmének körvonalai. Három önálló gazdaságpolitikai célról szoltunk: a termékenység fokozásáról, a társadalomgazdasági egyensúly megőrzéséről és a közületi szükségletek rangsorának követéséről. Az első központi, a másik kettőt kisegítő jellegű célnak mondtuk. Megállapítottuk, hogy önállóságuk csak megközelítő és erősen viszonylagos. Most azonban mégis látnunk kell, hogy ér-

vényük valamennyi gazdaságpolitikai célrendszerre kiterjed. Más szóval: az egyes célrendszerek közötti ellentéteket *idegen eredetű* gazdaságpolitikai céljaik különbözősége okozza. Önálló gazdaságpolitikai céljainkban viszont egyetérthetnek. A tartalmi egyetértésre vonatkozólag itt azok a szempontok mérvadók, amelyeket a közületi célok rangsorával kapcsolatosan (társasodás, nyugatiasodás stb.) mutattunk be. Ismétleten hangsúlyoznunk kell azonban: ezek a célok is csak megközelítőleg egységesek. Minél inkább közelítjük őket a gyakorlati élethez, minél inkább alkalmazott értelmükben fogjuk fel őket, annál kevésbbé azok. Annál inkább érvényesül bennük szellemi és anyagi művelődésünk térbeli sokfélesége.

Ezen a síkon nyilvánvaló, hogy nemcsak három önálló gazdaságpolitikai célt fejthetünk ki. *Sorukat folytathatjuk.* Amint azonban ezt tesszük, erősebben belejutunk már a különböző gazdaságpolitikai célrendszerek területére. Itt pedig már egyre inkább elmosódnak az önálló és az idegen eredetű gazdaságpolitikai célok közötti határvonalak. Leszállhatunk a pénz, a hitel és a gazdasági forgalom egyéb intézményeihez. Belőlük, az ő értelmükből is kifejthetünk a célt néző fogalmi megismerés útján önálló gazdaságpolitikai célokat. Ezeknek önállósága azonban már csak adott gazdaságpolitikai célrendszerünkön belül lesz érvényes. Rendszerünk idegen eredetű céljaival együtt áll és bukik. Fontoljuk csak meg, hogy mennyire különböző idevágó célképzetei vannak az egyes gazdaságpolitikai célrendszereknek. Mennyire különbözően gondolkozik a pénzről vagy a hitelről a gazdasági szabadság híve és a nemzeti szocialista. Ezen az úton tehát semmi akadálya sincs annak, hogy az önálló gazdaságpolitikai céloknak egész sorait, egész rendszereit építsük ki. Az ily célok azonban már csak egy-egy adott gazdaságpolitikai rendszer önálló céljai lesznek. Önállóságuk közvetve tehát ugyanolyan gyenge, mint amilyen erősen függnék a gazdaságpolitikai célrendszereink közötti különbségek világnézetünk alakulásától.

Láttuk viszont, hogy manapság erősen *vegyes* gazdaságpolitikai célrendszerek vannak uralmon. Bennük a világnemzeti ellentétek megközelítőleg kiegyenlítődnek. Ezzel együtt halványul el egész világnemzeti hátterük jelentősége is. Megfelelően csökken az idegen eredetű gazdaságpolitikai célok

Az önálló gazdaságpolitikai célok sorának folytatása

Vegyes célrendszerek és nyugodt idők

*Szélsőséges
célrendsze-
rek és moz-
galmas idők*

fontossága. Önálló gazdaságpolitikai céljaink súlya pedig hasonló arányban növekedik. Fordított helyzet érvényesül a szélsőséges gazdaságpolitikai célrendszerekben. Itt azonban már ismerősen hangzó összefüggéssel találkozunk. A szélsőséges gazdaságpolitikai megoldások mintegy mozgalmas rendkívüliséget jelentenek társadalmi életünkben. A vegyes megoldásokban viszont mintegy rendes, nyugodt állapotokat látunk. A nyugodt állapot éppen azért szokott időnként mozgalmassá válni, hogy a vegyes megoldások arany középútját elhagyjuk és valamelyik szélső megoldás felé közeledünk. Nyugodt időinket ilyenkor a társadalomgazdasági fejlődés mozgalmas, rendkívüli korszakai váltják fel. Arról pedig már egyéb kölcsönhatások alapján korábban is meggyőződünk, hogy fejlődésünk nyugodt szakaszaiban inkább önálló, mozgalmas eseményeinek közepette azonban inkább idegen eredetű gazdaságpolitikai céljaink kerülnek előtérbe.

III. A gazdaságpolitika eszközei.

192. §. A gazdaságpolitikai beavatkozás mélysége. — 193. §. A gazdaságpolitika eszközeinek csoportosítása. — 194. §. Az eszközök egymásközi vonatkozásai. — 195. §. Az eszközök alkalmazási területei. — 196. §. A gazdasági közigazgatás tagoltsága. — 197. §. Egységes gazdaságpolitika.

192. §. A gazdaságpolitikai beavatkozás mélysége.

*A legélesebb
gazdaság-
politikai el-
lentétek
síkja*

A gazdaságpolitika céljainak vizsgálata megmutatta, hogy gazdaságpolitikai kérdéseink legerősebben ott éleződnek ki, ahol egymással *ellentétes* irányú idegen eredetű gazdaságpolitikai célok kerülnek előtérbe. Az önálló gazdaságpolitikai célok és a vegyes idegen eredetű célrendszerek nyugodt hangulata kevesebb gazdaságpolitikai fejtörésre ad alkalmat. Azt is láttuk, hogy a legszögesebb ellentétet manapság a gazdasági szabadság és a nemzeti szocializmus céljai között találjuk. Kétségtelenül ennek az ellentétnek síkján vizsgálíthatók meg legjobban manapság legfontosabb gazdaságpolitikai megoldásaink is.

Ellentétünk síkján számos *átmeneti* árnyalat sorakozik egymás mellé. Az egyik végleten az egyéni értékelés és a világgazdasági munkamegosztás tökéletes szabadságát látjuk; a másikon pedig a közületi értékeléssel párosult nemzetgazdasági önállóságot. Az első végleten gazdasági szabadság uralkodik, tehát nincs gazdaságpolitikai beavatkozás, nincs gazdaságpolitika. A másik végleten viszont egészen átfogó, a gazdasági összefüggések legaprólékosabb részleteire is kiterjeszkedő, tervszerű gazdaságpolitikai irányítást látunk. Az ily tervszerű gazdaságpolitikát — kevésbbé szabatos kifejezéssel — *tervgazdaságnak* vagy *tervgazdálkodásnak* is mondjuk. Tartalma minőségileg más vagy mennyiségileg lazább lehet. Ilyenkor nem a nemzeti szocializmus, hanem a fascizmus, a bolsevizmus vagy pedig az állami tőkegazdaság tervgazdálkodásáról, tervgazdaságáról szólunk. Amint azonban a szélső megoldások felé közeledünk, minden tervgazdasági rendszerben igen mély gazdaságpolitikai beavatkozások láncolatát látjuk. Ha tőlük azután megint a gazdasági szabadság felé haladunk, egyre enyhébb gazdaságpolitikai beavatkozások kerülnek előtérbe. Végül pedig még ezek is egészen elenyésznek, mert a teljes gazdasági szabadság még őket sem bírja el.

A manapság legfájdalmasabb gazdaságpolitikai ellentétek tehát a gazdaságpolitikai beavatkozások *mélyiségének* kérdését állítják figyelmünk középpontjába. Amíg enyhe, a gazdasági szabadságot alig vagy csak kevésbé érintő rendszabályokat alkalmazunk közületi értékelésünk szolgálatában, a helyzet viszonylagosan nyugodt. Ugy érezzük, hogy itt még erősen a gazdaságpolitika önálló céljai domborodnak ki. Amint azonban erélyesebb, mélyebbre nyúló beavatkozásokra kényszerülünk, gazdaságpolitikai ellentéteink fájdalmasan kiéleződnek. Rendkívülien mozgalmas időkbe sodródunk. Idegen eredetű gazdaságpolitikai céljaink ilyenkor lépten-nyomon éreztetik uralmukat. Ha tehát jól megnézzük, a gazdaságpolitikai beavatkozás mélyiségének foka válik itt döntő alaki szemponttá.

193. §. A gazdaságpolitika eszközeinek csoportosítása.

A gazdaságpolitikai beavatkozás annál mélyebb, minél erélyesebb gazdaságpolitikai eszközöket alkalmazunk. Annál

A beavatkozások különböző mélysége

enyhébb viszont, minél kevésbbé érezhető rendszabályokhoz kell csak folyamodnunk közületi értékelésünk szolgálatában. A gazdaságpolitika céljait részben úgy érzük el, hogy a szabad gazdaság összefüggéseinek egyes hatásait fokozzuk, erősebbekké fejlesztjük. Részben pedig úgy, hogy egyes hatásokat gyengítünk, visszafejlesztünk. Ehhez képest a gazdaságpolitika eszközeit legáltalánosabban két nagy csoportra oszthatjuk: *tevőleges* (pozitív) és *nemleges* (negatív) eszközökre. Mindkét csoporton belül az alkalmazott eszközök erőlyessége szerint számos alcsoportot és ezek között is számos átmeneti árnyalatot különböztethetünk meg. Az egyszerűség kedvéért mindkét csoportot egyelőre csupán két-két alcsoportra osztjuk. A tevőleges gazdaságpolitikai eszközök csoportján belül egyrészt támogató és másrészt államosító eszközökről, a nemleges eszközök csoportján belül pedig egyrészt korlátozó és másrészt tiltó eszközökről szólunk.

Gazdaságpolitikai támogatás és korlátozás A gazdaságpolitikai *támogatás* segítségével erősebben hangsúlyozunk, a *korlátozás* útján pedig gyengítünk egyes hatásokat. Mindkét eszköznek különböző fokozatai vannak. Ehhez képest a gazdasági életbe való különbözően mély beavatkozást jelentenek. Mindketten megmaradnak azonban az egyéni értékelés általános alapján. Arról csak különleges esetekben, különleges irányokban térnek le, hogy részben a közületi értékelés szempontjait is megvalósíthassák. Az *államosítás* és a gazdaságpolitikai *tilalom* viszont már egészen a közületi értékelés elvi alapjára helyezkedik. Államosításnak ugyanis a termelés egyes részeinek közületi tulajdonba való vételét tekintjük. A gazdaságpolitikai tilalom pedig teljesen elnyomja a szabad gazdaság összefüggéseinek egyes részeit vagy pedig egyes hatásaikat. A szóbanforgó részekben az egyéni értékelést teljesen kikapcsoljuk. Helyét egészen a közületi értékeléssel töltjük be. Minél több államosító és tiltó eszközt alkalmazunk tehát, gazdaságpolitikánk annál inkább közeledik a kötött gazdaság különböző rendszerei, azaz az állami tőkegazdaság, a bolsevizmus, a fascizmus vagy pedig a nemzeti szocializmus felé. Minél inkább beéri azonban gazdaságpolitikánk támogató és korlátozó eszközökkel és minél kevesebbet alkalmazunk még ezekből is, annál közelebb állunk a szabad gazdaság rendszeréhez. Egyedül ezen a síkon dől el, hogy manapság túlnyomórészt előtérben álló vegyes

A négyféle eszköz vegyes alkalmazása

gazdaságpolitikai rendszereinket vajjon még inkább szabad gazdaságnak vagy pedig inkább már a szélsőségesen kötött gazdaságpolitikai rendszerek valamelyikének nyilváníthatjuk-e.

194. §. Az eszközök egymásközi vonatkozásai.

A gazdaságpolitika különböző eszközeinek alkalmazása a közület részéről nagyobbára anyagi áldozatokkal kapcsolatos. Különösen a tevőleges gazdaságpolitikai eszközök és ezeknek sorában is főleg a támogatás szokott a közületnek több-kevesebb pénzébe kerülni. Minthogy azonban a közületnek csak korlátolt mennyiségű anyagi ereje van, nyilvánvaló, hogy amit az egyik termelési ág vagy az egyik társadalomgazdasági osztály támogatására fordít, azt a másiktól kell elvonnia. Részben közvetlenül, amennyiben a szóbanforgó közületi anyagi erők előteremtésére őt is igénybe veszi. Részben pedig közvetve, amennyiben nem neki juttatja támogatását. Amely gazdaságpolitikai rendszabály tehát az egyik termelési vagy jövedelmi ág szempontjából ezen a síkon támogatásnak bizonyul, az a másikat ugyanakkor megfelelő mértékben korlátozza.

A tevőleges és a nemtevéleges eszközök kölcsönhatásai

Ezt az összefüggést általánosabb alakban is kimondhatjuk. Társadalmi jövedelemeloszlásunkban végeredményben minden termelési ág és egyúttal minden jövedelmi ág is közvetlenül vagy közvetve egymással versenyez. Aminthogy még az egyes termelési és jövedelmi ágakon belül is minden egyén többé-kevésbé csak a másiknak rovására juthat nagyobb jóléthez. Ha mármost a gazdaságpolitika ebben a versenyben egyes egyéneket vagy az egyének egyes csoportjait támogatásban részesíti, akkor ugyanazon rendszabályával egyúttal megfelelő hátrányban részesíti, azaz korlátozza a többit. Nyilvánvaló, hogy ez az összefüggés még oly gazdaságpolitikai eszközök alkalmazásánál is érvényesül, amelyek a közületnek közvetlenül pénzébe nem kerülnek. Az összefüggést azonban meg is fordíthatjuk: amely gazdaságpolitikai rendszabály emitt korlátoz, az amott ugyanakkor támogat. Ez a tény általános jövedelemeloszlási versenyünknek függvénye. A gazdaságpolitikai támogatás és a gazdaságpolitikai korlátozás tehát, ha különböző termelési és jö-

Jövedelemelosztás és jólét

A támogatás és a korlátozás viszonyossága

vedelmi ágainkra vonatkoztatjuk őket, egymással mindig *viszonos* (reciprok) értékű eszközök: ami az egyik területen támogat, az a másik területen korlátoz és viszont.

Az államosítás és a tilalom viszonyossága

Hasonló viszonyban állhatnak egymással az államosítás és a gazdaságpolitikai tilalom is. Mindkettőnek gyakorta kizárólagos jellege szokott lenni. Amidőn a termelés egyik részét államosítjuk, a másikat tilalommal egyértelmű hátránnyal sújthatjuk vagy esetleg nyílt tilalommal fojtjuk el. Amidőn pedig tilalommal nyomunk el valamely hatást, akkor a másikat gyakorta államosítással felérő előnyben részesítjük. Még ott is, ahol a viszonyosságnak ez a vonatkozása közvetlenül nem érvényesül, az államosítás mint tevőleges és a tilalom mint nemleges gazdaságpolitikai eszköz egymással mégis szembekerül. Hiszen lényegében az államosítás fokozott támogatás, a tilalom pedig fokozott korlátozás. A közvetett viszonyosság közöttük tehát mindig fennforog.

195. §. Az eszközök alkalmazási területei.

A gazdaságpolitika hagyományos felosztása

Valamennyi említett gazdaságpolitikai eszközünk egyaránt *alkalmazható* a gazdasági összefüggések területének egészén. Ha ezt a szempontot nézzük, akkor a gazdaságpolitikának *hagyományos felosztása* szerinti egyes területeit, különböző részeit kapjuk. Mindenekelőtt a termelési ágak közötti különbségeket szoktuk felosztási szempontul igénybe

Mezőgazdasági ipari és kereskedelmi politika

venni. E szerint szólunk mezőgazdasági (agrár-) politikáról, iparpolitikáról és kereskedelmi politikáról. Ha a bányászatot nem az iparhoz, hanem a mezőgazdasághoz csatoljuk, akkor mezőgazdasági politika helyett őstermelési politikát is mondhatunk. A három főcsoporton belül azután annyi alcsoportot, annyi külön-külön elnevezhető gazdaságpolitikai területet

Alcsoportok

különböztethetünk meg, ahány különfajta ága van a mezőgazdaságnak, az iparnak és a kereskedelemnek. Beszélhetünk tehát földművelési, állattenyésztési, erdő-, bánya-, kisipari, nagyipari, kiskereskedelmi, nagykereskedelmi, bel- és külkereskedelmi politikáról stb. Tovább is aprózhatunk. Így az egyes alcsoportokon belül búzapolitikáról, mezőgazdasági iparpolitikáról, nehézipari politikáról vagy tőzsdopolitikáról szólhatunk. A termelési ágakon kívül a forgalom egyes kiemelkedően fontos eszközeire is figyelhetünk. Szerintük

külön-külön vizsgálhatjuk a pénz- (valuta-), a hitel-, a köz- *Pénz-, hitel-, közlekedési és a biztosítási politika összefüggéseit. Az aprózásnak itt is tág tere nyílik, ha a pénz, a hitel, a közlekedés és a biztosítás különböző fajtáinak politikáját vesszük szem- kája* ügyre.

A termelés és a forgalom egyes területein belül a *leginkább vitatott* intézmények szerint is osztályozhatunk. Ilyenkor a birtokpolitika, az üzempolitika, a vámpolitika, a fedezeti politika, a kamatpolitika, a bankpolitika, a díjszabási (tarifa-) politika stb. kérdései tűnnek fel a gazdaságpolitika külön-külön részeiként. Az osztályozás különböző szempontjait azután tetszés szerint kapcsolhatjuk egymásba. A gazdaságpolitikának megannyi hagyományosan megkülönböztetett részterületéhez jutunk. A gazdaságpolitikai célkitűzés részben többük, részben pedig valamennyiük szempontjából közös. Csupán a gazdaságpolitikai eszközök külön-külön alkalmazási területeit jelentik. *Birtok-, üzem-, vám-, fedezeti, kamat-, bank-, díjszabási politika stb.*

196. §. A gazdasági közigazgatás tagoltsága.

Gondoljuk itt végig mégegyszer, amit fentebb a gazdaságpolitikai eszközök egymásközi versengéséről és értéküknek, hatásaiknak viszonyosságáról mondtunk. Ha ezt a gondolatmenetet az eszközök alkalmazási területeire vetítjük, akkor nyilvánvaló, hogy az egyik területen alkalmazott eszköz ugyanakkor egyúttal a másik területen alkalmazott ellenkező előjelű eszköznek bizonyul. Amidőn tehát a mezőgazdaságot támogatjuk a termelési ágak egymásközi versenyében, ugyanakkor és ugyanazzal a rendszabállyal általában az ipart és esetleg a kereskedelmet is korlátozzuk. Ha megfordított sorrendben és ellenkező előjelű gazdaságpolitikai eszközökből indulunk ki, nagyjában hasonló összefüggésekhez jutunk. Az eszközöknek ezt a viszonyosságát jól megfigyelhetjük a *gazdasági közigazgatás hagyományos rendszerében*, melyet általában az eszközök alkalmazási területei szerint tagolunk. Így jutunk a mezőgazdasági, az ipari és a kereskedelmi, valamint a pénz- és hitelügyi köz- *A gazdasági közigazgatás hagyományos rendszere* igazgatás hagyományos különválasztásához. Esetleg külön közigazgatási szerveket létesítünk még egyes részterületek, mint a külkereskedelem, a közlekedés stb. számára is. A köz- *Mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi, valamint pénz- és hitelügyi közigazgatás*

igazgatásban az egyes gazdaságpolitikai eszközök viszonyos hatásait jól ismerjük és jól tudjuk, hogy egymásközi versengésük bizonyos mértékig elkerülhetetlen. Jól látjuk továbbá, hogy a gazdaságpolitikai irányítás egységesítése szempontjából helyesebb megoldás volna, ha jobb kezünk tudná vagy jobban tudná, hogy mit cselekszik a bal és ha egymásközi versengés helyett munkamegosztásos egyetértésben dolgozhatnának. Elvileg helyesebb megoldás lenne tehát, ha gazdaságpolitikai közigazgatásunkat nem a hagyományos módon tagolnánk és így egységesebb áttekintését biztosíthatnánk.

Meglévő intézmények tehetetlenségi nyomatéka és gazdaságpolitikai ésszerűség

Gazdaságpolitikai intézményeink meglévő tagoltságának *tehetetlenségi nyomatéka* mégis arra bír bennünket, hogy hagyományos rendszerünket közigazgatásunkban megtartsuk. Megfontoljuk, hogy a közigazgatás nem merőben észszerű (racionalizált) szempontok szerint felépült rendszer, hanem évszázados multa visszatekintő érdekellentétek harcának szüleménye. A gazdasági szabadság felé hajló mult évszázad társadalomgazdasági osztályharcai pedig valóban azokat az érdekellentéteket kristályosították ki, amelyek szerint mai gazdasági közigazgatásunk tagolódik. Ezt a tagoltságát megmerevíti még a vezető politikai pártok csoportosulása is, melyet gyakorta szintén a szóbanforgó hagyományos társadalomgazdasági érdekellentétek irányítanak. Sokat a merevségen többnyire az sem enyhít, ha a gazdasági élet egészét áttekintő általános vagy különös hatáskörű országos gazdasági szaktanácsokat létesítünk.

Gazdaságpolitikai pártok és gazdasági szaktanácsok

197. §. Egységes gazdaságpolitika.

Az alkalmazási területek szerinti beosztás előnyei és hátrányai

Ha mármost gondolati rendszerünkben is *alkalmazási területeik* szerint tagoljuk a gazdaságpolitika eszközeit, előnyként érjük el, hogy gazdasági közigazgatásunk hagyományos beosztásához alkalmazkodunk. Anyagunkat tehát már eleve is annak rendjében tekintjük át. Sokkal nagyobb hátránya azonban ennek az eljárásnak, hogy nem mutathat rá kellő nyomatékkal az egyes gazdaságpolitikai eszközök viszonyosságára és hogy ezzel már eleve is még jobban merevíti a gazdasági közigazgatás hagyományos tagoltságának hibáit. Gondolati áttekintésünkben tehát nem tanácsos ezt az eljárást követnünk.

Helyesebb, ha figyelmünket a gazdaságpolitikai célok közötti legáltalánosabb ellentétekre irányítjuk és ha gazdaságpolitikai eszközeinket is a szabad és kötött gazdaság közötti átmenetek síkján tagoljuk. A gazdaságpolitikai beavatkozás *mélységének különböző foka* válik itt beosztási elvvé (principium divisionis-szá). Ebből pedig már önként is négy részre tagolódik gazdaságpolitikai eszközeink áttekintése: a támogató, a korlátozó, a tiltó és az államosító eszközök vizsgálatára. Ha ezen négy szempont szerint tagoljuk anyagunkat, a gazdaságpolitikai eszközök egyes alkalmazási területeivel ismételten kell foglalkoznunk. A különböző fokban erőlyes gazdaságpolitikai eszközök kapcsán ismételten utalunk tehát mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi kérdésekre. Ez azonban csak látszólagos hátrány. Eljárásunk valójában jelentékeny előnyt ér el, amidőn állandóan egymás mellé állítja az eszközök különböző alkalmazási területeit és így állandóan mérlegelni kénytelen versengésüknek és viszonyosságuknak horderejét. Még fontosabb előnye, hogy azon a síkon rendszerezi gazdaságpolitikai eszközeinket, amelyen a gazdaságpolitikai célok közötti ellentétek elsősorban domborodnak ki. Ilyképen valósíthatjuk csak meg a gazdaságpolitika célkitűző jellegéből sarjadjó azt az alapvető követelményt, hogy gazdaságpolitikánk céljait és eszközeit *egységes egészen* nézzük. Szemléletünkben a gazdasági közigazgatás is tanulhat. Kétségtelen, hogy annak hasonló egységesítése is sürgős feladat. Ott azonban mindenekelőtt a hagyományok erejére és a fokozatos fejlődés szempontjaira kell figyelemmel lennünk.

*A beavatkozás mély-
sége szerinti
beosztás elő-
nyei és hát-
rányai*

*A gazdaság-
politikai cé-
lok és esz-
közök egy-
séges nézete*

IV. Gazdaságpolitikai támogatás.

198. §. A támogatás fokai. — 199. §. Ismeretterjesztés. — 200. §. Gazdaságstatisztika. — 201. §. Gazdasági sajtó. — 202. §. Gazdasági tanácsadás. — 203. §. Gazdasági szakoktatás. — 204. §. Gazdasági kiállítások, múzeumok, mintavásárok, mintatelepek és mintauzemek. — 205. §. A kedvezményekkel való támogatás fajtái. — 206. §. Közszállítási és közüzemi kedvezmények. — 207. §. Adókedvezmények. — 208. §. Vámkedvezmények. — 209. §. A nemzetgazdasági elzárkózás külkereskedelmi kedvezményei. — 210. §. Átváltási kedvezmények. — 211. §. Hitelkedvezmények. — 212. §. A jutalmakkal való támogatás lényege. — 213. §. Termelési jutalmak. — 214. §. Kiviteli jutalmak. — 215. §. Védő támogatás. — 216. §. Vámvédelem. — 217. §. Védvám és nemzetközi munkamegosztás — 218. §. Mentő rendszabályok.

198. §. A támogatás fokai.

A támogatásnak mint a tevőleges gazdaságpolitikai eszközök enyhébb fájának *többféle fokozata* van. Gyakorta már a merő ismeretterjesztés is elegendőnek bizonyul ahhoz, hogy gazdasági összefüggéseink a közületi értékelésnek megfelelő módon alakuljanak. Ha a kellően irányított ismeretterjesztés nem eléggé hatékony, akkor a gazdaságpolitikai támogatásnak egy fokkal erőlesebben serkentő eszközökhöz kell nyúlnia. Ilyenkor különböző kedvezmények és jutalmak útján igyekszik céljait elérni. Egyes helyzetekben végül védő és mentő eszközökhöz is folyamodhat. Ezek aránylag igen mélyen avatkoznak már be gazdasági életünkbe a közületi értékelésnek megfelelő állapotok fenntartása céljából. Az ismeretterjesztés, a kedvezmények és jutalmak alkalmazása, a védelem és a mentés a gazdaságpolitikai támogatásnak csupán különbözően erőyes árnyalatai. Még közöttük is megannyi átmeneti megoldásnak van helye. A gazdaságpolitikai támogatás többnyire végigjárja ezeknek az árnyalatoknak és átmeneteknek egész hanglétráját (skáláját), hogy céljait elérhesse. Sőt ennél tovább is megy. Egyidejűleg még más gazdaságpolitikai eszközökkel is szövetkezni szokott. Korlátozó, tiltó, valamint államosító eszközökkel egybefogva igyekszik gazdasági összefüggéseinket a gazdaságpolitikai célok megvalósulása felé terelni. Arról tehát már eleve le kell mondanunk, hogy a különböző gazdaságpolitikai eszközöket egymástól élesen elkülönítve lássuk. Egymásba folynak át

Ismeretterjesztés

Kedvezmények és jutalmak

Védelem és mentés

A gazdaságpolitikai beavatkozások hanglétrája

nevezetesen a gazdaságpolitikai támogatás különbözően érélyes fokai is: egymástól való elválasztásuk tehát mindig csak többé-kevésbbé önkényesen lesz megejthető.

Ha a gazdasági szabadság állapotából indulunk ki, azt tapasztaljuk, hogy a gazdaságpolitikai támogatás *enyhébb* árnyalataival szemben az egyéni értékelésnek még azon szélső hívei is általában csak igen csekély ellenállást fejtenek ki, akik a támogatásban nem részesülnek. Ellenállásuk abban az arányban nő, minél *erélyesebben* támogató eszközökhöz folyamodunk. A gazdaságpolitika ismeretterjesztő vagy enyhén serkentő tevékenysége többé-kevésbbé általános népszerűségnek örvendhet. A nagyobb kedvezmények és jutalmak, különösen pedig a még erélyesebb védő és mentő rendszabályok azonban már a gazdasági szabadság híveinek ellenállásával találhatják szemben magukat. Ez alkalmazásukat is jelentékenyen nehezítheti. Az ellenállás ugyanis jól érzi, hogy az erélyesebben támogató gazdaságpolitikai eszközök már a közületi gazdaság kötött rendszereinek jegyében járnak.

199. §. Ismeretterjesztés.

Amíg a gazdaságpolitikai támogatásnak csupán ismeretterjesztő eszközeiről van szó, alig érezzük, hogy általuk a gazdasági szabadságon csorba esik. A helyzetnek azonban az ismeretterjesztés különböző eszközeihez képest *árnyalati különbségei* vannak. Az ismeretterjesztés a gazdaságpolitikának ugyanis széles területét karolja át. A gazdasági összefüggéseket megvilágító adatok gyűjtése és közzététele, a sajtó szolgálatainak igénybevétele, a gazdasági tanácsadás, a gazdasági szakoktatás, valamint a gazdasági ismeretek terjesztésére irányuló egyéb ideiglenes és állandó jellegű intézmények fenntartása egyaránt erre a területre tartozik.

200. §. Gazdaságstatisztika.

A gazdasági összefüggések egyes részei kétségtelenül jóteköny támogatásnak érzik már azt is, ha a közület reájuk vonatkozó adatokat gyűjt és azoknak nyilvántartásáról gondoskodik. Itt a *gazdaságstatisztika* különböző területeinek

A gazdaság- közületi szervektől való művelése áll előtérben. A mezőgazda, statisztikai az iparos, a kereskedő és a bankár általában egyaránt örömmel üdvözli, ha a gazdaságstatisztika szakmájába vágó fontos termelési gyasztási, termelési és áralakulási adatokat bocsát rendelkezésére. Jövedelmezőségi költségszámítása ugyanis így lényegesen könnyebbé válhat. A gazdaságpolitika azt az utat is választhatja, hogy statisztikai munkásságát a különböző gazdasági érdekképviselésekkel, tehát a mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi kamarákkal, hitelintézeti egyesülésekkel, érdekkép- munkások és munkaadók különböző felépítésű szervezeteivel viseletek stb. karöltve folytatja. Esetleg anyagilag támogatja őket, hogy ezáltal előmozdítsa önálló statisztikai tevékenységüket. Világosan látjuk, az egyes termelési és jövedelemeloszlási

Gazdaság- ágak már ezen a téren is mennyire versengenek egymással. statisztika és Hiszen a közületnek csak korlátolt anyagi eszközei vannak érdekkép- gazdaságstatisztikájának művelésére. Nyilvánvaló, hogy viseletek amit a gazdaságstatisztika egyik ágának ápolására fordít, azt közvetlenül vagy közvetve többé-kevésbé mindig többi ágaitól kell elvonnia. A versengés itt azonban azért nem sokkal erősebben kiéleződni, mert az egyes termelési és jövedelemeloszlási ágak javarészt azt is valamelyes előnynek szokták tekinteni, ha a többiekre vonatkozó statisztikai adatok birtokukba jutnak. A mezőgazdaságot közelről érdeklik az ipar, valamint a kereskedelem állapotai és viszont.

A gazdaság- Másodsorban célirányos csak tekintetbe vennünk, hogy statisztika és a gazdaságstatisztika szolgálatait a gazdaságpolitika maga gazdaság- is mindig igénybe veszi. Hiszen minden lépésében reá kell támaszkodnia, ha helyes úton akar járni. politika

201. §. Gazdasági sajtó.

Gazdasági a gazdasági ismeretek terjesztése céljából a sajtó szolgálatait sajtópolitika is igénybe veszi. A napi és az időszaki sajtó termékei, valamint önálló alakban megjelenő közlemények (hirdetmények, füzetek, könyvek) itt egyformán tekintetbe jönnek. A szóbanforgó sajtótermékeket a közület egészen vagy részben maga adhatja ki. Esetleg csak anyagilag támogatja vagy Hivatalos többé-kevésbé kényszerítő rendszabályokkal irányítja őket. szaksajtó E szerint különböztetünk meg hivatalos, félhivatalos és kö-

zületileg támogatott vagy egyébként irányított sajtótermékeket. A sajtó segítségével való ismeretterjesztés különösen azért lehet igen hatékony, mert a gazdaságpolitika ezen az úton már határozott irányú befolyást gyakorolhat kisebb vagy nagyobb csoportok gazdasági magatartására. Rendszabályai számára is megfelelő sajtóbeli népszerűsítéssel (sajtópropagandával) készítheti elő a talajt. Céljait így gyakorta símábban érheti el. Ez az eljárása esetenként már bizonyos előnyök közvetlen hirdetésével (reklámjával) is határos lehet. Tőle legalább is külső megjelenésében gyakorta csak kevéssé különbözik. Az idevágó eszközök alkalmazása igen költséges lehet. Megfelelően jelentékenyek lehetnek azonban a velük elért eredmények is.

Népszerűsítés és hirdetés

202. §. Gazdasági tanácsadás.

Míg a gazdaságstatisztika és a sajtó is inkább a tömegekhez fordul, addig a *gazdasági tanácsadás* inkább egyénileg igyekszik kezelni az ismeretterjesztő támogatást. Különösen a kisüzemi termelésnek törekszik segítségére lenni. Főleg tehát a mezőgazdasági törpe- és kisbirtokos, a *kisiparos* és esetleg a kiskereskedő érdekeit nézi. A nagytermelőnek általában már inkább van módjában, hogy magasabb gazdasági műveltségre tegyen szert. Így önmaga is megtalálja az érdekeit előmozdító legjobb megoldásokat. Esetleg megfelelő képzettséggel rendelkező alkalmazottaira támaszkodik. Egyes alkalmazottai csakis adatok gyűjtésével és *feldolgozásával* foglalkozhatnak. Főleg a nagyüzemű hitelintézetek alkalmaznak újabban külön statisztikusokat, gazdasági szaktanácsadókat vagy esetleg egész statisztikai és gazdaságkutató osztályokat. A kistermelőnek minderre nincsen módja. Számára nagy előny, ha közületi szervekhez fordulhat üzemi és piaci tanácsokért. Ezek mind a nyersanyagok beszerzésére, mind pedig a termékek elhelyezésére vonatkozhatnak. Az ily szervek akár az alsóbbfokú közigazgatási hatóságokkal, akár pedig a közületileg elismert és támogatott gazdasági érdekképviseletekkel és érdekegyesülésekkel karöltve működhetnek. Fontos az, hogy a kistermelő könnyen elérje őket és hogy velük szemben bizalommal viseltessék. Kevésbé lényeges részletkérdés, hogy a gazdasági szaktanács-

Gazdasági tanácsadás és kisüzem

Gazdaságkutatás és nagyüzem

Tanácsadás és érdekképviselet

adó a közületnek vagy pedig inkább közületileg támogatott érdekképviseléseknek alkalmazottja-e. Ide tartozik a külföldi konzulok és gazdasági szaktudósítók intézménye is. Részben kormányuknak küldött általános jelentéseikkel, részben pedig a hozzájuk forduló egyénekhez irányított szaktanácsaikkal képviselik hazájuk gazdasági érdekeit. Hazai érdekképviselésekkel is szoros kapcsolatban állhatnak. Szolgálatukat azonban elsősorban a nagytermelők veszik igénybe. Hiszen a nemzetközi forgalom közvetlenül leginkább őket érdekli.

203. §. Gazdasági szakoktatás.

Midőn a gazdasági tanácsadás intézménye rendszeres neveléssé fejlődik, gazdasági *szakoktatásról* szólunk. Ez részben termelési ágak és alcsoportok, részben pedig különböző fokozatok szerint tagozódik. Mezőgazdasági, bányászati, ipari és kereskedelmi tanintézetek mellett külön földművelési, állattenyésztési (állatorvosi), erdőgazdasági, kőszén- vagy aranybányászati, kőolajtermelési, vas- és fémipari, fonó- és szövőipari, közlekedési, külkereskedelmi stb. iskolákkal is találkozunk. Javarészüket a középfokú oktatást hangsúlyozza. Több fajtájuk azonban az alsó- és a felsőfokú gazdasági szakoktatást is kifejlesztette. Alsóbb fokozatainak közületi azáltal is aláírhatja fontosságukat, hogy a tanulási kényszer, azaz az iskolakötelezettség körébe kapcsolja be őket. Idevágna az ipari és kereskedelmi tanonciskolák. Közép- és felsőfokon az állam különböző minősítő, képesítő vagy címadományozó jogkörrel is felruházhatja a gazdasági szakiskolákat. Így is emelheti jelentőségüket. Ezen a téren szintén szövetkezhet különböző gazdasági érdekképviselésekkel: velük együttesen tarthat fenn gazdasági szakiskolákat. Esetleg nyilvánossági joggal ruházhat fel oly szakiskolákat is, amelyeket érdekképviselések, egyéb egyesülések vagy magánosok létesítenek és tartanak fenn.

A tárgykörük szerint élesen elkülönülő gazdasági szakiskolákért az egyes termelési ágak között még bizonyos *versengést* látunk. Ez a versengés annál inkább csökken, minél általánosabb a szakiskolák tárgyköre. Egyúttal annál inkább tolódik el fenntartásuknak kérdése a gazdaságpolitika terü-

letéről a művelődési politika terére. Önálló gazdaságpolitikai céljainkat is megfelelő mértékben nyomják már itt el idegen eredetű gazdaságpolitikai vagy pedig elsődleges közületi céljaink. Ez a helyzet visszatükröződik idevágó közigazgatási megoldásainkban is: az erősen általános tárgykörű gazdasági szakiskolákat — különösen ha még más, nem szorosan gazdasági oktatással is kapcsolatosak (kereskedelmi iskolák, műegyetemek stb.) — a közigazgatásnak általános közoktatásügyi ága alá szoktuk már beosztani. Igaz viszont, hogy ezt az élesebben elhatárolt tárgykörű gazdasági szakiskolák egyes fajtáival is megtesszük. Így kivesszük őket a gazdasági közigazgatás köréből. Nyomatékkal kell megállapítanunk, hogy a gazdasági szakiskolák fenntartása azért nem kevésbé gazdaságpolitikai eszköznek bizonyul. Hiszen a gazdaságpolitika tevékenységi köre nyilvánvalóan nem a szerint határolódik el, hogy a közigazgatás ilyennek nevezi-e. A szerint sem, hogy általában gazdasági névvel illetjük-e közigazgatásunknak azon ágazatait, amelyek vele foglalkoznak. Szempontunkból tehát az sem jelenthet különbséget, ha a gazdaságstatisztika vagy a gazdasági sajtóügy történetesen kormányelnöki, illetőleg belügyi hatáskörbe tartozik. Alább említendő más gazdaságpolitikai eszközök kezelését sem a gazdasági közigazgatás végzi. A gazdaságpolitikának mégis igen fontos területeit érintik.

A gazdasági szakoktatásnak egyik válfajaként gazdasági *vándortanítókat* is alkalmazhatunk. Különösen a szóróványosan települt mezőgazdasági kisüzemek látják hasznukat. Jó eredmények érhetők el a termelésnek mindenfajta ágában, ha a közület gazdasági *szakelőadások* és *szaktanácskozmányok* (ankétek) útján terjeszti a szakbavágó ismereteket. Ujabban a *drótnélküli hírszolgalat* (rádió) szolgálatait is sikerrel veheti igénybe erre a célra.

*Vándor-
tanítók*

*Szakelőadá-
sok, szak-
tanácsko-
zmányok és
drótnélküli
hírszolgalat*

204. §. Gazdasági kiállítások, múzeumok, mintavásárok, mintatelepek és mintaüzemek.

Az egész gazdasági szakoktatással együtt részben már a művelődési politika eszközei közé tartozik a gazdasági ismeretterjesztésnek az a módja, amelyet *egyéb* ideiglenes vagy állandó jellegű *intézmények* útján igyekezzünk elérni. Illye- *Kiállítások*

nek különböző tárgyú gazdasági kiállításaink. Általában ideiglenesek szoktak lenni. Lehetnek azonban állandóak is. Ebben az esetben inkább már gazdasági múzeumokká válnak. A mezőgazdaságnak, az iparnak és a kereskedelemnek legkülönbözőbb területeit karolhatják fel. A gazdaságpolitika ebbe a tevékenységébe is gyakorta bekapcsolja a gazdasági érdekképviseleteket és egyéb egyesüléseket. Főleg akkor jár el így, ha a kiállítások egyúttal mintavásár jellegűek, azaz ha velük adásvétel is kapcsolatos. Ahol elsősorban mintavásárról van szó, ott a kezdeményezés már inkább a gazdasági érdekegyesülések kezében szokott lenni. A gazdaságpolitika itt inkább csak közvetve szokott szerepelni, amennyiben szóbanforgó céljaik elérésében támogatja őket. Míg a kiállítások és múzeumok nagyobbára csak kész termékeket és az üzemektől kiemelt üzemi berendezéseket mutatnak be, addig a gazdasági mintatelepek és mintauzemek az egész élő termelési folyamatot szemléltetik. Üzemi berendezéseikkel és termékeikkel minél nagyobb jövedelmezőség elérésére igyekeznek tanítani. Fontosságuk különösen a mezőgazdaság terén nagy. Emellett jelentős szerepet játszhatnak a kisiparban is. A nagyipar, a kereskedelem és a hitelközvetítés általában elég erős szokott lenni ahhoz, hogy ilyennemű gazdaságpolitikai támogatásra ne szoruljon. A mintauzemek és mintatelepek létesítésénél gyakorta már az államosítás szempontjai is tekintetbe jönnek. Hiszen itt egyúttal állami termelő üzemek fenntartásáról is szó van. Ebben a vonatkozásban azonban már messze átlépjük a merőben ismeretterjesztő gazdaságpolitikai támogatás határait. Az államosítás idevágó vonásait alább (l. 239—240. §) még megvilágítjuk.

Múzeumok

*Mintavásár
és érdekkép-
viselet*

*Minta-
telepek és
minta-
üzemek*

205. §. *A kedvezményekkel való támogatás fajai.*

Kedvezmények nyújtása általában erélyesebb gazdaságpolitikai támogatást jelent, mint az ismeretterjesztés. Nem éri be ugyanis a merő felvilágosítás és rábeszélés útján való serkentéssel, hanem közvetlen anyagi segítséget ad. Kedvezményekről általában akkor szólunk, amidőn ez az anyagi segítség kivételesen kedvező elbánásban jut kifejezésre: amidőn a közület a kedvezményezett javára kivételesen enyhébb mértékkel mér. A kiindulópont tehát mindig az egyén részé-

*A kedvez-
mények
lényege*

ról a közület javára teljesítendő szolgáltatásoknak vagy pedig más egyéni teljesítményeknek valamely általános mértéke, amelynél azután kivételesen kevesebbel is megelégszik a közület a kedvezményezettek esetében. Az ilyenmű gazdaságpolitikai kedvezményeknek számos válfaja van. Legfontosabbak közülük a közszállítási, a közüzemi, az adó-, a vám-, a külkereskedelmi, az átváltási és a hitelkedvezmények.

*A kedvez-
mények vál-
fajai*

206. §. Közszállítási és közüzemi kedvezmények.

Az államosított termelést *közüzeminek* (l. 230—232. §) mondjuk. A közüzemek nemcsak egymással, hanem mindegyikkel együtt a szabad gazdaság körével (szektorával) állnak sűrű adás-vételi vonatkozásokban. Nyersanyagjaikat onnan szerezhetik be. Termékeiket oda adhatják el. Gazdaságpolitikai kedvezményeknek mindkét vonatkozásban tág tere nyílik.

*Közüzem és
szabad gaz-
daság*

Közüzemek egyes gazdaságpolitikailag kedvezményezett csoportoktól esetleg kivételesen magasabb áron is átvehetnek nyersanyagokat vagy egyéb számukra szükséges árukat, mint azt általában teszik. Az ilyen kedvezményeket a tekintetbe jövő árak százalékaiban szokták kifejezni. A közület azonban nemcsak közüzemei körül járhat el így, hanem oly intézményeinek anyagbeszerzésénél is, amelyeknek nincsen közvetlenül termelő, tehát közüzemi jellegük. A legkülönbözőbb közigazgatási intézmények anyagbeszerzéséről van itt szó. Szempontunkból ide tartozik nevezetesen minden középítkezés és általában minden u. n. közmunka is. Ezeket a közület — többnyire versenytárgyalás alapján — egyetlen vállalkozónak adhatja ki vagy pedig több vállalkozó szolgáltatást veszi igénybe. Esetleg közvetlenül szerződötteti munkáit és közvetlenül vásárolja a szükséges anyagokat, azaz árukat. Mindezen vonatkozásokban *közszállításokról* szólunk. A közület részére történik ugyanis áruknak és szolgáltatásoknak eladása, szállítása. Ha mármost az ily közszállítások körül kapnak egyesek vagy egyes csoportok kivételes kedvezményeket, közszállítási kedvezményekkel állunk szemben. Itt is százalékos árengedményeket szokás alkalmazni. Többnyire már a versenytárgyalásoknál figyelembe vesszük őket. Általában a mezőgazdasági, valamint az ipari kisüzemek javára és fellendítésük céljából szoktunk ilyenmű kedvezményeket

*Közüzemi
anyag-
beszerzés*

*Középítke-
zés, köz-
munka és
közszállítás*

*Közszállí-
tási kedvez-
mények*

adni. Elvértve különleges (háborús stb.) érdemek jutalmazásaként is tekintetbe jönnek.

Hasonló kedvezményeket nyújthatnak a közüzemek és a velük itt egy szempont alá eső egyéb közületi intézmények *termékeiknek, szolgálataiknak eladása* terén. Akár mezőgazdasági, akár ipari, akár kereskedelmi, akár pedig hitelközvetítő közüzemről van szó, eladási áraiknak hasonló százalékos kedvezményeiben vagy esetleg ingyenes szolgáltatásokban is részesíthetik azokat az egyéneket, csoportokat vagy pedig azokat a termelési ágakat, amelyeket a gazdaságpolitika erre kiszemelt. Ezt tehetik nevezetesen az előbb említett közületi mintatelepek és mintautazók is. A mezőgazdaságban főleg ingyenes vagy olcsóbb vetőmagnak, facsemetéknek, tenyészállatoknak és egyéb felszerelési tárgyakkal, az iparban olcsóbb hajtóerőknek (villany, gáz) és nyersanyagoknak, a közlekedésben ingyenes vagy olcsóbb szállításnak szolgáltatása áll előtérben. Különösen az állami közlekedési üzemek, tehát az államosított vasút, hajózás, légiforgalom, posta, távbeszélő és távíró díjszabásán belül kínálkozik számos alkalom a kedvezményeknek legkülönbözőbb árnyalataira. Összefüggéseiket a vasúti, a hajózási stb. díjszabási (tarifa-) politika tekinti át. Azokat a kedvezményeket, amelyeket közületi hitelintézetek nyújthatnak, alább, az általános hitelkedvezmények kapcsán (l. 211. §) fogjuk érinteni.

207. §. Adókedvezmények.

Figyelmünket irányítsuk egyelőre más, még szorosabban idevágó vonatkozásokra. A közületnek oly szolgáltatásai is vannak, amelyekért az egyén pénzbeli ellenszolgáltatásokat részben vagy egészben közvetve szokott csak adni. Itt már inkább közterhek (l. 298. §) viselésével, azaz eszközöknek az egyéni gazdaság köréből való elvonásával állunk szemben. A közterheknek bármely fajtát nézzük is, a gazdaságpolitika támogató kedvezményeinek tág tere nyílik. Ezt látjuk az illetékeknél (l. 316. §), ahol a közvetlen ellenszolgáltatás elve részben még érvényesül. Már illetékkedvezményeknek is jelentékenyen serkentő hatásuk lehet a gazdasági élet legkülönbözőbb területein. Minthogy azonban közterheink jelenlegi rendszerében az illetékeknél sokkal nagyobb súlya van az

adónak (l. 317—318. §), az *adókedvezmények* gazdaságpolitikai jelentősége is megfelelően sokkalta nagyobb. A gazdasági összefüggéseknek nincs oly távolesően parányi része, amelyet a gazdaságpolitika adókedvezményeivel aránylag könnyen el ne érhetne. A támogatás ezen módjának egész horderejét megérteni csak úgy tudjuk, ha adórendszerünknek egész sokoldalúságát, valamint az adók el-, át-, tovább- és visszahárításának egész bonyodalmas szövevényét idevágó szemszögből tekintjük át. (l. 307—310. §).

208. §. *Vámkedvezmények.*

Vámnak azt a pénzösszeget nevezzük, amelyet az állam a területének határát átlépő áruk után szed. Hogy ezt milyen pénzügyi megfontolások alapján teszi, azt alább (l. 330. §) *Vámmérséklés és vámentesség* fogjuk majd tárgyalni. A kiviteli és átviteli vámok — legalább is így néven — ma már javarészt eltűnőfélben vannak. Annál fontosabbak a behozatali vámok. Mai vámrendszerünk vezérlő elve az szokott lenni, hogy általában minden behozott áru vámköteles. A vámentességet tehát már önmagában is gazdaságpolitikai kedvezménynek szoktuk tekinteni. Hasonlóan azt az előnyt is, ha valamely általában vámköteles áru után kivételesen alacsonyabb vámtételt vagyunk csak kötelesek fizetni, mint amelyet az általános vámdíjszabás (vámtarifa) alapján fizetnünk kellene. Vámmérséklést vagy vámentességet mint *vámkedvezményt* a gazdaságpolitika vagy a behozott áruk vagy pedig az árukat behozó személyek szerint engedélyezhet. Mindkét esetben a mezőgazdaságnak, az iparnak, valamint a kereskedelemnek bármely ágazatát a legkülönbözőbb árnyalatok szerint támogathatja. Egyúttal a jövedelemeloszlásban is messzemenően segítheti a kedvezményezett egyéneket vagy csoportokat. A vámkedvezmények elnyerése körül az egyes termelési ágak között különösen szembeötlő versengést látunk. Lépten-nyomon érezzük, hogy az egyoldalúan nyújtott vámkedvezmény a többi versenytárs számára megfelelő hátrányt, korlátozást jelent.

A vámkedvezmények alapja *nemzetközi szerződés* is lehet. Ilyenkor a szerződő államok a kedvezményeket egymás *Vámszerződések* kivitele és azon belül is egyes áruk vagy árucsoportok ja-

<i>A legtöbb kedvezmény záradéka</i>	<p>vára kölcsönösen állapítják meg. Ha a vámszerződés azt a záradékot tartalmazza, hogy a szerződésben foglalt kedvezményeken kívül szerződő felüinktől megkapjuk még azon összes további vámkedvezményeket is, amelyeket a jövőben más államoknak nyújtani fog, a legtöbb kedvezmény záradékáról szólunk. Egyoldalú vagy kölcsönös lehet. Megkerülése, kijátszása könnyű. Csak a kedvezményben részesített árukat kell megfelelően egyénileg körülírnunk. Ezért a legtöbb kedvezmény záradéka újabban igen sokat veszített hatályából és jelentőségéből is. Vámszerződésekre való tekintettel már eleve kétféle vámdíjszabást állapíthatunk meg. Az egyiket azon államokkal szemben, amelyekkel szerződéses viszonyban nem vagyunk. Ez általános vagy önálló vámdíjszabásunk (autonóm vámtarifánk). A másikba pedig már eleve kedvezményes vámtételeket veszünk be azon államok javára, amelyekkel szerződésre lépünk. Ez a szerződéses (konvencionális) vámdíjszabás. Ha önálló vámdíjszabásunk elsősorban csak azért magas, hogy belőle vámszerződési tárgyalásoknál megfelelő engedményeket adhassunk, tárgyalási vámdíjszabásnak is mondjuk (l. 216.) Szerződéses vámkedvezmények sokat lendíthetnek a nemzetközi munkamegosztáson. Még tovább megy ezen az úton a vámcsatlakozás és a vámszövetség vagy vámegyesülés (vámunió). Előbbiről akkor szólunk, ha valamely kisebb állam csatlakozik nagyobb szomszédja vámterületéhez. Utóbbi pedig akkor forog fenn, ha két vagy több állam egyenranguan egyesíti vámterületét és válik így egyetlen vámterületté.</p>
<i>Önálló és szerződéses vámdíjszabás</i>	
<i>Tárgyalási vámdíjszabás</i>	<p>A vámkedvezményeknek különleges módja, amidőn az állam területéhez tartozó valamely várost, rendszerint kikötő- vagy esetleg más határvárost, annak egy részét vagy valamely raktárt a <i>vámterületen kívülnek</i> nyilvánítunk. hogy ezzel is emeljük külforgalmát. Ilyenkor szabad kikötőről, szabadraktárról vagy általában szabad területről szólunk. Vámot csak akkor fizetünk, ha áruinkat a szabad területről vámterületre hozzuk be.</p>
<i>Vámcsatlakozás és vámszövetség</i>	
<i>Szabad kikötő és szabadraktár</i>	

209. §. *A nemzetgazdasági elzárkózás külkereskedelmi kedvezményei.*

Később még látni fogjuk, hogy alapjában véve már a vámok intézménye is elsősorban a nemzetgazdasági elzárkó-

zás törekvéseinek szolgálatában áll. A világháború óta ezek a törekvések lökészerűen erősödtek. A vámsorompók oly magasra nőttek, hogy a nemzetközi munkamegosztás még igen szűk keretekben is csak *rendkívüli külkereskedelmi kedvezmények* útján vált biztosíthatóvá. A korábbi, aránylag nyugodt időkben az említett vámkedvezmények is általában eléggé hatékony külkereskedelmi kedvezmények voltak. A nemzetgazdasági elzárkózás háborúutáni éveiben azonban erélyesebb és részben már más természetű külforgalmi kedvezményekkel érhattünk el csak hatást. Ilyenek az újabb kereskedelmi szerződésekben nyújtott elsőbbségi (preferenciális) kedvezmények. Lényegük az, hogy a legtöbb kedvezményes megállapodásokon kívül állnak. Éppen azzal kapjuk meg őket valamely más államtól, hogy egyéb országok a legtöbb kedvezmény záradéka alapján igényt rá nem támaszthatnak és hogy azonos kedvezményben egyébként sem fognak részesülni. Itt tehát oly kivételes vámkedvezményekről van szó, amelynek célja alapjában véve csupán az, hogy nyíltan kerüljék meg és így még erőtlenebbé tegyék a legtöbb kedvezmény záradékát. Többet is mondhatunk: ez a korábban igen jelentős záradék tulajdonképpen halálos döfését kapta meg újabb elsőbbségi szerződéseinktől. A legtöbb kedvezmény általánosságára helyébe manapság egyre inkább az elsőbbségi szerződések kizárólagossága lép. A szerződésileg biztosított elsőbbségi kedvezmények egyoldalúak, kölcsönösen kétoldalúak, háromoldalúak és többoldalúak lehetnek. Ha több szomszédos államot kapcsolnak egybe, körzeti (regionális) szerződésekkel állunk szemben. Hasonlók ehhez azok a többoldalú kedvezmények, amelyeket egyes gyarmati országok egymásnak és esetleges kölcsönösség alapján közös anyaországuknak már korábban is nyújtani szoktak. Kereskedelmi szerződéseknek gyarmati vagy birodalmi záradéka szokott ily megállapodásokat létrehozni. Itt is a legtöbb kedvezmény záradékának lerontását látjuk. Ha a szigorú viszonyosság alapjára helyezkedünk, akkor ellenszolgáltatás nélküli vámkedvezményt egyáltalában nem adunk. Így a legtöbb kedvezmény felajánlását is már eleve kerüljük.

Árumennyiségi vagy *hányadi* (kontingentális) kedvezményről akkor szólnunk, ha kivitelünknek csak bizonyos eleve megállapított mennyiségére kapunk valamely külföldi

államtól kedvezményes vámtételeket. Kereskedelmi szerződéseink az ily kedvezményeket vagy súly, illetőleg térfogat szerinti árumennyiségekre vagy pedig korábban kivitt mennyiségeknek bizonyos hányadára, rendszerint százalékára vonatkoztathatják. Innen nevezzük őket árumennyiségi vagy hányadi kedvezményeknek.

A rendkívüli külkereskedelmi kedvezmények körüli versengés Termelésünk egyes ágait kétségtelenül jelentékenyen támogatjuk, ha kivitt termékei számára a nemzetgazdasági elzárkózás világában valamely külföldi országban elsőbbségi, körzeti, gyarmati, birodalmi, vagy árumennyiségi, azaz hányadi kedvezményt tudunk elérni. Ily kedvezmények megadásával pedig azokat a termelési és jövedelmi csoportokat támogatjuk, amelyeknek az érintett behozatal olcsóbbodása közvetlenül vagy közvetve előnyére válik. Itt is hasonló *versengés* érvényesül a kedvezményekért, mint amilyent a közönséges vámkedvezményeknél láttunk. Minél kivételesebbek és minél nagyobbak azonban a szóbanforgó külkereskedelmi kedvezmények, annál elkeseredettebb szokott lenni a körülöttük folyó versengési küzdelem.

Egynéhány ország jellegzetes kedvezményei Az *elsőbbségi* kedvezményeket Középeurópa államain kívül máshol is széltében használják. A *gyarmati* és *birodalmi* kedvezmények kifejlesztésében a Brit Birodalom jár elől (1932. évi ottawai szerződés). Árumennyiségi vagy *hányadi* kedvezményeket előszeretettel Franciaország nyújt. Az Északamerikai Egyesült Államok viszont már korábban is szívesen helyezkedtek a szigorú *viszonosság* álláspontjára.

210. §. Átváltási kedvezmények.

Átváltási nehézségek és behozatal Amely ország átváltási nehézségekkel küzd, annak behozatala lényegesen könnyebbé válhat, ha érte nem pénzben, hanem akár közvetlenül, akár pedig közvetve árukkal fizethet. Arra fog tehát törekedni, hogy a külfölddel való áruforgalma vagy legalább is annak egy része a pénznélküli közvetlen csere alakját vegye fel. Az ily módon lehetővé tett behozatal, illetőleg kivitel egyes termelési és jövedelmi csoportok számára nyilvánvaló kedvezményeket juttat. Szóbanforgó megállapodásainkat ugyanis kereskedelmi szerződéseinkben csak bizonyos árucsoportokra és javarészt azoknak is csak adott mennyiségére szoktuk vonatkoztatni. A többi

árucsoportok külforgalmát szélesen elterjedt átváltási nehézségeink esetleg egészen megbéníthatják vagy legalább is sokkal nehezebbé tehetik. *Beszámítási* (kompenzációs) szerződéseinkben állapítjuk meg kölcsönösen azokat az árucsoportokat és esetleg mindjárt azon mennyiségeiket is, amelyeket egymással elcserélünk. Egyes árakat is eleve meg szoktunk állapítani. Így a fizetésnek jelentékeny részét kölcsönös beszámítással (kompenzációval) egyenlíthetjük ki. Az is előfordul, hogy a beszámítási szerződésben árukivitelért idegenforgalmat adunk cserébe. Más szóval: ha valamely ország megveszi áruinkat, mi megkönnyítjük az oda irányuló idegenforgalmat. A könnyítést átváltási nehézségeink világában azzal adjuk, hogy oda utazó lakóságainknak erre a célra kedvezményes feltételekkel bocsátunk rendelkezésére külföldi pénzt (valutát).

Beszámítási szerződések

Beszámítás és idegenforgalom

A beszámítással a fizetésnek mindig többé-kevésbé bonyolult elszámolása (kliringje) kapcsolatos. Ha kereskedelmi megállapodásaink elsősorban az ilyenmű elszámolás szabályozására irányulnak, *elszámolási* (kliring) szerződéseknek mondjuk őket. Magánbeszámításról (magánkompenzációról) akkor szólunk, ha kivitelre termelő vállalatainknak kivételesen megengedjük, hogy a kivitt termékeikért kapott külföldi pénzért vagy annak egy eleve meghatározott hányadért külföldről nyersanyagokat vagy egyéb árukat hozzanak be. Esetleg azt is megengedhetjük, hogy régebbi külföldi tartozásaikat törlesszék vele. Az ily kedvezményeknek *Magánelszámolás* lényege tehát bizonyos mérvű magánelszámolás (magánkliring). Újabb elszámolási szerződéseinkben azonban inkább az államilag központosított elszámolás szokott előtérben állni: egy-egy országgal lebonyolított egész külforgalmunkat központi szerv (külkereskedelmi elszámolási központ, külkereskedelmi hivatal vagy központi jegybank) tekinti át. Együttel el is számolja a külfölddel való tartozásainkat és követeléseinket. Ez úgy is történhet, hogy a központi elszámoló szerv vagy esetleg az állam maga átveszi belföldi magánfeleltől külföldi követeléseiket és tartozásaikat. Ezt az átvételt velük szemben belföldi pénzben bonyolítja le. A külföld felé pedig a központi elszámoló szerv válik hitelezővé vagy adóssá. Alakilag más, de lényegileg hasonló megoldás, amidőn az állam adott határig kezességet vállal azért, hogy a belföldi

Elszámolási szerződések

Magánelszámolás

A külforgalom irányításának központosítása

termelő külföldre kivitt árujáért megkapja a szerződésileg kikötött pénzt. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy az így nyújtott külkereskedelmi kedvezmények már erősen kacérkodnak a külkereskedelem államosításával.

A beszámítási és elszámolási kedvezmények nyilvánvalóan csak akkor jönnek tekintetbe, ha átváltási nehézségeink nyomása alatt általában megszüntetjük a külföldi fizetéseknek és ezzel kapcsolatosan a külföldi pénzeknek szabad forgalmát. Ilyenkor a belföldiek valamely állami vagy államilag ellenőrzött központi szervnek — rendszerint a központi jegybanknak — kötelesek beszolgáltatni a birtokukban lévő vagy a birtokukba kerülő külföldi fizetési eszközöket. Egyúttal csak ugyanattól a központi szervtől kérhetnek külföldi fizetési eszközöket, amikor rájuk szükségük van. Ebben a rendszerben mármost a beszámítási és az elszámolási kedvezmények említett módjain kívül egyes termelési és jövedelemeloszlási csoportok még többféle módon részesülhetnek kedvezményekben. Vagy úgy, hogy a külföldi pénzeknek általánosan megállapított árfolyamán *felül*, tehát kivételes felárral vesszük meg tőlük beszolgáltatott külföldi fizetési eszközeiket. Vagy pedig úgy, hogy az általánosan megállapított árfolyamokon *alúli* áron bocsátunk rendelkezésükre külföldi fizetési eszközöket, amikor rájuk szükségük van. Az is kedvezményként jöhet számba, ha ezt nem alacsonyabb áron, hanem kivételesen *gyorsan* vagy kivételesen *nagy* összegek erejéig tesszük. Ha viszont részben vagy egészen *mentesítjük* őket a kivitelükért elért külföldi fizetési eszközök beszolgáltatásának kötelessége alól, akkor többnyire már a magánbeszámítás vagy a magánelszámolás kedvezményét adjuk meg nekik.

211. §. Hitelkedvezmények.

A gazdaságpolitika azáltal is támogathatja a termelésnek egyes ágait, sőt bizonyos szűkebb keretek között a fogyasztást is, hogy kamatmentes vagy pedig az általános kamatszínvonalnál olcsóbb hitelt bocsát rendelkezésére. Ily hiteleket egyenesen erre a célra létesített közületi alapokból folyósíthat. Gyakrabban választja azonban a közvetett megoldás útját: szövetkezeti vagy egyéb kölcsönösségi alapon

létrejött egyesüléseket (hitelszövetkezeteket stb.), esetleg más hitelintézeteket is *hitelkedvezményekkel* támogat, hogy ezek azután a maguk részéről szintén kedvezményes hiteleket nyújthassanak ügyfeleiknek. Az ilyenmű hitelkedvezményeknek közületi kiindulási pontja és forrása a központi jegybank szokott lenni. Hitelkedvezmények nyújtására a rövid- és hosszúlejáratú cselekvő hitelügyleteknek többé-kevésbé valamennyi válfaja alkalmas. Főleg a kisüzemű mezőgazdasági és ipari termelést támogatjuk olcsó üzemi hitellel. A hosszúlejáratú hitelkedvezmények a mezőgazdasági törpe- és kisbirtokok támogatásánál állnak előtérben. Kedvező törlesztési feltételeket akár talajjavításra (ameliorációra), tagosításra vagy a mezőgazdasági üzemi felszerelés tökéletesítésére, akár pedig birtokvételre is adhatunk. Amidőn törpe- és kisbirtokosokat telepítünk (l. 444. §), a legkülönbözőbb változatokban alkalmazhatjuk az ily hitelkedvezményeket. A hitelezett összegek visszafizetése helyett esetleg csak kedvező módon megállapított állandó évi járadék fizetésére kötelezzük az új birtokost. Birtokát ilyenkor járadékbirtoknak mondjuk. Az idevágó hitelügyletek lebonyolítására közületi alapon vagy esetleg csak közületi részesedéssel külön járadékbankok létesíthetők. Régebben a telepítést nem annyira járadékbirtokok, mint inkább kedvezményes örökhaszonbérletek (emphiteusis) alakjában támogatták. A fogyasztást főleg közületi vagy közületileg támogatott zálogházak segíthetik. Kézizálog ellenében nyújtanak kisebb összegű, de kedvezményes rövidlejáratú hitelt.

Hitelszövetkezetek stb. támogatása

Mezőgazdasági és ipari hitelkedvezmények

Járadék-birtok és örökhaszonbérlet

212. §. A jutalmakkal való támogatás lényege.

Amidőn a gazdaságpolitika *jutalmakkal* támogat, lényegében ugyanazt teszi, mint amikor kedvezményeket nyújt: kivételes anyagi előnyökben részesíti a tőle kiválasztott termelési vagy jövedelemeloszlási csoportokat. Csupán alaki szempontból van itt fontosabb különbség. Amíg ugyanis a kedvezmény csupán enyhít vagy mentesít, addig a jutalom minden általános kötelezettségtől vagy szolgáltatástól függetlenül, *tevéleges* (pozitív) módon ad — javarészt pénzbeli — segítséget. Noha ez a különbség csak alaki természetű, lélektanilag két irányban is jelentékeny hatásai vannak. A jutalom

A jutalom mint tevéleges támogatás

*A jutalom
és a kedvez-
mény kö-
zötti külön-
ségek*

mat éppen közvetlenségénél fogva általában nagyobb örömmel üdvözljük, mint kötelezettségeink, adósságaink elengedését. Ezért a jutalmat általában hatékonyabb gazdaságpolitikai támogatásnak szoktuk tekinteni, mint az ugyanoly fokú kedvezményt. Másrészt jutalmak adását általában nagyobb közületi áldozatnak vagyunk hajlandók mondani, mint az ugyanoly mérvű kedvezmények nyújtását. Ezek ugyanis többnyire csak a közületi bevételek megfelelő csökkenését, amazok viszont a közületi kiadások megfelelő emelkedését jelentik. Ily alapon az előnyben nem részesített csoportok részéről a jutalmakkal szemben általában nagyobb ellenállás szokott megnyilvánulni, mint a kedvezményekkel szemben. Merőben csak lélektani tényezőkre vezethető tehát vissza, hogy a jutalmakat általában a gazdaságpolitikai támogatás erélyesebb eszközeinek tekintjük, mint a kedvezményeket. A kettő közötti alaki különbség is azonban gyakorta elenyészik. Eléggé sűrűn állunk szemben olyan határesetekkel, amelyekről azt kell mondanunk, hogy részben kedvezménynek, részben pedig jutalomnak minősülnek.

213. §. Termelési jutalmak.

*Külföldi
verseny el-
lensúlyozá-
sául és men-
tési célból
adott jutal-
mak*

Minthogy a termelésnek általában kedvezményekkel való támogatása áll előtérben, közvetlen *termelési jutalmakat* (szubvenciókat) inkább csak kivételesen szoktunk adni. Általában csak akkor, amidőn csupán kedvezmények útján belföldi termelésünk fellendülését a külföldi versennyel szemben nem tudjuk eléggé hathatósan támogatni. Más jellegű a mentési célból adott termelési jutalom. Erről alább lesz még szó. Különös jelentőségre a termelési jutalmak — mint közlekedési jutalmak — a közlekedési eszközök nemzetközi versenyében emelkedtek. Ilyenkor közlekedési teljesítmények (befutott távolságok, szállított árumennyiségek stb.) vagy esetleg a termékek súlya vagy térfogata arányában adjuk a termelési jutalmakat.

*Közlekedési
jutalmak*

214. §. Kiviteli jutalmak.

*Nyílt
kiviteli
jutalmak*

A *kivitel* után adott *jutalmak* (prémiumok) főleg azért terjedtek el, mert kiviteli vámjaink csak kivételesen vannak. Így vámkedvezmények itt nemigen jöhetnek tekintetbe. Kivi-

teli jutalmakkal sikeresen javíthatjuk kereskedelmi és fizetési mérlegünket. A siker azonban csupán ideiglenes szokott lenni. A nyílt kiviteli jutalmak ugyanis könnyen találják szemben magukat a külföld megtorló (retorzív) rendszabályaival. Jutalmaktól fellendített kivitelünket a külföld a jutalommal egyenlő összegű vámmal sújthatja, amint saját termelésének kellemetlen versenyéül kezdi azt érezni. Ezzel a jutalom hatását máris kiegyenlíti. Ha a jutalmat fel-emeljük, a külföldi megtorló vám is megfelelően emelkedhetik. Ennek az egészségtelen folyamatnak nemzetközi egyetértéssel vehetjük elejét. Egyes fontosabb árucikkekre (cukorra stb.) vonatkozólag szerződésileg kötelezhetjük egymást arra, hogy kiviteli jutalmakat egyáltalában ne adjunk.

*Megtorló
rendszabá-
lyok*

Részből kedvezményeknek, de inkább kiviteli jutalmaknak tekinthetjük az *adó- és a vámvisszatérítést* is. Akkor élünk vele, amikor a kivitelnél visszafizetjük a termelőnek az áru termelésekor és vele kapcsolatosan fizetett adóját, illetőleg vámját; amelyet az áru termeléséhez szükséges nyersanyagok vagy félgyártmányok behozataláért fizetett. Hasonló természetű támogatást nyújtunk a kikészítési (appretúra-) forgalomban annak a termelőnek, aki külföldről csak azért hoz be nyersanyagot vagy félgyártmányt, hogy azt idehaza kikészítse, feldolgozza és ily alakjában újból kivigye. Ha gabonának lisztté való feldolgozásáról van szó, akkor őrlési forgalomról beszélünk. Ez a cselekvő (aktív) kikészítési vagy őrlési forgalom. Belföldi termelőnek ilyenkor a behozott nyersanyagok és félgyártmányok után vámmentességet vagy tekintélyes vámkedvezményt adunk. Szenvedő (passzív) a kikészítési forgalom akkor, ha a külföld dolgozza fel számunkra nyersanyagjainkat vagy félgyártmányainkat. Ilyenkor a feldolgozott és újból behozott terméket engedhetjük be vámmentesen vagy kedvezményes vámmal. Ezt azonban általában nem szívesen tesszük, mert belföldi iparunkat szolgáltatjuk ki vele a külföld versenyének. A kikészítési forgalomban műszaki megfontolások alapján gyakorta nem követelhetjük a feldolgozott áru azonoságának bizonyítását. Néha csupán az egyenértékűség bizonyítását kívánhatjuk meg. Bizonyos általánosan megállapított kulcs segítségével számítjuk ki, hogy milyen mennyiségbeli arány van a nyersanyag vagy félgyártmány és a

*Adó- és
vámvissza-
térítés*

*Cselekvő és
szenvedő ki-
készítési
forgalom*

Rejtett kiviteli jutalmak

belőle készült készáru között. Ez az arány azonban termelési eljárásaink tökéletesbbülésével könnyen eltolódhat. Így a szóbanforgó vámmentességgel tulajdonképpen már rejtett kiviteli jutalmat is adunk. Hasonlóan tág tere nyílik a rejtett kiviteli jutalmaknak az adó- és a vámvisszatérítéssel kapcsolatosan is, amint elejtjük benne az áru azonosságának bizonyítását. Gyakorta viszont szándékosan is nyújtanak ilyenképpen rejtett kiviteli jutalmakat. Céljuk esetleg az, hogy megkerüljék a nyílt kiviteli jutalmak kölcsönös kikapcsolására irányuló nemzetközi szerződéseket.

Rejtett kiviteli jutalmak és a termelés műszaki fejlődése

A kikészítési forgalomba, valamint az adó- és a vámvisszatérítésbe burkolt kiviteli jutalmak gyakorta serkentőleg hatnak a *termelés műszaki tökéletesítésére* is. A termelő ugyanis annál nagyobb mértékben részesülhet bennük, minél több készárút állít elő nyersanyagából vagy félgyártmányából. Viszont az egyéb kiviteli és egyúttal az említett termelési jutalmak is sokszor inkább ernyesztőleg hatnak a termelésre. Azáltal, hogy mesterséges jövedelmezőséget biztosítanak neki. A gazdaságpolitikának csínján kell tehát velük bánnia.

Rejtett termelési és egyéb jutalmak

Többé-kevésbé *rejtett* termelési jutalmakat láthatunk a közszállítási és közüzemi kedvezményekben is. Azok a rejtett kiviteli jutalmak pedig, amelyek a nemzetgazdasági elzárkózás világában különböző külkereskedelmi és átváltási kedvezményeinkkel kapcsolatosan adhatók, kivételesen nagy súllyal szoktak latba esni.

215. §. Védő támogatás.

A védő támogatás lényege

A gazdaságpolitikai támogatásnak egy másik, általában erősebb módja, amidőn erősebb csoportok versenyével szemben gyengébb, de védelemre érdemesnek tartott termelési csoportjainkat *megvédeni* igyekezünk. A védelemnek útja az, hogy az erősebbeket tevékenységüknek szabad kifejtésében valamiképpen korlátozzuk. Többnyire kivételes terhekkel sújtjuk őket. Minden védő támogatásnak így másik arculata is erősen ki szokott domborodni: a vele együttjáró másirányú gazdaságpolitikai korlátozás. Ennek közvetlen hatásai általában élénkebben nyomulnak figyelmünk előterébe, mint a védelem egyéb vonatkozásai. Céltámasnak látszik tehát.

hogy velük inkább a gazdaságpolitika korlátozó eszközeinek kapcsán foglalkozunk. Van azonban a támogató védelemnek egy válfaja, amely korlátozó hatásait elsősorban nem a belföldön, hanem a külföld gazdálkodásában szokta éreztetni. Ezért a vele kapcsolatos korlátozás hazai vonatkozásban aránylag kevésbé feltűnő. Tekintetünket itt tehát elsősorban a tulajdonképeni védelem jelenségére irányíthatjuk. A vámvédelemről van szó.

A védelem korlátozó hatásai

216. §. Vámvédelem.

*Védvám*nak azt a vámot nevezzük, amelynek célja elsősorban a külföldről behozott árucikkek drágítása. Drágulásuk következtében a külföldi áruk a belföldi árukkal szemben kevésbé lesznek versenyképesek. Így a belföldi áru termelése megfelelő védelemben, azaz vámvédelemben részesül. A vámvédelem hathatós támogatásnak bizonyulhat és nagyot lendíthet a belföldi termelésen.

A védelem hatásai

Ha vámdíjszabásunkban (vámtarifánkban) a vámtételt az áruk súlya vagy térfogata szerint mérjük, *súly-* vagy *súly- mennyiségi* vámokról szólunk. Ha pedig az áru értékét vesszük alapul, *értékvám*okat kapunk. A súly- és mennyiségi vámok az áru fajtákat egyénileg különböztetik meg. Ezért különlegesek (specifikusok). Az értékvámok viszont általánosak, mert minden árut értékének általános szempontja szerint néznek. Az utóbbiak helyesebbek, mert igazságosabbak. Az előbbiek azonban könnyebben kezelhetők. Kettejük egyesítéséből állnak elő a *vegyes* vámok. Különleges (specifikus) értékvámoknak is mondjuk őket. Ha az árunak mindenkor belföldi árától tesszük függővé a vám magasságát, *mozgóvámot* vagy vámlétrát (vámskálát) alkalmazunk. Segítségével vámvédelmünk jól alkalmazkodhat az árváltozásokhoz. A mezőgazdasági (agrár-) vám a mezőgazdasági, az ipari védvám az ipari termelést védi. A *nevelő* vámot átmenetinek tekintjük. A *kiegyenlítő* vámot viszont állandónak. Ezt ugyanis az alacsonyabb külföldi termelési költségek kiegyenlítésére akkor is megtartjuk, amidőn belföldi termelésünket már felneveltük. *Különbözeti* vámot hazai külkereskedelmünk védelmére alkalmazunk: zászlóvámval a külföldi hajókon behozott árukat, raktárvámval pedig a nem

Súly- vagy súly- mennyiségi, érték- és vegyes vámok

Mozgóvám
Mezőgazdasági és ipari védvám
Nevelő és kiegyenlítő vám

Különbözeti és megtorló vám

közvetlenül származási országukból behozott árukat sújthatjuk. *Megtorló* (retorzív) vámokat külföldi országokkal szemben akkor szabunk meg, ha ellenünk emelt magas vámso-

Vámháború és harci vám rompójukat megtorolni kívánjuk. Fentebb láttuk már, hogy kiviteli jutalmak kiegyenlítésére is felhasználhatjuk őket. A kölcsönös megtorlások sorozatából vámháború keletkezhet. Benne kivételesen magas harci vámokkal háborúskodunk. A különbözőzeti, a megtorló és a *harci* vámoknak különleges

Aláakínálás elleni és pénzkiegyenlítő vám fajtái is vannak. *Aláakínálás elleni* (antidumping-) vámmal a külföldi aláakínálás, *pénzkiegyenlítő* (valuta-) vámmal pedig az elértéktelenedett külföldi pénz folytán olesó behozatal versenyével szemben védekezünk. Ha különbözőzeti vámmunkkal elsősorban az alacsony külföldi bérekkel szemben ma-

Társadalom-politikai vám gasabb belföldi bérszínvonalunkat védjük, társadalmi (szociális antidumping-) vagy *társadalompolitikai* vámokról szólunk. Társadalompolitikai vonatkozásaik kézenfekvők.

Egységes, kettős és hármas vámdíj-szabás Vámdíj-szabásunk akkor *egységes*, ha minden külállammal szemben fentebb már érintett önálló vámdíj-szabásunkat érvényesítjük. A *kettős* vámdíj-szabás alacsonyabb (minimális) tételeket tartalmaz azokkal az államokkal szemben, amelyekkel vámszerződésünk van. Magasabb (maximális) tételeket szab meg viszont a velünk nem szerződő államokkal szemben. Ha még az elsőbbségi kedvezmények határait is már eleve megállapítjuk, *hármas* vámdíj-szabást kapunk. Jelen fejlődésünk inkább feléje vezet.

Nyersanyag-biztosító és ingyévámok Itt mindvégig behozatali vámokról van szó. *Kiviteli* vámokkal manapság inkább már csak egészen kivételes esetekben védjük, azaz biztosítjuk egyes feltétlenül szükséges nyersanyagjainknak vagy élelmiszereinknek, takarmányneműinknek belföldön való felhasználását. Ilyenkor megfelelő nyersanyagbiztosító, illetőleg ingyévámokat alkalmazunk.

217. §. Védvám és nemzetközi munkamegosztás.

A vámvédelem mint a nemzetgazdasági elzárkózás eszköze Minél magasabb sorompókat emel a vámvédelem, annál inkább akadályozza a nemzetközi munkamegosztást. Ennek előnyeiben is annál csekélyebb mértékben részesülünk. A vámvédelem tehát határozottan a *nemzetgazdasági elzárkózás* járá-

Miként a termelési és kiviteli jutalmaknak, úgy a vámoknak is fenyegető hatása, hogy belföldi termelésünk számára üvegházi levegőt teremtenek. Költségszámítását megkönnyítik. Mesterséges jövedelmezőséget nyújtanak. Így egyes termelőknek esetleg indokolatlanul magas nyereséget biztosíthatnak. Ezáltal egész jövedelemeloszlásunkat is erősen befolyásolják. Különösen akkor érezzük fájdalmasan idevágó hatásaikat, amidőn elsőrendű életszükségleti cikkeinket drágítják. A vámvédelem okozta drágulás azonban többé-kevésbé mindig továbbgyűrűzik. Végeredményben ilyenképen még a vele védett termelés költségeit is emelheti. Ez pedig a védvámok újabb emelését tenné szükségessé. A körforgás tehát teljessé válik. Hatásai termelésünkre is kedvezőlenek lehetnek. Azt sem hagyhatjuk továbbá figyelmen kívül, hogy a belföldi vámvédelmet nem egyedül a külföldi termelés érzi korlátozásnak. Közvetve, azaz jövedelemeloszlási küzdelmünkön át egyik termelési águnk vámvédelve többé-kevésbé mindig többi belföldi termelési águnknak korlátozását, hátrányos helyzetbe való juttatását jelenti. Érthető tehát, hogy a maguk részéről ők is hajlanak majd arra, hogy vámvédelmet kérjenek. Íme egy újabb forrása annak az összefüggésnek, amelynél fogva az egyszer megindult vámvédelem mintegy önmagát igyekszik egyre magasabbra fokozni. A *vámvédelem* lehető *hátrányai* közül végül tekintetbe kell még vennünk, hogy a keresletnek és a kínálatnak változékonyságától és rugalmasságától függően sokféle módja nyílik a vámok el-, át-, tovább- és visszahárításának (l. 330. §). Számos esetben nehezen látjuk tehát előre, hogy a vámot végeredményben ki fogja viselni. Az idevágó bonyolult kölcsönhatások gyakorta nem várt és egyúttal szándékainkkal ellentétes hatásait hozhatják meg a vámvédelemnek.

Másrészt nyomatékkal kell ismételnünk, hogy a jól alkalmazott vámvédelem erre kiszemelt termelési ágainkat átmenetileg lökésszerűen *fejlesztheti*. Belföldi munkaalkalmakat teremthet. A belföldi munkanélküliséget csökkentheti. Így elősegítheti, hogy az ország területén sűrűbb népesség éljen meg. Ne feledjük viszont, hogy a nemzeti jólét hosszabb lejáratra bizonyos mértékben mindig a nemzetközi jólét függvénye. A nemzetközi jólétnek pedig a nemzetközi

munkamegosztás elnyomásával hanyatlania kell. Hosszabb lejáratra a vámvédelem tehát még ebben a vonatkozásban is megbosszulhatja magát.

217. §. *Mentő rendszabályok.*

A mentés mint válság- enyhítés Rendkívüli szükség esetén a gazdaságpolitikai támogatás legerélyesebb eszközeihez folyamodik: az önhibájukon kívül anyagi összeomlás szélére jutott csoportokat *mentő* rendszabályokkal segíti meg. Ha összeomlásukat ilyképen elhárítja, egyúttal még nagyobb zavarok továbbhullámozásától mentheti meg gazdasági összefüggéseink egészét. Mentő rendszabályként, ha erősen felfokozzuk őket, a gazdaságpolitikának többé-kevésbbé valamennyi eddig említett támogató eszköze alkalmazható. Különösen válságok idején találkozunk ily módon felfokozott alkalmazásukkal. Leginkább mégis a hitel intézményein át szoktuk a válságok elhárítására vagy enyhítésére irányuló mentő rendszabályainkat érvényesíteni. Ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy válságaink javarészt hiteléletünk összeroppanásában csúcsosodnak.

Rendkívüli hitelkezelések Közöséges *hitelkezelés* ilyenkor nem szoktak eléggé hatékonyaknak bizonyulni. Gazdaságpolitikánk a hitelpénz szaporításának különböző módjaihoz kénytelen fordulni, hogy a hirtelen összezsugorodott hitelkeretet újból tágítsa. A később (l. 237—238. §) még érintendő kamatlábpolitikai fogásokon kívül esetleg külön alapok, pénztárak létesítéséhez nyúl, hogy a hitelinség legsürgősebb bajait enyhítse. Igen fontos lépéssel megy azután tovább, amidőn az adósvédelem szempontjait kezdi hangsúlyozni. Különböző ügyletekből származó tartozások teljesítésére halasztást (moratóriumot) adhat, a korábban vállalt kamatterheket csökkentheti, sőt végső esetben még az adósságok tőkeösszegét is egészben vagy részben törölheti. Esetleg úgy jár el, hogy az adóssági terhek egy részét magára vállalja, azaz részben a lakosság adósságoktól mentes részeinek vállára hárítja. Ilyfajta megoldásokhoz folyamodtunk régebben a jobbágyok felszabadításával és az úrbériség eltörlésével, utóbb pedig a különböző rendű földtehermentesítésekkel kapcsolatban. Újabban inkább adósságrendezésről, főleg a gazdaadóssa-

Adósvédelem

Adósságrendezés

gok, tehát a mezőgazdasági adósságok rendezéséről szólunk. Indokul a mezőgazdasági árak rovására és az ipari árak javára bekövetkező eltolódásokat, tehát a mezőgazdasági ár-ellő (agrárrolló) szétnyílását hozhatjuk fel (l. 447—449. §).

Bármiképen is igyekezzünk leplezni vagy kimagyarázni *A hitel-* a fizetési kötelezettségek elhalasztását és az adósságok rész- *biztonság* bení vagy teljes elengedését, annyi bizonyos, hogy a *hitel-* *veszélyezte-* *tése* *biztonságot rontjuk* velük. Fegyverünk itt könnyen visszafelé is elsülhet: ahelyett, hogy mentő rendszabályainkkal lendítenénk a hitelben, a hitelbe vetett általános bizalom megrendítésével esetleg még tovább szűkítjük a hitelkeretet. Az adósvédelmet ugyan a benne részesített termelési ág közvetlenül és átmenetileg jótékony támogatásnak érezheti. Annál nehezebben jut azonban később újabb hitelekhez. Fejlődése így hosszabb lejáratra esetleg erősen szenvedhet. Igaz viszont, hogy az adósvédelemnek szóbanforgó rendszabályai még mindig sokkal enyhébb hatásúak, mint a pénz értékének leszállítása. Pedig a régi adósságok részbeni elengedése lényegileg ezen az úton is egy csapásra elérhető. Itt azonban már igen fájdalmas és messze szerteágazó gazdasági érdekeket sértő műveletről van szó. Amennyiben elkerülését a részleges adósvédelem lehetővé teszi, annyiban ez utóbbi megfelelően még igazoltnak is tekinthető. Jól le kell tehát mérnünk a gazdaságpolitikai támogatás mentő rendszabályait, mielőtt alkalmazzuk őket.

V. Gazdaságpolitikai korlátozás és tilalom.

219. §. A korlátozó rendszabályok sokfélesége. — 220. §. Gazdasági rendészet. — 221. §. Ipari tulajdonjog. — 222. §. Tisztességtelen verseny. — 223. §. Hitelbiztonság. — 224. §. Különadók. — 225. §. A gazdaságpolitikai tilalmak általánossága. — 226. §. Külkereskedelmi tilalmak. — 227. §. Árszabályozás. — 228. §. Gazdasági egyesülések szabályozása. — 229. §. Birtokrendezés.

219. §. A korlátozó rendszabályok sokfélesége.

Irányítsuk figyelmünket most még egyszer arra a viszonyosságra, amely a gazdaságpolitika tevőleges és nemleges eszközei között fennáll és amelyet fentebb már bővebben is

Az ismeret-terjesztéssel kapcsolatos korlátozás

kifejtettünk. Világosan következik belőle, hogy a gazdaságpolitikai támogatás eszközei, ha ellenkező előjellel látjuk el őket, a *korlátozás eszközeivé* válnak. Egyenként kellene itt megint felsorolnunk az ismeretterjesztésnek különböző módjait, azaz a gazdaságstatisztika, a gazdasági sajtó, a gazdasági tanácsadás, a gazdasági szakoktatás, a kiállítások, a múzeumok, a mintavásárok, a mintatelepek, valamint a mintautazások intézményét. Mindegyikkel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy amely termelési ág ilyenmű serkentésben nem részesül, az megfelelő korlátozást szenved. Hozzáfűzhetjük még, hogy az ismeretterjesztés szóbanforgó eszközeinek javarésze közvetlenül is felhasználható egyes termelési ágak, termelési módok vagy forgalmi eljárások korlátozására. Ehhez gyakorta elegendő, ha helytelenségükre vagy kártékonyosságukra az általános figyelmet felhívjuk. Hasonlóképpen ki kellene terjeszkednünk megint a különböző gazdaságpolitikai kedvezményekre és jutalmakra, valamint a gazdaságpolitikai védelemnek és mentésnek rendszabályaira, hogy megmutassuk, mennyire korlátozásnak érzik őket az ilyenmű védelemben nem részesülő termelési csoportok. A közszállítási és közüzemi kedvezmények, az adó- és a vámkedvezmények, a nemzetgazdasági elzárkózás külkereskedelmi kedvezményei, az átváltási és a hitelkedvezmények, a termelési és a kiviteli jutalmak, a vámvédelem és a rendkívüli mentő rendszabályok kapcsán azonban javarészt már külön is hangsúlyoztuk az érme másik oldalát, azaz a velük járó másirányú gazdaságpolitikai korlátozást.

A kedvezményekkel és jutalmakkal járó korlátozás

Elegendőnek mutatkozik, ha az idevágó korlátozó hatásoknak most még csak *két főcsoportját* választjuk ki és világítjuk meg különösen is. Az egyik az általános forgalmi tisztesség, a másik pedig a különadók és egyéb közületi különterhek kérdései körül adódik. Főleg ezen a két területen fordulnak elő oly fontosabb szempontok, amelyeket még méltatnunk kell. A többinek fejtegetésével javarészt felesleges ismétlésbe esnénk.

220. §. Gazdasági rendszet.

Azoknak a rendszabályoknak összességét, amelyeknek segítségével az általános tisztesség elveibe ütköző visszaéléseknek a gazdasági élet terén elejét venni igyekszünk,

gazdasági rendészetnek is felfoghatjuk. Amíg nyilvánvaló *Általános tisztesség, büntetőjog és gazdaságjog* csalásról, sikkasztásról vagy egyéb általános büntető törvényeinket sértő bűntettekről vagy vétségekről van szó, addig elnyomásuk kétségtelenül kevésbé gazdaságpolitikai, mint inkább általános büntetőjogi intézkedés. Vízjogunk, bányajogunk, erdőjogunk, vadászati és halászati jogunk, iparjogunk stb. azonban számos idevágó különös gazdaságpolitikai rendszabályt is tartalmaz. Az ú. n. ipari tulajdonjog védelmének és a tisztességtelen verseny elhárításának különböző eseteiben szintén főleg gazdaságpolitikai szempontok kerülnek előtérbe.

221. §. Ipari tulajdonjog.

Ipari tulajdonjognak általában szabadalmakhoz, mintákhoz és mustrákhoz, védjegyekhez, valamint ellenőrző jegyekhez (márkákhoz) való kizárólagos jogunkat tekintjük. *Szabadalom* A szabadalom ipari találmányok tárgyának kizárólagos előállítását és forgalombahozatalát biztosítja. A bejegyzett minta és mustra, a bejegyzett védjegy, valamint a hatósági ellenőrző jegy az árúknak minőségét — külső kiállításukat, csomagolásukat stb. is — védi. *Ipari tulajdonjog és árúság* A védelem a szóbanforgó árukra vonatkozólag többé-kevésbé egyedárúsági helyzetet teremti. Ezt a természeti és a gazdasági egyedárúsággal szemben jogi egyedárúságnak nevezzük. Elnyerésének előfeltételei és eljárási mozzanatai már merőben a jogi szabályozás területére tartoznak. A gazdasági szempont főleg azt dönti el, hogy a védelemnek időbeli, térbeli és tárgyi határai általában milyenek legyenek. Más szóval: gazdaságilag főleg azt nézzük, hogy milyen cselekményeket tekintsünk az ipari tulajdonjog megsértésének. *Az ipari tulajdonjog megsértése* A védelemmel szemben itt tehát a korlátozásoknak sokfajta árnyalata kerül előtérbe. Ezeket a korlátokat sokkal többen érzik meg közvetlenül, mint a szóbanforgó védelmet. Hiszen egyes termelőknek juttatott védelem kedvéért a termelők nagy tömegei tevékenységének szabad kifejtését gátolják. Itt tehát más természetű védelemről van szó, mint amelyet a vámvédelemnél láttunk. A védelemből sarjadzó idevágó korlátozás ugyanis széles körben, erősen és közvetlenül érvényesül. Oly korlátozásról van itt azonban szó, amelyet az általános forgalmi tisztesség

*Nemzetközi
korlátozás*

kedvéért gyakorlunk és amelynek előnyeit végeredményben a gazdaság egésze látja. Ha a gazdaság egészének körét viszonyosság alapján más országokra is kiterjeszteni óhajtjuk, nemzetközi szerződésekkel és egyezményekkel fejleszthetjük az ipari tulajdonjog védelmét. Ilyenkor nemzetközi korlátozással igyekszünk elhárítani a szabadalmak, minták, mustárak, védjegyek és ellenőrző jegyek bitorlását. Hasonló szempontok érvényesülhetnek azon jegyeknek belföldi vagy nemzetközi védelme körül is, amelyeket valamely árúminőség egységesítésének (standardizálásának) hitelesítésére alkalmazunk.

222. §. Tisztességtelen verseny.

*A tisztessé-
ges termelő
és a fo-
gyasztó vé-
delme*

*Hirdetések
és vásárok
szabályo-
zása*

*Közegészségi
és köz-
biztonsági
korlátok*

*Korlátozó
hatások*

Amidőn a szó szorosabb értelmében vett *tisztességtelen* *A tisztessé- verseny* ellen lépünk fel gazdaságpolitikai rendszabályokkal. *ges termelő* akkor részben a tisztességes őstermelő, iparos, és kereskedő *és a fo-* érdekeit védjük a tisztességtelennel szemben, részben pedig *gyasztó vé-* a vásárló közönség, tehát a fogyasztók érdekeit nézzük. *delme* Mindkét szempont egyaránt vezérel bennünket, amidőn elő- írjuk, hogy a forgalomba kerülő árúk a lehetőséghez képest *Hirdetések* megfeleljenek a rajtuk megjelölt vagy egyébként kikötött *és vásárok* minőségnek és mennyiségnek. A hirdetésnek (reklámnak) *szabályo-* bizonyos fajtáit korlátok közé szorítjuk. Hasonlóképen csak *zása* meghatározott feltételek fennforgása esetén engedjük meg *Közegészségi* vásárok, kiárúsítások, végeladások stb. tartását. Közegészségi *és köz-* és közbiztonsági szempontokból is korlátozhatjuk egyes *biztonsági* anyagok (mérgek, szeszes italok, fegyverek, robbanószer- *korlátok* stb.) előállítását, felhasználását és forgalombahozatalát, va- lamint egyes csomagolási módok alkalmazását. Aki ezeknek az előírásoknak ellene szegül, hogy így tegyen szert jogta- lan nyereségre, a tisztességes mezőgazda, iparos és kereskedő érdekeit közvetlenül, a vásárló közönség érdekeit pedig eset- leg közvetve nyilvánvalóan sérti. Közvetve ilyképen itt is a tisztességtelen verseny elleni küzdelem szempontjai érvé- nyesülnek.

Noha alakilag ez a küzdelem szintén védelmet nyújt, tartalmilag inkább a gazdaságpolitikai *korlátozásoknak* soro- zatában jut kifejezésre. A termelőknek és közöttük is első- sorban a kereskedőknek tevékenységét korlátok közé szo-

rítja, hogy ezzel gazdasági összefüggéseinket a gazdaságpolitika céljainak megfelelő mederbe terelje.

223. §. Hitelbiztonság.

Tágabb értelemben tisztességtelen versenynek foghatjuk fel azokat az egyéni eljárásokat is, amelyek az általános *hitelbiztonság* rovására igyekeznek anyagi előnyöket elérni. A visszaélések itt akár a hitelszerzés, akár pedig a hitelnyújtás *Gazdasági egyesülések szabályozása* terén előfordulhatnak. Megelőzésükre mindenekelőtt a termelői és fogyasztói egyesülések ügyét szabályozzuk gazdaságpolitikai úton. Bennük ugyanis a hitelbiztonságnak különösen fontos és kényes szerepe van. Többé-kevésbbé pontosan meghatározzuk, hogy mily előfeltételek fennforgása mellett és milyen eljárások figyelembevételével alapíthatók csak a különböző fajtájú kereskedelmi társaságok. Különösen a részben vagy egészben elszemélytelenedett tőkét képviselő kereskedelmi társaságoknak, tehát a szövetkezeteknek, a részvénytársaságoknak és a betéti részvénytársaságoknak szabályozására ügyelünk. Ezt azért tesszük, hogy megakadályozzuk egyrészt a társaság tájékozatlanabb tagjainak (pld. a kisebbségi részvényeseknek), másrészt pedig a társasággal üzleti összeköttetésbe jutó közönségnek károsodását. Itt arról az esetleges károsodásáról van szó, amely a társaságnak nyújtott jóhiszemű hiteleinek kapcsán érheti. A tőzsdék, a közraktárak és a különböző hitelintézetek alapítását hasonló szempontokból még fokozottabban gondos korlátok közé szorítjuk.

Megfelelő módon ellenőrizzük azután a kereskedelmi társaságoknak és főleg a hitelintézeteknek, a közraktáraknak, valamint a különböző tőzsdéknek és vásároknak egész *Ügymeneti ellenőrzés* *ügymenetét*. A termelésnek és hitelközvetítésnek csak eleve bejelentett és hatóságilag tudomásul vett vagy engedélyezett ágaival foglalkozhatnak. Különböző forgalmi ügyleteiket is csak eleve meghatározott szabályok szerint és korlátok között bonyolíthatják le. A tőzsdeügyletek szabályozásának előterében a határidőügyletek korlátozása áll. Amidőn azonban egyes árúknak eltiltjuk a határidőügyletet — ilyen az u. n. papirosbúza tilalma —, már inkább a termelők közvetlen érdekeit szoktuk nézni. A hitelintézetnek és általában a ke-

reszkedelmi társaságoknak különösen szenvedő hitelügyleteit szabályozzuk gondosan. Beható részletességgel írjuk elő a takarékbetéteknek és a bankbetéteknek biztonságára irányuló korlátozásokat, továbbá az elsőbbségi, tehát az osztalékfizetés és a felszámolás körül bizonyos előjogokat biztosító, valamint a rendes részvények, az elsőbbségi és a rendes kötvények, a záloglevelek, valamint az egyéb fajta kötelezvények kibocsátásának módozatait. Azt is eleve megszabjuk, hogy a jegybankok, a biztosító intézetek, a takarékpénztárak és esetleg más hitelintézetek is a cselekvő bankügyleteknek milyen ágaival és milyen mértékben foglalkozhatnak. A bankjegyek biztonságánál általánosan súlyos közgazdasági érdekek, a biztosítások és a takarékbetétek biztonságánál pedig javarészt kisembereknek társadalompolitikai védelemre szoruló érdekei forognak kockán. A szóbanforgó vállalatokat nyilvános számadásra, tehát mérlegeiknek és zárszámadásaiknak hírlapokban vagy egyéb úton való közzétételére kötelezzük, hogy ezáltal is emeljük a hitelbiztonságot. Vezetőségükre fokozott magán- és büntetőjogi felelősséget róhatunk. A mérlegek és zárszámadások valódiságát egyébként is szigorú rendszabályokkal igyekszünk kikényszeríteni. Hasonlóképpen törekszünk arra, hogy a köteleességszerűen vezetett üzleti könyvekbe tett bejegyzések valódiak legyenek. Különös erővel a biztosító intézetek ügyvitelének szabályozásánál domborítjuk ki ezeket a szempontokat.

A hitelnyújtás korlátozása

Mindezek a korlátozások főleg a hitelszerzésre vonatkoznak. A *hitelnyújtás* terén különösen a szorult helyzetben levő vagy egyébként könnyelmű hitelkeresők kizsákmányolását igyekszünk a lehetőséghez képest megakadályozni. Úzsora-törvényeinken kívül ide tartozik a kézizálogügylet és a részletügylet szabályozása. Kellő korlátozás híján ugyanis mindkettő könnyen az adósnak méltánytalan károsodásához, a hitelezőknek pedig indokolatlan gazdagodásához vezethet. Azonkívül a szabályozással védett adósok mindkettőjüknél javarészt kisemberek szoktak lenni.

Hiteljogunk korlátozó szabályai

Az említett eseteken kívül a hitelbiztonság érdekében való gazdaságpolitikai korlátozásoknak még hosszú sora van. Egész *hiteljogunknak* jelentékeny része az idevágó szabályozásra irányul. Ha tehát a részleteket nézzük, egyaránt figyelemmel kell lennünk kereskedelmi, váltó-, csőd- és csődön-

kívüli kényszeregyességi jogunkra is. Megannyi hitelbiztonsági intézkedésről van bennük szó. Gyakorlati élük azonban mindenekelőtt gazdaságpolitikai korlátozásokban nyilvánul meg.

224. §. Különadók.

Bármilyen közterhet — beleértve a vámokat is — egyes termelési ágakra vagy termelői csoportokra az általános színvonalnál *magasabb* mértékben róhatunk ki. Ezzel javarészt máris elérjük, hogy többé-kevésbbé összezsugorodnak, visszafejlődnek vagy gyengülnek. A legtöbb esetben természetesen igen nehéz megmondanunk, hogy a közterheknek általános színvonala milyen magas és hogy valamely termelési ág különösen nagy és korlátozó közterheket kénytelen-e viselni. Ezért többnyire csak nehezen állapíthatjuk meg egyedül a kirótt közterhek magasságából azt, hogy szándékos gazdaságpolitikai korlátozásról van-e bennök szó. Itt tehát a gazdaságpolitikának könnyen leplezhető, általában kevésbé szembeszökő, de azért legfinomabban aprólékos árnyalataiban is többnyire erősen hatékony korlátozó eszközeivel állunk szemben. Alkalmazásuk egyaránt kiterjed a különböző adók, illetékek és vámok, valamint a közüzemi és közületi egyedárúsági szolgáltatásokért fizetendő sokféle díjak és árak egész területére. Az idevágó szempontokat azonban — ellenkező előjellel — már a megfelelő kedvezményekkel kapcsolatban láttuk.

Kirivóbb esetekkel csupán ott találkozunk, ahol a gazdaságpolitika valamilyen külön közterhet kifejezetten korlátozás céljából vet ki. Ilyen a *különadó*, amelyet egyes termelési ágak vagy üzemfajták rendes adóikon kívül tartoznak fizetni. Az utóbbi évtizedekben főleg a nagyáruházi különadó nyomult figyelmünk előterébe. Ezt a nagyáruházakkal fizettetjük azért, hogy korlátozzuk előnyeiket a kisüzemű kiskereskedelemmel való versenyükben. A korlátozással itt tehát a kisüzemű kiskereskedelmet védjük, mely javarészt kisemberek kezében van. Nyilvánvaló, hogy ilyenkor és egyuttal más különadók kivetésének esetében is elsősorban a védelmet követelő csoportok megnyugtására tö-

rekszünk. Ha ugyanis elsősorban nem ezt, hanem a tényleges korlátozást igyekeznénk elérni, akkor feltűnés nélküli, *Különadó és közönséges adóemelés is ugyanolyan hatállyal alkalmazhatnánk. Az adótöbbletet vagy pedig az esetleg még kirovandó egyéb köztehertöbbletet nem lenne szükséges különadónak nevezni. A különadókkal való korlátozásban tehát mindig kisebb-nagyobb adag gazdaságpolitikai mesterkedés — szél-ső esetekben képmutatás — van.*

225. §. *A gazdaságpolitikai tilalmak általánossága.*

A gazdaságpolitikai korlátozás és a gazdaságpolitikai *A tilalmak* tilalom között a legtöbb esetben nem tudunk éles különbséget tenni. A határvonalat itt többnyire az átmeneti jelenségeknek sokféle árnyalata homályosítja el. Csupán a szélsőbb esetekben látjuk világosan, hogy a korlátozás egyes termelési vagy forgalmi eljárásokat, folyamatokat mindössze megnehezíteni, a tilalom viszont teljesen elnyomni igyekszik. Tilalomhoz elvben tehát ott nyúlunk, ahol a korlátozás nem bizonyul eléggé hatékony eszköznek. Különböző gazdaságpolitikai tilalmakat már az eddigiekben is többször érintettünk. Alkalmazásukat főleg ott szoktuk meg, ahol közegészségi, közerkölcsi és közbiztonsági, tehát idegen területekről származó gazdaságpolitikai célokat szolgálunk. A termelésnek és a forgalomnak korlátozását itt szívesen keverjük vagy helyettesítjük tilalmakkal. Az ipari tulajdonjog szabályozása, a tisztességtelen verseny elhárítása és a hitelbiztonság védelme egyébként is erősen átszövődött tiltó rendelkezésekkel. Hiszen bennük a korlátozásnak éppen az az értelme, hogy ami a korláton túl van, az tilos. Ily értelemben hiteljogunk széles területének majdnem minden szakasza tartalmaz nemcsak korlátozásokat, hanem egyúttal tilalmat is. Ha tehát most még külön is szemügyre vesszük azokat a tilalmakat, amelyek külkereskedelmi forgalmunk, árszabályozásunk, gazdasági egyesüléseink szabályozása és birtokrendezésünk körül csoportosulnak, már eleve is hangsúlyoznunk kell, hogy tekintélyes részüknek inkább csak merőben korlátozó jellege van. Csak megközelítő érvénnyel állíthatjuk, hogy a tiltó elem bennük túlteng.

Közegészségi, közerkölcsi és közbiztonsági tilalmak

A hiteljog tiltó rendelkezései

226. §. Külkereskedelmi tilalmak.

Minél kevésbbé ismerjük el a nemzetközi munkamegosztás anyagi előnyeit, annál inkább hajlunk arra, hogy a *kül-Tiltó vám kereskedelmet* nemcsak védvámokkal korlátozzuk, hanem *tilalmakkal* is elfojtsuk. A kétfajta eljárásnak határán áll a tiltó (prohibitív) vám. Tétele annyira magas, hogy aligha akad olyasvalaki, aki megfizetné. Értelme tehát már csaknem tilalom. A teljes külkereskedelmi tilalom egyaránt lehet behozatali, kiviteli vagy átviteli tilalom. Amidőn köz- *Behozatali,* egészségi, közerkölcsei vagy közbiztonsági megfontolások *kiviteli és* alapján egyes áruknak belforgalmát is tiltjuk, akkor a kül- *átviteli tilalom* forgalomban nemcsak behozatali, hanem egyuttal kiviteli és esetleg átviteli tilalmakkal is szoktuk őket sujtani. Ezt tehetjük egyes kábítószerek, szeszes italok, a közerkölcset veszélyeztető nyomdatermékek vagy fegyverek és lőszer, valamint egyéb árucikkek esetében is. Gyakorta nemzetközi megállapodással kölcsönösen kötelezzük egymást rá. A külön alkalmazott behozatali tilalom többnyire a belföldi termelésnek a vámnál hathatósabb védelmére irányul. Óvatossan kell megítélnünk az állat- és növényegészségügyi behozatali tilalmak értelmét. Gyakorta mögöttük is csak a belföldi állattenyésztés és földművelés védelmének gondolata húzódik meg. Külön kiviteli tilalmakkal a belföldi termelésünk jó hírnevét rontó hamisítványokat vagy silány termékeket, inséges időkben pedig elsőrendűen fontos közszükségleti cikkeket szoktunk idehaza tartani. Évszázadok tapasztalatai tanítottak meg azonban bennünket arra, hogy minél magasabb vámokkal és minél szigorúbb tilalmakkal gátoljuk a külforgalmat, annál magasabbra lendül fel a csempé- *Tilalom és* szet. Annyira is elharapózhat és a gazdasági élet egész rend- *csempészet*jét annyira is veszélyeztetheti, hogy néha már egyedül miatta is tilalmaink visszavonására kényszerülhetünk.

A korábbi külforgalmi tilalmaknak sűrű hálózata csak a világháborút megelőző évszázadban lazult meg. Évezredes gazdasági fejlődésünkben ez azonban csak múló jellegű vál- *A világ-*tozásnak bizonyult. A világháború óta megint számos kül- *háború és a* forgalmi tilalmat alkalmazunk. Különösen pedig az 1929-ben *világgazda-* beköszöntött *sági válság* óta. A nemzetgazdasági *külforgalmi* elzárkózás mai világában a külforgalmi tilalom úgyszólván *tilalmai*

már az általánosabb esetté vált. Inkább alóla teszünk csupán kivételeket a nemzetközi munkamegosztás javára. Különösen az átváltási nehézségekkel küzdő országokban van ez így. Az idevágó tilalmakat érintettük már a nemzetgazdasági elzárkózás külkereskedelmi kedvezményeivel és az átváltási kedvezményekkel kapcsolatban. Értelmük röviden az, hogy fizetési mérlegünknek és mögötte pénzünk külföldi értékének megvédése kedvéért számos áru behozatalát és bizonyos összegen felül a pénz kivitelét eltiltjuk. Kivételeket csak külön engedélyek alapján adunk. Ezek már többé-kevésbé kedvezmények. Eltiltjuk a külföldi fizetési eszközöknek szabad forgalmát, sőt — bizonyos összegeken felül — magántulajdonban való megtartásukat is. Hazai termelésünk és fogyasztásunk érdekében azután már egy lépéssel továbbmegyünk és számos árukiviteli tilalmat is alkalmazunk. A külforgalmi tilalmak kiegészítésére megfelelő belforgalmi tilalmakat is életbe léptethetünk. A tilalmaknak ez az egyre sűrűsödő szövevénye szokta leginkább jellemezni manapság előtérben álló kötött gazdaságunkat vagy tervgazdaságunkat.

*Belforgalmi
tilalmak*

227. §. Árszabályozás.

A szóbanforgó belforgalmi tilalmak a kötött gazdaság rendszerének leginkább árszabályozási törekvéseiben csúcsosodnak. Az idevágó rendszabályok összességét *árpolitikának* is nevezzük. Lényege az, hogy egyes fontos közszükségleti cikkek legmagasabb (maximális) eladási árát hatóságilag állapítjuk meg (ármaximálás). Egyúttal megtiltjuk, hogy ennél magasabb áron kerüljenek forgalomba. Ez a tilalom tehát erősen vegyül a merő korlátozás elemeivel. Tilalmunkkal elsősorban a gazdaságilag gyengébb fogyasztóknak, a kisembereknek érdekeit kívánjuk védeni. Ezért főleg a lét-szükségleti cikkekre alkalmazzuk. Kevésbé a művelődés-szükségleti cikkekre. Legkevésbé pedig a fényűzési cikkekre.

*Hatóságilag
engedélye-
zett leg-
magasabb
árak*

Árpolitikánk nem szokott megállni egyes legmagasabb árak megállapításánál. Tovább megy. Az árak leszorításának érdekében megtilthatja az *áruhalmozást*. Aki tehát eladási célból szerzett be valamely árut, azt bizonyos mennyiségen

*Áruhalmo-
zás*

felül felhalmozva tartja és a megállapított legmagasabb áron eladni nem hajlandó, az mint áruhalmozó büntetésben részesül. *A lánckereskedelmet*, azaz elsőrendű életszükségleti cikkeknek a rendes kereskedelem körén kívüli kézzől-kézre való továbbadását, hasonló célból tilthatjuk el. Árvizsgáló vagy *ármegállapító* bizottságokat szervezhetünk és felhatalmazhatjuk őket, hogy eleve meghatározott vagy pedig bármiféle áralakulásba hatósági szervként avatkozzanak be. Ne feledjük azonban, hogy tevékenységük elé majdnem le-
Lánckereskedelem
Árvizsgáló és ármegállapító bizottságok
 küzdhetetlen nehézségek tornyosulnak. Létesítésükre csak mozgalmas időkben szokott sor kerülni. Erősebben kilengő ár-hullámzások közepette pedig igen nehéz megállapítanunk valamely áru valódi termelési költségeit és a még helyesnek vagy igazságosnak látszó termelői nyereség mértékét. Erélyesebb, de súlyos hibák és igazságtalanságok veszélyétől még kevésbé mentes az oly árpolitikai rendszabály, amely egy csapásra és egyéni esetek különös vizsgálata nélkül szállítja le az áraknak kisebb vagy nagyobb csoportját. Esetleg az ország minden raktáron lévő árucikkének árát. Máskor, éppen fordítva, az árpolitika bizonyos cikkek árának emelésére igyekszik. Különösen akkor, ha valamilyen erősen szétnyílt árollót igyekszik megint összezsugorítani. Ilyenkor többek között nemzetközi kereskedelmi szerződések útján törekedhet a kiválasztott árak emelésére.

Amíg csak egyes árak szabályozásáról van szó, azaz *Árpolitika* aránylag szűk keretek között az árpolitika törekvései sikerrel járhatnak. Amint azonban az árak nagyobb csoportját vagy az egész áralakulást kívánja szabályozni, a *pénz értékének* kérdésével találja szemben magát. Hiszen az árszínvonal mindig csak a pénz vásárlóerejének kifejezője. Magas árak a pénzszaporításnak, alacsony árak pedig a pénzszűkének függvényei. Amidőn tehát az árszínvonal egészének vagy tekintélyes részének megváltoztatására törekszünk, a pénz értékének közvetlen szabályozásával általában jobban célt érünk, mint az említett árpolitikai rendszabályokkal. Utóbbiaknak általában nagy veszélye, hogy a keresletnek és a kínálatnak mint áralakító tényezőknek erejével szállnak szembe. Így alapján rendítik meg a piaci kölcsönhatásokra felépülő közgazdasági összefüggések egészét.

Arcsökkenés és ár-emelés

A pénz értékének szabályozása

228. §. Gazdasági egyesülések szabályozása.

Az egyesülések kinövései Az árszabályozási tilalmakkal közeli rokonságban vannak azok a gazdaságpolitikai *tilalmaink*, amelyeknek segítségével a különböző gazdasági egyesüléseknek kinövéseit igyekezzünk lenyesegetni. Azokat a kinövéseit, amelyek nem felelnek meg gazdaságpolitikai céljainknak.

Vállalatközi megállapodások szabályozása Elsősorban a *vállalatközi megállapodásoknak* (kartelleknek) és a hozzájuk hasonló másodlagosan szervezett termelői egyesüléseknek (trösztöknek, szindikátusoknak, konszerneknek stb.) túlságosan kiaknázott kínálati és keresleti kizárólagosságaról van itt szó. Túlerős egyedárusági vagy egyedvételi helyzetüknek könnyen a gazdaságilag gyengébb fogyasztók széles rétegei láthatják kárát. Az egymással megállapodott vagy egyesült vállalatok pedig indokolatlanul nagy nyereségekre tehetnek szert. Ennek megelőzésére — legerélyesebb rendszabályként — eltilthatjuk a szóbanforgó megállapodás és egyesülések létrejöttét. A már korábban létrejött ilyenmű szervezeteket pedig feloszlathatjuk. Enyhébben járunk el akkor, ha csupán ellenőrizzük és megfelelő korlátok közé szorítjuk működésüket. Itt tehát már megint a gazdaságpolitikai korlátozás területén mozgunk. A korlátozás tartalma főleg az lehet, hogy megakadályozzuk a szervezeteknek tagjaikkal vagy pedig a rajtuk kívülmaradt termelőkkel szemben való túlságosan kíméletlen fellépését. Nem engedjük, hogy a piaci forgalomból kizárják (bojkottálják) őket. Ezzel persze a szóbanforgó szervezetek hatalmát éppen legérzékenyebb pontján csorbítjuk. Azonkívül különösen is szabályozhatjuk a tőlük követelt árak magasságát. Egyesülési politikánk (kartellpolitikánk) és árpolitikánk itt tehát már erősen egybeolvadnak. A korlátozásnak további módja az lehet, hogy a vállalatközi szervezetektől szívesen eltitkolt belső megállapodásaik fokozott nyilvánosságát követeljük. Üzletmenetükbe a gazdaságpolitikának ilyképen fokozott betekintést biztosítunk. Hogy az egyesülések gazdaságpolitikai szabályozása nem mindig jelent egyesülésellenes (kartellelles) állásfoglalást, azt legjobban a közületileg megszervezett és azután kellően ellenőrzött vállalatközi megállapodások és egyesülések esete bizonyítja. Még az is szük-

ségessé válhat, hogy gazdaságpolitikánk a kényszeregyesülé- *Kényszer-*
sekbe (kényszerkartellekbe) való tömörülést mozdítsa elő. *egyesülések*

Nem tilalmakkal, hanem többnyire csak bizonyos korlá-
tozásokkal szoktuk szabályozni azokat a különleges gazda-
sági egyesüléseket, amelyeknek inkább *kölcsönösen segítő*
vagy merőben csupán *érdekképviseleti* jellegük van. Szak- *Érdekképví-*
szervezetek, munkaadók érdekképviselői, mezőgazdasági, *seleitek sza-*
ipari, kereskedelmi kamarák, hitelintézetek érdekképviselői *bályozása*
stb. a szabad gazdaság összefüggéseiből szoktak létre-
jönni. Szükség esetén azonban közületi kezdeményezéssel is
létrehívhatók. Ha pedig a nélkül alakultak meg, akkor ha-
tóságilag állapíthatjuk meg vagy módosíthatjuk szabály-
zatukat. Esetleg kényszeregyesülési jelleget adunk nekik,
hogy magukba foglalják az összes tekintetbejövő termelőket.
Tevékenységük határait tilalmakkal írhatjuk körül. Más-
részt azonban gazdaságpolitikánk számos vonatkozásban
együtt is működhet velük, amennyiben a maga céljainak
szolgáltatásban veszi igénybe tevékenységüket. Ennek a gaz-
daságpolitikai támogatással kapcsolatosan több esetét lát-
tuk. Ahol pedig kisembereknek szövetkezeti alapon való *Szövetkezeti*
egyesüléséről van szó, ott a közület a legkülönbözőbb ked- *politika*
vezmények nyújtásával segítheti elő részben a termelési és
hitel-, részben pedig a fogyasztási szövetkezetek létrejöttét,
valamint sikeres működésüket. A termelési szövetkezetek kö-
zül különösen a nyersanyagbeszerző, a géptartási, a raktár-,
a hűtőház- és a különbözően felépített értékesítési szövetke-
zeteknek kedvezményekkel való támogatása áll előtérben.

229. §. Birtokrendezés.

Mindíg az adott eseten, tehát az összes tekintetbejövő *Üzem-*
egyéni körülmények gondos mérlegelésén fog múlni, hogy *politika*
mezőgazdaságunkban, iparunkban, kereskedelmünkben és
hitelközvetítésünkben a *nagyüzemek* vagy pedig inkább a
kisüzemek jelentenek-e közgazdasági szempontból nagyobb
előnyt. Általános érvekkel és általános szabályozással ezt a
kérdést aligha dönthetjük el helyesen. Az eddigiek folyamán is
számos esetét láttuk annak, hogy a gazdaságpolitika kisem-
berek védelmében a kisüzemeket támogató és a nagyüzeme-
ket megfelelően korlátozó rendszabályokhoz nyúl. A nagy-

A különböző üzem általában kétségtelenül nagyobb szaktudást és ennek következtében tökéletesebb termelési módozatokat képes alkalmazni. Gyakorta mégis a kisüzem javára dönti el gazdaságpolitikai állásfoglalásunkat az a tény, hogy társadalomgazdasági egyensúlyunk megőrzése szempontjából nagy jelentőségük lehet. Különösen a mezőgazdaságban élesedett ki ez a kérdés. Pedig ott is nyilvánvaló, hogy egyes mezőgazdasági termelési ágakra (erdőgazdaság stb.) már eleve is inkább a nagybirtok, míg másokra (kertgazdaság stb.) inkább a kisbirtok alkalmas. A különböző mezőgazdasági üzemnagyságok kívánatos arányának helyreállításával mezőgazdasági birtokpolitikánk vagy röviden birtokpolitikánk foglalkozik.

Legnagyobb és legkisebb birtok Legerélyesebb rendszabályként *tilalommal* gátolhatjuk meg, hogy a *mezőgazdasági birtok* a közgazdaságilag célirányosnak látszó és ilyképen meghatározott legnagyobb kiterjedésű birtokon (birtokmaximumon) túl növekedjék vagy pedig az ugyancsak hasonló szempontok alapján meghatározott legkisebb birtokon (birtokminimumon) alul elaprózódjék. Ezt egyrészt a hitbizományi öröklés szabályozásával, másrészt pedig elidegenítési, megterhelési és birtokmegosztási tilalmakkal érhetjük el. Tilalmainkban az a megfontolás szokott vezetni, hogy a szélsően nagy birtokok (latifundiumok) és a túlságosan apró törpebirtokok mind közgazdasági, mind pedig társadalompolitikai tekintetben többnyire egyaránt kedvezőtlenek. Különös tilalmakkal gátolhatjuk meg, hogy az esetleg egy kézben, de különböző helyeken lévő birtokdarabok vagy telekrészek (parcellák) az eleve meghatározott legkisebb telekrésznél (parcellaminimumnál) kisebbre aprózódjanak. Ujabb hitbizományok keletkezését eltilthatjuk; aminthogy hasonló tilalmakkal korlátozhatjuk a holtkézi (állami, megyei, városi, községi, egyházi, alapítványi, részvénytársasági, hitelintézeti stb.) birtokok (l. 328. §) terjeszkedését is.

Kis- és középbirtokok támogatása A birtokpolitikai tilalmakhoz a *birtokrendezés tevőleges eszközei* szoktak csatlakozni. Velük főleg a középső birtoknagyságok, tehát a kis- és a középbirtokok keletkezését és jövedelmezőségét igyekszünk támogatni. A járadék birtokok és az örökhaszonbérletek útján való telepítésről már fentebb szoltunk. Az ilyen és a bizonyos kivételes helyzetekben kö-

zületileg adományozott egyéb kis- és középirtokokat is esetleg elidegenítési, megterhelési és megosztási tilalmakkal köthetjük meg. Megfelelő értelemben védett családi irtokoknak nyilváníthatjuk őket. Azt a földet viszont, amelyre a szóbanforgó új irtokegységek létrehozatala, tehát a irtokrendezés (földreform) céljából szükségünk van, vagyonsváltás, kisajátítás vagy pedig elővásárlási jog útján hasíthatjuk ki a nagyirtokok testéből. Kézenfekvő, hogy a tilalmak kapcsán itt a gazdasági szabadságba már igen mélyen beavatkozó tevőleges rendszabályokról van szó. Ezek részben már az államosítás területére nyúlnak át.

Birtokrendezés és gazdasági szabadság

VI. Gazdaságpolitikai államosítás.

230. §. Helyes és helytelen államosítás. — 231. §. Az államosítás körüli küzdelem. — 232. §. A közüzemek fajtái. — 233. §. Államosított pénz. — 234. §. Államosított hitel. — 235. §. A bankjegykibocsátás államosítása. — 236. §. Jegybankpolitika. — 237. §. A pénz értékének szabályozása. — 238. §. A gazdasági helyzetváltozások irányítása. — 239. §. Mezőgazdasági közüzemek. — 240. §. Ipari közüzemek. — 241. §. Kereskedelmi közüzemek. — 242. §. Közlekedési közüzemek. — 243. §. Visszatekintés.

230. §. Helyes és helytelen államosítás.

Gondoljuk végig ismételten, hogy a gazdasági életbe való minden közületi beavatkozás a gazdaságpolitika céljai-*Jövedelmezőség, termelékenység és gazdaságpolitikai beavatkozás*nak szolgálatában történik. Önálló gazdaságpolitikai céljaink élén pedig általános termelékenységünk fokozása áll. Más önálló gazdaságpolitikai célok is kiegészítik értelmét; amint-hogy értelmezésének háttérében mindig idegen eredetű gazdaságpolitikai céljaink húzódnak meg. Amíg a gazdaságpolitika úgy látja, hogy a szabad gazdaságot mozgató jövedelmezőségi elv is alkalmas arra, hogy gazdasági összefüggéseinket a termelékenység fokozásának irányába terelje, beavatkozásra egyáltalán nincsen oka. Ha úgy látja, hogy a jövedelmezőség másfelé irányítja a gazdasági összefüggéseket, mint amerre a termelékenység szempontjából kívánatos lenne, korlátozó vagy tiltó rendszabályokkal él. Ha viszont a jövedelmezőségtől mozgatott fejlődés párhuzamos ugyan a termelékenység követelményeivel, önmagában véve azonban

nem eléggé erős, nem eléggé lendületes, akkor a támogatásnak különböző eszközeit alkalmazza. Ha végül a támogatás nem bizonyulna elég hatékonynak vagy ha túlságosan költséges volna és ha azonkívül korlátozással, valamint tilalmakkal sem tudja gazdaságpolitikánk a jövedelmezőség és a termelékenység között mutatkozó nagy távolságot leküzdeni, áthidalni, akkor *államosításhoz* folyamodik. Az államosítás tehát nemcsak legerélyesebb tevőleges gazdaságpolitikai eszközünk, hanem gyakorta egyuttal nemleges eszközeink pótlására is alkalmas. Velük egyébként is — főleg az államosításnak sokszor kizárólagos jellegénél fogva — többé-kevésbé szoros kapcsolatban szokott állni.

Egyéni kezdeményezés és államosítás Világosan következik ebből, hogy téves alapra helyezkedünk, ha közüzemeinktől elsősorban jövedelmezőséget várunk. A közvetlenül *jövedelmező* termelést helyesebb egyéni kezdeményezésre bízunk. A *termelékenység* szolgáltatában csak ott államosítunk, ahol a jövedelmezőség hiányzik vagy legalább is túlcsekély ahhoz, hogy az egyéni kezdeményezést termelésre bírja. Más szóval: ha a szabad és a közületi gazdaság szembeállításából indulunk ki, akkor helytelennek kell mondanunk azt az államosítást, amely elsősorban jövedelmezősége kedvéért, tehát közületi jövedelmek biztosítása céljából történik. Később majd még látni fogjuk, hogy közületi jövedelmeket elsősorban más forrásokból helyes előteremtenünk. A helyes államosítás viszont mindig csak a termelékenység szolgáltatában állhat. A jó jövedelmezőséget többé-kevésbé már eleve is kizárja.

Allamosítás és közületi jövedelem

zést termelésre bírja. Más szóval: ha a szabad és a közületi gazdaság szembeállításából indulunk ki, akkor helytelennek kell mondanunk azt az államosítást, amely elsősorban jövedelmezősége kedvéért, tehát közületi jövedelmek biztosítása céljából történik. Később majd még látni fogjuk, hogy közületi jövedelmeket elsősorban más forrásokból helyes előteremtenünk. A helyes államosítás viszont mindig csak a termelékenység szolgáltatában állhat. A jó jövedelmezőséget többé-kevésbé már eleve is kizárja.

231. §. Az államosítás körüli küzdelem.

Allamosítás és közületi szellem Mérvadóvá itt megint csak az uralkodó *közületi szellemnek* mindenkori foka válik. Hogy ennek a közületi gazdaság szempontjából általában mily jelentősége van, azt a közületi szükségletek és a közületi értékelés általános fejtegetésének kapcsán láttuk. Ha úgy érezzük, hogy valamely kapott szolgáltatásért közvetlen és megfelelően nagy ellenszolgáltatással tartozunk, ha tehát elég erős az egyéni áldozat szükségességének tudata, akkor jövedelmezőségre is kilátás nyílik. El-

lenkező esetben nem. Ez az ellenkező eset a termelékenységet szolgáló helyes államosítás érvényesülési területe.

Az államosításnál már világosan érezzük, hogy szöges el- *Jövedelmező*
lentéte, teljes tagadása a szabad gazdaságnak. Ezért oly he- *és nem jöve-*
ves általában az a *küzdelem*, amelyet ellene a gazdasági sza- *delmező*
badtság hívei folytatnak. Ha azonban jól megnézzük, ez a *üzemek ál-*
hare inkább csak a jövedelmező közüzemek ellen szokott ki- *lamosítása*
élesedni. Azokat a közüzemeket azonban, amelyeknek már eleve nincsen kilátásuk jövedelmezőségre, inkább nyugodtan hagyja. Legott kikezdi viszont azt az államosítást, amelynek valamely eredetileg nem jövedelmező termelési ágat jövedelmezővé sikerült tennie. Jól megérzi ugyanis, hogy az a termelés, amely a közület kezében jövedelmező, magánkézben valószínűleg még inkább jövedelmezővé válhat. Itt pedig az egyéni kezdeményezés már a maga érvényesülését követeli. A gazdaságpolitika általában helyesen is jár el, ha az ily követeléseknek eleget tesz. Az a gazdaságpolitika, amely nem igyekszik a szabad gazdaságot a lehetőséghez képest elfojtani. Így dönthetjük el azt a sokat vitatott, de tévesen feltett kérdést, hogy vajjon a közüzem tényleg kevésbé jövedelmező-e mint a magánüzem. A közüzemnek a jövedelmezőség csak másodrangú célja lehet. Elsőrangú célja a termelékenység. A magánüzemnek pedig elsőrangú célja a jövedelmezőség. Nem meglepő tehát, hogy általában inkább lehet jövedelmező, mint a közüzem.

Egészen más sikra lépünk át, amidőn a gazdaságpolitikának *idegen eredetű céljaival indokoljuk* egyes közüze- *Hatalom-,*
meinknek szükségességét. Könnyű belátnunk, hogy legtöbb *művelődés-*
közüzemiünket hatalompolitikai, művelődéspolitikai vagy *és társada-*
társadalompolitikai megfontolások alapján létesítjük és tart- *lompolitikai*
juk fenn. Előtérben leginkább katonai, közbiztonsági, köz- *hátterű álla-*
egészségi és közerkölcsi szempontok szoktak állni. Ezek néha *mosítás*
annyira kézenfekvők és annyira általánosan elfogadottak, hogy a gazdasági szabadság hívei még akkor is megnyugszanak az idevágó közüzemi termelésben, ha az jövedelmező. Szélső esetekben azt maguk is az egyedül lehetséges megoldásnak tekintik. Ilyenkor a szokás hatalmánál fogva gyakorta már észre sem vesszük, hogy tulajdonképpen államosítással állunk szemben.

252. §. A közüzemek fajtái.

*Allami, tör-
vényható-
sági és köz-
ségi közüze-
mek*

Minden közületi tulajdonban lévő üzemet közüzemnek nevezzük. A közüzem lehet tehát állami, megyei, városi vagy községi. Esetleg másféle módon tagolt közületek is tarthatnak fenn közüzemeket. Amidőn tehát államosításról szólunk, csupán elsősorban gondolunk az állami közüzemekre. Szempontjaink általában a többi közüzemekre is érvényesek. A szó *szorosabb* értelmében államosításnak már meglévő magánüzemeknek állami tulajdonba való átvételét szokták mondani. Mi azonban a szót *tágabb* értelemben vesszük. Új üzemeknek közüzemként való létesítését is államosításnak nevezzük. Gazdaságának nyilvánvalóan csak az a közüzem tekinthető, amely az anyagi termelés és forgalom céljait szolgálja. Nem gazdaságiak viszont és ezért vizsgálódásaink körén kívül esnek azok a közüzemek vagy helyesebben közintézetek, amelyek a hatalmi, a művelődési és a társadalmi politika céljait az anyagi termeléstől többé-kevésbé függetlenül szolgálják (hivatalok, laktanyák, közületi tanintézetek, múzeumok, színházak, kórházak, szegényházak stb.).

*Szorosabb
és tágabb
értelmű
államosítás*

*Gazdasági
közüzemek*

*Közigazga-
tási és ön-
állósított
közüzem*

Azt a közüzemet, amely egészen a közigazgatás keretén belül, annak mindenben teljesen alárendelt és beolvasztott részeként működik, *közigazgatási* közüzemnek nevezzük. Korábban fontos válfaj volt. Ma már csak jelentéktelen üzemeknél szokott előfordulni. Előtérben manapság az *önállósított* közüzem áll. Ennek a közigazgatástól lehetőleg élesen elválasztott szervezete és könyvelése, elszámolása van. Nála másodrendű szerepében többnyire a jövedelmezőséget is jobban hangsúlyozhatjuk. Részben államosított vagy *vegyes* üzemmel akkor állunk szemben, ha az üzem részben magánosoknak, részben pedig a közületnek tulajdonában van. Benne a jövedelmezőség és a termelékenység elve általában már kezdettől fogva szerencsétlen házasságra lép. Jogi alakja leginkább oly részvénytársaság vagy szövetkezet szokott lenni, amelynek részvényeiből illetőleg üzletrészeiből a közület vesz át egy részt. Tapasztalataink inkább azt mutatják, hogy az ily részleges államosítás korántsem egyesíti magában a magánüzemek és a közüzemek előnyeit. Többnyire vagy a jövedelmezőség szempontja jut benne gyakorlati túlsúlyra, amikor is a közületi termelékenységi célt hanyagoljuk

*Vegyes
üzem*

el; vagy pedig a termelékenységi szempont szorítja annyira háttérbe vetélytársát, hogy a magánvállalkozóknak ily üzemekben való részesedése előbb-utóbb lehetetlenné válik. Egészségtelen vegyes üzemek létesítésénél helyesebbnek látszik tehát, ha a gazdaságpolitika a támogatás és a teljes államosítás eszközei között választ. Amennyiben másodrendű szerepében mégis hangsúlyozni óhajtjuk a közüzemek jövőbiztonságát, azt valamelyest a költségszámításban jártas és központilag irányított *ellenőröknek* (revizoroknak) alkalmazásával is előmozdíthatjuk.

*Közüzemek
üzletmeneté-
nek ellen-
őrzése*

255. §. Államosított pénz.

Az oly államosításnak, amelyet annyira megszoktunk már, hogy — mint ilyet — már észre sem szoktuk venni, és amelyet a gazdasági szabadságnak általában még legszűkebb hívei is az egyedüli helyes megoldásnak tekintenek, legjobb példája a *pénz államosítása*. Pedig egész újabb gazdasági életünknek legkiemelkedőbb és egyuttal legfontosabb vonása éppen ez az államosítás. Ez szabja meg egész pénzrendszerünk lényegét. E szerint alakul szabad gazdasági szempontból a belföld és a külföld közötti különbség mindaddig, amíg a nemzetgazdasági elkülönülésnek egyéb útjaira nem lépünk. Más szóval: az államosított pénzrendszerek teszik a nemzetgazdasági elkülönülésnek alapját. Minden további gazdaságpolitikai beavatkozásunk erre az államosításra szokott csak felépülni.

*A pénz államosításának
fontossága*

A pénz államosításának tartalma mindenekelőtt az, hogy *értékpénzünk* (valutapénzünk) nem magánosok, hanem az állam bocsátja ki. Egyaránt így van ez akár nemesfém-, akár pedig papírpénzrendszerről van szó. A kibocsátás joga általában kizárólagos. Azzal a tilalommal kapcsolatos tehát, hogy másnak, mint az államnak pénzt kibocsátania nem szabad. A tilalom megszegése pénzhamisítást jelent. Ezt még akkor is szigorúan büntetjük, ha mások teljesen ugyanolyan anyagú pénzt bocsátanak ki, azaz hoznak forgalomba, mint az állam. A szóbanforgó büntetőjogi védelem egyaránt vonatkozik mind az értékpénzre, mind pedig az államtól kibocsátott váltópénzre.

*Állami pénz-
kibocsátás*

*Pénzhamisí-
tás*

- Érmepolitika és váltópénz-politika* A pénz államosításából folyik, hogy az állam *határozza meg* az értékpénz és a váltópénz, azaz az aprópénz anyagát, kiállítását, mennyiségét, valamint darabolásukat, azaz forgalomba kerülő címleteiknek magasságát és egymásközi minőség-, valamint mennyiségbeli arányát. Ugyancsak az állam állapítja meg a különböző címletű aprópénzek elfogadási kényszerének határát. Ez a határ oly összeget jelent, amelynek erejéig az aprópénzt fizetésül el kell fogadnunk. Nemesfém pénzénél az állam mondja ki a pénzlábat, azaz a nemesfém súlya és az értékpénz egysége közötti arányt; a türelmi finomságot (remediumot, tolérance-ot), azaz a pénzlábban megállapított ötvözet finomságától még megtűrt legnagyobb eltérést; a forgalmi súlyt is, azaz a nemesfém pénznek a forgalomban még megtűrt legnagyobb kopási arányát. Mindez az u. n. érmepolitika körébe vág. Ha az állam magánosoknak szabad veretési jogot ad, ez manapság általában már csak azt jelenti, hogy magánosok számára, a tőlük beszo-
- Veretési jog és verdedij* szolgáltatott nemesfémből is hajlandó a verdedíj leróvása el-
lenében pénzt kivenni. A pénz előállítását azonban ilyenkor is az állami pénzverde végzi. Csak kivételes esetekben fordulhat elő, hogy a pénz előállítását az állam még manapság is magánosokra vagy külföldi pénzverdékre bízza. Ez azonban a pénz államosításának elvét lényegében nem csorbítja.
- Egyes és kettős pénzrendszer* Az állam választ az egyes pénzrendszer (monometallizmus) és a kettős pénzrendszer (bimetallizmus) között is. Az előbbinél csak aranyból vagy csak ezüsből van az értékpénz. Az utóbbinál mindkettőből. Párhuzamos a kettős pénzrendszer akkor, ha benne mind az arany, mind pedig az ezüst egyaránt szabad veretési joggal van egymás mellett forgalomban. Ha azonban ez a jog csak egyikökre vonatkozólag áll fenn, akkor sánta pénzrendszerről szólunk. Párhuzamos és sánta pénzrendszer-nél az állam határozza meg a két nemes fém pénz közötti értékbeli arányt. Aranypénzrendszer esetében pedig azt, hogy az ezüst mily mértékben forogjon váltópénzként.
- A kincstári nyereség helytelen-sége* A helyes államosítás lényegéből következik, hogy az államosított pénzkibocsátásnak elsősorban nem jövedelmezőségét kell néznünk. Amíg tehát az állam pénzkibocsátási jogából elsősorban *kincstári nyereségre* (lucrum camerae-re) kíván szert

tenni, addig helytelenül államosított pénzzel állunk szemben. Ezért volt a kincstári nyereséggel kapcsolatos pénzrontás évszázadokon keresztül a közgazdasági élet rákfeneje. A pénz helyes államosítását az indokolja, hogy többé-kevésbbé csak az állam tudja a pénznek azt az egységességét és megközelítő értékállandóságát biztosítani, amelyre pénzgazdasági forgalmunknak szüksége van.

A pénz államosításának helyes indokai

274. §. Államosított hitel.

A *hitel* már lényegének sokféleségénél és változékonyságánál fogva is általában sokkal kevésbbé alkalmas az államosításra, mint a pénz. A hitelközvetítés azonkívül sokkal inkább lehet jövedelmező, mint a pénzkibocsátás. A szabad gazdaság hívei ezért követelik oly erőlyesen a hitelszabadságot. A hitel részleges államosítása mégis igen régi eredetű. Egyes területeit már az eddigiek folyamán is érintettük. A közület különösen ott veszi kezébe hitelintézetek létesítését és fenntartását, ahol kisemberek méltányos hitelszükségleteinek kielégítéséről van szó. Kisemberek fogyasztási hitelének kedvéért létesülnek községi, városi zálogházak. Takarékoságuknak előmozdítására pedig községi városi vagy állami takarékpénztárak. Utóbbiak az államosított posta üzemével mint póstatakarékpénztárak jól kapcsolhatók egybe. Hogy a közület kisemberei hitelszövetkezeteit támogathatja, azt már láttuk. Az ily hitelszövetkezetek egyes üzemekké is alakulhatnak. Hasonló üzemfajtákkal találkozhatunk a földhitelintézetek terén. Az egészen államosított földhitelre egyébként jó példát nyújt az előbb már említett járadékbankok tevékenysége. A mezőgazdasági és a városi jelzáloghitel tágabb körben is főleg államosított alakjában fejlődött magasra. A közületi takarékpénztárak, földbankok és egyéb hitelintézetek nem mindig csak a nevükben foglalt hitelügyletekkel foglalkoznak, hanem könnyen kiterjesztik tevékenységüket a többi hitelügyletekre is. Ez a hitel államosításának körét ugyancsak megfelelően kibővíti. Legnagyobb lendületét ez a folyamat azonban a részben vagy egészen államosított jegybankok széleskörű működéséből meríti.

A hitel államosításának nehézségei

Közületi hitelintézetek

235. §. *A bankjegykibocsátás államosítása.*

A jegybankok államosítása

A bankjegyről láttuk, hogy önmagában véve is már legalkalmasabb fajtája a pénzhelyettesítőnek, azaz a hitel-pénznek. Jelentősége azonban még sokszorosan megnő, amint az állam törvényes fizetési erővel ruházza fel és ezzel eredeti pénzhelyettesítői jellegéből készpénzzé emeli. Most már a bankjegykibocsátás egyúttal pénzkibocsátássá válik. Közelfekvő megoldás, hogy — miként minden más pénzkibocsátás — úgy a *bankjegykibocsátás* is államosítassék. Ez pedig a *jegybankok államosítását* jelenti.

A bankjegyek mennyiségének ellenőrzése

Mellette főleg három nyomós érv hozható fel. Először az, hogy az állam semmiképpen sem szabályozhatja a pénz forgalomban lévő mennyiségét, ha a legfontosabb készpénznek, a törvényes fizetési erővel felruházott bankjegynek kibocsátását nem ellenőrzi közvetlenül. Ez pedig legjobban a jegybankok egységesítésével, központosításával és államosításával biztosítható. Másodszor itt újból meg kell fontolnunk, hogy a bankjegykibocsátás mint szenvedő hitelügylet kamatmentes hitel felvételét jelenti. Ez pedig nyereséget hoz, ha az így kapott hitellel kamatozó cselekvő hitelügyleteket bonyolítunk le. Igaz ugyan, hogy a bankjegykibocsátást a régi bankjegyek bevonása, tehát a nyereséget részben kiegyenlítő

A bankjegykibocsátás korlátozása

művelet kíséri. A további nyereség egy része azonban mégis megmarad, ha több új bankjegyet bocsátunk ki, mint amennyit a régiekből bevonunk. Igaz továbbá, hogy más nem teljes anyagértékű pénznek, tehát a váltópénzeknek kibocsátásával is hasonló nyereség lehet kapcsolatos. Itt elsősorban a fémváltópénzekre gondolunk, mert hiszen a bankjegy csak kivételes esetekben szokott váltópénz lenni. Papírpénzt is csak kivételes esetekben szoktunk aprópénzül kibocsátani. A szóbanforgó nyereség azonban nemcsak azért szokott sokkal kisebb lenni, mert a fémváltópénz anyagértéke viszonylagosan sokkal nagyobb mint a bankjegyé, hanem azért is, mert bankjegyekből — főleg nagyobb címleteikre való tekintettel — sokkal nagyobb pénzértéket szoktunk kibocsátani, mint a fémváltópénzekből. A bankjegykibocsátással járó nyereségnek tehát még ebben az összehasonlításban is különleges jellege van. Magasságánál fogva könnyen csábíthat arra, hogy kelleténél több bankjegyet bocsássunk ki. Ennek a csábítás-

nak pedig az egész nemzeti termelékenységét néző közüzem, azaz az államosított jegybank jobban tud ellenállni, mint a jövedelmezőségre alapított magánüzem. Harmadszor végül tekintetbe kell vennünk, hogy a központosított és kizárólagossággal felruházott jegybank nemcsak bankjegykibocsátása, hanem megfelelő cselekvő bankügyletei révén is kivételesen nagy hatalmat képvisel az ország egész hiteléletében. A gazdaságpolitika céljainak jobban megfelelhet, ha a bankjegykibocsátásnak ezt a kizárólagosságát (bankmonopóliumot) nem magánkézi, hanem maga az állam gyakorolja.

A bankjegykibocsátás államosítása *ellen* általában csak egy, de annál fontosabb érvet szoktunk felhozni. Alább még látni fogjuk, hogy az államnak gyakorta mennyire nagy és mennyire sürgős hitelszükségei vannak. Ha mármost a jegybank állami üzem, akkor félő, hogy különösen szorult helyzeteiben az állam túlnagy mértékben veszi igénybe a jegybank hitelét. Ez pedig túlnagy bankjegykibocsátáshoz, kártékony pénzszaporításhoz és az egész bankjegyrendszer összeroppanásához vezethet. Tapasztalataink megmutatták ugyan, hogy a nem államosított jegybankok is többé-kevésbbé állandóan hasonló veszélyben forognak. Általában azonban mégis úgy látjuk, hogy az ily bankok jobban tudnak ellenállni a hitelt követelő állam nyomásának, mint az állami jegybank. Nem jól végiggondolt érv a jegybank államosítása ellen, tehát a bankszabadság mellett az, hogy a magánkézi bank „bankszerűbben“, „üzletszerűbben“, tehát a jövedelmezőség elvének sikeresebb érvényesítésével tudja a bankjegykibocsátást is lebonyolítani. Kézenfekvő ugyanis, hogy a helyesen felfogott bankjegykibocsátás körül a jövedelmezőségnek a termelékenységhez viszonyítva csak igen alárendelt szerepe lehet.

Ahol a bankszabadság érveire hallgatunk és a bankjegykibocsátást nem államosítjuk, ott is szigorú *állami ellenőrzés* alá szoktuk azt helyezni. Jegybankszabadalomnak (bankmonopóliumnak) nevezett kizárólagos engedély alapján csak egy vagy egynéhány bankot hatalmazunk fel bankjegykibocsátásra. Mind ezt, mind pedig cselekvő hitelügyleteiket szoros korlátozásokkal és tilalmakkal szabályozzuk. Itt már a hitelbiztonság érdekében alkalmazott nemleges gazdaság-

*A jegybank
hatalma és
az állam*

*Az állam
hitel-
szükségei
és a jegy-
bank álla-
mosításának
veszélyei*

*A bankszerű
vezetés érve*

*Bankszabad-
ság és bank-
szabadalom*

politikai eszközökről van szó. Lényegükkel korábban már foglalkoztunk.

256. §. Jegybankpolitika.

Fedezeti po- litika Akár államosított, akár pedig államilag ellenőrzött bankjegykibocsátásról van szó, szabályozásának legfontosabb része a bankjegyek fedezetének megállapítása. A bankjegykibocsátás szabályozásának, azaz a jegybankpolitikának ezt a legfontosabb részét *fedezeti politikának* is nevezzük. Kiemelkedő fontosságát kézenfekvő módon csak ott és csak addig őrzi meg, ahol és ameddig valódi, tehát fémpénzre való beváltási kényszerrel ellátott bankjegyekről van szó. Korábban egyes országokban a teljes fedezeti rendszer dívott. Azt jelentette, hogy a jegybank forgalomban lévő bankjegyeinek teljes nemesfémfedezetét mindenkor készenlétben tartja. *Nemesfém- és bankszerű fedezet* Amily mértékben azonban beláttuk, hogy a bankjegyek körforgásuk útján többnyire önmaguktól is visszatérnek a jegybankhoz és hogy aránylag csak csekély részük szokott beváltásra kerülni, oly mértékben tértünk le a teljes fedezeti rendszerről. Feleslegesnek és a hitelkeret szabályozása szempontjából célszerűtlennek ismertük fel. Helyette még a múlt században általánosan a nemesfém- és a bankszerű fedezet elvét vezettük be. Lényege az, hogy a kibocsátott bankjegyeknek nagyjából — többnyire mintegy kétharmada vagy háromnegyede — a kibocsátást egyensúlyozó cselekvő bankügyletekben, tehát a jegybank birtokában lévő váltókban, kézizálogokban és egyéb rövidlejáratú követelésekben leli fedezetét. Csak kisebb részét — többnyire mintegy egyharmadát vagy egynegyedét — fedezzük nemes fémme. Ezt a rendszert ily alapon harmadfedezeti vagy negyedfedezeti rendszernek is mondjuk. Itt nyilvánvalóan csakis jó, azaz megbízható bankszerű fedezet jöhet tekintetbe. Ezért szigorú korlátozásokkal és tilalmakkal írjuk körül, hogy mily cselekvő hitelügyletekből származó követelések, tehát mily váltók stb. számíthatók csak be a bankszerű fedezet arányába. További korlátként külön bankjegyadóval sújthatjuk a jegybankot azon bankjegyei után, amelyeket az államilag megállapított fedezeti hányad (kontingens) nélkül, tehát azon felül bocsát ki.

A szóbanforgó fedezeti elvek alapjukban változnak meg, *A bank-* amint felfüggesztjük a bankjegyek beváltási kényszerét. *jegyek be-
váltási kény-
szerének fel-
függesztése* Ilyenkor sokkalta kisebb arányú nemesfémfedezet is elegendőnek bizonyulhat. Nyilvánvaló azonban, hogy ilyenkor már nem valódi bankjeggyel, hanem oly törvényes fizetési eszközzel állunk szemben, amely részben bankjegy, részben pedig *papírpénz*. Az államnak itt a jegybankra, ha az nem államosított, megfelelően mélyebb befolyást kell gyakorolnia.

237. §. *A pénz értékének szabályozása.*

Az államosított vagy legalább is erős állami befolyás alatt működő jegybank csupán legfontosabb, de nem egye- *Magánhitel* dűli pénzforrása a gazdasági forgalomnak. Láttuk, hogy ma- *és a hitel* gánosok, főleg magánbankok is teremthetnek hitelt, tehát *közvetett ál-
lamosítása* bocsáthatnak ki hitelpénzt. Ebben esetleg nem a jegybankra mint visszleszámitoló forrásra, hanem külföldről kapott hitelekre támaszkodhatnak. Minél tovább haladunk azonban a nemzetgazdasági elzárkózás útján, annál csekélyebb kilátás van nagyobb külföldi hitelekre. Annál jobban zsugorodik össze a *magánhitelnek* ez a függetlensége. A jegybank kezében összpontosuló hitelirányítás pedig annál nagyobb jelentőségre emelkedik. Nyilvánvaló, hogy itt erősen közeledünk már a hitelnek legalább *közvetett* államosítása felé.

Hitelirányító hatalmát a jegybank mindenekelőtt a pénz értékének szabályozására használhatja fel. Ezt többféle *Hitelirányi-
tás* módon teheti. Ahol a bankjegykibocsátással még beváltási *tás* kényszer kapcsolatos, ott külön beváltási díjat (prémiumot) szedhet a bankjegyeknek aranyra való beváltásáért. Ennek a díjnak tetszés szerinti emelésével, azaz beváltási díjpolitikával (prémiumpolitikájával) akadályozhatja meg, hogy túlsok arany menjen ki az országból. Így védi aranytartalmát *Díjpolitika* és erősíti bankjegyfedezetét, amivel viszont emelheti pénzének értékét. Ennél az eljárásnál gyakoribb és sokkalta hatékonyabb a jegybanknak külföldi fizetési eszközökkel, főleg pedig külföldi váltókkal (devizákkal) való céltudatos kereskedése, melyet külföldi váltópolitikájának vagy külföldi pénzpolitikájának (devizapolitikájának) nevezünk. A jegybank külföldi váltókból állandóan nagyobb készletet tart. *Külföldi* Eladásukkal emeli, vételükkel pedig csökkenti a belföldi *pénzpolitika*

*Pénzpolitika
és nyiltpiaci
műveletek*

pénz külföldi értékét. Az aranypontok közötti távolságot tehát mindig a maga javára igyekszik kihasználni. Papírpénzrendszer esetében is tudatosan alakítja ezzel a fizetési mérleget. Hogy törekvéseinek nagyobb nyomatékot adjon és egyúttal valószínűbb sikert is biztosítson, egészen a maga kezében összpontosíthatja a külföldi fizetési eszközökkel való kereskedést. Hogy ez milyen forgalmi korlátozásokkal, tilalmakkal, beszolgáltatási kötelezettséggel stb. szokott kapcsolatos lenni, azt fentebb már láttuk. Azt is tudjuk, hogy a jegybank nyiltpiaci műveletekhez, azaz értékpapíroknak a tőzsdén való adás-vételéhez folyamodhat. Ezzel további lehetőségekhez juthat a pénz értékének szabályozása terén. Amidőn hosszúlejáratú értékpapírokat ad el és az értük kapott bankjegyeket bevonja, pénzt von ki a forgalomból, csökkenti a pénz mennyiségét és ezzel növelheti értékét. Hasonló értékpapírok vételével pedig újabb bankjegyeket hoz forgalomba és ezzel csökkentheti a pénz értékét.

*Kamatláb-
politika*

Mindezen műveleteknél azonban sokkalta nagyobb súlya szokott lenni a jegybank *kamatlábpolitikájának* (diszkontpolitikájának). Leszámitolási kamatlábát felemelheti. Ezzel, amint korábban, a szabad gazdaság összefüggéseiben is láttuk már, drágítja a hitelt. Elnyerését nehezebbé teszi. Így csökkenti a hitelpénz mennyiségét, valamint forgási sebességét. Párhuzamosan emeli a pénz értékét. Hozzá még a tőke belföldi hozadékát is növeli. Ezáltal külföldi tőkét vonz az országba. Megszünteti az arany kiáramlását. Helyette külföldi aranyat csalogat be. Ha viszont csökkenti a kamatlábat, a pénz értékét is lefelé nyomja és újból kaput nyit a pénz kiáramlásának.

258. §. A gazdasági helyzetváltozások irányítása.

*Megállapí-
tási és
megelőző
módszer*

Kamatlábpolitikáját a jegybank nemcsak akkor használja, miután már megállapította aranytartalékának vagy pedig egyébként a pénz értékének kedvezőtlen változását (megállapítási módszer), hanem egyúttal a *jövőbe is tekint* vele. Megelőző, elhárító (preventív) módszer segítségével akadályozza meg a kedvezőtlen változások bekövetkeztét. Amint az ily változások közeledtének legelső jelei mutatkoznak, a bank kamatlábának szabályozásával máris közbeléphet.

Ezzel a szükséghez képest már eleve is tágítja vagy pedig szűkíti a hitelkeretet. Gyorsítja vagy lassítja a pénz forgási sebességét. Egyúttal növeli vagy csökkenti a pénz mennyiségét. Az árszínvonalat megfelelően emeli vagy pedig leszorítja. A termelést és fogyasztást is lendíti vagy lassítja, azaz fellendülés vagy hanyatlás felé tereli. A célszerűen irányított kamatlábpolitika ilyképen a gazdasági helyzetváltozások irányításává, *helyzetpolitikává* (konjunktúrapolitikává) bővül. Többnyire segítségül hívja a pénz értékének szabályozására szolgáló többi jegybankpolitikai eszközt is. Velük összhangban dolgozik.

*Gazdasági
helyzet-
politika*

Törekvései nem mindig járnak sikerrel. Néha hiába alkalmazza az összes említett pénz- és hitelszabályozó eszközt. A hitelkeret túlságos tágulása és ezzel a pénz elértéktelenedése mégis bekövetkezik. Hogy a háttérben meghúzódó válságokat mi okozza, azt már korábban láttuk. A gazdaságpolitikának ilyenkor a *pénz rendezéséhez* (a valuta szanálásához) kell nyúlnia. Ezt részben úgy érheti el, hogy hosszúlejáratú államkölcsonnek, ha kell, kényszerkölcsonnek felvételével pénzt von ki a forgalomból. A rövidlejáratú hitelkeretét tehát szűkíti. Ezzel megint emeli a pénz értékét. Részben pedig azt teheti, hogy a pénz értékét számszerűen leszállítja. Ez a pénz leértékelése (devalvációja). Míg a hitel-*Leértékelés és pénz-
apasztás* szűkítés, azaz a pénzapasztás (defláció) ténylegesen pénzt von ki a forgalomból, addig a leértékelés csak kisebb számokat alkalmazó számolási egység bevezetését jelenti. Sikere az ilyen rendszabálynak csak akkor van, ha a további pénzszaporítás elkerülhető. Ez pedig csak úgy oldható meg, hogy a jegybank közvetlenül a pénzrendezés után erélyesen alkalmazza a pénz értékének megvédésére irányuló szokásos eszközeit. Különösen kamatlábpolitikáját. Szokásos keretein túl is mehet. Esetleg nemcsak a kamatláb jelentős emelésével tart vissza a hitelek túlságos igénybevitelétől, hanem közvetlenül, azaz összecszerűen is korlátozza az egyes hitelintézeteknek nyújtott leszámítolási hiteleit.

Az ily hitelkorlátozás (hitelrestrikció) a hitelkeret szűkítésének, összehúzásának (kontrakciónak) egyik leghatásosabb eszköze. Vele szükségszerűen az egész gazdasági élet átmeneti pangása, esetleg válságszerű megrendülése szokott kapcsolatos lenni. Ezt *pénzrendezési* (szanálási) *válságnak*

*A hitelkeret
szűkítése és
hitelkorláto-
zás*

- Pénzrendezési válság* nevezzük. A kiút belőle nem mindig vezethet vissza a tiszta fémpénzrendszerhez, nevezetesen a tiszta aranypénzrendszerhez. A jegybanknak többé-kevésbé állandóan kell be rendezkednie arra, hogy a pénz mennyiségét és értékét pénzszabályozó eszközeivel mesterségesen kezelje. Így áll elő az
- Irányított pénzrendszer* irányított vagy kezelt (manipulált) pénzrendszer. Esetleg az árszínvonal mindenkori változásaihoz képest változtatjuk a pénz értékét is, hogy ilyképen elkerülhessük gazdasági életünknek a pénz oldaláról kiinduló rázkódtatásait. Ezt az eljárást a jelzőpénz (indexvaluta) rendszerének nevezzük.
- Jelzőpénz* Az általános árszínvonal mindenkori jelzőszámai (indexei) alapján állapítja meg ugyanis a pénz értékét. Legfőbb gyengéje részben az, hogy jelzőszámaink mindig csak megközelítően lehetnek jók. Részben pedig az, hogy az ilyen pénzzel nemzetközi forgalmat csak igen nehezen lehet lebonyolítani.
- Pénzrendezés és hitelpolitika* Akár a jelzőpénzhez, akár pedig — sokkal jobb és gyakoribb megoldásként — az irányított vagy kezelt pénzhez folyamodunk, számos pénz- és *hitelpolitikai* korlátozást, nevezetesen pedig *tilalmakat* is kell alkalmaznunk. Javarárszüket korábban már említettük. Egyrészt mai nemzetgazdasági elzárkózásunk kifejezői. Másrészt pedig ellenkező előjelű kísérsői annak a gazdaságpolitikai beavatkozásnak, amellyel a pénzt és részben a hitelt is államosítjuk.

239. §. Mezőgazdasági közüzemek.

- A mezőgazdasági mintatelepek feladatai* A mezőgazdasági közüzemeknek egyik fontos fajtáját már bemutattuk. Ezek a mintatelepek, amelyeknek főleg ismeretterjesztő céljuk szokott lenni. Mellesleg, amint láttuk, egyes kiváló minőségű termékek előállítására is törekedhetnek, hogy ezeket azután ingyen vagy pedig kedvezményes áron bocsássák magántermelőknek rendelkezésére. A közületi faiskoláknak, ménestelepeknek stb. elsősorban ez a feladatuk. Vele párhuzamosan a közigazgatás egyes ágainak (közületi kerteknek, parkoknak, a katonaságnak stb.) közvetlen anyagi szükségleteit is kielégítik. Mintatelepi jellegük esetleg csak másodsorban vagy pedig egyáltalában nem jön tekintetbe. Utóbbi esetben a mezőgazdasági üzemek államosítása csak akkor indokolt, ha magánüzemeknek ki-

sebb vagy legfeljebb ugyanoly nagy anyagi áldozatot jelentő támogatásával nem állíthatók elő és nem szerezhethők meg a szóbanforgó kiváló minőségű termékek. Községi és vá- *Egyéb mező-
gazdasági
üzemek álla-
mosításának
helyes indo-
kai*
rosi közlegelők tartását, közületi öntöző csatornák és egyéb öntöző berendezések létesítését az üzemi észszerűség különleges követelményei indokolhatják. Hasonló szempontokból bizonyulhatnak helyes mezőgazdasági közüzemeknek a köz-
zületi erdők is. Bizonyos (galyszedési, legeltetési stb.) szolgál-
mak alapján különösen a szegényebb mezőgazdasági lakos-
ság számára hasonlóan fontos segítséget jelenthetnek, mint a közlegelők. Közgazdasági szempontból inkább helytelen ál-
lamosításnak tekintendő viszont azon egyéb mezőgazdasági közüzemek javarésze, amelyekről még alább (l. 312. §) mint pénzügyi bevételi forrásokról lesz szó.

240. §. Ipari közüzemek.

Az ipar terén is elsősorban a már szintén említett közü- *Ipari minta-
leti mintaüzemek bizonyulhatnak helyes államosításnak. üzemek elő-
nyei*
Az ismeretterjesztés terén elérhető eredményeik általában
elégge indokolják őket. Más álláspontra kell azonban már
helyezkednünk azokkal az *ipari közüzemekkel* szemben,
amelyek elsőrangú feladatukként akár a közigazgatás anyagi
szükségeitnek közvetlen fedezésére, akár pedig a szabad *A helytelen
ipari álla-
mosítás ve-
szélyei*
piac számára termelnek. Mindkét vonatkozásban általában
helyesebb, ha az ipari magánüzemek érvényesülésének enge-
dünk teret. Még akkor is, ha a piac számára termelt ipar-
cikkeket közületi támogatással ingyen vagy kedvezményes
áron bocsátjuk szövetkezeteknek vagy közvetlenül kisembe-
reknek rendelkezésére. Az ipari termelés jövedelmezősége itt
minden esetben fennforoghat, aminek következtében az ál-
lamosítás feleslegessé válhat. Legalább is költségesebb meg-
oldásnak bizonyulhat, mint a megfelelő ipari magántermelés
esetleg szükségesnek mutatókozó gazdaságpolitikai támoga-
tása.

Számos ipari közüzemmel találkozunk viszont, amelyek-
nél az államosítás *államhatalmi, közbiztonsági, közművelő-
dési,* vagy pedig *közegészségi* és egyéb *társadalompolitikai*
célzattal történt. Fegyver- és robbanószergyárak, közületi
nyomdák, térképészeti intézetek és pénzverdék tartoznak

*Allam-
hatalmi,
közbizton-
sági, köz-
művelődési
és köz-
egészségi
háttérű
ipari köz-
üzemek*

*Árpolitika
és közüzem*

ide. Továbbá kőszénbányák és gépgyárak, amelyek az esetleg katonai érdekekre való tekintettel államosított közlekedésnek legsürgősebb hajtóerő- és felszerelési szükségletét hivatottak kielégíteni. Úgyszintén a közületi kórházak felszerelési szükségleteit ellátó közületi gyógyszer- és kötszerüzemek, főleg pedig városi és községi villany-, légszusz- és vízművek, közvágóhidak, kenyérgyárak, köztisztasági, temetkezési üzemek stb. Esetleges közbiztonsági céljukon kívül feladatuk elsősorban az lehet, hogy a lakosságnak kevésbé tehetőse rétegeit is méltányos áron lássák el fontos közszükségleti cikkekkel és anyagi szolgáltatásokkal. Egyes fajtaikat egyenesen azzal a céllal létesíthetjük, hogy a magánüzemeknek indokolatlanul magas árait közületi versennyel törjük le. Mérlegelnünk kell azonban, hogy még ebben az esetben is vajjon nem hatékonyabb és kevésbé költséges eszköz-e a gazdaságpolitikai árszabályozás. A többi esetben hasonlóképpen meg kell fontolnunk, hogy magánüzemeknek hatalompolitikai, művelődéspolitikai és társadalompolitikai célzatú korlátozó és esetleg tiltó szabályozása útján nem helyesebb gazdaságpolitikai megoldást találunk-e, mint az államosítással. Különösen ott, ahol a szóbanforgó ipari üzemek jövedelmezősége lehetővé teszi a magántermelést. Jövedelmezőség pedig különösen akkor kecsegtet, ha üzeink termelési javakat is előállítanak vagy kivitelre is termelnek. Így az említett villamosművek az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés számára, sőt még kivitelre is termelhetnek áramot.

241. S. Kereskedelmi közüzemek.

*Kiskereske-
delmi köz-
üzemek*

Nagyjában hasonló szemszögből kell megítélnünk a *kereskedelmi közüzemek* indokoltságának kérdését is. Azok a közületi — főleg megint városi és községi — elárúsító üzemek, amelyek társadalompolitikai célból árletörési feladattal létesülnek, többé-kevésbé csak ideiglenes jellegűek szoktak lenni. Hozzájuk inkább csak oly időkben szoktunk fordulni, amikor a piaci versenyt alkalmazó árpolitika a gazdasági közhangulatnak valamiképpen jobban megfelel, mint a közvetlenül kényszerítő árszabályozás. Fontosabbak szoktak lenni azok a részben vagy egészben államosított nagykereskedelmi üzeink, amelyeket mezőgazdasági terményeknek és

esetleg más közszükségleti árucikkeknek nagybani össze- *Nagykeres-*
gyűjtésével és elosztásával bízunk meg. Gyakorta velük bo- *kedelmi köz-*
nyolítottatjuk le ezen árúk behozatalának és kivitelének te- *üzemek*
kintőlyes részét is. Előtérbe különösen a nemzetgazdasági
elzárkózás idejében szoktak jutni. Ilyenkor a külforgalom
központosított állami ellenőrzésének és irányításának kezé-
ben igen alkalmas eszközöknek bizonyulhatnak. Átmenetet
jelentenek a teljesen kötött gazdasághoz, amelyben az egész
bel- és külforgalmat kizárólagosan közületi kereskedelmi
üzemek segítségével bonyolítják le. Céljuk részben az, hogy
a kereskedői nyereséget a közület számára sajátítsák ki.
Kétségtelen, hogy szempontunkból itt már mindenképen
helytelen államosításról van szó. Téves útra azon a ponton
lép, amelyen megfelelkezik tevékenységének közbiztonsági
és esetleg társadalompolitikai szempontok szabta hatáiról.
Arról tehát, hogy eredetileg esetleg csak háborús árukereske-
delmi központok létesítéséről vagy válságos idők inségének
enyhítéséről volt szó.

Az ily kereskedelmi közüzemekkel nem szabad össze-
tévesztenünk azokat a közigazgatási szerveket, tehát azokat
a *belkereskedelmi* vagy *külkereskedelmi hivatalokat*, ame- *Bel- és kül-*
lyeknek célja csupán a magánüzemű kereskedelem irányí- *kereske-*
tása. Ezek a kereskedelempolitikai támogatás, korlátozás és *delmi hiva-*
tilalmak szolgáltatában álló közületi szervek, nem pedig álla- *talok*
mosított közüzemek. Hasonlóképpen csupán a kereskedelem-
politikai támogatás eszközeiként kell megítélnünk a koráb-
ban már említett vásárokat, mintavásárokat és kiállításokat,
amelyeket esetleg közületi szervek rendeznek.

242. §. Közlekedési közüzemek.

Kiemelkedően fontos szerepe szokott lenni az *államosí-*
tásnak a kereskedelem azon területén, amelyet tágabb érte- *A közleke-*
lemben *közlekedésnek* nevezünk. Nemcsak a szárazföldi, a *dési közüze-*
vízi és a légi közlekedés közüzemeit kell itt tekintetbe ven- *mek fajtái*
nünk, hanem a hírszolgálatot ellátó posta-, távíró-, táv-
beszélő- és rádióüzemek államosítását is. Azok a szempontok, *A közleke-*
amelyek az államosítást a közlekedés terén indokolni szok- *dési államo-*
ták, általában a következők: igen kiterjedt és a közületi ke- *sítés helyes*
zelés számára különösen alkalmas szervezet, a magánerőket *indokai*

*Helytelen
indokolás*

gyakorta meghaladó tőkeszükséglet, központosított és egységes irányítás, valamint a gazdaságpolitikának idegen eredetű céljai, tehát hatalom-, művelődés- és társadalompolitikai megfontolások. Jól figyeljünk: a jövedelmezőség ezen indokok között sem szerepelhet. Ellenkezőleg. A dolog éppen úgy áll, hogy kezdetben, az egyes közlekedési fajták fejlődésének elején, amikor még elsősorban azoknak közvetlen jövedelmezősége felé tekintünk, a magánüzem szokott előtérben állni. A termelékenységi szempontok csak a későbbi fejlődés folyamán szoktak a közvetlen jövedelmezőség rovására kidomborodni. Ilyenkor szoktak az egyes közlekedési fajták megérni az államosítást. Jövedelmezőségre azután a helyesen államosított közlekedésnek is legfeljebb csak másodszorban szabad törekednie.

*Közlekedési
utak és köz-
lekedési esz-
közök álla-
mosítása*

Különböző megítélés tárgya lehet egyrészt a közlekedési utaknak, másrészt pedig a közlekedési eszközöknek államosítása. A közutaknál és a hajózási csatornáknál inkább a közlekedési utakat szoktuk államosítani. A póstánál, a drótnélküli hírszolgálatnál, a folyami és a tengeri hajózásban, valamint légiforgalomban esetleg a közlekedési eszközöket. A vasutnál, a távbeszélőnél és a távírónál pedig javarészt mindkettőjüknek egyesített államosításával találkozunk. Közbeeső, azaz felemás megoldásokat is látunk. A közület közúti közlekedési eszközeivel (közületi gépkocsikkal vagy lófogatú kocsikkal) esetleg magánutakon közlekedünk. Vagy pedig nem államosított közlekedési utaknak egyes részeit (vízi és légi kikötőket, drótnélküli leadó- vagy felvevőállomásokot) közüzemekként létesítjük és tartjuk fenn. Az is előfordulhat, hogy az államosított vaspályán részben magánkocsik futnak. Mindezen változatokban a fenti szempontokon kívül javarészt a műszaki célirányosság szokta az államosítás terjedelmét eldönteni.

*Átmeneti
megol-
dások.*

Annak az átmenetnek is sokféle gyakorlati árnyalata van, amely a közlekedésnek merő támogatásától vagy korlátozásokkal és tilalmakkal való gazdaságpolitikai szabályozásától az államosításig vezet. Mind a támogatásnak, mind a korlátozásnak, mind pedig a tilalmaknak itt részben vagy egészen különleges fajtái alakultak ki. Ilyen a földadományozás vagy az állami kamatbiztosítás, amellyel magánvasutak létrejöttét és fenntartását igyekezhettünk előmozdítani.

Ilyen magánvasutaknak állami kezelésbe való átvétele, mely részben támogatást, részben pedig korlátozást jelenthet. Ilyen a továbbá a pósta, a távíró, a távbeszélő, a drótnélküli hírszolgálat, valamint egyes vasuti, vízi és légforgalmi vonalak kizárólagosságának biztosítása, mely megfelelően szigorú tilalmakkal szokott kapcsolatos lenni. A részben államosított, tehát vegyes üzemeknek is sokféle változatát látjuk a közlekedés terén. Előtérben az a megoldás áll, hogy a közület *Vegyes közlekedési üzemek* a különböző közlekedési részvénytársaságoknak részvényeiből vesz át kisebb-nagyobb mennyiséget. Kötvények átvételével a közület nem annyira tulajdonjogilag akar részesedni, mint inkább csak hosszúlejáratú kölcsönt óhajt nyújtani a közlekedési társaságoknak. Az ily támogatásért vagy pedig részesedésért cserébe a közület még a magánüzemű közlekedésre, különösen pedig még a magánvasutakra vonatkozólag is hangsúlyozni szereti díjszabási felségjogát. Ennek alapján messzemenően beleszól a díjszabások egyes tételeibe. Hasonlóképen szabályozza és egységesíti még a magánvasutak forgalmát is. Jövedelmezőségüknek pedig azáltal szabhat korlátokat, hogy a maga számára igényli a nyereségnek bizonyos eleve megállapított hányadon felüli részét. Ebből azután a kevésbbé jövedelmező vasutvonalak nyereségét egészítheti ki. Közlekedési jogunk az idevágó gazdaságpolitikai beavatkozásnak számos további módját ismeri.

243. §. Visszatekintés.

Itt még egyszer világosan látjuk a *gazdaságpolitika különböző eszközeinek* egymásközi összefüggéseit. A közület *Gazdaságpolitikai eszközök és gazdaságpolitikai célrendszerek* a közlekedésügy terén is addig alkalmazza a támogatás, a korlátozás és a tilalmak különböző módjait, amíg csak lehet. Más szóval: amíg úgy látja, hogy a beavatkozással járó költségei arányosak a tőlük várható termelékenységi eredménnyel. Amint azonban a költségek már aránytalanokká válnak vagy pedig amint egyéb megfontolások alapján úgy látjuk, hogy a termelékenységi eredményt csak közüzemekkel érhetjük el, az államosításhoz folyamodunk. Viszont minél többet államosítunk, annál távolabb kerülünk a jövedelmezőségi költségszámítás útján járó szabad gazdaságtól, azaz a szabad tőkegazdaságtól. Ez az összefüggés minden-

*A célrend-
szerek
összetétele*

fajta államosításra egyaránt vonatkozik. Hangsúlyozásával és kiterjesztésével az állami tőkegazdaság felé közeledünk. Ha a társadalomgazdasági egyenlőség gondolatát is beleszőjjük, a bolsevizmus felé hajlunk. Ha pedig a gazdaság testületi vagy rendi felépítését kapcsoljuk be, akkor a fascizmus, illetőleg a nemzeti szocializmus vizeiben evezünk. Az, hogy ezen megoldások közül melyiket választjuk és hogy mennyire megyünk a gazdaságpolitika erősebb rendszabályainak, tehát a tilalmaknak és főleg az államosításnak alkalmazásában, gazdaságpolitikánk céljaitól függ. Egyrészt önálló gazdaságpolitikai céljainktól. Másrészt pedig azoktól a bonyodalmas vonatkozásoktól, amelyekben ezek idegen eredetű gazdaságpolitikai céljainkkal egybefonódnak. Itt a hatalmi politika, a művelődési politika és a társadalmi politika célkitűzései jutnak fontos szerephez. A háttérben pedig világ-nézetünknek metafizikai, erkölcsbölcséleti és társadalom-bölcséleti elemei húzódnak meg, mint a gazdaságpolitikai célkitűzés végső forrásai.

HARMADIK FEJEZET: TÁRSADALMI POLITIKA.

I. A társadalmi politika céljai.

244. §. Társadalmi politika és gazdaságpolitika. — 245. §. A társadalmi politika feladatköre. — 246. §. Társadalmi politika és jövedelemeloszlás. — 247. §. Társadalmi politika és jövedelmezőség. — 248. §. Társadalmi politika és termelékenység. — 249. §. A társadalmi politika határai. — 250. §. Nemzeti és nemzetközi társadalmi politika. — 251. §. A társadalmi politika alanyai. — 252. §. A társadalmi politika szervei.

244. §. Társadalmi politika és gazdaságpolitika.

A *társadalmi politikának* mint a közület egyik elsődleges tevékenységének lényegét már korábban bemutattuk. Azt is láttuk, hogy mennyire szoros és sokoldalú kapcsolatban, kölcsönhatásban áll a másik két elsődleges közületi tevékenységi körrel, a hatalmi politikával és a művelődési politikával. A gazdaságpolitika szempontjából való fontosságát pedig két vonatkozásban is megfigyelhettük. Először is hangsúlyoztuk, hogy a gazdaságpolitika idegen eredetű céljainak tekintélyes része közvetlenül a társadalmi politika területéről jön. Másodszor pedig különböző tekintetekben rámutattunk, hogy társadalompolitikai megfontolásoknak közvetve még többé-kevésbé önálló gazdaságpolitikai céljaink körül is előkelő szerepük van. A gazdaságpolitika eszközeinek áttekintése azután világosan kidomborította, hogy legtöbb gazdaságpolitikai rendszabályunk mennyire sűrűn átszövődött társadalompolitikai megfontolásokkal. Valahányszor egyes gazdaságpolitikai eszközökkel kapcsolatban a kisembereknek vagy általában a gazdaságilag gyengébbeknek érdekeire utaltunk, mindannyiszor elsősorban társadalompolitikai tartalmú megoldásokról volt szó.

A társadalmi politika mint elsődleges és a gazdaságpolitika mint másodlagos közületi tevékenység

*Gondolati és
történeti
sorrend*

Nem kétséges tehát, hogy a dolgok *gondolati* (logikai) sorrendjében a gazdaságpolitika a társadalmi politikától függ. Ha azonban a *történeti fejlődésnek* sorrendjét nézzük, a függőségnek inkább fordított viszonyát kapjuk. Társadalmi kérdés és neki megfelelő gyakorlati társadalmi politika valamelyes értelemben már mindig volt. Különösen fel-
tűnő kiéleződését ennek a társadalmi kérdésnek mégis csak

A múlt század társadalmi kérdése

a múlt század gazdasági szervezete hozta meg, mely erősen a gazdasági szabadság irányába terelődött. Egyrészt csak a multszázadbéli megközelítően szabad gazdaság összefüggéseiből született meg alsó- és újabban középosztályunknak az a válságos helyzete, amely figyelmünknek előterébe szorítja a társadalmi kérdést. Másrészt pedig csakis ezen összefüggések társadalmi kérdése bizonyult eléggé súlyosnak ahhoz, hogy a társadalmi politika gyakorlati jelenségeinek megalapozására egész új tudományágat építsen fel. Most már megértjük azt a sajátságosan kúsza ellentmondást, amellyel itt szembekerülünk. A társadalmi politika tudománya a múlt évszázad utolsó harmadában a gazdaságtudományok egyik ágaként jött létre. Azért, mert főleg az akkori gazdasági összefüggések kapcsán jutott figyelmünk előterébe a társadalmi kérdés. Továbbá azért, mert megoldásával így első-

A társadalmi politika mint tudomány

sorban gazdaságtudósok kezdtek foglalkozni. A társadalmi politika tudományának erre a rendszertani (szisztemológiai) állására való tekintettel kell vezérlő szempontjait röviden itt is még külön tárgyalnunk. Tárgyalásunk folyamán azonban egyetlen pillanatra sem szabad felednünk, hogy gondolatilag (logikailag) elsősorban a gazdaságpolitika függ a társadalmi politikától. A gazdaságpolitika azután csupán másodsorban, a kettejük között előálló kölcsönhatások síkján nyúl vissza a maga hatásaival a társadalmi politikára.

245. §. A társadalmi politika feladatköre.

Társadalmi rétegződés és gazdasági osztályharc

A társadalmi politikának alapvető célját, a *társadalmi kérdés megoldását*, azaz a társadalmi osztályaink közötti nagy ellentétek lehető csökkentését is jobban látjuk, ha a szóbanforgó ellentmondásnak szemüvegén át nézzük. Csak a multszázadbéli megközelítően szabad gazdaság vezetett társadalmunknak oly rétegződéséhez, amelyben társadalmi osztály-

tályaink elsősorban a fogyasztás színvonala szerint különülnek el egymástól. A korábbi rendi társadalmi osztályok helyét így mintegy észrevétlenül gazdaságtársadalmi osztályok foglalják el. A társadalmi osztályok közötti ellentét most elsősorban gazdasági, azaz anyagi térre tolódik át. Az ilyképen eltolódott ellentét enyhítése pedig az egész társadalom anyagi jólétének legfontosabb kérdésévé emelkedik. Korábbi idők társadalmi kérdésében a hatalompolitikai és a művelődés-politikai megfontolások sokkalta fontosabb szerepet játszottak. Valamelyes súlyukat még manapság is megtartották. A mult századbéli megközelítően szabad gazdaság azonban elsősorban anyagi, azaz gazdasági tartalmat adott az egész társadalmi kérdésnek. Most inkább a pénz beszél. Ez az oka annak, hogy társadalmi politikánk manapság elsősorban a társadalom egészének anyagi jóléte körül forog, akárcsak gazdaságpolitikánk. Íme, egy további kapocs, amely a kettő közötti vonatkozásokat még szorosabbra fűzi.

A helyes megértés kedvéért azonban két idevágó megfontolást kell itt mindjárt hangsúlyoznunk. Először azt, hogy társadalmi politikánk a maga jelenlegi céljaival társadalmi kérdésünk megoldásának nyilvánvalóan *nem egyedüli útja*. Hiszen ugyanennek a kérdésnek szemléletéből indul ki a bolsevizmus, a fascizmus és a nemzeti szocializmus is. A megoldást mégis nem a mult században kialakult gazdaságtársadalmi osztályok közötti ellentét enyhítésében, hanem ezen osztályoknak és a nekik megfelelő egész társadalmi rétegződésnek eltörlésében illetőleg átrétegzésében keresik. Innen adódik azután másodszor az, hogy a mi társadalmi politikánknak csakis a gazdasági *szabadság* elvi alapjaihoz ragaszkodó társadalomgazdasági rendben van helye. Más szóval: a mult században kialakult társadalmi politika, amelyről itt beszélünk, csakis a vegyes gazdaságpolitikai célrendszereknek azon csoportja szempontjából jön tekintetbe, amely többé-kevésbé közel áll még a szabad gazdaság rendszeréhez. Még a teljes állami tőkegazdaság is már eleve úgy ragadhatja meg az osztálykérdést, hogy külön társadalmi politikára — az itt felfogott értelemben — szüksége nincsen. Ne essünk félreértésbe: valamelyes társadalmi politikával ennek a rendszernek is kell foglalkoznia. Aminthogy a bolsevizmusnak, a fascizmusnak és a nemzeti szocializmusnak

Társadalmi politika, bolsevizmus, fascizmus és nemzeti szocializmus

Társadalmi politika és gazdasági szabadság

is megvan a maga külön-külön társadalmi politikája. Tartalma azonban egészen más. Hiszen egészen más felépítésűek azok a társadalmi kérdések, amelyeknek megoldására irányulnak. Mi a jelen fejezetben csak arról a társadalmi politikáról szólunk, amely a múlt századból még megmaradt társadalomgazdasági rétegződés kérdéseit nézi.

*Osztály-
ellentét és
közép-
osztály*

Eredetileg a mi társadalmi politikánk a munkásoknak, főleg pedig a gyári munkásoknak anyagi emeléséből indult ki. Csak fokozatosan eszmélt rá, hogy a társadalmi kérdés tulajdonképeni magva nem annyira a munkások anyagi nyomorúsága, hanem inkább gazdaságtársadalmi *osztály-ellentéteink kiéleződése*. Azt is hamarosan átlátta, hogy nem csupán az alsó osztály szorul védelemre, hanem a középosztály is. Így bővültek azután céljai a társadalmi osztályok közötti általános nagy anyagi ellentétek lehető csökkentésévé. Ez a törekvés gyakorlati téren a gazdaságilag gyengébbeknek védelmében csúcsosodik.

246. §. Társadalmi politika és jövedelemeloszlás.

*A bérharc
társadalom-
politikai vo-
natkozásai*

Noha mai társadalomgazdasági ellentéteink, amint fentebb láttuk, a fogyasztás különböző általános színvonalában jutnak kifejezésre, forrásuk kétségtelenül *jövedelemeloszlásunk* területén keresendő. Ott találkoztunk először az általános osztályharcnak jelenségeivel is. Közeppontja a bérharc. Valamennyi termelési tényezőnk között ugyanis kétségtelenül a munka az, amely általában a legszorultabb helyzetben van. Ha kevés a földjáradék vagy a tőkekamat, akkor a földtulajdonos, illetőleg a tőkés még mindig értékesítheti munkaerejét is. Hasonlóképen szintén elszegődhetik még munkásnak az a vállalkozó, aki nem éri be vállalkozói nyereségével.

*Az egyes jö-
vedelmi
ágak külön-
böző társa-
dalmi hely-
zete*

Ha azonban a munkabér túlkevése, akkor a munkásnak további menekvése többnyire már nincsen. Hogy nyersen mondjuk: akkor a munkás éhenhalhat. Itt domborodik ki annak a körülménynek keménysége, hogy a munka mindenképen kimerítő személyes közreműködést megkívánó, azaz tárgyilag meg nem alapozott (nem fundált) termelési tényező. Bizonyos árnyalati eltolódások a munkán belül is adódhatnak. Ha túlkevése a magasrendű szellemi munkáért járó fizetés vagy tiszteletdíj, akkor alacsonyabbrendű munka

elvégzése talán még mindig segítséget hozhat. Ha a szellemi munkás szellemi munkájából megélni egyáltalában nem tud, esetleg jobban jövedelmező testi munkára vállalkozhat. Ha pedig a magasabbrendű testi munka is túlkevés bért hoz, az alacsonyabbrendű testi munkából talán még mindig meg lehet élni. Az utolsó mentsvár tehát akkor omlik össze, amikor már a legalacsonyabb rendű munkáért sem érhető el a legsürgősebb életszükségletek kielégítésére elegendő bér.

Helyes megfontolás alapján ezért irányul társadalmi politikánk legelsősorban a *tanulatlan* munkásnak, azután a félig tanultnak, majd a tanult testi munkásnak védelmére. Sorrendben csak utóbb következik az alacsonyabbrendű szellemi munkásnak és csak legutolsó helyen a magasabb rendű szellemi munkásnak védelme. A vállalkozóknak, a földtulajdonosoknak és a tőkéseknek társadalompolitikai védelme nyilvánvalóan szélső esetekben és csak ott jöhet tekintetbe, ahol magukkal többé-kevésbbé tehetetlen, tehát munkára többé-kevésbbé képtelen vállalkozó, földtulajdonos és tőkés kisemberekről van szó. Hiszen általában éppen a vállalkozók, a földtulajdonosok és a tőkések azok, akik ellen a munkásoknak védelme irányulni szokott.

Itt már világosan kitűnik, hogy gazdasági összefüggéseinknek az a területe, amelyen a társadalmi politika tevékenysége lejátsszódik, a jövedelemeloszlás. Ha jól megnézzük, fontos és közvetlen jövedelemeloszlási vonatkozásai vannak még a munkásvédelem oly válfajainak is, mint amilyen a leghosszabb munkanap megállapítása, a gyermekmunka és a női munka szabályozása stb. Hiszen nyilvánvaló, hogy a munkaidő rövidítésével nem szándékozunk a munkabért is megfelelően kurtítani. E nélkül pedig a munkaidőt javarészt csak a vállalkozó nyereségének rovására rövidíthetjük. Hasonlóképpen főleg nyereségéből kell a vállalkozónak fedeznie a munkásvédelem egyéb intézményeinek bevezetését és fenntartását is. A munkások számára viszont ezek az intézmények közvetve a munkájukért kapott *ellenszolgáltatás többletét* jelentik. Az a körülmény, hogy a többlet nem pénzben jut kifejezésre, nem zavarhat meg bennünket. A lényeg az, hogy valamit a vállalkozó nyereségéből elveszünk és azt valamilyen alakban a munkabérhez csatoljuk. A vállalkozó nyilvánvalóan törekedni fog, hogy társadalompolitikai ter-

A társadalompolitikai feladatok sürgősségi sorrendje

Jövedelemeloszlás és a munkásvédelem intézményei

*Jövedelem-
eloszlási po-
litika*

heit a lehetőséghez képest a földtulajdonosra és a tőkésre hárítsa át. Megfelelően kisebb földjáradékot és tőkekamatot igyekszik csak fizetni. A szóbanforgó egész vonatkozás még kézenfekvőbb azután a társadalmi politikának egyéb területein, mint amilyen a bérvédelem, a lakásügy ápolása, a munkásbiztosítás stb. Ha tehát gazdasági összefüggéseinkbe vetítjük a társadalmi politikát, akkor lényege szerint akár *jövedelemeloszlási politikának* is mondhatjuk. Ez a jövedelemeloszlási politika azonban azért nem lehet szervesen alárendelt része gazdaságpolitikánknak, mert közvetlenül a közület elsőrendű tevékenységeinek terére tartozik. Itt megint az egész társadalmi politikának fonák rendszertani helyzetére kell emlékeztetnünk.

247. §. Társadalmi politika és jövedelmezőség.

*Jövedelme-
zőség és
társadalom-
politikai te-
her*

Első ránézésre mindenképen úgy látszik, hogy a termelés jövedelmezősége fordított arányban áll a társadalmi politika vívmányaival. Úgy látjuk tehát, hogy minél több *társadalompolitikai terhet* kell a vállalkozónak viselnie, annál jobban csökken vállalatának jövedelmezősége. Ez azonban a dolgok lényege szerint nem egészen van így. Kétségtelen ugyanis, hogy a társadalompolitikailag jól védett, sorsával többé-kevésbé megelégedett és a gazdasági társadalom egészébe ezért jobban beilleszkedő munkás többnyire megfelelően jobb munkát szolgáltat. Minőségileg és azonos idő alatt még mennyiségileg is jobbat. Amit tehát a vállalkozó és rajta keresztül esetleg a földtulajdonos, valamint a tőkés is a társadalmi politika közvetlen terheinek következtében, jövedelmükből elvesztenek, annak kisebb-nagyobb részét a jobb előfeltételek alapjára emelt munkának nagyobb hatékonysága révén visszakaphatják. A nagyobb hatékonyság itt elsősorban nagyobb termékenységet, tehát műszakilag tökéletesebb munkát jelent. Az összes tekintetbejövő árak változatlansága mellett ez azonban azoknak a teljesítményeknek, amelyekkel a munka a termelésben részesedik, megfelelően nagyobb termelékenységet és jövedelmezőséget is jelent. Más szóval: a munkának határjövedelmezősége is emelkedhet. Ilyképen a munkáért való ellenszolgáltatások növelésének még a szabad gazdaság összefüggései szerint is

*A munka
hatékony-
ságának nö-
velése*

lehetősége nyílik. Hiszen a határjövedelmezőségről már tudjuk, hogy az nem egyéb, mint a munkabérnek felső árhatára. Azáltal pedig, hogy társadalmi politikáinkkal javítjuk a munkások életfeltételeit, általában életszükségeik színvonalát is emeljük. Kézenfekvő, hogy ez viszont a munkabér alsó árhatárának megfelelő emelését jelenti. Társadalmi politikánk általában tehát arra alkalmas, hogy mindkét bérhatárt felfelé tolja és ezzel a munkást jövedelemeloszlásunk terén mindenképen kedvezőbb helyzetbe hozza.

Azt mondtuk, hogy a munkának nagyobb hatékonysága révén a közvetlen társadalompolitikai terheknek kisebb-nagyobb része megtérül. Teljes megtérülésről azonban csak kivételesen szélső esetekben szólhatnánk. Kisebbségben tehát társadalmi politikánk mégis csak csökkenteni szokta a vállalkozás jövedelmezőségét. Ha mármost feltesszük, hogy a vállalkozónak sikerül társadalompolitikai terhei egy részét a földtulajdonosra és a tőkére áthárítania, akkor társadalmi politikánk megfelelő mértékben csökkenti a földnek és a tőkének jövedelmezőségét is. Veszélyei tehát a következők: a földnek és a korábban már befektetett tőkének értékét csökkenti; lankasztja a takarékos-
ságot és ezáltal újabb tőkék keletkezését; aminthogy a vállalkozói eszme jövedelmezőségének csorbításával közvetlenül is lassíthatja egész termelésünk ütemét.

248. §. Társadalmi politika és termelékenység.

Ne feledjük azonban, hogy mindezek csak a szabad gazdaság összefüggései szerint levont hátrányos következtetések. Tudjuk viszont, hogy a társadalmi politika jelenségei a teljesen szabad gazdaságban tekintetbe sem jöhetnek. Szerephez csakis a közületi gazdaság összefüggéseiben juthatnak. Itt pedig a jövedelemeloszlás jelenségeit is már nem egyéni, hanem közületi szempontból értékeljük. Közületi értékeink rangsora mindenekelőtt a nemzeti termelékenység függvénye. Ennek a termelékenységnek síkján a társadalmi politikának szóbanforgó hátrányai jelentékenyen enyhülhetnek. Viszont megfelelő mértékben növekedhetnek a munka jövedelmezőségének gyarapításán át érvényesülő előnyei. A nemzeti *termelékenység* eszménye, amint tudjuk, különös

Termelés-
kenység, tár-
sadalom-
gazdasági
egyensúly és
osztályellen-
tét

figyelemmel tekint a távolabbi jövőbe is. Ott nagy nyomatékkal írhatja a társadalmi politika javára azt, hogy az alsóbb osztályok munkaerejét megőrzi, növeli. A termelékenység továbbá mindenkor társadalomgazdasági egyensúlyunktól is függ. Ennek az egyensúlynak megóvása érdekében pedig igen sokat tehet a társadalmi politika, amidőn a nagy osztályellentéteket csökkenti. A termelékenység eszménye végül gazdaságpolitikánknak idegen eredetű célkitűzésein át szorosan fonódik egybe hatalmi és művelődési céljainkkal is. Ezeknek szempontjából szintén igen fontos lehet, hogy alsóbb néprétegeink anyagi életszínvonala emelkedjen.

249. §. A társadalmi politika határai.

A társadalmi
politika hát-
rányai és
előnyei

Meddő dolog lenne ezek után, ha általában igyekeznénk mérlegelni, hogy vajjon a társadalmi politikának azon *hátrányai* nagyobbak-e, amelyek a vállalkozási eszme, a természeti erő és a tőke jövedelmezőségének csökkenéséből erednek, vagy pedig azon *előnyei*, amelyek a munka közvetlen jövedelmezőségének növelésével járnak. Hasonlóképen meddő lenne részletesen is rámutatnunk az idevágó kölcsönhatásoknak bonyolult eredményeire. Egyrészt ugyanis nyilvánvaló, hogy amennyiben társadalmi politikánk nemzeti termelékenységünket emeli, annyiban közvetve és hosszabb lejáratra a vállalkozási eszme, a természeti erő és a tőke jövedelmezőségét is megvédi, sőt növelni fogja. Másrészt pedig kétségtelen, hogy a termelésnek az a hanyatlása, amely a természeti erő, a tőke és főleg a vállalkozási eszme jövedelmezőségének csökkenéséből ered, közvetve és hosszabb lejáratra a munka jövedelmezőségét is csak apasztani fogja. A kölcsönhatásoknak itt zárt körforgásával állunk szemben. Belőle kiokoskodni általános érveléssel ezen az úton nem tudunk.

Társadalmi
politika és
kiegyenlítő
igazság

Helyesebb, ha mérlegelésünket ily értelemben mindig az adott gyakorlati eset testére szabjuk. Ami pedig a társadalmi politika előnyeinek és hátrányainak általános megítélését illeti, jobban tesszük, ha vele más síkon próbálkozunk. Fontoljuk meg, hogy a nagy társadalomgazdasági osztályellentétek rendszere a kiosztó társadalmi igazság jegyében jár. Ezeknek az ellentéteknek csökkentése viszont a *kiegyen-*

lító igazság megvalósítására irányítja figyelmünket. A társadalmi politika tehát, noha a megközelítően szabad gazdaság összefüggéseinek világában született meg, ezen összefüggések szöges tagadásának csiráját rejti magában. Lassú és mérsékelt ütemben bár, de egyenes vonalban azon társadalomgazdasági rendszerek felé terel bennünket, amelyeknek erkölcsbölcseleti alapja a kiegyenlítő igazság eszménye. Minél nagyobb mértékben szegődünk ennek az eszménynek híveivé, annál nagyobbaknak fogjuk látni a társadalmi politikának általános előnyeit. Minél engesztelhetetlenebbül ragaszkodunk azonban a kiosztó igazság eszményéhez és vele a megközelítően szabad gazdaság rendszeréhez, annál vesztélyesebbeknek fogjuk a társadalmi politikának általános hátrányait tartani.

A megközelítően szabad gazdaság szempontjaiból minden társadalmi politikának adott *határa* van. Arra a határra szoktunk célozni, amelyen túl a társadalmi politika terhei annyira csorbitják már a vállalkozói eszme, a természeti erő és a tőke jövedelmezőségét, hogy az egész nemzeti jövedelem jelentékenyen zsugorodni kezd. A sokkalta kisebb nemzeti jövedelemből pedig végeredményben a munkás is csak kisebb részt kaphat. Figyelmünket azonban nem kerülheti el, hogy ez a határ csupán a szabad gazdaság elvi alapjához ragaszkodó rendszer társadalmi politikájának határa. Nem pedig a társadalmi politikáé általában. Ezen a határon túl ugyanis a gazdasági szabadságra alapított rendszer megbukik. Ugyanakkor a kiegyenlítő igazság eszményét szolgáló társadalomgazdasági rendszerek területére lépünk át. Az ilyen rendszereknek pedig, amint fentebb is hangsúlyoztuk, már egészen más társadalmi kérdéseik adódnak. Megoldásukra egészen más társadalmi politikájuk van. Szempontjukból csak előny lehet az is, ha a szabad termelői vállalkozás jövedelmezősége teljesen megszűnik. Ha tehát a társadalmi politikának határaitra hivatkozunk, ne feledjük, hogy ezek a határok csakis a multszázadbeli megközelítően szabad gazdaságból kialakult társadalmi politikára vonatkoznak. Amily mértékben távolodunk azonban általában a gazdasági szabadságtól, oly mértékben veszít el alapjukat mindazon érvek, amelyeket a társadalmi politika adott határaitra építünk.

*Szabad
gazdaság és
társadalom-
politikai
határ*

250. §. Nemzeti és nemzetközi társadalmi politika.

Amidőn a társadalmi politika elhagyja nemzeti határait és a munkafeltételek nemzetközi javításának útjára lép, általában kétirányú megfontolás szokott szeme előtt lebegni. Az egyik irány tiszta társadalomerkölcsi eszmények felé mutat. A másikat pedig a nemzetközi piaci verseny szempontjai vezérlik. Elsősorban ugyanis merőben emberbaráti érzéseink sugallatára követelhetjük, hogy a munkások vagy legalább is egyes csoportjaik ne csak az országon belül, hanem a lehetőséghez képest külföldön is bizonyos védelemben részesüljenek. Emberbaráti érzéseink alapja többnyire a kiegyenlítő igazság hangsúlyozása. Azonban tőle függetlenül is megállhatnak. Forrásuk ilyenkor a szánalom és a részvét. A nemzeti önzés korlátait legyőzik. Ilyképen az egész emberiség együvé tartozásának (kozmpolitizmusának) tudatában a külföld gazdaságilag elnyomottjain is segíteni igyekeznek. Sokkalta gyakorlatiasabb a szóbanforgó megfontolások másik iránya. Abból a feltevésből indul ki, hogy a társadalompolitikai terhek emelik a termelési költségeket és így hátrányt jelentenek a nemzetközi piaci versenyben. Ez a felfogás tehát nemzetközi társadalompolitikai megállapodások, szerződések útján a társadalompolitikailag elmaradt külföldi országokat is a fejlődés felé kívánja terelni. Ilyképen őket is társadalompolitikai terhek elvállalására igyekszik rábírní. Szerinte a nemzetközi piaci verseny ezen az alapon egyenlőbb feltételek mellett fog folyni. Álláspontja tehát a következő: a társadalompolitika terheit csak akkor viselhetjük, ha külföldi versenytársaink is hasonló mértékben viselik őket. Aki erre az álláspontra helyezkedik, az könnyen hajlik egyuttal arra is, hogy a társadalompolitikai terhek nélkül dolgozó külföldi versenyben alákinálást (dumpinget) lászson. Társadalmi (szociális) alákinálást fog külföldi versenytársának szemére vetni. Könnyű azonban látnunk, hogy ez az alákinálás fogalmának egészen téves és tarthatatlan kiterjesztése.

Aki a nemzetközi versenyképességre való tekintettel követel nemzetközi társadalmi politikát, az egyébként is felejtetni látszik a társadalompolitika *termelékenységi előnyeit*. Kétségtelen ugyanis, hogy amennyiben a társadalmi politika

Nemzetközi
társadalom-
erkölcsi
megfontolá-
sok

Nemzetközi
verseny-
képesség

Az ú. n. tár-
sadmí alá-
kínálás

az ország általános termelékenységét emeli, hosszabb lejáratra nemzetközi versenyképességét is csak növelni fogja. A jövedelmezőségi számítás azonban a távolabbi jövő esetleges előnyeiért a jelen hátrányait többnyire nem hajlandó elvállalni. Gyakorta szükségszerűen kell ily szűkkeblűen rövidlátónak lennie. Egyéni erői ugyanis sokszor nem bírnák el a nyereségre való hosszadalmas várakozást. Az pedig tagadhatatlan, hogy a társadalmi politika termelékenységi előnyei bizonyos idő múlva szoktak csak oly mértékben mutatkozni, hogy az egyéni vállalkozó nyereségére is kedvezően hatnak vissza. A társadalmi politikának a vállalkozó szempontjából érezhető jövedelmezőségi hátrányai viszont legott beköszönhetnek. Ilyképpen érthető, hogy a nemzetközi versenyképesség érvének alapján főleg a munkaadók követelik a társadalmi politikának nemzetközi kiterjesztését. Az általános emberbaráti érv viszont a munkások részéről is hatékonyan szokott érvényesülni.

A társadalmi politika közvetett termelékenységi hatásai

251. §. A társadalmi politika alanyai.

Mint minden más politikai tevékenységnek, úgy a társadalmi politikának is jelen viszonyaink között legfőbb és központi *alanya* az állam. Így van ez végeredményben még a nemzetközi társadalompolitikai megállapodások esetében is. Nemzetközi szerződéseink ugyanis azáltal válnak csak hatékonyakká, hogy az egyes szerződő államok őket jóváhagyják (ratifikálják), azaz nekik megfelelő törvényeket vagy rendeleteket hoznak. Ezáltal pedig a szóbanforgó társadalompolitikai szabályozás alanyaivá az egyes szerződő államok lesznek. A múlt század végefelé létrejött nemzetközi munkásügyi értekezletek és a világháborút befejező békeszerződések óta a Nemzetek Szövetségének kebelén belül működő Nemzetközi Munkaügyi Szervezet a maga széleskörűen tevékenykedő Nemzetközi Munkaügyi Hivatalával együtt sem tekinthetők a nemzetközi társadalmi politika tulajdonképeni alanyainak. Hiszen általában csak javaslatokat (ajánlásokat) dolgoznak ki. Az egyes államoktól függ azután, hogy hajlandók-e azokat magukévá tenni.

Az állam mint a társadalmi politika központi alanya

Állami és nemzetközi szociálpolitika

Többé-kevésbé az államban kell keresnünk továbbá a társadalmi politika tulajdonképeni alanyát azon esetekben,

Állami és törvényhatósági szociálpolitika amelyekben az *államnak alárendelt* közületeknek, azaz ke-
rületeknek, megyéknek, városoknak, vagy községeknek tár-
sadalompolitikai tevékenységéről van szó. Többnyire kétség-
telen ugyanis, hogy ezek az alárendelt közületek társadalmi
politikájuknak legfőbb irányító elveit szintén az államtól
kapják. Manapság végül többnyire az állam irányítja és sza-
bályozza már legfelsőbb fokon azt a társadalompolitikai te-
vékenységet is, amelyet egyházak és különböző magánegye-
sülések, nevezetesen munkaadók egyesülései és munkások
szakszervezetei fejtenek ki. A helyzet itt gyakorta az szo-
kott lenni, hogy az állami társadalmi politika a szóbanforgó
szervezeteket a maga céljainak szolgálatában igénybe veszi
és velük bonyolítatja le tevékenységeinek egy részét. Ennyi-
ben bennök tehát már nem annyira a társadalmi politika ala-
nyait, mint inkább szerveit kell látnunk.

252. §. A társadalmi politika szervei.

*Általános társadalom-
politikai
szervek* Több vonatkozásban az állami társadalmi politikának
hasonlóképen csupán *szervei* a megyék, a városok és a köz-
ségek a maguk közigazgatási szervezetével, amidőn a tár-
sadalmi politikának területén tevékenykednek. Rajtuk kívül
az állam elsősorban saját általános közigazgatási szerveit
*Munkaügyi,
munkás-
biztosító és
munkaköz-
vetítő hiva-
latok* használhatja fel társadalompolitikai célokra is. Külön tár-
sadalompolitikai szervként munkaügyi hivatalokat létesíthet.
Rájuk bízhatja a társadalompolitikai közigazgatás jelenté-
keny részét. Az államosított munkásbiztosítás és munkaköz-
vetítés igazgatási teendőit megint külön hivatalok bonyolíthat-
ják le. Ahol államosított társadalmi muzeumok állanak fenn,
ott tevékenységük oroszlánrésze a társadalompolitikai szem-
pontból kívánatosnak látszó ismeretterjesztés különböző vál-
fajaira esik. Fontos szervei az állami társadalmi politikának
*Társadalmi
múzeumok* az iparfelügyelők, akiknek feladata, hogy főleg a törvényes
munkásvédelem végrehajtását ellenőrizzék és hogy ezzel an-
nak gyakorlati érvényt biztosítsanak. Nem közigazgatási, ha-
*Iparfelügye-
lők és
munkaügyi
bíróóságok* nem igazságügyi szervei a társadalmi politikának a munka-
ügyi bíróságok és a munkaviszályok elintézésére hivatott
egyéb állami intézmények. A társadalmi politika szerveiül
használhatja fel végül a munkásoknak különböző fajtájú és
hatóságilag elismert vagy egyenesen hatóságilag megszerve-

zett érdekképviselőit is. Az üzemi választmányokon és tá-*üzemi vá-*
nácsokon kívül a munkáskamarák tartoznak ide. Ha ben-*lasztmá-*
nük a munkaadók szintén képviselőt kapnak, akkor mun-*nyok, mun-*
kaügyi kamarának nevezzük őket. A munkások tágabb ér-*káskamarák*
telemben vett érdekképviselőre hivatottak részben a szak-*és munka-*
szervezetek is. Az imént már láttuk, hogy ezek a társadalmi *rák*
politikának mennyiben válhatnak szintén szerveivé.

II. A társadalmi politika eszközei.

253. §. A társadalmi politika tevékenységei. — 254. §. Az önsegélyen alapuló osztályharc szabályozása. — 255. §. A munkásvédelem irányai. — 256. §. A munkaidő szabályozása. — 257. §. A munkarend szabályozása. — 258. §. Bértvédelem. — 259. §. Munkaviszályok elintézése. — 260. §. A munkásbiztosítás indokai. — 261. §. A munkásbiztosítás ágai. — 262. §. A munkásbiztosítás szolgáltatásai. — 263. §. Szabad és kötelező munkásbiztosítás. — 264. §. A munkásbiztosítás terhei. — 265. §. A munkásbiztosítás államosítása. — 266. §. Társadalmi politika és munkanélküliség. — 267. §. A munkanélküliek segélyezése. — 268. §. A munkanélküliség elleni társadalompolitikai küzdelem. — 269. §. A munkaközvetítés szabályozása. — 270. §. Szegénygondozás.

253. §. A társadalmi politika tevékenységei.

A társadalmi politika céljainak, alanyainak és szerveinek egybevetéséből már *eszközeiről* is általános képet nyerünk. Az eszközöknek azt a csoportosítását, amelyet a gazdaság-*A jövedelemeloszlás társadalompolitikai irányítása*
politika területén alkalmaztunk, itt csak bizonyos fenntartásokkal követhetjük. Fenntartásaink lényege a gazdaságpolitika és a társadalmi politika közötti idevágó különbségekből ered. Míg ugyanis a gazdaságpolitika tárgyát általában a szabad gazdaság termelési összefüggései teszik, addig a társadalmi politika elsősorban abban a vonatkozásában érdekel itt bennünket, amelyben a szabad gazdaság jövedelemeloszlási viszonyait nézi. Ez természetesen távolról sem jelentheti, hogy a gazdaságpolitika mint ilyen nem nyúl át számos tekintetben a jövedelemeloszlás szabályozására is. Aminthogy a társadalmi politika a termelést is többféle úton szintén közvetlenül befolyásolja. A szóbanforgó általános különbségnek legfontosabb folyománya, hogy a gazda-

ságpolitika kezdeményező erővel támogathatja, korlátozhatja, tilthatja vagy pedig államosíthatja a termelést. A társadalmi politika viszont csak a már bizonyos mederbe terelt termeléshez kapcsolódó jövedelemeloszlást szabályozza. A jövedelemeloszlásnak tehát csupán irányt szabhat, de azt önmagában nem támogatja, nem korlátozza, nem tiltja és nem is államosítja. Más kérdés az, hogy a gazdaságpolitika a maga eszközeit mennyire a társadalmi politika nyomására alkalmazza. A termeléshez kapcsolódó jövedelemeloszlás szabályozásán túl társadalmi politikánk inkább csak kivételesen terjeszkedik.

*Támogató,
korlátozó és
tiltó társadalmopolitika
rendszabályok*

Ezeknek az elvi fenntartásoknak tekintetbevételével mármost a következőképen *csoportosíthatjuk* a társadalmi politika eszközeit. A társadalmi politikának vegyesen előforduló és egymással szorosan kapcsolatos támogató, korlátozó és tiltó rendszabályai elsősorban ott jönnek tekintetbe, ahol a munkások és általában a gazdaságilag gyengébb osztályok önszegélyhez folyamodnak. Az önszegély célja önmaguknak társadalomgazdasági emelése. Az önszegéllyel szemben a gazdaságilag erősebb csoportok, tehát főleg a munkaadók is szervezkednek. A társadalmi politikára itt az a feladat hárul, hogy a kétféle, egymással ellentétes irányú szervezkedés közötti küzdelmet szabályozza. Ugyancsak támogató, korlátozó és tiltó eszközökkel biztosítja a társadalmi politika a tágabb értelemben vett munkásvédelmet is. Igaz, hogy ezen a területen az iparfelügyelet alakjában már államosított ellenőrző intézményt is létesít. Hasonló intézmények a munkások önszegélye körül csoportosuló társadalompolitikai szabályozás terén legfeljebb csak kisebb súllyal szoktak tekintetbe jönni. Nagyobb mértékben különböző államosított intézmények kezében van azonban már a munkaviszályok elintézése, noha békéltetéssel többé-kevésbé még az önszegélyre támaszkodó szervek is foglalkoznak.

*Államosító
társadalom-
politika*

Még jobban domborodik ki azután az államosítás eszköze a munkásbiztosítás, a munkaközvetítés és a munkanélküliekről való gondoskodás terén. Itt a közület már terjedelmesebb szervezetű és általában költséges intézményeket szokott fenntartani, hogy velük társadalompolitikai céljainak elérését biztosítsa.

254. §. Az önsegélyen alapuló osztályharc szabályozása.

Azt, hogy a munkások osztályharcának élén a *szakszervezetek* állnak, már korábban láttuk. Harci eszközeik köréből foglalkoztunk azokkal, amelyekkel bérküzdelmüket vívják. Hogy ezt sikeresebben tehessék, általában nagy súlyt vetnek önálló anyagi erőik előteremtésére. A munkásokat tehát anyagi hozzájárulásra kell bírniok. Segélyalapjaik felhasználásával azután munkanélküli segélyt, ingyenes jogi tanácsot, sőt a munkaadókkal szemben üldöztetési segélyt is nyújthatnak tagjaiknak. Fogyasztási és szűkebb keretek között termelési (lakásépítési stb.) szövetkezeteket is létrehívhatnak tagjaik anyagi felsegítésére. Általában nem elégszenek meg azonban ezzel a segítő tevékenységükkel, hanem a hatalmi politika területére is átnyúlni kívánnak. Szemük előtt többé-kevésbé a munkások politikai hatalmának növelése, politikai párturalmuk lebeg. Esetleg új, a kiegyenlítő igazságot jobban hangsúlyozó társadalomgazdasági rendszert igyekeznek kiharcolni. Ezen a síkon a szakszervezeteknek erősebben forradalmi árnyalatai is vannak. Erősebben vöröseknek mondjuk őket. A keresztyén társadalmi (keresztyénszocialista) eszme megvalósítására törekvő szakszervezetek külön csoportot alkotnak. Sárgáknak azon szakszervezeteket szokták hívni, amelyeket a munkaadók hívnak létre és amelyeknek tevékenysége ennek következtében a békés segélyezésen túl nem is igen megy. A szakszervezetek ugyan szakmák szerint tagolódhatnak. A munkásokat azonban többnyire egyes üzemekre való tekintet nélkül foglalják magukban. Az üzemekben bizalmi férfiakkal szokták magukat képviseltetni. Az üzemi választmányok viszont a szakszervezetektől többé-kevésbé függetlenül az egyes üzemek munkásaiból jönnek létre, hogy a munkaadókkal szemben állandóan hangsúlyozhassák a munkások óhajait. Ahol üzemi tanácsok alakulnak, ott közvetítésükkel a munkásoknak már az egész üzem vezetésére is fokozott befolyásuk van. Kézenfekvő, hogy ezeket a szakszervezetek általában már szívesebben látják, mint a szerényebb üzemi választmányokat. A munkaadók pedig éppen fordított értelemben szoktak vélekedni kettejükéről.

A munkaadók egyébként általában nem állnak meg a

A munka- adók szerve- zetei munkásszervezetek lehető irányításánál és befolyásolásánál, hanem a maguk részéről is *szervezkednek*. Különbözően tagolt egyesületekben tömörülnek. Ezeket is azután központi vagy csúcs egyesülésekben fogják össze. Hatalmuk így annál nagyobb. A bérharcban alkalmazott eszközeikről már szintén szóltunk. Velük szemben a szakszervezetek is szakszervezeti központokban, szakszervezeti tanácsokban vagy szakszervezetközi megállapodásokban (szakszervezeti kartellekben) egyesülhetnek.

Az osztály- harc társadalompoliti- kai korláto- zása A társadalmi politika az így kialakuló osztályharcot mármost különböző utakon *szabályozhatja*. Korábban hajlott arra, hogy teljesen eltiltsa a szóbanforgó egyesüléseket, különösen pedig a szakszervezeteket. Ujabban inkább csak korlátok közé igyekszik szorítani tevékenységeiket. Egyrészt az ellenféllel szemben túlerélyes harci eszközök alkalmazását tiltja el. Másrészt pedig a saját tagjaikkal szemben alkalmazott kényszerben korlátozza az egyesüléseket. Nevezetesen azt igyekszik megakadályozni, hogy túlerélyes eszközökkel szorítsák a munkásokat, illetőleg a munkaadókat csatlakozásra. Hasonlóképen túlerélyes megtorló lépésektől tartja vissza őket azokkal az egyénekkal szemben, akik az egyesülésekből kilépnek. Ügyvitelüknek nyilvánosságára szoríthatja őket. Tevékenységüknek körét egyébként is eleve korlátozhatja. Leginkább hatalompolitikai törekvéseikben szokta őket féken tartani. Amely vonatkozásokban azonban úgy látja, hogy a különböző munkás- és munkaadói egyesülések a nemzeti termelékenységnek megfelelő tevékenységet fejtenek ki, ott egyenesen támogathatja őket. Az ily támogatás főleg a szó szorosabb értelmében vett önszegélyző működésükre szokott vonatkozni. Ezek azok a fentebb már érintett esetek, amelyekben a társadalmi politika a szóbanforgó egyesüléseket mintegy a maga szerveivé emeli. A támogatásnak ezzel a fajtájával a gazdaságpolitika terén is többízben találkozunk.

255. §. *A munkásvédelem irányai.*

A munkások önszegélye gyakorta bizonyul hatékonynak, sőt a hagyományos társadalomgazdasági rend szempontjából éppenséggel esetleg túlhatékonyak is. A munkások ilyenkor

magukhoz ragadják a politikai hatalmat és a maguk követelményeinek képére alakítják át a gazdaság egész rendjét. Minél inkább korlátozzuk azonban társadalmi politikánkkal a munkások önszegélyét, annál kevésbbé lesz hatékony. Annál inkább szorul kiegészítésre. A kiegészítést ugyancsak társadalmi politikánk adja meg *munkásvédelmi* intézkedéseivel. Ezeknek az intézkedéseknek tehát általában annál erőlyesebbeknek és tágabb terjedelműeknek kell lenniök, minél kevésbbé hatékony a munkások önszegélye akár önmagában, akár pedig társadalompolitikai korlátozások következtében.

A hatósági munkásvédelem közvetlenül a munkaszerződés feltételeibe szól be. A gazdaságilag általában gyengébb félnek, tehát a munkásnak előnyére igyekszik őket javítani. Ennek a javításnak három fontosabb területe fejlődött ki: társadalompolitikánk általában *időbeli, tárgyi és bérfizetési* vonatkozásban törekszik a munkafeltételeket a munkás javára szabályozni. Így alakult ki a munkaidőnek és a munkarendnek szabályozása, valamint a bérvédelem mint a társadalompolitikai munkásvédelemnek három főiránya. Közöttük különösen az első kettő az, amelyet a nemzetközi társadalmi politika is fel szokott karolni.

256. §. A munkaidő szabályozása.

Amidőn a *munkaidőnek* társadalompolitikai szabályozásáról szólunk, figyelmünk előterében a leghosszabb (maximális) még megengedett munkanap kérdése áll. Csak lassú fejlődés eredménye volt, hogy az általános munkanapot mai terjedelmére sikerült kurtítanunk. Ebben az a jövedelmezőségi megfontolás is részben közrejátszott, hogy a munkás gyakran minőségileg jobb s néha még mennyiségileg is több munkát tud szolgáltatni, ha naponta nem 14 vagy 12, hanem csak 10, 8 vagy esetleg mindössze 6 órát dolgozik. A munkásnak a rövidebb munkaidő által jó erőben, jó egészségben és szellemi épségben való megtartását már inkább általános termelékenységünk követelményeink alapján szoktuk hangoztatni. A leghosszabb munkanap szabálya alól kivételeket is engedélyezhetünk. Különösen a mezőgazdasági és egyéb időnyyszerű munkákban, amelyek után hosszabb kényszerű munkaszünet szokott következni. Oly munkáknál viszont,

Önszegély és hatósági munkásvédelem

Az időbeli, tárgyi és bérfizetési munkafeltételek szabályozása

A leghosszabb munkanap megállapítása

Kivételek

amelyek különösen megerőltetőek vagy pedig az egészségre különösen veszélyesek, az általánosnál rövidebb különös munkanapot állapíthatunk meg. Hasonlóképpen szoktunk el-
Gyermekek, járni a gyermekmunka, a fiataikorúak munkája és a női
fiataikorúak munka esetében is. Itt tehát nem a munka minőségére, ha-
és nők mun- nem a munkás személyére való tekintettel kúrtítjuk a mun-
kája kanapot. Azoknál a folytonos üzemeknél, amelyek csapat-
váltással dolgoznak, a leghosszabb megengedett munkanap-
nak megfelelően állapítjuk meg a csapatváltások idejét.
Azt is megakadályozni igyekszünk, hogy a munkaadók eset-
leg túlórák követelésével játsszák ki a leghosszabb munka-
nap intézményét. Előírhatjuk, hogy évente, havonta vagy he-
Túlórák tente legfeljebb hány túlórát dolgozhat a munkás és hogy
túlóráiért esetleg mennyivel magasabb bért kapjon, mint
rendes munkaidejéért. A leghosszabb munkanapot jól helyet-
tesítheti a leghosszabb munkahét intézménye is. Vele heti
óraszámban korlátozzuk a munkaidőt.

Szünetek, Idetartozik még a munkaközi *szünetek*, a hétvégi, külö-
szabadság- nösen pedig a vasárnapi és egyéb ünnepnap munkaszüne-
idők és pi- tek, valamint a szerződés szerűen fizetett *szabadságidők*
hendők hatósági szabályozása is. Ez kiegészíti és lényegileg egyúttal
tovább is fejleszti a leghosszabb munkanap intézményét.
Különös szabályozás tárgya szokott lenni az *éjjeli pihenő*
hossza; főleg a kereskedelemben pedig az ennek megfelelő
üzemi, azaz üzleti záróra is. A gyermekmunkánál még arra
szintén ügyelünk, hogy a dolgozó gyermekeknek elég sza-
bad idejük legyen kötelességszerű iskolalátogatásukra. A női
munkánál viszont az anyasági védelem jegyében írunk elő
a szülés előtt és után többhetes fizetett szabadságot. Hogy ez
a kérdés mennyiben oldható meg anyasági biztosítás útján,
azt alább (l. 261. §) fogjuk még érinteni.

257. §. A munkarend szabályozása.

Munkarend A munka *tárgyi* szabályozásához tartozik mindenek-
előtt a *munkarend* hatósági ellenőrzése. A társadalmi politika
tehát nyomatékosan avatkozik be abba, hogy a munkaadó
hogyan állapítja meg a munkások tevékenységi körét, mun-
kájuknak módozatait stb. Esetleg még a munkásoknak is bi-
zonyos mérvű befolyást engedhetünk a munkarend megállá-

pításába. Azt pedig alapvető követelménynek tekintjük, hogy a munkarend az üzemben kifüggesztés útján vagy egyébként nyilvános legyen. A munkarendet a munka elvállalása alkalmával esetleg még kötelezően alá is iratjuk a munkással.

Az *üzemi védelem* intézményei szintén a munka tárgyi *üzemi védelem* szabályozásának körébe vágnak. Különösen balesetektől és *lem* betegségektől igyekszünk velük a munkásokat megóvni. Megfelelő biztonsági berendezések, a munkásoknak esetleges veszélyekre való nyomatékos figyelmeztetése és az üzemeknek általában kifogástalan egészségügyi felszerelése körül csoportosulnak azok a szempontok, amelyeknek betartását társadalmi politikánk itt elő szokta írni. Különösen az egészségre káros anyagokat feldolgozó vagy pedig egyébként veszélyes üzemeknél ügyel rájuk. A gyermekekre és a nőkre vonatkozólag különösen is meg szokta állapítani azokat a munkafajtákat, amelyekről egészségükre való tekintettel őket távol kell tartani. Ilyen lehet a földalatti munka vagy pedig általában az éjjeli munka. Ugyancsak főleg a gyermekmunkásokra és a női munkásokra vonatkozólag az állandó orvosi felügyeletet is előírhatja. Azt pedig, hogy gyermekeket bizonyos koron alul bárminemű munkára is alkalmazzanak, el szokta tiltani.

Az *iparfelügyelők* ellenőrző tevékenysége kiterjed ugyan *Az iparfel-* a munkásvédelem egész területére. Egyes vonatkozásokban *üggyelők* még tágabb körre is. Leginkább azonban a munkarend és *feladatköre* az üzemi védelem szabályozása látja hasznát annak, ha végrehajtását lehetőleg jó képzettségű, mozgékony és széles hatáskörrel felruházott iparfelügyelőkkel ellenőriztetjük. Az ellenőrzés nehézségénél fogva különösen fontos feladatok hárulnak az iparfelügyelőkre az otthonipar, a közlekedés és a mezőgazdaság egyes területein.

258. §. *Bérvédelem.*

A munkásvédelemnek és általában a társadalmi politi- *Bérpolitika* kának eddig említett eszközei csak közvetve avatkoznak be *és jövede-* a jövedelemeloszlásba. A munkásnak többé-kevésbbé bizo- *lemeloszlás* nyos anyagi előnyöket juttatnak. A munkaadóra pedig többnyire megfelelő anyagi terheket rónak. Ez végered-

ményben a jövedelemelosztásban kapott részeknek eltolódását idézi elő. Közvetlenül a jövedelemelosztást ragadja meg viszont a *bérpolitika*. Célja közvetlenül az, hogy a bérharcban gyakorta gyengébb munkásnak legalább is megélhetéséhez elegendő, de a lehetőséghez képest a merő életszükségleteknél magasabb színvonalat biztosító bért juttasson. Ha azt kérjük, hogy hogyan, mily alakban kapja a munkás a bérét, akkor az alaki bérvédelmet vizsgáljuk. Ha pedig azt boncolgatjuk, hogy mennyi bért kapjon, akkor az anyagi bérvédelem szempontjait nézzük.

*Alaki bér-
védelem*

Az *alaki* bérvédelem elsősorban azt írja körül hatósági szabályokkal, hogy a munkásnak mennyiben fizethetjük bérét pénz helyett természetben vagy — ami nagyjában ugyanazt jelenti — árura szóló utalványokban (truck-rendszer). Az iparban és a kereskedelemben ezt a munkás kiszákmányolásának megakadályozása céljából általában elszokta tiltani. A mezőgazdaságban is többnyire csak kisebb-nagyobb korlátozásokkal szokta megengedni. Könnyen előfordulhat ugyanis, hogy az árviszonyok terén járatlan munkás, különösen ha szorult helyzetben van, a pénzösszegben megállapított bérnél jóval kisebb értéket fogad el áruban.

*Anyagi bér-
védelem*

Az *anyagi* bérvédelem főleg a legkevésbé tanult és a munkapiacra ezért a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő munka felé tekint. Főleg az ily munka, de lehetőleg más munkafajok számára is a még fizethető legkisebb bér vagy a bérhatár (bérminimum) hatósági megállapítására törekszik. Esetleg részvényeknek (munkásrészvényeknek) alakjában vagy egyéb módon igyekszik a munkásoknak a vállalat nyereségéből részt biztosítani, hogy ilyképen egészítse ki bérüket. Itt azonban már inkább szélsőséges társadalompolitikai törekvésekről van szó. A legkisebb bérek magasságának megállapításánál többnyire egyenlő (paritásos) mértékben hallgatjuk meg mind a munkaadókat, mind pedig a munkásokat. Ily célból megfelelő bizottságokat létesíthetünk belőlük. Arra különösen ügyelni szoktunk, hogy a munkásokat büntetésszerű bérlevonások által méltánytalanul nagy hátrányok ne érhessék. E célból a bérnek levonható hányadát előre megállapíthatjuk és kimondhatjuk, hogy a levont bérrészek csakis a munkások jólétének emelésére, tehát munkásjóléti intézmények javára fordíthatók.

*Legkisebb
bér és mun-
kásrésztvé-
nyek*

*Bérlevoná-
sok*

A bérvédelem kiegészítő részének tekinthető a hatósági *Lakás-lakáspolitiká*. Egyik legfontosabb életszükségletüknek, a *lakáspolitiká* kának kielégítésében támogatja a gazdaságilag gyengébb osztályokat. Elsősorban itt is a bér munkást. Lényegében több bért biztosít neki, ha közvetlen ellenszolgáltatás nélkül jobb lakáshoz juttatja. A munkások és más kisemberek lakásépítő szövetkezeteit vagy építési takarékpénztárait támogathatja. Aminthogy a munkaadókat is különböző kedvezményekkel segítheti abban, hogy munkásaik számára lakásokat építsenek. Esetleg államosításhoz folyamodik. Ilyenkor a község, a város vagy az állam épít egészséges lakásokat és szerény bérért bocsátja őket az arra rászorulóknak rendelkezésére. A bérkaszárnya-rendszerrel szemben inkább a családi házak építését hangsúlyozhatja. Ennek előmozdítására különösen a külvárosi közlekedés javítására igyekezhet. A helyes lakáspolitikának nagy közegészségügyi, közterkölesi és közművelődési előnyei kézenfekvők. Ahol súlyosabb lakáshiány van, ott kilakoltatási, felmondási korlátozásoknak vagy tilalmaknak segítségével többé-kevésbé kötött lakásgazdálkodást vezethetünk be. *Lakás-hivatalok és bérhivatalok* Ilyenkor széles hatáskörű lakáshivatalokat létesíthetünk. Egyéb helyzetekben is lakásközvetítő hivataloknak felállításához folyamodhatunk. A szó szorosabb értelmében vett bérpolitika lebonyolítását és szabályainak ellenőrzését hasonlóképpen hatósági bérhivatalokra bízhatjuk.

259. §. Munkaviszállyok elintézése.

A munkások és a munkaadók hatalmi szervezkedésének és főleg a csoportos (kollektív) munkaszerződéseknek világában a *munkaviszállyoknak általában* kétféle fajával szoktunk találkozni: hatalmi és jogi viszállyokkal. Az előbbieknek jelentősége nőttön nő. Bennök többnyire a csoportos önségélynek egymással ellentétes törekvései ütköznek össze. A társadalmi politika velök szemben részint megelőző, részint pedig enyhítő rendszabályokat alkalmazhat. A megelőzésre a békéltetés és a döntőbíráskodás intézménye szolgál. Lényege az, hogy a közület munkaadókból és munkásokból lehetőleg egyenlő (paritásos) arányban döntőbíró-ságokat szervez vagy pedig ilyeneknek létrejöttét és működését *Egyeztetés és döntő-bíráskodás*

dését legalább is elősegíti, támogatja. A döntőbíróóságok hivatása, hogy a felmerülő hatalmi munkaviszályokat lehetőleg békés egyeztetés útján simítsa el. A viszálykodó feleket arra kötelezhetjük, hogy először mindig a döntőbíróósági békéltetést, egyezkedést kíséreljék meg. Harci eszközeiknek alkalmazását tehát csak akkor engedjük meg, ha ez a kísérlet sikerrel nem jár. Tovább is mehetünk egy lépéssel: a döntőbíróóság határozatát kötelezővé tehetjük. Így közületi rendszabállyal akadályozhatjuk meg a nyílt harc kitörését.

Hatalmi munkaviszályok

A már kitört *hatalmi* munkaviszályok enyhítésére társadalmi politikánk azt teheti, hogy eleve szabályozza a bérharc szokásos eszközeinek alkalmazását. Enyhíti őket. Eleve eltilthatja, hogy bizonyos, a nemzet egész gazdasági élete számára elsőrangúan fontos és megakadást nem tűrő termelési ágakban a munkások munkájukat jövedelemeloszlási vagy egyéb hatalmi harci eszközként beszüntessék. Ebből a szempontból nem szoktunk különbséget tenni az általános és a különös, a támadó és a védő, a merőben bérküzdelmi és az inkább hatalmi célból folytatott vagy pedig a más munkások küzdelmét támogató, tehát rokonszenvi (szimpátia-) munkabeszüntetés között. Az ilyfajta tilalomnál a közlekedés egyes ágai, aratási munkálatok, vízművek, világítási közművek stb. jönnek elsősorban tekintetbe.

A munkabeszüntetés fajtái és szabályozásuk

Munkabeszüntetési órségek

A dolgozni akaró munkások védelmében eltilthatjuk a munkabeszüntetési órségek (sztrájkórszemek) alkalmazását, amelyek — esetleg erőszakosan — arra törekszenek, hogy a munkásokat az üzemektől még akaratuk ellenére is távol-tartsák. A munkabeszüntetések, főleg pedig az esetleges általános munkabeszüntetés közgazdasági kárainak csökkentésére társadalmi politikánk már eleve elősegítheti bizonyos munkavédelmi szervezeteknek létrejöttét. Ezeknek hivatása, hogy olyankor, amidőn a rendes munkások munkabeszüntetéshez folyamodnak, a legégetőbben sürgős üzemek számára alkalmi munkaerőket szolgáltassanak.

Munkavédelmi szervezetek

A merőben *jogi* természetű munkaviszályok elintézésére, különösen akkor, ha nem csoportos, hanem egyéni viszályokról van szó, külön munkaügyi bíróságokat szervezhetszünk. Hozzájuk utalhatjuk nevezetesen azoknak az egyéni sérelmeknek orvoslását, amelyek a munkásvédelem különböző irányú szabályai körül merülnek fel. Vezérlő szem-

Jogi munkaviszályok és munkaügyi bíróságok

pontjuk a gyors és a munkaviszony szakértő ismerete alapján álló elintézés. Szakértelmüket ezek a bíróságok általában munkásoknak és munkaadóknak mint ülnököknek bevonásával igyekeznek biztosítani.

260. §. A munkásbiztosítás indokai.

Minél gyengébb a munkás a jövedelemeloszlási küzde- *Létszükség-*
 lemben, bére annál inkább az alsó bérhatárhoz, azaz a lét- *leti szín-*
 szükségleti színvonal béréhez közeledik. Ez a bérszínvonal *vonalt és*
 általában nem engedi meg a munkásnak azt, hogy szükség- *munkás-*
 letei növekedésének vagy bére elmaradásának előre nem *biztosítás*
 látott eseteire mintegy tartalékalapot gyűjtsön magának.
 Ha tehát ily esetek bekövetkeznek, a munkásnak nemcsak
 viszonylagosan, hanem mindenképen (abszolúte) is nélkü-
 löznie kell. Nyomorba süllyed. Ezzel csak még jobban ki-
 élezi társadalomgazdasági osztályaink egymásközi ellentéteit.
 A társadalmi politikának ilyképen feladatává válik, hogy
 a szóbanforgó esetekre előre gondoljon és hogy a velük kap-
 csolatos veszélyeket a munkásoknak megfelelő biztosítása
 útján igyekezzen elhárítani. Így jutunk a *munkásbiztosítás*
 társadalompolitikai hangsúlyozásához.

261. §. A munkásbiztosítás ágai.

Figyelmünk előterében, kiemelkedő sürgősségüknél és
 fontosságuknál fogva, a *baleset* és a *betegség* esetére szóló *Baleset, be-*
 munkásbiztosítás áll. A betegségi biztosítás egyik alfaja- *tegség, anya-*
 ként kezeljük általában az *anyasági* biztosítást is, mely a *ság*
 női munka védelmének egyik különös ágaként fogható fel.
 Amint viszont belátjuk, hogy munkaképtelenség nemcsak *Rokkantság,*
 baleset vagy betegség által következhet be, a munkásbiz- *aggor,*
 tosítást a *rokkantság*, az *aggor* és a *munkanélküliség* ese- *munka-*
 teire is kiterjeszteni igyekszünk. Ha a munkás nincstelen, *nélküliség*
 akkor feltehetjük, hogy családja szintén az. Ezért halálá-
 nak esetére is gondolnunk kell. Ily alapon folyamodunk
 egyrészt a *temetkezési* biztosításhoz, másrészt pedig — fon-
 tosabb szempontként — a hátrahagyottaknak biztosítása- *Temetkezés*
 hoz, azaz az özvegy- és árvabiztosításhoz. Indokolt további
 kiterjesztése lenne még a munkásbiztosításnak a *gyermek-*

*Gyermek-
áldás* áldás esetére szóló biztosítás. Hiszen a munkás bére általában nem emelkedik gyermekei számának arányában. Az így adódó különböző munkásbiztosítási ágak azután többféle változatban hozhatók egymással kapcsolatba.

262. §. A munkásbiztosítás szolgáltatásai.

*Gyógykeze-
lés* A munkásbiztosítás ágainak különbözőségéből adódik már a biztosítási eset bekövetkeztekor esedékes *szolgáltatások különbözősége* is. A betegségi, az anyasági és a balesetbiztosításnál gyógyintézeti ellátásnak, gyógykezelésnek, gyógyszereknek és egyéb gyógyeszközöknek (művégtagoknak stb.), táppénzeknek, gyermekágyi és szoptatási segélyeknek nyújtása jön leginkább tekintetbe. A rokkantsági, az aggkori, az özvegy- és az árvabiztosításnál megfelelő járadékok fizetésére kerül sor. Segélynek szoktuk nevezni a munkanélküliségi biztosításnál adott szolgáltatást is, noha inkább járadékszerű jellege van. Ugyancsak segélyt szolgáltatathatunk a temetkezési biztosítás esetében. A gyermekáldás esetére szóló biztosításnál pedig akár járadékról, akár segélyről szólhatunk. A járadékszerű szolgáltatások előfeltételeként bizonyos előre megállapított legrövidebb várakozási időt szoktunk kikötni, amennyivel előbb a biztosításnak már meg kellett történnie és amely alatt a biztosítási díjaknak megállapodásszerűen be kellett folyniok. Hogy a szolgáltatások általában milyen mérvűek és hogy — főleg a betegségi, az anyasági, a baleset-, a munkanélküliségi és az árvabiztosításnál — mennyi ideig folynak, az általában a munkásbiztosítás társadalompolitikai hangsúlyozásának mértékétől függ. Ahol különbséget teszünk a munkásbiztosításnak kényszerszolgáltatásai és önkéntes szolgáltatásai között, ott előre meg szoktuk állapítani a szolgáltatásoknak általában legkisebb és egyúttal még megengedett legnagyobb mértékét is.

*Járadékok
és segélyek*

*Várakozási
idő*

263. §. Szabad és kötelező munkásbiztosítás.

A gazdasági életbe való legenyhébb idevágó beavatkozásként a társadalmi politika a munkásokra bízhatja azt, hogy magukat a szóbanforgó esetekre biztosítják-e. A maga

részéről legfeljebb csak ellenőrzi, valamint szabályozza az *A szabad* ily *szabad* munkásbiztosítás egész menetét. Abból azonban, *munkás-* amit a munkásbiztosítás általános indokairól mondtunk, *biztosítás* már kitűnik, hogy ez a rendszer többnyire nem tekinthető *gyengéi* kielégítő megoldásnak. Hiszen ha a munkásnak nincsen elég anyagi ereje ahhoz, hogy bizonyos tartalékalapot gyűjtsön, aligha várhatjuk, hogy önszántából magára vállalja a biztosítás terheit. Amelyik munkás pedig bekapcsolódik a szabad biztosításba, az rendszerint nem is szokott már a legszegényebb, tehát a védelemre leginkább rászoruló munkásosztályhoz tartozni. Így merül fel a *kényszerbiztosítás* *szük-* *A kényszer-* *biztosítás* *szüksége* *sége*. Belőle egyúttal fontos további társadalompolitikai elvek adódnak.

264. §. *A munkásbiztosítás terhei.*

Ilyen elv az, hogy a kötelező munkásbiztosítás terhei- *Biztosítási* nek, azaz a *biztosítási járulékoknak* egy részét le szoktuk *járulékok* venni a biztosítottaknak vállairól. Ha az állam bizonyos jövedelmi határig kötelezően írja elő a testi és esetleg a szellemi munkások biztosítását, méltányos, hogy a biztosítási járulékoknak egy részét is magára vállalja. Ezt a részt nevezzük *állami hozzájárulásnak*. Méltányosságának indoka *Allami hoz-* *zájárulás* abban rejlik, hogy a munkás létalapja szilárdításának *állami hoz-* *zájárulás* többé-kevésbé az egész társadalom hasznát látja. Hiszen itt részben közületi szükségletek kielégítéséről is szó van. Kétségtelen egyúttal, hogy a közületi hozzájárulás közvetve a munkáért járó ellenszolgáltatást, tehát a munkabért növeli. Ennyiben megint csak jövedelemeloszlási rendszabállyal álunk szemben.

Elsősorban jövedelemeloszlási megfontolások alapján helyezkedünk viszont, amidőn a biztosítási járulékok egy *Munkaadói* további részét a munkaadókkal fizettetjük meg. Míg *hozzájárulás* ugyanis az állami hozzájárulást az állam bevételi forrásain át a társadalom legszélesebb rétegei és részben még a munkások is viselik, addig a *munkaadói hozzájárulásnál* külön a munkaadók nyereségéből hasítunk ki egy részt, hogy azal közvetve a munkások bérét gyarapítsuk. Mind az állami, mind pedig a munkaadói hozzájárulás mértéke a biztosítás egyes ágai szerint erősen különbözni szokott. Hason-

lóképen különböző módon és különbözően tagolt apró összegekben fizeti a munkás is a maga hozzájárulásait.

*Munkaadói
szavatosság
és baleset-
biztosítás*

A munkaadói hozzájárulás mértéke különösen a *balesetbiztosításnál* szokott nagy lenni. Itt arra a már régebben is hangsúlyozott elvre szoktunk támaszkodni, hogy a munkaadó az üzemében előforduló balesetek okozta károsodásokért a munkással szemben közvetlen szavatossággal, azaz felelősséggel tartozik. Éppen a munkaadói hozzájárulás nagyobb mértékére való tekintettel újabban az egyes munkafajtáknál különösen gyakran előforduló betegségek esetére való biztosítást is a balesetbiztosítás körébe szoktuk bekapcsolni. Ezeket a betegségeket, minthogy okozati összefüggésbe hozzuk őket a munkával, hivatási betegségeknek nevezzük. A munkaadók a balesetbiztosítás terheit, illetőleg azoknak legalább is oroszlánrészét vagy úgy szokták viselni, hogy az évenként esedékessé vált összes szolgáltatásokat megfelelő kulcs alapján egymásközt utólag felosztják; vagy pedig úgy, hogy hasonló felosztás alapján az évente esedékessé váló új szolgáltatások tőkeösszegét fizetik

*Felosztó és
kirovó, vala-
mint tőke-
fedezeti
rendszer*

be. Az előbbi eljárást felosztó és kirovó rendszernek, az utóbbit pedig tőkefedezeti rendszernek mondjuk. A balesetbiztosítás terheinek nagysága szempontjából az üzemet különböző veszélyességi osztályokba szoktuk sorolni. Valamelyest többnyire a közület is hozzá szokott járulni a balesetbiztosítás terheihez. Kivüle főleg a rokkant- és az aggkori biztosításnál, valamint a munkanélküliségi biztosításnál szokott tekintélyesebb hozzájárulást adni.

265. §. A munkásbiztosítás államosítása.

*A munkások
magánbizto-
sításának
szabályozása*

Miként a szabad, úgy még a kötelező munkásbiztosítás lebonyolítását is *magánbiztosító intézetekre* bízhatjuk. Ezek akár nyereségre dolgozó biztosító intézetek lehetnek, akár pedig szövetkezeti alapon állhatnak. Utóbbiak esetleg testületek (ipartestületek stb.) vagy egyes vállalatok szerint is tagolódhatnak. Különösen tekintélyes tevékenységet fejt ki ilyen módon a bányatársulások ősi intézménye. Az állam még a kötelező munkásbiztosítás esetében is megelégedhet annak előírásával, hogy a munkások a szóbanforgó intézetek valamelyikénél biztosítsák magukat. Pontosabban is

körülírhatja, hogy itt milyen magánbiztosító intézetek jöhetnek csak tekintetbe.

A kötelező munkásbiztosítás esetében azonban többnyire ennél erősebb társadalompolitikai rendszabályhoz szoktunk folyamodni; az egész munkásbiztosítást államosítjuk. A szükséges nagy szervezetnek, az egységes irányításnak és a hitelbiztonságnak, azaz a kényszerbiztosítási intézmény egész megbízhatóságának szempontjai is többé-kevésbé az államosítás mellett szoktak szólni. Ha az államosítás körét a testi munkásokon kívül a szellemi munkások egyes csoportjaira is kiterjesztjük, államosított társadalmi biztosítással állunk szemben. Ebben az esetben a biztosítást lebonyolító állami szerveket társadalombiztosító intézeteknek szoktuk nevezni. Működésükbe a biztosított munkásokat és a hozzájárulást adó munkaadókat is bevonhatjuk. Így bizonyos önkormányzati jelleggel ruházhatjuk fel őket. Tagolásukat akár egyes közigazgatási kerületek, akár pedig egyes foglalkozási vagy termelési ágak szerint ejthetjük meg. Hogy melyik megoldás célirányosabb, az a biztosítás ágai szerint is különböző. A társadalmi biztosításból eredő viszályok elintézésére külön társadalombiztosítási bíróságokat létesíthetünk. Az ilyképen államosított társadalmi biztosításnál fontos szemponttá szokott válni, hogy a szervezeti, azaz a kezelési költségek a járulékoknak túlságosan nagy hányadát fel ne emésszék. A társadalombiztosítás államosításánál bizonyos kivételeket is tehetünk, amennyiben a magánbiztosító intézetek egyes fajtáinál történt biztosítást az állami biztosítással egyenértékűnek fogadjuk el. A biztosítási kényszer nem szoktuk alkalmazni azokra a testi és szellemi munkásokra, akiknek jövedelme bizonyos megszabott összegnél magasabb, valamint azokra, akikről az állam közületi alkalmaztatásukra való tekintettel egyébként gondoskodik.

A munkásbiztosítás államosításának előnyei

Az állami munkásbiztosítás szervezete

Munkásbiztosítási bíróságok

Biztosítási kényszer

266. §. Társadalmi politika és munkanélküliség.

Láttuk, hogy társadalmi politikánk a munkanélküliség veszélyeit azáltal igyekezhet elkerülni vagy legalább is csökkenteni, hogy a kötelező társadalmi biztosításba a munkanélküliségi biztosítást is bekapcsolja. Ennek az eljárás-

A munkanélküliségi biztosítás hátrányai

*Válság,
munka-
nélküliség és
pénzszaporí-
tás*

nak azonban két jelentékeny gyengéje van. Először az, hogy valószínűségi alapon a munkanélküliség esélyeit és így a megfelelő biztosításért fizetendő járulékok összegét is kiszámítanunk igen nehéz. Hiszen a munkanélküliség bekövetkezte nem az egyes munkáson, nem az egyes üzemben, sem pedig az egyes termelési ágakon, hanem javarészt a nemzet- és világgazdasági helyzet egészének változásain szokott mulni. Szorosan kapcsolatos ezzel a munkanélküliségi biztosítás másik nagy gyengéje. Amíg a munkanélküliség csak egyénenként fordul elő, vagy legfeljebb egynéhány üzemre, esetleg egy-egy termelési ágra terjeszkedik ki, addig az esedékessé váló szolgáltatások valamiképpen még csak előteremthetők. Gyakran vagyunk azonban tanúi annak, hogy a munkanélküliség a nemzeti termelés egészét vagy legalább is tekintélyes részét egyszerre támadja meg. Ez a nemzet- vagy világgazdasági válságok és pangások szóbanforgó esete. Noha a munkanélküliségi biztosítás szolgáltatásaira ilyenkor volna leginkább szükség, teljesítőképessége éppen ilyenkor szokott elégtelennek bizonyulni. Ha a válság vagy pangás huzamosabb ideig tart és ha a munkanélküliségi biztosítás mindvégig meg akar felelni szerződésileg elvállalt kötelezettségeinek, túlnagy terhek hárulnak rá. Elviselésükre csak állandóan újabb és újabb állami támogatás segítségével képes. A folytonos állami támogatás anyagi eszközei pedig csak úgy teremthetők elő, ha az állam a maga részéről egyre újabb pénz-, azaz közelebb-ről hitelpénzforrásokat vesz igénybe. Ez viszont igen könnyen vezet kártékony hatású pénzszaporításhoz. A munkanélküliségi biztosításnak egész rendszere így előbb-utóbb könnyen csődbe torkollik.

267. §. *A munkanélküliek segélyezése.*

Munkához való jog és munkanélküliség Társadalomerkölesi gondolkodásunknak azonban nem felel meg, hogy a munkanélkülieket magukra hagyjuk. Úgy látjuk, hogy a dolgozni akarónak, akinek se földje, se tőkéje, amelyből egyébként megélhetne, nincsen, valamiképpen joga van arra, hogy munkát kapjon. Ezt értjük a munkához való jogon. Noha belőle tételes jogrendszerünkre támaszkodó alanyi jogigénye a munkásnak általában nem

szokott származni, mégis gondoskodni kívánunk róla, ha önhibáján kívül válik munkanélkülivé. A hibát ilyenkor társadalomgazdasági rendszerünk egészének felépítésében vagyunk hajlandók keresni. Ezért többé-kevésbbé méltányosnak találjuk, hogy a munkanélküliek segélyezésének terheit a társadalom egésze viselje. Más szóval: a *segélyezés* iránti óhajunkat közületi szükségletté emeljük. Ennek megfelelően a munkanélkülieknek közületi segélyeket nyújtunk.

A közületi segélyezésnek itt többféle módja van. Fi- *A pénzbeli*
gyelmünk előterében az életszükségleti színvonalat biztosító *segélyek ve-*
pénzbeli segélyek nyújtása áll. Akár az állam, akár pedig *szélyei*
a megye, a város vagy a község adhatja őket. Főhibájuk nem is az, hogy könnyen ellenszolgáltatás nélküli jövedelemhez szoktatjuk a segélyezetteket és hogy ezzel munkakedvüket, sőt munkaerejüket is kedvezőtlenül befolyásolhatjuk. Súlyosabb hátrányként esik latba, hogy amint a munkanélkülieknek pénzbeli segélyezése nagyobb arányokat ölt, ugyanolyan pénzszaporítási veszélyek támadnak, mint amilyenekkel a munkanélküliségi biztosításnak hasonló esetekben küzdenie kell. Annak esetleg még sikere lehet, ha a segélyt úgy nyújtjuk, hogy a munkanélküli belőle más helyre utazhasson, ahol munkát talál, vagy pedig egyébként valamiféle önálló termelésbe foghasson. Ezt az *A munka-*
eljárást — nem nagyon szerencsés, mert zavaró értelmű el- *nélküliek u.*
nevezéssel — a munkanélküliek termelékeny segélyezésé- *v. „termelékeny” segé-*
nek szoktuk mondani. A siker azonban nem mindig követ- *lyezése*
kezik be. Ilyenkor még csak nagyobb költségeket róttunk a közületre. Annak a régebben inkább dívó rendszernek is különös veszélyei lehetnek, amely szerint a közület szakszervezeteket támogat pénzzel a munkanélkülieket segé- *Genti rend-*
lyező tevékenységükben (genti rendszer). Ezzel esetleg túl- *szer*
ságosan erősítheti a szakszervezeteket. Az osztályharcot tehát még jobban kiélesítheti.

268. §. *A munkanélküliség elleni társadalompolitikai küzdelem.*

A munkanélküliek ú. n. termelékeny segélyezésének egyik módja, amidőn *telepítéssel* igyekszünk számukat *Munkanél-*
csökkenteni. Általában igen költséges mód. Előnye lehet *küliség és telepítés*

azonban, hogy amidőn az új telepesnek nemcsak földet, hanem házat és legszükségesebb felszerelési tárgyakat is adunk, ezeknek előállítása révén egyúttal számos egyéb új munkaalkalmat teremtünk. A munkanélküliséget ilyképen közvetve is csökkenthetjük. Ez a megoldás átvezet már bennünket a munkanélküliség elleni küzdelemnek arra a területére, amelyen főleg új *munkaalkalmak teremtésével*, tehát a termelésnek valamelyes megindításával, nekilendítésével igyekszünk sikert elérni. Régóta követett eljárás, hogy itt elsősorban közületi szükségmunkák megindításához folyamodunk. Az alapvető kérdés azonban mindig az, hogy egyes szükségmunkáink mennyire bizonyulnak valóban termelékeny közmunkáknak. Az útépítés, a csatorna-építés, a vízszabályozás, a lecsapolás, öntözési művek létesítése, a tagosítás, az erdősítés, valamint bármely más mezőgazdasági, ipari vagy kereskedelmi közmunka ilyennek bizonyulhat. Még akkor is, ha termelékenysége csak valamely hatalom-, művelődés- vagy társadalompolitikai célon át érvényesül. Ha azonban szükségmunkáink nem bizonyulnak valóban termelékeny közmunkáknak, akkor a velük kapcsolatos pénzszaporítási veszélyek még nagyobbak, mint a munkanélküliek pénzbeli segélyezése esetében. Hiszen a szükségmunkák mindig költségesebbek szoktak lenni az ily pénzbeli segélyezésnél.

A munkanélküliség elleni küzdelemnek további módja, hogy a közület a magántermelést kiterjeszkedésre és így több munkás alkalmazására serkenti. Ez azonban már nem egyéb, mint a válságokból kivezető *nekilendítés* politikája, tágabb értelmében pedig a helyesen irányított gazdaságpolitika. Nyilvánvaló, hogy itt megint végigjátszhatjuk a gazdaságpolitika eszközeinek, tehát a gazdaságpolitikai támogatásnak, korlátozásnak, tilalmaknak és államosításnak egész hanglétráját. Ennek csak egy-egy hangjegyét üjtük meg, amidőn értelemszerűen alkalmazzuk kamatlábpolitikánkat, vagy pedig amikor munkát kereső külföldieknek bevándorlását korlátozzuk.

269. §. A munkaközvetítés szabályozása.

Mindeddig a munkanélküliségnek azokra az eseteire utaltunk, amelyekben nagyobb a munkakínálat, mint a

munkakereslet. Idetartozik nevezetesen az idényszerű munkanélküliség is, amely egyes üzemeknek — főleg a mezőgazdaságiaknak — idényszerű részleges vagy teljes szüneteléséből folyik. Gyökeresen segíteni rajta csak úgy tudunk, ha a tőle sújtott munkásokat a megfelelő gyenge idényekben más munkával tudjuk foglalkoztatni. Az idénymunkanélküliségnél kétségtelenül súlyosabb a munkakínálat többletéből eredő állandó munkanélküliség. A szükségyszerű vagy feltétlen (abszolút) munkanélküliségnek ezekkel a fajtáival szemben áll a feltételes vagy viszonylagos (relatív) munkanélküliség. Abból keletkezik, hogy a munkakínálat nem tud mindig rátalálni a munkakeresletre, noha ez is megfelelő arányban van meg. Az ily viszonylagos munkanélküliség mértékét csak növelni alkalmas, ha a munkás gyakorta változtatja munkahelyét. Hiszen rövidebb-hosszabb ideig szokott tartani, amíg új munkahelyet talál. Látjuk, hogy a munkanélküliségnek ez a fajtája javarészt csak átmeneti szokott lenni. Tartamát és ilyképen egész súlyát mégis jelentősen csökkenthetjük, ha elősegítjük, hogy a munkakínálat és a neki megfelelő munkakereslet lehetőleg gyorsan és simán egymásra találjanak. Ez pedig a munkaközvetítésnek feladata.

Társadalmi politikánk a munkaközvetítés fontos tevékenységét kétféleképpen szabályozhatja. Részben úgy, hogy a munkások védelmére ellenőrzi és bizonyos korlátok közé szorítja a magánmunkaközvetítést. Részben pedig úgy, hogy ennél erélyesebb rendszabályhoz nyúl és maga létesít munkaközvetítő intézményeket. A magánmunkaközvetítésnek két fajtája van: az iparszerű és az érdekképviselési munkaközvetítés. Az első akár munkástoborzás, akár újsághirdetés, akár pedig közvetlen egyénenkinti közvetítés alakjában jelenhet meg. Hátránya, hogy részben drága, részben pedig még szigorúbb hatósági ellenőrzés esetén is könnyen vezethet a munkás kizsákmányolásához. Az érdekképviselési munkaközvetítéssel mind a szakszervezetek, mind pedig a munkaadói egyesülések foglalkozhatnak. Mindkettőjüknel főleg az félő, hogy munkaközvetítői tevékenységüket nem annyira a munkás javára, mint inkább az osztályharcban elfoglalt állásuk erősítésére használják fel. A munkaközvetítést adott esetekben még egyenesen meg is

*Hatósági
munka-
közvetítés*

akadályozhatják. Ezt akkor teszik, ha a szóbanforgó munkaadó, illetőleg munkás ú. n. fekete jegyzékükön (listájukon) áll. Mindezen veszélyeket elkerülhetjük az *államosított*, tehát az állami, városi vagy községi munkaközvetítéssel. A munkásokat és a munkaadókat azonban — esetleg egyenlő arányban — ebbe is bevonhatjuk. Hogy az ilyképen államosított munkaközvetítés sikerét előmozdítsuk, tevékenységét gyakorta pályaválasztási tanácsadással is bővítjük.

270. §. Szegénygondozás.

*Munka-
nélküliség és
szegénység*

Szorosabb értelemben vett munkanélkülinek csak azt tekinthetjük, aki nemcsak hajlandó a munkára, hanem egyáltalán munkaképes is, munkát azonban mégsem talál. Rajtuk munkanélküliségi biztosítással, segélyezésükkel, a munkanélküliség elleni küzdelemmel és a munkaközvetítés szabályozásával igyekszünk segíteni. Részben hasonló megfontolások alapján azonban azokon a tágabb értelemben vett munkanélkülieken is méltányos segítenünk, akik önhibájukon kívül munkaképtelenek és megélhetésük egyébként sincsen. *Szegényeink gondozásáról* van szó. Körük újabban erősen szűkült. Részben azért, hogy kikapcsoltuk belőle a szorosabb értelemben munkanélkülieket, részben pedig azért, hogy társadalmi biztosításunkat javarészt a rokkantsági, az agykori, az özvegy- és az árvabiztosításra is kiterjesztettük. Társadalompolitikai gondozásra szoruló szegénynek ilyképen most már csak az marad meg, aki vagy akinek szülője, férje korábban sem volt huzamosabb időn át dolgozó munkás és aki az egyébként segélyezett munkanélkülieknek körén is kívül esik.

*Munkanél-
küliségi biz-
tosítás és
szegény-
gondozás*

*Könyörüle-
tesség és ér-
dekközösség*

Szegénygondozásunk indokainak sorában már erősen domborodik ki a kiegyenlítő igazság elve. Régebben inkább a *könyörületesség* (karitás), újabban inkább a társadalmi együvé tartozás és *érdekközösség* (szolidaritás) jelszavai lép fel. Hatása mindenképen jövedelemoszlási. Hiszen akár közvetlenül, akár pedig közvetve benne többé-kevésbé tehetős rétegeink adják le jövedelmük egy részét azok számára, akiknek jövedelmük túlkeves vagy pedig egyáltalában nincsen. A szegénygondozásnak ősi multtra visszatekintő módja az, amely szerint javarésztét egyházaknak,

különböző egyesületeknek és magánosoknak jótékonykodása vállalja magára. Minél jobban élesedik ki azonban jövedelemeloszlási küzdelmünk és minél alacsonyabb színvonalon áll általános jólétünk, annál nagyobb mértékben kell a szegénygondozásnak nemcsak közületi szabályozásához, hanem államosításához is folyamodnunk. Ennek terheit többnyire községeink és városaink szokták viselni. Közvetlen helyi ismereteik alapján ugyanis a szegényügyet általában jobban kezelhetik, mint az állam. A szegényeknek intézeti ellátásán kívül szabad segélyezésüket is művelik. Utóbbi étkezdék fenntartásától, élelem- és ruhaadományoktól kezdve a támogatásoknak és mentesítéseknek legkülönbözőbb fajtáira kiterjedhet. Körébe tartozik tulajdonképpen a különböző közterhek alóli részleges vagy teljes mentesítés, az ingyenes kórházi gyógyítás stb. is. Kezelésében, miként a szorosabb értelemben vett munkanélküliek segélyezésében is, különösen arra kell figyelemmel lennünk, hogy a munkakerülésnek vagy pedig az elsatnyulásnak, elpuhulásnak melegágyává ne váljék. Tágabb értelmezés alapján körébe vágnak az anyagi és szellemi népgondozásnak, valamint a gyermekvédelemnek különböző egyesületi és közületi tevékenységei is. Ezen a téren gyakorta találkozunk csupán részben államosított intézményekkel. Ilyenek lehetnek a társadalmi telepek (szociális settlementek) is, melyeket szegényebb néprétegek lakta helyeken életkörülményeik tanulmányozása és különböző irányú közvetlen gondozásuk céljából létesítünk.

*Allami és
községi sze-
génygondo-
zás*

*Intézeti el-
látás és sza-
bad segélye-
zés*

*Népgondo-
zás, társa-
dalmi tele-
pek és
gyermek-
védelem*

NEGYESEDIK FEJEZET:

KÖZÜLETI HÁZTARTÁS

I. A közületi háztartásról általában.

271. §. A közületi háztartás helye a közületi gazdaságban. — 272. §. Közületi háztartás és közületi célok. — 273. §. Pénzügyi politika és gazdaságpolitika — 274. §. Fedezeti gazdálkodás. — 275. §. Közületi háztartás és termelés. — 276. §. Közületi háztartás és jövedelemeloszlás. — 278. §. Közületi háztartás és jövedelmezőség. — 279. §. Közületi háztartás és pénzügyi jog. — 280. §. Gazdaságtudomány és pénzügytan. — 281. §. A közületi háztartás tagolása.

271. §. A közületi háztartás helye a közületi gazdaságban.

*Közületi
háztartás és
közületi
pénzügy*

Azokat az anyagi eszközöket, amelyekre a közületi szükségletek kielégítése céljából rászorulunk, elő is kell teremtenünk. A közületnek azt a tevékenységét, amellyel a szóbanforgó eszközöket megszerzi és azután a közületi szükségletek kielégítésére fordítja, *közületi háztartásnak* nevezzük. Közületi háztartásnak mondjuk egyúttal azt az intézményes keretet is, amelyen belül a közületi háztartás mint tevékenység leperereg. Pénzgazdaságunk korában figyelmünk itt oly anyagi eszközökre irányul, amelyek pénzért szerezhetők meg vagy pedig már közvetlenül is pénzben jutnak kifejezésre. A közületi háztartás tehát a közület pénzávalóval való gazdálkodást, azaz a közület pénzügyeit jelenti. Ezért közületi háztartásunkat közületi pénzügynek vagy röviden pénzügynek is nevezhetjük.

*Közületi
szükséglet
és közületi
háztartás*

Látjuk, hogy a közületi háztartás a *közületi szükségletek függvénye*. Ebből világosan következik, hogy ahol nincsen közületi szükséglet, ott közületi háztartást is hiába keresünk. Pontosabban: minden közület csak a közületi szükségletek által jön létre és áll fenn; közületi szükségletek nélkül nin-

esen közület és így annak háztartásáról sem szólhatunk. Ha tehát a teljesen szabad gazdaság állapotát képzeljük el, abban semmiféle közületi kiadásnak vagy bevételnek, semmiféle közületi háztartásnak nincs helye. Még ebben az esetben is azt kellene azonban feltételeznünk, hogy a korlátlan magántulajdon mint a szabad gazdaság társadalmát szervező egyetlen alaki elv, önmagától érvényesül és semmiféle ellenőrzésre vagy biztosításra nem szorul. Amint ugyanis magántulajdoni jogrendünket intézményesen kell megvédenünk, legott a megvédésére irányuló közületi szükséglettel állunk szemben. Ennek kielégítését pedig csak szűkebb vagy tágabb körű közületi háztartás alapján biztosíthatjuk. Hiszen már a jogrend megvédése is pénzbe kerül: a közületnek kiadásai támadnak, amelyeknek fedezetére bevételekhez kell jutnia. Minél számosabbak és minél fejlettebbek mármost közületi szükségleteink, annál nagyobb jelentőségre emelkedik közületi háztartásunk is.

A gazdaságpolitika és a közületi háztartás között a kölcsönös *alá- és fölérendeltségnek* többféle vonatkozása érvényesül. Láttuk, hogy az államháztartásnak a gazdaságpolitikával szemben már eleve bizonyos elsőbbsége van: a helyesen elgondolt gazdaságpolitika beavatkozó lépéseire elsősorban azok az egyensúlyi zavarok adhatnak alkalmat, melyek gazdasági összefüggéseinkben a közületi bevételeknek kikényszerítése, kiharítása következtében állnak elő. Azt viszont, hogy közületi háztartásunk a maga részéről mily messzemenően függ gazdaságpolitikai megfontolásoktól, az alábbiakban sokféle változatban fogjuk még bemutatni.

Gazdaságpolitika és közületi háztartás

272. §. Közületi háztartás és közületi célok.

Az a *terület*, amelyen különböző irányú közületi szükségleteink egymással többnyire *megütköznek*, a közületi háztartás. Akár hatalompolitikai, akár művelődéspolitikai, akár társadalompolitikai, akár pedig gazdaságpolitikai célról van szó, elérése több-kevesebb pénzbe szokott kerülni. Pénze pedig a közületnek is nyilvánvalóan csak korlátozott mértékben van. Annyi pénze soha nincsen, hogy belőle valamennyi említett közületi célunkat teljes mértékben kielégítse. Amit tehát az egyik közületi cél elérésére fordít, azt közvetve vagy

A „pénzügyi” nehézségek helyes értelmezése

közvetlenül a másiktól kell elvonnia. Fontos, hogy itt egészen világosan lássunk. Ennek az összefüggésnek csak a területén maradunk, amíg azt állítjuk, hogy valamely hatalompolitikai célunk elérését „gazdasági” vagy „pénzügyi” nehézségek gátolják, hogy valamely művelődéspolitikai törekvésünk meggyengülése „gazdasági” vagy „pénzügyi” okokon mulik, vagy hogy valamely társadalompolitikai gondolatunkat megint csak „gazdasági” vagy „pénzügyi” bajok miatt nem tudjuk megvalósítani. Az ilyfajta beállításból csupán annyi helyes, hogy szóbanforgó nehézségeink közvetlenül a közületi háztartás terén mutatkoznak. Lényegileg azonban arról van szó, hogy azért nem állíthatunk fel nagyobb hadsereget vagy azért nem szerezhetünk jobb épületeket külképviseleteink számára, mert közoktatásügyünkől vagy kórházainktól nem akarunk túlsokat elvonni. Más kifejezésekkel: egyik elsődleges közületi célunk teljes elérését többnyire csupán az gátolja, hogy a hozzá szükséges pénzt többi elsődleges közületi célunktól nem vonhatjuk el egészen. A hatalmi politika, a művelődési politika és a társadalmi politika céljai ezen a síkon tehát egymással versenyeznek. Versenyháttérül szegődik fejlettebb és többé-kevésbé önállósult alakjában a gazdaságpolitika mint másodlagos közületi tevékenység a maga céljaival is. A közületi háztartás pedig lényegileg csupán az a harctér, amelyen ezek a célok az elérésükhöz szükséges, de mennyiségileg viszonylagosan elégtelen közös eszközökért küzdenek.

A közületi célok közötti versengés

A közületi háztartás mint a versengés területe

273. §. Pénzügyi politika és gazdaságpolitika.

A mondottak alapján nézzük meg mármost a közületi háztartási tevékenység egyes elemeit. Előtte mindenekelőtt több cél lebeg: a hatalmi politika, a művelődési politika, a társadalmi politika és a gazdaságpolitika céljai. Ezen több cél elérésére közös eszközök állnak rendelkezésére: pénzgazdaságunkban a pénz. Közös eszközeinek mennyisége azonban mindig elégtelen arra, hogy belőle összes adott céljait tökéletesen elérje. Az államháztartási tevékenységnek tehát három vonását látjuk: először céljainak többségét, másodszor eszközeinek közösségét, harmadszor pedig a közös eszközök viszonylagos elégtelenségét. Tudjuk, hogy ahol ez a

A pénzügyi politika mint gazdasági tevékenység

három lényeges vonás fennforog, ott gazdasági tevékenységről van szó. Ilyképen nem lehet kétséges, hogy a közületi háztartás gazdasági tevékenység. Minthogy ez a tevékenység elsősorban az államnak (πόλις-nak, azaz polisznak) tevékenysége, *pénzügyi politikának* is nevezhetjük. A közületnek ugyancsak gazdasági tartalmú tevékenysége azonban a gazdaságpolitika is. Ezért a pénzügyi politika és a gazdaságpolitika közötti határvonalat most még pontosabban meg kell húznunk.

A pénzügyi politika egymáshoz méri, fontosságukban latolgatja az előtte lebegő célokat. Latolgatásának vezérlő szempontja a közületi érték. Ilyképen értékelő latolgatásának eredményeként pedig megosztja a közületnek rendelkezésére álló pénzt a szóbanforgó célok között. Ugy is mondhatjuk, hogy a közületi *kiadásokat* megosztja a különböző közületi célok között. Minthogy pedig pénze viszonylagosan mindig elégtelen, annak egyre újabb előteremtéséről is gondoskodnia kell. Ez a pénzügyi politikának az a része, mely a közületi *bevételekről* gondoskodik. Az eszközök megosztásának terén a pénzügyi politika tevékenysége megáll ott, ahol megszabta a közületi célok egyes főbb csoportjaira fordítható kiadások összegét. A kiadási tételek tényleges felhasználásáról azután már az egyes célcsoportok alkotta tevékenységein belül gondoskodik a közület. Ezeknek a tevékenységeknek egyike a gazdaságpolitika. Éppen úgy, mint a hatalmi politika, a művelődési politika vagy pedig a társadalmi politika. Hiszen neki is éppen úgy pénzre van szüksége céljainak elérésére, mint ezeknek.

A pénzügyi politika azért a közületi gazdálkodásnak *A pénzügyi politika céljai és eszközei* mindenképen csak *része* marad. Különösen az ne tévesszen meg bennünket, hogy az elsődleges közületi célok, amelyekkel a pénzügyi politikának dolga van, javarészt nem anyagi, hanem szellemi tartalmúak. A pénzügyi politika ennek a tartalomnak ugyanis csakis pénzbeli, tehát anyagiassal vonatkozóait nézi. Igaz, hogy itt igen tág vonatkozásról van szó. Innen van a pénzügyi politikának vagy a közületi háztartásnak széles érvényesülési területe. Ezért van itt vele szemben a gazdaságpolitika is alárendeltségi viszonyban. Fogalmazzuk meg mármost összefüggésünket, valamint a belőle eredő különbségeket, nagy és egyenes vonalakban. A pénzügyi poli-

tika előtt a hatalmi politika, a művelődési politika, a társadalmi politika és a gazdaságpolitika céljai lebegnek. Eszközei pedig, amelyeket előteremteni és ezen célok között megosztani igyekszik, a közület pénze. A gazdaságpolitika előtt viszont önálló és idegen eredetű céljai lebegnek. Eszközei pedig a támogatás, a korlátozás, a tilalom és az államosítás, melyeket a pénzügyi politikától kapott pénz segítségével hajt végre. Mindkettőnek egyaránt csak a közületi gazdaságon belül van helye. Hiszen mindkettő egyaránt anyagi vagy anyagiassal való kapcsolatú közületi szükségletek függvénye. Eszközeiket is egyaránt anyagi vagy anyagiassal való kapcsolatú közületi értékük alapján latolgatják.

274. §. Fedezeti gazdálkodás.

A pénzügyi politika függő viszonya Óvakodjunk azonban attól, hogy a közületi háztartás tevékenységeinek magasrendűen szabályozó jellegét egyoldalúnak fogjuk fel. Az érmét meg is kell fordítanunk. Hátlapján azt látjuk, hogy a *függőségnek* szóbanforgó viszonya erősen kölcsönös. Más vonatkozásokban ugyanis megint hatalmi politikánk, művelődési politikánk, társadalmi politikánk és gazdaságpolitikánk állnak az élen. Közületi háztartásunkat itt mindenképpen nekik rendeljük alá. Hiszen pénzügyi politikánk, amint láttuk, csupán előteremti és szóbanforgó egyéb közületi tevékenységeink között megosztja a közület pénzét. Ezek a tevékenységek önmaguk mondják meg azonban, hogy felhasználandó anyagi eszközeiknek összessége mekkora legyen, azaz hogy a közületnek összesen mennyi pénzre van szüksége. Valamennyi kiadásainak összegét a közületi háztartás tehát már mintegy készen kapja. A maga részéről pedig, ismétljük, csupán előteremtésükről és megosztásukról gondoskodik. Minél nagyobb a kiadások végösszege, általában annál tágabb tere nyílik a közületi tevékenységeknek. Annál nagyobbaknak kell lenniök tehát a közületi bevételeknek is. Annál több eszközt kell elvonnunk az egyéni tevékenységek köréből. Ezt a kört ilyképen annál jobban szűkítjük. Más szóval: minél nagyobb a közületi kiadások végösszege, annál tovább haladunk általában a társasodás (kollektivizálódás) útján. Azt azonban, hogy ezen az úton meddig haladjunk, nem pénzügyi politikánk, hanem

Pénzügyi politika és társasodás

elsősorban hatalmi, művelődési és társadalmi politikánk, valamint gazdaságpolitikánk szabja meg.

Ennek az összefüggésnek lényegét a közületi háztartás *fedezeti gazdálkodásának* szoktuk mondani. A fedezeti elv *Fedezeti elv* szerint a közületi háztartás inkább kiadásainak megfontolásából indul ki. Bevételeit hozzájuk szokta azután szabni. Legalább is inkább teszi ezt, mint a magángazdaságok. Utóbbiak elsősorban bevételeik növelésére törekszenek. Kiadásait többé-kevésbé csak a bevételeik nyújtotta határokhoz képest szokták megállapítani. Hogy ez a különbség bizonyos mértékben fennáll, azt a fedezeti elvnek értelmével világosan bizonyíthatjuk. A közületi háztartás általában mindig csak annyi bevételre igyekszik szert tenni, amennyiből kiadásait még fedezheti. Néha ugyan még a későbbi jövő kiadásaira is tekintettel lehet. A helyesen felfogott közületi háztartás lényege azonban teljesen kizárja azt, hogy a közvetlenül előrelátott közületi kiadások határán túl gyűjtsünk közületi bevételeket. Ez viszont a magángazdaságokban, amelyeket inkább kereseti gazdaságoknak kell tekintenünk, nagyon is gyakran előfordulhat. Hiszen kereseti lényegük éppen ebben csúcsosodik.

Ha azonban a szóbanforgó különbségnek *túlnagy* jelentőséget tulajdonítanánk, ha túlságosan kiélezni igyekeznénk *A közületi bevételek fokozásának határa* tartalmát, éppen olyan *hibát* követnének el, mint ha fennforrását egészen tagadnók. Termelési és jövedelemeloszlási összefüggéseink mindenkor állapotához képest ugyanis az egyéni gazdálkodás köréből való eszközfelvonást csak adott határig fokozhatjuk a nélkül, hogy nemzeti jövedelmünk egésze többé-kevésbé súlyos csorbát ne szenvedjen. Más szóval: ha a magángazdaságok kényszerű igénybevételéből származó közületi bevételeinket adott határon túl igyekszünk fokozni, nemzetgazdasági életünk egészének egyensúlyát többé-kevésbé súlyosan megzavarjuk. Kézenfekvő, hogy az ilyen zavar hosszabb lejáratra közületi bevételeink forrásait is csak apasztani alkalmas. A jól végiggondolt közületi háztartás óvakodni fog tehát attól, hogy a szóbanforgó határt átlépje. Intő szavát fel fogja emelni a közületi kiadások túlságos növelésével szemben. Ennyiben megfontolásait már kiindulópontjaiban is bevételeinek józan határa fogja irányítani. Ennyiben egyúttal erősen letompul a közületi háztar-

tás fedezeti jellege és a magángazdaságok kereseti jellege közötti különbség.

275. §. Közületi háztartás és termelés.

A közületi háztartás gazdaság-politikai és társadalom-politikai hatásai A közületi háztartás és a nemzeti jövedelem közötti szoros összefüggés már átvezet bennünket az idevágó egyéb gazdasági vonatkozások területére. A közületi háztartás minden mozzanatának nyilvánvalóan közeli hatalompolitikai és művelődéspolitikai hatásai is vannak. Önmagukban véve azonban ezek már kívül esnek a közületi gazdaságot közvetlenül érintő összefüggéseken. A közületi gazdaság körén belül bennünket itt közvetlenül csak a közületi háztartás gazdaságpolitikai és ezeknek kapcsán társadalompolitikai hatásai érdekelhetnek.

Közigazgatási kiadások és termelés Ha először a *termelési* vonatkozásokat nézzük, látnunk kell, hogy a pénzügyi politikának nincsen olyan lépése, mely gazdasági összefüggéseinkre mély befolyást ne gyakorolna. Egyaránt így van ez, akár közüzemeknek bevételeiről és kiadásairól, akár pedig a közületi háztartásnak egyéb bevételeiről és kiadásairól van szó. Utóbbiak azok a bevételek, amelyeket a közület pénzügyi felségjogánál fogva kényszerrel hasít ki az egyéni gazdaságokból, és azok a kiadások, amelyeket közvetlenül a különböző irányú közületi céloknek elérésére fordít. Nézzük előbb ezeknek a kiadásoknak gazdaságpolitikai hatásait. Közületi háztartásunk a maga eszköz-megosztó tevékenységének eredményeképpen az összes szóbanforgó kiadásoknak egy részét gazdaságpolitikánknak bocsátja rendelkezésére. A gazdaságpolitika pedig csak így megszabott kiadásainak határain belül támogathatja a termelést. Ismeretterjesztő tevékenységét tehát csak ehhez mérten fejtheti ki, termelési és kiviteli jutalmakat csak megfelelő mértékben adhat: aminthogy pénzbe kerülő védelmi, mentő, korlátozó és tiltó rendszabályait is csak megengedett kiadásainak keretén belül alkalmazhatja. Itt tehát termelési politikánk egésze forog kockán. Nem kisebb azonban a szóbanforgó közületi bevételeknek idevágó jelentősége sem. Amely termelési ágak nagyobb közületi terheket kell viselnie, annak költségei megfelelően emelkednek. Termékeinek piaci helyzete megfelelően feszül. Jövedelmezőségi költség-számi-

tása nehezebbé válik. Egész fejlődésének lehetőségei megfelelően csökkennek. Esetleg mindjárt visszafejlődésbe, hanyatlásba fog esni. Ha viszont pénzügyi kedvezményekkel könnyíthetünk közületi terhein, lendületét serkentjük. Általában a szerint korlátozhatjuk vagy serkenthetjük tehát különböző termelési ágainkat, hogy nagyobb vagy csak kisebb közületi terheket rovunk rájuk. A kirótt közületi terhek mértéke pedig a közületi háztartás bevételeinek megállapításától és az egyes bevételi források igénybevételének mértékétől függ.

Hasonló szempontokból és igen hasonló eredménnyel mérlegelhetjük a közüzemek kiadásainak és bevételeinek gazdaságpolitikai hatásait is. Hogy a gazdaságpolitikai átlamosítás útján meddig mehetünk, az jelentékeny mértékben attól függ, hogy mennyi pénzt fordíthatunk rá. Más szóval tehát attól, hogy mezőgazdasági, ipari és a szó tágabb értelmében vett kereskedelmi közüzemeink kiadásainak fedezetére a közületi háztartás eszközmegosztó latolgtatásainak alapján mennyit bocsáthat rendelkezésünkre. A tőle kapott kiadási határokhoz képest mérlegelnünk kell, hogy a merő támogatás vajjon nem olcsóbb és ezért vajjon nem kedvezőbb megoldás-e, mint az államosítás. A már államosított termelési közüzemeknek pedig nemcsak nagysága, hanem egész felépítése is megint csak a velük kapcsolatos közületi kiadások latolgtatásán fog mulni. A közüzemekből származó bevételeink értelemszerű megállapításával viszont hasonlóan serkenthetjük vagy korlátozhatjuk a termelés különböző ágait, mint egyéb közületi bevételeink megosztásával. Gondoljunk csak a termelés irányításának azon tág lehetőségeire, amelyeket az államosított közlekedési üzemek díjszabási politikája nyújt. Alább még látni fogjuk, hogy a termelés szabályozásának kérdései még mily fontos idevágó vonatkozásokkal bővülnek. Különösen azon megfontolásainknak van itt nagy súlya, amelyek alapján egyes termelési közüzemeinket esetleg arra szorítjuk, hogy bevételeikből kiadásaitat lehetőleg egészen fedezzék vagy még rajtuk túlmenőleg nyereséget is hozzanak. Ez a közüzemek magángazdasági kereseti alapra való helyezésének vagy üzletesítésének (kommercializálásának) kérdése.

*Közüzemi
kiadások és
termelés*

*Közüzemi
bevételek és
termelés*

276. §. Közületi háztartás és termelékenység.

Mindezekben a termelést irányító megfontolásaiban közületi háztartásunkat legfelső fokon csak a nemzeti *termelés* *A pénzügyi* *kenység* növelésének szempontjai vezérelhetik. Pénzügyi politikánk itt megint szorosan egybekapcsolódik gazdaságpolitikánk legmagasabb célkitűzéseivel. A termelékenység tartalmát közületi háztartásunk is csak a nemzeti vagyon és a nemzeti jövedelem függvényeként nézheti. Szempontjaiba itt azután kétségtelenül megint belejátszanak a hatalmi politika és a művelődéspolitikai céljai. Különösen előkelő helyen kell tekintetbe vennie a társadalmi politika törekvéseit is.

277. §. Közületi háztartás és jövedelemeloszlás.

A közületi háztartás társadalompolitikai hatásai a *jövedelemeloszlás irányításán* át érvényesülnek. Érvényesülésükben általában még közvetlenebbek, mint a közületi háztartás termeléspolitikai hatásai. Pontosabban: a közület kiadási és bevételi politikája közvetlenül a jövedelemeloszlásba nyúl be és általában csak rajta keresztül gyakorolja befolyását a termelésre. Így van ez már a közületi *kiadások* területén is. *Kiadási po-* Még inkább azonban a közületi bevételek vonatkozásában. *litika és jö-* Itt mind a közüzemi, mind pedig az egyéb közületi kiadásoknál és bevételeknél megint többé-kevésbbé azonos szempontok érvényesülnek. Amidőn a gazdaságpolitika a közületi háztartásból kapott pénzének segítségével különböző módon támogat valamely termelési ágat, közvetlenül annak jövedelmességét javítja. Az illető termelési ágban szereplő egyéneket jövedelemeloszlási előnyökhöz juttatja. A bennök részesedő vállalkozó, földtulajdonos, tőkés és munkás nyereségét, földjáraadékát, tőkekamatját, illetőleg munkabérét növeli. Hogy melyikét mily mértékben, az nyilvánvalóan a közöttük folyó jövedelemeloszlási küzdelem kimenetelétől is függ. A nemzeti jövedelemnek közöttük megosztásra kerülő hányada azonban a gazdaságpolitikai támogatás következtében egyéb hányadainak rovására mindenképpen növekedni fog. Egészen hasonló jövedelemeloszlási hatások érvényesülnek, ha gazdaságpolitikai támogatásunkat termelő közüzemeink kiadási politikáján át alkalmazzuk. Az is nyilván-

vánvaló, hogy kiadásokat okozó gazdaságpolitikai tilalmakkal szintén hasonló eredményeket érhetünk el.

Amint jeleztük, még ennél is sokkalta szorosabb kapcsolatot áll fenn a közületi háztartás *bevételei* politikája és a *jövedelemeloszlás* között. Amit a közület pénzügyi felségjogának alapján az egyéni gazdaságok eszközeiből a maga részére kényszerrel kihalászt, azt közvetlenül az egyének vagyonaiból vagy pedig jövedelméből hasítja ki. Alább (l. 325—326. §) még látni fogjuk, hogy itt elsősorban és majdnem egyedül csak jövedelmük jön tekintetbe. Akire a közületi háztartás bármily alakban és módon nagyobb terheket ró, annak jövedelmét megfelelően nagyobb mértékben csökkenti. A termelési hatás többnyire csak ezen a vonatkozáson keresztül érvényesülhet. Amennyiben ugyanis a közületi terheket az egyes termelési ágak hozadéka szerint rójuk ki és amennyiben az egyén úgy látja, hogy egyes hozadékokból származó jövedelme közületi terhek következtében erősen csorbul, vissza fog vonulni az érintett termelési ágaktól. Elhanyagolja őket. Inkább más termelési ágak felé fordul. Inkább olyan termelési ágakban igyekszik vállalkozási eszméjét, földjét, tőkéjét vagy munkáját foglalkoztatni, amelyeknek hozadékából származó jövedelmét a közületi terhek nem csökkentik annyira. Ime a termelésnek a közületi háztartás jövedelemeloszlási hatásain át érvényesülő irányítása.

Ha úgy tetszik, a termelési költségeknek azt a részét, amely a termeléssel kapcsolatos közületi terhekre jut, *közületi járadéknak* is nevezhetjük. Ezzel a termelési költségeknek eddig hangoztatott három eleméhez, azaz a földjáradékhoz, a tőkekamathoz és a munkabérhez negyedik elem járul. Eddig említett négy jövedelmi águnk pedig, azaz a vállalkozói nyereség, a földjáradék, a tőkekamat és a munkabér még egy ötödikkel, a közületi járadékkal bővül. A vele bővülő jövedelemeloszlási harcban nyilvánvalóan ő is résztvesz. Helyzete annyiban könnyebb, hogy a pénzügyi felségjog kényszerítő fegyverét használhatja. Amit ezzel a fegyverrel a maga részére kihalászt, azt nyilvánvalóan a többi négy jövedelmi ágtól veszi el. Amelyiktől közvetlenül többet vesz el, azt jövedelemeloszlási hátrányokkal sújtja. Amelyiktől pedig kedvezményes alapon kevesebbet vesz el, azt jövedelemeloszlási előnyökben részesíti. Az előbbit tehát termelési

*Pénzügyi
politika és
jövedelem-
eloszlási
politika*

tevékenységében is korlátozza. Az utóbbit viszont ugyanott megfelelően támogatja. Korlátozni ily értelemben társadalompolitikai céljainak nyomása alatt elsősorban a gazdaságilag erősebbeket fogja. Támogatással pedig ezen a síkon is elsősorban a gazdaságilag gyengébbeket fogja segíteni. Minél erősebbnek bizonyul az egyén gazdaságilag, általában annál nagyobb mértékben vesszük tőle közületi bevételeinket. Minél gyengébbnek, minél kedvezőtlenebbnek ítéljük viszont általános jövedelemeloszlási helyzetét, annál kevésbé vesszük igénybe a közterhek viselésénél. Ez társadalompolitikai magva annak, hogy a közterheket általában emelkedő kules alapján szeretjük kiróni.

278. §. Közületi háztartás és jövedelmezőség.

*Közületi be-
vétel és
magán-
gazdasági
jövedelme-
zőség*

Kellő értelmére és sovány tartalmára kell tehát mindig leszállítanunk azt a közhelyként hangoztatott állítást, hogy a közületi bevételek csökkentik a *jövedelmezőséget*. Elsősorban azt látjuk, hogy nem minden jövedelmezőséget csökkentenek egyaránt. Csökkentő hatásuk a jövedelmezőség egyes irányjaiban erősebb, másokban gyengébb. Az idevágó különbségek eredetét társadalompolitikai megfontolásokban kell keresnünk. A különböző mértékben csökkentő hatásoknak ezt az általánosságát azonban csakis a közületi bevételek közvetlen hatásaira vonatkozólag ismerhetjük el. Ha ugyanis elfogadjuk azt a tételt, hogy a közületi háztartást a termelékenység szempontjai irányítják és ha visszaemlékezünk arra, hogy hosszabb lejáratra a termelékenység növelése a jövedelmezőséget is mennyire növelni szokta, akkor be kell látnunk, hogy a helyesen megosztott közületi terhek közvetett hatásaikkal nem is mindig csökkentik a jövedelmezőséget. Közvetve és hosszabb lejáratra még gyarapíthatják is. Az viszont kétségtelen, hogy minél nagyobbak a közületi terhek, a közületnek annál tágabb körű tevékenységeit teszik lehetővé. Minél tovább halad pedig általános társasodásunk, annál jobban szűkül a tisztán egyéni szükségletkielégítés területe. Minthogy pedig a közületi gazdaság vezérlő szempontja inkább a termelékenység, míg az egyéni gazdálkodásé inkább a jövedelmezőség, nem tagadható, hogy ezen az uton a jövedelmezőség elvének jelentősége a termelékenység elvének fontosságával szemben általában háttérbe szorul.

Nyilvánvaló, hogy a közületi háztartás és a jövedelem-eloszlás, valamint a jövedelmezőség közötti szóbanforgó összefüggések értelemszerű változásokkal a közüzemi kiadásokra és bevételekre vonatkozólag is megállnak. Az államosítás révén itt a társasodás mértékének kérdése mint döntő szempont még világosabban domborodik ki. Itt még inkább kézenfekvő, hogy a közületi terhek végeredményben nem is oly nagyon csökkentik a jövedelmezőséget. Inkább az egész jövedelmezőségi elvet, azaz a szabad gazdaságnak a jövedelmezőségi költségszámításra alapított összefüggéseit sorítják háttérbe. A közületi terhek növekedése és a közületi háztartás kiterjeszkedése általában ugyanis a szabad gazdaság tagadását és a kötött közületi gazdaság megfelelő térfoglalását jelenti.

279. §. Közületi háztartás és pénzügyi jog.

A közületi háztartásnak minden mozzanatát a termelési és a jövedelemeloszlási hatásoknak hosszú sorozata kíséri. Hasonlóan messzeható szerepe van közületi bevételi és kiadási politikáknak az áralakulás, a fogyasztás, a pénz és a hitel összefüggéseinek terén is. Figyelmünket az alábbiakban ismételten fogjuk még ezekre a vonatkozásokra irányítani. Közben azonban ne feledjük, hogy a közületi háztartásnak másfelé is fontos hatásai vannak. Anyagi síkon ilyenként már előbb említettük hatalompolitikai és művelődéspolitikai hatásait. Ezekkel az államtudományoknak más ágai, nevezetesen a politika vizsgálódásai foglalkoznak. Alaki síkon viszont az államháztartásnak minden tevékenységét a pénzügyi jog szabályozza. Megállapítja a közületi kiadások általános beosztását és azokat az elveket, amelyeknek alapján összecszerűségük eldől. Körülírja a közületi bevételeket és azokat az általános módozatokat, valamint számítási kulcsokat, amelyek szerint az egyes bevételi források igénybe vehetők. Meghatározza a közületi háztartás alaki rendjét. Nevezetesen azokat az alaki szempontokat, amelyeknek alapján a közületi költségvetések és zárszámadások összeállítására, közigazgatási vagy törvényhozási jóváhagyásuk, a közületi bevételek és kiadások pénztári kezelése, valamint

az egész közületi háztartás ellenőrzése történik. Mindezt egy-egy ország közületi háztartására vonatkozólag teszi. A pénzügyi jog tudománya az idevágó alaki összefüggéseknek mélyebb okozati háttérét is vizsgálhatja. Ha pedig nemzetközileg összehasonlító pénzügyi joggá bővítjük ki, akkor azokat az alaki vonatkozásokat is mérlegeli, amelyek az egyes országok közületi háztartása közötti különbségeket előidézik. A közületi háztartást azonban mindig csak a tételes jog, tehát a már meghozott törvények (de lege lata) és rendeletek szempontjából nézi. Így vizsgál minden idevágó pénzügyi intézményt is.

Pénzügyi jog és meghozott törvények

Mi viszont, amidőn a közületi gazdaság síkjába vetítjük a közületi háztartást, azokat az összefüggéseit nézzük, amelyek szerint a helyes pénzügyi *politika* szempontjai alakulnak. Mi tehát nem a már meghozott, hanem a meghozandó helyes pénzügyi törvények (de lege ferenda) és rendeletek szempontjait nézzük. Csak ennek a különbségnek állandó figyelembevételével kerülhetjük el azokat a felesleges határsértéseket, amelyek a pénzügytan és a pénzügyi jog vizsgálódásai között egyébként oly gyakorta fordulnak elő.

Pénzügyi politika és meghozandó törvények

280. §. Gazdaságtudomány és pénzügytan.

Itt elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol a közületi háztartásról szóló tudománynak, azaz a *pénzügytannak* a tudományok rendszerében elfoglalt állásáról is mondhatunk már egynéhány szót. A gazdaságtudomány a tágabb értelemben vett társadalomtudományok egyik ágát teszi. Ennek köréből eddig a hagyományos értelemben vett gazdaságelméletnek és gazdaságpolitikának, valamint a társadalmi politikának anyagával ismerkedtünk meg. További részének tekintjük a pénzügytant is. Mi azonban más általános beosztást alkalmaztunk. A szabad gazdaság tanával a közületi gazdaság tanát állítottuk szembe. Utóbbi a gazdaságpolitika, a társadalmi politika és a közületi háztartás tanára tagoljuk.

A pénzügytan helye a gazdaságtudományokban

A közületi háztartás tana, azaz a pénzügytan viszont megint két részre oszlik: az egyiket hagyományosan *pénzügyi elméletnek* vagy elméleti pénzügytannak, a másikat pedig *pénzügyi politikának* szoktuk nevezni. Ha súlyt vetünk erre a további felosztásra, akkor mindaz, amit eddig a közületi

Pénzügyi elmélet és pénzügyi politika

háztartásról általában mondtunk, az elméleti pénzügytan vezérlő kérdéseit érinti. Ezek éppen úgy oksági szemszögből nézik a közületi háztartás összefüggéseit, mint a hagyományos gazdaságelmélet a gazdasági összefüggéseket. A pénzügyi politika tudománya pedig, ha a pénzügytan elméletétől való különválasztását hangsúlyozzuk, a közületi háztartás jelenségeit a célok és eszközök síkján vizsgálja. A pénzügyi politika tehát éppen úgy célt szerző, azaz célkiűző és nem csupán ténymegállapító tudomány, mint a gazdaságpolitika.

Megint mást jelent természetesen a pénzügyi politika ¹ *pénzügyi mint gyakorlati tevékenység*. Mi eddig erre az értelmére céloztunk. A továbbiakban is főleg erre az értelmére irányítjuk figyelmünket. Ha azonban a pénzügyi politika gyakorlati tevékenysége kapcsolatait a pénzügyi politika tudományával helyesen kívánja megőrizni, kérdéseit a maga részéről is elsősorban a célok és az eszközök vonatkozásában kell néznie.

A következőkben ezt a szempontot alkalmazzuk *beoszt. Pénzügyi tási elvül*. Először tehát a közületi háztartás céljairól szövegeztünk. Azután pedig eszközeiről. Minthogy azonban az u. n. ² *elméleti és az u. n. politikai szempontoknak mindvégig éles elkülönítését a gazdaságtudomány területén jól és hasznos eredményekkel kereshetjük, a következőkben pénzügyi politikai szemlélődésekkel karöltve még több oly gondolatmenetet is feltárunk, amelyek a hagyományos beosztás alapján inkább a pénzügytan elméletéhez tartoznak.*

281. §. A közületi háztartás tagolása.

Általános, tehát elsősorban elméleti szempontból kell azonban előbb még tisztába jönnünk a közületi háztartás ³ *különbözőképpen tagolt alanyaival*. Közületi háztartást folytat nyilvánvalóan minden közület, amelynek önálló kiadásai és bevételei vannak. Hogy pedig a közületi szükségletek fejlődése alapján a közületek miként alakulnak ki, miként tagolódnak és miként helyezkednek el egymás fölé és alá, azt már korábbi összefüggésben láttuk. A pénzügytan hagyományosan kifejtett alakjában azonban nem valamennyi ott említett közület háztartásával foglalkozik. Észrevehettük,

*Átfogó
közületek és
kényszer-
társulás*

*Célközössé-
gek*

hogy már a gazdaságpolitika és a társadalmi politika szempontjából is elsősorban azok a közületek jönnek csak tekintetbe, amelyek szükségletei többé-kevésbbé a társadalmi élet valamennyi területére kiterjednek és amelyeknek kényszerszertársulás az alapjuk. A pénzügytan egyedül azoknak a közületeknek háztartására irányítja figyelmét, amelyeknek ez a két vonása megvan. Ilyen közületek a község, a város, a megye vagy egyéb törvényhatóságok, az állam és esetleg a több államot bizonyos pénzügyi vonatkozásokban is egybefogó államszövetség. Közöttük elhelyezkedő és rajtuk kívül eső átmeneti alakzatokkal sűrűn találkozunk. Különösen olyanokkal, amelyeknek kényszerszertársulási jellege ugyan megvan, amelyeknél a társulás azonban csakis meghatározott és pontosan körülírt különleges célra jön létre. Ezért célközösségeknek is nevezzük őket (vízszabályozó társulatok stb.). A társulás kényszerének egyedüli feltétele egyébként náluk is az lehet, hogy az egyén valamely helyen lakik, tartózkodik vagy hogy ott tulajdona, főleg ingatlana van. Átmeneti jellegüknel fogva a célközösségek valamelyest mégis szükség-szerűen érintik a pénzügytan gondolkörét. Hiszen az ő bevételeik is növelik az egyéni gazdaságok vállain nyugvó közterhek összegét. Ezért a pénzügytan imitt-amott rájuk szintén utalni kénytelen.

*Állam-
háztartás és
egyéb közü-
letek háztar-
tásai*

A figyelmünk középpontjában álló közületeknek sorából itt is az állam emelkedik ki a maga háztartásának fontosságával. Egyrészt azért, mert az államon belül elhelyezkedő és neki alárendelt közületek háztartásának csak megközelítő, nem pedig teljes önállósága szokott lenni. Ezek a közületi háztartások is többé-kevésbbé mindig az államháztartás függvényei. Legáltalánosabb irányításuk bizonyos fokig mindig az államháztartásból indul ki. Másrészt pedig azért emelkedik ki az államháztartás jelentősége, mert az esetleg fölötte álló államszövetségi háztartások mai viszonyaink között inkább csak szerény keretűeknek és lazáknak szoktak bizonyulni. Ilyen nevezetesen a Nemzetek Szövetségének háztartása is. Ezen a síkon nagyjában ugyanazok az összefüggések érvényesülnek, amelyeket a nemzetgazdaság és a világ-gazdaság szembeállításánál az előbbinek javára domborítottunk ki. Az állam kezében összpontosul nevezetesen a pénzügyi felségjog is, amelyre már többször hivatkoztunk. Az ál-

lamháztartásnak ilyképen kiemelkedő jelentősége indokolja, hogy a közületi háztartást vagy pénzügytant néha államháztartástannak nevezzük. Az alábbiakban közületi háztartáson mi is elsősorban az államháztartást fogjuk érteni.

II. A közületi háztartás céljai.

282. §. A közületi háztartás egyensúlya. — 283. §. Pénzügyi felesleg és pénzügyi hiány. — 284. §. A költségvetés létrejötte. — 285. §. A költségvetés alaki szabályozása. — 286. §. Zárszámadás. — 287. §. Pénzügyi bíráskodás. — 288. §. Az államháztartás szervei. — 289. §. Költségvetési és zárszámadási vita. — 290. §. A közületi kiadások fajtái. — 291. §. A közületi kiadások tartalmi osztályozásának nehézségei. — 292. §. Hatalompolitikai kiadások. — 293. §. Művelődéspolitikai kiadások. — 294. §. Társadalompolitikai kiadások. — 295. §. Gazdaságpolitikai kiadások. — 296. §. Vegyes kiadások. — 297. §. Közületi kiadások és a közületek rangsora.

282. §. A közületi háztartás egyensúlya.

Minden közületi háztartás előtt legfelsőbb irányító célokként a közületi célok lebegnek, amelyeknek elérésére kiadásait fordítja. Ezen tevékenységében rendelkezésére *Pénzügyi álló eszközeiül* pedig a közület pénzét, azaz az alapjául, *forrásául* szolgáló közületi bevételeket tekinthetjük. A kiadások-*egyensúly*nak és bevételeknek egybevetésénél viszont *egyensúlyuknak* lehető megőrzése válik a közületi háztartásnak közvetlen feladatává. Amidőn tehát a közületi háztartás céljairól szönlünk, figyelmünket először azokra a szempontokra irányítjuk, amelyek a közületi háztartás egyensúlyának szabályozása körül csoportosulnak. Másodszor pedig magukat a közületi kiadásokat vizsgáljuk. A közületi háztartás eszközeinek kérdése viszont a közületi bevételek szabályozására épül fel.

Mint minden háztartásnak, úgy a közületi háztartásnak *Pénzügyi,* is egyensúlya szempontjából bizonyos időszakokra kell be-*naptári és* rendezkednie. Oly időszakokra, amelyeken belül kiadásai és *termelési éo* bevételei kiegyenlítődnek. Rendszerint egy esztendő, a *pénzügyi évet*, szoktuk itt alapul venni. A naptári évvel nem kell mindig egybevágnia. Kezdeté és vége gyakorta inkább a mezőgazdasági termelési évhez igazodik. Az is előfordul azon-

Pénzügyi tervezet ban, hogy több évre kiterjedő *pénzügyi tervezetet* dolgozunk ki. A közületi háztartás egyensúlyát esetleg az ily tervezet megvalósulási idejének egészére igyekszünk csak megőrizni. Lényegileg ilyenkor hosszabb pénzügyi időszakról van szó, amelyen belül a pénzügyi év egyensúlyának csupán alárendelt szerepe lehet.

283. §. Pénzügyi felesleg és pénzügyi hiány.

Pénztári felesleg és hiány A pénzügyi egyensúlyt vagy az *zavarhatja* meg, hogy a bevételek nagyobbak mint a kiadások; vagy pedig az, hogy a kiadások mulják felül a bevételeket. Az első esetben pénzügyi felesleg, a másodikban pedig pénzügyi hiány (deficit) támad. Mindkettőnek többféle fajtája van. Pénztári feleslegről vagy hiányról akkor szólunk, amidőn a kiadások kiutalása és a bevételek befolyása között csupán oly időbeli eltérés adódik, amely a következő egy-két pénzügyi időszakon belül önmagától küszöbölődik ki. Létrejötté tehát első sorban csak a közületi pénztári kezelés műszaki szempontjain szokott mulni. Nála sokkalta súlyosabb jelenség a tényleges felesleg vagy hiány. Itt már a közületi háztartásnak nem időbelileg viszonylagos (relatív), hanem tényleges (abszolút) egyensúlyi zavarai állunk szemben. A tényleges felesleg vagy hiány már a pénzügyi időszak elején mutatkozhatik. Kiadásaink és bevételeink előzetes tervszerű egybevetésénél,

Tényleges felesleg és hiány

Költségvetési, valamint zárszámadási felesleg és hiány

azaz költségvetésünkben is hiányozhat már az egyensúly. Ez a költségvetési felesleg vagy hiány esete. Máskor viszont csak a pénzügyi időszak végén tűnik ki a tényleges egyensúlyi zavar. Csak akkor, amidőn utólagos számadásunkkal, azaz zárszámadásunkban tekintjük át a pénzügyi időszak tényleges kiadásait és bevételeit. Ebben az esetben zárszámadási feleslegről vagy hiányról szólunk.

A pénzügyi felesleg hátrányai A pénzügyi *felesleg* azért kerülendő, mert szembehelyezkedik a közületi háztartás fedezeti jellegével. Általában túlölvünk a célon és hibát követünk el, ha az egyéni gazdaságokból több pénzt vonunk el, mint amennyiből közületi kiadásainkat fedezni tudjuk. A szabad gazdaság összefüggéseiből így nevezetesen többet rontunk le, mint amennyit közületi gazdaságunk terén felépítünk.

A közületi kiadásoknak azonban sokkalta nagyobb tehe-

tellenségi nyomatéka szokott lenni, mint a közületi bevételeknek. Ezért a közületi kiadások megfelelően nehezebben szoktak csak csökkenthetők lenni, mint a közületi bevételek. Nyilvánvaló tehát, hogy a pénzügyi feleslegnél sokkalta aggasztóbb jelenség a pénzügyi *hiány*. Nem annyira a pénztári, mint inkább a tényleges hiány. Ezen belül is árnyalati különbséget kell még tennünk. A zárszámadási hiány ugyanis esetleg csak azt mutatja, hogy költségvetésünkben pénzügyi egyensúlyunkat hibásan méreteztük. Azért, mert nem láttuk előre tényleges kiadásainknak tényleges bevételeinkkel szemben bekövetkező többletét. A költségvetési hiány viszont rendszerint nagyobb bajról tanuskodik. Vele már eleve belátjuk és elismerjük, hogy nem tudunk annyi bevételt előteremteni, mint amennyi szükségeseznek tartott kiadásainkat fedezhetné. Itt tehát javarészt arról van szó, hogy elhibáztuk a társasodás ütemét. Társasodásunkat, azaz közületi gazdaságunk felépítését gyorsabb ütemben szorgalmaztuk, mint amilyent a szabad gazdaság intézményeinek fokozatos és nem túlságosan fájdalmas korlátozása még elbír. Zavart keltő zökkenők következnek be. Huzamosabb költségvetési hiányok esetében ezért szokott a legjobb megoldás lenni, ha újra átvizsgáljuk (revideáljuk) és részben vagy egészen átépítjük, átszervezzük egész közületi háztartásunkat.

284. §. A költségvetés létrejötte.

A közületek rendszerint egyéves pénzügyi időszakra szokták *költségvetésüket* összeállítani. Az ily időszakot költségvetési időszaknak is nevezzük. A költségvetés (budget, azaz büdzse, eredetileg a bőrtáskát jelentő francia bougette szóból) a közületnek nyilvánvalóan egyik legfontosabb tevékenysége, melyet költségvetési jogával szabályoz. Ez pénzügyi jogának jelentékeny részét szokta tenni. Körülírja benne, hogy mily közigazgatási és törvényhozási tényezőkön, testületeken kell keresztül mennie a költségvetésnek ahhoz, hogy alkotmányosnak legyen tekinthető. Az államnak alárendelt kisebb közületek költségvetésének nemcsak az előkészítése, hanem a jóváhagyása is közigazgatási úton megy végbe. Az állami költségvetés létrejötte ezzel szemben többnyire hosszadalmasabb és bonyolultabb feladat. Első előké-

- A költségvetés közgazdasági előkészítése* szítése az egyes közigazgatási tárcákon belül szokott történni. Ezeknek központi szervei, azaz többnyire az egyes minisztériumok összeállítják a következő évre szóló költségvetésüket. Adott határidőig beküldik őket a pénzügyi közigazgatás központi szervének, rendszerint a pénzügyminisztériumnak, amely a maga részéről átvizsgálja és a lehetőséghez képest összeegyezteti, kölcsönös egyensúlyba hozza őket. Népkepviseleti (parlamentáris) alkotmányú országokban a közigazgatásilag így előkészített költségvetést a kormány jóváhagyás céljából a törvényhozás elé terjeszti. A törvényhozó testület először többnyire pénzügyi bizottságával vizsgáltatja meg és azután vagy megajánlja vagy pedig visszautasítja a kormány költségvetését. Esetleg módosításokkal ajánlja meg. A visszautasítás a kormánnyal szemben bizalmatlanságot jelent. Ezért az alkotmányos kormány bukását idézi elő. A megajánlás költségvetési törvény alakjában szokott történni. A költségvetés megszavazásán kívül a már megszavazott költségvetési tételek tényleges alkalmazását, felhasználását (appropriációját) esetleg még külön törvényhozási határozathoz köthetjük.
- Felhasználás*
- Felhatalmazás* Ha az új *költségvetési törvény* a költségvetési év kezdetéig létre nem jönne, akkor a törvényhozás felhatalmazást (indemnitást) adhat a kormánynak arra, hogy az államháztartást a korábbi költségvetés elveihez képest és azoknak keretén belül meghatározott ideig továbbvezesse. Ily meghatalmazás hiányában törvényen kívüli állapot (exlex) következik be. Benne a kormány esetleg költségvetési törvény nélkül utalványoz kiadásokat és hajt be bevételeket. Nyilvánvaló, hogy ez nem alkotmányos eljárás. Ha a költségvetési év folyamán a megszavazott költségvetés határain felüli, rendszerint előre nem látott kiadások válnak még szükségessé, akkor ezeknek eszközzésére a törvényhozás a kormánynak póthitelek adhat, azaz pótkiadásokat engedélyezhet.
- Törvényen kívüli pénzügyi állapot* Amennyiben csupán a költségvetésben már szereplő kiadási tételeknek növekedéséről van szó, kiegészítő póthiteleknek, egyébként pedig rendkívüli póthiteleknek nevezzük őket. Az államháztartás kereskedelmének (kommerciálisnak) nevezett rendszerét ott követik, ahol a költségvetési év befejeztével az összes költségvetési tételek még akkor is érvényüket veszítik, ha tényleges végrehajtásukra még nem került volna sor.
- Póthitelek*

Ha viszont végrehajtásukra, azaz eszközlésükre ilyenkor még *Az állam- u. n. pótkézelési időszakot engedélyezünk, akkor az államháztartásnak közigazgatási rendszerét követjük. Azért nevezzük így, mert az állami közigazgatás természetének jobban felel meg. Az előbbi rendszer viszont inkább a kereskedelmi elszámolás üzletszerű szigorát alkalmazza.*

285. §. A költségvetés alaki szabályozása.

Alaki szempontból a költségvetés két főrészt szokott oszlan: a szükségleti és a fedezeti részre. Előbbi a kiadásokat, utóbbi pedig a bevételeket tartalmazza. A két főrészen belül egyes kormányzati ágak szerint szoktuk a költségvetést tagolni. Róluk előbb főelőirányzatban általános áttekintést nyújtunk. Utóbb pedig részleges előirányzatokban alcsoportokként és osztályonként is részletezzük őket. Ha az egyes kormányzati ágak kiadásaiából előbb levonjuk bevételeiket és csak így megmaradó kiadási vagy bevételi többletüket tüntetjük fel a költségvetésben, tiszta vagy maradék költségvetést (nettóbüdzsét) kapunk. Jobb nála, mert többet mond a nyers vagy teljes költségvetés (bruttóbüdzse). Ez a különböző kormányzati ágaknak összes kiadásait és összes bevételeit egymásra való tekintet nélkül tartalmazza. A költségvetést nagyobbára változatlan és évente többé-kevésbé változó tételei szerint is két részre oszthatjuk. Ilyenkor az előbbi részt alapköltségvetésnek (normálbüdzsének) nevezzük. *Hosszabb időre előre szavaztatjuk meg. Évente pedig csupán az utóbbi rész kerül tárgyalás alá. Az előbbit, mely a kormányzat legszükségesebbnek és legsürgősebbnek látszó teendőire szokott vonatkozni, csak akkor tárgyalatjuk törvényhozással, ha tételeinek felemelésére vagy leszállítására kerül sor. Alkotmányjogi szempontból bizonyos aggályok merülhetnek fel ezzel a rendszerrel szemben. Hiszen a kormány helyzetét erősen szilárdítja. Egyúttal bizonyos határig függetleníti a törvényhozástól. Előnye viszont, hogy még az évi költségvetésnek törvényhozási visszautasítása esetén is biztosítja a legfontosabb közületi tevékenységek folytatását.*

Ugyancsak alaki szempontból költségvetéseink jogi szabályozása különböző *korlátozásokat* is szokott tartalmazni.

Költségvetési korlátozások Nagybbrára a körül forognak, hogy bizonyos tételeket nem szabad felvenni, másokat pedig esetleg mindig fel kell venni a költségvetésbe. A korlátozások az érintett tételek magaságára is vonatkozhatnak. Legnagyobb jelentősége azonban annak a korlátozásunknak szokott lenni, amellyel általában eltiltjuk és esetleg csak egészen kivételes szempontok szerint engedjük meg a hitelátruházást (virement-t). Itt az egyes megszavazott hiteleknek más szükségletek fedezésére való fordításáról van szó. Ezt még akkor is korlátozni szoktuk, ha a szóbanforgó más szükségletek egyébként előfordulnak költségvetésünkben. Ha ugyanis a hitelátruházást korlátlanul megengednők, a költségvetésnek egész törvényhozási irányítása és ellenőrzése könnyen jelentéktelen látszattá zsugorodhatna össze.

Hitelátruházás

A jó költségvetés tulajdonságai A jó költségvetéstől általában megköveteljük, hogy egy-egyes legyen, azaz hogy a közület egészének háztartási tervezetét egyesítve foglalja magában. A költségvetés legyen teljes: terjedjen ki minden közületi kiadásra és bevételre. A számszerű pontosságot is mindenképen megkövetelhetjük tőle. Kizárólagosságán azt értjük, hogy a közületnek ne lehessen oly kiadása vagy bevétele, amely benne nem fordul elő. Valódisága azt mondja, hogy a benne szereplő tételek tényleg a náluk feltüntetett szükségletekre és fedezetekre vonatkoznak. A költségvetésnek végül ahhoz, hogy jónak tekinthessük, részletesnek és áttekinthetőnek kell lennie.

286. §. Zárszámadás.

Zárszámadás és felmentés Az, hogy a költségvetési előirányzatot a kormányzat mennyire tartotta be, csak a költségvetési év leteltével benyújtott zárszámadásból tűnik ki. A zárszámadást népképviseleti alkotmányú országokban a pénzügyminiszter szokta vizsgálatra és elfogadásra a törvényhozás elé terjeszteni. A zárszámadásban foglalt tételekért a kormány a törvényhozásnak felelősséggel tartozik. A zárszámadás elfogadásával az országgyűlés felmenti a kormányt a megfelelő zárszámadási évre vonatkozó felelőssége alól, azaz felmentést (abszolutóriumot) szavaz meg neki. Ezt külön felmentő törvény alakjában is teheti. A zárszámadás elkészítését és vele kapcsola-

tosan az egész közületi háztartás ellenőrzését külön számviteli szervekre szoktuk bízni. Az élükön álló legfelsőbb számviteli szervet többnyire állami számvevőszéknek vagy főszámvevőszéknek nevezzük. Ellenőrző tevékenysége általában há- *A szorosabb*
romirányú. Elsősorban merőben a számszerűség, tehát a *értelemben*
számítások helyességének síkján ellenőrzi az államháztar- *vett szám-*
tást. Ez szorosabb értelemben vett számviteli ellenőrzése. Mát- *viteli ellen-*
sodszor azt vizsgálja, hogy a közületi háztartás a célszerű- *örzés*
ség, a takarékoság és általában a gazdaságosság szempont-
jait helyesen alkalmazta-e sáfárkodásában. Ez eljárási vagy *Eljárási*
közigazgatási ellenőrzése. Harmadszor végül azt is nézi, hogy *ellenőrzés*
a kormányzat híven követte-e mindazokat az általános szabályokat, amelyekkel kezét a költségvetés végrehajtása és
egész pénzügyi tevékenysége terén közületi érdekek védelmére bizonyos fokig megkötjük. Ez az ellenőrzésnek alaki *Alaki ellen-*
vagy alkotmányos iránya. A merőben számviteli ellenőrzés *örzés*
nyilvánvalóan mindig csak utólagos lehet. Az eljárási vagy
közigazgatási és az alaki vagy alkotmányos ellenőrzést viszont előzetesen is megejthetjük, ha a már elrendelt illetőleg utalványozott költségvetési tételek tényleges végrehajtását előbb még a számvevőszék láttamozásától (vizakontroljától) tesszük függővé. Az ilyen előzetes ellenőrzés több biztonságot nyújt ugyan mint az utólagos. Az államháztartás pergését azonban lassítja és nehezíti.

A tágabb értelemben vett számviteli ellenőrzés nagy je- *Az ellenőrző*
lentőségéből és kényes természetéből következik, hogy fel- *szervek ön-*
adatait csak akkor töltheti be jól, ha a közigazgatással szem- *állósága és*
ben lehető önállóságot és függetlenséget élvez. Ennek főleg a *független-*
legfelsőbb számvevőszék elnöki állásában kell kidomborodnia. *sége*
A számvevőszéki elnököt a közigazgatástól mind kinevezésében, mind felelősségében, mind pedig működésének időtartamában függetleníteni szoktuk. Rendszerint úgy, hogy a törvényhozás javaslatára az államfő élethossziglan nevezi ki. Csak ily alapon várhatjuk, hogy az alája rendelt számviteli szerveknek tevékenysége valóban független legyen. Tevékenységük nemcsak az államháztartásnak, hanem az államnak alárendelt kisebb közületek háztartásának legfőbb ellenőrzésére is ki szokott terjeszkedni.

287. §. Pénzügyi bírászkodás.

A pénzügyi bíróságok szervezete A közületi háztartás helyességét és biztonságát még azáltal is emelhetjük, hogy a belőle származó jogviták eldöntését szakszerű tudás alapján álló *pénzügyi bíróságokra* bizzuk. Ezek többnyire az általános közigazgatási bíróságok részeként szoktak működni. Tevékenységüket mint a közületi háztartás ellenőrzésének különleges módját és egyuttal továbbfejlesztését foghatjuk fel. A tőlük nyújtott védelem két-

Hatáskörük oldalú: akár a közterheket viselő egyén, akár pedig a közület pénzügyi szervei, azaz a kincstári szervek is igénybe vehetik. Hatáskörük viszont, miként a közigazgatási bírászkodásé általában, háromirányú szokott lenni. Elsősorban az eléjük kerülő adott jogvitát döntenek el. Másodszor a pénzügyi hatóságok rendelkezéseinek törvényessége fölött bírászkodnak. Harmadszor pedig pénzügyi törvényeinknek és hatósági rendelkezéseinknek hiteles értelmezését, magyarázatát is adhatják. Pénzügyi bíróságainkat, hogy fontos hivatásukat jól tölthessék be, hasonlóan független vezetéssel és szervezettel

Függetlenségük kell ellátnunk, mint a szó szorosabb értelmében vett pénzügyi ellenőrzés szerveit. Nevezetesen azt is gondosan meg szoktuk állapítani, hogy mennyiben kizárólagos a pénzügyi bírászkodás hatásköre és hogy határozatai ellen mennyiben van esetleg a rendes bíróságokhoz való fellebbezhetőség helye. Az ily fellebbezés többnyire csak az alsóbb pénzügyi hatóságok büntető határozataival szemben szokott tekintetbe jönni.

288. §. Az államháztartás szervei.

A számviteli szerveken és a pénzügyi bíróságokon kívül, melyeknek tevékenysége főleg a pénzügyek ellenőrzése körül csoportosul, a közületi háztartásnak még több egyéb szerve is van. Ezek részben *irányító* hatáskörűek. Részben pedig a közületi háztartás *lebonyolítását* végzik. Az irányítás élén a pénzügyi közigazgatás feje, rendszerint a pénzügyminiszter áll. Népképviselői alkotmányú országokban a kormány tagja. Személyében ezért a kormány hatalmi törekvései a tényleges közületi szükségletek tartalmával különösen élesen ütköznek. Feladatát híven betölteni a pénzügy-

A pénzügyi irányítás szervei

miniszter csak akkor fogja, ha mind a közületi kiadások irányítása, mind pedig a közületi bevételek megosztása terén a tiszta közületi értékelésre támaszkodik és mögötte állandóan csakis a nemzeti termelékenység szempontjait nézi. Tudjuk viszont, hogy mindkét vonatkozásnak döntő súlyú világnézeti elemei vannak. A pénzügyminiszter oldalán áll és neki munkájában segédkezik a pénzügyminisztérium tisztviselői kara. A központi irányítást végzik. Az alsóbbfokú lebonyolítás a különbözőképpen tagolt pénzügyi hatóságoknak (pénzügyigazgatóságoknak stb.), állami pénztáraknak és állami könyvelőségeknek, számvevőségeknek kezében van. Munka-
 körük részben ellenőrző is lehet. Az egyes közületi bevételek kivetése és beszedése körül csoportosul az adóhivataloknak, a vámhivataloknak és más hasonló pénzügyi szerveknek a tevékenysége. Benne adókiivető, adófelszólamlási és más hasonló hatáskörű bizottságok osztozhatnak. Ahol a különleges célú pénzügyi alapok egyesítése még nem történt meg, ott az egyes alapok kezelését is külön pénzügyi szervek végzik.

289. §. Költségvetési és zárszámadási vita.

A költségvetés és a zárszámadás intézményének, valamint a közületi háztartás ellenőrző, irányító és lebonyolító szerveinek egyaránt az a feladatuk, hogy a közületi kiadásoknak és bevételeknek lehető egyensúlyát biztosítsák. Ez a feladat huzódik meg még a legegyszerűbbnek látszó pénzügyi kezelési munka hátterében is. A pénzügyi egyensúly kérdése azonban a közület általános céljaival leginkább szembe-
 szökően a költségvetésnek és a zárszámadásnak *törvényhozási vitájában* szokott egybekapcsolódni. A költségvetési vita a jövőbe (a priori), a zárszámadási vita pedig a múltba tekintve (a posteriori) nézi ezt a kapcsolatot. Minthogy a zárszámadási vitában inkább a pénzügyi kormányzat utólagos ellenőrzésének szempontja szokott már túltengeni, a szóbanforgó kapcsolat kidomborítása terén általában a költségvetési vitának van nagyobb jelentősége.

Ha nem ezen a síkon néznők a költségvetés törvényhozási vitáját, akkor hajlandók lennénk kérdeni, hogy vajjon valóban indokolt-e hagyományosan széles terjedelme. Kérdenők, hogy vajjon indokolt-e kiterjeszkednünk benne nem-

*Költség-
vetési vita
és közületi
gazdaság*

*A költség-
vetési vita
legáltaláno-
sabb háltere*

csak a közületi kiadásokkal és bevételekkel közvetlenül kapcsolatos kérdésekre, hanem rajtuk messze túlmenőleg a közületi és a társadalmi élet legtávolabbi részleteire és egyuttal legalapvetőbb összefüggéseire is. Fontoljuk meg azonban, hogy a költségvetési vita voltaképpen nem egyéb, mint társasodásunk egész tartalmának és ütemének áttekintése. Hiszen benne elsősorban arról van szó, hogy közületi szükségleteink körét egyéni szükségleteink érvényesülésének területével állítjuk szembe. Ezt tesszük, amidőn eldöntjük a közületi kiadások és bevételek végösszegét. Itt közelebbről azt döntjük el, hogy a közületi tevékenységek vajjon mennyire terjedjenek ki és hogy érettük vajjon mennyi eszközt vonjunk el az egyéni gazdaságoktól, vajjon mennyire szűkítsük tehát ezeknek tevékenységeit. Miután így mennyiségileg megállapítottuk közületi szükségleteink terjedelmét, minőségi szempontból latolgatjuk, egymáshoz mérjük és beosztjuk őket. Ezt akkor tesszük, amikor mérlegeljük, hogy az egyes közületi szükségletek kielégítésére általában mily összegű kiadásokat irányozzunk elő. Amidőn pedig azt nézzük, hogy az egyes termelési ágak és különböző társadalomgazdasági osztályaink között hogyan osszuk meg a szükséges közterheket, akkor szintén gazdasági összefüggéseink egészét irányítjuk, szabályozzuk. Nyilvánvaló, hogy mindezen kérdések megoldása körül nemcsak a gazdaságpolitika önálló és idegen eredetű céljainak, nemcsak a pénzügyi politika közvetlen feladatainak és közvetett céljainak, hanem mögöttük legáltalánosabb emberi céljainknak is jelentékeny szerepük van. Végeredményben tehát metafizikai, erkölcsbölcseleti és társadalombölcseleti felfogásaink is súlyosan esnek itt latba. Ha mindezen vonatkozásokat jól végiggondoljuk, látnunk kell, hogy nincsen egész társadalmi életünknek oly mozzanata, amely a költségvetéssel összefüggésbe nem hozható és amely többé-kevésbbé nem tőle függ. A költségvetési vita széles terjedelme ebben a körülményben szokta indokált lenni.

290. §. A közületi kiadások fajtái.

A költségvetési vita eredménye egyrészt a közületi kiadásoknak és másrészt a közületi bevételeknek megállapítása. A kiadásokat többféleképpen csoportosíthatjuk. Minde-

nekelőtt azon különböző közületek szerint, amelyeknek ki-Állami és adásairól szó van. Ily értelemben beszélünk állami vagy ál-egyéb kö-lamszövetségi, megyei, tartományi, városi vagy községi ki-zületi kiadá-adásokról. A köztük összecszerűen mutatkozó arány általá-sok-ban viszonylagos jelentőségüknek is hű képét szokta adni. Egyes nagyobb közületek az alájuk rendelt kisebb közületeket rendszeresen támogathatják. Ebből adódnak támoga-Támogatás-beli vagy hozzájárulási kiadásai, amelyeket saját kiadá-beli és saját-saikkal állíthatunk szembe. Fontos különbség az, amelyet kiadások-rendes és rendkívüli kiadások között teszünk. Előbbiekben a közületnek évente következetesen visszatérő és ezért már messze előre látott kiadásait értjük. Az utóbbiak viszont Rendes és előre nem látott eseményekből kifolyólag kivételesen adód-rendkívüli-nak vagy legalább is csak rendszertelenül fordulnak elő. kiadások-Vannak azonban oly többnyire rendkívülinek tekintett beruhá-zási, tatarozási, javítási, és egyéb közületi kiadásaink, ame-lyek ha nem is évente, de hosszabb időközökben mégis többé-kevésbé rendszeresen térnek vissza. Ezeknek köre erősen tágul, ha a véletlen vagy kivételes kiadások fogalmát a va-lószínűségi számítás szemüvegén és a nagy számok törvé-nyén át nézzük. Közélről kapcsolódik ide az a megkülön-böztetés is, amelyet állandó és változó kiadások között te-szünk. A rendkívüli kiadások összege többnyire változó. A rendes kiadások viszont összecszerűségükben lehetnek állan-Állandó és-dóak és változóak is. Az állandó rendes kiadások különösen változó ki-alkalmasak szoktak lenni arra, hogy esetleges alapköltség-adások-vetésünkbe iktassuk be őket.

Személyi kiadásoknak továbbá azokat nevezzük, amelye-ket állandó vagy ideiglenes közületi alkalmazottak fizeté-Személyi-sére, bérére fordítunk. Dolgoiaknak pedig a tárgyi beszer-és dologi-zésekre fordított kiadásokat tekintjük. Nyilvánvaló, hogy a kiadások-gazdasági költség-számítás síkján végeredményben a dologi kiadások is munkabérekre és más személyi jövedelmekre bonthatók szét. Itt azonban már nem közületi alkalmazottak jövedelméről van szó. Kezelési vagy nem tulajdonképeni Kezelési és kiadásoknak a közületi szervek működésével kapcsolatos tulajdon-költségeket mondjuk. Szembeállítjuk velük a tulajdonképeni képeni kiadásokat, amelyeket tisztán a közületi célok elérésére for-Nyers és-dítunk. Kettejüknek összege a közület nyers vagy teljes tiszta kiadá-(bruttó) kiadásait adja. Ha ezekből levonjuk a kezelési kia-sok

Átfutó kiadások

Termékeny és meddő kiadások

dásokat, a tulajdonképeni kiadásokat tiszta vagy maradék- (nettó-) kiadásokként kapjuk. A nem tulajdonképeni kiadásoknak különleges fajtái az átfutó vagy pénztárműveleti kiadások, amelyek nekik megfelelő más pénztári műveletek folytán előbb-utóbb teljes összegükben megtérülnek (adó- és vámviisszatérítések stb.). Igen szétfolyó értelmű végül az a különbség, amelyet szükséges és hasznos vagy termékeny és meddő kiadások között imitt-amott hallunk. Hiszen a közületi kiadásokról tudjuk, hogy mindenképen csak a közületi szükségletek rangsorát tükrözik vissza. Ha tehát egyes kiadásokat nem szükségeseknek, hanem csak hasznosoknak vagy esetleg fényűzésieknek, sőt haszontalanoknak mondunk, ha őket nem közvetlenül, hanem csak közvetve tartjuk termékenyeknek, vagy esetleg egyenesen meddőeknek bélyegezzük őket, akkor értékítéletünk csupán azt jelentheti, hogy egyénileg többé-kevésbbé nem értünk egyet a közületi szükségletek hatályos rangsorával. Azt viszont már korábbi összefüggésben láttuk, hogy a közületi szükségletek hatályossága és a mindenkor közületi hatalom közötti vonatkozásoknak mi a helyes értelme.

291. §. *A közületi kiadások tartalmi osztályozásának nehézségei.*

Anyagi csoportosítása inkább alaki jellegű. Valamennyiüknél fontosabb az a megkülönböztetés, amelyet közületi kiadásaink között *anyag*i vonatkozásban tehetünk. Ez az *anyag*i vonatkozás a kiadásoknak célja. Benne domborodnak ki egyúttal az egész közületi háztartás előtt lebegő legfelső irányító célok is: a közületi célok. Amidőn tehát közületi kiadásainkat tartalmi céljaink szerint csoportosítjuk, beosztási elvül (principium divisionis-ul) a közületi céloknak osztályozása önként kínálkozik. Legáltalánosabb hatalompolitikai, művelődéspolitikai, társadalompolitikai és gazdaságpolitikai közületi célokat különböztetünk meg egymástól. Nekik megfelelően közületi kiadásainkat is tartalmi céljaik alapján legáltalánosabban hatalompolitikai, művelődéspolitikai, társadalompolitikai és gazdaságpolitikai kiadások szerint csoportosíthatjuk.

Ne gondoljuk, hogy ez a csoportosítás könnyű feladat. Ha az éles fogalmi elkülönítés síkján nézzük, igen *bonyo-* *A kiadási*
dalmas kérdések tornyosulnak előttünk. Hiszen korábban is *célok*
már ismételtén láttuk, hogy közületi céljaink és hozzájuk ha- *bonyolult*
sonlóan az elérésükre irányuló közületi tevékenységeink is *összetétele*
mily szorosan fonódnak egybe, mily sokféleképen és mily
mélyen nyúlnak át egymásba. Kiadásaink javarészeről ezért
nehéz megmondanunk, hogy céljuk pontosan mily mértékben
tartozik közületi tevékenységeinknek erre, vagy pedig amarra
a területére. Az egyes kiadási tételekről többnyire csak azt
tudjuk megállapítani, hogy leginkább még melyik területhez
csatolhatók. Rendszerint sietnünk kell azonban hozzáfűzni,
hogy más területekhez is jelentékeny közük van. Főleg ez a *A kiadások*
bizonytalanság az oka annak, hogy a különböző kisebb és *nemzetközi*
nagyobb közületek, valamint a különböző országok költség- *összehason-*
vetései és zárszámadásai a kiadások csoportosításában oly *lításának*
messzemenően eltérnek egymástól. Ezért vannak egyúttal *különleges*
a közületi kiadások nemzetközi összehasonlításának is oly *nehézségei*
nagy, majdnem leküzdhetetlen nehézségei. Pedig az ily ösz-
szehasonlítások a társasodás ütemének és irányának megis-
merése szempontjából igen nagy fontosságra emelkedhetnek.
Éppen ezért kell azonban általános csoportosításunkat oly el-
vek alapján megejtenünk, amelyek szerint minden közület
kiadásai többé-kevésbé világosan és értelmesen áttekinthe-
tők, noha költségvetésében vagy zárszámadásában alakilag
esetleg egyetlen közület sem követi őket egészen. Ily cso-
portosítási elvet leginkább még a közületi céloknak szóban-
forgó legáltalánosabb megoszlásában találunk.

292. §. Hatalompolitikai kiadások.

A hatalmi politikát elsősorban külső és belső hatalmi po-
litikára bontottuk szét. A közületi kiadások szempontjából *A hatalmi*
azonban mind a külügyi, mind pedig a katonai kiadásokat *kiadások*
közigazgatási kiadásoknak foghatjuk fel. Ily alapon az ide- *csoportosi-*
vágó összes közületi kiadásokat *társa*
négy *alcsoportha* oszthatjuk:
a törvényhozásnak, a szűkebb értelemben vett hatalmi köz-
igazgatásnak, valamint az igazságszolgáltatásnak kiadásaira.
melyeket korábban már érintettünk, és az államfői kiadá- *Államfői ki-*
sokra, melyeket közöttük első helyre kell tennünk. Az *adások*

- ül-*

lamfői kiadásokhoz sorozzuk az udvartartás kiadásait is. Egy részük esetleg nem pénzben, hanem természetbeni járandóságokban (paloták, egyéb épületek és földterületek használatában stb.) kerülhet kiutalásra. A hatalompolitikai kiadásoknak ez az alcsoportja újabban többnyire csökkenőben van.

*Törvény-
hozási ki-
adások*

A *törvényhozás* kiadásai részben a törvényhozó testületek tagjainak és segédszemélyzetének tiszteletdíjaira, illetőleg fizetésére, részben pedig a törvényhozás épületeinek dologi kiadásaira oszlanak. Ahol a törvényhozó testületek tagjainak aránylag nagy a száma, ott különös figyelmet kell fordítanunk arra, hogy tiszteletdíjaik a közületre túlnagyterhet ne rójjanak.

*A szűkebb
értelemben
vett hatalmi
közigazgatás
kiadásai
Külügyi ki-
adások*

A szűkebb értelemben vett *hatalmi közigazgatásnak* a fenti értelemben általában négy ágát szoktuk megkülönböztetni: a külügyi, a hadügyi vagy honvédelmi, a belügyi és a pénzügyi közigazgatást. Az állami költségvetésekben is többnyire ennek megfelelő kiadási rovatokat találunk. A *külügyi* kiadásoknak egyik részét a központi külügyi igazgatásnak, azaz többnyire a külügyminisztériumnak személyi és dologi kiadásai teszik. Másik részük pedig az állami külképviselők, tehát a követségek és konzulátusok, valamint a különböző nemzetközi szövetségekben (Nemzetek Szövetsége, stb.), egyéb nemzetközi egyesülésekben és intézetekben, valamint értekezleteken és tárgyalásokon való részvétel költségeire jut. Itt már nagyon is kirívó, hogy a szóbanforgó kiadási tételeknek nemcsak hatalompolitikai, hanem közeli és sokoldalú művelődéspolitikai, társadalompolitikai és gazdaságpolitikai vonatkozásai is vannak. Jó példája ez a kiadási célok kevert tartalmának, amelyről fentebb általában szóltunk és amelylyel az alább említendő közületi kiadásoknál is lépten-nyomon még találkozni fogunk. Tartalmuknak vegyességét éppen ezen gyakoriságára való tekintettel külön ki sem fogjuk többé emelni.

A *hadügyi* kiadások részben a központi és az alsóbb katonai igazgatásnak, tehát a hadügyi vagy honvédelmi minisztériumnak és alárendelt hivatalainak, részben pedig a katonai csapattesteknek és egyéb alakulatoknak kiadásáiból adódnak. Ha a hadifelszereléseknek nagy költségeire gondolunk, látjuk, hogy itt a személyi kiadások mellett különösen

nagy súlyuk van a dologiaknak is. Nemzetközileg feszült vagy háborús időkben a hadügyi költségek az állami kiadásoknak nagyobb részét tehetik, sőt az összes egyéb állami kiadások többszörösére is rughatnak. Az ő terjedelmük is mindig a hosszabb időre méretezett nemzeti termelékenységnek függvénye. Vajmi felületes és fonák álláspont az, amely eleve haszon nélkül valóknak tartja őket.

A *belügyi* közigazgatást a szó szorosabb értelmében vett *Belügyi ki-* közigazgatásnak is szoktuk nevezni. Kiadásai a központi *adások* belügyi igazgatásnak, azaz a belügyminisztériumnak és a részben közvetlenül, részben pedig közvetve alája rendelt megyei és egyéb közigazgatási hivataloknak, valamint a közbiztonság szerveinek, tehát elsősorban az állami rendőrségnek költségeire oszlanak. Ahol a csendőrség inkább katonai alakulat, ott kiadásait is inkább a hadügyi, mint a belügyi költségekhez soroljuk.

Végül a közület *pénzügyi* kiadásait az államháztartás *Pénzügyi* azon irányító, lebonyolító és ellenőrző szerveinek személyi *kiadások* és dologi költségei teszik, amelyekről már az imént behatóban is szóltunk. Ha az idevágó kiadásokon helytelenül óhajtunk takarékoskodni, ennek könnyen a közületi bevételek aránytalanul nagyobb csökkenésében láthatjuk kárát.

Igazságszolgáltatási kiadásainknak élén megint a köz- *Igazságszol-* ponti igazságügyi igazgatásnak, azaz az igazságügyminiszté- *gáltatási ki-* riumnak költségei állnak. Nélük sokkalta magasabbra szok- *adások* tak azonban rugni a különböző bíróságoknak, ügyészségeknek és fegyintézeteknek kiadásai, amelyek szintén ebbe az alsóportba tartoznak. A költségvetések és a zárszámadások néha ide szokták sorolni még a különböző szakszabírószágoknak, azaz a közigazgatási és pénzügyi bíraskodásnak, a kereskedelmi, a szabadalmi, a munkásbiztosítási bíraskodásnak stb. kiadásait is. Ennél az eljárásnál mindig csak az igazgatási célszerűség gyakorlatilag különleges szempontjai lehetnek mérvadók. A nemzetközi bíraskodás költségeit viszont általában külügyi kiadásoknak tekintjük.

293. §. Művelődéspolitikai kiadások.

A *művelődési politika* kiadásainak zöme a közoktatás- *Közoktatás-* ügyre szokott jutni. A vallási, a művészeti és a tudományos *ügyi kiadá-* életnek egyébirányú közületi támogatása általában csak *ki-* sok

sebb összegeket emészt fel. Ezen a téren főleg egyházaknak segélyezése, művészeti, tudományos, valamint általános közművelődési társaságoknak és egyéb idevágó intézményeknek anyagi támogatása, múzeumoknak fenntartása, kiállításoknak rendezése, pályadíjaknak kiírása stb. jön tekintetbe. Közvetve még ezeknek a kiadásoknak is gyakorta van közoktatásügyi céljuk. A tulajdonképeni közoktatásügyi kiadások a kisdedóvóknak, az elemi iskoláknak, valamint a különböző fajtájú közép- és főiskoláknak, egyetemeknek költségeiből adódnak. Itt is csupán az igazgatás célszerűségének kérdése, hogy a szakiskolák kiadásait idecsatoljuk-e. A gazdasági szakoktatás költségeivel többnyire inkább ezt tesszük, a katonai iskolák és tanfolyamok, a külügyi, a belügyi és a pénzügyi közigazgatási, valamint az igazságügyi tanfolyamok és vizsgák kiadásaival viszont többnyire nem. Az állandó jellegű tanintézetek kiadásai mellett alkalmi tanfolyamoknak, előadásoknak és a népművelés egyéb eszközeinek költségeit is javarészt a közoktatásügyi kiadásaihoz kell sorolnunk. A művelődési politikának szintén megvannak a maga központi igazgatási kiadásai: a vallás- és közoktatásügyi minisztériumoknak, valamint alárendelt szerveiknek, a tanfelügyelőségeknek stb. költségei jönnek itt tekintetbe. Már korábbi összefüggésben is láttuk, hogy a közületek fejlődésüknek általában annál magasabb fokát érik el, minél nagyobb hányadot fordíthatnak összes kiadásaikból művelődési politikájukra.

A művelődési politikai központi igazgatási kiadásai

294. §. Társadalompolitikai kiadások.

A társadalompolitikai kiadások megoszlása

A társadalompolitikai kiadások az osztályharc szabályozásának, a munkásvédelemnek, a társadalmi biztosításnak, a munkanélküliség elleni küzdelemnek és a szegénygondozásnak költségeire oszlanak. Behatóbban láttuk már egyrészt azt, hogy itt a társadalompolitikai támogatásnak, korlátozásnak, tilalmaknak és államosításnak mily tartalmú kiadásairól van szó. Másrészt pedig azt is, hogy csak mennyire ösztövére helyes értelme található annak a felfogásnak, mely szerint a társadalmi politikának, azaz a társadalompolitikai kiadásoknak adott határa van. Hozzáfűzhetjük még, hogy a társadalompolitikai kiadásoknak viszonylagos emelkedése

mai általános közületi fejlődésünk ütemében többnyire korábban szokott bekövetkezni, mint a művelődéspolitikai kiadásoknak nagyobb hangsúlyozása. Ennek okát közületi szükségleteink rangsorváltozásaival és a nyugatiasodás folyamatával kapcsolatban említettük. Ha azonban a társadalompolitikai kiadásoknak ilyenmű fejlődésszerű kiugrása túl nagy, akkor könnyen a további közületi kibontakozás egyensúlyának zavaraihoz vezethet. Könnyen gátolja nevezetesen a nemzet gazdasági és művelődési emelkedését. Az idevágó nemzetközi versengésben ugyanis esetleg hátrányos helyzetbe hozza. Azt sem szabad viszont felednünk, hogy a társadalompolitikai kiadásoknak mennyire sokoldalú gazdaságpolitikai és művelődéspolitikai vonatkozásai is vannak. A lényeg itt mindig az marad, hogy társasodásunknak a kiegyenlítő igazság jegyében járó üteme, mely főleg a társadalompolitikai kiadásoknak viszonylagos magasságában jut kifejezésre, társadalomerkölcsi, tehát világnézeti állásfoglalásunknak függvénye.

A társadalompolitikai kiadások viszonylagos emelkedése

295. §. Gazdaságpolitikai kiadások.

Ugyancsak részleteiben néztük már, hogy a gazdaságpolitikának mily támogató, korlátozó, tiltó és államosító tevékenységei állnak előtérben. Ezen tevékenységek szerint tagozódnak a gazdaságpolitikai kiadások is. A pénzügyi politikát gyakorta fogas kérdés elé állítják. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy a gazdasági szabadság híveinek a gazdaságpolitika törekvéseivel szemben kifejtett ellenállása gyakran igen súlyos és mindenképpen megfontolásra érdemes tényező. Tudjuk, hogy ez az ellenállás a korlátozó, a tiltó és az államosító rendszabályokkal szemben általában sokkal erősebb szokott lenni, mint a gazdaságpolitikának támogató tevékenységével szemben. A támogatás azonban mindig kiadásokkal vagy pedig — amennyiben kedvezményekről van szó — a bevételeknek csökkenésével jár. Viszont a korlátozásokkal, a tilalmakkal és néha még az államosítással kapcsolatosan közületi bevételeink gyarapodhatnak. A helyzet tehát az, hogy a szabad gazdaság hívei éppen azokat a gazdaságpolitikai rendszabályainkat szokták legerősebben támadni, amelyek pénzügyi szempontból inkább kedvezőek vagy legalább

Gazdaságpolitikai támogatás és gazdaságpolitikai kiadások

A gazdasági szabadság és pénzügyi teher

is kevésbbé terhesek. Pénzügyileg többé-kevésbbé igen terhes gazdaságpolitikai tevékenységeink elé viszont csak kisebb mértékben gördítenek akadályokat. A kiutat innen csak a gyakorlati tapintat és a bölcs államférfiúi belátás mutathatja meg, mely az összes tekintetbejövő szempontoknak súlyát alaposan mérlegeli.

296. *S. Vegyes kiadások.*

Külön kiadási csoportok

A költségvetéseket és a zárszámadásokat is számos vonatkozásban zavarba hozza az az előttünk most már jól ismeretes tény, hogy a legtöbb közületi kiadásnak nem egyetlen, hanem sokirányú célja van. Zavarukon gyakorta úgy igyekeznek segíteni, hogy idevágó csoportosításaikban azokat a kiadásokat, amelyeknek céljai túlságosan tarka képet mutatnak, az eddig említett kormányzati, azaz tágabb értelemben vett közigazgatási kiadások csoportjain kívül, *külön kiadási csoportokként* szerepeltetik. Ezt az eljárást főleg a közüzemi kiadásokra, valamint a közületi alkalmazottak nyugellátásával és a közületi adósságok törlesztési és kamatterheivel kapcsolatos kiadásokra szokták alkalmazni. Nyilvánvalóan helyesebb volna, ha ezeket a kiadásokat is felszatanánk azokra a közigazgatási ágakra, amelyekre közvetlenül még leginkább vonatkoznak, és ha megfelelően hozzájuk csatolnánk őket. Találkozunk oly költségvetésekkel és zárszámadásokkal is, amelyek ezt a helyesebb utat járják. A mi szempontunkból is nyilvánvaló, hogy a szóbanforgó kiadások között vannak olyanok, amelyek még leginkább a hatalmpolitikai kiadásoknak ehhez vagy amahhoz az alcsoportjához tartoznak, míg mások inkább a művelődéspolitikai, a társadalmpolitikai vagy pedig a gazdaságpolitikai kiadásokhoz sorozhatók. A hozzásorozást meg is ejthetjük, ha a szóbanforgó kiadásokat tételenként vizsgáljuk és így apróbb részekre bontjuk fel őket. Ha azonban ez a költségvetéseknek és a zárszámadásoknak általános felépítésére való tekintettel lehetetlennek vagy túlnehéznek bizonyul, akkor az a kérdés merül fel előttünk, hogy az említett kiadási csoportokat mint egészeket inkább a hatalmpolitikai, a művelődéspolitikai, a társadalmpolitikai vagy pedig inkább a gazdaságpolitikai kiadásokhoz csatoljuk-e. Kérdésünk a közületi

A vegyes kiadások osztályozása

szükségletek rangsorváltozásainak és így egész közületi életünk fejlődési ütemének, valamint irányának vizsgálata sikkján fontos. Egyes közületi szükségleteink viszonylagos súlyára ugyanis leginkább még a kielégítésükre fordított közületi kiadások viszonylagos magasságából következtethetünk. A szóbanforgó három kiadási csoport pedig oly nagy szokott lenni, hogy többnyire döntően befolyásolja a közületi kiadások megoszlásának egész képét.

Ami a *közülemi* kiadásokat illeti, mint egész csoportot *A közülemi kiadások* leginkább még a gazdaságpolitikai kiadásokhoz sorolhatjuk *kiadások* őket. Hiszen láttuk, hogy a közüzemek javarésze az anyagi *gazdaságpolitikai jellege* termelés terén működik és hogy ilyképen gazdaságpolitikai államosítás eredményeinek foghatók fel. Szembeszökő gazdaságpolitikai és társadalompolitikai vonatkozásai vannak az *adósságszolgálattal* és a *nyugellátásokkal* kapcsolatos közületi kiadásoknak is. Nyilvánvaló, hogy a közületek kölcsöneiket jelentékeny részükben gazdaságpolitikai célokra veszik fel. Ugyancsak kétségtelen, hogy az elaggott vagy pedig egyébként munkaképtelen közületi alkalmazottak nyugellátásának erősen társadalompolitikai éle van. Fontoljuk meg azonban, hogy milyen következményei lehetnének az adóssági kamatok és törlesztések, valamint a nyugellátások megtagadásának a közületnek jelenlegi viszonyaira. A hitelbiztonságot és vele együtt a jogbiztonságot rendítené meg. Egyrészt újabb kölcsönöket a közület egyelőre legalább is csak nehezen kapna. Másrészt pedig jelenlegi alkalmazottainak munkakészsége erősen csökkenhetne, ha a korábbi alkalmazottak nyugellátásának megtagadását látnák. Mindkét hatásnak elsősorban a közület hatalmi állása látná kárát. Adóssági és nyugellátási kötelezettségeinek teljesítésével a közület tehát egyaránt elsősorban hatalmi érdekeit védi. Ezért aránylag még a leghelyesebben akkor járunk el, ha a kiadásoknak idevágó két nagy csoportját mint egészeket a hatalompolitikai kiadásokhoz csatoljuk.

297. §. Közületi kiadások és a közületek rangsora.

Feleslegesnek látszik részletesebben is hangsúlyoznunk, hogy a művelődéspolitikai, a társadalompolitikai és a gazdaságpolitikai kiadások javarésze egyaránt szerepelhet *állami*

A kiadások vagy pedig más közületi, tehát törvényhatósági, városi, közmegoszlása ségi stb. kiadásként. Csupán a hatalompolitikai kiadások és az állam és közöttük is főleg a külügyi, a hadügyi és az igazságszolgáltatási kiadások szoktak azok lenni, amelyeket leginkább egyéb közületek között vagy kizárólag az állam visel. A kiadások ilyirányú megoszlása értelmét a közületek rangsorából és általános tagozódásukból meríti.

III. A közületi háztartás eszközei.

298. §. Közterher és közületi ellenszolgáltatás. — 299. §. Szerződés és parancs mint a közületi bevételek forrása. — 300. §. A közületi bevételek főágai. — 301. §. A közületi bevételek fejlődése. — 302. §. A közterhek magassága. — 303. §. A közterhek arányossága. — 304. §. A közterhek kulcsa. — 305. §. Közvetlen és közvetett fokozás. — 306. §. Általános köztelherviselés. — 307. §. A közterhek elhárítása. — 308. A közterhek áthárítása. — 309. §. Közületileg szándékolt és akaratlan áthárítás. — 310. §. A közterhek áthárításának piaci lehetőségei. — 311. §. Áthárítás és piaci hatalom. — 312. §. Közüzemi bevételek. — 313. §. Egyedárusági bevételek. — 314. §. Közületi haszonvételek. — 315. §. Közületi díjbevételek. — 316. §. Illetékek. — 317. §. Adóelv. — 318. §. Adórendszer. — 319. §. Termelési adók. — 320. §. Földadó és házadó. — 321. §. Tőkeadó. — 322. §. Munkaadó. — 323. §. A vállalkozói eszme adója. — 324. §. Forgalmi adók. — 325. §. Jövedelmi adó. — 326. §. Vagyonadó. — 327. §. Értéknövelési adó és nyereségyadó. — 328. §. Örökösödési adó és ajándékozási adó. — 329. §. Fogyasztási adók. — 330. §. Vámbevételek. — 331. §. Közületi hitel és közületi kölesön. — 332. §. A közületi kölesönök termelékenységse. — 333. §. A közületi kölesönök felvétele. — 334. §. A közületi kölesönök kamatozása. — 335. §. A közületi kölesönök átcserélése. — 336. §. A közületi kölesönök visszafizetése. — 337. §. Állandósított közületi kölesönök. — 338. §. A közületi háztartás válságai. — 339. §. Községi és törvényhatósági bevételek.

298. §. Közterher és közületi ellenszolgáltatás.

Közterher és közületi bevételek Gondoljunk vissza az egyéni szükségletek és a közületi szükségletek közötti vonatkozásokra. Egyes szükségleteinknek közületi szükségletekké való alakulása vezet a közületek létrejöttéhez és erősödéséhez. A közületek tehát csakis közületi szükségleteink kielégítése kedvéért állnak fenn. Más szóval: az egyén azért mond le anyagi eszközeinek egy

részéről a közület javára, mert tőle cserébe különleges ellenszolgáltatásokat vár. Amiről az egyén itt lemond, azt tehernek, *köztehernek* foghatja fel. A közületnek pedig innen vannak bevételei, melyeket céljainak elérésére eszközül használhat fel. Közelebbről: kiadásait fedezi belőle.

A közteherért cserébe adott közületi *ellenszolgáltatás* közvetlen vagy közvetett lehet. A kettő közötti átmeneti *Egyéni füg-*alakzatoknak sokféle árnyalatával is találkozunk. Minél inkább oly közületi szükségletekről van szó, amelyeknél az *góság és közületi el-*egyéni szükségletkielégítés nem is igen jöhet tekintetbe, annál *lenszolgálatás* inkább függőnek érzi magát az egyén a közülettől és annál inkább követelheti tőle a közület többé-kevésbé tetszése szerint közvetett módon közterheit. Minél szorosabb azonban a kapcsolat a szükségletkielégítés és az egyéni áldozat között és minél élénkebb ezen kapcsolat szükségességének köztudata, minél inkább érhető el tehát az eredmény egyéni szükségletkielégítés útján is, annál függetlenebbnek érzi magát az egyén a közülettől és annál kevésbbé hajlandó közterhet közvetlen ellenszolgáltatás nélkül viselni.

Mérlegeljük először az ellenség elleni védekezésnek, azaz a honvédelemnek, a közbiztonságnak, a köztisztaságnak vagy *Közvetett közületi ellenszolgáltatás* akár a hitelbiztonságnak közületi szükségleteit. Hogy ezek kielégíthetők legyenek, az egyénnek közterheket kell magára vállalnia. Mondjuk, megfelelő adót kell fizetnie. Belőle tartja fenn a közület honvédelmi, közbiztonsági, köztisztasági, illetőleg hitelbiztonsági intézményeit és szerveit. Minthogy az egyén ezekben a vonatkozásokban erősen függ a közülettől, manapság már alig jutna eszébe, hogy szóbanforgó közterheikért mintegy szerződészerűen vagy megállapodászerűen közvetlen ellenszolgáltatást kívánjon. Adóját megfizeti, de eleve tudja, hogy közületi ellenszolgáltatást érte javarészt erősen *közvetett* úton várhat csak. Állítsuk szembe ezzel az esettel az államvasútak szolgáltatásait. Itt magánvállalkozás *Közvetlen közületi ellenszolgáltatás* is a közületi tevékenységet többnyire aránylag jól helyettesítheti. Az egyén úgy érzi, hogy ebben a vonatkozásban mintegy szabad választása szerint lép csak kapcsolatba, csereviszonyba a közülettel. Amit a közületnek ezen a viszonyon belül ad, azért teljes és *közvetlen* ellenszolgáltatást kíván. Vasúti jegyét csak akkor hajlandó megvenni, ha a vasút el is szállítja rendeltetési helyére. A jegyért pedig csak annyit

hajlandó fizetni, tehát csak oly mértékben hajlandó az idevágó közterhet viselni, amennyit a szóbanforgó vasúti szállítási szolgáltatás neki megér. Számtalan átmeneti árnyalat vezet el innen a honvédelem említett esetéhez, amelyben a közületi ellenszolgáltatást oly messzemenően közvetettnek láttuk.

*299. Szerződés és parancs mint a közületi
bevételek forrása.*

*Történeti el-
tolódások*

Évezredes fejlődés eredményeként a közület is eleve tudja, hogy mily bevételei fejében kell közvetlen vagy pedig csak közvetett ellenszolgáltatást nyújtania. A fejlődés folyamán ez az összefüggés lassanként megfordul és a közület, amint mondtuk, inkább kiadásainak mérlegeléséből indul ki. Most már inkább azt nézi, hogy kiadásainak fedezete céljából az egyénekre mily címeken, mily módon rójjon közterheket. Minél erősebbé emelkedik a közület, annál inkább szorul háttérbe, sőt annál inkább feledésbe is merül az ellenszolgáltatásainak közvetlen és közvetett jellege közötti alapvető különbség. Társasodásunknak magas fokán, amidőn a közületi élet már számtalan vonatkozásban szövi át társadalmunkat,

*Közületi
parancsszó
és pénzügyi
felségjog*

a közület egyre inkább *parancsszóval* követeli bevételeit. A társasodás magas fokán úgy érezzük, hogy az egyén egész társadalmi létét csupán a közületnek köszönheti és hogy ezért, ha a közület kívánja, minden javát neki köteles rendelkezésre bocsátani. Ebben a helyzetében a közület most már pénzügyi felségjogának alapján veti ki a közterheket. Most már mindenképen a közvetett ellenszolgáltatás szempontjai nyomulnak előtérbe. Az egyén részéről ilyenkor többnyire már nem is ildomos, ha közterheiért közvetlen ellenszolgáltatást kér. A tényleges állapot most már inkább így fest: az egyén teljesítőképességének végső határáig köteles közterheket viselni, a közület pedig „ingyenesen” elégíti ki a közületi szükségleteket. Tehát „ingyenesen” nyújt honvédel-

*A közületi
szolgáltatá-
sok „ingye-
nessége”*

met, közbiztonságot, hitelbiztonságot és általános jogbiztonságot; „ingyenesen” gondoskodik a köztisztaságról, a közegészségről, a közutakról és a hidakról, a vízszabályozásról, a munkanélküliekről és a szegényekről, a jó pénzről és kedvező külkereskedelmi szerződésekről.

Szolgáltatásait most már inkább csak *kivételesen* fizet- *A közvetlen*
 teti meg *közvetlenül*. Tehát már csak inkább kivételesen *tünt-*
 teti fel őket közvetlen ellenszolgáltatásokként. Most már csak *ellenszolgá-*
 ott és annyiban teszi ezt, ahol és amennyiben „pénz- *tatási elv*
 ügyi“ okokból rászorul: ahol és amennyiben nem tudja vagy *hanyagolása*
 nem akarja tehát kiadásait közvetlen ellenszolgáltatás nél-
 kül behajtott közterhekből fedezni. Régente ki-ki megfizette
 a közhivataloknak az ő érdekében vagy legalább is az ő ké-
 rézésére kifejtett tevékenységét. Pontosabban: idevágó tevé-
 kenységüknek költségeit. Ma ezt a közület inkább már csak
 kivételesen követeli meg. Régente igen sűrűn kellett út- és
 hídvármokat fizetnünk. Ezek is manapság már egyre ritkáb-
 bak lesznek. Sőt manapság már oly oly követelményekkel is
 egyre gyakrabban találkozunk, hogy a közúti közlekedés
 mintájára a közület egyéb közlekedési szolgáltatásai szintén
 „ingyenesek“ legyenek. Legyen ingyenes az államvasúti köz-
 lekedés is. Elvi akadálya ennek nem igen van. Csak „pénz-
 ügyi“ akadálya. „Pénzügyi“ megfontolásoktól indítva a
 közület inkább helyezkedik itt még a közvetlen ellenszolgá-
 latás alapjaira. De nem mindig. Kedvezményként gyakran
 nyújt „olcsóbb“ vagy „ingyenes“ vasúti szállítást.

Helyesen a közület nyilvánvalóan akkor jár el, ha az *Közületi*
 inkább közvetlen ellenszolgáltatás elvének fenntartásánál *ellenszolgá-*
 figyelemmel van az érintett *közületi szükségletek természet-*
 tére. Nevezetesen az odavágó egyéni szükségletkielégítéshez *tatás és kö-*
 való viszonyukra. Ha tehát a közület már rászorul a közvet- *zületi szük-*
 len ellenszolgáltatás elvének alkalmazására, azt helyesen ott *séglet*
 állítja előtérbe, ahol tevékenysége megfelelő magántevékeny-
 séggel aránylag könnyen lenne helyettesíthető. Ezt az utat
 a politikai belátás ajánlja. Rajta ugyanis a közület az egyén
 közteherviselési hajlandóságával jobban találkozik. Itt a kö-
 zület előszeretettel választja az egyénnel való szerződés jogi
 alakját, hogy még ezzel is világosabban kidomborítsa el-
 szolgáltatásainak közvetlen jellegét. Magánjogi csereszerző-
 dést, adás-vételi szerződést köt az egyénnel. Ennek alapján *Közületi be-*
 ad bevételeiért közvetlen ellenszolgáltatást. Így jár el a vas- *vétel és*
 úti szállításnál, az állami munkásbiztosításnál vagy az állami *magánjogi*
 erdő termékeinek eladásánál. Pedig ha teheti, az állami fa- *szerződés*
 iskolából vagy az állami mezőgazdasági mintatelepről „in-
 gyenesen“ is szolgáltat facsemetét, illetőleg vetőmagvat.

Mindkettőt közvetett ellenszolgáltatásokként nyújtja azokért az egyéb bevételeiért, amelyeket közjogi parancsszóval hajt be. Aminthogy ily módon nyújtja más szolgáltatásainak is túlnyomó többségét.

*Tulajdon-
képeni köz-
terhek*

Tulajdonképeni köztehernek manapság inkább már csak azokat a közületi bevételeket tekintjük, amelyeknek kivétele és behajtása ily közjogi parancsszóval, tehát törvénnyel vagy rendelettel és közvetlen ellenszolgáltatás nélkül történik. Teherről itt éppen azért szólunk, mert azt a közületi ellenszolgáltatás közvetett jellegénél fogva inkább egyoldalúnak fogjuk fel. Minél inkább helyezkedik azonban a közület a közvetlen ellenszolgáltatás elvének alapjaira, annál inkább hajlunk arra, hogy az illető közületi bevételeket ne köztehernek tekintsük és ne is annak nevezzük. Pedig lényegében itt is kétségtelenül közterheknek viseléséről van szó.

300. §. A közületi bevételek főágai.

*Magánjogi
és közjogi
bevételek*

Ha mármost jogi szemszögből nézzük a közületi bevételeket, akkor *magánjogi* és *közjogi* bevételek szerint való legáltalánosabb csoportosításuk önként kínálkozik. Minthogy pedig pénzügyi gondolkörünk évszázadokon át főleg a jogtudományokkal kapcsolatosan fejlődött és minthogy rá a pénzügyi jogi szempontnak manapság is még igen erős befolyása van, közületi bevételeinknek ez a csoportosítása vált leginkább elfogadottá. Lényegileg részben mi is követhetjük. Inkább csak alakilag térünk el tőle, amidőn a jogi síkon való beosztás helyett a gazdasági szempontból való csoportosítás mellett törünk lándzsát. Ez jobban felel meg azon álláspontunknak, amelynek alapján a közületi háztartást a közületi gazdaság részterületének tekinthetjük. A közületi bevételek első főcsoportjának tehát azokat a bevételeket mondjuk, amelyekért a közület közvetlen ellenszolgáltatást ad. Második főcsoportjuk pedig azokból a bevételekből áll, amelyeknél a közületi ellenszolgáltatás csupán közvetett. Azt viszont már láttuk, hogy első főcsoportunk bevételeiről a közület javarészt magánjogi ügyletek útján gondoskodik. A második főcsoportba eső bevételeit pedig közjogi alapon követeli. Átmeneti eseteinknek, amelyekben a közületi ellenszolgáltatás

részben közvetlen és részben közvetett, a magánjogi és a közjogi fedezeti elv keveredése felel meg.

Első főcsoportunkba, amelyben a közületi ellenszolgáltatás inkább közvetlen, a közüzemekből, a közületi termelési javakból és a közületi hitelből, továbbá az illetékekből, a közületi haszonvételekből és a közületi egyedárúságokból származó bevételek tartoznak. *Második* főcsoportunk pedig az adókat és a vámokat foglalja magában. Első főcsoportunkon belül a magánjogi elv csak a közüzemekből, a közületi termelési javak bérbeadásából és az önkéntes közületi kölcsönökből eredő bevételekre nyomja rá teljesen a maga bélyegét. A közületi kényszerkölcsönökből, az illetékekből, a haszonvételekből és az egyedárúságokból származó bevételeknél azonban már a közjogi elvvel fonódik egybe. Itt már a közületi parancsszó is szerepet játszik. Jogi szempontból éppen ezért tekinthetjük őket többé-kevésbbé egyes bevételeknek. Második főcsoportunkban a közjogi szempont azután már kizárólagos erővel domborodik ki. Ha mindazon közületi bevételeinket, amelyekben a közjogi szempont kisebb vagy nagyobb szerepre emelkedik, külön választjuk és egyetlen csoportba foglaljuk össze, a közületnek járó közjogi szolgáltatásoknak vagy közszolgáltatásoknak is nevezhetjük őket.

A közületi bevételek jogi és gazdasági csoportosításának azzal a felemás módjával is gyakorta találkozunk, mely a magángazdasági bevételeket állít szembe közjogiakkal. Magángazdaságiaknak ebben az értelemben a magánjogi bevételeken kívül többé-kevésbbé az egyedárúságiakat is el fogadhatjuk. Ezeket a magángazdasági bevételeket eredetieknek is mondhatjuk. Származékosaknak nevezhetjük velük szemben az összes többi közületi bevételeket, mert más gazdaságokban előállított javakból származnak. Rendesnek az évente befolyó bevételeket szoktuk tekinteni az egyszeri vagy egyébként következetesen előre nem látott rendkívüli bevételekkel (kölesön, ajándék, örökség, hadisarc stb.) szemben. A rendes bevételek megint állandók vagy változók lehetnek. Főbevételeknek a közületnek elsősorban pénzügyi tevékenységéből eredő bevételeit mondjuk. Ilyen az adó, az egyedárúsági bevétel, a pénzügyi vám (l. 330. §) stb. Mellékbevételeknek pedig azokat tekintjük, amelyek egyéb közü-

A magánjogi bevételek összetétele

Közjogi bevételek és közszolgáltatások

Magángazdasági bevételek

Eredeti és származékos bevételek

Rendes és rendkívüli bevételek

Főbevételek és mellékbevételek

Természeti és pénzügyi bevételek leti tevékenységeknek kapcsán inkább csak mellékesen adódnak (illetékek javarésze, büntetéspénzek, gazdasági vámok stb.). Megkülönböztethetünk *természetbeli* (köteles közmunkák stb.) és *pénzbeli* közterheket, azaz közületi bevételeket. Az előbbiek pénzgazdaságunk fellendülésének arányában tűnnek el. Miként végül a közületi kiadásoknál, úgy a bevételeknél is jelentékeny fontossága van az állami, a városi, a törvényhatósági, a községi stb. bevételek közötti arálynak.

301. §. A közületi bevételek fejlődése.

Közületi bevételek és uralkodói magánbevételek A középkorban és az újkor elején az állam vagyonának túlnyomórészt az uralkodó magánvagyonát tekintettük. Minél gazdagabb volt az uralkodó, annál gazdagabbnak mondtuk az államot és viszont. Az állam bevételei is ehhez képest az *uralkodó magánbevételeiből* adódtak. Bennük a közvetlen ellenszolgáltatás elve volt lényeges, mert főleg az uralkodó magángazdaságából származtak. Előterükben tehát a magánjogi szempont állt. Társasodásunk folyamán azután egyre szaporodtak az állam szükségletei és mellettük az alárendelt kisebb közületek szükségletei is. Ezzel párhuzamosan erősödött az uralkodó személyétől többé-kevésbé független közület gondolata. Az egyének felett álló közület, amelynek közjogi hatalma az egyének gazdálkodására is kiterjed. Az uralkodók viszont a háborús hódítások és elkobzások csökkenése, valamint növekedő adományozások (donációk) következtében inkább szegényedtek. Most már egyre inkább szükségessé vált az uralkodó vagyona és az államkincstár közötti elkülönítés.

Közületi gondolat és közjogi bevételek Egyelőre az államkincstár is főleg azokra a bevételeire támaszkodott, amelyekért közvetlen ellenszolgáltatást nyújtott. Amely mértékben nőttek azonban kiadásai és amely mértékben erősödött a közületi gondolat, oly mértékben kezdte egyre inkább a *közvetett ellenszolgáltatás* elvét alkalmazni. A mai közületek bevételei már elsősorban és túlnyomórészt ennek az elvnek alapján folynak be. A közvetlen ellenszolgáltatásokkal kapcsolatos közületi bevételeknek már egyre inkább csak kiegészítő, kisegítő jellegük van. Egyidejűleg azt is egyre világosabban látjuk, hogy mindenfajta közületi bevételnek mily messzemenő gazdasági hatá-

sai vannak. Tudatára ébredünk a gazdasági összefüggéseket támogató és korlátozó következményeiknek. Megfelelő értelemben egyre inkább a gazdaságpolitikai támogatás és korlátozás szolgálatába állítjuk őket. A közvetlen ellenszolgáltatással járó bevételeket is most már egyre inkább a gazdaságpolitikai államosítás szemüvegén át szeretjük nézni. Köriük részben éppen azért szűkül, mert jogosultságukat a helyes államosítás feltételeitől tesszük függővé.

*Közületi be-
vétel és
gazdaság-
politika*

Másként alakul azonban a helyzet az oly gazdaságpolitikai rendszerekben, amelyekben a társasodás annyira haladt, hogy a *mindenáron való államosítás* válik vezérlő elvükké. Ezekben a közületi bevételekért nyújtott közvetlen és közvetett ellenszolgáltatások többnyire egybeolvadnak, aminthogy elmosódik a magánjogi és a közjogi bevételeik közötti határvonal is. Ilyen rendszer a jelenlegi orosz bolsevizmus. A nemzeti szocializmus, a fascizmus és az állami tőkegazdaság félúton haladnak feléje.

*Államosítás
és közületi
bevétel*

302. §. A közterhek magassága.

Minél inkább látjuk a közületi bevételeknek sokirányú gazdaságpolitikai hatásait, annál jobban megértjük, hogy kivetésüknél nem szabad egyoldaluan közvetlen pénzügyi szempontjaikra támaszkodnunk. Tökéletlen bevételi politika az, amely csupán azt nézi, hogy a közületi kiadások fedezésére hol és miképen lehet a legbővebb bevételi forrásokat előteremtenie. Helyesen viszont akkor jár el, ha az itt tekintetbe jövő két elvet lehetőleg jól tudja egymással összeegyeztetni és egyensúlyban tartani: egyrészt azt, hogy a közületi kiadások a közületi bevételekben fedezetükre találjanak; másrészt pedig azt, hogy a közterhek megoszlása megfeleljen a gazdaságpolitika céljainak. Azt már fentebb érintettük, hogy a két elv egymással részben ellentétbe is kerülhet. Hiszen a legkedveltebb gazdaságpolitikai eszközök, nevezetesen a támogatás különböző válfajai, szoktak pénzügyileg a legköltésesebbek lenni. Éppen erre a részleges ellentétre való tekintettel kell azonban állandóan tudatában lennünk annak, hogy a bevételi politika helyes irányítása a legbonyolultabb és legnehezebb gondolati műveletek egyike. Sorozatos ballépések veszélyét itt csak az az irányítás kerülheti el, amely-

*A bevételi
politika
gazdasági és
pénzügyi
szempontjai*

ben az államférfiúi bölcsesség mély gazdasági szaktudással párosul.

*Közületi be-
vétel és tár-
sadalompoli-
tika*

A gazdaságpolitikai hatásokkal szorosan kapcsolatosak és hasonlóan fontosak a közületi bevételek *társadalompoli-
tikai* hatásai is. Ezt már akkor láttuk, amikor az államháztartás és a jövedelemeloszlás közötti általános összefüggéseket fejtegettük. Jelentékeny mértékben társadalompolitikai megfontolások alapján szoktuk eldönteni, hogy mekkora legyen az a közületi járadék, amelyet a jövedelemeloszlásban a többi jövedelmi ágak rovására kihasítunk. Általános követelményként ismerjük el ugyan, hogy a közteherviselés igazságos legyen. Ennek a követelménynek tartalmát azonban társadalompolitikai megfontolásaink alapján a többé-kevésbé kiegyenlítő igazság szempontjai szerint értelmezzük. A gazdaságilag erőseket tehát aránylag nagyobb mértékben vesszük igénybe, mint a gazdaságilag gyengéket. Nemcsak a különböző bevételi ágak egymásközi arányát igyekezünk megfelelően megállapítani, hanem az egyes bevételi ágakon belül is a lehetőséghez képest érvényt igyekezünk szerezni ennek az elvnek.

303. §. *A közterhek arányossága.*

*A teher-
viselőképes-
ség arányos-
sága*

Ahhoz a követelményhez önmagában, hogy a gazdaságilag erősebb aránylag nagyobb mértékben viselje a közterheket, mint a gazdaságilag gyenge, társadalomerkölcsi megfontolásoktól függetlenül, merőben pénzügyi politikai indoklással két különböző oldalról is eljuthatunk. Először arra a tényre mutathatunk rá, hogy a gazdaságilag erősebbnek teherviselőképessége sokkal nagyobb. Tőle tehát a közület aránylag sokat is elvehet anélkül, hogy ezzel tényleges (abszolút) nélkülözésnek tenné ki. Ez a teherviselőképes-ség arányosságának elve. Lényegileg hasonló szempontot alkalmazunk, amidőn a közterheket a velük meghozott egyéni áldozat egyenlőségének alapján igyekezünk megosztani. Akinak teherviselőképessége nagy, annak számára a magas közteher is esetleg csak ugyanakkora egyéni áldozatot jelent, mint a csekély teherviselőképességű egyén számára az alacsony közteher. Ezzel az áldozatok egyenlőségének elvét hangoztatjuk.

*Az áldoza-
tok egyenlő-
sége*

Benne is a *közületnek elsőrendűségéből* és korlátlan pénz-
ügyi hatalmából indulunk ki.

Másodszor azonban az *egyén szempontjából* is kiindul- *A közületi ellenszolgáltatások nyújtotta haszon vagy élvezet egyenlősége*
hatunk. Tehát nem közületi, hanem egyénies szemszögből is
nézhetjük a szóbanforgó összefüggést. A közterheknek ez a
kétfajta általános szemlélete tartalmilag mégis ugyanahhoz
az eredményhez vezethet. A gazdaságilag erős egyénnek
ugyanis sok és súlyos oly érdeke szokott lenni, amelynek
megvédését a közülettől várja. Az ő számára tehát nagyobb
hasznót, nagyobb élvezetet jelentenek a közületnek külön-
böző szolgáltatásai, mint a gazdaságilag gyenge számára. Ez
a védelmi érdek, illetőleg a védett haszon vagy élvezet egyen-
lőségének elve. Szempontjából szintén indokolt tehát, hogy
a gazdaságilag erős megfelelően nagyobb közterheket visel-
jen. Mintegy nagyobb biztosítási díjat is fizet a közület *Biztosítási elv*
nyújtotta védelemért, mint az, akinek kevés biztosítani valója
van (biztosítási elv). Itt elsősorban a szűkebb értelmű köz-
terhekre gondolunk, tehát azokra, amelyekért csupán közve-
tett közületi ellenszolgáltatásokat kapunk. Elvünk alkalmaz-
ható azonban a tágabb értelmű, azaz a közvetlen ellenszol-
gáltatásokkal kapcsolatos közterheknek megosztása terén is.

Akár a teherviselőképesség arányosságának vagy az ál- *Az arányos közteher- viselés követelménye*
dozatok egyenlőségének közületi szellemű álláspontjára, akár
pedig a közületi ellenszolgáltatások nyújtotta haszon vagy
élvezet egyenlőségének egyénies szellemű álláspontjára he-
lyezkedünk tehát, egyaránt ahhoz a követelményhez jutunk,
hogy a gazdaságilag erős aránylag nagyobb mértékben vi-
selje a közterheket, mint a gazdaságilag gyenge. Azt viszont,
hogy ennek az *arányosságnak* mármost mi legyen közelebbi
tartalma, elsősorban a kiegyenlítő társadalmi igazsággal
szemben elfoglalt álláspontunk dönti el.

304. §. A közterhek fokozódó kulcsa.

A kiosztó társadalmi igazság alapján azt mondjuk, hogy *Társadalmi igazság és arányosság*
mindenki gazdasági erejének arányában viselje a közterhe-
ket. Amilyen arányban erősebb tehát valaki gazdaságilag,
oly arányban viseljen nagyobb közterheket. A kiegyenlítő
igazság viszont ennél nagyobb közterheket ró az erősekre. Csak
így várhatja ugyanis a társadalomgazdasági egyenlőséghez

való fokozatos közeledést. Szerinte a gazdaságilag gyenge tehát ne gyengeségével arányos, hanem annál is kisebb közterheket viseljen. Minél tovább haladunk a kiegyenlítő igazság útján, annál kisebbeket. Ezt a követelményt javarészt úgy szoktuk megvalósítani, hogy a kulcsszerűen kirótt közterheknél, azaz főleg az adóknál és az illetékeknél a tekin-

A fokozódó kulcs értelme tetbejövő gazdasági erőhöz képest *fokozódó* (progresszív) *kulcsot* alkalmazunk. Kisebb erő után tehát kisebb százalékot, nagyobb erő után pedig magasabb százalék szerint kirótt közterheket viselünk. A százalék itt annál magasabb, minél gyorsabban fokozódó kulcsot alkalmazunk és minél inkább hangsúlyozzuk háttérben a kiegyenlítő igazságot. Hasonló eredményhez jutunk, ha bizonyos gazdasági erőn alul egyre *csökkenő* (degresszív) kulcsot alkalmazunk. Végül is a kulcs semmivel (nullával) lesz egyenlő. Ez azt jelenti, hogy a gazdaságilag gyengéket a közterhek viselése alól bizonyos határon túl egészen mentesíteni igyekezünk. A határt itt az életszükségleti színvonalnak megfelelő jövedelemnél vagy legalább is annak közelében szoktuk megszabni és léthatárnak (létminimumnak) nevezzük.

305. §. Közvetlen és közvetett fokozás.

Egyenletes és változó ütemű fokozás A fokozódó arányú közterherviselésnek, amely figyel-münknek előterében áll, sokféle módja van. A fokozás lehet egyenletes vagy változó ütemű. Utóbbi esetben az ütem gyorsuló, azaz növekvő vagy lassuló, azaz csökkenő lehet. Bizonyos színvonalon a fokozásnak felső határát szabjuk meg, mert különben a százalékos kulcs százig nőne. Így a gazdasági erő teljes elkobzását jelentené. A kulcs bármimű tényleges emelése esetében *közvetlen* fokozásáról szólnunk.

A közvetett fokozás módjai *Közvetett* a fokozás viszont akkor, ha egyenlő kulcs alapján számítjuk ki ugyan a közterhet, de bizonyos összegnek, rendszerint a léthatárnak megfelelő gazdasági erőt minden esetben tehermentesnek veszünk. Ez megint elsősorban az adóknál jön tekintetbe. A megadóztatásra kerülő és összegszerűen megállapított gazdasági erőből tehát először levonjuk a léthatárnak megfelelő tehermentes összeget. Csak a maradékot adóztatjuk meg azután egyenlő kulcs alapján. Könnyű belátnunk, hogy ez a módszer lassulóan, azaz csökke-

nően fokozódó adózáshoz vezet. A tehermentesként levont összeg változó, nevezetesen csökkenő is lehet, amivel kevésbé lassuló vagy esetleg gyorsuló fokozódást érhetünk el. Hasonló eredményekhez jutunk, ha a közterhek kulcsát megfelelő hozzászámításokkal vagy pedig levonásokkal változtatjuk. A közvetlen és a közvetett fokozás szempontjai keverésének itt azután már sokféle módozata adódik. A nem kulcsszerűen kirótt közterheknél a fokozást úgy is elérhetjük, hogy már eleve a gazdaságilag erősebbeknek testére szabjuk őket. Így bizonyos fényűzési közterheket már eleve csak ők viselnek. A léthatáron aluli gazdasági erőnek tehermentessége ekként is biztosítható.

306. §. Általános közteherviselés.

A léthatáron aluli erőnek tehermentessége kivételt jelent azon elvünk alól, hogy a közteherviselés *általános* legyen, azaz hogy a közterhekben mindenki részesedjék. Régebben, amikor a kiegyenlítő igazság elve gyakran egyáltalában nem tudott még pénzügyi téren érvényesülni, éppen fordított értelmű kivételekkel álltunk szemben. Rendi kiváltságok alapján többnyire éppen a gazdaságilag erősek élveztek tehermentességet. Most a gazdaságilag gyengéknek javára tesszünk kivételt. Ne feledjük azonban, hogy az adómentes rendek régebben fizetésnélküli katonáskodással és hivatalviseléssel is kivették részüket a közterhekből.

Noha egyrészt a közteherviselés általánosságát hangsúlyozzuk, másrészt igyekszünk megakadályozni, hogy egyesek méltánytalanul kétszeresen vagy *többszörösen* is viseljenek közterheket. A közterheknek ugyanazzal az ágával különböző címeken vagy különböző helyeken általában tehát lehetőleg senkit sem terhelünk meg. Ez a szempont különösen nemzetközi vonatkozásokban fontos. Nemzetközi megállapodások útján is elkerülni igyekszünk azt, hogy a külföldiek belföldön és külföldön, tehát kétszeresen viseljenek közterheket. Az itt felmerülő kérdések bonyolultságánál és szándékaink végrehajtásának nehézségeinél fogva a többszörös közteherviselés gyakorta mégsem kerülhető el teljesen. Ezt nem is tekintjük súlyos sérelemnek ott és addig, ahol és ameddig túlnagy méltánytalanságot nem jelent. A kiegyenlítő társadalmi igazság szélsőséges hangsúlyozásának

*Kiegyen- alapján egyébként is könnyen hunyunk szemet a gazdasági-
lító igazság lag erősnek többszörös közteherviselésével szemben. Ugyanez
és magas az álláspont viszont a tehermentes léthatárnak minél maga-
adómentes sabb felemelését követeli. Közvetve tehát ezzel is a gazdasá-
léthatár gilag erősekre annál magasabb közterheket igyekszik róni.*

307. §. *A közterhek elhárítása.*

*Közteher- Az általános közteherviselés elve sérelmet szenved, ha
viselési egyesek kivonják magukat a rájuk rótt közterhek alól. Ha
erkölcs ezt rosszhiszeműen teszik, akkor pénzügyi büntető rendel-
kezéseink alapján pénzügyi büntető bíraskodásunk hivatott
a sérelem megtorlására. A bíraskodásnál is fontosabb azon-
ban, hogy az ismeretterjesztésnek, nevezetesen pedig a cél-
irányos nevelésnek eszközeivel emeljük a közteherviselési
erkölcsnek (köztehererkölcsnek, adóerkölcsnek, adómorál-
nak) színvonalát. Annak tudatát kell tehát nevelnünk, hogy
erkölcstelenül cselekszünk, ha a közterhek alól rosszhisze-
műen kivonjuk magunkat.*

*Jó- és rossz- Aki magát a közterhek alól rosszhiszeműen kivonja, az
hiszemű el- elhárítja magától őket. Ez a közterhek elhárításának egyik
hárítás módja. Másik módja is van azonban, mely jóhiszemű és
melynek a közület sem látja kárát. Egészében inkább társa-
dalmilag hasznos magatartásnak, eljárásnak kell tekinte-
nünk. Ez az az eset, amidőn a közterhek nagyobb erő kifej-
tésre, tökéletesebb termelési eljárásoknak bevezetésére vagy
általában termelési költségeink helyesen felfogott csökken-
tésére birnak bennünket. Ha így elért hozadéki vagy jöve-
delmi többletünk akkora, mint a reánk kirótt közteher, ezt
tulajdonképen elhárítottuk magunktól. Az elhárításnak ezt*

*Közvetett el- a módját közvetettnek mondhatjuk. Önkárpótlásnak is te-
hárítás és kinthetjük. A közterheket ugyanis tényleg viseljük. Csupán
önkárpótlás más réven szerzünk értük kárpótlást. Ha viszont rosszhisze-
műen vonjuk ki magunkat a közterhek alól, akkor a közter-
hek közvetlen és káros hatású elhárításának esete forog fenn.
Káros közgazdasági hatásai azonban esetleg a közvetett el-
hárításnak is lehetnek. Különösen akkor, ha az ily elhárítás
termelési tényezőinkkel folytatott rablógazdaság által válik
lehetővé. Vagy pedig azért, hogy a tőkekamatot, a föld-
járadékot és főleg a munkabérek mint költségelemeket ká-
rosan alacsony színvonalra szorítjuk le.*

308. §. A közterhek áthárítása.

Ha a közterheknek közvetett elhárítására nincsen mód, akkor azok javarészt termelési költségeinket növelik. Előfordul mármost, hogy ezt a költségtöbbletet termékeink árába *áralakulás* be tudjuk számítani. Ilyenkor a közterhet költségelemként sikerül érvényesítenünk. Termékeink árát tehát megfelelően emelni tudjuk. Közterheinket most már nem is mi magunk viseljük, hanem termékeinknek vevője: az, aki termékeinkért a magasabb árat megfizeti. Ez a közterheknek *áthárítása*. Lényegében itt is az történik, hogy a közterhek viselése alól kivonjuk magunkat. Viselésüket azonban másra hárítjuk át. Ennek a másik egyénnek viszont esetleg hasonló utakon módja nyílik a ráhárított köztehernek továbbhárítása *Tovább- és* sára vagy pedig arra az egyénre való visszahárítására, aki *visszahárítás* közterhet eredetileg ráhárította. A közterheknek ez a továbbhárítása és visszahárítása az áthárításnak nyilvánvalóan csupán különleges esetei. Különleges fajtája az áthárításnak továbbá a közterhek felszívódása vagy tőkésítése is. Vele a rendszeres időközökben fizetendő közterheket kamatterheknek fogjuk fel, kiszámítjuk a nekik megfelelő tőkeértéket *Tőkésítés és* és ezt közteherrel sújtott dolgok vételekor az eladóra hárítjuk *felszívódás* át. Azaz csak megfelelően kisebb vételárát fizetünk. A közteher tehát mintegy felszívódik a vételár csökkenésében. Mindenféle át-, tovább- és visszahárítás teljes vagy pedig csak részleges lehet a szerint, hogy a közterhet egészen vagy *Részleges és* pedig csak részben sikerült át-, tovább- vagy visszahárítanunk. *teljes át-* A közterhek részleges áthárítása többnyire sorozatos és hosszadalmasan bonyolult folyamat szokott lenni. Eredménye *hárítás* az, hogy a közterheknek széles körökben való szétfolyását *A közterhek* (diffúzióját) látjuk: többnyire majdnem kiszámíthatatlan, *szétfolyása* hogy a kirótt közterheket végeredményben kicsoda és mily mértékben fogja ténylegesen viselni.

309. §. Közületileg szándékolt és akaratlan áthárítás.

Pedig bevételi politikánknak helyes irányításához nagyon is fontos legalább megközelítőleg tudnunk azt, hogy a közterheknek áthárítása tényleg mennyiben érvényesül. Hiába igyekszünk ugyanis a közterheknek arányos és igaz-

Bevételi po- litika és az áthárítás kiszámít- hatósága ságos megosztására, ha áthárításuknak révén nem az viseli őket, akire kiróvásuk történt. Vannak esetek, amelyekben az áthárítás lehetőségét és egyuttal mértékét is előre látjuk. Meg- történtével eleve számítunk, amidőn a közterheket kirójjuk. Ez a *szándékolt*, azaz a közületileg szándékolt áthárítás. Vele szemben nem szándékolt vagy *akaratlan* áthárításról ak- kor szólunk, amidőn bevételi politikánk előre nem látta és esetleg nem is kívánta az áthárítást.

310. §. A közterhek áthárításának piaci lehetőségei.

Áralakulás- hoz közeli és tőle távoli közterhek Már az eddigiekből is világosan kitűnik, hogy közter- heknek áthárítására annál inkább kerülhet sor, minél szoro- sabban kapcsolódik kivetésük és fizetésük valamely terme- lési vagy általában valamely *áralakulási* folyamathoz. Ahol a közterhek kivetésével és fizetésével kapcsolatosan nincsen ily folyamat, ott költségelemként való érvényesítésük és így áthárításuk sem igen történhet meg. Ez az eset forog fenn a közületnek fizetendő díjaknál, külföldről kapott ajándék- tárgyak vámjánál (l. 330. §), valamint bizonyos illetékeknél és egyes adónemeknél, mint az egyszeri vagy adónál, az örökségi adónál, az ajándékozási adónál, a nyereségadónál stb. Itt a köztehernek legfeljebb csak közvetett áthárítása jöhet tekintetbe. Többé-kevésbé közvetlen az áthárítás vi- szont ott lehet, ahol a közterhet termelési tevékenységünk- kel vagy valamilyen adásvétellel kapcsolatosan tartozunk megfizetni.

Piaci válto- zékonyság és áthárítás Az, hogy vajjon inkább a kínálatnak sikerül-e ebben az esetben a közterhet a keresletre áthárítani vagy pedig inkább a kereslet tudja-e a maga közterhet a kínálattal vi- seltetni, elsősorban az idevágó *változékonyági és rugalmas- sági* viszonyokon fog mulni. Nézzük először a rugalmatlan- ságnak, azaz az egyoldalú változékonyásnak esetét. Az át- hárítás szempontjából kedvezőtlen helyzetbe általában az a kereslet és az a kínálat kerül, amely összehúzódásának irá- nyában kevésbé változékony, tehát merevebb, mint kiter- jeszkedésének irányában. Az ilyen kereslet ugyanis áremel- kedéskor és az ilyen kínálat árcsökkenéskor nem képes meg- felelően összehúzódni. Így a közterheket inkább viselni kény- telen, mint az a kereslet és az a kínálat, amely a szóbanforgó

esetekben legott erősen összehúzódik és ezáltal a közterheket is megfelelő mértékben elhárítja magától. Másra hárítja át őket. Minél nagyobb fokú a kereslet vagy a kínálat változékonyságának szóbanforgó hátrányos egyoldalúsága, annál kevésbé képes a maga közterhét áthárítani. Annál inkább kell egyúttal a reá áthárított közterheket viselnie. A fordított értelemben egyoldaluan változékonny keresletnek vagy kínálatnak viszont a közterhek áthárítása szempontjából megfelelően kedvező helyzete van. A kétoldalúan egyformán változékonny, tehát a rugalmas keresletnél vagy kínálatnál végül az említett előnyök és hátrányok egymással kiegyenlítődnek. Ezen a síkon itt tehát nyílt kérdés, hogy az áthárítás vajjon sikerülni fog-e vagy sem.

311. §. Áthárítás és piaci hatalom.

Minthogy az áralakító tényezőknek piaci hatalma változékonyságuknak kedvező egyoldalúságában rejlik, úgy is mondhatjuk, hogy a közterhek áthárításának szempontjából mind a keresletnek, mind pedig a kínálatnak *piaci hatalma* döntő. Az erős fél tehát általában könnyebben tudja áthárítani közterheit, mint a gyenge. A piaci erőnek, azaz hatalomnak közvetett forrása kizárólagosság, egyesülés, vagy valamely részleges fellendülésben rejlő egyéb kedvező helyzet (konjunktúra) is lehet. Az évadszerű, az évtizedes és az évszázados általános helyzetváltozásoknak is minden egyes szakában a közterhek áthárítási lehetőségeinek más és más képét kapjuk. Az általános fellendülés, tehát az általánosan emelkedő árak ideje inkább a kínálatnak, azaz a termelőnek, míg az általános hanyatlás és pangás inkább a keresletnek, azaz a fogyasztásnak kedvez a közterhek áthárításának vonatkozásában. Ez azonban inkább csak a fogyasztási javak piacán van így. Kevésbé a termelési javak piacán. Itt ugyanis kereslettel a vállalkozó lép fel. Ő pedig még az általános fellendülés idején is a termelési javak kínálatával szemben aránylag kedvező hatalmi helyzetben lehet. Ha mindehhez még a közterhek tovább- és visszahárításának párhuzamosan adódó lehetőségeit is tekintetbe vesszük, könnyen beláthatjuk, hogy itt gazdasági összefüggéseinknek egyik legbonyolultabb jelenségével van dolgunk. A bizakodó (op-

*Athárítás
és pénzügyi
újítási ja-
vaslatok*

timista) pénzügyi politikus gondosan mérlegeli az áthárítási lehetőségeknek minden mozzanatát és a közterheket megfelelően igyekszik azután megosztani. Ha azonban kevésbbé vagyunk bizakodóak, könnyen adjuk fel a harcot. Bizalmatlanságunkból (pesszimizmusunkból) azután bevételi politikánk gyökeres újítását sürgető javaslatok szoktak fakadni. Különösen olyan tervek, melyek jelenlegi közterheink nehezen áttekinthető sokfélesége ellen lépnek fel. Helyébe a közterheknek egyetlen vagy legfeljebb egynéhány faját szokták ajánlani. Oly közterheket, amelyek vagy csak nehezen háríthatók át vagy pedig átháríthatóságukban eleve aránylag jól kiszámíthatók. Alább a különböző közterhekekkel kapcsolatosan ki fogunk még térni áthárítási lehetőségeikre is.

312. §. Közüzemi bevételek.

*Közüzem
és magán-
verseny*

Az egyéni szolgáltatás és a közületi ellenszolgáltatás közötti kapcsolat ott a legközvetlenebb, ahol *közüzemi* bevételekről van szó. Azon közüzemeknek bevételeiről, amelyek magánversennyel állnak szemben, amelyek javára tehát az ily magánversenyt közületi parancsszóval nem zárjuk ki. Ezekről a közüzemekről ugyanis csak akkor vásárolunk, ha pénzünkért valóban teljes ellenszolgáltatást nyújtanak. Különben a velük versenyző magánüzemekhez fordulnánk. A közületi ellenszolgáltatások mértékének itt tehát egészen az általános piaci áralakulás összefüggéseire kell igazodnia. Amint fentebb láttuk, tágabb értelemben mégis közterheknek kell tekintenünk mindazt, amit az egyén a közüzemeknek különböző szolgáltatásaiért fizet. Minél inkább kizárólagos a közüzemi szolgáltatás mint kínálat, annál szembeszökőbben érvényesül ez a közteheri jelleg. Itt csupán termelési főlényekben gyökeredző tényleges, tehát gazdasági kizárólagosságra, gazdasági egyedáruságokra (monopóliumokra) célzunk. Nem pedig jogilag biztosított, tehát jogi kizárólagosságra, azaz a jogi egyedáruságokra (l. 313. §). Minél inkább érvényesül azonban a közüzemmel szemben a piaci verseny, annál kevésbbé érezzük köztehernek azt, amit szolgáltatásaiért fizetünk. Szélső esetekben szóhasználatunk nem is igen utal itt már közteherre. Az államosítással mint gazdaságpolitikai eszközzel kapcsolatosan már részletesebben is fejteget-

*Közüzem
és gazdasági
kizárólagos-
ság*

tük, hogy a mezőgazdaságnak, az iparnak és a kereskedelemnek, nevezetesen a közlekedésnek területén milyen közüzemek jönnek elsősorban tekintetbe. Mindannyioknak bevételei közüzemi bevételek.

Hozzájuk hasonlóan nem közjogi parancsszón, hanem *Közületi* inkább magánjogi szerződésen alapulnak a közületnek azon *termelési* bevételei, amelyek egyes közületi tulajdonban levő *tényezők* *tényezőknak* a magántermelésben vagy esetleg más közületek termelésében való részvételéért folynak be. Főleg a közületi földjáradékok és kamatjövedelmek fontosak itt. A közületeknek földjeik, házaik lehetnek, amelyeket magánosoknak *Közületi* adhatnak bérbe. Így földjáradékhoz, illetőleg bérjövedelem *földjáradék és kamatjöv* *edelmek* *hez* jutnak. A tulajdonukban levő készpénzt is a legkülönbözőbb cselekvő hitelügyletek alakjában hitelezhetik ki. Akár rövid lejáratra, akár pedig hosszú lejáratra. Különösen a hitelnek részbeni államosítása terén nyílik erre bő alkalmuk. Mindenfajta ily cselekvő hitelügyletükből kamatjövedelemre tehetnek szert. Ha azonban magánvállalatoknak részvényei vannak közületi tulajdonban, akkor a közület belőlük osztalék alakjában már nem annyira tőkési minőségben, mint inkább vállalkozóként húz jövedelmet. Itt való- *Közületi* *nyereség* *és munka-* *bér* *szó.* Bennök a közület vállalkozóként lép fel. Osztalékjövédelmét is tehát megfelelően vállalkozói nyereségrészesedésnek kell tekintenünk. Aminthogy ebből a szempontból a közüzemi bevételeket általában főleg a közületnek vállalkozói tevékenységéből származtathatjuk. Munkabér címén végül a közület csak közvetett értelemben juthat jövedelemhez. Olyankor, amikor bizonyos (földmérési, statisztikai stb.) munkálatokat magánosok számlájára vállal el. Alapjában véve azonban ezekben az esetekben is inkább vállalkozói jövedelmekkel vagy pedig illetékekkel szoktunk szembenállni.

A közüzemi bevételek körébe tartoznak és hozzájuk hasonló szempontok szerint igazodnak azok a közületi bevétel- *Közületi* *vagyontárgyaknak eladásából* *vagyontárgyak* *eladása* telek is, amelyek *közületi vagyontárgyaknak eladásából* származnak. Ezek a bevételek azonban nyilvánvalóan csak rendszertelenül adódhatnak. Csupán rendkívüli bevételek lehetnek. A közületi vagyontárgyak fogyása határt szab nekik. Nem tévesztendő össze a közüzemi termékek rendszeres eladásából eredő bevételekkel.

*Közüzemi
bevétel és
áthárítás*

Minél inkább közteherként érvényesülnek a közüzemi és a velük rokon közületi bevételek, annál inkább merül fel átháríthatóságuknak kérdése. Az áthárításnak ezen a téren főleg ott nyílik lehetősége, ahol a közüzemek szolgáltatásait nem annyira fogyasztói, mint inkább termelői minőségünkben vesszük igénybe.

*Közüzemi
bevételek
gazdaság-
politikai
vonatkozói
sai*

Minél inkább átértjük és átérezzük végül az államosításnak mint gazdaságpolitikai eszköznek jelentőségét, annál kevésbbé tekintjük a közüzemeket csupán közületi bevételi forrásnak. Annál kevésbbé hangsúlyozzuk a közüzemekből eredő vállalkozói nyereségnek és a közületi vagyontárgyakból eredő földjáraadéknak, valamint a közületi kamatjövedelmeknek pénzügyi oldalát. Annál inkább veszítenek jelentőségükből ezek a közületi bevételek. Annál inkább igyekszünk egyúttal közületi kiadásainkat más bevételi forrásokból fedezni.

313. §. Egyedárusági bevételek.

*Pénzügyi
egyedáruság*

A szó szorosabb értelmében vett *közületi egyedáruság*-ról ott beszélhetünk, ahol közületi parancesszóval, tehát közjogilag zárjuk ki a magánversenyt közüzemeinkkel szemben. Ez tehát a jogi egyedáruságnak különleges esete. Jogi egyedáruságot gazdaságpolitikai rendszabályként azonban — főleg az ipari tulajdonjog alapján — magánvállalkozásnak is biztosíthatunk. Ezért a közületi jogi egyedáruságot, minthogy belőle közületi bevételeink vannak, szabatosabban pénzügyi egyedáruságnak nevezhetjük. Ha a kérdést gazdaságpolitikai szempontból nézzük, akkor a pénzügyi egyedáruság oly államosításon alapul, amellyel gazdaságpolitikai tilalmat kapcsolunk egybe. Annak tilalmát, hogy közüzemünkkel magánüzem versenyezzen. A pénzügyi egyedárusági üzem lényegében tehát nem más, mint különleges közüzem. Különlegessége a szóbanforgó tilalomból adódik. Mind pénzügyi, mind pedig gazdaságpolitikai alapjaiban és hatásaiban erősen hasonló azonban a többi közüzemekhez. Ehhez képest az egyedárusági bevételek is javarészt hasonló szempontok alá esnek, mint a közüzemi bevételek. Különösen mint azok a közüzemi bevételek, amelyek gazdasági egyedáruságra támaszkodnak. A különbség közöttük csupán az,

*Egyedáru-
sági és
közüzemi
bevétel*

hogy a pénzügyi egyedáruság esetében bevételi forrásunknak kizárólagos piaci helyzetét intézményesen is biztosítani, védeni óhajtjuk. Abban viszont fennforog a hasonlóság, hogy gyakorta a pénzügyi egyedáruság sem szab meg magasabb árakat, mint amilyenek szabad verseny alapján alakulnának ki. Itt is minden azon mulik, hogy gazdaságpolitikai és pénzügyi megfontolásaink a szóbanforgó államosításon és a hozzá kapcsolódó tilalmon belül mily erőbeli, súlybeli arányban állnak egymáshoz.

Teljes a pénzügyi egyedáruság akkor, ha valamely áru-*Teljes és cikk* tágabb értelemben vett termelésének egészére kiterjesz-*részleges* kedik. Egyébként nem teljes vagy *részleges*. Ha csupán a *pénzügyi* mezőgazdasági vagy ipari előállításra vonatkozik, akkor a *egyedáruság* szó szorosabb értelmében vett *termelési* egyedáruságról, ha pedig csupán az áru forgalombahozatalát érinti, akkor ke-*Termelési* reskedelmi vagy *forgalmi* egyedáruságról szólnunk. Utóbbi *és forgalmi* néha csak nagykereskedelmi egyedáruság. Az egyedáruság *egyedáruság* tárgyaiként legjobban a tömegfényűzés cikkei kínálkoznak (dohány, szeszes italok stb.). Ahol egyéb közszükségleti cikkeket (gyújtót, só, ásványolajat stb.) kapcsolunk be az egyedáruságokba, ott a gazdaságpolitikai és főleg a társadalompolitikai szempontok rovására pénzügyi szempontok szoktak túltengeni. Esetleg közbiztonsági, közérkölcsei vagy *Az egyed-* hitelbiztonsági szempontok is közrejátszanak. Ezt látjuk a *áruság* lőpor, egyéb robbantószerke, a kinin, az ópium, a sorsjáték *pénzügyi,* (lottó) stb. egyedáruságának esetében. Minél inkább első-*gazdaság- és* rendű életszükségleteink kielégítésére szolgál az a cikk, ame-*társadalom-* lyet pénzügyi egyedáruságunk tárgyává választunk, annál *politikai* jobban domborodik ki az utóbbiból származó közületi bevé-*szempontjai* teleknek közteheri jellege. Egyúttal annál több figyelmet kell *Egyedáru-* szentelnünk az idevágó közterhek áthárítása kérdésének. Az *sági köz-* áthárítási lehetőségek nagyjában itt is hasonlóképen alakul-*teher és* nak, mint általában a közüzemi bevételeknél. *áthárítás*

314. §. Közületi haszonvételek.

Közületi haszonvételeknek azokat a bevételeket nevez-*Közületi* zük, amelyek valamely különleges közjogi jogosultságból *haszonvétel* származnak és amelyeknél a közületi ellenszolgáltatás rend-*és közületi* szerint egészen közvetlen. Javarészt régi közületi bevételek *hatalom*

*Nagyobb
és kisebb
királyi ha-
szonvételek*

*A haszon-
vételek
váltsajai*

*A haszon-
vételek
fokozatos
átalakulása*

ezen. Közjogi forrásuk többnyire az, hogy bizonyos termelési vagy egyéb tevékenységek elvégzésére egyedül a közület jogosult. A jogosultságot a közületi hatalomnak birtokosai gyakorolják. Ha ezt a király teszi, akkor a közületi haszonvételt királyi haszonvételeknek (regále-nak) nevezzük. Egyes haszonvételeket a király magának tartott meg, másokat hűbéres urainak vagy általában a földesuraknak engedett át. E szerint különböztetünk meg nagyobb királyi haszonvételeket (jura regalia majora) és kisebb királyi vagy földesuri haszonvételeket (jura regalia minora). Váltsajaik régebben százszámra rugtak. Különös előszeretettel a pénzverést, a bányászatot, a malomipart, a vásártartást, az italmérést, a vadászatot, a halászatot, az erdészetet, a biztonsági kíséretadást, a vámszedést, a mérték- és súlyhitelesítést, a posta-szolgálatot stb. szerették régebben ily szóbanforgó különleges közjogi jogosítványoknak tekinteni. A király, illetőleg a földesúr vagy maga gyakorolta vagy pedig bérbeadta őket. Haszonvételi jövedelme ehhez képest vagy a velük kapcsolatosan szedett díjakból vagy pedig a bérösszegekből adódott.

A történeti fejlődés rendje az volt, hogy mai pénzügyi egyedárusági bevételeink többnyire a korábbi közületi haszonvételekből fejlődtek ki. A haszonvételek másik része adókká, illetékekké, vámokká stb. alakult át. Csak csekély töredéküket nevezzük néha még manapság is haszonvételeknek. Sok régi közületi haszonvétel az idők folyamán egészen eltűnt. Helyükbe inkább kivételesen vezetünk csak be haszonvételeknek nevezett újabb bevételi fajtaikat. Igaz, hogy gyakorta elmosódik a határ köztük és újabb egyedárusági bevételeink között. Utóbbiaknak sorában több olyan van, amelyet néha inkább közületi haszonvételeknek tekintünk. Ilyenek a közületi táviróból, távbeszélőből, dróttalan hírszolgálatból (rádióból) stb. eredő bevételek.

315. §. Közületi díjbevételek.

*A díj-
bevételek
forrásai*

Ugyancsak inkább már a múlté a közületeknek az a bevétele, amely kinevezéseknél, címadományozásoknál, kitüntetések stb. szedett díjakból származik. Mindezen esetekben egyre inkább a díjmentesség vált általános szabállyá. A

még megmaradt díjak pedig inkább csak különleges fajtájú és különleges elnevezésű illetékeknek tekinthetők. Általános pénzügyi, gazdaság- és társadalompolitikai megítélésük is olyan, mint az illetékeké.

316. §. Illetékek.

Az *illetékek* olyan közterhek, amelyeket egyoldalu parancsszóval vet ki ugyan a közület, amelyekért azonban *Illeték és ellenszolgáltatás* többé-kevésbbé közvetlen ellenszolgáltatást nyújt. A közüzemi és az egyedárusági bevételektől tehát abban különbözik, hogy nem magánjogi szerződés útján jönnek létre. Az adóktól pedig abban, hogy általában nem a közvetett, hanem a közvetlen közületi ellenszolgáltatás alapján állnak. Ezeket az elvi különbségeket különösen azért fontos látnunk, mert köznyelvünk gyakorta nevez illetékeknek oly közületi bevételeket, amelyek valójában inkább közüzemiek, egyedáruságiak vagy pedig inkább adók. Fontos ismérve még az illetékeknek, hogy a többé-kevésbbé közvetlen ellenszolgáltatást *Hatalompolitikai illetékek* értük a közület mindig szerveinek külön tevékenységeiben, szolgálataiban, vagy pedig intézményeinek külön használatában nyújtja.

Ennek kapcsán az illetékeket legáltalánosabban azon közületi szervek, tevékenységek és intézmények szerint *csoportosíthatjuk*, amelyeknek igénybevételéről szó van. A hatalmi politikán belül mindenekelőtt az általános közigazgatási illetékek adódnak. Bizonyítványok, igazolványok stb. kiállításáért szedjük őket. Ide tartoznak a követségek és a konzulátusok szolgálatainak igénybevételéért szedett különböző külügyi illetékek, valamint a pénzügyi hatóságok különleges szolgálataiért kivetett pénzügyi illetékek is. Legfontosabb fajtájuk azonban az igazságszolgáltatási illetékek, amelyeket a bíróságoknak reánk eső munkájáért vagyunk kötelesek fizetni. A művelődési politika tevékenységeivel kapcsolatosan különösen a közoktatásügyi illetékek jelentősége emelkedik ki. A közületi tanintézetektől szedett beíratkozási díjak, tandíjak, vizsgadíjak, leckepezékek stb., valamint az egyéb közművelődési intézmények látogatási és használati díjai jönnek itt tekintetbe. A társadalmi politikán belül főleg

*Társadalom-
politikai
illetékek* a közületi egészségügyi intézmények (közkórházak stb.) és az államosított társadalombiztosítás szolgáltatásaiért fizetett illetékek esnek nagy súllyal latba. Lényegükben illetékek maradnak, ha díjaknak is mondjuk őket. Az államosított társadalombiztosításban igen erőszakolt magyarázattal láthatnánk csak hitelintézeti államosítást. A tőle szedett díjakat is csak megfelelően erőszakolt magyarázattal mondhatnók tehát közüzemi bevételeknek. A gazdaságpolitika területén végül a legkülönbözőbb védelmi és korlátozó tevékenységekkel kapcsolatosan szoktunk illetékeket szedni. Itt merülnek fel a szabadalmi, a különleges vizsgálati, a hitelesítési illetékek stb. Ebbe a körbe sorozhatjuk az út-, a kövezet- és a hídvámokat, a piaci helypénzeket stb., valamint bizonyos fokig a közületileg támogatott gazdasági érdekképviseletek költségeihez való köteles hozzájárulásokat is. Lényegük vonatkozásában itt se tévesszen meg bennünket az, ha pénzügyi gyakorlatunk egyiköket-másikokat adónak nevezi.

*Gazdaság-
politikai
illetékek*

*Az illetéki
elv újabb
korlátozásai* Az illetéki elv általános tartalma szerint a közületi tevékenységek költségeit az viseli, aki rájuk alkalmat, okot szolgáltatott. Vagy pedig az, akinek érdekvédelméről szó van. Régente ez az elv igen általánosan érvényesült. Ujabban többféle szempontból és jelentékeny mértékben *korlátozzuk*. Társadalompolitikai és gazdaságpolitikai megfontolások alapján is számos esetben adunk illetékmentességet vagy illeték kedvezményt. Azon változó illetékeknél, amelyeknek összege — fokozatos vagy egyébként aránylagos alapon — a közületi szolgálatok terjedelme, mennyisége, költsége, vagy pedig a velük védett érdekek súlya, értéke szerint igazodik, valamiképpen még csak érvényesül az eredeti illetéki elv. Már kevésbbé van ez így az állandó illetékek esetében, amelyeknek összegét egységesen, a szóbanforgó szempontoktól függetlenül állapítjuk meg. Az illetéki elvnek újabban azonban főleg azért kellett háttérbe szorulnia, mert helyette egyre nagyobb mértékben az adóelvet hangsúlyozzuk.

*Az illetékek
áthárítása*

Az illetékek közül is általában azok *háríthatók át* legkönnyebben, amelyeket közvetlenül termelői minőségünkben fizetünk. Legnehezebben pedig azokat az illetékeket tudjuk áthárítani, amelyek semmiféle adás-vételi ügylettel nem kapcsolatosak.

317. §. *Adóelo.*

Az *adó* is közjogi parancsszóval kivetett közteher. Érte *Adó és illeték* azonban a közület általában inkább közvetett ellenszolgáltatásokat nyújt. Ezek szerint minden merőben közjogilag megállapított közteher annyiban illeték, amennyiben közvetlen közületi ellenszolgáltatást kapunk érte, és annyiban adó, amennyiben a közületi ellenszolgáltatás csupán közvetett. Az olyan gyakorlatilag illetéknek nevezett közületi bevétel tehát, amelynek összege magasabb az érte nyújtott közületi ellenszolgáltatás költségeinél, a többletnek megfelelő részében adónak tekintendő. Az olyan gyakorlatilag adónak nevezett közterhet viszont, amelyért a közülettől közvetlen ellenszolgáltatást is kapunk, ennek megfelelő részében illetéknek kell minősítenünk. A felemás adó és illeték ezen eseteivel gyakorta találkozunk. Ide tartoznak nevezetesen azok az *Céladók* u. n. céladók (gépkocsi- és kerékpáradók stb.), amelyeknek hovaforrását (közutak építése és karbantartása stb.) többé-kevésbé eleve megkötjük.

Minél erősebbé emelkedik valamely közület, általában annál inkább róhat ki *közjogi* alapon közterheket. Rajtuk belül is annál inkább támaszkodhat a közvetett ellenszolgáltatás elvére. Így magyarázható, hogy mai fejlett közületi háztartásunkban az adóbevételek önmagukban nagyobbak, sőt gyakorta sokszorosan nagyobbak szoktak lenni, mint az összes többi közületi bevételek együttvéve.

Az adók *magasságának* megállapításánál jutnak leginkább kifejezésre azok az elvek, amelyeket fentebb a közterhek arányosságával kapcsolatosan érintettünk. Ezért többnyire egyenesen adóelveknek szokás őket nevezni. Ily értelemben szólnak egyrészt ellenszolgáltatási, élvezeti vagy biztosítási, másrészt pedig teherviselési vagy áldozati adóelvről. Rajtuk azt értjük, hogy az adóztatás mértéke a közülettől kapott közvetett ellenszolgáltatások értéke, ezen ellenszolgáltatások nyújtotta egyéni élvezetek vagy biztosítási érdekek, illetőleg az adó fizetésével viselt teher vagy a vele hozott egyéni áldozatok súlya szerint igazodjék. Minél inkább hangsúlyozzuk a kiegyenlítő igazság szempontjait, annál inkább az áldozati adóelv híveiül kell szegődnünk.

A helyesként elfogadott adóelv alapján általában a kö-

Önadóztatás zület szervei vetik ki az adót. Kivételesen azonban az adófizetőket is bevonhatjuk az adó magasságának megállapításába. Megfelelő bizottságok tagjaiul hívjuk meg őket. Ilyenkor *önadóztatásról* szólunk. Előnye, hogy egyrészt növeli az adófizetőknek az adóztatás igazságosságába vetett bizalmát. Másrészt pedig pénzügyi szerveink munkaterhén könnyít.

Adóalany és adófizető *Adóalany*nak azt nevezzük, akire az adót kivetjük. *Adófizetőnek* pedig azt, aki az adót tényleg viseli. Ami után az

Adóalany és adóforrás adót fizetjük, aminek alapján tehát az adó kivetése történik, azt *adóalapnak* mondjuk. *Adóforrásnak* viszont azt, amiből az adót fizetjük. Az adóalap egysége az *adóegység*.

Adóegység és adótétel Az adóegység után fizetett adó pedig az *adótétel*. Ha az adóalapot pénzben fejezzük ki, akkor a közte és az adótétel

Adókulcs és adódíjszabás közötti viszonyt az adóláb vagy *adókulcs* szabja meg. Adótételeinket és adókulcsainkat *adódíjszabásba* (adótarifába) foglalhatjuk.

318. §. Adórendszer.

Egyetlen és adófizető adó Említettük, hogy a közterhek felépítésére és összetételére vonatkozó újítási javaslatok különösen áthárításuknak tényéhez kapcsolódnak. Sorukban előkelő szerepet játszik az egyetlen adó gondolata (l. 498. §). Arra a megfontolásra alapítjuk, hogy a közület általában ugyis csak közvetített ellenszolgáltatást nyújt az adóért: egyszerűbb, ha egész adószükségletét egyetlen adónemből elégíti ki. Az ilyfajta újítás hívei azt állítják, hogy megoldásuk igazságosabb is. Valójában azonban minden adónemnek megvannak a maga pénzügyi politikai, gazdaságpolitikai és társadalompolitikai hátrányai. A legjobban még úgy kerüljük el őket, ha többféle, esetleg sokféle adónemre osztjuk szét az egész adóterhet. Így inkább van kilátásunk arra, hogy a különböző adónemek előnyei és hátrányai egymást kiegyenlítsék. Itt lélektani szempontok is közrejátszanak. Az adóterhet többféle adó címen, tehát többfelé elaprózva könnyebben viseljük el, mint egyetlen adóba tömörítve. Ezek a megfontolások vezetnek adóinknak sokféleségéhez. Belőle épül fel *adórendszerünk*.

Az adóztatás egyoldalúan pénzügyi szempontjait

Rége, amidőn az adóknak főleg csak *pénzügyi* oldalát néztük, olyan adók álltak előtérben, amelyeknek a gaz-

dasági élettel csak vajmi kevés és közvetett kapcsolatuk volt. Ilyen volt a régi fejadó. Ezt elvben az ország minden lakó-
sának, azaz a közület minden tagjának fizetnie kellett. Nem ^{Fej-, osz-}
sokban különbözött tőle a régi osztályadó és a családadó sem. ^{tály-, család-}
Hasonló értelmű volt a füstadónak, melyet a házi tűzhely ^{és füstadó}
után vetettünk ki. Tűzhelye pedig jóformán mindenkinek
volt. Ebbe a csoportba tartozik a hadmentességi adó, mely ^{Hadmentes-}
részben még ma is fennáll: ahol a hadkötelességet a férfi- ^{ségi adó}
lakósság általános természetbeli közterhének tekintjük, ott az
alóla mentesülőkre megfelelő pénzbeli közterhet róhatunk.
Mindezen adófajtákat azonban kezdetlegeseeknek kell tekin-
teniünk. Azért, mert a gazdasági életen kívül eső összefügg-
ések alapján vannak el eszközök az egyéni gazdaságok- ^{Az adóztatás}
tól. Adórendszereink fejlődése folyamán ezt a tökéletlenséget ^{szempontjai}
a lehetőséghez képest elkerüljük. Adóinkat manapság lehe-
tőleg közvetlenül ^{gazdasági} folyamatokhoz kapcsoljuk. Le-
hetőleg ott ragadjuk meg adóinkkal az egyéni gazdaságok ^{A termelés-}
eszközeit, ahol azok létrejönnek. Vagy pedig ott, ahol felhasz-
náljuk őket. Ily folyamatokként a termelés, a jövedelem-
eloszlás és a fogyasztás önként kínálkoznak. Belőlük ered ^{galomhoz,}
adóinknak legáltalánosabb háromágú osztályozása is. Esze-
rint szólunk termelési, jövedelmi és fogyasztási adókról. ^{a jövedelem-}
Első csoportjuk a forgalmi adókkal, második csoportjuk ^{elosztáshoz,}
pedig a vagyoadókkal bővül. Főleg az első két csoport te-
kinthető mai adórendszereink pilléreinek. A harmadik csoport ^{valamint}
inkább csak kiegészítésül járul hozzájuk. ^{a fogyaszt-}

Többfajta más szempontból is szokták még az adókat ^{Az adók}
csoportosítani. Előtérben a különböző adóalapok, az adófor-
rások és az adó kivetési módjai szerinti csoportosítások áll-
nak. Mi a fenti hármas tagolást követjük. ^{egyéb}
^{csoportosi-}
^{tásai}

319. §. Termelési adók.

A termelési adók alapgondolata az, hogy a legkönnyeb-
ben, a legkevesébbé fájdalmasan és a legigazságosabban el-
osztva mindjárt termelésünk kapcsán tudjuk elvonni az ^{A termelési}
egyéni gazdaságtól eszközeinek egy részét. Ezért a különböző ^{tényezők}
termelési tevékenységeket adóztatjuk meg. A gyakorlati cél-
szerűség azt tanácsolja, hogy adóalapnak itt javarészt az ^{mint adó-}
egyes termelési tényezőket tekintsük. Tehát a természeti erő-
^{alapok}

Hozadéki
adók

a tőkét, a munkát és a vállalkozói eszmét. Így jön létre a földadó és a vele kapcsolatos házadó, a tőkeadó, a munkaadó és a kereseti adó, amelyet főleg a vállalkozási eszmére rovunk ki. Mindezen adókat hozadéki adóknak is nevezhetjük, mivel adóforrásukként elsősorban a szóbanforgó termelési tényezők hozadéka jön számba. Rajtuk kívül a forgalmi adókat is idecsatolhatjuk. Hiszen a forgalmi folyamatok is még a tágabb értelemben vett termeléshez tartoznak.

520. §. Földadó és házadó.

Földadó és
adójegyzék

A föld hozadékképessége általában csak hosszabb időközökben szokott változni. Ezért adólajstromban vagy adójegyzékben (adókataszterben, eredetileg capitum registrumban) rögzíthetjük meg, melyen azután csak megfelelően hosszabb időközökben (30—50 évenként) eszközünk változtatásokat. Gyakrabban ezt már csak azért is nehezen tehetők, mert a földadójegyzékeknek összeállítása és felújításuk is igen terjedelmes munkálatokat szokott jelenteni. Az ilyen adójegyzék ugyanis az ország minden földjét magában foglalja. Azt minősége és művelési ágak szerint osztályozza. Ha ily alapon a föld értéke szerint állapítja meg a földadót, akkor értékjegyzéknek (értékkataszternek) nevezzük. Ha pedig egyenesen a földnek hosszabb időre mért átlagos hozadékára következtet és ahhoz képest veti ki a földadót, akkor hozadékjegyzéknek (hozadéki kataszternek) mondjuk. A jószágjegyzék vagy birtokjegyzék (jószágkataszter vagy birtokkataszter) az egy kézben levő birtokok, a telekjegyzék (parcellakataszter) ettől függetlenül, inkább földrajzilag megállapított földdarabok, a bérletjegyzék (bérleti kataszter) pedig az együvé tartozó földbérletek szerint tagolódik. Hogy helyesen melyik módszert választjuk inkább, az általában attól függ, hogy az egy kézben levő birtokok nagysága mennyire gyakran szokott változni és hogy a földbérletek mennyire vannak elterjedve. Ahol élénk a földnek adás-vételi forgalma, ott a telekjegyzék jobb megoldás, mint a birtokjegyzék. Ahol pedig sok a földbérlet, ott a bérletjegyzéknek is tekintélyes hasznát látjuk. A jó földadójegyzéknek és így a jó földadónak is mindenképen előfeltétele a megbízható jegyzéktérkép (kataszteri térkép) és a kiváló szakértelem alapján álló ér-

Érték- és
hozadék-
jegyzék

Birtok- és
telek-
jegyzék

Bérlet-
jegyzék

Jegyzék-
térkép

ték- vagy hozadéki becslés. A földadójegyzéknek egy-egy ^{Föld-könyvek} községre vonatkozó összes adatait földkönyvekben foglalhatjuk össze. A földnek adójegyzék szerinti megadóztatása a földadónak azonban csak egyik, bár leginkább elterjedt módja. Hosszú történeti fejlődése folyamán más, de kevésbbé használatos módjai is kifejlődtek. Hiszen a földadó egyik legrégibb adófajtánk.

Miként a föld, úgy az *épület*, a *ház* is ingatlan. Bérbeadásából hasonló bevételhez jutunk, mint a föld bérbeadásából. Ha pedig magunk használjuk, akkor is hasznunk van belőle. Noha ez a haszon nem hozadék, mégis a hozadékhoz hasonló adóforrásnak tekinthető. Az épület- és házadót tehát csak részben tekinthetjük valódi termelési vagy hozadéki adónak. Kivetési alapja a ház vagy a háztelek forgalmi vagy hozadéki értéke, a ház térfogata, ablakainak vagy ajtóinak száma, bérbeadott házaknál pedig a házbér összege lehet. Ehhez képest beszélünk háztelekadóról, házértékadóról, térfogati adóról, ablakadóról, ajtóadóról vagy házbéradóról. A házosztályadó a házakat egyszerre többféle szempont (terjedelmük, fekvésük, építési módjuk stb.) alapján osztályozza. Néha több házadófajtát párhuzamosan veszünk igénybe. Ezzel a rendszerrel szemben áll az egységes házadó rendszere. Alapjául leginkább a házbér kínálkozik. A bérbe nem ^{Egységes} adott házaknál pedig az az összeg, amelyet bérbeadásukért ^{házádo} valószínűleg el lehetne érni. A házadót többnyire nem jegyzékadóként (kataszter-adóként), hanem díjszabásadóként (ta- ^{A házádo} rifa-adóként) szoktuk kivetni. Ezt az a körülmény indokolja, ^{mint} hogy a házak állaga és értéke általában gyakrabban vá- ^{díjszabás-} ^{adó} tozik, mint a földé.

Rövidebb-hosszabb időre adott teljes vagy részleges ház- ^{Ház- és} ^{földadó-} ^{mentesség} *adómentességgel* jelentékeny lendületet adhatunk a házak építésének. A *földadómentességet* viszont inkább elemi csapások (árvíz, fagykár, jégverés stb.) enyhítésére szoktuk alkalmazni. A bérbeadott föld vagy épület adójának *áthárítása* általában könnyebb, mint azé az ingatlané, amelyet nem ^{A föld- és} ^{a házádo} ^{áthárítása} adunk bérbe. Utóbbi esetben is azonban a földadó áthárítása általában könnyebb, mint a házádoé. A föld termékeinek jelentékeny részét ugyanis a piacon értékesítjük. Így a föld hozadékához többé-kevésbbé közvetlenül áralakulási folyamat kapcsolódik. Igaz viszont, hogy a házbérek létrejöttét is

hasonló áralakulásnak tekinthetjük. Itt azonban a bérlő általában sikeresebben tud védekezni az áthárítással szemben.

321. §. Tőkeadó.

*Általános
tőkeadó*

*Különleges
tőkeadók*

*A tőkeadó
áthárítása*

A tőke hozadékát adóztatásunk nem szokta oly egységesen és gyakorta még oly közvetlenül sem megragadni, mint a természeti erő hozadékát. Ennek főoka az a gazdasági tény, hogy a tőke termelésünkben igen sokoldalúan, igen sokféle változatban vesz részt. Ha szigorúan vesszük, akkor tulajdonképpen már a házadót is a tőkeadók csoportjába kellene sorolnunk. Általános tőkeadóval, tőkehozadék- vagy tőkejáradékadóval, mely mindenfajta tőkehozadékot egyformán ragadna meg, éppen a szóbanforgó sokféleség okozta nehézségek miatt csak ritkábban találkozunk. Inkább a különleges tőkeadók rendszerét alkalmazzuk. Ezek értékpapíradó, tőkekamatadó, jelzálogi kamatok adója stb. címén, tehát különleges címeken adóztatják meg a tőkét. A tőkebefektetést képviselő értékpapírok legjobban szelvényadóval érhetők el. Egyéb tőkekövetelések adóját pedig a legcélszerűbben a kamatokat vagy a törlesztési összegeket kifizető hitelintézetekkel vagy közpénztárakkal vonathatjuk le. Ez főleg közületi kölcsönök kamatainál, életjáradékoknál, életbiztosítási kifizetéseknél stb. jön tekintetbe. Az adóteher igazságos elosztására való tekintettel általában jobb, ha a tőkeadót a hitelezővel és nem az adóssal fizettetjük. Utóbbinak ugyanis nem mindig van ereje és alkalma arra, hogy a tőkeadót a hitelezőre hárítsa át.

322. §. Munkaadó.

*A kereseti
adó mint
munkaadó*

A munkaadó is csak ritkábban szokott közvetlenül munkahozadékadó vagy munkabéradó alakjában megjelenni. A munkát is többnyire inkább a kereseti adók általánosabb csoportján belül adóztatjuk meg. Kereseti adóinkkal azután egyaránt ragadjuk meg a testi és a szellemi munkának mindenféle fajtáját, akár munkabért, akár fizetést, akár pedig tisztéletdíjat kapunk érte. Egyaránt idetartozik tehát mind az alkalmazottaknak, mind pedig a szabadkereseti pályán működőknek kereseti adója. Bármiképen vessük is ki

a munkaadót, fokozatosságára és a léthatáron aluli adóalapnak mentességére itt különös figyelmet kell fordítanunk.

323. §. A vállalkozói eszme adója.

A vállalkozói eszme hozadékanak megadóztatásánál kell *A vállalkozói eszme*
általában a leginkább közvetett módozatokhoz folyamod- *közvetett megadóztatása*
nunk. Rendszerint csak valamely más termelési tényezőnek, azaz a földnek, a tőkének vagy a munkának hozadékával együtt tudjuk megadóztatni, mert a gyakorlatban vele vagy velük karöltve szokott megjelenni. Válaszfalat itt pedig csak vajmi nehezen emelhetnénk. Amidőn mezőgazdasági, ipari és bányai vagy kereskedelmi üzemek, valamint hitelintézetek üzemi hozadékára vetünk ki kereseti adót vagy — amint egyes fajtaikat szintén nevezni szoktuk — iparadót, akkor vállalkozói nyereségükkel együtt egy kalap alatt mindjárt tulajdonosaiknak bennök alkalmazott munkáját, tőkéjét, sőt esetleg földjét is megadóztatjuk. Lényegében ugyanezt érjük el a társulati adóval, mely a különböző jogi alakba öltöztetett társas vállalatok nyereségét adóztatja meg. Aminthogy hasonló hatása van a szabadkereseti pályákon mutatkozó vállalkozói nyereségek előbb említett kereseti adójának is. A többszörös adóztatás szempontjaira itt tehát ügyelnünk kell. Azok az üzemi ismérvek, amelyeknek alapján a szóbanforgó adókat kivetjük, az üzemek terjedelme, üzleti forgalmuk, székhelyüknek vagy fogyasztó piacaiknak fekvése, munkásaiknak, alkalmazottaiknak száma, álló vagy forgótőkéjük nagysága stb. lehetnek. Ezen ismérvek alapján az üzemi hozadékat akár egy évre, akár pedig több év átlagaként számíthatjuk ki. Számításainkban többnyire az adóalanytól bevalott adatokra támaszkodunk. Az ilyen kereseti vagy iparadók tehát bevallás szerinti adók. Nem pedig becslés szerintiek, mint amilyen a földadó vagy a házadó. Az iparadót megfelelő osztályokba való csoportosítás alapján ipari osztályadóként is kivethetjük. Különleges alakja az iparadónak a régente sokat alkalmazott engedélyadó (pátensadó). Ide kell sorolnunk még az áruháznak, valamint a házaló- vagy vándorkereskedőknek és iparosoknak adóját is, melyet mai gazdaságpolitikánk korlátozó eszközként szokott használni.

A nyereség és a kamat együttes adói

Amidőn részvényeket, szövetkezetek, közkereseti és betéti társaságok üzletrészeit stb. adóztatjuk meg osztalék-, szelvény- vagy általános értékpapíradóval, akkor a vállalkozói *nyereségen* kívül egyuttal a vele kapcsolatos *tőkekamatot* is megterheljük. A kereskedelmi társaságok felügyelőbizottságainak jutalmazására kifizetett tiszteletdíjak adója (tantième-adó) alakilag ugyan munkaadó. Lényegileg azonban szintén inkább tőkekamatot és vállalkozói nyereséget érint.

Hozadéki adó és tiszta hozadék

Jövedelemeloszlási szempontból ugyan minden közterhet, tehát az adót is a termelési költségek egy részének tekinthetjük. A hozadéki adók kiszámításánál azonban mégis csak a többi termelési költségeknek figyelembevételével számítjuk ki a *tiszta hozadékot*. Ezt vesszük adóforrásnak. Ily szempontból történik nevezetesen a kereseti adóknak és az iparadóknak megállapítása. Mint a többi hozadéki adót, úgy őket is vagy *felosztásos* vagy pedig *százalékos* módon vehetjük ki. Ez azt jelenti, hogy vagy a belőlük elérni szándékoltt egész összeget állapítjuk meg előre és ezt osztjuk fel megfelelő kulcs alapján az egyes adóalanyokra; vagy pedig csupán a százalékos adókulcsot határozzuk meg eleve és ezt alkalmazzuk az egyes adóalapokra. Régente gyakran az előbbi módszert követtük. Manapság viszont az utóbbi áll erősen előtérben. Úgy látjuk ugyanis, hogy ez igazságosabb és jobban alkalmazkodik az egyéni esetek különbözőségéhez.

324. §. Forgalmi adók.

Szállítási adó és tulajdonképeni forgalmi adók

A *forgalmi adók* mintegy kiegészítik a szorosabb értelemben vett termelési vagy hozadéki adókat. Kétségtelenül utóbbiakhoz kell sorolnunk a szállítási adót, mert hiszen a szállítás még kereskedelmi tevékenység. A tulajdonképeni forgalmi adókat inkább a jogi értelemben vett forgalom eseteire vonatkoztathatjuk. Egyenként jöttek létre. Csak utólag foglaljuk őket forgalmi adókként egybe. Általában minden adás-vételi és hitelezési ügyletre kiterjednek. Lerovásuknak alakja igen különböző. Ehhez képest elnevezésük is. Gyakorta felületesen illetékeknek mondjuk őket. Szerződések, számlák, nyugták után válnak esedékesekké. A hitelforgalomban mint tőzsdei adókat, váltóadókat, részvénykibocsá-

A forgalmi adók válfajai

tási vagy általában értékpapírkibocsátási adókat, biztosítási ügyletek adóit, telekkönyvi bekebelezési vagy elsőbbségi nyilatkozási adókat, bérleti szerződési adókat stb. fizetjük őket. Az ingatlanok adás-vételi forgalmához kapcsoljuk az ingatlanátruházási adókat. Azokat az ingatlanokat pedig, amelyek kötött forgalmúak vagy egyébként már hosszabb ideje nem cseréltek gazdát, adóegyenérték fizetésére kötelezzük. Ez tehát lényegileg a forgalmi adó pótléka. Az ingók forgalmából többnyire az általános forgalmi adó révén igyekszünk közületi bevételhez jutni. Ez különösen akkor terhes, ha az ingót azon az úton, amelyen az őstermelésen, az ipari feldolgozáson és a kereskedelmi közvetítésen át a fogyasztóhoz jut, ismételten is megadóztatja. A többszörös adózás elkerülése kedvéért gyakorta az ily forgalomnak csupán egyetlen fokához vagy mozzanatához (fázisához) kötjük az adónak mint egységesített adóváltásnak (fázisadónak) fizetését. Ahol fényűzési forgalomról (elsőrendű szállók, éjjeli mulatóhelyek stb. forgalmáról) van szó, ott a forgalmi adó kulcsát is megfelelően emeljük. A forgalmi adók különböző fajtáit, gyakorta nem készpénzben, hanem bélyegben vagy azáltal röjtük le, hogy szerződésekhez, váltókhoz stb. szabott áru hivatalos őrlelapokat használunk. Különösen ilyenkor hívjuk a forgalmi adókat illetékeknek.

Minthogy a forgalmi adókat közvetlenül adás-vételi vagy hitelezési ügyletek kapcsán röjtük le, áthárításuk többnyire igen könnyen megtörténhetik. Általában sokkal könnyebben, mint a hozadéki adóké. Utóbbiaknak viszont fel-
 szívódására, azaz tőkésítésére nyílik tág lehetőség.

325. §. Jövedelmi adó.

A hozadéki és a forgalmi adók tárgyakat érintenek. A hozadék és a forgalom tárgyát adóztatjuk meg velük egészen függetlenül attól, hogy a tárgy kié. Ezért tárgyi adóknak mondjuk őket. Velük szemben a jövedelmi adóval személyi jövedelmeket adóztatunk meg, azaz személyeket jövedelmükre való tekintettel. Ily értelemben ez az adó tehát személyi adó. Személyi jellege főleg az általános jövedelmi adónak domborodik ki, melyet a személy jövedelmének egészére vetünk ki, bármely forrásokból is származzon az. A kü-

lönleges vagy részleges jövedelmi adó viszont, mely csak bizonyos forrásokból származó jövedelmeket ragad meg, erősen rokonértelmű és többé-kevésbé egybe is olvad a hozadéki adókkal.

*A tiszta
jövedelem
mint adó-
alap*

Az általános jövedelmi adó alapjául a *tiszta jövedelmet* vesszük. Egyrészt ügyelünk tehát arra, hogy a személynek valóban minden jövedelmére kiterjedjen. Másrészt azonban gondosan előírjuk, hogy a tiszta jövedelem kiszámításánál a nyers jövedelemből milyen levonásoknak, leszámításoknak van helye. Csak így kapjuk meg ugyanis a személy pénzösszegben megbecsült valóságos adózóképességének mértékét. A jövedelmi adó tételei aránylag csekélyebbek lehetnek, ha ezt az adónemet csupán a többi adó kiegészítőjének tekintjük. Tehát akkor, ha vele csak a többi adónemtől kellően meg nem adóztatott adóforrásokat kívánjuk elérni. A jövedelmi adónak jelentékeny előnyei újabban azonban inkább főadóként, egész adórendszerünk élére tőlják előre ezt az adónemet. Újabban — javarészt a hozadéki adókkal együtt —

*A jövedelmi
adó mint
főadó*

egész adórendszerünknek gerincévé válik. Tételeinek megszámlálásánál viszont ilyenkor szintén figyelembe kell még vennünk azt, hogy a személy egész jövedelme más adónemek címén mily mértékben visel már amúgy is közterheket. Ezen a síkon a jövedelem forrásai között tehát bizonyos különbségeket kell tennünk. Különösen nemzetközi vonatkozásban, tehát a külföldről származó jövedelmek tekintetében tanácsos itt megint a többszörös adóztatás szempontjaira figyelni. Ugyancsak a jövedelmi adónak egész adórendszerünkben elfoglalt helyétől függ, hogy mily színvonalon szabjuk meg a jövedelmeknek azt a léthatárát, amelyen alul adómentességet adunk.

*A jövedelmi
adó előnyei*

A jövedelmi adónak legfontosabb *előnye* a hozadéki adókkal szemben, hogy változékonyabb. Ezáltal jobban tud alkalmazkodni a közületi szükségleteknek, a közgazdasági helyzetnek és a magángazdaságok adózóképességének változásaihoz. Különösen ezen utóbbi vonatkozásban tudja az egyének személyes körülményeit (az eltartandó gyermekek, rokonok számát stb.) jól tekintetbe venni. További előnye, hogy általában kevésbé hárítható át, mint a termelési adók.

*A jövedelmi
adó hát-
rányai*

Hiszen adás-vételi folyamatokkal csak távolabbról kapcsolatos. *Hátránya* viszont, hogy adóalapja külső ismérvek segit-

ségével nehezebben állapítható meg, mint a tárgyi adóké. Ezért az adóbevallások gondos hatósági ellenőrzése és adóügyi büntető rendelkezéseink itt különösen fontosak.

Jogi személyek jövedelmét *társulati adóinkkal* igyekszünk megadóztatni. Nyilvánvaló azonban, hogy ez egyúttal hozadéki adó is.

A társulati adó mint jövedelmi adó

326. §. Vagyonadó.

Minthogy a vagyon főleg a tiszta jövedelemnek megta- karított részeiből áll elő, a vagyonadó a jövedelmi adónak édestestvére. Különösen áll ez a *rendes vagyonadóra*, amelyet évente rendszeresen vetünk ki és amely helyes értelmében csupán a jövedelmi adónak kiegészítője lehet. A vagyonból kell túlnyomólag megfizetnünk a forgalmi adókat és gyakorta még a hozadéki és a jövedelmi adókat is. Így ezeknek is részben oly hatásaik lehetnek, mint a rendes vagyonadónak. Az összefüggést jól látjuk az ú. n. legkisebb adók (adóminimumok) esetében, amelyeket olyan években szedhetünk, amelyekben egyes magángazdaságoknak semmiféle tiszta hozadékuk vagy jövedelmük nincsen.

Egészen más jellege van a *rendkívüli* vagy *egyszeri vagyonadónak*, amelyet vagyondézsmának is neveziünk. Hozzá- fűzhetjük, hogy míg a többi adófajtát inkább rendes adó- ként szedjük, addig a vagyonadót inkább csak ily rendkí- vüli adóként szoktuk alkalmazni. Háborús időkben, rend- kívülien nagy elemi csapások idején vagy különösen súlyos gazdasági válságokban fordulunk hozzá. Azért, mert ilyenkor a hirtelen megnövekedett közületi szükségletek kielégí- téséhez szükséges eszközöket más módon egyáltalában nem tudjuk már előteremteni. Az egyszeri vagyonadó lényege részleges vagyonelkobzás. Mértéke annál nagyobb lehet, mi- nél egyoldalubban hangsúlyozzuk a kiegyenlítő igazság el- vét. Néha természetben, különösen földben is behajthatjuk. Ilyenkor is különbséget szoktunk azonban tenni a vagyon- tárgyak különböző fajtái, termelési rendeltetésük és erede- tük között. Az általános vagyonadó a személy egész vagyo- nát nézi. A különös vagyonadó pedig csak egyes vagyon- részeit.

Rendkívüli vagy egyszeri vagyonadó

327. §. Értéknövekedési adó és nyeresényadó.

Lényegében különös vagyonadónak tekinthetjük az *értéknövekedési* adót is. Vele oly értéknövekedést adóztatunk meg, mely az adóalany javára többé-kevésbbé rajta kívül-
 álló körülmények kedvező egybehatása alapján következett be. Itt tehát az adóalany személyes hozzájárulásától független, azaz többé-kevésbbé meg nem érdemelt értéknövekedésről (unearned increment-ről) van szó, melynek egy részét a közület adó alakjában a maga számára veszi igénybe. Különleges igazolását ez gyakorta abban leli, hogy egyes értékeknek az adóalany javára való növekedése, javulása vagy javítása (betterment) kiadásokkal kapcsolatos közületi tevékenységek (útépítés, vasútépítés, csatornázás stb.) alapján következik be. Az értéknövekedés akár az adóalany tulajdonában lévő valamilyen ingó vagy ingatlan tárgyban, akár vagyonának egészében, akár pedig jövedelmében mutatkozhat. Ehhez képest tárgyi, alanyi vagy vagyoni, illetőleg jövedelmi értéknövekedési adóról beszélünk. A második csoportnak jellegzetes fajtája a hadinyereségadó. Mindhárom csoport egybefogásaként esetleg általános értéknövekedési adót is alkalmazhatunk. Ezt az egyes tekintetbejövő adónemek százalékos pótlékaiként szedhetjük be.

Az értéknövekedési adóhoz hasonlóan vagyonszaporulatot ragad meg a *nyeresényadó* is. Az adóalany részéről itt sem forog fenn különösebb érdem vagy fáradozás, hacsak a szerencsejátékokban elvállalt kockázatot nem tekintjük ilyennek. A nyeresényadót javarészt különböző forgalmi adók címén hajtjuk be.

328. §. Örökségi adó és ajándékozási adó.

A különös vagyonadóknak további fajtája az *örökségi* vagy *hagyatéki* adó. Amíg tételei aránylag alacsonyak, olybá vehető, mint a rendes vagyonadó, mely esetleg a jövedelemből is megfizethető. Magas adótételek esetén azonban inkább oly általános elbírálás alá esik, mint a rendkívüli vagyonadó. A részleges vagyonek Kobzás tényét itt csupán lélektani síkon enyhíti az a körülmény, hogy az örökség vagy hagyatéki címen való vagyonszaporulat az örökös, illetőleg hagyományos

javára különleges érdem nélkül szokott bekövetkezni. Más-ként fest azonban ez az összefüggés, ha a családi vagyonok szemszögéből nézzük. Ily szempontból indokolt, hogy az örökös annál kisebb adótételt fizessen, minél közelebbi ro-konságban állt az örökhagyóval. Azt is tekintetbe kell ven-nünk, hogy a különböző állagú örökségek különböző mér-tékben bírják el a készpénzben lerovandó adót. Nemcsak az adó tételét kell ehhez képest különböző magasságban meg-szabnunk, hanem esetleg természetben, javarészt ingatlan-ban is el kell fogadnunk az adó lerovását. Ha nem így járunk el, az adóforrások oktalan szétrombolásával végeredmény-ben a közületi háztartásnak is súlyos kárát okozhatjuk. Nem mindig használ ugyanis az, hogy az örökségi adót az örökség forgalmi értékének alapján vetjük ki. Hiszen előfordulhat, hogy az örökségnek jelentékeny részét egyenesen el kell kő-tyavetýélnünk, hogy a helytelenül megszabott örökségi adót kifizethessük.

Az örökségi adót egészen hasonló módon felépített aján-dékozási adóval célszerű kiegészítenünk. Ha ezt elmulaszt-juk, a közületi háztartás könnyen kijátszható: a vagyonok jelentékeny része örökhagyás helyett élők közötti ajándéko-zással fog gazdát cserélni.

Mind az örökségi, mind pedig az ajándékozási adó álta-lában kétségtelenül messzemenően hasonlít azokhoz a for-galmi adókhoz, amelyeket a visszterhes tulajdonátruházás-eleteire vetünk ki. Abban azonban erősen eltérnek tőlük, hogy gyakorlatilag úgyszólván átháríthatatlanok. Ilyenek egyébként a vagyonadók többi fajtái, nevezetesen az érték-növekedési és a nyereségyadók is. Hiszen egyikök sem szo-kott áralakulási folyamathoz kapcsolódni. Csupán a rendes vagyonadó tekinthető többé-kevésbé kivételnek: ha jöve-delmünkből fizetjük, akkor a jövedelmi adóhoz hasonló mér-tékben hárítható át. Az nem téveszthet meg bennünket, ha örökségi vagy ajándékozási illetékről hallunk. A közület itt közvetlen ellenszolgáltatást nem nyújt. Ezért lényegileg csakis adóról lehet szó.

Hasonlóképen nem illeték, hanem adó, közelebbről pe-dig különleges vagyonadó az ú. n. illetékegyenérték is. Ezt időnként az egyházi, egyéb testületi, társulati, egyesületi stb. vagyonokra vetjük ki, melyek adás-vétel, ajándékozás vagy

öröklés révén csak ritkán vagy egyáltalában nem cserélnek gazdát. Ily alapon holtkézi vagyonoknak is nevezzük őket. A rájuk kirótt illetékegyenérték tehát részben forgalmi adóknak, részben pedig ajándékozási és öröklési adóknak egyenértéke. Más szóval: az illetékegyenérték ezeknek az adóknak helyettesítésére és pótlására szolgál. Néha — helyesebben — adóegyenértéknek is nevezzük. Ily néven találkoztunk vele már fentebb, az ingatlanátruházási adóval kapcsolatosan.

529. §. *Fogyasztási adók.*

A fogyasztási adó mint mellékadó

Mai adórendszerünkben, melyek elsősorban jövedelmi és hozadéki adókra, mint főadókra épülnek fel, a *fogyasztási adókat*, amint fentebb is mondtuk, már csak inkább kisegítő- vagy mellékadóknak szoktuk tekinteni. Nagy számuknál fogva azonban a közületeknek általában még mindig igen tekintélyes bevételeket biztosítanak. Adóforrásuknak azt a vásárlóerőt látjuk, amely bizonyos fogyasztási vagy használati színvonalban jut kifejezésre. Ha inkább tartósabb használatot jelentő színvonalról van szó, akkor adóalanyainkat általános életmódadóval közvetlenül adóztathatjuk meg. Esetleg az életmódnak leginkább szembeötlő külső ismérvei szerint külön lakásadót vagy fényűzési adót vetünk ki. Aminthogy külön adóztathatjuk meg hasonló alapon bizonyos géperejű járműveknek, felvonóknak, drótnélküli felfevő készülékeknek (rádiókészülékeknek) stb. használatát vagy cselédek tartását. Mindezen adókat egyenes adókként, tehát éppúgy közvetlenül az adóalanyokkal fizettetjük, mint a többi eddig említett adófajtát. Ezért egyenes vagy *közvetlen* fogyasztási adóknak nevezzük őket.

Közvetlen fogyasztási adók

Közvetett fogyasztási adók

Velük szemben állnak a *közvetett* fogyasztási adók. Főleg az egyszeriben elfogyasztható vagy csak rövidebb és külsőleg nem nagyon szembeötlő használatot nyújtó árukra vetjük ki őket. Élelmiszerekre, italokra, dohányra és egyéb hasonló cikkekre. Így jön létre a lisztadó, a húsadó, a sóadó, a cukoradó, a különböző gyarmatárúk adója, a boradó, a söradó, a szeszadó, az ásványvízadó, az egyéb szénsavas vizek adója, a dohányadó, az ásványolajadó, a kőszénadó, a világító anyagok és erők adója, a gyógyszeradó, a szépítő-

szerek adója, a hírlapadó, a filmadó, a játékkártyaadó stb. Ezeket vagy a nyersanyagot előállító őstermelőre, vagy a gyártást végző iparosra, vagy a készgyártmányt forgalomba hozó kereskedőre, vagy pedig a szállítatóra szoktuk kivetni. Megfelelő értelemben nyersanyagadóról, gyártási adóról, készgyártmányadóról, illetőleg kapuadóról (akcizáról) szólunk. Azért kapuadóról, mert ez utóbbit községeknek, városoknak határán, régente kapujoknál szoktuk beszédni. Minden esetben eleve számítunk azonban ezeknek az adóknak át- és továbbhárításával. Úgy építjük meg őket, hogy adófizetőjük a fogyasztó legyen, hogy tehát végeredményben a fogyasztó viselje őket. Adópolitikánk szándéka szerint még akkor is megmaradnak ily közvetett fogyasztási adóknak, ha beszedésük bélyegek, általányok vagy pedig engedélyezési díjak alakjában történik. A közületesen szándékolt adóáthárítás általában a közvetett fogyasztási adóknál érvényesül leginkább.

Minden fogyasztási adó annál inkább szolgálja a ki- *A fogyasztási adók egyenlítő igazságát, minél inkább fényűzési és minél ke- társadalom- vésőbbé elsőrendű életszükségleti cikkekre vetjük ki. Ez leg- politikai fontosabb társadalompolitikai szempontjuk. Pénzügyi politi- pénzügyi és kai és gazdaságpolitikai szemszögből viszont elsősorban arra gazdaság- kell ügyelnünk, hogy adókulcsunk emelése ne csökkentse politikai túlságosan a fogyasztás terjedelmét. Az alacsonyabb adókulcs hatását melletti nagy fogyasztás előnyösebb szokott lenni, mint a magas adókulcs melletti csekély fogyasztás. Így van ez nevezetesen a tömegélvezeti cikkek fogyasztási adójánál is, melyben egyébként leginkább tudjuk összeegyeztetni szóbanforgó társadalompolitikai, pénzügyi és gazdaságpolitikai szempontjainkat. Több fogyasztási adónk a forgalmi adók és a közületesi egyedárúságok területére nyul át. Jelentékeny részüket régebben inkább közületesi haszonvételeknek tekintettük.*

350. §. Vámbevételek.

Amint fentebb láttuk, közületesi haszonvételekből fejlődtek ki jelenlegi *vámbevételeink* is. Manapság már nem *Gazdasági haszonvételeknek, hanem különleges közületesi bevételeknek és pénzügyi tekintjük őket. Minden mozzanatukban messzemenő köz- vámok gazdasági hatásaik vannak. Ezért a vámokat elsősorban a*

gazdaságpolitika eszközeiként szeretjük mérlegelni. Ily értelemben szólunk vámpolitikáról mint a gazdaságpolitikának egy részéről. Ily értelemben vizsgáltuk fentebb mi is a vámok alkalmazásának különböző változatait és hatásait. Van azonban vámok, amelyeket elsősorban a belőlük származó bevételek kedvéért vetünk ki. Pénzügyi vámoknak mondjuk őket. Velük szembeállítjuk a gazdasági vámokat, amelyekkel főleg gazdaságpolitikai céljaink vannak. Pénzügyi vámoknak leginkább azokat tekintjük, amelyeket a belföldön egyáltalában nem termelt áruk behozatala után szedünk. Ha azonban jobban megfigyeljük őket, akkor még ezeknek a vámoknak is aránylag közeli gazdasági hatásait látjuk meg. Először közvetlenül érintik a belföldi jövedelemeloszlást. A szóbanforgó cikkek belföldi árát ugyanis emelni alkalmasak. Másodszor közről befolyásolják azoknak a belföldi javaknak áralakulását, amelyek a szóbanforgó behozatali cikkek termelésben vagy fogyasztásban kiegészítik. Azokét is, amelyek többé-kevésbé helyettesíteni képesek őket. Harmadszor végül igen fontos szerephez juthatnak a nemzetközi kereskedelempolitikai tárgyalások és megállapodások terén. Általában ügyelnünk kell tehát arra, hogy a pénzügyi és gazdasági vámok szerinti megkülönböztetésnek túlnagy jelentőséget ne tulajdonítsunk.

*A pénzügyi
vámok
gazdasági
hatásai*

*Vámok,
forgalmi és
fogyasztási
adók*

Adóink közül a vámok különböző hatásaikban *forgalmi*, még inkább azonban *fogyasztási adóinkhoz* hasonlítanak. Hiszen a kapuadókat is néha belföldi vámoknak mondjuk. Az adókkal általában abban is egyeznek a vámok, hogy közjogi parancesszóval és közvetlen közületi ellenszolgáltatás nélkül szedjük be őket. Különleges jellegük csupán abból adódik, hogy mindig csak az ország határát átlépő áruk után fizetendő.

*Vám-
áthárítás*

Az olyan áruknak behozatali vámja, amelyeket a belföldön eladunk, általában ugyanolyan könnyen *hárítható át*, mint a közvetett fogyasztási adók. Sokkalta nehezebb viszont az olyan áruk után fizetett vám áthárítása, amelyeket nem adunk el. Itt két különböző eset lehetséges. Ha az árut behozatali szándékkal külföldön vásároljuk, akkor vámját a külföldi eladóra esetleg még átháríthatjuk. Ha azonban nem ily szándékkal vásárolt vagy másképen szerzett és megtartott tulajdontárgyunk után fizetünk behozatali vámot, ak-

kor áthárítása éppen olyan nehéz, mint azon egyéb közterheinké, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül áralakulási folyamathoz.

331. §. Közületi hitel és közületi kölcsön.

A közületeknek az egyének részéről beléjük vetett bizalom mértékéhez képest hitelük van. Hitelüket bevételszerzés céljából igénybe vehetik. Így jön létre a *közületi kölcsön* és a belőle származó közületi *adósság*. A kölcsönből eredő bevételért a közület — legalább szándéka szerint — teljes ellenszolgáltatást nyújt. Akkor, amikor a kölcsönt visszafizeti. Az ily bevételt tehát csak ideiglenes jellegűnek tekinthetjük. Hiszen a kölcsön visszafizetésekor megfelelő kiadási tétellel egyenlítődik ki. Alakját tekintve a közületi kölcsön többnyire magánjogi bevételforrás, melyet a hitelezőkkel való magánjogi szerződés alapján veszünk igénybe. Ha azonban közületi parancsszóval kényszerítjük ki a kölcsönt, azaz ha önkéntes kölcsön helyett kényszerkölcsönhöz folyamodunk, akkor eredménye is már inkább közjogi bevétellé válik.

332. §. A közületi kölcsönök termelékenység.

Közületi kölcsönt általában csak oly közületi szükségleteink céljára indokolt felvennünk, amelyeknek kielégítését részben vagy egészen a jövőre tervezzük. Minél távolabbi jövőre, annál hosszabb lejáratú lehet kölcsönünk. Mint minden más közületi bevételt, úgy a kölcsönbevételt is csak *termelőkeny* célra szabad felhasználnunk, azaz termelékenységünk emelésére. A kölcsönök termelékenysége pedig azt jelenti, hogy belőlük rangsoruk szempontjából tényleg fontos, azaz tényleg sürgős közületi szükségleteket elégítünk ki. Ha mármost ez a kielégítés csak a jövőben következik be, indokolt, hogy a neki megfelelő közterheket is a jövőben viseljük. Azokat a közterheket, amelyeket a kölcsönök visszafizetésének fedezetére kell kivetnünk. A visszafizetést és ezeket a közterheket oly arányban tanácsos a jövőre elosztanunk, amily arányban élvezzi a jövő a szóbanforgó közületi szükségletek kielégítését. Általában tehát közületi köl-

*Közületi
kölsön és
közérköls*

csönök felvétele csak a jövőre szánt közületi befektetések, beruházások vagy pedig oly egyéb közületi tevékenységek céljaira indokolt, amelyeknek gyümölcse megfelelő arányban a jövőben várható. Ilyen gyümölcsöket oly közületi tevékenységek is hozhatnak, amelyek rendkívüli természeti vagy társadalmi csapásokra, tehát árvizekre, háborúkra stb. való tekintettel válnak szükségessé. Csupán a jelenben felmerülő közületi szükségletek céljaira azonban mindenképen helytelen kölcsönt felvennünk. Ezeknek gyümölcsét a jelen élvezi, terheit pedig a jövő viseli. Esetleg a jövő nemzedék, mely a kölcsön termelékenységét a maga szempontjából talán már el sem ismerheti. Erkölsileg is silány az a közület vagy az a közületi hatalom, amely a maga élvezeteinek terhéért indokolatlanul a jövő nemzedékre hárítja.

333. §. A közületi kölcsönök felvétele.

*Üzemi,
pénzügyi
és igazga-
tási kölcsön*

Közületi kölcsöneinknek a jövőbe tekintő termelékenységétől függ elsősorban az, hogy mily alakban és mily feltételek mellett helyes őket *felvennünk*. Alakjuk szempontjából üzemi kölcsönökről akkor szólnunk, ha egyes közüzemek a maguk céljaira veszik fel őket. Velük szemben állnak a tulajdonképeni közületi háztartási kölcsönök. Ezek is megint vagy pénzügyi kölcsönök vagy pedig igazgatási kölcsönök lehetnek. Előbbieket a központi pénzügyi kormányzat, utóbbiakat a közigazgatás egyéb ágai veszik fel. A közaláírásos kölcsönöknél a közület közvetlenül a közönséget szólítja fel hitelezésre. Ennél a módszernél általában gyorsabb és biztosabb eredményű, de a fizetendő jutalékok révén egyúttal drágább is a bankárkölsön vagy bankkölsön, amelynél a közület hitelintézeteknek közvetítését veszi igénybe. A közület nyilvános versenyajánlat alapján vagy esetleg annak mellőzésével fordulhat hozzájuk. A hitelintézetek a közületi kölcsönök jegyzését vagy kötelezőleg, a saját számlájukra vagy pedig csak bizományban, a közület számlájára vehetik át. Utóbbi módon áll elő a bizományi kölcsön. Tőzsdei kölcsönökről viszont akkor beszélünk, ha a közület kölcsöneit akár közvetlenül, akár pedig hitelintézetek közvetítésével az értéktőzsdén igyekszik felvenni. Külföldi kölcsönhöz a közületek általában akkor szoktak fordulni, ha bel-

*Közaláírá-
sos és ban-
kárkölsön*

*Belföldi és
külföldi
kölsön*

földi kölcsönt csak sokkal kedvezőtlenebb feltételekkel vagy egyáltalában nem tudnának előteremteni. Külföldi adósságok ugyanis később súlyos teherként nehezedhetnek az ország fizetési mérlegére.

Kölcsönei felvételénél a közület a szenvedő rövid- és hosszúlejárátú hitelügyleteknek *legkülönbözőbb válfajait* igénybe veheti. Rövidlejárátú kölcsöneit leginkább folyószámlára, váltóra, a tulajdonában lévő nemesérceknek vagy értékpapíroknak elzálogosításával, valamint a kezelésében lévő tisztviselői és egyéb óvadékoknak, árvavagyonoknak és egyéb letéteknek ideiglenes felhasználásával szokta felvenni. Így jönnek létre folyószámla-, váltó-, kézizálog- (lombard-), óvadék-, illetőleg letétadósságai. Kincstári jegyeket és kincstári vagy pénztári utalványokat a közület akár rövidebb, akár pedig többéves, tehát hosszabb időre is kibocsáthat. Ugyancsak váltakozóan hosszú időre vehet fel kölcsönt a közület papírpénzkibocsátással is. Ez esetleg nem kellően fedezett vagy fedezetlen bankjegyek kibocsátásába burkolódzhat. Hosszúlejárátú kölcsönökhöz a közület különböző névre vagy bemutatóra szóló kötvényeinek kibocsátásával jut. Előbbieket nagyobb biztonság kedvéért a közületi kölcsönöknek bizonyos főkönyveibe is beírhatják, sőt az ily beírás még a kötvényt is feleslegessé teheti. Az óvadék- és letétadósságoknak, valamint a papírpénzadósságoknak rendszerint kényszerkölcsön jellegük van. Megfelelő közhangulati vagy jogi kényszer alkalmazásával burkolt vagy nyílt kényszerkölcsönként vehető fel azonban a többi említett kölcsönfajta javarésze is.

334. §. A közületi kölcsönök kamatozása.

Az óvadék- és letétadósságokért, a kincstári jegyek és a rövidebb lejárátú kincstári utalványok után, valamint bankjegy és papírpénzkölcsöneiért a közület nem szokott kamatot fizetni. A többi kölcsönfajtaért rendszerint kamatfizetésben szoktunk megállapodni. A megállapodásban szereplő névleges kamatláb csak akkor egyezik a tényleges kamatlábbal, ha a kölcsönt névértékével egyező árfolyamon bocsátjuk ki. Hosszúlejárátú kölcsönkötvényeknél azonban kelendőségük fokozása kedvéért a kibocsátási árfolyamot gyakorta a név-

A közületi kölcsönök névleges és tényleges kamatozása

érték alatt szabjuk meg. Ilyenkor a kölcsön tényleges kamatozása is megfelelően magasabb névleges kamatozásánál. Fordított értelmű hatása van itt annak, ha a kölcsönt névértékén felüli árfolyammal bocsátjuk ki. Ezt azonban már csak azért is ritkábban tesszük, mert nehezíti kölcsöneink elhelyezését. Helyette inkább még más kedvezményekkel is serkentjük a közönséget kölcsönkötvényeink átvételére. Ily kedvezményként a kölcsönkötvényeket adómenteseknek nyilváníthatjuk. Óvadékképeseknek jelenthetjük ki, lefoglalás és végrehajtás alól mentesíthetjük őket. Megigérhetjük, hogy értékálló pénzben vagy aranyban fogjuk visszafizetni. Egyéb hasonló eszközöket is szoktunk alkalmazni. Mind-ezen kedvezmények közvetve a kölcsön tényleges kamatozását emelik. Hogy pedig tényleges kamatozása mennyi legyen, az általában a kölcsönpiac keresleti és kínálati viszonyaitól függ. Az nem szokott célszerű lenni, hogy névleges kamatozását túlmagasan állapítsuk meg, mert ezzel a közületre túlnagy terheket róhatunk.

335. §. *A közületi kölcsönök átcserélése.*

Önkéntes és kényszer-átcserélés

Amidőn a kölcsönök piaci kínálata emelkedik és kamatjuk megfelelően csökken, akkor a közületek is arra törekcszenek, hogy korábbi magasabb kamatozású, tehát terhes kölcsöneiket alacsonyabb kamatozású, tehát kevésbbé terhes kölcsönökre cseréljék át. A kölcsönök ily átváltoztatása vagy *átcserélése* (konverziója) akként történik, hogy a közület új, alacsonyabb kamatozású kölcsönt bocsát ki. Új kölcsönkötvényeinek eladásából fizeti ki régi hitelezőit. Elsősorban azonban nekik ajánlja fel régi kötvényeik kicserélésére az új kötvényeket. Ez az önkéntes átcserélés. Annál sikerültebbnek tekintjük, minél nagyobb arányban hajlandók a régi kötvénytulajdonosok az átcserélésre. Kényszer-átcserélésről (kényszerkonverzióról) viszont akkor szólnunk, amidőn a közület egyoldalú elhatározással szállítja le kölcsöneinek kamatlábát. A kölcsönök elhelyezését könnyítő külön kedvezménynek tekintjük a közületnek oly ígértét, hogy kölcsönét egyáltalában nem vagy pedig csak bizonyos előre kikötött feltételek szerint fogja átcserélni. Amidőn eleve megállapodunk abban, hogy a kamatot bizonyos számú

Önműködő átcserélés

év múlva csökkenteni fogjuk, az önműködő átcserélés (automatikus konverzió) esetével állunk szemben. Az átcseréléshez hasonló hatása van a kölcsön első éveiben nyújtott esetleges pótkamat későbbi megszüntetésének is.

Részen kényszerátcserelésnek, részben pedig újabb kényszerkölcsön felvételének kell még két további eljárást is *Pótkölcsön* tekintenünk. Először azt, amidőn a közület önhatalmulag *nők* hosszabbítja meg kölcsöneinek lejáratát. Másodszor pedig azt, amidőn kamatleszállítással sújtja azon hitelezőit, akik kölcsönüket bizonyos arányban újabb kölcsönrel megtoldani nem hajlandók. Ez a pótkölcsönök felvételének, azaz a kölcsönök *öntözésének* (arrozálásának) esete. Függő kölcsönöknek (l. 336. §) szilárdabban megalapozott kölcsönökre való átcserélésével szokott kapcsolatos lenni és részben már önmagában is átcserélést jelent a közületi kölcsönök *egybe-* *A közületi* *sítése* (megszilárdítása, konszolidációja). Hozzá azért fojya- *kölcsönök* modhatunk, hogy többfajta — javarészt függő — korábbi *egyesítése* kölcsönünk helyett most már egyetlen, tervszerűbben megalapozott új kölcsönünk legyen, melynek kezelése egyszerűbb és olcsóbb. Az egységesített új kölcsönkötvényeknek (konzól-oknak) tőzsdei áralakulása is simábban és áttekinthetőbben szokott peregni.

336. §. A közületi kölcsönök visszafizetése.

Visszafizetésüknek különböző módjai szerint is a közületi kölcsönöket többféleképen osztályozhatjuk. Rövid lejáratra a közület mindenekelőtt függő adósságként vehet fel *Függő* kölcsönöket. Rendszerint ugyanazon költségvetési éven be- *adósságok* liül folyó bevételeiből szokta őket visszafizetni úgy, ahogy tudja. A függő kölcsönök az előbb említett rövidlejáratú közületi kölcsönök különböző alakjait ölthetik. A hosszulejáratú közületi kölcsönöket ezzel szemben előre többé-kevésbé jól megalapozott terv szerint szoktuk visszafizetni. *Törlesztéses* Előtérben itt a törlesztéses (amortizációs) kölcsönök állnak, *kölcsönök* amelyeknek visszafizetése kamataikkal egybekötött törlesztéses részletekben történik. Az így előálló részletfizetéseket járadékoknak tekinthetjük. Megfelelő értelemben járadék- *Járadék-* kölcsönökről szólhatunk. Korábban különösen az ekként fi- *kölcsönök* zetet életjáradékok voltak kedveltek. Néha a közület hitele-

*Sorsjegy-
kölcsonők*

*Kamatozó
és nem
kamatozó
nyeremény-
kölcsonők*

zői csoportokba tömörültek és a közülettel úgy állapodtak meg, hogy a csoport mint ilyen utolsó tagjának elhalálozásáig egyenlő magasságú életjáradékot kap. Az ilyfajta életjáradékot tontinának (Tonti bankár nevéről) nevezzük. Nyilvánvaló, hogy a csoportok továbbélő tagjai egyre nagyobb életjáradékhoz jutnak, mert elhalálozott társaik járadékait is egymásközt osztják fel. Újabban az életjáradék helyett inkább a meghatározott időn át fizetendő évi járadék alakját szoktuk választani. A sorsjegykölcsönnél sorshúzással megállapított sorrendben és időpontokban egy összegben történik az egyes kölcsönkötvények visszafizetése. Ha az ily sorsjegykölcsönök kamatait a szokásos kamatoknál alacsonyabban állapítjuk meg, akkor az ekként megmaradó összegből módunk nyílna arra, hogy a kötvények kisorsolásakor kisebb-nagyobb nyereményeket is adhassunk nekik. Ez a nyereménykölcson esete. A nyeremények annál nagyobbak lehetnek, minél kisebb kamatokat fizetünk. A legnagyobbak tehát a nem kamatozó sorsjegy- vagy nyereménykölcsonők nyereményei. Mindenfajta törlesztéses kölcsönt főleg azért szilárdíthatunk meg, hogy számára esetleg önálló jogi személynek tekintett külön törlesztési alapot vagy törlesztési pénztárt létesítsünk. Minél gyengébb valamely közület hitele, annál inkább jön tekintetbe az is, hogy adósságainak fedezésére egyes adóit vagy egyéb folyó bevételeit külön biztosítékul lekösse.

337. §. Állandósított közületi kölcsönök.

Vannak közületi kölcsönök, amelyeknek visszafizetésére a közület egyáltalában nem vállal kötelezettséget. Ehelyett a szokásosnál esetleg valamivel magasabb állandó kamatozást ígér értük. Belőlük származnak a közületnek *állandósított* adósságai. A hitelezők számára az állandó kamatjövedelem reménye előnyt jelenthet. A közület szempontjából pedig szintén előnyös lehet, ha nem köti magát eleve adott időben való visszafizetéshez. Később azonban átcserélés útján a visszafizetésre mindig sor kerülhet. A közület előnye itt éppen az szokott lenni, hogy az esetleges átcserélés feltételeit a számára legalkalmasabbnak látszó időpontban állapítja meg. A pénznek esetleges elértéktelenedése is sokat enyhíthet az ilyen közületi adósságok gondján.

*Az állandósított
kölcsonők
előnyei*

*Az állandósított
kölcsonők
átcserélése*

338. §. A közületi háztartás válságai.

A közületi háztartás válságba sodródik, ha hiányai mutatkoznak és ha hitele egyidejűleg kifogy. A válság különösen akkor súlyos, ha kellő eredményt már kényszerkölcsön felvételétől sem várhatunk. A közület ilyenkor adósságai-Nyílt és
nak és egyéb pénzügyi kötelezettségeinek nem tud többé palástolt
eleget tenni. Fizetéseképtelenségét pénzügyi bukásnak vagy államcsőd
államcsődnek mondjuk. Ezt a közület esetleg nyíltan is bevallja. Többször vagyunk tanúi azonban a burkolt államcsődnek, amelyet különféle többé-kevésbbé aggályos pénzügyi műveletekkel szokás palástolni. A pénzügyi bukásnak közvetlen oka mindig a viszonylagosan túlságos közületi költekezés. A háttérben elemi csapások, háborúk, forradalmak stb. állhatnak. Legveszélyesebb az szokott lenni, ha a költekezéshez szükséges eszközöket függő kölcsönök vagy pedig
kellően nem fedezett bankjegy-, illetőleg papírpénzkölcsönök útján igyekszünk előteremteni. A papírpénzgazdálkodás
dás pénzszaporításhoz, ez pedig többnyire a pénz elértéktelenedéséhez vezet. Ezért szoktak az államháztartás és a pénz
válságai együttjárni.

A rendezésnek (szanálásnak) első lépése a közületi háztartás egyensúlyának helyreállítása. A bevételek fokozásánál is fontosabb itt az elkerülhető közületi kiadások lefáradása. Ugyanakkor a pénz rendezését (valutastabilizációt, valutaszanálást) is végre kell hajtanunk. Enyhébb módja a pénz értékesítkéntése (devalvációja). Vele csupán a régi pénz névértékét szállítjuk le. Ily alapon esetleg mindjárt új pénzegységet vezetünk be és arra váltjuk át a régi pénzt. Ez a pénzújítás (valutareform). Sokkalta erősebb és fájdalmasabb rendezés az amelynél a pénzújítással kapcsolatosan a régi papírpénz elfogadásának teljes visszautasítását (repudiációját), tehát teljes elértéktelenedését mondjuk ki. A pénzrendezés csak akkor járhat sikerrel, ha vele a jövőbeli kártékony pénzszaporításnak is egyúttal gátját vetjük. Ezt főleg az egészséges bankjegykibocsátás szabályainak megrögzítésével és esetleg új jegybank létesítésével érhetjük el. Gyakorta célirányosnak mutatkozik, hogy a pénzrendezés első lépéseinek megkönnyítésére, nevezetesen új aranytartálék gyűjtésére stb. külföldi kölcsönt vegyünk igénybe.

339. §. Községi és törvényhatósági bevételek.

Községek és törvényhatóságok kölcsön-bevételei Mindaz, amit a közületi bevételekről mondtunk, első sorban az állam bevételeire vonatkozik. Szempontjaink megfelelő változtatásokkal azonban a *községek*, a *városok*, a *megyék* és egyéb kisebb közületek bevételeire is megállnak. Nevezetesen kölcsöneikre és pénzügyi válságaikra is. Utóbbiakban javarészt az állam van segítségükre. Rendszeres bevételeik általában három forrásból folyhatnak. Először az államtól kapott rendszeres segélyekből (dotációkból, szubvenciókból). Másodszor az államtól átengedett különböző rendszeres közületi bevételekből. Itt főleg hozadéki, kereseti és egyéb adóknak, út- és hídvámoknak, haszonvételeknek, valamint egyes illetékeknek átengedése áll előtérben. Harmadszor pedig oly pótagadókbaól folyhatnak a szóbanforgó bevételek, amelyeket állami felhatalmazás alapján egyes állami adók bizonyos arányában szedünk be. Ezen három bevételi forrás közül célszerűségi szempontok szerint hol az egyikre, hol a másakra támaszkodunk nagyobb nyomatékkaál. Hogy a községi és a törvényhatósági háztartásoknak az államháztartáshoz viszonyítva mekkora súlyuk van, az közületeink rangsorának összetételétől függ. Ez pedig, mint minden más közületi összefüggés, közületi céljainkon mulik. Sorukban itt is különösen gazdaságpolitikánk önálló és idegen eredetű céljainak fontossága domborodik ki.

KÜLÖNÖS RÉSZ: MAGYAR JÓLÉT.

HARMADIK KÖNYV.

ELSO FEJEZET:

A MAGYAR JÓLÉT ALAPKÉRDÉSEI.

I. Anyagi és szellemi jólétünk.

340. §. A társadalmi gazdaság általános és különös szempontjai. — 341. §. Magyar közületi gazdaság. — 342. §. Közületi gazdaságunk céljai és eszközei. — 343. §. A magyar jólét multja, jelene és jövője.

340. §. A társadalmi gazdaság általános és különös szempontjai.

Magyar jólét és magyar közületi gazdaság
Magyarországon ma, a XX. század második harmadának elején, valamivel több mint 90 ezer négyzetkilométernyi területen kerek számban 9 millió ember él. Nézzük mármost, hogy miképen él meg legjobban. Ez a *magyar jólét* kérdése. Tudjuk, hogy anyagi jólétünk számtalan vonatkozásban szorosan kapcsolódik egybe szellemi jólétünkkel. A kettőnek szétválasztása igen nehéz. Mégis megkíséreljük. Figyelmünket anyagi jólétünkre irányítjuk. Így kapjuk a magyar közületi gazdaság összefüggéseit. Szellemi jólétünk kérdéseit csakis ott és csakis annyiban érintjük, ahol és amennyiben anyagi jólétünk megvilágítása ezt elengedhetetlenné teszi.

Általános és elméleti kérdések
Eddig a társadalmi gazdaság *általános* szempontjait fejtegettük. Először azt vizsgáltuk, hogy miképen alakulnak a szabad gazdaság összefüggései, amelynek egyetlen szervező elve a korlátlan magántulajdon és amelyben csakis egyéni szükségletek, valamint egyéni értékek vannak. Azután bekapcsoltuk a közületi szükséglet és a közületi érték fogalmát, hogy ugyancsak általános szemszögből lássuk a közületi gazdaság összefüggéseit. A közületi gazdaság céljairól és eszközeiről csak általánosságban szoltunk. A nélkül, hogy valamely adott közület céljait és eszközeit különösen

vizsgáltuk volna. Szempontjaink általánosságuk mértékéhez képest eddig tehát elméletiek voltak. Most alkalmazzuk őket. A magyar társadalom gazdaságának gyakorlati esetére. En- *Különös és* nek *különös* szempontjait nézzük. Itt mindjárt a magyar *alkalmazott* közületi gazdaság összefüggései jönnek tekintetbe, mert a *szempontok* magyar közület adott jelenség. Szükségtelen, hogy vele kapcsolatosan még egyszer rendszeresen visszanyuljunk a szabad gazdaság vonatkozásaira is. Hiszen ezeknek alapján igyekeztünk a közületi gazdaságot általában megérteni. Azon utunknak iránya tehát, amely a társadalmi gazdaság általános szempontjaitól fokozatosan különös szempontjaihoz vezet, a következő: szabad gazdaság, közületi gazdaság, magyar jólét. Közvetve azonban már az eddigiekben is a magyar jólét megértésének célja vezetett bennünket. A szabad gazdaság és a közületi gazdaság jelenségeit ugyanis, amint már bevezetésünkben is jeleztük, azokban a vonatkozásaikban igyekeztünk feltárni, amelyekben a magyar jólét kérdéseit elsősorban érintik. Nem pedig azokban a viszonylataikban, amelyekben az osztrák, a német, az olasz, az orosz vagy az amerikai jólét számára válnak fontosakká. Ez a különbség igen lényeges. A szabad és a közületi gazdaságnak ugyanis már legáltalánosabb szempontjai más és más módon csoportosítandók a szerint, hogy végül mely különös közület gazdaságának magyarázatára óhajtjuk alkalmazni őket. Ennyiben már eddigi fejtegetéseink is a magyar jólét legáltalánosabb kérdéseinek megértését igyekeztek előkészíteni.

341. §. Magyar közületi gazdaság.

A magyar jólétnek mind anyagi, mind pedig szellemi előfeltételei mások, mint amilyenekkel egyéb közületek jólé- *Jólétünk* ténél találkozunk. Az anyagi feltételek különbözősége szem- *anyagi és* beötlő. A föld gazdagsága, az éghajlat, az emberanyag stb. *szellemi* játszanak itt döntő szerepet. A szellemi előfeltételek sajátos- *előfeltételei* ságai pedig különösen közületi céljaink rendszerében tükröződnek vissza. Ezeknek a sajátosságoknak gyökere végeredményben a különlegesen magyar metafizikai, erkölcsbölcséleti és társadalombölcséleti szemlélet, mely részben az anyagi feltételek korlátaival képest fejlődött ki. Egyaránt erősen

Magyar gazdaság-, társadalmi és pénzügyi politika

éreztetni hatásait a magyar közületi élet minden területén. Bennünket itt ebből a területről a magyar gazdaságpolitika, a magyar társadalmi politika és a magyar államháztartás, azaz a magyar pénzügyi politika jelenségei érdekelnek. Azért ezek, mert elsősorban bennök domborodnak ki a magyar anyagi jólét közületi vonatkozásai. Élükön a magyar közületi gazdaság céljainak szövevénye áll. Az ő függvényük nemcsak gazdaságpolitikánk eszközeinek alkalmazási módja, hanem társadalompolitikai és pénzügyi politikai kérdéseink megoldásának javarésze is. Ezeknek a kérdéseknek természetét is úgy ismerjük meg tehát legjobban, ha bevezetőben magyar közületi gazdaságunk és nevezetesen gazdaságpolitikánk céljait vizsgáljuk meg.

342. §. Közületi gazdaságunk céljai és eszközei.

Gazdaságstatisztikánk és közületi gazdaságunk

Magyarország anyagi gazdagságának áttekintésével gazdaságstatisztikánk foglalkozik. Feladata nevezetesen az idevágó tömegjelenségek számszerű fejtegetése. Gazdasági szemszögből ezek a tömegjelenségek, tehát a mezőgazdaságunkra, iparunkra, kereskedelmünkre és hiteléletünkre vonatkozó számszerű adatok csak annyiban érdekelhetnek itt bennünket, amennyiben közületi gazdaságunk, nevezetesen pedig gazdaságpolitikánk céljai és eszközei tőlük függenek. Szorosabban gazdaságpolitikai eszközeink kapcsolódnak hozzájuk: elsősorban tőlük függően alkalmazzuk gazdaságpolitikai támogató, korlátozó, tiltó és államosító rendszabályainkat. A magyar közgazda figyelme is főleg ezekre az eszközi vonatkozásokra szokott irányulni. Gyakorta nem veszi észre vagy pedig szemérmatosan elhallgatja, hogy a háttérben nagy súllyal állnak ott gazdaságpolitikai célkitűzésünk kérdései. Vajmi felületes álláspont az, amely egyszerűen világnézeti kérdéseknek nyilvánítja és ezzel máris kikapcsolja őket a gazdasági vizsgálódás köréből. Minden gazdasági bajunknak az ily magatartás egyik legártalmasabb kútforrása. Ha a magyar gazdaságpolitika eszközeit helyesen kívánjuk alkalmazni, akkor először a magyar gazdaságpolitika céljaival kell tisztába jönnünk. Idegen eredetű és önálló céljaival. Ha azonban idegen eredetű céljait nézzük, elkerülhetetlen, hogy közületi céljaink rangsorának a gazdaságpoli-

Eszközi szemléletünk

Célkérdéseink fontossága

itikai célok feletti fokai felé is ne vessünk legalább rövid pillantást. Más szóval: a magyar közületi gazdaság, különösen pedig a magyar gazdaságpolitika céljait csak akkor látjuk jól, ha hatalmi politikánk, művelődési politikánk és társadalmi politikánk kérdéseinek összefüggésében nézzük őket. A közgazda számára ez rögzös út. Mégis egyedül ez vezet ahhoz a látókörhöz, amelyre a magyar jólét helyes megértéséhez mulhatatlanul szükségünk van.

343. §. *A magyar jólét multja, jelene és jövője.*

Magyar jólétünk céljai és eszközei időben változnak. Gyakorlati szempontból elsősorban a jövő fejlődése érdekel *Időbeli* bennünket. Tudományos gondolatmenetben a jóslás azonban *változások* nem lehet feladatunk. Meg kell elégednünk azzal, hogy a mult fejlődéséből a jelen ismerjük meg. Hol szabjuk meg azonban a multnak és a jelennek határát? Ez általában fogas kérdés. *Jelenen* ily összefüggésben nyilvánvalóan nem érthetjük a jelen napot vagy hónapot, de még a jelen évet *Egy évtized* sem. Egynéhány évnek jelenéről lehet csak szó. Magyar jó- *mint a ma-* létünk fejlődésében önként kínálkozik itt az az időszak, *gyar jólét* amely a világháború okozta rázkódtatások első elsimulása- *jelene* val: állambáztartásunk és pénzünk rendezésével kezdődik. Magyar jólétünk jelenének ebből a szempontból az 1925-től 1935-ig terjedő évtizedet tekinthetjük. Különösen tanulságos, hogy ez az idő az évtizedes helyzetváltozásoknak egy teljes hullámát foglalja magában. Így meghatározott jelenünknek közületi gazdasági és különösen gazdaságpolitikai céljait viszont csak akkor tudjuk helyesen felfogni, ha a mult vetületében nézzük őket. Célrányos tehát előbb újabb fejlődésüknek szempontjait néznünk.

II. Közületi gazdaságunk céljainak fejlődése.

344. §. A magyar gazdaságpolitika idegen eredetű céljai. — 345. §. Felvilágosodás és regényesség a magyar közületi gazdaságban. — 346. §. A magyar közületi gazdálkodás szervei. — 347. §. Államfői hatalom és nemzeti akarat. — 348. §. Az államfői hatalom viszonylagos súlya. — 349. §. Rendi alkotmányunk és közületi szükségleteink. — 350. §. Népképviselő és népakarat. — 351. §. Magyar közületi szükségleteink és nemzetiségeink. — 352. §. Központi és helyi közületi szerveink. — 353. §. Osztrák közületi kapcsolataink. — 354. §. Idegen eredetű gazdasági tényezőink egybehatása. — 355. §. Közületi elhatározásaink üteme. — 356. §. Közületi céljaink megismerésének módszere. — 357. §. Külső hatalmi politikánk gazdasági hatásai. — 358. §. Szabadságharc és magyar gazdaság. — 359. §. Világháború és magyar gazdaság. — 360. §. Belső hatalmi politikánk gazdasági súlya. — 361. §. Közjogi küzdelmeink hátrányai. — 362. §. A negyvenes évek közületi szükségletei. — 363. §. Elnyomatás és magyar gazdaság. — 364. §. Az egyesült párturalom éveinek gazdaságpolitikája. — 365. §. Közjogi érdeklődésünk hanyatlása. — 366. §. Társadalmi politikánk gazdasági jelentősége. — 367. §. Nemesi kiváltságaink és gazdaságpolitikánk. — 368. §. Tőkegazdasági kibontakozásunk társadalmi háttere. — 369. §. Tanácsköztársaság és világ gazdasági válság. — 370. §. Művelődési politikánk gazdasági vonatkozásai. — 371. §. Magyar nyelv és magyar gazdaság. — 372. §. Nemzetiségeink a kiegyezési korszakban. — 373. §. Művelődési fölényünk és gazdasági fellendülésünk. — 374. §. Önálló gazdaságpolitikai céljaink. — 375. §. A napoleoni háborúk utáni szélső. — 376. §. Az ötvenes évek gazdasági teljesítményei. — 377. §. A szabadelvű párt gazdaságpolitikája. — 378. §. A fejlődés irányvonala. — 379. §. Közületi gazdálkodásunk mai célkitűzései.

344. §. *A magyar gazdaságpolitika idegen eredetű céljai.*

*Az idegen
eredetű cé-
lok szem-
lélete*

Újabb magyar közületi gazdaságunk mozgató erőit csak akkor tudjuk rendszeresen áttekinteni, ha elsősorban érvényre jutott *idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzéseink* szemszögéből nézzük őket. Ezeknek a gazdaságpolitikai célkitűzéseknek lényegéből következik, hogy a szerintük igazodó történeti szemlélet nem vezethet a közületi gazdaságnak és különösen a gazdaságpolitikának anyagiasságú történetéhez. Állandóan inkább a gazdaságpolitikának határmesgyén mozgunk csupán. Hiszen fejlődésének rugóit idegen területek összefüggéseiből igyekszünk megmagyarázni. Ez a helyzet érvényesül mindjárt a történeti határkö-

nek megállapításánál, melytől gondolatmenetünk síkján a legcélszerűbben számíthatjuk magyar közületi gazdaságunk újabb fejlődését. Itt következő történeti fejtegetéseinket magyar gazdaságpolitikánk céljai körül csoportosítjuk. Velük kapcsolatosan utóbb azután könnyű lesz majd már meglát-nunk magyar közületi gazdaságunk másik két részének, azaz magyar társadalmi politikánknak és magyar államháztartá-sunknak célkitűzéseit.

*Gazdaság-
politikai
céljaink
kidombo-
rítása*

345. §. Felvilágosodás és regényesség a magyar közületi gazdaságban.

Általában a *felvilágosodás* művelődési mozgalmából ke-
letkeztek és táplálkoztak azok az erők, melyek a korábbi
kötött gazdálkodás intézményeinek rovására a mult század
folyamán a gazdasági szabadelvűséget állították előtérbe.
Ez az általános érvényű tétel megáll Magyarországra vonat-
kozólag is: nálunk szintén a felvilágosodás áramlatának ha-
tásaként indul útjára a szabadabb gazdálkodás. A sok év-
százados gazdasági kötelékek uralmának hanyatlásával ily-
képen a magyar gazdaságpolitikában is új korszak kezdő-
dik. Jellegzetes azonban, hogy nálunk a felvilágosodástól a
gazdaságpolitikai szabadelvűséghez vezető út sokkal hosz-
szabb és tekervényesebb volt, mint a nyugati országok java-
részében. Franciaországban a szabadságnak a természetjog
és a természetbölcselet tanításaiból merített eszménye köz-
vetlenül nyúl át a gazdasági gondolkodásba. Hasonló kap-
csolattal találkozunk Angliában, ahol még a skót erkölcs-
bölcselet felvilágosult szempontjait is közvetlenül a szabad-
elvű gazdaságpolitika pillérjeiként alkalmazzák. Német-
országban a felvilágosodás gondolati szabadsága megközelí-
tően egyidejűleg szüremlik át a hatalompolitikai elgondolá-
sokba és a gazdaságpolitikába.

*A felvilá-
gosodás
gazdasági
vonatkozá-
sai*

Ezzel szemben Magyarországon a szerencsétlen Marti-
novics-féle mozgalom maradandóbb visszhang nélkül zajlott
le. A nyugatról átvett felvilágosodás erőteljesebb hajtásai-
ban oly későn érkezett el hozzánk, hogy itt már csak majd-
nem egyidejűleg futott be a német *regényesség* (romantika)
eszményeivel. Nálunk a két eredetileg ellentétes irányú
áramlatnak recsegve-ropogva bár, de sok vonatkozásban

*Regényes-
ség és
közületi
gazdálkodás*

egyesülnie kellett. Akkori közjogi és nemzetiségi helyzeteinkre való tekintettel ugyanis csak így tudtak termékenyítőleg hatni. Ezért kellett nálunk a felvilágosodás erőinek a művelődési szabadság és önállóság súlyos és hosszantartó küzdelmeibe bocsátkozniok, mielőtt a gazdaságpolitikában érvényesülhettek volna. Ez az oka egyúttal annak, hogy ha a felvilágosodás jegyében járó magyar gazdaságpolitika kezdeteit választjuk kiindulópontul, elegendő a múlt század elejéig visszatekintenünk.

346. §. *A közületi gazdálkodás szervei.*

*Kormány-
tervezetek
és hatalmi
mérlegelés*

A közületi gazdálkodás céljainak megismerését, amint már korábban is hangsúlyoztuk, több nehézség gátolja. Legsúlyosabbjaik sorába tartozik az a tény, hogy az alapjukul szolgáló közületi szükségletek tartalmára és sürgősségi fokára is csak a *közületi szervek* külsőleg hatékony intézkedéseiből következtethetünk. Közvetlenül azonban általában nem ismerhetjük meg őket. Közhírré tett kormánytervezetek (kormányprogrammok), többséggel rendelkező politikai pártok nyilvánosan közzétett szándékai, uralkodóknak célkitűzéseket tartalmazó kiáltványai alakilag itt ugyan kivételeknek tekinthetők. Köztudomású azonban, hogy ezeket is tartalmilag elsősorban a hatalmi mérlegelés szempontjai szokták vezérelni. Jobb tehát, ha megvárjuk a közületi szervek tetteit, tényleges intézkedéseit és inkább csak azoknak alapján igyekszünk a mögöttük rejlő célkitűzéseket megismerni. De melyek azok a közületi szervek, amelyeknek működése ily értelemben mérvadónak fog bizonyulni? Erre a kérdésre még azon állami közületek vonatkozásában is nehéz megfelelnünk, amelyeket szigorúan alkotmányos és erőskezü központi hatalom irányít. Súlyosan bonyolódik azonban kérdésünk, ha alkalmazását oly közjogi ingadozások között fejlődő közületre kíséreljük meg, mint amilyen a múlt század eleje óta Magyarország volt.

*A mérvadó
közületi
szervek
kérdése*

347. §. *Államfői hatalom és nemzeti akarat.*

Mindenekelőtt arra kell tekintettel lennünk, hogy az országgyűlés akaratára támaszkodó közületi kormányzati szervek fölött és mellett nálunk az erős *államfői hatalom* áll,

melynek önálló célkitűzései gazdaságpolitikánkat is időnként *A nemzet-*
döntő súllyal irányítják. A nemzet mérvadó közvéle-*gazdasági*
ménye már a múlt század első évtizedeiben hangsúlyozni *termelékeny-*
kezd, hogy a nemzeti művelődés eszményei tartós sikerrel *ség esz-*
csak jól megépített és lehetőleg a maga lábán járó nemzet-*méinek*
gazdaság alapján valósíthatók meg. Azok a nyugati eredetű *térfoglalása*
és főleg az északamerikai szabadságharccal kapcsolatosan
kirobbant gazdasági gondolatok, amelyekre később a nem-
zetgazdasági termelékenység német tanítása felépült, akko-
riban már nálunk is lassanként előtérbe kerültek. Az ural-
kodóháznak azonban más érdekei voltak. A jelen történeti
távlatából látjuk, hogy a bécsi udvar abban az időben már
jól átértette a magyar anyagi életszínvonal emelésének *Az ural-*
szükségét is és hogy királyaink általában fejlett erkölcsi ér-*kodóház*
zékkel, főleg pedig közismert kötelességtudásukkal — a *gazdasági*
maguk elképzelése szerint — az ország gazdasági boldogulá-*törekvései*
sát keresték. Az ő gazdaságpolitikai célkitűzéseik azonban
egy nagyobb közületi egység hatalmi, művelődési és társa-
dalmi egybekovácsolására irányultak. Így szükségszerűen
szembekerültek a nemzeti önállóságot hangoztató magyar
közületi célokkal. Ha egyedül általános anyagi életszínvona-
lunk szemszögéből néznők a kérdést, és ha megoldására a
termelési fölények elméletét alkalmaznók, a bécsi udvar
törekvései magyar tekintetben is messzemenően igazolhatók
lennének. Legújabb nemzetgazdasági fejleményeink ugyan-
csak csábítanak bennünket az ily értékelésre. Ezzel mégis
igen súlyos hibába esnénk. A gazdaságpolitikai célkitűzés
idegen eredetű elemei ugyanis az oly közületi értékelésnek,
mely a valóság alapján áll és nemcsak mintegy légius tér-
ben kísérletezik, lényeges alapjai. Ha kikapcsolni igyekez-
nénk őket belőle, egész gondolatmenetünk tévútra jutna.

Ausztriával való közjogi kapcsolataink felbomlásával a *Önálló*
helyzet természetesen egyszeriben megváltozott. Az *önálló* *magyar*
magyar államfői hatalmat közvetlen érdek nem fűzheti *államfői*
többé a korábbi inkább egyoldalú magyarországi termelési *hatalom és*
rendhez, mely egy nagyobb gazdasági szervezetbe való be- *a közületi*
illeszkedésnek volt függvénye. Gazdaságpolitikai célkitűzé-
sei ilyképen egybevágunk a nemzeti közület törekvéseivel.

348. §. Az államfői hatalom viszonylagos súlya.

Az az arány, amelyben az uralkodói hatalom célkitűzéseit különálló forrásként kell itt tekintetbe vennünk, mindenkor ennek a hatalomnak *gyakorlati súlyán*, alkotmányos korlátaival mulik. A XIX. századnak a kiegyezésig terjedő történetében több oly időszakkal találkozunk, melyben a király és a tőle kinevezett közületi szervek az országgyűlés, tehát a nemzeti akarat meghallgatása nélkül, gyakorlatilag korlátlan hatalommal kormányozták az országot. Ilyenkor a gazdaságpolitika célkitűzéseinek forrása is jóformán kizárólag a bécsi udvarban keresendő. Más fejlődési szakaszokban, amelyek részben a kiegyezés utáni időre is kiterjednek, a királyi célkitűzések aránylag szintén messzemenő befolyást tudtak gyakorolni az alkotmányos magyar törvényhozás és közigazgatás elhatározásaira. Végül gazdasági fejlődésüknek több oly állomására is rámutathatunk, melyeken az uralkodóház — főleg ausztriai vagy távolabbi külföldi érdekeire való tekintettel — kénytelen engedékenyebbé válni a nemzet törekvéseivel szemben. Az említett arány mindig ezeknek a hatalmi eltolódásoknak megfelelően alakul. A királyi hatalomban azonban mindvégig jelentős gazdaságpolitikai tényezők rejlenek. A nemzeti közület célkitűzései ezen a síkon már csak a megcsonkított Magyarországon tudnak döntő súllyal előtérbe nyomulni.

A korlátlan
hatalmi
törekvések
gazdasági
vonatkozásai

Külföldi
érdekek
hatásai

349. §. Rendi alkotmányunk és közületi szükségleteink.

Nem szabad abba a feltevésbe ringatnunk magunkat, hogy ha kikapcsoljuk az uralkodói külön célkitűzéseket, a nemzet alkotmányos közületi szerveinek elhatározásaiban közületi szükségleteink minden további nélkül közvetlenül tárnak elénk. Ezt még mai fejlett népképviselési alkotmányunkra vonatkozólag sem állíthatnók. Annál nagyobbat tévednénk, ha a mult század első felének közületi viszonyait akarnók ily szemszögből megítélni. *Rendi alkotmányunk* idején az ország egész népességének csak aránylag csekély töredéke bírt törvényhozási képviselési joggal. Ilyképen közületi szerveink, amelyek ezen jog alapján jöttek létre,

Rendi alkotmány és
nemzeti
közvélemény

működésükben általában csak a népesség megfelelően esekély töredékének gazdaságpolitikai állásfoglalását juttatták kifejezésre. Igaz ugyan, hogy akkoriban még a kiváltságos rendek lélekszámuknál sokszorta nagyobb arányban részesedtek a nemzeti erőben és a nemzeti közvélemény létrehozatalában. Hiszen a nemzet egészét közjogi értelemben *Jobbágysá-* *gunk gazda-* *sági érdekei* *me*gének egyes rétegei már gazdaságilag is közületi öntudatra kezdtek ébredni. Érdekeik, főleg művelődéspolitikai és társadalompolitikai vonatkozásban, távolról sem voltak azonosak a kiváltságos rendek célkitűzéseivel. Az ország egész népességének közületi szükségletei tehát a rendi alkotmány közületi szerveinek intézkedéseiben csak részben tükröződhettek vissza.

350. §. Népképviselőlet és népakarat.

A szavazati jognak *népképviselőleti* alkotmányunkkal és mai törvényhatósági rendszerünkkel kapcsolatos kiterjesztése fontos haladást jelent ezen a téren. Most már a mezőgazdasági termelő osztálynak alsóbb rétegei és nevezetesen a nagy lendülettel kibontakozó új magyar tőkegazdaság iparának, valamint kereskedelmének szervező munkásai is szóhoz jutnak. Ha azonban megfontoljuk választási rendszerünknek egyes alaki fogyatékosait és azokat a közületi életünk felszíne alatt működő csoportképző erőket, amelyek általában még legújabb közjogi fejlődésünk korszakában is szabadon befolyásolják, sőt irányítják a választási közhangulatot, meg kell állapítanunk, hogy közületi szerveink intézkedései népességünk egészének közületi szükségleteivel általában még ma is csak töredékesen vághatnak egybe. Ennek a tökéletlenségnek különböző árnyalatait megtaláljuk egyébként még a legfejlettebb népképviselőletű nyugati országokban is. Hasonlóképen nem különleges hazai jellegű az a hibaforrás sem, mely a népképviselőleti közületi szerveknek megbízatásuk után változó gazdaságpolitikai állásfoglalásából fakad. A közületi érték és a közületi hatalom közötti vonatkozások általános fejtegetésénél szintén nyomatékka utaltunk már erre a szempontra. Bizonyos határok között elvégre is elkerülhetetlen, hogy a törvényhozás tag-

jai és a közigazgatás, valamint az igazságszolgáltatás tisztviselői megválasztásuk, illetve kineveztetésük után ne térhessenek el azon korábbi közületi felfogásuktól, amelynek megbízatásukat köszönhetik. Ily alapon a tényleges közületi szükségletek és a mindenkori közületi szervek gazdaságpolitikai intézkedései között bizonyos mértékben még akkor is hiányozhat az összhang, ha a szóbanforgó szervek megbízóikkal szemben teljes jóhiszeműséggel járnak el. Az újabb fejlődés viharos fordulópontjain azonban még ez a jóhiszeműség sem forgott fenn minden esetben. Hibaforrásunk itt annál bővebb.

351. §. Magyar közületi szükségleteink és nemzetiségeink.

*Nemzetisé-
geink szám-
aránya*

*Nemzetisé-
geink gaz-
dasági tö-
rekvései*

Részben hasonló szemszögből kell megítélnünk a magyarság és a *nemzetiségeink* közötti ellentétek újabb fejlődését is. Tudjuk, hogy a múlt század elején, Erdély beszámításával, az ország lakosságának több mint fele nem magyar anyanyelvű volt. Ez az arány csak lassú fokozatokban tolódott el a magyarság javára annyira, hogy a világháború előtt valamelyes önálló (abszolút) többséget tudott már felmutatni. Amint azonban a magyarság nagyobb nyomatékkal kezdte hangsúlyozni gazdasági függetlenségének eszményét, a nemzetiségek részéről legott visszahatás jelentkezett. Horvátjaink és szerbjeink, tótjaink és ruténjeink, oláhjaink és németjeink különböző árnyalatokban és erővel bár, de időnként valamennyien inkább a Habsburg-birodalom nagyobb gazdasági szervezetébe való közvetlen betagozódásuk mellett foglaltak állást. Ezzel bizonyos mértékben magukévá tették az uralkodóháznak a magyar nemzetétől eltérő gazdaságpolitikai célkitűzéseit. Emellett már a Trianont megelőző évszázadnak csaknem egész folyamán súlyosan esett latba a magyarországi délszlávoknak Szerbiával való kacérkodása, oláhjainknak Romániához való közeledése és tótságunk egy részének a csehekkel való közületi egyesülési törekvése. Nemzetiségeinket ezekben a vonatkozásokban is oly hatalmai, művelődési és társadalmi szándékok vezették, amelyek javarészt szöges ellentétben álltak a megfelelő magyar célkitűzésekkel.

352. §. Központi és helyi közületi szerveink.

Igaz ugyan, hogy Magyarországon mindig voltak oly helyi jellegű közületi szervek, amelyeknek magatartásából nemzetiségeinknek külön gazdaságpolitikai törekvései időnként világosan kitűntek. Ezeket mindenütt gondosan mérlegelnünk kell, ha az ország egészének közületi szükségleteit vizsgáljuk. Ha azonban eltekintünk a kiegyezés utáni horvát országgyűléstől és közigazgatástól, a régebben különálló Erdély és a Határőrvidék kormányzatától, valamint a bécsi udvar önálló intézkedéseitől, akkor megállapíthatjuk, hogy a nemzetiségek legfontosabb gazdaságpolitikai létkérdéseit javarészt az ország fővárosában székelő hatóságok döntötték el. Vitatható, hogy ezek a hatóságok mily mértékben viselték szívükön a nemzetiségi gazdasági érdekeket. Annyi azonban bizonyos, hogy elhatározásaikban a nemzetiségi közületi akarat nem mindig és nem mindenben jutott teljes kifejezésre. Vitatható továbbá, hogy a nemzetiségeknek a magyar Szent Korona alatt gazdaságilag is jobb sorsuk volt. Nem kevésbbé bizonyos azonban, hogy gazdaságpolitikai célkitűzéseik az ország központi közületi szerveinek működésében nem mindig és nem mindenben tükröződnek híven vissza. Itt tehát újabb hibaforrással kell számolnunk, ha tekintetünket jelen gondolatmenetünkben mindenekelőtt az ország központi közületi szerveinek gazdaságpolitikai intézkedéseire irányítjuk.

Fővárosi közületi szerveink súlya

Nemzetiségeink gazdasági sorsa

353. §. Osztrák közületi kapcsolataink.

Hasonló síkon kell röviden rámutatnunk még az uralkodóház örökös tartományaival való közvetlen közjogi kapcsolatainkra is. Ezekben viszont a magyar nemzeti közületi szükségletei nem tudtak szabadon kibontakozni, noha főleg nemzetközi hatalmi vonatkozásban igen fontos gazdaságpolitikai érdekeinket érintették. Világosan tűnnek ki az ellentétek nemcsak a közös vámterület és a közös jegybank körül lepergett küzdelmeinkből, hanem nevezetesen a közös országgyűlési küldöttségek (delegációk) tárgyalásainak bonyolult szövevényéből is. Ezekből a tárgyalásokból pedig sorozatosan születtek meg oly gazdaságpolitikai célok, amelyek

Magyar és osztrák közületi gazdaság

Közös gazdasági ügyeink

irányt szabtak a magyarországi termelékenység tartalmának és amelyeknek ilyképen a magyar közületi szükségletek fejlődésének megítélésénél megfelelően nagy jelentőségük van.

354. §. Idegen eredetű gazdasági tényezőink egybehátása.

Amint látjuk, korántsem egyszerű kérdés mindazon közületi szervek gyakorlati intézkedéseinek megfigyelése, amelyek a magyar gazdaságpolitika céljainak szempontjából fontosak. Az *idegen eredetű tényezőknek* tarka sokfélesége merül fel az uralkodó és a nép, a nemzet és a nemzetiségek, a vezető és a vezetett társadalmi rétegek hatalompolitikai, művelődéspolitikai és társadalompolitikai elhatározásai körül. Ezek gazdaságpolitikai célkitűzéseinknek mindmennyi idegen eredetű forrásaivá válnak. Azok a viták és sokszor tekervényeseknek látszó megfontolások, valamint azok a hagyományosan nehézkes elintézési módozatok, amelyekkel törvényhozási és közigazgatási szerveink gazdaságpolitikánkat kezelik, az észszerűség síkján ugyan részben alkalmatlanoknak tűnhetnek fel. Az élő gyakorlat azonban megmutatja, hogy a gazdaságpolitikai tényezők említett sokféleségének szüksége van ezekre a tekervényes utakra, mert csak rajtuk tudják egymást kiegyensúlyozni és kölcsönösen megtermékenyíteni. Valamennyi érintett tényező befolyásainak közös eredőjeként alakult ki újabb fejlődésében a magyar gazdaságpolitika is. Amidőn tehát ennek a fejlődésnek mélyebb rugóit kutatjuk, a szorosabb értelemben vett gazdasági életen kívül álló társadalmi összefüggések széles területét kell áttekintenünk.

355. §. Közületi elhatározásaink üteme.

De ha mégoly gondos és széles körültekintéssel mérlegeljük is a szóbanforgó tényezők sokféleségét, kutató vizsgálódásaink előtt további igen jelentős akadály tornyosul. Arra a helyenként és korszakonként különböző időbeli elterésre, azaz *késedelemre* (lag-re) célzunk, mely a közületi szükségletek tényleges keletkezése és a nekik megfelelő közületi intézkedések foganatosítása között fel szokott merülni. Általános érveléseink során tüzetesebben is szoltunk róla.

A *lassú* fejlődés korszakában nyilvánvalóan nagy lesz a szóbanforgó időbeli eltérés, míg *gyorsan* pergő közületi események idején, forradalmak, államcsínyek napjaiban igen csekélyre zsugorodhat össze. Megfelelően csekély lesz itt a belőle jelen gondolatmenetünk számára fakadó hibaforrás is. A szabadelvűségnek a felvilágosodásból és a nemzetieségnek a regényességből táplálkozó közületi szükségletei nálunk a múlt század huszas, harmincas és korai negyvenes éveiben a rendi nemzet körében már fokozatosan előtérbe kerültek. Az országgyűlés és a kormányzat azonban gyakorlati intézkedéseivel vajmi lassan kullogott csak utánuk. A szabadságért való forrongásnak 48-as és 49-es eseményei azután úgyszólván napok alatt érlelték tettekké nemcsak a már évtizedek óta hangoztatott nemzeti követelményeket, hanem a még csak tegnap megszületett merész lendületű és nagy horderejű közületi szükségleteket is. Azután megint lassú tépelődés és óvatos tapogatódzások évei következtek. Szellemünk bizonyos mértékben túlnyúlt a kiegyezésen és bizonyos mértékben a szabadelvű tőkegazdaság jegyében járó félévszázados gazdaságpolitikánknak is ütemet szabott. Még manapság is ezt az ütemet igyekszünk a jogfolytonosság kidomborításával megtartani, hogy ellensúlyozzuk vele a világháborútól és az összeomlástól szabadjukra bocsátott hevesebb indulatokat. A mindenkori ütemet állandóan kiigazító kulcsként (korrektívumként) kell használnunk, hogy az időbeli eltérésekből származó hibákat ezen a síkon legalább megközelítően kiküszöbölhessük.

356. §. Közületi céljaink megismerésének módszere.

Hogy idevágó módszeres megjegyzéseinket kiegészítsük, röviden utalnunk kell még azokra a *statisztikai eljárásokra* is, amelyeknek segítségével közületi, nevezetesen pedig gazdaságpolitikai céljaink újabb fejlődése számszerűen, pontosabban megvilágítható. Mindenekelőtt behatóan kell vizsgálnunk állami, törvényhatósági és községi kiadásaink szám-*A tekintetbejövő statisztikai eljárások* szerű alakulását azoknak az eltolódásoknak hangsúlyozásával, amelyek a kiadások rendeltetésének egyes főbb csoportjai között fokozatosan bekövetkeztek. Ezen az úton megállapíthatjuk, hogy egyes közületi szükségleteink a viszony-

lagos fontosságnak mindenkor körülbelül mily fokát érték el. A kiadásokkal párhuzamosan a megfelelő közületi bevételeket is hasonló szempontból kell vizsgálgatnunk. Hiszen a közterhek mindenkori megoszlásából is következtethetünk bizonyos mértékben arra a viszonylagos erőre, amellyel az egyes közületi szükségletek maguknak érvényt tudnak szerezni. Fentebb érintett hibaforrásainkat a lehetőséghez képest úgy küszöbölhetjük ki, hogy számszerűen is mérlegeljünk azt az arányt, amelyben a lakosság közhangulata tényleg fedi a pénzügyi politikát irányító közületi szervek állásfoglalását. Vizsgálunk kell tehát, hogy a múlt század első felében a kiváltságos rendek vajjon hányad részét tették az ország mindenkori egész lakosságának és hogy a későbbi népképviselői alkotmány korában a felnőtt lakosságnak mindenkor vajjon hányad része rendelkezett cselekvő (aktív) választójoggal. Szemügyre kell továbbá vennünk, hogy a törvényhozásban uralkodó pártok számbeli többsége mindenkor mily arányú volt. Aminthogy célszerű a magyarság és a nemzetiségek közötti arány eltolódásait is számon tartanunk.

*Következtetések
hozzávetőleges
jellege*

Igaz ugyan, hogy mindezen statisztikai eszközökkel, ha még oly tökéletesen építjük is ki őket, legfeljebb csak egyes pontokon és csak *hozzávetőlegesen* közelíthetjük meg tárgyunkat. Következtetéseink számára azonban ezen az úton szükség esetén mégis valamelyes számszerű alapot teremthetünk. A jelen gondolatmenetben viszont következetesen mellőzzük az ilyfajta számszerűséget. Azért, hogy annál jobban összpontosíthassuk figyelmünket a legáltalánosabb minőségi összefüggésekre, amelyek itt súlyosabban esnek latba. A számszerű fejtegetés szempontjait inkább ennek a könyvnek későbbi fejezeteiben fogjuk csak kidomborítani. Azonban erre ott is csupán a legszűkebb keretek között vállalkozhatunk. Minden részletesebb számszerű boncolgatást a gazdaságstatisztika területére kell utalnunk.

357. §. Külső hatalmi politikánk gazdasági hatásai.

Ha mármost röviden végigtekintünk gazdaságpolitikánk fejlődésén a múlt század eleje óta, azt látjuk, hogy idegen eredetű célkitűzések benne is időnként a legerősebben *külső*

hatalmi politikánk nyomása alatt domborodnak ki. Külön-
 böző fokú külső veszélyek azonban nálunk is különböző
 mértékben hajtották a gazdaságpolitikát külső hatalmi cél-
 kitűzések uralma alá. Ebből a szempontból mindenekelőtt
 világosan különböznek főleg az uralkodóházat érdeklő
 (dinasztikus) háborúink azoktól a külső ellenséggel vívott
 fegyveres küzdelmeinktől, amelyeket a nemzet többé-ke-
 vésbbé a magáénak vallott. Az előbbieket általában csak köz-
 vetve és csekélyebb erővel ragadták magukhoz gazdaságpo-
 litikánk irányítását. A napoleoni háborúkban való részese-
 désiünknek töredéke ugyan az ország területén zajlott le. A
 határainkon kívül viselt francia hadjáratok is sok magyar
 vérbe és közvetlen anyagi áldozatba kerültek. Erősebben
 érintették azonban az uralkodóház egyéb országait. Magyar-
 ország ugyanis elsősorban hadtápterület volt. A bécsi irányí-
 tás részben helyesen értette át ennek nagy jelentőségét. Nem
 csekély mértékben innen indult el utjára a múlt század ele-
 jén gabonaárainknak tekintélyes emelkedése, mely legerő-
 sebb oszlopá volt akkori anyagi jólétünknek és mozgatója
 búzával bevetett területünk növekedésének. Részben ha-
 sonló hatások mutatkoztak a század derekán vívott olasz
 háborúk és a Poroszországgal való fegyveres küzdelem nyo-
 mán is. Az ország anyagi erőinek a gazdaságpolitika önálló
 céljaitól való elvonása ezekben az esetekben csak rövid át-
 menet volt. Fontos eredménye volt azonban a balsikerű ha-
 dakozásoknak, hogy az uralkodóház most már végleg kisko-
 rult Olaszországból, valamint Németországból és hogy en-
 nek következtében még nagyobb hangsúllyal igyekezett leg-
 alább a magyar gazdasági érdekeket Bécshez láncolni. A ki-
 egyezés gazdaságpolitikai része főleg ennek a törekvésnek
 visszhangja. A központi gazdaságpolitikai irányítás most már
 szívesen látta, hogy a bécsi tőke fokozott mértékben keres-
 sen elhelyezkedést Magyarországon, nevezetesen pedig a ma-
 gyar hitel- és közlekedésügy terén. De az akkori gazdasági
 fellendülésben egyelőre mezőgazdaságunk is részesedett. A
 huszas évek óta hanyatló gabonaáraknak a század közepe-
 táján bekövetkezett újbóli emelkedése ugyanis indokoltan
 hozható összefüggésbe a szóbanforgó külső hatalmi erőfeszí-
 tésekkel.

Az uralkodóházat és a nemzetet érdeklő külső vállalkozások

A napoleoni háborúk és magyar gabonaáraink

A múlt század derekának olasz, valamint porosz háborúi és a magyar tőke-gazdaság

358. §. Szabadságharc és a magyar gazdaság.

Szabadságharc
közületi átalakulásunk

Egészen más jellegű és erejű célokat adott gazdaságpolitikánknak a 48—49-es *szabadságharc*, melyre az akkori magyar államot javarészt szintén külső ellenségek támadása kényszerítette. A lökésszerű közületi átalakulás termelésünk egész rendjében számos hosszabb lejáratra szóló, nagyjelentőségű elvi újításhoz vezetett. A tényleges megvalósításig akkor azonban jóformán egyikük sem juthatott el. Azért nem, mert a nemzetnek minden anyagi erejét a honvédség előteremtésére és felszerelésére kellett fordítania. A szabadságharc magyar közület gazdaságpolitikájának ilyenképpen csak egyetlen gyakorlatilag érvényes célja volt: minden rendelkezésre álló gazdasági eszközzel elősegíteni a fegyverek sikerét. Ezen a síkon tehát Kossuthnak lendületes pénz-, ipar- és kereskedelempolitikai intézkedései jól igazolhatók.

359. §. Világháború és magyar gazdaság.

Világháború és tervgazdaság

Hasonlóképpen egyirányúak voltak a magyar gazdaságpolitika idegen eredetű célkitűzései a *világháború* négy esztendeje alatt. A hadi győzelemre való törekvés szolgálatában jött létre a tervgazdaságnak korábban soha nem látott hatalmas szervezete. Nyomására még a legszélsőbb gazdasági szabadelvűség hangjai is évekre elnémultak. Ausztriával való közületi kapcsolatunk a gazdaságpolitikai egybefogás szempontjából általában dicsőséges utolsó fejezettel zárult le, mert messzemenő önmegtartóztatással áldoztuk fel anyagi erőnket a közösnek látszó külső hatalmi célnak. Változást közületi célkitűzéseink terén a fegyverszünet utáni egy-két esztendő is csak annyiban hozott, hogy a megcsónkított országnak most részben más külső veszélyekkel szemben kellett gazdaságpolitikai szempontból is minden erejével küzdenie. Az októberi összeomlás utáni első hónapokban közületi gazdaságpolitikánkat főleg a leszereléshez szükséges gazdasági eszközök előteremtése töltötte ki. Majd a tanácsköztársaság külső hadakozásai és a bukása körüli belső harcok következtek. Végül pedig a nyugatmagyarországi felkelés követelte meg a maga anyagi áldozatait. Közben csak fokozatosan csökkent a külső hatalmi politikára irányuló közületi szük-

Leszerelés és tanácsköztársaság

ségletek sürgőssége. Más gazdaságpolitikai célok csak megfelelően fokozatos ütemben tudtak előtérbe nyomulni. A külső hatalmi politikához tartoznak azonban nagyrészt még azok az erőfeszítéseink is, melyekkel önálló magyar külügyi szervezetünket berendeztük. Hasonló szempontok szerint ítélandó meg Magyarországnak a közös külügyi terhekben való korábbi részesedése. Ez gazdaságpolitikánkra leginkább a kiegyezés utáni években gyakorolt befolyást.

360. S. Belső hatalmi politikánk gazdasági súlya.

A külső hatalmi politika megfontolásai aránylag kisebb súllyal gazdaságpolitikai céljaink újabb fejlődésének egyéb korszakaiban is nyilvánvalóan jelen vannak. Hiszen a külbiz-
 tonsági, azaz a katonai szempont minden mezőgazdasági és iparfejlesztési, közlekedésügyi és egyéb gazdaságpolitikai intézkedés háttérében kisebb-nagyobb szerepet szokott játszani. Tudjuk, hogy minden fejlett társadalom gazdaságpolitikájának célkitűzései között kisebb-nagyobb jelentőséggel állandóan ott szerepel valamennyi közületi szükséglete. Különbséget az egyes közületek között ezen a síkon inkább csak annyiban tehetünk, hogy egyikök-másikok tartósan vagy legalább huzamosan hajlik ennek vagy amannak a közületi szükségletcsoportnak fokozott és egyoldalu hangsúlyozására. Magyarországon újabb történetében jellegzetes vonásként ily értelemben a *belső hatalmi politika* egyes szempontjainak szentelt túlságos figyelem emelkedik ki. Amidőn uton-utífélen mondjuk, sőt részben büszkélkedünk is vele, hogy politikai érdeklődéssel megáldott jogásznemzet vagyunk, arra a rendkívülien nagy fontosságra célzunk, amelyet közjogi kérdések körül csoportosuló belső hatalmpolitikai vitáknak, küzdelmeknek tulajdonítani szoktunk. Pedig ebben a tényezőben az újabb fejlődésnek nagy magyar csapása rejlik. Ha ez az egyoldalúság nem nehezedne reánk, nemcsak anyagi termelésünk állhatna ma lényegesen magasabb színvonalon, hanem egész közületi kibontakozásunk gyorsabb ütemben haladhatott volna a maga útján.

361. S. Közjogi küzdelmeink gazdasági hátrányai.

Nem tartozhat ide annak kifejtése, hogy közületi érdeklődésünknek ezt az irányát mennyiben a XVIII. századtól

*Nemesi
előjogaink
védelmezése*

vettük még át *terhes örökségként*. Az sem, hogy a rendi kor-
szakban uralkodó rétegeink miért látták az ország legsúlyo-
sabb érdekét nemesi előjogaiknak a bécsi udvar ellen irányí-
tott közjogi védelmezésében. Nem kutatjuk végül, hogy ez
a harc mily származékos tehetetlenségi nyomatékkal vedlett át
azután a kiegyezés közjogi alapelveinek egészen a világhá-
borúig tartó elkeseredetten következetes fűrészelésévé. Annyi
azonban bizonyos, hogy főleg a nemzet legjobb erőinek köz-
jogi élű küzdelmekben való felőrlődése okozta, egészen a leg-
újabb időkig, termelésünk fejlődésének vontatott ütemét és
gyakorta hátrányos egyoldalúságát. A múlt század első felé-
ben ezért engedték, hogy az osztrák ipar és kereskedelem
egész gazdálkodásunkat igájába hajtsa. Ezért támogattuk
csak oly lassan mezőgazdaságunk belterjességének fokozá-
sát. Ezért maradtunk el később is a fejlett tőkegazdaság szá-
mos egyéb intézményének meghonosításában. A közjogi cél-
kitűzések tartalmilag is csaknem épen ilyen nagy befolyást
gyakoroltak gazdaságpolitikánkra a világháború előtti év-
század egész folyamán. Előbb az úrbériség közjogi intéz-
ményéhez, a jobbágy munkához való csökönös ragaszkodás
terelte termelésünket egyoldaluan mezőgazdasági irányba.
Később pedig az osztrák gazdasági kapcsolataink ellen köz-
jogi megfontolások függvényeként folytatott állandó táma-
dásaink akadályozták meg abban, hogy ezt a hagyományos
egyoldalúságot legalább teljes egészében a magunk előnyére
használhassuk ki. A belső hatalmi politika ily értelemben
tehát idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzéseink sorában
mindvégig erősen kidomborodott. Fejlődésünknek azon egy-
néhány szakasza, melyet itt külön kiemelünk, csupán ab-
ban különbözik a többitől, hogy ennek az állandó összefüggé-
snek átmenetileg feltűnő kiéleződését jelzi.

*Ausztriával
vívott
közjogi
harcaink*

362. §. *A negyvenes évek közületi szükségletei.*

*A szabad-
ságharc
előtti
közjogi
sérelemlaink*

Ily kiéleződést hozott a múlt század *negyvenes éveinek
második fele*: jóléti és hatalmi érdekeink zivataros kavargá-
sának korszaka. Megelőző, évtizedekig tartó tervezgetések
és küzdelmek eredményeként a mezőgazdasági és ipari ter-
melésünket guzsba kötő társadalmi intézmények eltörlése és
Széchenyi nagyszabású közlekedésügyi tervezetének az or-

szágyűlés elé való terjesztése mintegy érett gyümölcsként hullott közületi fejlődésünk ölébe. Közjogi sérelmeink megtorlása azonban már az 1847—48. évi országgyűlés elején erősebb közületi szükségletnek bizonyult. Az elkeseredett hangulat, amelyet főispánoknak megyei biztosokkal (adminisztrátorokkal) való helyettesítése kiváltott, a törvényhozás és a közigazgatás újjáteremtése (reformja) felé terelte a nemzet figyelmét. Olajat jelentettek azután ennek a mozgalomnak tüzeire azok a forradalmak, amelyek 1848 elején Európa különböző országaiban kitörték. Most már csak Kossuthnak közjogi követelésektől tüzes szónoklatai uralkodtak a közvéleményen. A 48-as és a 49-es alkotmányoknak gazdaságpolitikai elemei ilyképen egészen a belső ha- *Szabadság-* hatalmi átalakulás jegyében járnak. A szabadságharcban vi- *harci alkot-* szont, amint fentebb már utaltunk rá, átmenetileg a külső *mányaink* veszélyek elleni védekezés vált minden gazdaságpolitikainak nevezhető közületi tevékenységünk vezérlő céljává. A belső hatalmi viszonyok szilárdítása csak Világos után került megint egyelőre gazdaságpolitikai törekvéseinknek is az élére.

363. §. Elnyomtatás és magyar gazdaság.

Az *önkényuralom* (abszolútizmus) első évtizede a közületi érdeklődés általános hanyatlásának jegyében pergett le. *Az önkény- uralom gazdaság- politikája* A bécsi kormányzat központosító közigazgatási kísérletezései, amint később még látni fogjuk, a fáradt nemzet gazdasági fejlődésének sem tudtak erősebb lendületet adni. Megint határozottabb vonalakat a kibontakozás csak az októberi leirattól (diplomától) kezdve kap. A hatvanas évek azután ismét új szakaszt jelentenek gazdaságpolitikánk célkitűzéseinek alakulásában. Ezt a szakaszt kiemelkedő hangsúllyal megint a belső hatalmi politika követelményei irányítják. A határozati és a felirati párt közötti vita, mely a rövidéletű 1861. évi országgyűlés munkájának előterében állt, csak látszólag maradt meddő. Az ott kiforrott közületi szempontok Schmerling uralmának idején is lázas tevékenységben tartották a közvéleményt. Ennek vezető egyéniségei akkoriban építgettek fel egymásközt érintkezésükben, a bécsi udvarral való tárgyalásaikban és hírlapi cikkeikben a kiegyezés köz-

*Kiegyezés
és magyar
tőkegazda-
ságunk*

jogi alapelveit. Élénk bizonyossága a belső hatalmi érdekek akkori átütő erejének, hogy a külkereskedelem, a vám- és a pénzügy, valamint a közös államadósságok nagy horderejű kérdéseit még az 1867 : XII. törvénycikk is teljesen alárendeli a kettős (dualisztikus) hatalmi *kiegyezés* közjogi elveinek. A honvédség felállítása, a horvát kiegyezés körüli küzdelmek, az új törvényhozás és közigazgatás berendezésének első zökkenői közületi szükségleteinket rövid időre továbbra is hasonló rangsorban tartották. A belső hatalmi egyensúly helyreállítását az az ugrásszerű fellendülés jelzi, amelyet a zsenye magyar tőkegazdaság termelő intézményei a következő években mutattak és amelyet azután csak az 1873. évi nemzetközi gazdasági válság tudott átmenetileg megakasztani.

364. §. Az egyesült párturalom éveinek gazdaságpolitikája.

*Egyesült
párturalom
és gazdasági
erőtlenség*

Erősen kidomborodott még belső hatalmi célkitűzéseink gazdaságpolitikai jelentősége az *egyesült párturalom* (koalíció) éveiben is. Abból a zűrzavarból, amely a szabadelvű pártnak 1905-ben bekövetkezett bukása után a függetlenségi párt, az alkotmánypárt és a néppárt uralomrajutásának eredménye volt, vezető közületi követelésként csak a 48-as közjogi alapra való visszatérés, a választójogi újítás és az amúgy is forrongó nemzetiségek jogainak korlátozása hallatszott ki. A hatalmi felbuzdulásnak, amelyből a megyéknek a darabont kormánnyal szemben tanúsított ellenállása táplálkozott, kifelé egyenes függvénye volt a boszniai hódításért (annexióért) való lelkesedés. Az új század elején mezőgazdasági termelésünk feleslegeit részben a tengerentúli verseny és a feszült európai nemzetközi kereskedelmi hangulat nyomása alatt, részben pedig a 67-es gazdasági kapcsolatok fokozatos fejlesztése következtében már majdnem a maguk egészében az osztrák piacon kellett és lehetett csak elhelyeznünk. Az egyesült párturalom gazdaságpolitikájának támogatásával azonban éppen ekkor indul meg elsősorban az osztrák ipar ellen irányuló tulipánmozgalmunk. Benne csupán közjogi önállósági törekvéseink hű visszhangját halljuk. A közös kiadásokban való részesedésünk hanyadának (kvó-

tájának) újabb 2 %-os emelését viszont különösebb ellenál-
lás nélkül vállaltuk el. Az állandó belső hatalmi forrongás-
ban még a Wekerle-kormánynak is csak a mezőgazdasági
cselédttörvény és a kötelező munkásbiztosítás megalkotására
jutott ideje és ereje. Gazdaságpolitikai célkitűzéseink síkján *A munka-*
változást most már az sem igen jelentett, hogy Tisza István *párt*
1910-ben létrehozta a kormányképes munkapártot: a bénító *létrejöttle*
(obstrukciós) országgyűlési harcok továbbra is, egészen a vi-
lágháború kitöréséig, főleg közjogi viták árnyékában dúltak.

365. §. Közjogi érdeklődésünk hanyatlása.

Az akkori közjogi küzdelmeknek általában alacsony
szívnvona azonban közvéleményünket a pártpolitikai ver- *Belső*
sengésből erősen kiábrándította. Erre vezethető vissza az az *hatalmi*
aránylag síma belső hatalmi kibontakozás is, mely a tanács- *kibontako-*
köztársaság utáni *Csonkamagyarország* közjogi és közigaz- *zásunk*
gatási viszonyait jellemezte. Gazdaságpolitikánk irányítását *a békekötés*
most tehát már egyéb idegen eredetű célok vehették át. *után*

366. §. Társadalmi politikánk gazdasági jelentősége.

A közületnek helyesen felfogott hatalmi politikája és
helyesen felfogott *jóléti politikája* között hosszabb lejáratra
tartalmi eltérések nem lehetségesek. Hiszen fentebb részle-
teiben is kifejtettük, hogy minden jóhiszemű hatalmi poli-
tika végeredményben csak azon közületi szervek tevékeny-
ségének intézményes biztosítására irányulhat, melyeknek
célja a közülethez tartozó egyének szellemi és anyagi jólétének *Jóléti*
lehető emelése. Annál szembeötlőbb, hogy újabb magyar *és hatalmi*
fejlődésünkben a közjogi élű hatalmi törekvések és a társa- *politikánk*
dalompolitikai célkitűzések között korántsem állapítható *ellentétei*
meg mindig gyakorlati összhang. Hogy miért nem, annak
okát főleg a közületi életünkben uralkodó rétegeknek ha-
gyományosan egyénies (individualisztikus) és eszményies
(idealisztikus, heroisztikus) irányú társadalmi gondolkodás-
módjában kell keresnünk. Ennek felületi lecsapódása egy-
részt a magyar úrhatnámság, másrészt pedig az anyagias
életszemlélet egyes összefüggéseivel szemben tanúsított nem-
törődömség. Igaz ugyan, hogy ebből a forrásból társadalmi

Társadalom-életünknek értékes vonásai is táplálkoznak. Oly vonások, politikai melyek különösen a nálunk megforduló vagy velünk egyéb- fejlődésünk ként összeköttetésbe jutó külföldiek felsőbb rétegeinek ro- akadályai konszenzenvét szokták megragadni. Igaz továbbá, hogy az ily rokonszenz mai nemzetközi helyzetünkben fontos ütőkártya. Szorosan kapcsolatos ellentételként ott áll azonban a tartozik rovatban a pártpolitikai hatalomért való küzdelemnek silány öncélúsága és az a lassúság, amellyel társadalompolitikai intézményeink hosszú időn át fejlődtek. Ezen a ponton már a külföldiek értékelése sem oly kedvező. Komoly külföldiekre gondolunk itt, akik nálunk nem csupán a saját társadalmi életükből régóta kipusztult kezdetleges (patriarchalis) és regényes (romantikus) állapotokat keresik.

567. §. Nemesi kiváltságaink és gazdaságpolitikánk.

Urbériség és jobbágy-és jobbágy-ság Aki a mult század első felében a magyar közületre a nemzetközi haladás akkori mértékét alkalmazta, annak legnagyobb bajunkat nemcsak társadalmi, hanem termelési tekintetben is *úrbéri* intézményünkben és a *nemesek* adómentességében kellett látnia. Már a huszas és harmincas évektől kezdve nyilvánvaló volt, hogy annak a jobbágyinak kényszermunkája (robotja), akit egyéb úrbéri szolgáltatás és azonkívül még az adóviselés terhének javarésze is nyomott, mindennemű belterjesebb termelési célra alkalmatlan. Innen credt a korszerű társadalmi és gazdasági szemlélet közötti szoros kapcsolat. Egyes főurak és egyes megyék elszigetelten ugyan már korábban is tettek megfelelő újító lépéseket. Az egész nemzet közvéleménye azonban csak az 1843—44. évi országgyűlés idején terelődött a nagy társadalmi újítás irányába. Jogerős döntésre pedig a közteherviselés megállapítása és a jobbágyok gazdasági felszabadítása tudvalevőleg csak az 1848: VIII. és IX. törvénycikkekben jutott. A gyakorlati végrehajtás oroszlánrészét azután már csak az önkényuralom kapta kezébe, mely ebben a vonatkozásban magáévá tette a 48-as újításokat. Gazdaságpolitikánk legégetőbb kérdései így akkoriban több éven át társadalompolitikai célkitűzések jegyében nyertek megoldást. Fentebb láttuk viszont, hogy egyidejűleg hatalmi megfontolásoknak is döntő gazdaságpolitikai jelentőségük volt. Ez a körülmény

*Közteher-
viselés
és jobbágy-
felszaba-
dítás*

és a pesti ifjúságnak gyökeres egyenlőséget követelő megmozdulása teszi érthetőbbé egyúttal az akkori egyenlőségi nekibuzdulást. Nevezetesen azt a nagylelkűséget is, mellyel a kiváltságos rendek országgyűlése 1848 március 18.-án, mindössze egynéhány órai tárgyalás alapján, ki tudta mondani a jobbágyok intézményes gazdasági szabadságát, az ellenszolgáltatás megállapítását pedig a jövőre bízta.

368. §. *Tőkegazdasági kibontakozásunk társadalmi háttere.*

Évtizedekig tartott persze, amíg a korábbi hadköteles úrbéreseknak (kontraktualistáknak) és zselléreknek kérdése a kisebb földesúri tartozások, a szőlők és faizás vitái stb. gyakorlatilag elintéződtek, amíg a volt jobbágyok javarésze gazdaságilag tényleg többé-kevésbé szabad létalaphoz jutott és amíg párhuzamos fejlődéssel lassanként ipari munkásaink és kereskedelmi alkalmazottaink is megfelelő társadalompolitikai védelemben részesülhettek. Ezek az eredmények nálunk nagyjából már a fokozatos haladást hirdető újabb német társadalompolitikai áramlat hatásának tudhatók be. Fokozatosságuk révén gazdaságpolitikánk irányítására is aránylag csak enyhe befolyást gyakoroltak. Gyorsabb ütemű társadalmi politika akkor valószínűleg gátolta volna már termelésünk *tőkegazdasági kibontakozását.* Innen van, hogy bár társadalompolitikai törekvéseink a szabadelvű pártunk csaknem négy évtizedig tartó egész uralma folyamán viszonylag fontosak voltak, gazdaságpolitikánk idegen eredetű célkitűzéseinek sorában általában mégsem tudtak túlsúlyra jutni.

369. §. *Tanácsköztársaság és világgazdasági válság.*

Ilyenmű túlsúlyt a társadalmi politika szempontjai legújabb gazdaságpolitikai fejlődésünkben csak akkor tudtak maguknak biztosítani, amidőn a tőkegazdaság elérkezett társadalmi visszahatásaihoz. Egyidejűleg a világháborúban szenvedett vereség bomlasztó hangulata is hozzájárult hagyományos társadalmi intézményeink ingadozásához. A tanácsköztársaság kormánya mezőgazdasági, ipar-, kereskedelmi és hitelpolitikai intézkedéseiben is mindenekelőtt a

*Nemzeti
kormányunk
társadalmi
politikája*

*A gazdasá-
gilag gyen-
gebbek
védelme
a világ-
gazdasági
válságban*

munkások parancsuralmát (proletárdiktatúrát) akarta fejleszteni, melynek szerinte idővel a teljes társadalmi egyenlőség állapotához kellett volna vezetnie. Ez igen nagy erőfeszítésbe került. Hiszen amint már előbb említettük, gazdaságpolitikájában ugyanakkor hatalmi követelményeknek is fokozott figyelmet kényszerült szentelni. A társadalom-gazdasági osztályaink közötti nagy anyagi különbségek csökkentésének egyelőre a tanácskormány bukása után is előtérben kellett maradnia, hogy a felizgatott alsóbb néprétegek az újra helyreállított közületi egyensúlyba könnyebben tudjanak beilleszkedni. Az 1920. évi földrendezés (földreform) után a munkásbiztosítás fejlesztése és kiterjesztése, népjóléti felbuzdulásunk egyéb alkotásai, valamint népegészségügyünknek főleg az új egyetemi orvostani intézetekkel és kórházakkal kapcsolatos nagyszabású továbbépítése tanúsítják ezeknek az éveknek erőteljes társadalompolitikai lendületét. Gazdasági téren főleg alsóbbrendű munkaalkalmak biztosításában, a kisüzemi termelés támogatásában és megfelelő bér-, ár-, valamint hitelpolitikai rendszabályokban mutatkozott visszhang. Félig-meddig vezérszerepet játszanak a társadalompolitikai szempontok végül az 1929-ben kitört világgazdasági válság folyamán kialakult gazdaságpolitikánkban is, mely igen erélyesen hangsúlyozza a gazdaságilag gyengébbek védelmét. Ezen az úton járnak újabban többek között nemcsak adópolitikai és adósvédelmi intézményeink, hanem nevezetesen árpolitikai, valamint a vállalatközi megállapodásokat (kartelleket) és egyéb gazdasági egyesüléseinket szabályozó törekvéseink is.

370. §. Művelődési politikánk gazdasági vonatkozásai.

*Vallás-
gyakorlat
és nyelvo-
használat*

Újabb magyar gazdaságpolitikánk célkitűzéseinek fejlődésében a művelődéspolitikai befolyások síkján is különleges vonások állapíthatók meg. Nálunk ugyanis valamiképpen többnyire úgy alakult a helyzet, hogy hatalmi politikánk és művelődési politikánk között közvetlen és igen szoros kapcsolat áll fenn. Hatalmi politikánk ily alapon gyakorta főleg művelődéspolitikai eszközök alkalmazásával kényszerült céljainak elérésére törekedni. Így volt ez nagyjában már erdélyi fejedelmeinknek a Habsburgok elleni ál-

lásfoglalásánál, amidőn a vallásgyakorlat művelődéspolitikai vitái domborodtak ki. A múlt század első felében viszont nemzeti nyelvünk használatának művelődéspolitikai követelése és a Habsburgok birodalmában való hatalmi önállóságuknak hangsúlyozása között létesült egészen szoros összefüggés. A század második fele annyiban hozott eltolódást, hogy a magyar nyelvnek művelődéspolitikai intézményekkel való erős kiemelése most már elsősorban nemzetiségeink hatalmi egybefogására irányuló eszközként kínálkozott. Az országnak trianoni feldarabolása utáni nemzetközi helyzetében végül a Duna medencéjében való művelődési fölényünk (kultúrfölelőnk) következetes fejlesztése mutatkozik azon utak egyik legjobbjának, amelyeken a rajtunk esett igazságtalanságoknak területi, tehát elsősorban hatalompolitikai jóvátétele felé haladhatunk.

*A világ-
háború
utáni
művelődési
törekvéseink*

371. §. Magyar nyelv és magyar gazdaság.

Megfelelően alakultak gazdaságpolitikánkban is azok a fejlődési szakaszok, melyeknek irányát többé-kevésbbé művelődéspolitikai célkitűzések szabták meg. A magyar nyelvnek fokozott használatát közvéleményünk ugyan már a XVIII. század vége óta kezdte követelni. Gazdaságpolitikailag is érezhető művelődési munkatervvé azonban ez a követelés csak a múlt század huszas éveinek közepe táján vált. Innen kezdve több mint egy évtizedig közületi életünk legjelentékenyebb irányító tényezője maradt. Tetőfokára nyelvi mozgalmunk, amint tudjuk, az 1850 : VIII. törvénycikkel jutott el. A harmincas évek második felében azután lassanként átadja már vezérszerepét a mögötte rejlő anyagiabb nemzeti célkitűzéseknek: főleg az úrbériség és az örök-váltság kérdései vitatásának. Gondolatmenetünk síkján lényeges, hogy nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia alapítása táplálkozott a Bessenyei- és Kazinczy-féle nyelvi megújulás szelleméből, hanem hogy részben Széchenyi egyéb, inkább gazdasági jellegű alkotásai (lőtenyésztés, kaszinó stb.) is közvetve, de tudatosan a nemzeti művelődés emelésére irányultak. Hatásuk alatt akkoriban erősen hajlottunk arra, hogy gazdaságpolitikai megfontolásainkban főleg művelődési célkitűzéseinknek tulajdonítsunk nagy jelentőséget.

*Nyelvi
mozgalmunk*

*A nemzeti
meg-
mozdulás
gazdasági
alkotásai*

372. S. Nemzetiségeink a kiegyezési korszakban.

Nemzetiségi nyelvbeink és gazdaságpolitikánk

A 48-as belső ellentétek kieleződésével a magyar nyelv körüli művelődéspolitikai küzdelemben új korszak kezdődött. Ez a korszak ugyan sokkal tovább tartott, mint az imént említett. A művelődéspolitikai szempont közületi jelentősége azonban korántsem volt benne oly erősen kiemelkedő. Míg korábban elsősorban a latin nyelvnek a magyarral való helyettesítéséről volt szó, most a *nemzetiségek nyelvei* kerülnek szembe a magyarral. Hosszantartó, különösen az iskolák körül dúló harcban ütköznek meg vele. 48-ban fellángol a küzdelem. Az önkényuralom erőszakkal hallgattatja el egy időre. 67-ben azonban megint hangosabbá válik. Innen kezdve azután váltakozó erővel majd átmenetileg elcsendesedve, majd pedig megint kiújulva hullámszik tovább egészen a világháborúig. Kétségtelenül túlzás lenne azt állítanunk, hogy ezek a szívós viták a belőlük fakadó művelődéspolitikai követelményekkel vezető helyet foglaltak el gazdaságpolitikánk idegen eredetű célkitűzéseinek sorában. Annyi azonban bizonyos, hogy a kiegyezéstől a világháborúig terjedő korszaknak nemzetiségi kérdéseinkkel kapcsolatos gazdaságpolitikájában talán túlságosan is gyakorta hallgattunk művelődési érvekre. Közvetve elősegítettük ezáltal, hogy a föld és a tőkejavak nemzetiségi vidékeinken lassanként és csaknem észrevétlenül oláh, cseh, valamint délszláv hitelintézetek kezébe menjenek át.

*A szabad-
elvű párt
művelődési
politikája*

373. S. Művelődési fölényünk és gazdasági fellendülésünk.

Határmenti művelődésünk hangsúlyozása

Művelődési fölényünknek szomszédainkkal szemben való hangsúlyozása trianoni korszakunkban főleg költségvetési kérdéssé összpontosult. Termelékeny tettekkel közoktatásunk lendületes fejlesztése járt elől. Főleg a huszas években volt ez így. Amidőn a közigazgatás szétosztásának (decentralizációjának) jegyében járó művelődési politikánkkal a trianoni határok közelében fekvő nagyobb városaink társadalmi súlyát általában növeltük, amidőn a közoktatásügyi tárca vidéki építkezéseivel lendületet vittünk az ottani termelésbe és amidőn különösen az új tanyai iskolák létesítésével emeltük az ország legelmaradottabb néprétégének

értelmi színvonalát, egyúttal a kapcsolatos gazdaságpolitikai kérdések megoldásának is nyilvánvalóan irányt szabtuk. Más szóval: mezőgazdasági és ipari termelésünk, valamint kereskedelmi forgalmunk gazdaságpolitikai fejlesztése akkor jelentős mértékben művelődéspolitikai célkitűzések szerint igazodott. Ha csak a szegedi tanyai iskolák és a szegedi tanyai vasút létesítése közötti szoros kapcsolatra gondolunk, látjuk, hogy ez az összefüggés nevezetesen közlekedési politikánkra is kiterjedt. Minthogy azonban művelődéspolitikai célkitűzéseinknek ez a kidomborodása elsősorban költségvetési lehetőségeken múlt, legott vége szakadt, amint 1931-ben súlyos pénzügyi nehézségeink beköszöntöttek.

*Újabb pénz-
ügyi nehézségeink
hatásai*

374. §. Önálló gazdaságpolitikai céljaink.

Vázlatosan igyekeztünk megmutatni, hogy gazdaságpolitikánk egyes fejlődési szakaszai a múlt század eleje óta milyen idegen eredetű célkitűzések uralma alatt álltak. Látjuk, hogy közületi kibontakozásunk mozgalmas korszakaiban, mint amilyenek a múlt század negyvenes és hatvanas évei vagy pedig a világháborút közvetlenül követő évek voltak, az idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzéseknek egyszerre és egymással versenyezve több fajtájú csoportja is előtérbe nyomul és a gazdaságpolitika rendszabályait egészen a maga képére alakítja. Oly korszakokkal is találkozunk újabb fejlődésünkben, amelyekben egy vagy esetleg párhuzamosan több idegen eredetű gazdaságpolitikai célcsoport bizonyos mérvű jelentőségre tudott ugyan emelkedni, de döntő szerepre jutni nem volt képes. Ezek közületi életünknek aránylag nyugodalmasabb korszakai. Bennök csak elvétve vagy egyáltalában nem fordulnak elő fontosabb váratlan közületi események, rendkívüli fordulatok. Nálunk is ilyenkor érvényesülnek nagyobb súllyal a gazdaságpolitika *önálló céljai*. A mi köznyelvünk is ilyenkor szól „tárgyilagos”, „politikai befolyásoktól mentes” gazdasági haladásról. Ilyenkor szokta a közületi állapotokkal, a „gazdasági helyzettel” való megelégedését nyilvánítani az a közgazda is, aki nem hajlandó megkülönböztetést tenni az önálló és az idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzések között. Magyar fejlődésünkéből is megtanulhatjuk azonban,

*Közületi
gazdaság-
unk moz-
galmas kor-
szakai*

*Nyugodtabb
korszakaink*

hogy az önálló gazdaságpolitikai célkitűzések tartalmi uralma mindig csak viszonylagos lehet. Az idegen eredetű célkitűzések ugyanis, átmenetileg esetleg csekélyebb súllyal, de állandóan ott működnek gazdaságpolitikánk háttérében.

375. §. *A napoleoni háborúk utáni szélcsend.*

*Gabona- és
gyapjú-
termelésünk
fellendülése*

Újabb magyar fejlődésünknek *három* különböző szakaszaról mondhatjuk ily értelemben, hogy bennük gazdaságpolitikánk önálló célkitűzései meglehetősen előtérbe jutottak. Az *első* a napoleoni háborúk befejezésétől az 1825. évi újító országgyűlésig terjedő évtized volt, melyhez azonban a korábbi és későbbi évek közül is csatlakozik egynéhány. Azok az évek, amelyekben közületi erőinket csak kevésbé vette igénybe a franciák elleni hadakozás, illetőleg amelyek a korai újító országgyűlések közötti aránylag nyugodtabb időközökbe esnek. A nemesi előjogos gazdálkodás ebben a korszakban élte utolsó virágzását. Gabonánknak a huszas évekig tartó előnyös piaci helyzete után a gyapjúárak jelentős emelkedése következett. Ez még a külterjes gazdálkodáshoz szokott földbirtokosainknak is aránylag tekintélyes jövedelmet biztosított. A belterjesebb művelésre hajlamos birtokosok pedig a korábbi magas gabonaárak segítségével anynyira meggazdagodtak, hogy most a németektől átvett észszerű mezőgazdaság különböző üzemformáira térhettek át. Ilyen gazdánk azonban, sajnos, nem sok volt. Utóbb azután Széchenyi István gazdasági alkotásai jelezték leginkább a részben önálló gazdaságpolitikai célkitűzések útját.

*Belterjesebb
mezőgazda-
ságunk
kezdetei*

376. §. *Az ötvenes évek gazdasági teljesítményei.*

*Közös vám-
határ és
szabad
forgalom*

Ha a múlt század *második*, aránylag nyugodt gazdasági ütemű korszakának az ötvenes éveket tekintjük, úgy ezt csak bizonyos fenntartásokkal tehetjük. Igaz ugyan, hogy a Magyarország és Ausztria közötti vámhatárnak 1850-ben való eltörlése és a Bach-kormány szabadkereskedelmi törekvései újból bőséges külső piacokat nyitottak meg a magyar mezőgazdasági termékek számára. Igaz, hogy az 1853. évi úrbéri nyiltparancs nagyjában méltányosan oldotta meg mind a jobbágyság felszabadításának, mind pedig a neme-

sek kártalanításának igen kényes kérdéseit. Kétségtelen továbbá, hogy a telekkönyvezés és a bányaujgy jogi rendezése, a tagosítás, a legelőelkülönítés, a vasútépítés nagyszabású előmozdítása stb. általában kedvezően befolyásolták anyagi termelésünket. A súlyos hatalmi és társadalmi elnyomatás azonban ugyanakkor bénítólag hatott a termelési lendületre mindenhol, ahol élt a nemzeti öntudat. Részben így magyarázható, hogy nemességünk eladósodása éppen az ötvenes években növekedett oly jelentősen. Az ugyanis, hogy a nemességnek közvetlenül most először kellett részesednie a néhez közterhek viselésében, egymagában véve még nem vezethetett volna ily eredményre. — Amint azután megkezdődtek a hatvanas évek kiegyezési küzdelmei, az idegen eredetű gazdaságpolitikai célkitűzések megint teljes nyomatókkal jutottak előtérbe.

377. §. A szabadelvű párt gazdaságpolitikája.

A harmadik korszak végül, amelyben önálló gazdaságpolitikai célkitűzéseink tartalmilag is meglehetősen érvényesülni tudtak, a szabadelvű pártnak hosszantartó uralmára esett. Bemutattuk ugyan, hogy gazdaságpolitikánk akkor is megannyi hatalmi, művelődési és társadalmi követelmény előtt volt kénytelen meghajolni. A szabadelvű párt történeti érdeme azonban, hogy ezen követelmények között csaknem négy évtizeden át viszonylagosan szilárd egyensúlyt tudott teremteni. Ilyképen gazdasági fejlődésünk számára mintegy semleges talajt biztosíthatott. Tőkegazdasági termelésünk ipari és mezőgazdasági, kereskedelmi és hitelközvetítő intézményei javarészt akkor épültek ki. Hazánk akkor lépett komolyabb, keletiesen külterjes gazdálkodásának állapotából a nyugati belterjesen tőkegazdasági országok sorába. Más megfontolások tárgya lehetne viszont, hogy a tőkegazdaság termelési előnyeivel együtt ugyanakkor honosítottuk meg annak egyik-másik közületileg erjesztő hatását is.

378. §. A fejlődés irányvonala.

Ha mindezek alapján végigtekintünk mármost azon a sokféle változáson, amelyen gazdaságpolitikánk célkitűzései a múlt század eleje óta átmentek, felmerül a kérdés, hogy

**Évtizedes
közületi
eltolódá-
saink**

mindezek a változások a fejlődésnek milyen irányvonalát mutatják. Többé-kevésbé egyenes ilyenmű *irányvonalat* általában, amint tudjuk, csak az évszázados fejlődésnek, egész közületek emelkedésének és hanyatlásának távlatában szoktunk kapni. Rövidebb időtartamokra vonatkozólag azonban, mint amilyennel jelen vizsgálódásaink is foglalkoznak, általában csak az évszázados irányvonalatól való évtizedes elhajlásoknak váltakozó hullámzását tudjuk megállapítani. Magyar gazdaságpolitikánkban a tartalmilag is valamennyire önálló célkitűzések, a művelődéspolitikai és a társadalompolitikai megfontolások ma nagyjában kétségtelenül fontosabb szerepet játszanak, mint emberöltőkkel ezelőtt.

**Évtizedes
hullám-
zásaink**

A világháború és az utána következő évek eseményei, amelyek hatalmi fellobbanások jegyében jártak, jó példái viszont az évtizedes hullámszerű elhajlásoknak. Közületi céljaink újabb alakulásában többé-kevésbé világosan megfigyelhetjük azonban, hogy az ily elhajlásoknak is megvan a maguk általános fejlődési rendje: a hosszúlejárátú irányvonalatól való eltávolodásuk fokozatosan csökken.

329. §. Közületi gazdálkodásunk mai célkitűzései.

**A béke-
szerződés
megváltoz-
tatása**

Az elhajlásnak az a nemzetközi hatalmi hulláma egyébként, amelyet a világháború és még inkább a békekötések kavartak fel, a mi gazdaságpolitikánkban és rajta túlmenően egész közületi gazdaságunkban előreláthatólag hosszabb ideig jelentős szerepet fog még játszani. Közületi célkitűzéseink sorából kimagaslik az a törekvésünk, hogy a trianoni békeszerződésnek egyes, főleg *területi vonatkozású pontjait megváltoztassuk*. Vizsgálódásaink folyamán említettük, hogy ezt a külső megjelenésében hatalmi célunkat nem közvetlenül hatalompolitikai, hanem elsősorban művelődéspolitikai eszközökkel igyekszünk elérni. Társadalompolitikai célkitűzéseink is egyelőre előreláthatólag fokozottabb mértékben fognak ebbe az irányba terelődni. Tegyük még hozzá, hogy anyagi termelékenységünk kérdéseink jelentékeny részének megoldását, amint alább mindjárt látni fogjuk, leginkább ugyanennek a törekvésnek sikerétől várhatjuk. Ilyképen megállapítható, hogy benne jelenlegi idegen eredetű és önálló gazdaságpolitikai célkitűzéseink mintegy kölcsönös

**Közületi cél-
jaink egybe-
fogása**

kiegészítésüket (integrációjukat) lelik. Megállapításunk csupán azokat az okozati összefüggéseket tartalmazza, amelyek tényleges közületi célkitűzéseinknek irányvonalszerű fejlődése és rövidebb lejáratú hullámvázai között fennállanak. Gondolatmenetünk kizárólag a tudományos megismerés útján halad. Részben az oksági, részben pedig a célt néző tudományos megismerés útján. Attól tehát szigorú következtességgel tartózkodnunk kell, hogy magyar közületi gazdálkodásunk törekvéseit itt érzelmileg fessük alá.

MÁSODIK FEJEZET: MAGYAR GAZDASÁGPOLITIKA.

I. Magyarország helye a világgazdaságban.

380. §. Nagymagyarország és Csonkamagyarország. — 381. §. Magyar természeti erő. — 382. §. Magyar munka. — 383. §. Magyar tőke. — 384. §. Magyar vállalkozói eszme. — 385. §. Termelési fölényeink. — 386. §. A magyar fogyasztópiac. — 387. §. Világgazdasági kapcsolataink foka. — 388. §. Középeurópa és a Dunamedence.

380. §. Nagymagyarország és Csonkamagyarország.

*Gazdaság-
politikai
eszközeink*

Következő lépésként azt nézzük most, hogy körvonalakban vázolt magyar gazdaságpolitikai céljaink részleteikben miképen alakulnak és hogy elérésükhöz milyen eszközök állnak rendelkezésünkre. Ezen a síkon először azt kell látnunk, hogy általában milyen helyzete, milyen szerepe van Magyarországnak a világgazdaságban. Kiindulópontunk csak az a *nagy változás* lehet, amely a magyar nemzetgazdaság fejlődésében a trianoni *békeszerződéssel* bekövetkezett. Bizonyos ugyanis, hogy ez az esemény nemcsak az egész magyar közületi gazdaságnak, hanem Magyarország világgazdasági szerepének is évtizedekre irányt szabott. A békeszerződés utáni első évtöd, a huszas évek első fele, azoknak a súlyos rázkódtatásoknak jegyében zajlott le, amelyeket az ezeréves nemzetgazdasági kötelékek szétszakításának szükségzerűen kellett előidéznie. A nagymagyarországi közületi szükségletek rangsorának, valamint a nagymagyarországi belső és külső munkamegosztásos rendszernek helyébe csak ezen rázkódtatások árán léphetett az új csonkamagyarországi közületi szükségletek rangsora, valamint Csonkamagyarország nemzetgazdasági és világgazdasági munka-

*A világ-
háború
utáni három
évtödünk*

megosztásának szervezete. A huszas évek második felében tette meg új gazdasági szervezetünk első lépéseit abban az irányban, mely a világgazdaságba való hasznos betagolódásunkat saját nemzetgazdasági erősödésünkkel a lehetőséghez képest összeegyeztetni igyekszik. Gazdasági fejlődésünk akkor a viszonylagos emelkedés jeleit mutatta. Nagyban segítségünkre volt a világgazdasági helyzet általános fellendülése. A harmincas évek első felében azután a világgazdasági válság nyomásával szemben kellett új gazdasági szervezetünk zseme hajtásait megvédenünk.

Ez a három évtöd világosan mutatja már, hogy a béke- *Különleges* szerződés Magyarország világgazdasági helyzetében hosszú *hanyatlásunk és termelési tényezőink* hullámú *különleges hanyatlást* indított útjára. A hullám hossza a békeszerződés életének tartamától függ. Rajta belül csupán másodrangú jelentőségű rövidebb helyzetváltozásaink adódhatnak. Egész termelésünknek és fogyasztásunknak világgazdasági szerepe azonban csak szóbanforgó hosszú lejáratú különleges hanyatlásunknak függvényeként érthető meg jól. Helyesen csak ezen a síkon mérlegelhetjük termelési tényezőinknek, tehát természeti erőinknek, munkánknek, tőkénknek és vállalkozói eszméinknek világgazdasági súlyát, valamint belőle sarjadzó termelési fölcényeinket és fogyasztási gondjainkat.

381. S. Magyar természeti erő.

A *természeti erőnek* mint termelési tényezőnek nagyfokú merevsége nálunk is érvényesül. Az Ausztriával kapcsolatos Nagymagyarország igen különböző éghajlatú és talajösszetételű területek belső nemzetgazdasági munkamegosztására támaszkodhatott. Akkor a sokfélét termelő (polikulturális) nemzetgazdaságok sorába tartoztunk. A világgazdaságtól való függőségünk foka megfelelően csekély volt. A trianoni változásoknak itt különösen két vonatkozása esik súlyosan latba. Az egyik az, hogy Csonkamagyarországon — Nagymagyarország területéhez és művelési ágaihoz viszonyítva — aránylag negyedrésszéval több szántóföld és aránylag felénél jóval kevesebb erdő maradt meg. A másik pedig az, hogy Csonkamagyarország általában bányatermekben is, különösen pedig sóban, vas- és rézércben, vala-

*Világ-
gazdasági
függőségünk*

mint ólom-, arany- és ezüstércben, aránylag sokkalta szegényebb, mint Nagymagyarország volt. Ha ezt a két vonatkozást a természeti erő merevségének szemszögéből nézzük, nyilvánvaló, hogy ma nagyobb mértékben szorulunk rá a világgazdasági munkamegosztásra, mint előbb. Viszonylag kevésfajta cikket termelő (oligokultúrális) nemzetgazdasággá lettünk. Igaz ugyan, hogy ennek a változásnak súlyát egyrészt mérsékelt éghajlatunk lehetőségei, másrészt pedig újabb gazdaságpolitikai erőfeszítéseink eredményei valamelyest csökkentik. Annyi azonban bizonyos, hogy természeti erőink egyoldalúbbakká váltak és hogy ezen a síkon ma, valamint előreláthatólag még a közvetlen jövőben is viszonylag nagyfokú világgazdasági függőségünkkel kell számolnunk. Ez pedig nagy hátrány az olyan világban, amelyben az egyes nemzetgazdaságok lehető önállóságra törekszenek.

*Búza- és
tengeri-
termelésünk*

Megvilágításul szolgáljon csak egynéhány kiemelkedően fontos *számszerű összefüggés*. Noha kerekén 9 milliónyi lakosságunk a föld összes népességének csupán valamivel kevesebb mint félszázalékát teszi, átlagosan évi 20 millió q-nál valamivel többre rugó búzatermésünk és ugyancsak 20 millió q-nál valamivel kevesebb tengeritermésünk a földkerekség egész termésének csaknem 2 %-át jelenti. Pontosabban a búzánál 1.7 %-ot, a tengerinél pedig mintegy 1.8 %-ot. Mindkét termékben tehát négyszeresen nagyobb arányban részesedünk, mint népességben. Ez az arány még akkor is csak a búzánál csökken mintegy felére, ha tekintetbe vesszük, hogy a földnek hatalmas és népes területei vannak, amelyeknek termelésében a búzának és a tengerinek a lakosság táplálkozási szokásainál fogva csak erősen alárendelt jelentősége van. Európa népességében — ha kikapcsoljuk belőle Szovjetországot — mintegy 2.5 %-kal, búzatermésében azonban közel 5 %-kal, tengeritermésében pedig mintegy 10 %-kal részesedünk. Nyersvastermelésünk viszont, mely 1934-ben 140 ezer tonnára rugott, a föld egész nyersvastermeléséből csupán valamivel több mint 0.2 %-ot. Európa nyersvastermeléséből pedig valamivel kevesebb mint 0.5 %-ot jelentett. A föld egész nyersvastermeléséből tehát aránylag mintegy kétszer, Európából pedig ötször kevesebb jutott ránk, mint népességükből. Réztermelésünkre és egynéhány egyéb fontos fémünkre vonatkozólag még en-

*Vas-
termelésünk*

nél is sokszorososan kedvezőtlenebb arányt látunk. Főbbé-
kevesbbé hasonló aránytalanságok számos egyéb nyersanya-
gunk terén is előfordulnak. Hatásaikat félgyártmányaink,
valamint gyártmányaink vonatkozásában ugyancsak erősen
éreztetik.

382. §. Magyar munka.

A rendelkezésünkre álló *munkaerőnek* még mai mennyi-
ségi és minőségi viszonyai is messzemenően a trianoni válto-
zásoknak függvényei. Mennyiségi vonatkozásban először ne
feledjük, hogy az országnak általában ritkább lakosságú ré-
szeit veszítettük el. Csonkamagyarország népsűrűsége köz-
vetlenül a békeszerződés után több mint harmadrésszel volt
nagyobb Nagymagyarországnál. Azóta, részben az elcsatolt
területekről idemenekültek révén, még jelentékenyen emelkedt.
Ma még Európának is sűrűbb népességű országai közé
tartozunk. Népségünk mindenestre nagyobb annál, mint
amilyet jelenlegi fogyasztási színvonalunkhoz és terme-
lési módszereinkhez, különösen pedig tőkeviszonyainkhoz
képest csupán belföldi természeti erőinkre támaszkodva el-
tudnánk tartani. A termelési tényezők egymásközi arányá-
ban munkafeleslegünk mutatkozik. Elsősorban ezt a felesle-
get kell kivinnünk, hogy érte oly termelési tényezőket, illető-
leg termékeket hozzunk be, amelyekre sűrű népességünk el-
tartásához még szükségünk van. Fölös munkaerőnk pedig
legjobban nyilvánvalóan iparcikkek alakjában vihetjük ki.
Ebből az következik, hogy ma nagyobb mértékben szoru-
lunk ipari kivitelre és hogy már ebben a vonatkozásban is
inkább függünk a világgazdaságtól, mint korábban. Hang-
súlyoznunk kell azonban, hogy munkafeleslegünknek szó-
banforgó feszítő ereje nemzetközi összehasonlításban arány-
lag ma sem túlságosan súlyos. Nyugateurópának és Kelet-
ázsának több országa van, amelyekben sokkalta magasabb
fokot ért el.

Munkaerőink *minőségi eltolódásaiban* két Trianonnal
kapcsolatos tényezőnek van döntő súlya. Az egyik az, hogy
Csonkamagyarország városi lakossága, az egész népességhez
viszonyítva, a békeszerződés alapján aránylag mintegy fel-
vel nagyobb lett, mint amilyen Nagymagyarországé volt.

*Menekült-
jeink
munkaereje*

Fontosabb városaink, mint Szeged, Debrecen stb., azóta is erősen fejlődtek. Minthogy pedig a városi népességben aránylag több a szellemi munkás, mint a vidékiben, a rendelkezésünkre álló munkaerőben a szellemi munka már ezen az alapon is túlsúlyba jutott. Ugyancsak a szellemi munka javára még erősebben tolt el az arányt a második szóbanforgó tényező: az elszakított területek magyarságának Csonka-magyarországra való áramlása. A közel félmillió főnyi menekültnek is túlnyomó része szellemi munkásokra esett. Így magyarázható, hogy Magyarország mai munkafeleslegében a szellemi munka még mindig erősen túlteng. Erősebben, mint a legtöbb külföldi országban. A testi és a szellemi munka közötti egyensúlynak hiánya részben le is rontja a munkafeleslegünkben rejlő nemzetközi termelési fölényünket. Különösen zavarólag az a tény hat, hogy szellemi munkatöbbletünk főleg köztisztviselőknek a csonkaországba való összeseregeléséből adódott. Ennek a körülménynek hátrányos jövedelemeloszlási és pénzügyi következményeit alább (l. 471—472. §) látjuk még majd.

383. §. Magyar tőke.

*Tőkében
való
szegénysé-
günk törté-
neti okai*

Tőkében való szegénységünknek mélyebb okai távoli történeti multunkba nyúlnak vissza. Hazánk földrajzi fekvése a nemzetközi hatalmi viszályok szempontjából igen kedvezőtlen. Főleg ez okozta, hogy hosszú évszázadokon keresztül oly nagyobb közületekhez kényszerültünk csatlakozni, amelyek céljainak sorában Magyarország anyagi emelése legfeljebb csak másodrangú szerepet töltött be. A törökök Konstantinápoly felé központosították birodalmuk tőkeerejét. Utóbb Bécs tőkében való gazdagságához kellett hozzájárulnunk. A kiegyezés utáni tőkepolitikánk pedig hatalmi megfontolások alapján igen nagy súlyt vetett nemzetiségi vidékeink termelésének fellendítésére. Mindehhez hozzájárul még, hogy viharos történeti multjában a magyar nép takarékosági hajlama sem fejlődhetett ki oly mértékben, mint egyes külföldi népeké. Ilyképen már jelen tőkegazdaságunk kialakulásának kezdeteitől fogva külföldi tőkének igénybevételére szorultunk. A világháború, a tanácsköztársaság, a román megszállás és a békeszerződés még csak növelték tőke-

szegénységünket. A huszas évek második felében ugyan jelentékeny mennyiségű külföldi tőkéhez juthattunk. Kölcsönök alakjában jött be. A világgazdasági válság nyomában járó általános nemzetközi bizalmatlanság azonban a harmincas évek első felében teljesen megakasztotta a külföldi tőkéknek beáramlását. A jelen és a közeljövő fejlődésében egyelőre mégis mindenekelőtt azzal kell számolnunk, hogy termelésünk fellendítéséhez a külföldi tőkét egészen nem nélkülözhetjük. Egyúttal azonban azt se feledjük, hogy egyes nyugati országok, amelyeknek tőkefeleslegük van, többé-kevésbbé a közeljövőben is rá fognak szorulni a magyar tőkepiacra. Világgazdasági kapcsolataink gyarapodásának itt tehát újabb kapuja nyílik.

384. §. Magyar vállalkozói eszme.

A hagyományos magyar urhatnámság, amelynek általános gazdasági hátrányait korábbi összefüggésben már érintettük, *vállalkozási készségünkre* sokáig bénítólag hatott. Ha utóbb mégis lábra kapott a magyar vállalkozási szellem, úgy ebben nem csekély része volt idegen népekkel való keveredésünknek. Trianon után pedig a magyar vállalkozói eszme szellemi munkában való feleslegünknek szoros függvényeként fejlődött tovább. Szellemi munkásaink között ugyanis számosan akadtak, akiket a munkapiac túltengő kínálata az önálló vállalkozás felé terelt. Valamelyes tőketulajdon vagy hitelképesség itt maguktól értetődő feltételek. Sokan közöttük kudarcot vallanak. Másoknak sikere van. A magyar vállalkozói eszme általában mindenesetre jelentékeny lendülethez jut ezen a réven. Így magyarázható, hogy mostanában vállalkozói eszmében inkább kiviteli feleslegünk mutatkozik. A kivitelnek viszont nehézsége, hogy a vállalkozói saját tőkét, amelyre a külföldi magyar vállalkozás legalább kezdő lépéseiben rá szokott szorulni, minden lehető gazdaságpolitikai eszközzel idehaza igyekszünk tartani. A mai helyzet mégis az, hogy a már korábban nagyobb tömegekben kivándorolt magyar testi munkás és az újabban kivándorolni kényszerült magyar szellemi munkás mellett egyre gyakrabban találkozzunk Európának és a tengerentúli külföldnek még leg távolabbi pontjain is a magyar vállalkozóval. Világgazdasági

helyzetünknek egyik kedvezőtlen sajátossága sarjadzik abból, hogy vállalkozói eszménknek kiviteli többletével tőke-behozatali többletünk áll szemben. A legtöbb külföldi országban ugyanis ez a két termelési tényező inkább párhuzamosan szokott felesleget vagy hiányt mutatni.

385. §. Termelési fölényeink.

Mező-
gazdasági
fölényeink

Ha mármost egybevetjük mindazt, amit a magyar természeti erőről, munkáról, tőkéről és vállalkozói eszméről mondtunk, nemzetközi *termelési fölényeinknek* általános képét kapjuk. Viszonylag a legerősebbek azokban a termelési ágakban vagyunk, amelyekben természeti erőink — a mindenkori nemzetközi piaci helyzetnek gondos vállalkozói körülménnyel való kihasználásaként — aránylag sok munkával és aránylag kevés tőkével jól egyesíthetők. A mezőgazdaságban erre több lehetőségünk nyílik. Ilyenek a kertgazdaság, a szőlészet és egyéb gyümölcsstermelés, a baromfitenyésztés és egyéb istállórendszerű állattenyésztés, a gabonatermelés egyes ágai stb. Az iparban tőkeszegénységünk már erősebben érezhető. Itt inkább csak kedvező nemzetközi szerződések vagy a gazdaságpolitikai támogatásnak egyéb erélyes eszközei juttathatnak bennünket termelési fölényekhez (vilamossági cikkekben, mezőgazdasági gépekben stb.). Igaz, hogy nemzetgazdasági elzárkózásunk utóbbi éveiben iparunk terén a saját tőkének némi felgyülemzése (akkumulációja) és így megfelelő összegű saját tőkével való ellátás (önfinanszírozás) vált lehetővé. Hasonló tőkehelyzetünk van általában a kereskedelem terén is. Munkafeleslegünk kivitelének szükségessége mint feszítő erő azonban fokozódó mértékben válhat még a közeljövőben is mind ipari, mind pedig kereskedelmi fölényeinknek forrásává.

Iparunk és
kereskedel-
münk nem-
zetközi
helyzete

386. §. A magyar fogyasztópiac.

Behozatali
szükség-
leteink

Termelési fölényeink alapján mi lépünk fel kínálatunkkal a külföldi piacokon. Az érme másik oldalán pedig ugyanezekből az összefüggésekből kifolyólag a külföld felé tekintő keresletünket, azaz a magyar *fogyasztópiacnak* a külföld szempontjából való fontosságát látjuk. Ilyképen azok-

nak a külföldi áruknak vagyunk elsősorban piaca, amelyekben erősen érezhető a külföldnek tőkefölénye vagy pedig különleges természeti erőiben való fölénye. Megfelelő mértékben szorulunk rá tehát még mindig egyes külföldi iparcik-
 kekre (gépekre és készülékekre, gépkocsikra, a fonó- és sző-
 vőipar egyes termékeire stb.), külkereskedelmünkben a kül-
 föld kereskedelmi és főleg közlekedési intézményeinek igény-
 bevételére, valamint egyes fontos mezőgazdasági és ásványi
 termékek behozatalára (fára, gyapotra, bőrökre, gyarmat-
 árúkra, szénre, ércekre, fémekre stb.). Nyilvánvaló, hogy a
 világgazdaságnak reánk fogyasztói minőségünkben is hasonló
 szüksége van, mint termelői minőségünkben. Ez a körülmény
 különösen azért fontos, mert nemzetgazdasági elzárkózásunk
 utóbbi éveiben kiderült, hogy fogyasztásunkat szükség ese-
 tén mégis elég messzemenően tudjuk függetleníteni a kül-
 földtől.

*Világgazda-
 ság és
 magyar
 fogyasztá-
 sunk*

387. §. Világgazdasági kapcsolataink foka.

Nézzük ezek után, hogy Magyarország nemzetközi ter-
 melési fölényeinek és fogyasztói jelentőségének kihasz-
 nálása révén, tehát nemzetközi munkamegosztása alapján
 mennyire mélyen tagolódik be a világgazdaságba. Betagoló-
 dásunk megközelítő mértékét legjobban úgy kapjuk, ha ki-
 számítjuk, hogy kivitelünknek és behozatalunknak egész
 értékéből lakosságunk egy fejére mennyi jut. Az 1934. évben
 ez az egy főre jutó összeg nálunk 84 pengő volt. Hogy ma-
 gasságát nemzetközi összehasonlításban is értékelni tudjuk,
 világgazdasági kapcsolataink természetén kívül azt a tény
 kell elsősorban tekintetbe vennünk, hogy viszonylagosan
 szegény ország vagyunk. Szegénységünk oka, amint már tud-
 juk, tőkehiányunk. Következménye pedig, hogy a világgaz-
 dasági munkamegosztásra való minden ráutaltságunk elle-
 nére is megfelelően keveset tudunk csak vásárolni a külföld-
 től. Minthogy továbbá kivitelünk kereskedelmi szerződéseink
 mai felépítésében is szoros függvénye behozatalunknak, el-
 adni a külföldnek szintén csak megfelelően keveset tudunk.

*Szegénysé-
 günk és
 világgazda-
 sági forgal-
 munk*

Igy magyarázható, hogy világgazdasági *kapcsolataink foka* nemzetközi összehasonlításban nem magas. Romániánál
 ugyan — ha világgazdasági kapcsolatainak fokát hasonló

Világgazdasági munkamegosztásunk nemzetközi összehasonlításban módon és a pénzértékváltozások hatását kiküszöbölve, egy-séges aranyalapon számítjuk — még mindig egyötöddel, közelebbi szomszédaink közül pedig Lengyelországnál, Jugoszláviánál és Bulgáriánál csaknem kétszer magasabban állunk. Az első háromnál mérlegelnünk kell azonban, hogy nálunk jóval nagyobb országok. Nagyobb országok pedig belső munkamegosztásuk nagyobb lehetőségeinél fogva általában kevésbé tagolódnak be a világgazdaságba, mint kisebb országok. Bulgária pedig még nálunk is sokkalta szegényebb. A távolabbi, de gazdaságilag fontosabb országok közül nálunk csak valamivel nagyobb mértékben tagolódnak be a világgazdaságba Spanyolország és Japán. Ezek is azonban aránylag nagy országok. Jóval több ország van viszont, amelynek világgazdasági kapcsolatai a mieinknél magasabb fokúak. 8—6-szorosan magasabb fokot mutat az európai országok közül Dánia, Belgium és Luxemburg, Svájc, Hollandia, Nagybritannia, Norvégia és Svédország. 5—3-szorosan magasabbat az Ir Szabadállam, Finnország, Franciaország, Ausztria és Németország. Meglehetősen előttünk állnak végül még Csehszlovákia, Esztország, Lettország és Olaszország is. A tengerentúli országok közül Új-Zéland és Kanada többszörösen nagyobb, Chile és az Északamerikai Egyesült Államok pedig majdnem kétszer akkora világgazdasági betagoaltságot mutatnak, mint Magyarország. Mindezen országoknál egyrészt nagyságukon és másrészt általános gazdaságukon kívül nyomatókkal kell mérlegelnünk még azt a körülményt is, hogy a harmincas évek első felének világgazdasági válsága különböző mértékben sújtotta őket.

388. §. Középeurópa és a Dunamedence.

Külkereskedelem és gazdasági érdekösszesség Nemzetközi gazdasági válságaink általában annál súlyosabban érintik az egyes országokat, minél mélyebben tagolódnak be a nemzetközi munkamegosztásba. Ez a nagyfokú betagolódásnak jelentékeny hátránya. A mélyen betagolódó országok a világgazdasággal állnak és buknak. Vele együtt lendülnek fel és vele együtt sülyednek válságba. Közelfekvő gondolatként ezt a hátrányt lehetőleg úgy igyekszünk elkerülni, hogy a nemzetközi munkamegosztás nagy előnyeiről azért ne kelljen egészen lemondanunk. A gondolat részbeni

megvalósításául a kölcsönös külkereskedelmi elsőbbségi kedvezmények (preferenciák) alapján álló körzeti (regionális) szerződések kínálkoznak. Egynéhány szomszédos országot gazdasági *érdekközösségnek* tekintenek. Többé-kevésbé egybetartozó csoportokként igyekeznek elkülöníteni őket. Ezzel együttjár a távolabbi világ gazdasági helyzet ingadozásaitól való megfelelő függetlenítésük. Erősen megkönnyíti a fejlődésnek ezt az irányát a szállítási költségek szempontja is, amelyek nyilvánvalóan szomszédos országok között szoktak a legcsekélyebbek lenni. Ezen az alapon a harmincas évek közepén (1934-ben) magyar behozatalunk értékének csaknem háromnegyede jött — külkereskedelmünkben való fontosságuk sorrendjében — Ausztriából, Németországból, Olaszországból, Romániából, Csehszlovákiából és Jugoszláviából. Egész kivitelünk értékének pedig több mint kétharmad része jutott erre a hat országra. Innen ered az a törekvés, mely a mi javunkra is pártolja valamely szorosabb középeurópai vagy dunamedencei gazdasági együttes létrehozatalát. Egyelőre azonban csupán Ausztriával és Olaszországgal állnak fenn oly kereskedelmi szerződéseink (az 1934-ben megkötött és azóta továbbfejlesztett római egyezmény), melyeket ilyfajta szorosabb területi együttes alapjainak tekinthetünk.

Közép-európai gazdasági kapcsolataink

Hasonló csoportosulásokat Európában másfelé is látunk. Ilyen a skandináv országoknak, a pireneusi államoknak, az ouchyi szerződés (1932) országainak, azaz Hollandiának, Belgiumnak és Luxemburnak, a kisántánt vagy a balkáni szövetség tagjainak egymáshoz való gazdasági közeledése. Európán túl és rajta kívül pedig a Brit Világbirodalomnak, Franciaországnak és gyarmatainak, Japánnak és gyarmatainak, az Északamerikai Uniónak és gyarmatainak, valamint a Szovjet Köztársaságok Szövetségének és a hatalmi befolyásuk alá tartozó keleti országoknak területe alakul egyre inkább külön-külön csoportokká. A körzetközi (interregionális) vagy csoportközi munkamegosztás azután oly magasabbrendű egyesülésekbe igyekszik őket egybefogni, mint amilyen a páneurópai, az Északamerikai Egyesült Államoktól hangsúlyozott pánamerikai, a Japán vezetése alatt álló pánázsiai, az afrikai népek szabadságát hirdető pánafrikai és a brit uralom jegyében járó pánóceániai szövetség. Ezek a szövet-

Területi csoportosulások és csoportközi egyesülések

ségek manapság inkább még csak gondolatban vagy papíron vannak meg. Gyakorlati súlyuk egyelőre vajmi kevés. A jövőben azonban hasznos lépcsőfokaivá válhatnak annak a fejlődésnek, amely nemzetgazdasági elzárkózásunkból az elsőbbségi és körzeti szerződések útján a világgazdasági kapcsolatok fellendüléséhez vezet vissza. Egészen tuljutni a világháború okozta gazdasági bajokon csak akkor fogunk, amikdön majd oda visszaérkezünk.

*Nemzetközi
kapcsola-
tink és gaz-
daságpoliti-
kai céljaink*

Nyomatékkal kell azonban hangsúlyoznunk, hogy ennek a fejlődésnek legfontosabb előfeltételei elsődleges közületi céljaink síkján keresendők. Elsősorban mindig különleges hatalompolitikai, művelődéspolitikai és társadalompolitikai céljainktól függ, hogy helyeselhetjük-e a szóbanforgó csoportok alakulását. Ily szempontból kell néznünk nevezetesen a dunavölgyi, a középeurópai vagy a páneurópai kölesönös gazdasági közeledés terveit is. Magyar álláspontunkat itt csakis az döntheti el, hogy ezek a tervek vajjon mai *legáltalánosabb gazdaságpolitikai célkitűzéseink* irányában haladnak-e. Amennyiben gazdasági megerősödésünket várhatjuk tőlük, el kell őket fogadnunk. Amennyiben azonban egyuttal a trianoni állapotok megrögzítését is jelentik, el kell vetnünk őket.

II. Kereskedelmi mérlegünk.

389. §. Világgazdasági válság és külkereskedelem. — 390. §. Behozatalunk összetétele. — 391 §. Iparosodásunk. — 392. §. Kiviteliink összetétele. — 393. §. Mezőgazdasági termékeink áralakulása. — 394. §. Mezőgazdaságunk fejlődése. — 395. §. Külforgalmunk terjedelme. — 396. §. Kereskedelmi mérlegünk alakulása. — 397. §. Kereskedelmünk fejlődése. — 398. §. Kereskedelmi politikánk. — 399. §. Mezőgazdasági politikánk. — 400. §. Iparpolitikánk.

389. §. Világgazdasági válság és külkereskedelem.

*A világ-
gazdasági
válság mint
fordulópont*

Ha mármost részleteikben is áttekintjük magyar nemzetgazdaságunk főbb vonásait, mindenekelőtt arra a fordulópontra kell figyelmünket irányítanunk, amelyet számunkra a harmincas évek küszöbén a *világgazdasági válság* kitörése

jelentett. A huszas évek első felében eleinte nagyarányú pénzszaporításunknak jellegzetes tünetei és a korábbiól még megmaradt árukészletek kiárusítása az átmeneti fellendülésnek csálóka képét mutatták. A helyzet valódi értelme azután legott kiütközött azokból a nehézségekből, amelyekkel ennek az évötödnek végén államháztartásunknak és pénzünknek rendezése járt. Itt azonban már a külföld volt segítségünkre: a huszas évek egész második felében, amint alább (l. 402—406. §) még bővebben is látni fogjuk, szívesen ontotta felénk kölcsönöit. Gazdaságunknak legnagyobb baja, azaz tőkeszegénységünk ilyképen ideiglenesen csaknem kiküszöbölődött. Válogatás nélkül növelhettük árubehozatalunkat. A külföldi kölcsönökből ugyanis könnyen fedezhettük behozatali többletünket. Ebben az évötödben vajmi keveset törtük fejünket kereskedelmi mérlegünk kérdésén. Előszózatott áltattuk magunkat azzal a reménnyel, hogy a külföldi tőke támogatását tőlünk később sem fogja megvonni. Túlzott bizakodással vállaltunk nevezetesen oly rendkívül magas kamatfizetési kötelezettségeket is, amelyeknek későbbi teljesítése már eleve igen nehéznek látszott.

A világgazdasági válság nagyobb erővel először a new-yorki értéktőzsdén, 1929 őszén robbant ki. Az értékpapírok-
A világ-gazdasági válság kezdete
 nak addig magasba hajszolt árfolyamai zuhanásszerűen estek. Ezzel fokozatosan indultak meg többé-kevésbé az egész földkerekségén a válság tünetei. A háttérben a válságnak oly mélyebb okai húzódnak meg, amelyek még világgazdaságunk egyensúlyának a világháborúval és a békekötésekkel járó rázkódtatásaira vezethetők vissza. A világháború emberéletben és gazdasági javakban való pusztításai, hosszú idők óta egybeforrott gazdasági egészeknek a békekötésekkel való szétdarabolása, az első békeévek téves tőkebefektetései és általában könnyelmű hitelpolitikája, valamint a gazdaságpolitikai beavatkozások céljainak és eszközeinek általános zűrzavara világgazdasági válságunk mélyebb okai között egyaránt megtalálják helyüket. A new-yorki tőzsdekudarc már csak felszínes válságtünet volt. Szempontunkból a válság további kialakulásának legfontosabb tünete az volt, hogy az általános bizalom megrendülésével hirtelen
A nemzetközi hitelkeret zsugorodása
 szűkült meg a nemzetközi hitelkeret. Egyszeriben szakadt vége nálunk is a külföldi tőkék beáramlásának. Most egy-

szeriben elénktárult Csonkamagyarország gazdasági helyzetének egész sivársága. Most egyszeriben kellett számot vetnünk tőkeszegénységünk valódi mértékével és annak meszszeható gazdasági következményeivel. Ezért terelődött figyelmünk nagy nyomatékka! fizetési mérlegünk és annak is legfontosabb része, azaz *kereskedelmi mérlegünk* felé. Mindenekelőtt behozatalunkat kellett csökkentenünk. Arra, hogy a szempontunkból kedvezőtlen világpiaci áralakulás már a válság elején is mennyire súlyosan érintett bennünket, alább fogunk kitérni.

390. §. Behozatalunk összetétele.

*Termelési
tényezők
és behozata-
lunk*

Behozatalunk csökkentésének legáltalánosabb irányelveit termelési tényezőink világ gazdasági helyzetéből meríthettük. Természeti erőink egyes hiányait továbbra is a külföldről kell pótolnunk. Annál inkább csökkenthetjük azonban az olyan árucikkeknek behozatalát, amelyeknek termelésében főleg az emberi munka emelkedik ki. Célszerű külkereskedelmi politikával el is tudtuk érni, hogy behozatalunk összetétele megfelelően alakult. A huszas évek második felének átlagában egész behozatalunk értékének még csaknem fele jutott gyártmányokra. Behozatalunknak ezt a részét fokozatosan annyira sikerült leszorítanunk, hogy a harmincas évek első felében már jóval egyharmad alá süllyedt. Nyersanyagokra és félgyártmányokra ilyképen ebben az évötödben árubehozatalunk értékének már több mint kétharmada esett. Az előbbi évötödben viszont ez a rész behozatalunk értékének általában még csak valamivel több mint felére rugott. Nagyobbára igen erélyes kereskedelem- és pénzpolitikai eszközök alkalmazásának eredményéről van itt szó. Mielőtt azonban velük kapcsolatos mezőgazdasági és iparpolitikai teljesítményeinkre is utalnánk, kereskedelmi mérlegünk alakulásának egyes fontosabb részleteire kell rámutatnunk.

*Behozata-
lunk állandó
és változó
tégei*

Nyersanyagokra és félgyártmányokra jutó behozatalunknak vannak egyrészt változó és másrészt többé-kevésbé állandó tételei. A változóak többnyire termelésünk rendjét zavaró rendkívüli körülményeknek függvényei. Ilyen volt az 1935. évi rendkívülien gyenge tengeritermelésünkre visszavezethető tekintélyes tengeribehozatalunk, mely ebben az

évben egész behozatalunk értékének csaknem 8 %-ára rugott. A többé-kevésbbé állandó tételeket viszont a termelésükhöz szükséges természeti erőkből való állandó hiányunk kényszeríti ki. Különösen hat ily tétel nehezedik ránk. Fontosságuk sorrendjében így adódnak: nyers és megmunkált fa, nyerspamut, nyersbőr, szén, ásványolaj és nyersfémek. Ezek együttvéve a harmincas évek első felében behozatalunk értékének — kisebb-nagyobb ingadozásokkal — mintegy harmadrészét tették. Erdősítéssel, hazai növényi rostoknak és barnaszenünknek fokozottabb felhasználásával, élőállatkivitelünk helyett húskivitelünknek erősebb kiépítésével és hasonló erőfeszítésekkel lassanként és bizonyos mértékben csökkentjük ugyan még ezeket a tételeket is. A közeljövőben azonban nagyjában mégis számolnunk kell velük. Hasonló szempontokból ítélendő meg, de sokkalta kisebb súllyal szerepelnek behozatalunkban a kátrányfestőanyagok, a déligyümölcs, a kikészített prémbőr, a kősó, a nyers és előmunkált rizs, a nyers kávé stb. *Gyártmányokra* jutó behozatalunk ezzel szemben erősen csökken és világosan tükrözi vissza iparosodásunk újabb haladását.

Gyártmány-behozatalunk

391. §. Iparosodásunk.

Gyáripárunkat a román megszállás és fogyasztópiacaink nagyrészének a békeszerződéssel kapcsolatos elvesztése erősen visszavetette. Termelésének értéke a huszas évek elején a háborúelőtti színvonalnak csak alig felére rugott. Erélyes fejlesztéssel azonban az évtized közepére már elértük, hogy gyáripárunk Csonkamagyarországon megint nagyjában ugyanannyi értékű árut termelt, mint közvetlenül a háború előtt Nagymagyarországnak megfelelő területén. A huszas évek második felében bekövetkezett gyors további fellendülést ugyan a világgazdasági válság nyomása erősen lerontotta. A harmincas évek közepén azonban mégis jóval magasabban állunk, mint egy évtizeddel előbb. Igen nagy jelentősége van különösen annak a körülménynek, hogy még a világgazdasági válság is gyáripari termelésünket csak átmenetileg tudta lenyomni. Ezt is általában csak sokkal rövidebb időre és sokkal kisebb mértékben tette, mint a külföld legtöbb országában. Iparosodásunk ekkor mintegy tűzpróbáját állta

Gyáripárunk és a világgazdasági válság

ki. A harmincas évek közepén csaknem kétharmaddal több gyártelepünk van Csonkamagyarországon, mint amennyivel közvetlenül a háború előtt Nagymagyarországnak megfelelő területén rendelkezünk. Ha tekintetbe vesszük még, hogy gyárparunk a harmincas évek közepén az időközben lepergett válság ellenére is mintegy 10 %-kal több munkást foglalkoztat és kb. ugyanannyival nagyobb értékű tüzelő- valamint világítóanyagot használ fel, mint egy évtizeddel előbb, minden reményünk meglehet további emelkedéséhez.

*Főbb ipar-
ágaink fej-
lődési üteme*

A szóbanforgó fejlődésben *legnagyobb súllyal* fonó- és szövőiparunk, valamint vegyészeti iparunk emelkedése szerepelt. A huszas évek közepétől a harmincas évek közepéig értékben mintegy megkétszerezték termelésüket. Már korábban is erős vas- és fémiparunk, valamint gépiparunk csak lassú fejlődést mutatott. Élelmiszeriparunk súlyával változatlanul első helyen áll, fejlődése azonban inkább a megállapodás képét mutatja. Ennek az iparcsoportnak egyes fontos ágaiban ugyanis, mint pl. a malomiparban és a söriparban, erős zsugorodás tapasztalható. Egész élelmiszeriparunkra a harmincas évek közepén is iparunk nyers hozadéka, mely a 2 milliárd pengőt valamivel meghaladta, még csaknem egyharmada jutott. Súlyuk sorrendjében csak utána következnek fonó- és szövőiparunk, vas- és fémiparunk, vegyészeti iparunk és gépgyártásunk. Ez a négy iparágunk egész iparunk nyers hozadéka majdnem felét képviseli. A maradékon azután fontosságuk sorrendjében villamos-áramfejlesztő iparunk, bőr-, sörte-, szőr- és toll-, viaszos-vászon- és ruggyantaiparunk, kő-, föld-, agyag-, azbeszt- és üvegiparunk, fa- és csontiparunk, sokszorosító- és műiparunk és papirosiparunk osztoznak.

*Ipari be-
hozatalunk
megoszlása*

Noha fonó- és szövőiparunk ugrásszerű haladása Csonkamagyarország egész eddigi gazdasági fejlődésének egyik legfontosabb vonása és noha idevágó ipari behozatalunkat rohamosan csökkenthettük, a selyem-, pamut- és gyapjufo-nál, valamint a pamut- és gyapjuszövetek ipari behozata-lunknak még a harmincas évek közepén is *legnagyobb* csoportját teszik. *Második* és *harmadik* csoportként a papiros és papirosárunk, illetőleg a villamos, valamint egyéb gépek és készülékek tételei következnek. Erre a három csoportra egész behozatalunk értékének még mindig több mint egy-

ötöde jut. Mellettük a gépkocsi és gépkocsialváz, a kikészített bőr, az üveg és üvegáruk, a műszaki zsiradékok, a film, a vasáruk stb. behozatalunkban csak csekélyebb szerepet játszanak. Mindezen ipari behozatali csoportok egyúttal azokat az irányokat is sorrendszerűen jelzik, amelyekben további iparosodásunk leginkább haladhat. Itt azonban mindenkori külkereskedelmi lehetőségeinket is értelemszerűen kell tekintetbe vennünk. Meg kell fontolnunk továbbá, hogy ipari behozatalunk egyes részei, mint pl. gépbehozatalunk, iparosodásunkat nem gátolják, hanem inkább egyenesen serkentik.

592. §. Kivitelünk összetétele.

Kivitelünk összetételében első ránézésre nem látunk oly szembeszökő változásokat, mint behozatalunk összetételében. *Nyersanyagokra és félgyártmányokra* egész kivitelünk értékéből a huszas évek közepetáján és a harmincas évek közepetáján is egyaránt mintegy kétharmad, gyártmányokra pedig mintegy egyharmad jutott. Kisebb-nagyobb ingadozások időközben ugyan tapasztalhatók voltak. Állandóbb jellegű változásként azonban mindössze annyi maradt meg, hogy nyersanyagaink és félgyártmányaink kivitele a harmincas évek első felében inkább valamivel kétharmad fölé emelkedett, míg gyártmányaink kivitele megfelelően inkább valamivel egyharmad alá süllyedt. Első ránézésre itt tehát a fejlődésnek inkább kedvezőtlen képét kapjuk. Azt mondhatnók, hogy munkafeleslegünket inkább csökkenő arányban sikerült csak kivinnünk. Benyomásunk azonban legott megváltozik, amint kivitelünket főbb árucsoportok szerint taglaljuk.

Gyártmányokban való kivitelünkön belül ugyanis liszt-kivitelünk még a huszas évek első felében is kiemelkedően fontos szerepet játszott. Reá jutott még ennek az évötödnek végén is egész kivitelünk értékének mintegy hetedrésze. Azok az országok azonban, amelyekbe liszt-kivitelünk irányult, azóta fokozatosan fejlesztették saját malomiparukat, úgyhogy a harmincas évek közepére liszt-kivitelünknek csaknem elhanyagolhatóan csekély mennyiséggé kellett összezsugorodnia. Helyette más iparcikket kezdtünk nagyobb mértékben kivinni. Különösen a villamos gépek és készülékek

*Kedvező el-
túlódások*

kivitele lendült fel. Mellette azonban egyéb gépeké és készülékeké is. Fontosságban második csoportként vasáruinknak és vasfélgyártmányainknak, harmadik csoportként pedig kikészített prém- és egyéb bőröknek kivitelét kell hangsúlyoznunk. A harmincas évek közepetáján erre a három csoportra jutott már kivitelünk egész értékének közel egyötöde az egy évtizeddel előbbi mintegy 8 %-kal szemben. Ez az emelkedés tehát körülbelül ugyanolyan nagy értéket képvisel, mint amennyit liszt kivitelünk hanyatlásával elvesztettünk. Kétségtelen azonban, hogy az itt említett három árucsoport átlagában, különösen pedig a közülük fontosságával erősen kimagasló villamos gépekben és készülékekben aránylag jóval több munka kerül kivitelre, mint a lisztben. Az ipari feldolgozásnak ugyanis általában hosszadalmasabb és bonyolultabb folyamatait teszik szükségessé. Ennyiben tehát az eltulódás kedvezőbbé teszi helyzetünket. Kevésbé fontos ipari kiviteli cikkek sorában a szóbanforgó évtizedben a cukor, a nagyrészt korábbi jóvátételi kivitelünkben szereplő vasuti kocsik aránylag hanyatlást, a toll és a pamutszövet viszont aránylag inkább emelkedést mutatnak. Disznózsír-, szalonna-, valamint friss és elkészített húskivitelünkben eleinte inkább csökkenés, a harmincas évek közepén azonban — főleg Németországgal kötött kedvező megállapodásaink révén — gyors fellendülés volt tapasztalható.

393. §. Mezőgazdasági termékeink áralakulása.

*A tengeren-
túli és az
orosz
gabona
versenye*

Nyersanyagokban való kivitelünk alakulására döntő befolyása van azoknak az ingadozásoknak, amelyeket *mezőgazdasági termékeink világpiaci árában* látunk. Főleg az északamerikai, az argentiniai és az ausztráliai mezőgazdaságnak gyors kiterjeszkedése a huszas évek végefelé a nemzetközi gabona- és állattárakra hirtelen nyomást gyakorolt. Valamit ebből a nyomásból ugyan már a múlt század utolsó harmadának hosszantartó mezőgazdasági pangásában is megérezte. Most azonban teljes súlyával kezdett rányomni. Addig parlagon heverő hatalmas területeket a szóbanforgó tengerentúli országokban mindjárt legújabb rendszerű mezőgazdasági gépekkel vettek művelés alá. Részben öntözőműveket létesítettek és egyéb tőkebefektetésekkel állat-

tenyésztésüket is fellendítették. Az ilyképen már megindult árhanyatlást azután a világgazdasági válság kitörése nem várt mértékben gyorsította. Súlyosbította a helyzetet még a szovjetország gabonának akkortájt meginduló nagyobbarányú kivitele is. Tekintetbe kell továbbá vennünk, hogy a világgazdasági válság mélyülésének folyamán társadalompolitikai megfontolások alapján és részben a munkásszervezetek nyomására is elsősorban a munkabérek részesültek védelemben. Az iparcikkek árának hanyatlását, mivel termelésükben a bér-munka többnyire a legnagyobb arányban részesedik, többé-kevésbbé minden ország gazdaságpolitikai eszközökkel is megakadályozni vagy legalább is mérsékelni igyekezett. A mezőgazdasági cikkek áralakulásában viszont főleg a földtulajdonnak, tehát a földjáradéknak érdekeit láttuk.

Mindezen tényezők egybehatásaként a mezőgazdasági termékek ára sokkalta *mélyebbre* süllyedt, mint az iparcikkeké. Minthogy mezőgazdasági termékeink feleslegét a világ-*Mező-* piacokon helyezzük el, árunk nálunk is megfelelően hanyat-*gazdasági* lott. A harmincas évek elejére ilyképen magyar mezőgazdái-*árrollónk* ink kivételesen kedvezőtlen árollóba (agrárrollóba) kerültek. *szétnyitása* Míg iparcikkeink átlagos ára még 1933 második felében is, tehát az árhanyatlás mélypontján, valamivel a világháborút közvetlenül megelőző színvonal felett maradt, addig mezőgazdasági cikkeink átlagos ára háborúelőtti színvonalának csaknem felére süllyedt. A süllyedésnek még komorabb képét kapjuk, ha tekintetbe vesszük, hogy a huszas évek második felének túlnyomó részében iparcikkeink több mint egyharmaddal, mezőgazdasági cikkeink pedig csaknem egyharmaddal mozogtak háborúelőtti árszínvonaluk fölött.

Ennek az áralakulásnak következményeit gazdaságpoli-*Gabona-* tikánk két irányban szűrte le. Először is a *gabonajegyekkel jegyek* (bolettákkal), azaz adókedvezményeknek és termelési jutalmaknak egy felemás rendszerével, majd pedig áldozatos külkereskedelmi szerződések útján mesterségesen emelte a kenyérmagvak árát. Másodszor pedig bizonyos fokú *belső át-* csoportosításra (l. 394. §) serkentette mezőgazdaságunkat. Törekvéseinek eredményeként mezőgazdasági cikkeink átlagos *Mezőgaz-* ára a világgazdasági válságban elért mélypontjához képest *daságunk* a harmincas évek közepéig megint több mint a felével emel-*átcsoporto-* kedett. Minthogy az iparcikkek átlagos ára ugyanakkor csak *sítása*

mintegy egytizedes emelkedést mutatott, a mezőgazdasági árolló szárai erősen összehúzódtak. Nyílása tehát jelentéke-
nyen szűkült.

394. §. Mezőgazdaságunk fejlődése.

Egész *mezőgazdaságunk nyers hozadékának* változásai
Mezőgazda- elsősorban mezőgazdasági cikkeink áralakulásával magya-
ságunk rázhatók. A huszas évek közepétől a harmincas évek köze-
nyers hoza- péig ez a hozadék több mint 3 milliárd pengőről mintegy 2
dékának milliárdra, tehát több mint egyharmadával csökkent. A csök-
újabb vál- kenésnek természetesen még sokkal meredekebb vonalát lát-
tozásai juk, ha a válságelőtti fellendülésnek tetőpontját (1928 = 3.9
 milliárd pengő) a válság mélypontjával (1933 = 1.6 milliárd
 pengő) hasonlítjuk össze. Ennek a csökkenésnek eredménye,
 hogy iparunk nyers hozadéka a harmincas évek közepére va-
 lamivel felülmulta már mezőgazdaságunkét, míg egy évtized-
 del előbb még csak valamivel több mint kétharmadára ru-
 gott. Amíg tehát korábban még nagyon egyoldalúan mező-
 gazdasági jellegűnk volt, addig újabban már megközelítőleg
 egyenlő arányban váltunk mezőgazdasági és ipari országgá.
 A harmincas évek közepén mezőgazdasági népességünk
 száma is már csak egy árnyalattal haladja meg egész né-
 pességünk számának felét. Ügyeljünk azonban ennek az
 eltolódásnak megítélésénél. Itt azért korántsem mezőgazda-
 ságunk egészének hanyatlásával állunk szemben. Csupán
 iparunk fejlődött nagyot. Földadó alá nem eső, tehát tágabb
Termő- értelemben vett mezőgazdasági termelés alá nem vont terüle-
területünk tünk a szóbanforgó évtized alatt csak parányi árnyalattal
 növekedett: az ország területének 6.3 %-áról 6.5 %-ára. Ter-
 mőterületünk egésze tehát nagyjában változatlan maradt.
 Általában művelésünk belterjessége sem csökkent. Így mező-
 gazdasági termelésünk egészének inkább csak értékbeli, nem
 pedig mennyiségbeli csökkenésére célozhatunk.

Meglehetősen fontosak azonban azok az *eltolódások*, ame-
 lyeknek megejtésére a mezőgazdaságon belül, egyes terme-
 lési ágak szerint szükségünk volt. Mezőgazdasági cikkeink
 árhanyatlása, amint részint már mondtuk, elsősorban a ga-
 bonát és azon belül is legnagyobb mértékben a búzát, vala-
 mint az állatállományt és azon belül is leginkább a vágó- és

igásállatokat sújtotta. Nagyjában megfelelően alakultak mezőgazdaságunk belső eltolódásai is. Szántóföldünk területe a szóbanforgó évtizedben nagyjában ugyan változatlan maradt. Búzával azonban az árhanatlás bekövetkezte óta általában valamivel kevesebb területet vetettünk be. Csak a harmincas évek közepének árájavulása emelte buza-földjeinket megint korábbi kiterjedésüknek közelébe. A búzának gabonatermelésünkben elfoglalt nagy jelentősége most megint jobban kidomborodik: 1935. évi búzatermésünk értéke csaknem annyi volt, mint rozs-, árpa-, zab- és tengeritermésünk értéke együttvéve. A búzától a válság alatt átmenetileg elvont területet főleg árpa, borsó, lencse, tengeri, burgonya, takarmányrépa, repce, kender, len, lucerna, fejeskáposzta, paradicsom, paprika stb., azaz oly termékek előállítására fordítottuk, amelyeknek ára a válság következtében javarészt csak kevésbé szenvedett. Szarvasmarha-, sertés-, ló- és juhállományunk is a világ gazdasági válság folyamán jelentősen visszaesett. Itt is csak a harmincas évek közepe hozott megint erősebb javulást. A vágó- és igásállatok állományának hanyatlása idején nyomaték-kal fejlesztettük baromfitenyésztésünket, amelyre nézve a külföldi piacok kevésbé voltak kedvezőtlenek. Ezek az eltolódások némileg földterületünknek művelési ágak szerinti megoszlásában is visszatükröződnek: kertünk valamivel több, legelőnk valamivel kevesebb volt a harmincas évek közepén, mint egy évtizeddel előbb. A borárak hosszantartó kedvezőtlen alakulásának és erdő-sítési törekvéseinknek visszhangja, hogy ugyanakkor szőlőterületünk is valamivel csökkent, míg erdőterületünk valamelyest növekedett.

Főleg csupán erőltetett mezőgazdasági kivitellünkkel magyarázható, hogy két fő-tételének, a búzának, valamint a vágó és igásállatoknak viszonylagos súlya szembeötlőbb változást nem mutat. Búzakivittelünk ugyan a mindenkor-i termés-eredményekhez képest erősen ingadozik. Erre a két fő-tételre a szóbanforgó évtizedben általában mégis egész kivitellünk értékének mintegy ötöd- vagy időnként negyedrésze jutott. A baromfi és a friss gyümölcs részesedése viszont jelentékenyen emelkedett. Rajtuk kívül mezőgazdasági kivitellünkben fontosságuk sorrendjében a lóhere- és lucernamag, a tojás, a gyapjú, a bor, a rozs, a maláta, a vaj, a nyers do-

hány, az olajos magvak, a burgonya, a bab, a borsó, a friss főzelék, a lelőtt vad stb. játszanak említésreméltó szerepet.

395. §. *Külforgalmunk terjedelme.*

Behozatalunk és kivitelünk összetételét tagozó viszony-
A nemzet- számokkal világítottuk meg. A belső eltolódásokat kétségtel-
közi keres- lenül ezek domborítják ki legjobban. Való jelentőségüket
kedelem ha- azonban csak akkor érthetjük meg, ha egyúttal azokra a
nyatlása nagy horderejű változásokra is nyomatékkal felfigyelünk,
 amelyek a világgazdasági válság hatása alatt külföldi áru-
 fogalmunk vagy röviden *külforgalmunk egész terjedelmé-*
ben következtek be. A józan ész azt parancsolná, hogy vál-
 ságban az egyes nemzetgazdaságok kölcsönösen segítsék egy-
 mást. Tehát azt, hogy fokozott nemzetközi munkamegosztás-
 sal igyekezzenek termelésüket és fogyasztásukat újból fel-
 lendíteni. E helyett világgazdasági válságunkban is megint
 a kölcsönös bizalmatlanság és a rövidlátó nemzeti önzés
 szempontjai kerekedtek felül. Az általános nemzetgazdasági
 elzárkózás ugrásszerűen elhatalmasodott. Ennek megfelelően
 hanyatlott a mi külforgalmunk terjedelme is. Behozatalunk
 és kivitelünk együttes értéke a világháború befejezésétől
 1925-ig fokozatosan 1.7 milliárd pengőre emelkedett. A to-
 vábbi fellendülés azután 1929-ig 2.1 milliárd pengőre nö-
 velte. A világgazdasági válság viszont kivételesen rohamos
 zsugorodását eredményezte. 1932-ben már kevesebb mint
 0.7 milliárd pengő volt. Innen lassan emelkedett csak megint
 1935-ig közel 0.9 milliárd pengőre. Az egy évtizeddel előbbi
 terjedelemnek is tehát csak megint valamivel több mint felét
 értük el. Gondoljunk most arra, amit a mezőgazdasági és
 iparcikkek áralakulásáról mondtunk. Nyilvánvaló, hogy
 külforgalmunk értékének süllyedésével egyidejűleg mennyi-
 sége is jelentékenyen csökkent. Ez a csökkenés azonban az
 értékbeli hanyatlásnál mégis sokkalta kisebb arányú. Hiszen
 időközben a külforgalmi cikkek árszínvonala ugrásszerűen
 alacsonyabb lett. Miként tehát majdnem valamennyi egyéb
 ország, úgy Magyarország is — mindent egybevetve — a szó-
 banforgó évtizedben világgazdasági kapcsolataiból, azaz
 világgazdasági betagoaltsága fokából sokat veszített. Ezt ál-
 landóan figyelmünk előterében kell tartanunk, amidőn be-
 hozatalunk és kivitelünk belső eltolódásait nézzük.

*Külföldi
 árufo gal-
 munk értéke
 és meny-
 nyisége*

396. §. Kereskedelmi mérlegünk alakulása.

Külkereskedelmünk terjedelmének alakulásán át érthető meg világosabban *kereskedelmi mérlegünk fejlődése* is. Itt azonban a külföldi tőkének beáramlását szintén döntő tényezőként kell még tekintetbe vennünk. Magyarország mint tőkében szegény ország általában cselekvő kereskedelmi mérlegre szorul. Hiszen elsősorban kiviteli többletünk-ből kell megfizetnünk a termelésünkben részesedő külföldi tőke kamatait. Más szóval: elsősorban kiviteli többletünk útján tudunk csak természeti erőt, munkát és vállalkozói eszmét cserébe adni azért a külföldi tőkéért, amelyre rászorulunk. A huszas évek második felében mégis azt látjuk, hogy kereskedelmi mérlegünk erősen szenvedő. Ennek magyarázata, hogy a beáramló külföldi tőkének jelentékeny részét akkoriban is közvetve, sőt részint közvetlenül áruk alakjában kaptuk. Amint már mondtuk, akkoriban egyébként is aránylag gondtalanul vásárolhattunk a külföldön. Minél bővebben áramlott be tehát a tőke, annál nagyobbra nőtt kereskedelmi mérlegünk szenvedő egyenlege. A szóbanforgó évötöd elején aránylag még csak csekély volt. 1927-ben azonban és 1928-ban is már csaknem 400 millió pengőre rugott. Ez azt jelenti, hogy akkoriban igen nagy terjedelműre nőtt egész árubehozatalunknak csak valamivel több mint kétharmadát tudtuk kivitelünk-ből fedezni. Csaknem egyharmada kereskedelmi mérlegünk szenvedő egyenlegét tette, amely szenvedő egyenleg nagyrészt további új kölcsönök felvételéből nyert fedezetet.

Amint azután a *világgazdasági válság* 1929-ben előszelét érezte, a külföldi hitelek elapadásával párhuzamosan igen csekélyre zsugorodott össze megint szenvedő egyenlegünk. A harmincas évek első felében szükségszerűen megfordult a helyzet: egyenlegünk cselekvővé vált. Ekkor öltötte fel csak természetes arculatát. Most vontuk le csak benne tőkeszegénységünk következményeit. Mint kivitelünk általában, úgy kiviteli többletünk ekkor is messzemenően mezőgazdasági terméseredményeink függvénye volt. Külkereskedelmi szerződéseink alakulása szintén jelentékenyen befolyásolta. Így megfelelően nagy kilengéseket mutat. Kivitelünk egész értéke egyötödénél magasabbra emelkedni

azonban még legkedvezőbb helyzetében (1953) sem tudott. Külkereskedelmünk terjedelmének zsugorodásán kívül itt azután még a szempontunkból igen kedvezőtlen és fentebb már behatóbban mérlegelt világpiaci áralakulást is tekintetbe kell vennünk. A korábbi árak mellett kiviteli többleteink most lényegesen nagyobbaknak mutatkoztak volna. Így azonban nem meglepő, hogy első hat harmincas évünk kiviteli többlete együttvéve nem érte el akár 1927-es, akár pedig 1928-as behozatali többletünket egymagában. Ezeknek a könnyelmű éveknek kereskedelmi terheit tehát még majd a közeljövőben is viselnünk kell.

397. S. Külkereskedelmünk fejlődése.

Kereskedőink érdekei Részben mégis *kereskedelmünk érdeme*, hogy kereskedelmi mérlegünk szenvedő egyenlegét cselekvőre tudtuk fordítani. A nemzetgazdasági elzárkózás éveiben, mely a világ-gazdasági válsággal köszöntött be, kereskedőinknek fokozott nehézségekkel kell megküzdeniök. A külföldi piacok felkutatása és megtartása igen bonyolult feladattá vált. Az áruforgalmat szabályozó és korlátozó gazdaságpolitikai intézkedések bonyodalmas szövevényében kell a kereskedőnek jövedelmezőségért küzdenie nemcsak külföldi piacain, hanem belföldi tevékenységében is. Ha kereskedőink ebben a kemény munkában derekasan meg nem állnák helyüket, másik két termelési águnknak, tehát mezőgazdaságunknak és iparunknak a magyar jólét érdekében kifejtett fáradozásai javarészt kárbavesznének.

Allamosítás és szövetkezeti mozgalom a kereskedelem terén Kereskedelmünk egész felépítésében a harmincas évek folyamán nagyjelentőségű *eltolódások* játszódnak le. Társasodásunk itt különösen lendületes ütemben tör előre. Egyrészt a szövetkezeti kereskedelemnek, másrészt pedig a kereskedelem állami irányításának és részleges állami lebonyolításának képében. Az egyéni kereskedelmet mindkét oldalról erős verseny szorítja. Költségeit tehát nyomatókkal kényszerül csökkenteni. Kereskedelmi üzemeink ésszerűsítését (racionalizálását) nem csekély mértékben ez a folyamat kényszeríti ki. Az ésszerűsítés terén kereskedelmünk semmiképen sem marad el iparunk és mezőgazdaságunk mögött. Ezzel jelentékeny mértékben járul hozzá kiviteli árucikkeink

Kereskedelmünk ésszerűsítése

termelési költségeinek csökkentéséhez és külföldi versenyképességüknek fokozásához. Költségeinek csökkentése ellenére is az egyéni külkereskedelem mai gazdasági szervezetünkben egyre csekélyebb vállalkozói nyereséggel kénytelen beérni. Innen van a külkereskedelem jövedelmezőségének hanyatlása. Noha a harmincas évek közepefelé messzemenő adósvédelmi rendszabályokat alkalmaztunk (l. 446. §), kereskedelmünk kényszeregyezségeinek száma mégis növekedőben van. Igaz, hogy adósvédelmi rendszabályaink különösen nagy mértékben a kereskedők adósait védik. A jövedelmi és a kereseti adó szempontjából ugyanakkor csökkenőben van az egyéni kereskedők adóalapja. Egyéni kereskedelmünk tehát újabban egyre nagyobb megpróbáltatásokkal kénytelen szembenézni.

Kereskedelmünk jövedelmezőségének hanyatlása

598. §. Kereskedelmi politikánk.

Külkereskedelmünknek központi irányításával csupán számos külföldi államnak újabb példáját követjük. Vele az egyéni kereskedelmet közvetlenül korlátozzuk ugyan, közvetve azonban a manapság még egyedül járható utakat építjük meg számára. Minthogy azoknak az országoknak sorába tartozunk, amelyek külföldi fizetési nehézségekkel küzdenek, egész külkereskedelmünket nekünk is egyrészt támogató és államosító, másrészt pedig korlátozó és tiltó rendszabályoknak központi felügyelete alá kellett helyeznünk. Velük szemben állnak külföldi államoknak hasonló rendszabályai, melyek azonban országonként különböznek. Ezekben a bonyodalmas vonatkozásokban eligazodnunk csakis központi áttekintés alapján lehet. Az áttekintés feladata részben 1933-ban létesített Külkereskedelmi Hivatalunknak, részben pedig kereskedelmi közigazgatásunk egyéb központi szerveinek kezében van. Élükön a Kereskedelem- és Közlekedésügyi Minisztérium áll. 1935 előtt, amikor még az iparügyek szintén alája tartoztak, röviden Kereskedelemügyi Minisztériumnak neveztük.

Szabad és korlátozott külkereskedelem

Külkereskedelmi Hivatalunk

Külkereskedelmi téren szóbanforgó *központi áttekintésünk és irányításunk* azokat a módokat keresi és alkalmazza, amelyek alapján a nemzetközi munkamegosztásnak még leginkább láthatjuk hasznát: a készpénzforgalmat ki-

kapcsoló, tehát a beszámítás (kompenzáció) alapján álló közvetlen árúcserét, a két- és többoldalú elsőbbségi (preferenciális), valamint a körzeti (regionális) szerződéseket, a hányad- (kontingentális) szerződéseket, azonkívül a központosított és magánelszámolási (kliring-) szerződéseknek legkülönbözőbb változatait és egybekapcsolásait. Csak állandó mozgékonyásával biztosíthatja egyrészt külkereskedelmünk terjedelmének, másrészt pedig kiviteli többletünknek fenntartását és lehető fokozását.

*Belkeres-
kedelmi po-
litikánk*

Belkereskedelmi téren központi áttekintésünk és irányításunk erős befolyást gyakorol arra, hogy egyes kereskedelmi vállalatunk mely arányban részesedjenek a kivitel és behozatal egyik-másik ágának lebonyolításában. Ezzel mintegy szervesen kapcsolja egybe külkereskedelmi politikánkat belkereskedelmi politikánkkal. A vásárok ügyének ápolásával, a kereskedelmi érdekképviselések, tehát kereskedelmi és iparkamaráink tevékenységének előmozdításával, közraktáraink, valamint az árutőzsdei forgalom szabályozásával stb. igyekszik fokozni belkereskedelmünk termelékenységét. Különlegesen magyar jóléti kérdések elmaradt alföldi útügyünk révén merülnek fel. Hiszen Magyarország közsegeinek több mint fele nincsen vasútjainkkal egybekapcsolva. Több mint egyötödüknek pedig még összekötő (bekötő) útja sincsen. Ezek tehát az év jelentékeny részében külső közlekedésüket csak a legszűkebb keretek között és csak nagy nehézségekkel tudják lebonyolítani. Közlekedési politikánknak szárazföldi, vízi, és légi közlekedésünk központi irányítása és részleges vagy teljes államosítása kérdéseiben is éber mozgékonyasággal kell a mindenkori jövedelmezőség és termelékenység szempontjait egybevetnie és mérlegelnie.

*Közlekedési
politikánk*

399. §. Mezőgazdasági politikánk.

Kereskedelmi politikánk mögött főleg mezőgazdasági és iparpolitikánkra hárul kereskedelmi mérlegünk helyes fejlesztése. *Mezőgazdasági politikánk* élén Földművelésügyi Minisztériumunk áll a maga különböző központi és vidéki szerveivel. A régebben hangsúlyozott mennyiségi többtermelés helyett újabban inkább a minőségi többtermelés szem-

*Mennyiségi
és minőségi
többtermelés*

pontjai nyomulnak nálunk előtérbe. Egységesen kiváló minőségű mezőgazdasági termékek előállítására kell törekednünk, ha a külföldi piacokról nem akarunk kiszorulni. A gabonaneműek termelésével szemben, amelyek terén különösen nyom bennünket a tengerentúli verseny, fokozatosan támogatjuk a Közép- és Nyugateurópa piacaira szánt főzélékféle és gyümölcs termelését. Hasonló termelési fölényeink vannak a baromfi-, a hal- és a vadtenyésztés terén is. Vágó- és ígásállatállományunk belterjes fejlesztésének legfontosabb előfeltétele takarmánytermelésünk részbeni átcsoportosítása és fokozása. Gyapjú- és selyemtermelésünk növelésének útján behozatalunknak még tekintélyes tételeit csökkenthetnénk.

A *tagosítás*, az alföldi *öntözés* és az *erdősítés* feladatai *Tagosítás, öntözés, erdősítés, telepítés és birtokpolitika* a közeljövőben is mezőgazdasági politikánk előterében maradnak. *Telepítésünk* és mezőgazdasági *birtokpolitikánk* egyéb tevékenységeinél viszont már társadalompolitikai megfontolások is döntő súllyal szerepelnek. Ezekről a megfontolásokról alább (l. 442—444. §) szólunk. Életképes kis- és középbirtokok szaporítása útján azonban merőben üzemi előnyök segítségével is még többféle irányban fokozhatjuk mezőgazdasági termelésünk belterjességét. Ezen a téren a világ gazdasági válságnak még többféle tanulságát szűrhetjük le.

400. §. Iparpolitikánk.

További *iparfejlesztési törekvéseinknek* részben *tőke-Iparfejlesztés és mezőgazdasági korlátozás* szegénységünk, részben pedig mezőgazdasági kivitelünk érdekei szabnak határt. Itt megint teljes világossággal látjuk, hogy a gazdaságpolitikai támogatás eszközei más téren mennyire közvetlenül érvényesülnek gazdaságpolitikai korlátozásként. A külforgalom mai kölcsönösségének világában behozatalunk minden további korlátozása egyúttal kiviteli lehetőségeinket is többé-kevésbé megfelelő mértékben csökkenti. Ha tehát iparunkat továbbfejlesztjük, ipari behozatalunkat még tovább csökkenthetjük; ezzel azonban mezőgazdasági feleslegeink külföldi piacait szűkítjük. Ily értelemben minden további iparfejlesztő rendszabályunk többé-kevésbé elsősorban mezőgazdaságunkat korlátozza. Amenny-

nyiben a közeljövőben mégis a további iparfejlesztés útját járjuk, főleg az iparnak a mezőgazdaságnál nagyobb munkaszükségletét nézzük. Hazai munkafeleslegünk itt ugyanis súlyos tényezőként esik latba.

*Vámpoliti-
kánk*

1924. évi új *vámdíjszabásunk* (vámtarifánk) az erőlyes iparfejlesztésnek jegyében jött létre. Legjellegzetesebb vonása tehát az ipari védővámok tekintélyes magassága. Vámpolitikánkhoz azóta is ez a vonása emelkedik ki. Így

*Régi és új
iparaink*

növeltük nagyobbra régi iparunkat és neveltük fel új iparágainkat. A védelem mellett ezen a téren a kedvezményeknek, valamint a nyílt és rejtett jutalmaknak különböző válfajait is erőlyesen alkalmazzuk. *További fejlesztésre*, amint

*További
iparosodá-
sunk irá-
nyai*

láttuk, elvben különösen fonó- és szövőiparunknak egyes ágazatai, papíriparunk, valamint gépiparunknak bizonyos részei, így nevezetesen gépkocsiiparunk alkalmasak. Vannak viszont oly iparágaink, amelyeknek fejlesztése csaknem leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Főleg bánya- és kohóiparunk terén adódnak ilyenek. A nehézségek leküzdhetetlensége itt részint hazai nyersanyagjaink hiányában, részint

*Bánya- és
kohóiparunk
különös
nehézségei*

pedig a külföldi nyersanyagoknak értékükhöz viszonyított túl nagy súlyában rejlik. Vasércet pld. szállítási költségeire való tekintettel inkább csak kivételes esetekben hozhatunk be itthoni feldolgozásra. Szénbányászatunkat ugyan, amelyre egész bánya- és kohóiparunk nyers hozadéka több mint öthataloda jut, erőlyesen igyekszünk színvonalán megtartani és tökéletesíteni. Különösen barnaszénttermelésünk fontosságának vagyunk tudatában. Erre egymagában ugyanis egész bánya- és kohóiparunk nyers hozadéka mintegy kétharmada, alkalmazott munkacsoinek pedig több mint háromnegyede jut. A fejlődésnek irányai itt a barnaszénnek még fokozottabb ipari felhasználása felé mutatnak. Egész bányászatunk és kohászatunk nyers hozadéka azonban a harmincas évek közepén egyéb iparunk nyers hozadéka még így is csak alig 6 %-ára rug. A trianoni békeszerződés területi megállapításai itt rideg korlátokat jelentenek. Gazdaságpolitikánk figyelmének ezen a ponton is a korlátok megváltoztatása felé kell irányulnia.

*Iparügyi
Minisztériu-
munk*

Egész ipar- és bányapolitikánk központi vezetése újabban az 1935 : VII. t.-c.-kel létesített *Iparügyi Minisztérium* kezében van.

III. Adóssági mérlegünk.

401. §. Külföldi eladósodásunk eredete. — 402. §. Külföldi tartozásaink keletkezésének ideje. — 403. §. Külföldi tartozásaink lejáratának ideje. — 404. §. Külföldi hitelezőink megoszlása. — 405. §. A magyar adósok megoszlása. — 406. §. Külföldi adósságaink súlya. — 407. §. Külföldi tartozásaink rendezése. — 408. §. Hitel-szervezetünk. — 409. §. Hitelintézeteink áttekintése. — 410. §. Belföldi hitelünk. — 411. §. Hitelintézeteink szenvedő ügyletei. — 412. §. Hitelintézeteink cselekvő ügyletei. — 413. §. Hitelpolitikánk. — 414. §. Tőkepolitikánk.

401. §. Külföldi eladósodásunk eredete.

A külföldi tőkének termelésünkben való részesedése, *Külföldi kölcsöneink,* melynek forrása saját tőkeszegénységünk, főleg külföldi *áruhiteleink és egyéb tartozásaink* eladósodásunkban jut kifejezésre. A Magyarországon termelő külföldi tőkének egy része nálunk letelepedett külföldi vállalatok befektetéseiből áll. Az ilyképen befektetett külföldi tőke nem tartozik külföldi adósságaink keretébe. Ez a rész azonban, melyről nemzetközi vagyommérlegünkkel kapcsolatosan (l. 438. §) fogunk még szólni, aránylag csekély. Nálunk sokkalta nagyobb a külföldi tőkének az a része, melyet belföldiek használnak fel tágabb értelemben vett termelésükben és amelyért a külföldi hitelezővel szemben pénztartozást vállalnak magukra. Itt tehát *külföldi kölcsönökről* van szó. Kivülük még *áruhitelek és egyéb címén* fennálló közületi és magántartozásaink is növelik külföldi tartozásaink összegét. *Külföldi adósságaink csoportosítása* Jelentőségüket és horderejüket legvilágosabban úgy tekinthetjük át, hogy keletkezésük, valamint lejáratuk ideje, származási országaik és a bennök szereplő belföldi adósok szerint csoportosítjuk őket.

402. §. Külföldi tartozásaink keletkezésének ideje.

Amint mondtuk, a világgazdasági válság kitörésével a külföldi tőke beáramlásának hirtelen vége szakadt. Ez az időpont tehát külföldi eladósodásunk fejlődésében fontos fordulatot jelent. A harmincas évek elején és közepén fennálló külföldi tartozásainknak, ha valamennyiüket teljes név- *háború-előtti külföldi adósságaink* értékükben számítjuk, mintegy negyedrésze még *háború-előtti*

közületi adósságainkra esik. Ezeket egyesítettük és az érdekelt külföldi kötvénytulajdonosokat képviselő közös pénztár (Caisse Commune des Porteurs Étrangers des Dettes Publiques Autrichiennes et Hongroises d'avant Guerre, Paris) kezelésére bíztuk őket. Innen nevezzük őket röviden közös pénztári (Caisse Commune-) tartozásoknak. Külföldi adósságainknak mintegy háromnegyede *háborúutáni* tartozás. Zömük a huszas évek második felében keletkezett, amidőn a világgazdasági fellendülésben felszínre vetődött külföldi tőkefeleslegek szinte lázas igyekezettel tódultak felénk is. Csupán csekély részük az, amelyet a huszas évek első felében, főleg államháztartásunk és pénzünk rendezésének céljaira vettünk fel.

*Háborúutáni
külföldi
adósságaink*

403. §. Külföldi tartozásaink lejáratának ideje.

A harmincas évek elején és közepén fennálló összes külföldi tartozásainknak mintegy háromheled része *rövidlejárátú* és mintegy négyhetede *hosszúlejárátú*. Utóbbiak majdnem teljes egészükben címletesített (kötvényesített) adósságok. 2 % -uknál kevesebb jut csak nem címletesített, tehát csupán könyvadósságként fennálló *hosszúlejárátú* tartozásainkra. Rövidlejárátú adósságaink áru-, folyószámla-, váltó-, leszámítolási és tőzsdei hitelek, valamint a szenvedő rövidlejárátú hitelügyleteknek egyéb fajaiból származnak. Aránylag nagy súlyuk külföldi eladósodásunknak nemzetközi összehasonlításban is különösen kedvezőtlen vonása. Főleg ez a vonás okozza, hogy eladósodásunk újabban nemzeti jólétünk legégetőbb kérdéseinek sorába emelkedett.

Rövidlejárátú adósságaink nagy súlya és összetétele

404. §. Külföldi hitelezőink megoszlása.

Külföldi hitelezőinknek sorában a legnagyobb szerepet a *távolabbi nyugatnak* tőkében erős országai játsszák. Ha közös pénztári (Caisse Commune-) adósságainkat azon az alapon, hogy képviselőtük Párizsban székel, Franciaország számlájára könyveljük el, akkor ez az ország legnagyobb hitelezőnk. Ily számítással rá összes külföldi tartozásainknak több mint negyedrésze jut. Mintegy további kétnegyedükön, azaz mintegy felükön fontosságuknak sorrendjében

Külföldi hitelezőink fontossági rangsora

Nagybritannia, az Amerikai Egyesült Államok és Svájc osztottnak. Ha azonban közös pénztári tartozásainkat, valamint a baseli Nemzetközi Fizetések Bankjának közvetítésével felvett és általában Svájchoz számított adósságainkat is különválasztjuk, akkor legnagyobb tényleges hitelezőink Nagybritannia és az Északamerikai Unió. Utánuk következnek csak Svájc és Franciaország. Az összes többi országból csupán adósságaink maradéka, tehát kevesebb mint egynegyedük származik. Közülük nagyobb összegeket — megint fontosságuk sorrendjében — Ausztria, Németország, Csehszlovákia, Németalföld és Olaszország hiteleztek nekünk. Romániának, Belgiumnak, Jugoszláviának, Lengyelországnak és egyéb országoknak aránylag csak kisebb összegekkel tartozunk. Nem lehet érdektelen itt megfontolnunk, hogy a háború előtt külföldi hitelezőink élén még Ausztria állt; utána pedig Németország és Franciaország következtek.

Külföldi hitelezőinknek ez a területi megoszlása kétféle szempontból is figyelemreméltó. Először azért, mert külföldi adósságaink síkján a Dunamedence és általában Középeurópai hitelezőink országaival aránylag csak laza kapcsolatban állunk. Velük való külkereskedelmi érdekközösségünk tehát ebben a vonatkozásban inkább gyengül. Másodszor pedig ne feledjük, hogy nyugati főhitelezőink éppen azért, mert kereskedelmi kapcsolataink velük aránylag lazák, nem tekintik közvetlen érdeküknek termelékenységünk lehető kímélését. Így megfelelően kevés a megértés és az áldozatkészség bennük, amidőn arról van szó, hogy a válságos kényszerhelyzetre (vis major-ra) való tekintettel követeléseikről részben lemondjanak. Ez a körülmény tehát külföldi adósságaink rendezését inkább csak nehezíti.

405. §. A magyar adósok megoszlása.

Összes külföldi tartozásainknak valamivel több mint a fele az államra, önkormányzati testületekre, valamint — kisebb mértékben — közalapokra és egyházakra jut. Felülkülönösen magán- és közületi adósságaink magántartozásainkra. Külföldi közületi adósságaink között, amelyekről későbbi összefüggésben (l. 491—492. §) egyébként még szó lesz, erős túlsúlyban vannak a hosszúlejáratú

*Magán-
adósságaink
megoszlása*

tartozások. Külföldi magánadósságainknak viszont nagy többsége rövidlejáratú. Egész külföldi eladósodásunknak legsúlyosabb gondjait ezért okozzák magántartozásaink. Egyharmaduknál jóval több a Nemzeti Banknak és egyéb hitelintézeteknek külföldi kölcsöneiből áll. Csaknem egyharmaduk az iparra és a bányászatra, csaknem egyhatoduk a mezőgazdaságra és megmaradó egyhatoduk a kereskedelemre, valamint egyéb foglalkozási csoportokra jut. Nyilvánvaló, hogy külföldi hitelintézeti kölcsöneinknek is javarésze közvetve iparunk, mezőgazdaságunk és kereskedelmünk felé folyt. Iparunk és bányászatunk terén a legnagyobb közvetlen külföldi adósságai sorrendben fonó- és szövőiparunknak, villamossági iparunknak, vegyészeti iparunknak, vasiparunknak, élelmiszeriparunknak, malomiparunknak, szénbányászatunknak, ruházati iparunknak és műszaki iparunknak vannak. Mezőgazdaságunk külföldi tartozásainak mintegy egyharmada rövidlejáratú, kétharmada pedig hosszúlejáratú. Kereskedelmünk külföldi adósságaiban a legnagyobb tételekkel fonó- és szövőcikkben való kereskedelmünk, vaskereskedelmünk, közlekedésünk és szállítmányozásunk, élelmiszerkereskedelmünk, valamint fakereskedelmünk részesednek. Az egyéb foglalkozásúak közül különösen a szabad pályán működőknek és a magánzóknak vannak még jelentékenyebb külföldi tartozásai. Különböző termelési ágainknak idevágó megoszlása körülbelül megfelel a haladás azon ütemének, amelyet újabban mutattak. Így nevezetesen iparunknak is aránylag súlyos külföldi eladósodása főleg gyorsütemű újabb fejlődésében leli magyarázatát.

406. S. Külföldi adósságaink súlya.

*Külföldi
adósságaink
összegének
alakulása a
válság fo-
lyamán*

Szóbanforgó külföldi tartozásaink a harmincas évek elején összesen *több mint 4 milliárd pengőre* rúgtak. Külföldön elhelyezett adóssági kötvényeinknek lassú visszaszivárgása folytán ez az összeg a harmincas évek közepére tekintélyes mértékben csökkent. Ugyancsak jelentékeny az a csökkenés is, amely egyes nyugati pénzek értékének hanyatlásával kapcsolatosan következett be. Tudjuk, hogy az angol font 1931-ben, az amerikai dollár pedig 1933-ban korábbi aranyértékének egyharmadánál többet veszített. Külföldi tar-

tozásainknak pedig több mint kétharmada dollárban és fontban áll fenn. Igaz viszont, hogy a harmincas évek első felének folyamán a mi pénzünk külföldi értéke is jelentékenyen csökkent. Vegyük tekintetbe még, hogy külföldi tartozásainknak csaknem egyötöde svájci frankban, francia frankban és németalföldi forintban, tehát oly pénznemekben áll fenn, amelyeknek a harmincas évek közepén is ugyanazon teljes aranyértékük volt meg, mint a világgazdasági válság előtt. A nemzetközi pénzfolyamoknak eltolódása révén külföldi eladósodásunk mégis kevesebb lett. Vannak azonban még egyes tételek, amelyeket a szóbanforgó összeghez hozzá kell számítanunk. Ilyenek nevezetesen a jóvátételi terheknek 1943-ig fokozatosan emelkedő és a Hágai Egyezményvel az állampolgárságok rendezési alapjának (Optáns-Alapnak) javára 1944-től kezdve további 23 esztendőre elvállalt évi 14, illetőleg 13.5 millió aranykoronás fizetési kötelezettségeinknek (l. 463. §) tőkésített összege. Ilyen azonkívül az Osztrák-Magyar Vasúttársaság és a Duna-Száva-Adria Vasút magyarországi vonalainak államosításáért járó tartozásainknak tőkésített összege (mintegy 150 millió pengő), amelyet külföldi adósságainknak már a harmincas évek elejére vonatkozólag említett összegéhez is hozzá kell számítanunk. Végül még nyugdíj, életjáradék, biztosítási díj stb. címen külföldre teljesítendő fizetéseinknek tőkésített összegét is hasonló értelemben kell tekintetbe vennünk.

Mindezen külföldi tartozásainkkal szemben a harmincas *Külföldi* évek elején nagyjából külföldi pénznemekben fennálló *követeléseink* és összesen mintegy *félmilliárd* pengőre tehető hosszú- és rövidlejáratú külföldi *követeléseink* voltak. Főleg értékpapirokban, bank- és árukövetelésekben. A belőlük teljesített külföldi fizetések révén utóbb ez az összeg is jelentékenyen csökkent még. Igaz viszont, hogy ezzel szemben az állampolgárságok rendezési alapjával kapcsolatban és egyéb címen további külföldi követeléseink is vannak. A harmincas *Adóssági mérlegünk* évek közepére adóssági mérlegünk ilyképen három milliárd *egyenlege* pengőnél alacsonyabb szenvedő egyenleget mutatott. Olyan komoly becsléseink is vannak, amelyek ezt az egyenleget hozzávetőlegesen 2.5 milliárd pengőre teszik. Sok függ itt attól, hogy a tekintetbejövő külföldi pénznemeket milyen árfolyamon számítjuk át pengőre.

407. §. Külföldi tartozásaink rendezése.

*Fizetési-
képtelenségünk
okai*

*Külföldi
fizetéseink
felfüggesz-
tése*

*Adósság-
rendezésünk
útjai*

Amint alábbi fejtegetéseinkből (l. 420, 434, és 438. §) még tüzetesebben is látni fogjuk, itt oly nagy adóssági teherről van szó, amely teherviselőképességünket messze felülmúlja. Oka ennek főleg kivitelünk értékbeli zsugorodása és kisebb mértékben mennyiségi hanyatlása is, mely a világ-gazdasági válság nyomában járt. Minthogy pedig a világ-gazdasági válság kitöréséért a felelősség nem bennünket terhel, szóbanforgó *fizetési képtelenségünkért* is elsősorban nem mi vagyunk felelősek. 1931-ben egyelőre még csak a külföldi fizetések felfüggesztését (transzfermoratóriumot) kellett kimondanunk. A Nemzeti Banknál a Külföldi Hitelezők Alapját (Transzferalapot) létesítettük. Hatalmi szóval ide irányítottuk a külföldi hitelezőink javára esedékes kamat- és egyéb fizetések javarészét. A harmincas évek első felének folyamán azután újabb hitelműveletekkel még ennek az alapnak egyes részeit is további kölcsönként kellett igénybe vennünk. Egyes adósságainknak szolgálatát egészen felfüggesztettük. Másoknak kamatterhét egyoldalú intézkedéssel szállítottuk le. Ismét másokat főleg kincstárjegyek kibocsátásába burkolt újabb függő kényszerkölcsönök útján igyekeztünk rendezni. Közben a Külföldi Hitelezők Alapjába — legalább elvben — teljesített fizetéseink összege is egyre nőtt. A harmincas évek közepén ennek az Alapnak szerepét egy újonnan létesített szerv, a Külföldi Hitelek Pénztára vette át. Most már egyre súlyosabb gondot kezdett jelenteni az, hogy a benne felgyülemlett összegeket valaha is miképen tudjuk majd valaha is véglegesen mozgósítani.

Egyúttal egyre égetőbbé válik egész külföldi adóssági terhünknek *rendezése* is. Bármily bizakodóan nézzük is a helyzetet, népességünk egy fejeére a harmincas évek közepén jóval több mint 250 pengőnyi külföldi tartozási többlet jut. Ez az összeg teljesítőképességünkhöz képest aránylag mindenképen igen nagy. Adósságaink végleges rendezésénél külföldi hitelezőinknek kétségtelenül jelentékeny tőke- és kamatengedményeket kell tenniök. Hiszen fizetési nehézségeinket végeredményben főleg a hitelező országok gazdasági felépítésében bekövetkezett eltolódások okozták. Javarészt ily eltolódások okozták árukivitelünk hirtelen hanyatlását.

Egyidejűleg azonban nekünk is két okból kell elmennünk teljesítőképességünknek szélső határáig. Először azért, mert csakis ezáltal várhatjuk el a jövőben megint azokat a külföldi tőkéket, amelyekre nyilvánvalóan rá fogunk még szorulni. Másodszor pedig azért, mert csak ilyképen őrizhetjük meg nemzetgazdaságunk külső tekintélyét, amelyre legfőbb közületi céljaink síkján elengedhetetlenül szükségünk van. A külföldi közvéleménynek velünk szemben tanúsított jóindulata jórészt ettől függ. Ily nemzetközi jóindulat nélkül pedig a trianoni békeszerződés egyes pontjainak egyhítésére hiába törekszünk. Járulékos (addicionális) kivitelünk és idegenforgalmunk áldozatos fejlesztése útján már a harmincas évek első felében is erélyesen igyekeztünk legalább részben eleget tenni külföldi fizetési kötelezettségeinknek.

408. S. Hitelszervezetünk.

Bármint rendezzük is külföldi adósságainkat, tőkeszűk-^{Hitelszerve-}ségletünk kielégítésében egyelőre önmagunkra vagyunk^{zetünk fel-} utalva. A belföldi tőke fejlesztésének és helyes elosztásának^{adatai} feladata pedig elsősorban *hitelszervezetünkre* hárul. Ennek három fontos jellemző vonását emelhetjük ki. Először azt, hogy hitelintézeteink száma nemzetközi összehasonlításban aránylag igen nagy. Fővárosi hitelintézeteinknek — főleg^{Hitelintéze-} angol mintára — megvannak ugyan vidéki fiókjaik, ame-^{teink száma} lyekkel behálózzák az ország egész területét. Mellettük azonban még tekintélyes számú többé-kevésbbé önálló vidéki hitelintézettel is rendelkezünk, melyek a különleges helyi hitelszükségleteket igyekeznek kielégíteni. Így a harmincas évek közepetáján összesen mintegy 1700 többé-kevésbbé önálló hitelintézetünk volt, amelyeknek mintegy tizedrésze jutott a fővárosra. Második fontos vonásként azt kell megemlítenünk, hogy hitelszervezetünkön belül aránylag csak ^{Hitelintézeti} csekélyfokú munkamegosztás érvényesül. Hitelintézeteink^{munkameg-} javarésze a legtöbb hitelügylettel vegyesen foglalkozik. Így^{osztásunk} nevezetesen takarékpénztáraink és a szó szorosabb értelmében vett bankjaink között sem teszünk jogi vagy gazdasági különbséget. Hitelintézeteinknek harmadik legfontosabb jellemvonása pedig kettős központosításuk. Tevékenységeikben^{Nemzeti} anyagilag, tartalmilag különösen újabban főleg a Magyar^{Bank és} Központ^{Pénzügyintézeti}

*A főváros
jelentősége
hitelügyünk
terén*

Nemzeti Bankra támaszkodnak. Elsősorban alakilag viszont főleg Pénzügyi Központunk őrökdi fölöttük. Utóbbi még 1916-ban szövetkezeti alapon hívták létre az állam és a hitelintézetek. Feladata, hogy ellenőrizze a kötelékébe tartozó hitelintézetek egyensúlyát és hogy a lehetőséghez képest segítsen rajtuk, ha egyensúlyuk mégis megbillen. Minthogy csakis a kötelékébe tartozó hitelintézetek fogadhatnak el takarékbetéteket, összes fontosabb hitelintézeteinket kötelékében találjuk. Számuk a harmincas évek közepén mintegy 400 volt. A fővárosra jutott mintegy tizedrészük, saját tőkéiknek azonban több mint négyötöde. Fővárosunknak hitelszervezetünk szempontjából való fontossága még jobban kidomborodik, ha tekintetbe vesszük, hogy itt működik az ország egyetlen értéktőzsdéje. A Budapesti Gíró- és Pénztáregyletnek vele kapcsolatos elszámolási forgalma is a fővároshoz láncolja a vidéki hitelintézetek ügykörének jelentékeny részét. Budapestén székel azonkívül a Magyar Nemzeti Bank, a Pénzügyi Központ és a Magyar Királyi Posta-takarékpénztár is.

409. §. Hitelintézeteink áttekintése.

*Hitelintéze-
teink cso-
portosítása*

Hitelintézeteinket áttekintésük céljából *hat csoportra* oszthatjuk. Ezek a részvénytársasági hitelintézetek, a föld-hitelintézetek, a községi takarékpénztárak, a különleges működési körű hitelintézetek, az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek és a köteléken kívül álló hitelszövetkezetek. Ezen a hat csoporton kívül állnak a Magyar Nemzeti Bank és a Magyar Királyi Posta-takarékpénztár, amelyekről még külön fogunk szólni (l. 429—433. és 478. §).

*Részvény-
társasági
hitelinté-
zeteink*

A szóbanforgó hat csoport közül legnagyobb súlya az elsőnek, azaz a *részvénytársasági* alapon működő bankoknak és takarékpénztáraknak van. A harmincas évek közepetáján összes hitelintézeteink számának több mint egyharmada, saját tőkéiknek és egyúttal alkalmazottaik számának is azonban mintegy kétharmada egyedül erre a csoportra jutott. Közülük különösen 11 Budapestén székelő hitelintézetnek jelentősége emelkedik ki. Saját tőkéik nagyságának sorrendjében a következő részvénytársasági hitelintézetekről van

szó: Magyar Általános Hitelbank, Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Angol-Magyar Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, Magyar Általános Takarékpénztár, Magyar Leszámitoló és Pénzváltóbank, Magyar-Olasz Bank, Hazai Bank, Magyar Országos Központi Takarékpénztár (MOKTÁR), Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár R. T. (részvényeinek többsége a fővárosé) és Belvárosi Takarékpénztár. Saját tőkéik egyenként 10 millió pengőnél magasabbak. Összes részvénytársasági hitelintézeteink saját tőkéinek pedig csaknem egyharmada jut erre a 11 intézetre. Részvénytársasági hitelintézeteink és földhitelintézeteink érdekképviselője a Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete (TEBE).

Az elsősorban nem üzleti nyereségre irányuló (altruista) *Földhitel- földhitelintézeteink* csoportjába a harmincas évek közepéig a Magyar Földhitelintézet, a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézete és a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége (Altruista Bank) tartoztak. Valamennyi hitelintézetünk saját tőkéiből összesen nem egészen 8 % esett rájuk. 1936-ban hármukat új Országos Földhitelintézetünkben egyesítettük. A harmadik csoportba tartozó egynéhány vidéki *Községi takarékpénztárunk* hitelintézeteink sorában csak igen szerény szerepet tölt be. A negyedik csoport már sokkalta fontosabb. Reá hitelintézeteink saját tőkéinek csaknem egyötöde jut. *Különleges működési körrel felruházott és működési körrel felruházott hitelintézeteink* 12 különleges működési körrel felruházott hitelintézet sorolható ide. Ilyenek az Országos Központi Hitelszövetkezet (OKH, alapítási éve 1899), a Pénzintézeti Központ (1916). Az Iparosok Országos Központi Hitelszövetkezete (IOKSZ, 1920), az Országos Magyar Ipari Jelzálogintézet (1928), a Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet (LEBOSZ, 1929), a Magyar Szavatossági Bank *Az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelekebe tartozó és köteleken kívüli hitelintézeteink* (1931), a Hitelintézetek Szövetkezete (1933), az Ipari Munkaszervező Intézet (IMI, 1933), stb. Az ötödik csoport abból a több mint ezer apró hitelszövetkezetből áll, amelyeket az Országos Központi Hitelszövetkezet fokozatosan a maga kötelekebe csoportosított. Noha hitelintézeteink számának ilyen módon több, mint felét teszik, összes hitelintézeteink saját tőkéinek mintegy 4 % -a jut csak rájuk. Náluk is jóval kisebb jelentősége van 100-nál valamivel több, még mindig

köteléken kívül álló hitelszövetkezetünknek, melyek hatodik csoportunkat teszik és amelyek az előrelátható további zsugorodás képét mutatják.

410. S. Belföldi hitelünk.

*Belföldi
hitelünk
hullámvázai*

*Hitelinté-
zeteink
vagyon-
mérlegei*

*Hitelinté-
zeteink saját
és idegen
tőkéi*

Ha mármost hitelintézeteink mind a hat csoportjának *tevékenységét* nézzük, abban is világosan tükröződnek vissza magyar jólétünk utóbbi hullámvázai. Miután a trianoni békeszerződés egész korábbi hitelszervezetünket kártékonyan darabolta szét, főleg a korona értékének rohamos csökkenése apasztotta a bankoknál felgyülemlett tőkeerőt. Pénzünk rendezése után, a huszas évek második felében hitelintézeteink szintén az általános fellendülés jegyében haladtak, hogy azután a harmincas évek első felének hanyatlása őket is magukkal ragadja. A válság mélypontját hitelintézeteink általában 1933 második felében érik el. Innen kezdve az évtized közepéig megint a fokozatos emelkedés útjára léphettek. A harmincas évek elején (1930), hitelforgalmunk fellendülésének tetőpontján, összes hitelintézeteink teljes (bruttó) vagyonmérlegének főösszege, azaz összes mérlegszerű vagyonuk és ezzel egyenlő összes mérlegszerű terhük kerekén 6 milliárd pengő volt. A harmincas évek közepén (1934) pedig csak majdnem egytizeddel kevesebbre, tehát nem egészen $5\frac{1}{2}$ milliárd pengőre rúgott. A kezességek tételeit itt nem vesszük tekintetbe. Ez az arány — egyéb adatok kapcsán — már eléggé jól mutatja hazai hitelkeretünknek a válság nyomása alatt bekövetkezett zsugorodását. Ha azonban összes hitelintézeteinknek a főleg csupán könyvelési jelentőségű tételek levonása után megmaradó tulajdonképeni vagyonerejét, azaz valóságos tőkéjüket nézzük, akkor ez a szóbanforgó évtizedben csaknem 5 milliárd pengőről alig 4 milliárdra, tehát majdnem egyötödével süllyedt. Ha a tényleg be nem fizetett tőkerészeket is leszámítjuk, akkor ezek az összegek még valamelyest csökkennek. Összes hitelintézeteink egész tőkéjének az évtized elején még csaknem kilencetizede jutott az idegen tőkékre. Az évtized végére itt önmagában ugyan csak árnyalatnyi, de azért mégis figyelemreméltó visszaesés következett be. Magyarán azaz a hitelkeret zsugorodásával a hitelintézetek egyre

kisebb idegen tőkékkel voltak kénytelenek beérni. Saját tőkéiket pedig főleg tartalékalapjaik gyarapításával növelni igyekeztek. A válság ezen a téren tehát óvatosságra szorította őket.

411. S. Hitelintézeteink szenvedő ügyletei.

Ha mármost a hitelintézeteinktől igénybevett idegen *Szenvedő* tőkéknek, tehát *szenvedő* hitelügyleteiknek összetételét *néz- hitelügyle-* zük, fontos eltéréseket tapasztalhatunk. Hitelintézeteink *teink főbb* szóbanforgó hitelügyleteinek sorában négy tétel emelkedik *csoportjai.* ki: a takarékbetétek, a folyószámlás tartozások, a viszontleszámitolt váltók és a forgalomban lévő záloglevelek, valamint egyéb értékpapírok tétele. Erre a négy tételre a harmincas évek elején és közepén is hitelintézeteink összes *szenvedő* ügyleteinek, tehát összes idegen tőkéknek értékéből több, mint 90 % jutott. A maradék a nyugdíjalapokra, a kibocsátott községi kötvényekre, valamint az átruházott jelzálogkölesönökre és közületi kölcsönökre eső tételek között oszlik meg. Ezeknek fontossága tehát aránylag elenyésző. A négy főtételekből hitelintézeteink *hosszúlejáratú* tartozásait a *Hosszúlejá-* kibocsátott és forgalomban lévő záloglevelek és egyéb érték- *ratú szen-* papírok képviselik. Hitelintézeteink zálogleveleket csak *vedő hitel-* pénzünknek rendezése, tehát a huszas évek közepe után *ügyleteink* kezdtek megint nagyobb lendülettel kibocsátani. Ez a tétel ilyenképpen a huszas évek második felének folyamán fokozatosan nőtt. A harmincas évek elején pedig hitelintézeteink összes idegen tőkéinek már 15 %-ára rugott. 1931-ben további kibocsátások révén valamelyest még emelkedett. Azután viszont a harmincas évek közepéig lassú ütemben bár, de fokozatosan csökkent. Egyrészt azért, mert további zálogleveleket hitelintézeteink a hosszúlejáratú hitel biztonságának megrendülése miatt nem bocsátottak ki. Másrészt pedig azért, mert törlesztettek záloglevéltartozásaikból és forgalomba került zálogleveleiknek egy részét vissza is vásárolták. Mindenképpen fontos vonás, hogy összes tartozásaiknak aránylag csak ily csekély töredéke hosszúlejáratú. Ez a vonás hitelintézeteinknek általános mozgékonyágát domborítja ki.

Rövidlejáratú szenvedő hitelügyleteik sorából a takarékbetétek és a folyószámlás tartozások az összes idegen tő-

Rövidlejárati szenedő hitelügyleteink

kének a szóbanforgó évötöd elején 64 %-ára, a végén azonban csak 54 %-ára rugtak. A fellendülés tetőpontján magasra duzzadt betétállomány a válság következtében tehát eléggé érzékeny veszteségeket szenvedett. Míg a takarékbetétek mindjárt a válság elején erősen hanyatlottak és 1933 után megint lassan emelkedni kezdtek, addig a folyószámlás tartozások lemorzsolódása egészen az évötöd végéig tartott. Oka ennek egyrészt az, hogy a válságból való kibontakozásunk útján takarékoságunk korábban kezdett megint nőni, mint a termelésbe máris bekapcsolódó és részben folyószámlán tartott forgótőkéink. Másrészt pedig nyomatékkel kell figyelembe vennünk, hogy az általános bizalmatlanság a hitelintézeti folyószámlákra még nagyobb súllyal nehezedett, mint a takarékbetétekre. A viszontleszámitolt váltók tétele, a betétekkel ellentétben, a válság kitörése óta fokozatos és egyúttal tekintélyes emelkedést mutatott. Évötödünk elején hitelintézeteink összes idegen tőkéinek még csak 16 %-a jutott rájuk, az évötöd végén pedig már 28 %-a. Ez azt jelenti, hogy a betéttartozások tekintélyes részének helyét fokozatosan váltótartozások foglalták el. Nem meglepő, hogy a válság bizonytalan éveiben nagyobb alaki biztonságánál fogva a váltó került előtérbe. Más megfontolások tárgya természetesen, hogy tartalmilag válságéveinknek még váltói is csak részben jelentettek valóságos hitelbiztonságot. Fontosabb magyarázata a visszleszámitolt váltók megduzzadásának azonban az, hogy a Magyar Nemzeti Bank már a hitelválság kezdetétől fogva jelentékenyen bővítette hitelintézeteink visszleszámitolási hitelét. Főleg ilyképen igyekezett helyzetüket a válság folyamán szilárdítani (l. 431. §). Hitelintézeteink pedig sietve ragadták meg az alkalmat, hogy legalább váltóiknak visszleszámitoltatása útján jussanak azokhoz az összegekhez, amelyekből a tőlük elvont betéteket kifizethették.

412. §. Hitelintézeteink cselekvő ügyletei.

Cselekvő hitelügyleteink főbb csoportjai

Hitelintézeteink *cselekvő* ügyletei, tehát pénzkihelyezései várakozásainknak megfelelően nagyjában hasonló képet és nevezetesen hasonló eltéréseket is mutatnak, mint szenedő hitelügyleteik. A váltóállomány, a folyószámlás hitelek

és a jelzálogos kölcsönök itt is erősen előtérben állnak: a harmincas évek elején és közepén is hitelintézeteink egész mérlegszerű vagyonának jóval több mint kétharmadára rugnak. A mérlegszerű vagyonhoz azonban itt sem számítjuk hozzá a kezességek tételét, mert ez a vagyont valóságban nem növeli. A jelzálogos kölcsönök állománya évötödünk folyamán hasonló értelmű és ütemű fokozatos csökkenésen ment át, mint amilyet a kibocsátott és forgalomban lévő zálogleveleknél láttunk. Az összes hitelintézetek egész mérlegszerű vagyonának 13 %-áról 11 %-ára süllyedt. Megközelítően így hanyatlott a közületeknek nyújtott kölcsönök jelentékenyen kisebb tétele is. A hitelintézeteink tulajdonában lévő ingatlanok tétele viszont valamelyest emelkedett. Az összes mérlegszerű vagyon 2.6 %-áról 3.7 %-ára. Azért, mert a jelzálogos tartozásai miatt árverésre kerülő ingatlanok növekedő részét vásárolták meg maguk a hitelintézetek. Ez kétségtelenül nem kedvező jelenség. Hiszen a hitelintézetek itt tulajdonképeni feladataiktól messze elkalandoznak. Hitelintézeteink *hosszúlejáratú* követeléseit jelenti még értékpapír-állományuk is. Ez évötödünkben ugyan valamelyest emelkedett. Végén az egész mérlegszerű vagyonnak 5 %-át tette. Ennek a tételnek megítélésénél azonban nagyon óvatosan kell eljárunk. Ide tartoznak ugyanis hitelintézeteink értékségei, azaz az érdekkörükbe tartozó vállalatoknak értékpapírai, különböző egyéb kötött kamatozású értékpapírok stb., amelyeknek mérlegszerű értékelése igen különböző és váltakozó elvek szerint történik. A lényeg az, hogy hitelintézeteink átlagos mozgékonyasága (mobilitása) *hosszúlejáratú* követeléseiknek mérsékelt aránya alapján is tekintélyes.

Rövidlejáratú követeléseik sorában folyószámlás hitelek évötödünkben mérlegszerű vagyonuknak 21 %-áról 14 %-ára csökkentek. Váltóállományuk pedig 38 %-ról 45 %-ra emelkedett. Itt is tehát ugyanazoknak az egymást kiegyenlítő eltolódásoknak vagyunk tanúi, amelyeknek magyarázatát nagy vonásokban már a szenvedő hitelügyleteknél adtuk. A váltótárcák megduzzadása mögött tartalmilag sajnos itt sem rejlik hitelbiztonságunknak megfelelő szilárdulása. A válságévek váltói csak részben jelentenek valóságos mozgékonyaságot. Hozzáfűzhetjük még, hogy a váltóállomány növekedése főleg nagyobb hitelintézeteinkre, a visszleszámitolt

váltók tételének növekedése pedig főleg kisebb hitelintézetekre jut. Azért, mert az előbbiek pangásunk éveiben az utóbbiakat főleg váltóiknak visszeszámitolásával támogatták. A pangás éveiben a váltótartozások meghosszabbítása (prolongációja) is rendkívül nagy mértékben vált szükségessé. Fontos támasza hitelintézetekünk mozgékonyságának készpénzük, külföldi pénzeik és váltóik, valamint más hitelintézeteknél elhelyezett tőkéik tétele. Ez évötödünkben összes mérlegszerű vagyonuknak csaknem 10 %-áról 7 %-ára süllyedt. A csökkenés magyarázatául az szolgál, hogy a váltságévek pénzpólitikája úgyszólván egészen kimerítette hitelintézetekünk külföldi pénz- és váltóállományát. Mérlegszerű vagyonunk itt nem említett egyéb tételeinek hiteléletünk szempontjából csak csekélyebb jelentősége van.

415. §. *Hitelpolitikánk.*

Hitelpolitikánk különleges feladatai Hitelszervezetünk és hitelintézeti tevékenységeink röviden vázolt újabb fejlődéséből adódnak *hitelpolitikánk* különleges feladatai. Áttekintésüknél azonban hiteléletünknek még egyéb területeire is figyelemmel kell lennünk. Így nevezetesen mérlegelnünk kell még biztosítóvállalatainknak hitelszervezetünkben elfoglalt tekintélyes jelentőségét is. Számuk a harmincas évek közepetáján mintegy félszázra rugott. Felüknél valamivel több volt külföldi. Összes mérlegszerű vagyonuknak főösszege ugyanakkor a 200 millió pengőt valamivel meghaladta. A hitelválság, különösen pedig a külföldi pénzárfolyamok eltolódásai és bizonytalansága őket is megviselték: a harmincas évek elejével szemben mind számuk, mind pedig összes tőkéik csökkenést mutatnak. Csak a harmincas évek közepén kezdte felváltani ezt a hanyatlást tevékenységeiknek újabb lendülete. Tekintetbe kell vennünk továbbá kamat-, bankjegy- és tőzsdepolitikánknek idevágó vonatkozásait is, amelyeket alább (l. 427—429. §) fogunk még érinteni.

Hitelpolitikánk belső ellentétei Újabb hitelpolitikánknek így kialakuló képében két sokban *ellentétes értelmű törekvés* küzd egymással: hitelbiztonságunk megőrzése és adósvédelmünk. Egyrészt arra törekszünk, hogy hitelszervezetünket minél sértetlenebb állapotban mentjük át azon a súlyos veszélyen, amelybe a harmincas évek első felének hitelválsága sodorta. Támogató, korlátozó, vala-

mint tiltó hitelpolitikai rendszabályainkkal tehát az egészséges hitelnyújtás elvein és ezzel hitelintézeteink egyensúlyán a lehetőséghez képest még gondosabban őrködünk. Itt a *Hitelbizton-*
hitelbiztonság szigorát kell hangsúlyoznunk. Másrészt azon-
 ban világosan látjuk, hogy sokan azok közül, akik a huszas
 évek második felének fellendülése folyamán hitelt vettek
 igénybe, önhibájukon kívül váltak utóbb fizetéseképtelen adó-
 sokká. A forgalom csökkenését és különösen a mezőgazda-
 sági áraknak hanyatlását, amelynek nyomában a tiszta ho-
 zadékoknak rohamos hanyatlása járt, a harmincas évek első
 felének világgazdasági válsága okozta. Ha ezen az alapon
 nemzetgazdaságunk egészének késelelembe kellett esnie kül-
 földi tartozásainak vonatkozásában, befelé is következtetése-
 nek kellett maradnunk: javarészt vétlen belföldi adósainkat
 is meg kellett védenünk hitelezőikkel szemben.

Adósvédelmünk részben általános, részben pedig külön-
 nös. Általános adósvédelmünknek legerélyesebb ütőkártyáját *Általános*
 részben már említettük: noha hitelválságunk hirtelen kirob- *adósvédel-*
 banása ugrásszerűen növelte kényszerbehajtásra megérett *münk*
 váltóink számát, hitelintézeteink a kényszerbehajtások terén
 mégis józan mérsékletet tanúsítottak. Váltóik biztonsága (bo-
 nitása) megfelelően szenvedett. Ezzel egyrészt felduzzasztot-
 tuk ugyan a Nemzeti Banknak és egyéb hitelintézeteinknek
 váltóállományát. Másrészt azonban számos adóst mentettünk
 meg vele a nyílt fizetéseképtelenségtől. Azonkívül a részle-
 ges fizetési haladékoknak (moratóriumoknak) rendszerével
 és a fizetéseképtelenségre vonatkozó hiteljogi rendszabá-
 lyainknak messzemenő enyhítésével is általában segíteni
 igyekeztünk bajbajutott adósainkon. Különös adósvédel- *Különös*
 münk mezőgazdasági adósainak lehető megmentésére írá- *adósvédel-*
 nyult. A válságtól a mezőgazdasági árolló kivételesen nagy *münk*
 szétnyílása következtében ők szenvedtek legsúlyosabban.
 Méltányos volt tehát, hogy rajtuk adóssági terheiknek külön-
 nös könnyítésével segítsünk. A könnyítés módozatait alább
 (l. 446—449. §), társadalmi politikánk kapcsán fogjuk még
 látni. Annyit azonban már most megállapíthatunk, hogy
 mind általános, mind pedig különös adósvédelmi rendsza-
 bályaink nagy rést ütöttek hitelbiztonságunkon. Ezt a rést
 különösen hosszúlejárátú hitelünk és vele kapcsolatos tőke-
 fejlődésünk sinyli.

414. §. Tőkepolitikánk.

Tőke-
fejlesz-
tésünk

Mezőgazdaságunk adósságai üzemi okoknál fogva főleg hosszúlejáratuak. Így mezőgazdasági adóssaink védelmének is elsősorban a hosszúlejáratú hitelt kellett sujtania. Pedig elsősorban éppen mezőgazdaságunk szorul rá további hosszúlejáratu hitelekre. Az összefüggéseknek oly körforgásával állunk itt szemben, mely a magyar jólét egyik legfogasabb kérdését jelenti. Minél erélyesebben védjük az adóst, annál kedvezőtlenebb helyzetbe juttatjuk a hitelezőt. Együttal annál inkább riasztjuk el újabb hitelek nyújtásától. Ezen túlmenőleg annál kevesebb indítékot adunk újabb tőkék keletkezésére. Így végeredményben a takarékossgot is csökkentjük. Pedig *tőkepolitikánk*nak első és legfontosabb hivatása az, hogy új tőkék keletkezését segítse elő. Ez a tőkefejlesztés. A legfontosabb előfeltétele kétségtelenül a hitelbiztonság. Csak ezen az alapon állhat meg azután tőkepolitikánk tevékenységének második része, a tőkeirányítás. Támogató, korlátozó és államosító rendszabályok segítségével oly arányban irányítjuk a tőkét egyes termelési ágaink felé, amilyent nemzetgazdasági termelékenységünk egésze megkövetel.

Tőke-
irányításunkHitelinté-
zeteink ren-
dezése

Hitelintézeteink száma kétségtelenül túl nagy. Előbb-utóbb észszerű egyesítésükre és egymásközi munkamegosztásuknak fokozására lesz szükség. Ennél a műveletnél azonban nem szabad felednünk azokat az érdemeket, amelyeket hitelintézeteink nemzetgazdaságunk egészének erősítése körül különösen a válság folyamán tanúsított szívós kitartásukkal és áldozatkészségükkel szereztek. Rendezésüket tehát az egyéni érdekek lehető kimélésével kell végrehajtanunk. Hasonló kíméletességgel és óvatossággal kell majd *csökkentenünk* jelenlegi *adósvédelmünket*. Belföldi hitelezőinknek kamatban és esetleg tőkében is kétségtelenül szintén bizonyos engedményeket kell majd tenniök. Aminthogy rövidlejáratú követeléseik egy részének hosszúlejáratúra való átcserélésbe esetleg ugyancsak bele kell majd egyezniök. Hiszen ebben az irányban már a harmincas évek közepéig is érdemes hitelpolitikai lépések történtek. Hitelbiztonságunkat mindenképen helyre kell megint állítanunk, ha azt kívánjuk, hogy egyelőre legalább belföldi tőkénkkel tudjuk pótolni a

Adósvédel-
münk foko-
zatos csök-
kentése

távolmaradó külföldi tőkét. Későbbi célkitűzésünk, hogy ez *Hitelbizton-*
a pótlás minél nagyobb mértékben állandósítható legyen. *ságunk*
Ily szempontból tőkepolitikánk kétségtelenül egész magyar *helyre-*
gazdaságpolitikánk legfontosabb területeként domborodik *állítása*
ki. Elsősorban csak tőle várhatjuk, hogy adóssági mérlegünk
legalább a távolabbi jövőben kedvezőbbé váljék.

IV. Fizetési mérlegünk.

415. §. Fizetési mérlegünk összetétele. — 416. §. Fizetési mérlegünk alakulása. — 417. §. Tőke-, kamat- és osztalékforgalmunk. — 418. §. Idegenforgalmi mérlegünk. — 419. §. Fizetési mérlegünk egyéb folyó tételei. — 420. §. Fizetési egyenlegeink. — 421. §. Magyar pénzünk külföldi értéke. — 422. §. Külföldi pénzügypolitikánk. — 423. §. Korona, pengő és aranypengő. — 424. §. A három uralkodó pénzügyrendszer. — 425. §. Külföldi pénzek felára. — 426. §. Pengőérték és árszínvonalunk. — 427. §. Belföldi pénzügypolitikánk. — 428. §. Értéktőzsdei forgalmunk. — 429. §. Bankjegypolitikánk. — 430. §. Ércfedezetünk. — 431. §. A Nemzeti Bank váltótárcaja. — 432. §. A Nemzeti Bank cselekvő hitelügyletei. — 433. §. A Nemzeti Bank szenvedő hitelügyletei.

415. §. Fizetési mérlegünk összetétele.

Fizetési mérlegünk két legfontosabb tételét, azaz a kül-*Fizetési*
földdel való áruforgalmunkat és tőkeforgalmunkat az eddi-*mérlegünk*
giek alapján nagyjában már ismerjük. Ha külföldi árufor-*folyó és*
galmunkhoz hozzávesszük még kölcsönös külföldi kamat- és *tőkeforgal-*
osztalékfizetéseinknek, valamint az arany- és ezüstszállít-*mi tételei*
mányokat is magukban foglaló és alább (l. 419. §) részlete-
zendő egyéb kisebb tételeknek csoportját, akkor fizetési mér-
legünknek folyó tételeit kapjuk. Velük szemben állnak a fize-
tési mérleg tőkeforgalmi tételei. Ha folyó tételek címén többet
fizetünk a külföldnek, mint amennyit tőle kapunk, akkor a
többletet nyilvánvalóan csak azáltal fedezhetjük, hogy tőkefor-
galmunkban a külföld megfelelően többet fizet nekünk, mint
amennyit tőlünk kap. Amennyiben árut hitelre hozunk be,
külföldi áruhitelt kapunk. A megfelelő összeget elsősorban
fizetési mérlegünk folyó tételeinek tartozik rovatába iktat-
juk be mint árubehozatalunkért a külföldre teljesített fize-
tést. Egyúttal azonban mint új külföldi kölcsönt, tehát mint

*Fizetési
mérlegünk
egyenlegé-
nek kérdése*

külföldről bejövő fizetést fizetési mérlegünk tőkeforgalmi tételeinek követel rovatában is feltüntetjük. Ez az a fentebb már említett eset, amidőn külföldi tőke áru alakjában jön be hozzánk. Hasonló elvek szerint egyenlítődik ki az így megépített fizetési mérlegnek két oldala, ha folyó tételek címén a külföld fizet nekünk többet, mint mi neki. A lényeg itt az, hogy a folyó tételekből esetleg nekünk járó fizetési többletet a külföld is csak úgy egyenlítheti ki, ha megfelelő hitelt vesz tőlünk igénybe vagy pedig ha velünk szemben fennálló korábbi követeléseivel fizet. Minthogy azonban a szóbanforgó új hiteleket, illetőleg törlesztéseket tőkeforgalom címén szintén beállítjuk fizetési mérlegünkbe, nyilvánvaló, hogy az ily mérlegnek tartozik és követel oldala mindig kiegyenlíti egymást. Ha mégis mutatkozik egyenleg, akkor az csakis mérlegünk tökéletlenségéből mint hiba adódhat. Forrása csakis oly láthatatlan forgalom alapján teljesített fizetés lehet, amelyet mérlegünkben meghatározni és kifejezni nem tudunk. Az alábbiakból (l. 416—420. §) ennek értelme részletesebben is ki fog még derülni.

*Szűkebb és
tágabb
értelmű fi-
zetési
mérleg*

Az már eleve is kétségtelen, hogy az ilyen fizetési mérleg kettős, azaz ellenkező előjellel bár, de *kétszeresen* feltüntetett tételeket tartalmaz. Fogalmilag vitatható tehát, hogy a mérleg elnevezés itt vajjon egyáltalában helyes-e. Kétségtelen, hogy kereskedelmi és adóssági mérlegünkkel fizetési mérlegünket elméletileg világosabban állíthatnók szembe, ha belőle egyes tételeknek kétszeres szerepeltetését kiküszöbölünk. Ily szempontból nevezetesen célszerűbb lehet, ha fizetési mérlegünkben egészen elhagyjuk a tőkeforgalmat és ha fogalmát azokra a fizetésekre szorítjuk, amelyeket fentebb folyó tételeknek neveztünk. Később (l. 421. §) még majd látni fogjuk, hogy ezen az úton *szűkebb* értelmű fizetési mérlegünket kapjuk. Ha fizetési mérlegünk összeállításánál mégis a szóbanforgó *tágabb* értelmezésű vagy kettős módszert követjük, azaz ha tekintetbe vesszük a tőkeforgalmat is, úgy ezt főleg gazdasági állapotainknak jobb nemzetközi összehasonlíthatósága kedvéért tesszük. A Nemzetek Szövetségének kezdeményezése alapján ugyanis többé-kevésbé ily módszerrel állítja össze és teszi közzé fizetési mérlegét újabban több mint 30 európai és tengerentúli állam. A magyar jólétet érdeklő különleges vonatkozásokat így összeállított fizetési mér-

legünkben is kihámozhatjuk, ha lényegét megfelelően különleges szempontjainkból nézzük.

416. §. Fizetési mérlegünk alakulása.

Ami mármost így összeállított fizetési mérlegünk főösszegét illeti, az a huszas évek közepén, közvetlenül pénzünk rendezése után, valamivel haladta csak meg az egymilliárd pengőt. Az általános fellendülés azután rohamosan növelte, a világgazdasági válság pedig utóbb még rohamosabban törte le ezt az összeget: a huszas évek végén jóval másfél milliárd pengőn felül állt, 1932-ben viszont, a válság mélypontján, jóval félmilliárd pengő alá süllyedt. A magyarázat főbb szempontjai már az eddigiekből is kitűnnek. A huszas évek második felében külföldi áruforgalmunk terjedelme gyors ütemben nőtt. Rajta belül egyre nőtt azonban behozatali többletünk is. Ezt a növekedő behozatali többletet új külföldi hitelek, azaz a külföldről egyidejűleg behozott újabb tőkékből fedeztük. Minél több külföldi tőkét vettünk azonban igénybe, annál több kamatot és osztalékot kellett külföldre küldeni. Az igénybevett hosszú- és rövidlejáratú hitelek révén pedig egyuttal annál nagyobb összegeket kellett a külföldre tőkék törlesztése és visszafizetése címén kifizetni. Külföldi áruforgalmunk növekedésével tehát párhuzamosan növekedett külföldi tőke-, kamat- és osztalékforgalmunk. Innen eredt fizetési mérlegünknek hatalmas megduzzadása a huszas évek végén. A válság azután ezt az egész folyamatot fordított irányba terelte. Külföldi áruforgalmunk hirtelen zsugorodásával együtt csökkent külföldi tőke-, kamat- és osztalékforgalmunk is. Helyesebben nemcsak csökkent, hanem majdnem egészen megszűnt. Azért, mert ily címen, amint már fentebb is mondtuk, nem voltunk képesek a külföldnek további fizetéseket teljesíteni. Így pedig megfelelő címen a külföldtől sem kaptunk fizetéseket. A harmincas évek közepefelé azután egyelőre be is szüntettük fizetési mérlegünk közzétételét. Azért, mert ekkor majdnem egyedül már csak folyó tételekből állt és így jelentőségéből is megfelelően sokat veszített. Vele szemben annál inkább növekedett kereskedelmi mérlegünk viszonylagos fontossága.

*Fizetési
mérlegünk
főösszege*

*Fellendülést
emelkedés*

*Válságos
csökkenés*

417. §. Tőke-, kamat- és osztalékforgalmunk.

Külföldi
tőkeforgal-
munk tételei

Fizetési mérlegünknek nagy vonalakban vázolt fejlődése egyes főbb tételeinek alakulásában is világosan visszatükröződik. Áruforgalmunkra vonatkozólag ezt már kimutattuk. Fizetési mérlegünknek második legnagyobb tételeként a fellendülés éveiben igen nagy szerepet játszott *tőkeforgalmunk*. Amint fentebb is többször érintettük, a huszas évek közepetáján még csak lassabban, utóbb azonban már rohamosan növekedő ütemben áramlott be hozzánk a külföldi tőke. Összege 1927-ben és 1928-ban egyenként jóval meghaladta már a félmilliárd pengőt. Némi hanyatlás után hasonlóan sok újabb külföldi tőkét kaptunk még 1931-ben is, noha ennek az évnek második felében további beáramlása már úgyszólván teljesen megszűnt. A külföldi tőke a szóbanforgó években hosszú- és rövidlejáratú új kölcsönök és hitelek révén, külföldieknek magyar kereskedelmi társaságok tőkeemeléséhez való hozzájárulásaként, valamint értékpapíroknak külföldre való eladásából jött be hozzánk. A külföldről Magyarországra irányuló fizetések összegét növelte még hitelintézeteink külföldön elhelyezett betéteinek fokozódó visszavonása is. Cselekvő tőkeforgalmunknak aránylag igen csekély további tétele adódik viszont abból, hogy külföldiek nagyobb értékben vásárolnak ingatlanokat Magyarországon, mint magyarok külföldön. Várakozásunknak megfelelően a fellendülés évötödének egész folyamán azok a külföldre irányuló fizetéseink is fokozatosan nőttek, amelyeket külföldi tőkék visszafizetése és törlesztése címén teljesítettünk. 1931-ben már harmadmilliárd pengőnél többre rugtak. Ebben az évben egyébként itt is hirtelen letörés következett be. Külföldi értékpapíroknak vétele fizetési mérlegünkben csak a fellendülés korábbi éveiben játszott fontosabb szerepet.

Külföldi
kamat- és
osztalékfor-
galmunk
hullámzásai

Kamat és osztalék címén is kaptunk aránylag csekélyebb fizetéseket a külföldről. A fellendülés folyamán azonban egyre nagyobb mértékben multák felül őket azok a kamat- és osztalékfizetések, amelyeket nekünk kellett a külföld számára teljesítenünk. A harmincas évek elejére azután fizetési mérlegünk ezen tételeinek szenvedő egyenlege már mintegy 200 millió pengőre rugott. Nem meglepő, hogy idevágó fizetéseinket is legott be kellett szüntetnünk, amint fizetési

mérlegünk cselekvő tételei a világgazdasági válság kitörésével hirtelen összezsugorodtak. A harmincas évek közepére ugyan valamivel csökkent az az évi összeg, amellyel kamat és osztalék révén tartozunk. Ebben szerepe volt külföldön elhelyezett értékpapírjaink részbeni visszaáramlásának. Így is oly nagy évi teherről van azonban itt szó, hogy azt a maga egészében csak akkor leszünk képesek megint viselni, amidőn majd fizetési mérlegünk cselekvő tételei, nevezetesen árúkiviteli többletünkéből származó bevételeink újra jelentősen megduzzadnak.

418. §. *Idegenforgalmi mérlegünk.*

Fizetési mérlegünk főbb tételeinek áttekintése után vessünk mármost rövid pillantást kevésbbé fontos tételeire is. *Fizetési* Ezeken a folyó tételeknek azt a csoportját értjük, amelyeket *mérlegünk* fentebb mint egyéb kisebb tételeket említettünk. Egész *össz-* „*kevesbbé fontos*“ *tételei* szegük a válság előtti fellendülés éveiben a fizetési mérleg mindegyik oldalán egyaránt többnyire mintegy másfélszáz millió pengőre, a válság éveiben pedig általában mindössze mintegy félszáz millió pengőre rugott. Egész fizetési mérlegünk főösszegének tehát csupán mintegy tizedrészét tették. Ezért van csak alárendelt fontosságuk. Sorukban még leginkább *idegenforgalmi* tételeink emelkednek ki. A szóbanforgó „egyéb“ tételek összegének a huszas évek közepetáján ugyan még csak csekély töredéke esett rájuk. Innen kezdve azonban gyors ütemben növekedtek. Egy évtizeddel később pedig az egyéb folyó tételek csoportjának felénél már jóval többre rugtak.

A huszas évek közepetáján hazai idegenforgalmunk *Idegenfor-* ügye még csak gyermekcipőiben járt. Közvetlenül pénzünk *galmunk* rendezése után (1926-ban és 1927-ben) a külföldre utazó ma- *fellendülése* gyarok még mintegy ötszörte és még a harmincas évek elején is mintegy kétszerte nagyobb összeget költöttek el odakünn, mint a hozzánk kerülő idegenek Magyarországon. Azonban ez a gyorsan fogyó arány is mutatja, hogy idegenforgalmunkat időközben lendületesen sikerült fejlesztenünk. Itt szállodáinknak, belső közlekedésünknek és egyéb idegenforgalmi iparunknak, valamint külföldi hirdetési és egyéb ismeretterjesztő (propaganda-) tevékenységünknek hatását lát-

*Idegenfor-
galmi mér-
legünk ki-
egyenlítő-
dése*

juk. A fellendülés könnyű pénzviszonyai hazai idegenfor-
galmunkra szintén kedvező befolyást gyakoroltak. Utóbb az-
után még a világgazdasági válság is aránylag csak csekély
átmeneti hanyatlást tudott benne előidézni. Céltudatos ide-
genforgalmi politikánknak eredményeként a harmincas évek
közepére évente százezernél jóval több idegen jött már me-
gint hozzánk. Ez a szám a válság előtti színvonalnál is maga-
sabb. Egyúttal azt is elértük, hogy idegenforgalmi mérlegünk
körülbelül *kiegyenlítő*dött. Idegenek nálunk és magyarok
külföldön ekkoriban (1935) egyaránt mintegy évi 30 millió
pengőt költöttek el.

Ez a kedvező eltolódás sikeres idegenforgalmi politikán-
kon kívül főleg *három oksoportra* vezethető vissza, melyek
egyenként a világgazdasági válságban gyökereznek. Először
arra, hogy a nyugateurópaiak a válság pénzsűkékben meg-
„Befagyott“ szorították költséges tengerentúli utazásaikat és inkább a
tartozásaink közelebbi Középeurópába jöttek. Hozzánk különösen az is
és idegen- vonzotta őket, hogy itt részben felhasználhatták, felélhették
forgalmunk átváltási nehézségeink folytán „befagyott“ magyar követel-
éseiket. Főleg így adódott a második oksoport, mely ide-
genforgalmunknak fontos minőségi változását mutatja: ko-
rábban „idegeneink“ javarésze a tőlünk elszakított területek-
ről jött, míg újabban egyre jobban növekedik az egyéb he-
lyekről jövő, tehát igazi idegeneink aránya. A harmincas évek

*Idegen-
forgalmunk
minőségi
változásai*

közepén összes idegeneinknek már mintegy háromnegyed ré-
szére rugott. Ezek általában jobbmóduak, tehát többet is köl-
tenek nálunk. Elsősorban ilykép magyarázható a nálunk
megforduló idegenek átlagos tartózkodási idejének újabb
emelkedése és vidéki városainknak, valamint üdülőhelyeink-
nek párhuzamosan növekedő idegenforgalma. Harmadszor

*Külforgal-
mi korláto-
zásaink és
külföldi
utazásaink*

végül azok a korlátozásaink is nagy súllyal esnek latba,
amelyekkel a harmincas évek első felében egyre nehezítet-
tük belföldi lakosainknak külföldi utazásait. Egyre nehezeb-
ben bocsátottuk csak rendelkezésükre a külföldi utazásokhoz
szükséges külföldi pénzt (valutát). Utóbb külföldi utazásaik
költségeinek elszámolására köteleztük és idevágó korlátozó
rendszabályaink megsértése esetén fokozódó szigorral bünt-
ettük őket. A világgazdaság újbóli erősebb fellendülése két-
ségtelenül elsöpri majd mindezen korlátozásokat. Fizetési
mérlegünket azonban előreláthatólag maradandó jelleggel

fogja javítani egyrészt az, hogy a távolabbi külföldiek is lassanként hozzánk szoknak, másrészt pedig az, hogy bel-földi lakosaink valamelyest leszoknak külföldi utazásaikról. A fejlődésnek ezt az irányát viszont csakis idegenforgalmi politikánknak további erélyes fejlesztésével biztosíthatjuk.

419. §. Fizetési mérlegünk egyéb folyó tételei.

Ami idegenforgalmi tételeink levonása után fizetési mérlegünk „egyéb“ kisebb folyó tételeiből még megmarad, az fizetési mérlegünk főösszegének mintegy 5 és 10 %-a között mozog. A tételeknek ez a csoportja a világgazdasági válság előtti fellendülés éveiben aránylag nagyobb volt, utóbb pedig még aránylag is csökkent. Viszonylagosan csekély fontossága ebből is látható. Csökkenése azzal magyarázható, hogy vannak benne egyes tételek, amelyek átváltási nehéz-Ujabban
ségeink beköszöntével egészen vagy részben megszűntek. megszűnt
Ilyen elsősorban a biztosítási díjak tétele, amely korábban vagy erősen
a csoport legmagasabbika volt. Még 1931-ben is csaknem 50 csökkent fi-
millió pengőt fizettünk ki biztosítási díjakért, szolgáltatáso- zetési té-
kért és jutalékokért a külföldnek. A külföldtől viszont ily teleink
címeken csak valamivel kevesebbet kaptunk. Ilyenek továbbá a bizományi, ügynöki, közvetítői és hasonló jutalékok tétele, jóvátételi fizetéseink és az árúforgalom tételénél kimutatott jóvátételi áruszállítások értékösszegének korábbi fizetési mérlegeinkben szereplő ellentétele. Ilyenek végül külföldieknek magyarországi ingatlantulajdonából, nevezetesen budapesti háztulajdonukból eredő, valamint külföldi szabadalmak, védjegyek és minták használatáért teljesített fizetéseink. Hasonló címeken mi jóval kisebb összegeket kaptunk volt a külföldtől. Ugyancsak szenvedő egyenlegű, de átváltási nehézségeink idejében lényegesen csökkent tételeink azok, amelyek közületi és magánvállalati nyugdíjaknak, kegydíjaknak és életjáradékoknak, valamint hirlapoknak és folyóiratoknak külföldi forgalmából erednek. Azon szenvedő
egyenlegű tételek között viszont, amelyek javarészt a válság kisebb fi-
éveiben is megmaradtak, a külügyi szolgálattal és egyéb kö- zetési téte-
zületi kiküldetésekkel járó költségeket, a magyar államigaz- leink
gatás külföldi bevételeinek és kiadásainak tételét, a magyar

útlevelek külföldi láttamozásáért, a külföldi filmek használataért és különböző szolgálatokért teljesített fizetéseket említhetjük.

*Cselekvő
kisebb fizetési tételeink*

Fizetési mérlegünknek azonban *cselekvő* egyenlegű tételei is vannak ebben a csoportban. Ilyenek mindenekelőtt a kivándoroltaktól hazaküldött pénzösszegek, valamint a kivándorlóktól és a visszavándorlóktól magukkal vitt, illetőleg hozott értékek. A világ gazdasági válság apasztotta ugyan azokat az összegeket, amelyeket kivándoroltaink hazaküldenek és amelyek korábban — különösen a háború előtt — még igen jelentősek voltak. Egyidejűleg csökkentette azonban kivándorlásunkat és növelte visszavándorlóink számát. Fontosabb *cselekvő* egyenlegű tételünk továbbá a vasuti és hajózási átmenő forgalom, valamint a vasuti kocsibérek tétele. Ennek a tételnek földrajzi fekvésünkön fogva még sokkal nagyobb *cselekvő* egyenleget kellene mutatnia, ha szomszédaink nem igyekeznének a vasuti átmenő forgalmat Magyarországról minden eszközzel és még súlyos áldozatok árán is elterelni. A pósta, távirda és távbeszélő nemzetközi díj- és illetékelszámolásából, valamint a hajózás kapcsán felmerült egyéb nemzetközi fizetésekből csupán kisebb összegű *cselekvő* egyenlegeink adódnak.

*Külföldi
arany- és
ezüstofforgalmunk*

Külön kell utalnunk végül kereskedelmi mérlegünkben nem szereplő külföldi *arany- és ezüstofforgalmunkra*. Itt is ugyan csupán néhány millió pengős, tehát aránylag kisebb összegekről van szó. Minthogy azonban arany- és ezüsbányászatunk elenyészően jelentéktelen, belőlük fizetési mérlegünknek szenvedő egyenlegű tételei támadnak.

420. §. Fizetési egyenlegeink.

*Fizetési
egyenlegeink
mint hiba-
források*

Fizetési mérlegünknek *cselekvő és szenvedő* egyenlegű tételeit eddig egyenként tekintettük át. Az előbbiekről a külföld fizet nekünk többet, mint mi neki. Az utóbbiak pedig fordított helyzetet mutatnak. Mondtuk azonban már, hogy a *cselekvő és a szenvedő* tételek összessége az így megépített fizetési mérlegben egymást mindig szükségszerűen egyenlíti ki. Ha mármost mégis azt látjuk, hogy fizetési mérlegünk egésze a harmincas évek első felében kisebb-nagyobb *cselekvő egyenleggel* zárul, ez kétségtelenül megfelelő hi-

baforrást jelent. Itt részben külföldön eszközölt értékpapírvételekről, nevezetesen külföldön elhelyezett magyar értékpapírok visszavásárlásáról, részben pedig egyéb módon a külföldre menekülő pénztőkékről van szó. Külföldre menő ilyfajta fizetéseink részben titkon, csempészúton történnek. Azért, mert pénztőkénknek ily címen való kivitelét átváltási nehézségeink éveiben megfelelő tilalmakkal erősen korlátozzuk. Ha az említett összegek nyílt forgalomban mennének ki és ha ilyképen beállíthatnánk őket fizetési mérlegünkbe, ennek cselekvő egyenlegeit legott eltüntetnék. Nyilvánvaló, hogy a csempészetnek szóbanforgó módja magyar jólétünknek talán még többet árt, mint bármely más csempészet. Gondoljunk csak tőkében való szegénységünkre. Erélyes ellenőrző és büntető rendszabályainkkal a harmincas évek közepére el is értük, hogy az ártalmas tőkecsempészet minden valószínűség szerint jelentékenyen csökkent.

421. §. Magyar pénzünk külföldi értéke.

Penzünk külföldi értékének szempontjából nyilvánvalóan nem fizetési mérlegünknek így értelmezett egyenlege fontos. Mérvadó csupán az, hogy mily arányban alakul a magyar pénz és a külföldi pénzek egymásközti kereslete és kínálata. Amíg a huszas évek második felében egyre újabb külföldi tőkék áramlottak be hozzánk, elegendő külföldi pénzt kaptunk ily pénzben adódó kötelezettségeink teljesítésére. Ezeknek a kötelezettségeinknek javarésze — esedékessé váló kamat- és osztalékfizetéseink, valamint ugyancsak esedékes tőketörlesztéseink és visszafizetéseink révén — akkor is fennmaradt, amikor a külföld a világgazdasági válság nyomása alatt a harmincas évek elején további tőkét tőlünk hirtelen vont meg. Így nálunk a külföldi pénzeknek egyszeriben nagy kereslete támadt. Az, hogy fizetési mérlegünk folyó tételeiből ezt a keresletet kielégíteni nem tudtuk, már a fentiekből kitűnik. Egyidejűleg külföldön is magasra szökött a magyar pénz kínálata, hogy érte a szükséges külföldi pénzekhez juthassunk. Pénzünk külföldi értékének 1931 koraószén ezért kellett megrendülnie. Ezért kellett legott azokhoz az erélyesen korlátozó és tiltó rendszabályainkhoz folyamodnunk, amelyek a harmincas évek első felében külföldi politikánk gerincét tették.

*Pénzünk
külföldi
értéke és fi-
zetési mér-
legünk*

*Fizetési
mérlegünk
kettős értel-
mének ma-
gyarázata*

Pénzünk külföldi értékének alakulása valójában tehát annak az *arány*nak függvénye, amely egyrészt fizetési mérlegünknek folyó tételei, másrészt pedig tőkeforgalma között mutatkozik. Ebből az arányból táplálkozik az a lendület, amellyel külföldi pénzek iránti keresletünk és saját pénzünk kínálata fellép. Ezt az arányt nézi egyenlegében a fizetési mérlegnek szűkebb értelmezése és reá célzunk nevezetesen akkor is, amidőn hétköznapi nyelvünkben általában fizetési mérlegünknek kedvező vagy kedvezőtlen „egyenlegéről” szólunk. Nagyobb egyszerűség kedvéért így értelmezzük a fizetési mérleg „egyenlegét” a pénz külföldi értékének és a pénzrendszerek egymásközi egyensúlyának magyarázatánál. Más szóval: fizetési mérlegünknek ily értelemben csupán folyó tételeit nézzük és ezeknek alapján mondjuk a mérleg egészét cselekvőnek vagy szenvedőnek. A tőkeforgalmi tételeket itt nem vesszük tekintetbe. Ily alapon fejtegettük fentebb mi is a pénz külföldi értékének általános összefüggéseit. Nyomatékkal vigyázzunk azonban, hogy a fizetési mérleg egyenlegének ez a közkeletű kettős értelmezése meg ne tévesszen bennünket. Helyesen tehát akkor járunk el, ha mindig különbséget teszünk a fizetési mérleg szűkebb és tágabb értelmezése között. Szűkebb értelmű fizetési mérlegünk, mely csak folyó tételeket tartalmaz, a pénz külföldi értékének szempontjából fontos. Tágabb értelmű fizetési mérlegünk pedig, mely a tőkeforgalmat is felöleli, részben mélyebb magyarázatát nyújtja a külföldi pénzárfolyam alakulásának és részben egész külföldi fizetési forgalmunknak jobb nemzetközi összehasonlíthatóságát teszi lehetővé.

422. §. Külföldi pénzpolitikánk.

*Külföldi
pénzpoliti-
kánk anyagi
feladatai és
alaki rend-
szabályai*

Minthogy pénzünk külföldi értékét a válság éveiben is a lehetőséghez képest megőrizni kívántuk a szóbanforgó számunkra kedvezőtlen piaci helyzetet mesterséges eszközökkel igyekeztünk befolyásolni. *Külföldi pénzpolitikánk* tehát oda irányult, hogy fizetési mérlegünknek megfelelő alakításával egyrészt csökkentsük külföldi pénzek iránti keresletünket, másrészt pedig növeljük a külföldnek a mi pénzünk iránti keresletét. Ez külföldi pénzpolitikánk tartalmi vagy anyagi része. Egyes rendszabályait, melyeknek középpont-

jában főleg kereskedelmi mérlegünknek javítása áll, már látuk. Külföldi pénzügypolitikánknak alaki rendszabályai viszont közvetlenül a külfölddel való fizetési forgalmunkat szorítják szigorú korlátok közé. Ezek a korlátok az 1931 júliusában átmenetileg elrendelt bankzárlat után fokozatosan fejlődtek ki.

Mindenekelőtt külföldi pénzügypolitikánk központi szervé- *A Nemzeti*
nek, a *Magyar Nemzeti Banknak* engedélyéhez kötik min- *Bank szere-*
dennemü külföldi pénznek és külföldi váltónak megszerzését, *pe külföldi*
valamint felhasználását. Nevezetesen megtiltják minden- *pénzügypoli-*
fajta bel- és külföldi fizetési eszköznek, értékpapírnak, *kánkban*
aranynak, ezüstnek és platinának engedély nélküli kivitelét. Együttal minden belföldit arra köteleznek, hogy a tulajdo-
nába jutott vagy jutó külföldi fizetési eszközöket — bizonyos
részükben, illetőleg bizonyos csekély összegben felül egé-
szben — a Nemzeti Banknak szolgáltatassa be. Továbbá aprólé-
kosan meghatározott és körülírt elvek szerint irányítják az
ilyképen központosított külföldi fizetési eszközök készleté-
nek felhasználását. A Nemzeti Bank többnyire esetről-esetre
dönti tehát el, hogy mily célokra és mily feltételek fennfor-
gása esetén utal ki külföldi fizetési eszközöket. Részletesen
szabályoztuk azonkívül a külföldiek részére pengőben tör-
ténő fizetéseket. Így alakultak ki a külföldieknek belföldi
pengőszámlái, áruforgalmi belföldi pengőszámláik, zárolt
belföldi számláik és függő számláik (conti sospesi), melyek
pengőköveteléseiknek eredetéhez képest a velük való rendel- *Pengő-*
kezés szabadságának különböző fokait jelentik. Rajtuk kívül *számláink*
azonban külföldieknek nálunk — bizonyos feltételek alap- *sokfélesége*
ján — szabad külföldi pengőszámláik és szabad külföldi
váltószámláik is fennállhatnak. Ha jól megnézzük a hely-
zetet, a pengőnek ilyképen, forgalmi szabadsága tekinteté-
ben, nem kevesebb mint hatféle különböző fajtája fejlődött
ki. Ezek együttal hatféle többé-kevésbé különböző külföldi
értékét is jelentik. Csupán következetesen jártunk el, amidőn
a Nemzeti Bank engedélyéhez kötöttük a külföldiektől való
hitelfelvételt és a külföldieknek való hitelnyújtást is. Hiszen
csakis így tekinthetjük át és befolyásolhatjuk ugyanis pén-
zünk külföldi értéke piaci tényezőinek alakulását a hitelpénz
bonyodalmas vonatkozásaiban.

A harmincas évek közepére azután a belföldi *színarany-* *Aranykész-*
és aranyérmekészletek kötelező *bejelentésével* *leteink be-*
kapcsolatosan *jelentése*

az aranynak szabad forgalmát is megszüntettük és adásvételét engedélyhez kötöttük. Kevéssel később pedig *felülbélyegeztük* azokat a belföldön levő és belföldi forgalomra szánt *értékpapírjainkat*, amelyekből külföldön is nagyobb mennyiség van forgalomban. Így igyekeztünk belföldi árfolyamukat külföldi árfolyamuknak fejlődésétől függetleníteni és egyuttal megakadályozni azt, hogy magyar értékpapíroknak külföldön való vétele és behozatala céljából fizetési eszközöket csempésszenek ki az országból. Fizetési mérlegünknek egyik hibaforrása is ilyképen bedugul. Mind ezen rendszabályainknak vezérlő gondolata azonban elsősorban az, hogy külföldi pénzügypolitikánkat fejlesszék. Idevágó korlátozásaink és tilalmaink körét a lehetőséghez képest úgy igyekeztünk bezárni, hogy a belföldi és a külföldi pénz egymásközi keresleti és kínálati viszonyait teljesen gazdaságpolitikai irányításunk alá hajtsuk. Külföldi pénzforgalmunkat ezzel messzemenően államosítottuk.

423. *S. Korona, pengő és aranypengő.*

Külföldi pénzügypolitikánk újabb hullámszásainak függvényeként fejlődött magyar pénzügyrendszerünk is. A *koronát* mint magyar pénzegységet a világháborúból, a forradalmakból, a tanácsköztársaságból és a békekötésből sarjadzó pénzügyzaporításunk söpörte el. Rövid, mintegy negyedévszázados pályafutása alatt tartalmilag kivételesen sok változáson ment át. Csak neve maradt változatlan. Lényegileg azonban már a háborús papírpénzgazdálkodás koronája is más pénz volt mint az 1892. évi pénzügyrendezéssel (az 1892 : XVII. t.-c.-kel) az osztrák forint helyébe teremtetett és 1900 jan. 1.-én hatályba lépett korona. Lényegileg ugyancsak más-más pénz volt megint a háborúutáni hónapok „kékpénzének“ és „jó fehérpénzének“, utóbb pedig a tanácsköztársasági pénznek (szovjetpénznek) vagy „rossz fehérpénznek“ és a forradalmi kormányzótanácstól kibocsátott postatakarékpénztári pénzjegyeknek, azaz a „póstapénznek“ vagy „zöldpénznek“ nevén szereplő korona. További tartalmi változásokat jelentett azután a nemzeti kormánytól teremtetett és felülbélyegzett magyar korona, majd pedig a Jegyintézet államjegyeinek koronája és a rövidéletű aranykorona, valamint a takarékkorona mint számolási egység.

Ily változatos fejlődés után teremtettük csak az 1925 :
 XXXV. t.-c. alapján és léptettük hatályba 1927. január 1.-ével *A pengő létrejött*
 új magyar pénzegységiünket, a *pengőt*. Értékét 12.500 magyar
 koronában (papírkoronában) vagy 1.16 aranykoronában ál-
 lapítottuk meg. Pályafutása azonban mindössze csak egy év-
 ötödik volt többé-kevésbé zavartalan. Amint átváltási ne-
 hézségeink nyomán külföldi értéke süllyedni kezdett, a
 4560/1932. M. E. sz. rendelettel az *aranypengőt* kellett létre-
 hívunk. Ez főleg a közvélemény megnyugtatótását célozta.
 Azáltal, hogy értékét újból és nyomatékosan 0.263 g. finom-
 aranyban erősítettük meg. Ennyi volt a korábbi pengő arany- *Aranypengő*
 értéke is. A következő egy-néhány év fejlődése azonban meg- *és bank-*
 mutatta, hogy az aranypengő a „bankjegypengőtől“ külön- *jegypengő*
 böző pénzzé kialakulni nem tudott. Az elnevezése szerint két-
 fajta pénz lényegileg ugyanaz maradt. A harmincas évek
 közepetáján pedig már megint csak általában pengőről
 szólunk.

424. §. *A három uralkodó pénzrendszer.*

Pengőnknek értékét erélyes és átfogó külföldi pénzpoli- *A külföldi*
 tikánkkal, azaz *külföldi pénzgazdálkodásunkkal* (devizagaz- *pénzgazdál-*
 dálkodásunkkal) igyekezzünk tartani. Ez pénzrendszerünk *kodást al-*
 gerince. Nagyjában ily pénzrendszert követ a harmincas évek *kalmazó or-*
 közepetáján rajtunk kívül még Németország, Olaszország, *szágok*
 Románia, Bulgária stb. Ugyanekkor a Brit Világbirodalom
 országai (fontblokk), az amerikai, a skandináviai országok stb.
 a külföldi forgalomnak sokkalta nagyobb szabadságot en-
 gedő *igazgatott* vagy kezelt (manipulált) *papírpénz* rend- *Az igazga-*
 szerét alkalmazzák. Az említett országok kiemelkedő világ- *tott papír-*
 gazdasági fontosságára való tekintettel ennek a pénzrend- *pénz or-*
 szernek van tehát legnagyobb súlya. A harmincas évek kö- *szágai*
 zepetáján érvényben lévő pénzrendszerek harmadik fő-
 csoportjául végül a többé-kevésbé *sértetlen aranypénzt* te-
 kinthetjük. Ekkor már csak Franciaország, Németalföld, és
 Svájc (aranyblokk) ragaszkodtak hozzá. Ők is inkább már *Az arany-*
 csak elvben, mint gyakorlatban. Az aranyváltórendszer elvei *pénz orszá-*
 lebegnek előttük. Gazdaságuk meg is sinyli pénzüknek ma- *gai*
 gas külföldi értékét: termékeiknek versenyképessége a nem-
 zetközi piacokon erősen korlátozott.

425. S. Külföldi pénzek felára.

*A felárak
rendszeré-
nek eredete*

Mindazon államoknak pénze, amelyek a harmincas évek eleje óta letértek az aranypénz rendszerének útjáról, veszített külföldi értékéből. Egyeseké többet, másoké kevesebbet. Egyesek szándékosan kerültek ebbe a helyzetbe, mások kényszerből. Amazok főleg nemzetközi versenyképességüknek fokozását és így egész gazdaságuknak fellendülését várták tőle. Emezek pedig fizetési mérlegüknek kedvezőtlen alakulása folytán kényszerültek bele. Akárcsak mi. Mi is tehát ehhez a második csoporthoz tartozunk. 1931 koraőszén éreztük először a pengő külföldi értékének jelentékenyebb mértékű süllyedését. Nemzeti Bankunk azonban a gazdasági életünkben lábrakapó általános bizalmatlanság növelésének elkerülése kedvéért továbbra is a korábbi aranyegyenértéknek (aranyparitásnak) megfelelő árfolyamon jegyezte, váltotta be és adta el a külföldi pénzeket. Ebből kivitelünknek, mely a fizetésül kapott külföldi fizetési eszközöket beszolgáltatni volt köteles, jelentékeny hátránya származott. Behozatalunknak azonban, mely külföldi fizetési eszközeit a Nemzeti Banktól vásárolta, megfelelően jelentékeny előnye támadt belőle. Ezt az egyenlőtlenséget úgy igyekeztünk kiküszöbölni, hogy a külföldi fizetési eszközök beszolgáltatása és kiutalása alkalmával megfelelő *felárat* (devizafelárat) számoltunk el. A felár magasságát a mindenkori helyzethez képest évekig esetről-esetre állapította meg a Nemzeti Bank. Láttuk, hogy ebből a rendszerből mind külforgalmunk kedvezményekkel való támogatásának, mind pedig korlátozásának igen sokoldalú és igen hatékony eszközei adódtak. Egyúttal azonban hátrányai is súlyosak voltak. Külforgalmunkban egyrészt bizonytalanságot szült. Vele igen megnehezítette külkereskedelmünk egész költségszámítását. Másrészt pedig kezelése volt igen bonyolult és költséges. Ezért a harmincas évek közepén (1935-ben) az egységes külföldi pénzfelár rendszerére tértünk át. Vele most már egységes felárkulcsok alapján számoljuk el az összes külföldi pénzeket. A kulcs magassága csupán a külföldi pénzek egyes fajtái szerint változik. Hiszen aranyértékükből ezek is különböző arányban veszítettek.

*A felárak
egységesíté-
se*

426. §. Pengőérték és árszínvonalunk.

A szóbanforgó rendezésnél azoknak a külföldi fizetési eszközöknek felárát, amelyeknek szabad, korlátozásoktól *A pengő* mentes nemzetközi forgalmuk van, *aranyegyenértékük felé-* *aranyérté-* *ben* állapítottuk meg. Ezzel tehát egységesen elismertük, *kének csök-* *kenése* hogy értékük a pengőhöz viszonyítva felével nőtt. A pengő tehát harmadrészt veszített külföldi aranyegyenértékéből. Megközelítőleg ugyanezt az arányt kapjuk abból a hivatalos árból, amelyet a harmincas évek közepén (1935-ben) beszolgáltatott aranykészletekért fizettünk. Törvényes aranytartalma szerint egy kg. színaranyból 3800 pengőt vernénk. Ennek pedig felénél valamivel magasabb feláron váltottuk be a színarany kg.-ját, mert a harmincas évek közepére megközelítően így alakult ki szabad piaci ára.

Pengőnk külföldi értékének a világgazdasági válság kö- *Külföldi* vetkeztében szenvedett ez a hanyatlása azonban két okból *pénzek* sem bizonyul túlságosan aggasztónak. Először azért nem, *aranyértéké-* mert — amint láttuk — gazdaságilag nálunk sokkalta erő- *nek ha-* sebb országok pénze is hasonló, sőt részben még a miénknél *nyatlása* is nagyobb mérvű hanyatláson ment át. Így a világpiacnak két vezető pénze: az angol font és az amerikai dollár. Másodszor pedig azért nem, mert — amint ugyancsak láttuk már — pengőnk *belső vásárlóerejét* a harmincas évek egész első felének folyamán zavartalanul meg tudta őrizni. Sőt valamelyest még növelte is. A válságos ársüllyedés mély- *Pengőnk* pontja, azaz 1933 második fele óta általános árszínvonalunk *belső vá-* ugyan lassan megint emelkedni kezdett. 1935 végéig azonban *sárlóerejé-* sem nagykereskedelmi áraink, sem pedig az életszükségleti *nek szilárd-* cikkek kiskereskedelmi árainak átlaga nem érte el egészen *sága* azt a pengőben kifejezett színvonalat, amelyen 1930 elején vagy 1931 végén állt. Pénzünk belföldi értékét tehát sikerült külföldi értékétől messzemenően függetlenítenünk. Ezt a jelentékeny eredményt nemcsak külföldi, hanem egyúttal vele párhuzamosan fejlesztett belföldi pénzpolitikánknak is köszönhetjük.

427. §. Belföldi pénzpolitikánk.

A jegybank váltóleszámitolási kamatlába a külföldi pénzpolitikát is döntő súllyal irányítja, amíg és ahol a nem-

A kamatláb mint bel- földi pénz- politikánk gerince zetközi fizetési forgalom megközelítően szabad. Így volt ez többé-kevésbbé nálunk is a huszas évek második felében. Amint azonban külföldi fizetéseink szabadságát megszüntettük, leszámítolási kamatpolitikánk is elvesztette idevágó jelentőségét. Helyét külföldi pénzpolitikánkban, amint láttuk, a külföldi váltókkal való kötött gazdálkodásunk foglalta el. *Belföldi pénzpolitikánk* viszont a leszámítolási kamatláb továbbra is gerince maradt. Elsősorban vele szabályozzuk a belföldi pénzbőséget és pénzsűkét. Ezért pénzszerzésünknek és pénzapasztásunknak változatlanul legfontosabb eszközét kell benne látnunk.

Váltóleszá- mítolási ka- matlábunk változásai Nemzeti Bankunk *váltóleszámitolási kamatlábát* a huszas évek közepének pénzrendezésétől egészen átváltási nehézségeink beköszöntéig állandóan 5 %-on felül tartotta, ami jóval magasabb volt a tőkében gazdag nyugati államok kamatszintjénél. Ezzel elérte, hogy a nyugati tőke nálunk keresett elhelyezkedést. 1929-ben átmenetileg 8 % tájékára ment fel kamatlábalával. Ezt azután csak akkor ismételte meg megint, amikor 1931 második felében, pénzügyi válságunk kitörésével, betétállományunk rohamos csökkenést kezdett mutatni. Nemzeti Bankunk 1931. júl. 24.-től szept. 10.-ig 9 %-os kamatlábat alkalmazott. Innen kezdve azonban fokozatosan újból nagyobb mértékben táplálta a pénzforgalmat. Kamatlábát 1932 végétől 4.5 %-ra, 1935 második felében pedig 4 %-ra szorította le. A pénzben szűkölködő pangást ezzel fokozatosan csökkentette. A nagyobb pénzbőség jegyében járó fellendülés útját egyengette. Ezeknek a változásoknak különösen azért van nagy jelentőségük, mert elsősorban Nemzeti Bankunk váltóleszámitolási kamatlába, azaz hivatalos kamatlábunk (bankrátánk) szerint igazodik bíróilag érvényesíthető legmagasabb általános kamatlábunk is. Ugyancsak hozzá képest alakul kereskedelmi váltóink általános kamattétele, mely valamivel magasabb, és hitelintézeteink osztályozása szerint különbözően tagolt betéti kamatlábunk, mely valamivel alacsonyabb a hivatalos kamatlábnál. Utóbbi ezért befolyásolja oly messzemenően egész belföldi hitelkerekünket. Kamatpolitikánk fontos része még az is, amelylyel a válság folyamán a mezőgazdasági adósságok kamatlábát csökkentettük. Erről azonban alább (l. 448. §), adósvédelmünk kapcsán majd még szólunk.

Hivatalos, bíróilag érvényesíthető, váltó- és betéti kamatlábunk

Kamatlábpolitikánk mellett a harmincas évek első felé-^{Nekilendí-} nek folyamán azzal is pénzűbőséget és ilyképen nekilendülést^{tési hitel-} igyekeztünk vinni gazdasági életünkbe, hogy időnként ál-^{műveleteink} lami hitelműveletek segítségével támogattunk különböző termelési, főleg pedig beruházási munkálatokat. Így vasútjaink részleges villamosítását, útépitési, vízszabályozási munkálatokat stb. Ily célokra többször igénybe vettük a Külföldi Hitelezők Alapjában illetőleg a Külföldi Hitelek Pénztárában felgyülemelő összegeket (l. 473. §), amivel pénzsűkénk növekedésének egyelőre többé-kevésbbé sikeresen vetettünk gátat. Ily célra alapítottuk továbbá 1933-ban a fentebb már említett Ipari Munkaszervező Intézetet (IMI-t), mely azóta különleges működési körű hitelintézeteink sorában szerepel és figyelemreméltó tevékenységet fejt ki. Az állam és a Nemzeti Bank kedvezményezését esetenként többi hitelintézeteink is követik és cselekvő hitelügyleteik terén szabadelvűbben járnak el. Hitelkeretünk megfelelően bővül. Belföldi pénzpolicánk ilyképen nekilendítési politikánkkal szervesen kapcsolódik egybe.

428. §. Értéktőzsdei forgalmunk.

Belföldi pénzűbőségünk mindenkor foka világosan tükröződik vissza abban az általános képben, amelyet értéktőzsdénk mutat. Átlagos részvényárfolyamaink a fellendülési év-^{Részvény-árfolya-} ötöd pénzűbőségében rohamosan emelkedhettek. 1927-ben és 1928-ban 1925-ös színvonaluknak több mint kétszeresén álltak. Innen azonban megint fokozatosan süllyedtek. A harmincas évek közepére körülbelül ismét egy évtizeddel korábbi színvonalukon helyezkedtek el. Csak 1935 első fele hozott megint erősebb átmeneti emelkedést. ^{mainsk alakulása}

Az 1931. júliusi pénzügyi zavarok kitörése után több mint egy esztendeig úgy igyekeztünk elhárítani az árfolyamoknak fenyegető zuhanását, hogy tőzsdezárlatot rendeltünk el. Szüneteltettük tehát az értéktőzsde egész tevékenységét. Utóbb is csak megint fokozatosan kezdtük el a rész-^{Kötött ka-} vények tőzsdei jegyzését. Értéktőzsdénk a bankzárlat előtt^{matozású ér-} 193 fajta részvényt jegyzett; 1933 közepén 44-et és még a harmincas évek közepén is csak száznál valamivel kevesebbet. Még jóval tovább tartott a tőzsdeszünet kötött kamato-<sup>tékpapír-
jaink ár-
folyamai</sup>

zású papírjainkra vonatkozólag. Budapesti értéktőzsdénk ezeknek szintén még a harmincas évek közepén is csak egy részét jegyezte. Árfolyamuk a válságtól általában még jobban szenvedett, mint a részvényeké. Javarészüik külön tekintélyes árfolyamveszteségen ment át ugyanis azáltal, hogy dollárra vagy fontra szól és hogy ezeknek a pénzeknek értékcsökkenését belföldi piacunkon is viselniök kellett: itthoni forgalmunkban csakis a szóbanforgó külföldi pénzek hivatalos árfolyamán és felár nélkül számoltuk el őket. Azt sem vettük tekintetbe, hogy javarészüik aranydollárra szól. Ezeknek értékét is papírdollárként kezeltük. Hogy ez lényegében már adósvédelmi rendelkezés volt, az alábbi fejtegetéseinkből (l. 450. §) világosabban fog még kiderülni.

*Értéktőzsdei
forgalmunk*

Hogy azonban értéktőzsdénk a válság éveinek pénzhányát valójában mennyire sínylette meg, az árfolyamainak alakulásánál is jobban tűnik ki *forgalmának* összezsugorodásából. A Budapesti Gíró- és Pénztáregylet kimutatásai szerint a tőzsdén tényleg szállított és átvett értékpapírok összes értéke 1934-ben alig tizedrészére rugott már csak 1929. évi magas színvonalának. Igaz viszont, hogy az 1935-ben kezdődő újabb fellendülés az előző évhez képest csaknem négyszeresére emelte megint ezt az összeget. Itt ismét látjuk, hogy értéktőzsdénk mily érzékenyen hat vissza a viszonylagos pénzbőségnek aránylag még csekély fokára is.

429. §. Bankjegypolitikánk.

*Magyar
bankjegy
és papír-
pénz*

Egész belföldi hitel- és pénzpolicánk középpontjában bankjegykibocsátásunk kérdései állnak. Hitelünkre és pénzünkre vonatkozó eddigi fejtegetéseink ilyképen tehát már *bankjegypolitikánk* lényegét is megvilágítják. Annak a kérdésnek mármost, hogy hazai viszonyaink mellett fogalmi szabatosssággal vajjon egyáltalában szólhatunk-e bankjegyforgalomról, nincsen nagyobb súlya. Kétségtelen, hogy az, amit mi magyar bankjegynek nevezünk, fogalmilag közelebb áll a papírpénzhez, mint a bankjegyhez. Ne feledjük azonban, hogy lényegileg így volt ez nálunk már 1859 óta, amidőn az Osztrák Nemzeti Bank jegyei kényszerárfolyamot kaptak. Beváltási, tehát készfizetési kötelezettség nélküli törvényes fizetési eszközök voltak később az Osztrák-Magyar

Bank jegyei is. Lényegileg ezen mitsem változtatott az a tény, hogy koronapénzünk bevezetése óta a világháború kezdetéig tíz- és húszkoronás aranyaink voltak forgalomban. Hasonló helyzet létesült utóbb állami Jegyintézetünknek az 1921 : XIV. t.-c. alapján kibocsátott államjegyeire és azután az 1924 : V. t.-c.-kel létrehívott Nemzeti Banknak jegyeire ^{A Nemzeti} vonatkozólag is. Az említett államjegyek és bankjegyeink ^{Bank jegyei} között mégis azt a fontos különbséget tehetjük, hogy míg az előbbiek az államnak közjogi függő tartozásai voltak, addig az utóbbiak a Nemzeti Banknak magánjogi adósságait teszik. Ennyiben és csupán ennyiben nem követünk el túlnagy hibát, amidőn bankjegyeknek nevezzük őket. Hozzáfűzhetjük azonban, hogy a harmincas évek közepetáján alig van külföldi ország, amelynek bankjegyeit kevésbé kellene lényegileg papírpénznek tekintenünk, mint a mieinket. Említett ^{Bank-} új banktörvényünk a Nemzeti Banknak, melyet ugyan állami ^{törvényünk} közreműködéssel, de részvénytársasági alapon hívtunk létre, a jegykibocsátásra kizárólagosságot (bankszabadalmat) biztosít. Egyben azonban kötelezi arra, hogy jegyei értékének állandóságát a lehetőséghez képest fenntartsa. Az aranyfedezet mértékét is előírja. Ötéves szakaszok szerinti emelkedéssel 20, 24, 28 és $33 \frac{1}{3}$ %-ban állapítja meg. Ezen fedezeti arányon alul bizonyos feltételek alapján kibocsátott jegyeiért a Bank fokozódóan emelkedő jegyadót köteles fizetni.

430. §. Ércfedezetünk.

Nemzeti Bankunknak a hivatalos lapban és napisajtónk ^{Bankjegy-} javarészt is közzétett heti kimutatásaiból jól megfigyel- ^{forgalmunk} hetjük, hogy kötelezettségeinek vajjon mily mértékben tesz ^{terjedelme} eleget. *Bankjegyforgalmunk* a huszas évek közepén valamivel 400 millió pengőn alul állt. A fellendülés fokozatos emelkedésével csak átmenetileg, 1929 elején és végén jutott túl valamivel az 500 millió pengőn. A válság folyamán azután fokozatos hanyatlással ismét jóval 400 millió alul süllyedt. Csak 1935 végefelé érkezett újból a 400 millió tájékára. Itt azonban csak havi átlagos adatokról van szó, mert a hónap elején és főleg végén (ultimóján) a forgalomnak jóval több bankjegyre van szüksége, mint a hónap közepén. Így a forgalomban lévő bankjegyeknek mennyisége is megfelelően hullámzik.

Ércfedezetiünk mennyisége A Bank *ércfedezete* viszont a huszas évek közepén valamivel több mint 200 millió pengőnyi értéket képviselt. 1927 végén átmenetileg 300 millió fölé emelkedett. Azután pedig fokozatosan süllyedt és 1931 júliusában már csak valamivel maradt 100 millió fölül. Akkor éppen ércfedezetünknek fenyegető hanyatlása kényszerített bennünket külföldi fizetéseink javarészának felfüggesztésére. Kisebb-nagyobb hullámzásokkal a harmincas évek közepéig meg is sikerült ezt a 100 millió pengőnél valamivel magasabb színvonalat őriznünk. Ennek az összegnek ekkortájt azonban csupán mintegy kétharmada jutott a kilogrammonként kereken 3800 pengővel számított színaranyra. Mintegy harmadrészét külföldi pénzek és váltók, valamint a Bank készletében lévő ezüst-, nikkel- és bronz-váltópénzeink tették. Utóbbiaknak értéke tízmillió pengő tájékán mozgott. A magyar államtól kibocsátott és forgalomban lévő összes váltópénzünk névértéke viszont ugyanekkor általában 60 és 70 millió pengő között változott. Ebből a fejlődésből azt látjuk, hogy Nemzeti Bankunk a harmincas évek közepéig súlyos áldozatok árán bár, de mégis be tudta tartani a törvényes fedezeti arányt. Több jelentékeny külföldi jegybankról (a német jegybankról stb.) a világgazdasági válság éveiben nem mondhatjuk el ugyanezt.

Ércfedezetiünk összetétele

Váltópénzünk

431. §. A Nemzeti Bank váltótárcája.

Váltóállományunk hullámzásai A bankjegyeink ércfedezetét kiegészítő bankszerű fedezetnek kimagaslóan legfontosabb részét Nemzeti Bankunk belföldi *váltóállománya* teszi. Ez a pénzrendezésünket követő fellendülés folyamán 1928 végéig fokozatosan 400 millió pengőre duzzadt fel. Összegét a Banknak leszámítolási kamatlába átmeneti emelésével és váltóleszámítolási hiteleinek céltudatos megszorításával két év alatt mintegy felére sikerült csökkentenie. 1930 második felében azonban, amint fentebb már láttuk, a Nemzeti Bank kénytelen volt hitelintézeteinknek segítségére sietni. Váltóikat innen kezdve egyre nagyobb tömegekben vette visszleszámítolásba, hogy hitelválságunk súlyosbodását megakadályozza. Váltótárcája így érte el 1933 végére a 600 millió pengőt, amely színvonalnak a tájékán azután kisebb-nagyobb ingadozásokkal a harmin-

cas évek közepéig meg is maradt. Ebbe az összegbe beszámítjuk a Bank tárcájában lévő közraktári zálogjegyeket és egyéb értékpapírokat is. Azt szintén mondtuk már, hogy a váltótárcának ez a hatalmas megnövekedése szükségszerűen volt kapcsolatos a leszámított váltók egy részének nem egészen kielégítő biztonságával (bonitásával). A Banknak ugyanis valamelyest lazítania kellett azokat a még leszámí- *Váltóbizton-*
tolható váltók lejáratára (legfeljebb 3, illetőleg mezőgazda- *ság és le-*
sági célokra 6 hónap) és az aláírók számára, illetőleg meg- *járatási idő*
bízhatóságára vonatkozólag szigorú szempontjait, amelyeket alapszabályainak értelmében egyébként követ és amelyek a váltókat nála általában leszámítolásra alkalmasakká (disz- *Váltóbírálat*
kontképessé) teszik. Bankunknak váltóbírálatát (váltócenzuráját) tehát valamelyest enyhítenie kellett. Itt kétségtelenül aggasztó jelenséggel állunk szemben. A Nemzeti Bank váltótárcájának fokozatos apasztása pénz- és hitelpolitikánknak a közeljövőben egyik legsürgősebb és legfontosabb feladata.

432. §. A Nemzeti Bank cselekvő hitelügyletei.

Bankjegykibocsátáson, külföldi pénzekkel és váltókkal, valamint vert és veretlen arannyal és ezüsttel való kereske- *Nemzeti*
désem, belföldi váltóknak, közraktári zálogjegyeknek, vala- *Bankunk*
mint egyéb szigorúan megállapított minőségű értékpapírok- *mérlegének*
nak leszámítolásán vagy vételén és továbbadásán kívül Nem- *vagyons-*
zeti Bankunk alapszabályainak értelmében még egyéb hi- *oldala*
telügylettekkel is foglalkozhat. Ezek nevezetesen aranyra, ezüstre, külföldi pénzekre, valamint bizonyos bel- és külföldi váltókra és értékpapírokra nyújtható rövidlejáratú (legfeljebb 3 hónapos) zálogkölesönök, letéti, betéti és átírási (zsíró-) ügyletek, utalványozási ügyletek és bizományi ügyletek. Összes cselekvő és szenvedő hitelügyleteinek mindenkori állását *mérlege* tükrözi vissza. Ennek főösszege a harmincas évek közepetáján (1934-ben) valamivel 800 millió pengőn felül mozgott. *Vagyonsoldalán*, tehát a Bank cselekvő hitelügyleteiből származó követeléseinek sorában a szóbanforgó összegnek valamivel több mint háromnegyedrésze ju- *Fontosabb*
tott a váltótárca értékére. Látjuk tehát, hogy a váltótárcájá- *vagyon-*
val kapcsolatos kérdések Nemzeti Bankunk egész egyensúlya *tételek*
szempontjából mennyire fontosak. A vagyonnak megmaradó

közel egynegyedrésze az ércfedezet, az említett kézi zálogokra adott kölcsönök, az állam adóssága, a Bank épületeinek mérlegszerű értéke és a Bank cselekvő ügyleteiből eredő egyéb követeléseik között oszlott meg. Figyelmet itt leginkább az állami adósságok tétele érdemel. Banktörvényünk, a multnak tapasztalatain okulva, pontosan körülírt feltételekhez köti és így szigorúan korlátozza ezt a tételt. Minthogy a Bank mérlegszerű vagyonának csupán csekély részére (6 %-ára) rugott, súlyosabb aggályokra egyelőre nem is szolgáltatott okot. Önmagában véve egyelőre az az arány (6%) sem volt még fenyegető, amelyben az állami pénztárjegyek a Bank váltótárcájában részesedtek.

433. §. A Nemzeti Bank szenvedő hitelügyletei.

Nemzeti Bankunk mérlegének teheroldala A mérleg *teheroldalának* csaknem felét a jegyforgalom tétele teszi. Jól domborodik ki ebből a bankjegykibocsátásnak mint központi és legfontosabb szenvedő hitelügyletnek a Bank szempontjából való jelentősége. A mérlegszerű teher másik, valamivel nagyobbik fele három súlyosabb és öt csekélyebb tétel között oszlik meg. A három súlyosabb tételre együttvéve a Bank mérlegszerű terhének mintegy harmadrésze jut. A maradék pedig az öt csekélyebb tétel összegére esik. A három nagyobb tétel elseje a Banknak állami és egyéb átírási vagy letéti számlákon fennálló, valamint azonnal lejáró más tartozásai. Ez a tétel különösen azért nagy, mert államunk pénztári tartalékjait a Banknál lévő átírási számláján tartja. Ezt a tételt egyébként járulékos, vagy lehető (virtuális) bankjegyforgalomnak is nevezzük. Hiszen a Banknak kívánatra azonnal bankjegyekkel kiegyenlítendő tartozásait jelenti. Lényegileg tehát növeli a ténylegesen (effektíve) forgalomban lévő bankjegyek összegét. A második szóbanforgó nagyobb tétel a Banknak alapszabályai értelmében kibocsátott pénztárjegyei révén a baseli Nemzetközi Fizetések Bankjával és több külföldi jegybankkal szemben fennálló adóssága. A harmadik pedig az „egyéb tartozások” gyűjtőtétele, amelynek tartalma nagyjában megfelel a Bank mérlegszerű vagyonában feltüntetett „egyéb követelések”-nek és amelyben több főleg könyvelési jelentőségű vagy átmenő összeg szerepel. Az öt kisebb tétel a következő: a Kül-

Fontosabb teher tételek

földi Hitelezők Alapja és ezen alap mellett vezetett gyűjtő-számla; az elszámolási (klíring-) számlákra befizetett, az egyes számlákon kölcsönösen azonban még be nem számított (nem kompenzált) összegek; a hitelrögzítő (Stillhalte-) egyezmények alapján kamat- és tőketörlesztésre, továbbá egyes külföldi bankokkal kötött külön megállapodás alapján befizetett összegek; a félszáz millió pengőnél valamivel kevesebbre rugó saját tőke (részvénytőke és tartalékalap); végül pedig a következő évre való átvitel és a tiszta jövedelem, azaz a bankvállalkozói nyereség tétele. Ezen kisebb tételek közül az elsőről, azaz a Külföldi Hitelezők Alapjáról és a mellette vezetett gyűjtőszámlákról tudjuk, hogy 1935 óta Külföldi Hitelek Pénztárának nevezzük. Egyúttal azt is tudjuk róla, hogy a benne elszámolt összegek újabban egyre erősebben nőnek.

Nemzeti Bankunknak így felépülő mérlege egyes tételei- *Nemzeti*
ben is főleg azért fontos, mert tőle függ közvetlenül bank- *Bankunk*
jegyeink értékállandósága. Benne jut kifejezésre azonkívül *mérlegének*
bankjegypolitikánk és rajta keresztül egész belföldi pénz- *hordereje*
politikánk, valamint egyúttal külföldi pénzpólitikánk is. Világosan láthatjuk tehát, hogy pénzpólitikánk egésze és fizetési mérlegünk alakulása között mindkettőjükre és egyben *magyar jólétünkre* is döntő jelentőségű kölcsönös (funkcionális) összefüggés áll fenn.

V. Nemzetgazdasági mérlegünk.

434. §. Nemzeti jövedelmünk alakulása. — 435. §. Nemzeti jövedelmünk összetétele. — 436. §. Nemzeti vagyonunk fejlődése. — 437. §. Nemzeti vagyonunk összetétele. — 438. §. Nemzetközi vagyommérlegünk. — 439. §. Magyar termelékenységünk és nemzetgazdasági mérlegünk. — 440. §. A magyar megújulás gazdaságpolitikája.

434. §. Nemzeti jövedelmünk alakulása.

Nemzeti jólétünknek *egyre átfogóbb képét* kapjuk, amint *Nemzeti jó-*
kereskedelmi mérlegünkben kiindulva először adóssági mér- *létünk szű-*
legünket, majd pedig fizetési mérlegünket nézzük. Ha már- *kebb és át-*
most egy lépéssel tovább megyünk és nemzeti jövedelmünk- *fogóbb*
szemlélete

nek, valamint nemzeti vagyonunknak szemszögéből vizsgáljuk magyar jólétünknek újabb alakulását, ennek még nagyobb távlatait tekinthetjük át. Lépésünknek azonban egyúttal gyengéi is vannak. Minél jobban növeljük szemléletünk távlatát, hogy ezáltal egyre átfogóbb képet kapjunk, annál inkább mosódnak el egyúttal képünknek részletei és körvonalai. Kereskedelmi mérlegünket általában megbízhatóbb statisztikai adatok alapján, tehát élesebb vonalakban láttuk még, mint adóssági mérlegünket. Fizetési mérlegünknek azután már fontos részei vannak, amelyeket csak hozzávetőleges becslés segítségével tudunk megítélni. Nemzeti jövedelmünk és nemzeti vagyonunk alakulása pedig a rendelkezésünkre álló statisztikai adatokhoz képest már majdnem a maga egészében csak erősen ingadozó becslések alapján közelíthető meg. Ez idevágó szemlélődéseinknek egyik nagy hibaforrása. A másik viszont az, hogy számszerűen mind nemzeti jövedelmünknek, mind pedig nemzeti vagyonunknak még becsléssel is csak egyes részeit tudjuk megragadni. Azokat a részeit, amelyek mennyiségi és merőben anyagi vonatkozásuak. Azokat a részeit azonban, amelyek inkább minőségi jellegűek és részben szellemi javakkal is kapcsolatosak, itt többé-kevésbé figyelmen kívül kell hagynunk. Ezekre a megfontolásokra alább (l. 439. §) térünk majd még vissza.

*Becsléseink
megbízhatósága*

Ilyképen adódó korlátainkon belül nézzük először *nemzeti jövedelmünket*. Ha hagyományosan tárgyi szempontból, azaz egyes főbb termelési ágaink hozadéka szerint tagolva vizsgáljuk, akkor szokás szerint három részre bonthatjuk: az őstermelésből, az iparból és a kereskedelemből eredő nemzeti jövedelmünkre. Az így nyert összeget kiegészítjük azután még fizetési mérlegünk folyó tételeinek, azaz szűkebb értelemben vett fizetési mérlegünknek egyenlegével. Ebből azonban kikapcsoljuk egész külföldi áruforgalmunkat. A kivitt árukat ugyanis már termelésünk kapcsán vesszük tekintetbe. Ellentételül azután hasonlóképen kell eljárunk a behozott árukért fizetett összegekkel is. A kettős számbavétel veszélyét a lehetőséghez képest csak így kerülhetjük el. Egyes termelési ágaink nyers hozadékából a termelési költségeknek csak azt a részét vonjuk le, amely a termelés folyamán felhasznált vagy elhasznált anyagokra, tehát nyersanyagokra

*Nemzeti jövedelmünk
tárgyi besztása*

*A kettős
számbavétel
veszélye*

és félgyártmányokra jut. A nemzetgazdaság egésze szempontjából ugyanis — ha a munkaerők elhasználásának számszerűleg nehezen kezelhető vonatkozását itt kikapcsoljuk — csak ez a rész tekinthető tényleges termelési költségnek. Ami tehát ennek levonása után a nemzeti jövedelem tartalmául megmarad, az nyilvánvalóan felemás hozadék: középuton áll a nyers hozadék és a tiszta hozadék között.

Ily módszer alapján nézve, nemzeti jövedelmünk a huszas évek második felének *fellendülése* folyamán közel *Nemzeti jövedelmünk összege a fellendülésben és a válságban* 4 ½ milliárd pengőre emelkedett. Ezt az összeget 1928-ban érte el. Innen kezdve azután, amint már tudjuk, a világgazdasági *válság* két irányban is éreztette hatását. Elsősorban és főleg az árakat csökkentette. Másodszor pedig — bár jóval kisebb mértékben — a termelés mennyiségét is összezsugorította. A válság mélypontján, azaz 1933-ban nemzeti jövedelmünk jóval 2 ½ milliárd pengő alá süllyedt. Lassú újbóli fellendülésünk a harmincas évek közepére (1935-re) is hozzávetőlegesen nem egészen 3 milliárd pengőre tudta csak megint felemelni. A válság tehát igen súlyos pusztítást vitt véghez benne.

Valamelyest más képet kapunk nemzeti jövedelmünk alakulásáról, ha — a nálunk egy emberöltő óta hagyományossá vált módszertől eltérően — főbb termelési ágaink hozadékán kívül még más tételeket is hozzászámítunk. Egyik *legújabb*, csak a jelen munka kiszedése után napvilágot látott, igen érdemes *becslési kísérletünk* ily tételekként egyes közületi bevételek értéknövelő hatását, valamint a lakás-használatnak, a színházak és mozgóképszínházak stb. szolgáltatásainak és a háztartási munkának értékét veszi tekintetbe. Ily alapon és részben egyébként is más módszeres szempontok alkalmazásával ahhoz az eredményhez jut, hogy nemzeti jövedelmünk már 1925/26-ban is 5.3 milliárd pengőre rúgott, 1928/29-ig 5.8 milliárd pengőre emelkedett, 1933/34-ben mélypontját 3.5 milliárd pengővel érte el és 1934/35-ben már megint 3.7 milliárd pengő volt. Ha viszont kikapcsoljuk az árszínvonal változásait, tehát ha nemzeti jövedelmünknek nem névleges magasságát, hanem tényleges terjedelmét (volumen-jét) nézzük, akkor a harmincas évek eleje sokkal csekélyebb süllyedést mutat és a harmincas évek közepe csak árnyallatilag tüntet fel csekélyebb számokat, mint a

huszas évek vége. Szempontunkból a becslésnek ez a módja is legfeljebb csak viszonylagosan jobb eredményekhez vezethet, mert nyilvánvaló, hogy a nemzeti jövedelem lényegét ez is csupán töredékesen képes megragadni.

435. §. Nemzeti jövedelmünk összetétele.

Nemzeti jövedelmünk belső eltolódásai

Korábbi fejtegetéseink alapján jól következtethetünk már azokra az *eltolódásokra* is, amelyek nemzeti jövedelmünkön belül ujabban mutatkoznak. Legfontosabb tartalmuk az, hogy az őstermelésnek egész nemzeti jövedelmünkben való részesedése egyre fogy, az iparé és a kereskedelemé pedig ezzel szemben egyre emelkedik. Nézzük ezeket az eltolódásokat először megint a nemzeti jövedelem szűkebb értelmezésének szemszögéből, mely a nálunk hagyományos módszer szerint csupán a szűkebb értelmű anyagi termelés hozadékait veszi tekintetbe.

Őstermelésünk részesedése nemzeti jövedelmünkben

E szerint Nagymagyarország nemzeti jövedelméből — fizetési mérlegünk folyó tételeinek kikapcsolásával — közvetlenül a világháború előtt (1913-ban) még csaknem kétharmadrész és Csonkamagyarországnak megfelelő területén is még több mint 60 % jutott az *őstermelésre*. Az 1926—28. évek átlagában viszont már a nemzeti jövedelemnek felére süllyedt részesedése. A válság éveinek súlyos mezőgazdasági árollója tovább fejlesztette még az eltolódásnak ezt az irányát, úgyhogy a harmincas évek közepén őstermelésünkből egész nemzeti jövedelmünknek már csak valamivel több mint kétötöde eredt. Az őstermelésen belül is a szó szorosabb értelmében vett mezőgazdaság, tehát a földművelés és az állattenyésztés mutatta a legerősebb hanyatlást. Ezzel szemben bánya- és kohótermelésünk részesedése lassan növekedőben van. Igaz viszont, hogy még a harmincas évek közepén is csak az egész nemzeti jövedelem 3 %-ának tájékán állt.

Iparunk részesedése nemzeti jövedelmünkben

Amit az őstermelés részesedése elvesztett, azt főleg az *iparé* szerezte meg. A háború előtti Nagymagyarország nemzeti jövedelméből még csak valamivel több mint ötödrész, a mai területen pedig csak valamivel több mint negyedrészt jutott az iparra. Részesedése az 1926—28. évek átlagában már jóval több mint egyharmadra, a harmincas évek közepén pedig már jóval több mint kétötödre emelkedett. Amint

látjuk, ekkorra tehát már az őstermelését is túlszárnyalta. Iparunkon belül gyáriparunk és kézműiparunk a világgazdasági válságig körülbelül párhuzamosan fejlődtek. A válság azonban kézműiparunkat súlyosabban érintette. Így gyáriparunk szóbanforgó részesedését gyorsabb ütemben tudta növelni. A harmincas évek közepén egész iparunknak nemzeti jövedelmünkben való részesedéséből több mint kétharmad jutott gyáriparunkra és kevesebb mint egyharmad kézműiparunkra.

Az a lassan emelkedő rész, amely nemzeti jövedelmünk-ből az őstermelés és az ipar részesedésének levonása után megmarad, a *kereskedelemre* jut. Részesedése tehát a huszas *Kereske-*évek második felében a háborúelőtti mintegy 10 %-os szín-*delmünk ré-*vonalánál csak árnyalatilag volt magasabb. A harmincas évek *szesedése* közepére is csak valamivel emelkedett azután 13 % fölé. A *nemzeti jö-*tágabb értelemben vett kereskedelmen belül a háború előtt *vedelmünk-*a szállításnak még nagyobb, a huszas évek második és a har-*ben*mincas évek első felében azonban már csak jóval kisebb része volt, mint a szűkebb értelemben vett kereskedelemnek. Azért, mert a háború és közvetlen következményei közlekedésünket nagyobb mértékben sújtották, mint kereskedelmünk többi ágát.

Amint említettük, őstermelésünk, iparunk és kereskedelmünk vázolt részesedésének kiszámításánál nem vettük tekintetbe nemzeti jövedelmünknek azt a részét, amely szűkebb értelmű *fizetési mérlegünknek* a nemzeti jövedelem szempontjából fontos *egyenlegére* jut. A szóbanforgó része-*Nemzeti jö-*sedéseket tehát pontosabban nem is nemzeti jövedelmünkre, *vedelmünk*hanem tágabb értelemben vett nemzeti termelésünk egészére *és nemzet-*kell vonatkoztatnunk. Azzal, hogy mégis a nemzeti jövedelemre vonatkoztattuk őket, nem nagy hibát követtünk el. *közi fizetési* Tudjuk már ugyanis, hogy szűkebb értelemben vett fizetési *egyenlegeink*mérlegünk idevágó egyenlege nemzeti jövedelmünk egészéhez viszonyítva csekély. Egyuttal azt is láttuk, hogy nemleges (negatív) előjelű. Idevágó fizetési egyenlegünk tehát szenvedő. Összegét egész nemzeti termelésünk hozadékából le kell vonnunk, hogy nemzeti jövedelmünket megkapjuk. Nemzeti jövedelmünk ezen a réven közvetlenül a világháború előtt csak mintegy 5 %-kal, az 1926—28. évek átlagában pedig kevesebb mint 3 %-kal csökkent. 1931-ig azután ez az

arány ugyan elég jelentékenyen növekedett. Utóbb azonban, amidőn külföldi fizetéseinket részben éppen ezért majdnem egészen be kellett szüntetnünk, igen erősen összezsugorodott. Itt rejlik egyuttal az a tényező is, mely a harmincas évek közepetáján valóságos nemzeti jövedelmünkről alkotható képünket elég jelentősen zavarta. Amíg ugyanis a külfölddel szemben esedékes kamat-, osztalék- és egyéb folyó tartozásainknak eleget tenni nem tudunk, nemzeti jövedelmünk egészéről is csak torz képet kaphatunk. A torzulás mértéke annál nagyobb, minél súlyosabbak idevágó nemleges tartozási egyenlegeink.

Fentebb már említett legújabb becslési kísérletünk, mely a nemzeti jövedelem tágabb értelmezésének alapján áll, ebben a vonatkozásban is részint *más eredményekhez* jut. A róla vizsgált nemzeti jövedelemből a harmincas évek közepén a mezőgazdaságra 31.5 % esett, a bányászatra és a kohászatra 1.8 %, az iparra 32.2 %, a szállításra 0.3 %, a kereskedelem egyéb tevékenységeire 9.9 %, egyes közületi bevételek értéknövelő hatására 7.6 %, a lakáshasználatra 11.0 %, a színházak, mozgóképszínházak stb. szolgáltatásaira 0.6 %, a háztartási munkára 6.5 % és a nemzetközi fizetésekre -1.4 %. Ez az utóbbi tétel tehát azt jelenti, hogy nemzetközi fizetéseink az így nézett tágabb értelmű nyers nemzeti jövedelem összegét csak 1.4 %-kal csökkentették.

436. §. Nemzeti vagyonunk fejlődése.

Nemzeti vagyonunk kiszámításánál még inkább szorunk bizonytalan becslésekre, mint nemzeti jövedelmünk megállapításánál. Utóbbinál a rendelkezésünkre álló statisztikai adatokhoz képest javarészt még közvetlen, előbbinél azonban inkább már csak közvetett becsléseket alkalmazhatunk. Ha ugyanis tárgyi alapon nézzük nemzeti vagyonunkat, az egyes vagyonrészek értékére javarészt tiszta hozadéku tőkésítése alapján, részben pedig csak egykori termelési költségeikből következtethetünk. Ha az évente kirótt összes örökösödési és ajándékozási adó, valamint illetékegyenérték alapján következtetünk az összes magánvagyonra és ehhez azután még a közületi vagyon értékét is hozzáadjuk, nemzeti vagyonunk egészéről szintén csak igen tökéletlen képet kap-

hatunk. Idevágó számadatainknak tehát még bizonytalanabbul hozzávetőleges jellegűt kell tulajdonítanunk, mint a nemzeti jövedelemre vonatkozó becsléseinknek.

Ily fenntartással mondhatjuk csak, hogy nemzeti vagyónunk Nagymagyarországon a *világháború előtt* (1912-ben) valamivel kevesebb mint 50 milliárd pengő, a Csonkamagyarországnak megfelelő területen pedig valamivel kevesebb mint 20 milliárd volt. Csonkamagyarországon viszont a *huszas évek második felének közepén* (1927-ben) valamivel több mint 30 milliárd pengőre rugott. Ha a népességnek időközben bekövetkezett gyarapodását is tekintetbe vesszük, ebből azt a felszínes benyomást kapjuk, hogy Csonkamagyarország területének nemzeti vagyonából a lakosság egy fejére a világháború előtt mintegy 2400 pengő, másfél évtizeddel később pedig mintegy 3800 pengő jutott. Meg kell fontolnunk azonban, hogy időközben az átlagos árszínvonal több mint egyharmadával emelkedett. Ha még azt is mérlegeljük, hogy háború előtti külföldi adósságaink nagyrésze koronáknak messzesemenő elértéktelenedésével csaknem megsemmisült, valamivel több mint 2 milliárd pengőre tehetjük csak nemzeti vagyonunknak a szóbanforgó másfél évtizedben bekövetkezett tényleges növekedését. Ennek a növekedésnek főbb tételei épületeink, mezőgazdasági és ipari gépeink, valamint egyéb felszereléseink, áru- és anyagkészleteink, szárazföldi és vízi utaink, kikötőink, közlekedési eszközeink, termőföldünk, gyáraink, bányáink stb. gyarapítására, tökéletesítésére illetőleg javítására jutnak. Ennyiben sikerült kiegyensúlyoznunk azokat a nagy károkat, amelyeket nemzeti vagyonunkban a világháború, a tanácsköztársaság és a román megszállás okoztak. Ne feledjük viszont, hogy ezzel szemben a trianoni békeszerződés az akkori árszínvonalhoz képest több mint 30 milliárd pengőnyi értéket szakított le Nagymagyarország nemzeti vagyonából.

Azt, hogy a harmincas évek első felének válsága nemzeti vagyonunkat miképpen befolyásolta, nagyon nehéz áttekintenünk. Gondos számítások szerint a huszas évek második felében mintegy 4—7 %-ra rugott nemzeti jövedelmünknek az a része, amelyet nem fogyasztottunk el, amely tehát tőkévé merevedett és amely így nemzeti vagyonunkat gyarapította. Nemzeti jövedelmünknek további alaku-

*Nemzeti va-
gyonunk a
világháború
előtt*

*Nemzeti va-
gyonunk a
huszas évek
vége felé*

*Nemzeti va-
gyonunk a
harmincas
évek kö-
zepétáján*

lása sem maradhatott tehát hatás nélkül nemzeti vagyonunk fejlődésére. Kétségtelen, hogy a válság folyamán lecsökkent nemzeti jövedelmünkből jóval kisebb részeket tudtunk már csak megtakarítani. A pangás mélypontján csupán mintegy 2 %-ról és a harmincas évek közepén is legfeljebb megint mintegy 4 %-ról lehetett itt szó. Tekintetbe kell vennünk továbbá, hogy külföldi tartozásaink 1927 és a harmincas évek közepe között, amint fentebb már láttuk, inkább növekedtek. Általános árszínvonalunk pedig jelentékenyen, mintegy harmadrészével csökkent. Mindezeknek figyelembevételével tiszta nemzeti vagyonunk a *harmincas évek közepetáján* korábban már elért magasságához képest elég alacsony színvonalon állt.

437. §. *Nemzeti vagyonunk összetétele.*

*Tiszta és
nyers nem-
zeti vagy-
onunk*

Tiszta (nettó) nemzeti vagyonunkat úgy kapjuk, ha összes vagy *nyers* (bruttó) nemzeti vagyonünkből levonjuk külföldi tartozásainkat. Hasonló megkülönböztetést egyébként nemzeti jövedelmünkre vonatkozólag is tehetünk: összes vagy nyers nemzeti jövedelmünk egész termelésünk hozadékának fizetési mérlegünk idevágó cselekvő folyó tételeivel növelt összege. *Tiszta* nemzeti jövedelmünk pedig úgy adódik, hogy megfelelő szenvedő fizetési tételeinket ebből levonjuk. Fentebb az ily értelemben vett *tiszta* nemzeti jövedelemről szoltunk.

*Nemzeti va-
gyonunk
belső eltoló-
dása*

Nemzeti vagyonunkon belül bár kisebb mérvű, de azért nagyjában hasonló irányú újabb *eltolódásokat* látunk, mint nemzeti jövedelmünkön belül. Földbirtokunk értékének részesedési aránya nemzeti vagyonunkban valamelyest fogy, épületeink és ingóink részesedési aránya pedig megfelelően valamelyest növekedőben van. Híven tükröződik vissza itt iparunk és kereskedelmünk viszonylagos fontosságának mezőgazdaságunkkal szemben való újabb emelkedése. 1927-ben összes vagy nyers nemzeti vagyonunknak valamivel kevesebb mint egyharmada jutott már csak földbirtokunkra. Jóval kevesebb mint egyharmada különböző ingó javainkra. Negyedrésznél kevesebb épületeinkre. Tizedrésznél kevesebb közlekedési eszközeinkre. A maradék (5 %) pedig bányáink és kohóink (4 %), valamint külföldi követeléseink (1 %) kö-

zött oszlott meg. A harmincas évek közepére bekövetkezett változások legfontosabb vonásaiként feltehetjük, hogy ingó javaink értéke nemzeti vagyonunknak mintegy egyharmadára, épületeink értéke pedig mintegy egynegyedére emelkedett, földbirtokunk értéke viszont egyharmadánál jóval kevesebbre süllyedt.

Állami vagyonunk értékét, mely része nemzeti vagy- *Állami, vá-*
 nunknak, megfelelő statisztikai adatok híján, külön csak *ne-rosi és*
 hezen becsülhetnők meg. Azt viszont tudjuk, hogy összes *vá-községi va-*
rosaink és közsegeink vagyona a világháború előtt mintegy *gyonunk*
 5 %-ára, a huszas évek végéig azonban már mintegy 8 %-ára
 rúgott nemzeti vagyonunknak. Világos jele ez társasodásunk
 haladásának.

438. §. Nemzetközi vagyonmérlegünk.

Nemzeti vagyonunk alakulásának szempontjait valami-
 vel világosabban látjuk, ha rövid pillantást vetünk még *Nemzetközi*
zetközi vagyonmérlegünk alakulására is. Már fizetési mérle- *vagyonmér-*
 günk egyik-másik tételével kapcsolatosan is említettük, hogy *legünk főbb*
 külföldieknek nálunk sokkalta értékesebb ingatlanbirtokai *tételei*
 vannak, mint magyaroknak külföldön. Belföldi lakosainknak
 javarészt csak az országtól elszakított területeinken, továbbá
 Berlinben és Bécsben vannak jelentékenyebb ingatlanaik.
 Bérjövödelmükből és eladási árukból a harmincas évek elején
 (1931-ben) megközelítőleg évi 2 millió pengő folyt be. Ennek
 az összegnek azonban több mint hatszorosára rugott egyedül
 az a bérjövödelem, amely külföldieket budapesti háztulaj-
 donuk címén illetett. Igaz ugyan, hogy magyarországi ingat-
 lan tulajdonuk túlnyomó része erre a tételre jutott. Itt mégis
 figyelemreméltó aránytalanságról van szó. Kétségtelen, hogy
 részben már a fellendülés idején, különösen pedig a harmin-
 cas évek első felének válságában tekintélyes mennyiségű
 belföldi tőke menekülhetett titkon külföldre. Javarészt ingó
 javak és követelések (arany, ékszer, pénz, értékpapírok) alak-
 jában bujkálhat ott. Ezzel szemben átváltási nehézségeink
 következtében idehaza „befagyott” követeléseikből a külföl-
 diek is erősen növelték még a harmincas évek első felében
 magyarországi ingatlan- és ingó tulajdonukat. Az ingók so-
 rában itt különösen gyári felszereléseknek, gépeknek és egyéb

termelési javaknak van figyelemreméltó jelentősége. Azt pedig, hogy adóssági mérlegünk, melyet szintén tágabb értelmű nemzetközi vagyonsmérlegünk részének kell tekintenünk, számunkra újabban mennyire kedvezőtlenül alakult, már fentebb láttuk.

*Nemzetközi
vagyons-
mérlegünk
és nemzeti
vagyonsunk
jövője*

Ezekből a forrásokból *nemzeti vagyonsunk jövőbeli alakulását* ilyenképen komoly veszélyek fenyegetik. Együttal azonban nemzeti jövedelmünket és fizetési mérlegünket is. Az, hogy magyaroknak külföldi vagyonsát tőkénk kivitelével növeljük, egyelőre semmiképen sem lehet érdekünk. Elsősorban céltudatos földbirtok- és adópolitikánkkal kell tehát arra törekednünk, hogy külföldieknek magyarországi vagyonsgyűjtése ne öltön túlnagy méreteket. Pontosabban csak olyanfajta vagyonsunknak gyűjtésére célzunk itt, amely nem idehaza foglalkoztatott tőkejavakból áll. Itt azonban szembe kerülünk megint a nálunk befagyott külföldi követelések nagy kérdőjelével. Hogyan rendezzük majd ezeket, ha nem akarjuk nemzetközi vagyonsmérlegünket rontani? Pénz- és hitelpolitikánk kérdései is elválaszthatatlanul kapcsolódnak tehát ide.

439. §. Magyar termelékenységünk és nemzetgazdasági mérlegünk.

Térjünk vissza most még egyszer annak a képnek szükségyszerű *tökéletlenségére*, amelyet nemzeti jövedelmünk és különösen nemzeti vagyonsunk vizsgálatából kapnunk kellett. Nemzeti jövedelmünknek nem szóltunk a személyes szolgáltatokból, tehát az orvos, a lelkész, a tanító, az ügyvéd, a bíró, a hivatalnok stb. tevékenységéből eredő jövedelmekről, mert ezek az anyagi termeléssel nem közvetlenül kapcsolatosak. Pedig a tőlünk nézett szűkebb értelmű nemzeti jövedelemnek tizedrészénél többre rúgnak és ennek alakulásához egyébként is mindenképen szoros közük van. A valóságos nemzeti jövedelem számszerű kifejezésétől még az a tágabb keretű legújabb becslési kísérlet is távol marad, amelyre fentebb ismételtén hivatkoztunk. Hiszen nincsen, aminthogy nem is lehet figyelemmel a szerves belső egyensúlynak a nemzeti jövedelem alakulása terén is oly döntően fontos szempontjaira. Ezeknek számszerű megragadásáról minden

*Nemzeti jö-
vedelmünk
és „szárma-
zékos” jöve-
delmeink*

ilynemű kísérletnél, sajnos, már eleve le kell mondanunk. Nemzeti vagyonunk kiszámításánál nem vettük tekintetbe *Nemzeti vagyonunk és egymás-közi bel-földi köve-teléseink* mindazokat az értékpapírokba, valamint egyéb alakba öltöztetett követeléseket és tartozásokat, amelyek belföldiek között állanak fenn. Ezek ugyanis a nemzeti vagyon egészének szempontjából kiegyenlítik egymást. A nemzeti tőkének azonban mégis fontos elemei. Természeti erőink sorából nem vettük tekintetbe az éghajlati, vízrajzi stb. viszonyainkkal kapcsolatos szabad javainkat. Ezek azonban nyilvánvalóan az egyéni szabadság szempontjából mondhatók csak valóban szabad javaknak, nem pedig a nemzetgazdaság egészének síkján. Hiszen láttuk már fentebb is, hogy nemzetközi ter- *Nemzeti vagyonunk és szabad javaink* melési fölényeink körül mennyire kiemelkedően fontos szerepük van. Figyelmen kívül hagytuk egész magyar munkaerőnket, noha tudjuk, hogy nemzeti vagyonosodásunknak döntően fontos tényezője. Végül a magyar vállalkozói eszme értékét sem említettük. Pedig legalább is megfontolandó, hogy ezen a síkon mennyire nagy súlya van.

Nyilvánvaló, hogy nemzeti vagyonunk és nemzeti jóvedelmünk tökéletesebb mérlegelésénél a maguk valódi értelmében és idevágó jelentőségükben mindezen szempontokat is figyelembe kellene vennünk. Csak ilyképen tekinthetnénk *Nemzetgazdasági mérlegünk helyes szemlélete* nemzeti jóvedelmünk és vagyonunk alakulását magyar *termelékenységünk* valóságos mértékének. Mindkettőjük egybevetéséből csak így kapjuk továbbá nemzetgazdasági vagy röviden *gazdasági mérlegünket*, mely azt fejezi ki, hogy nemzetgazdaságunk egészének termelékenysége milyen vonatkozásokban és mennyire csökkent, illetőleg emelkedett. Egyenlege pedig azt mutatja meg, hogy gazdaságilag végeredményben hanyatlottunk vagy pedig inkább haladtunk-e. Az szintén nyilvánvaló, hogy így megépített gazdasági mérlegünkben a minőségi és ezért számokkal ki nem fejezhető szempontok legalább is oly fontos szerepet játszanak, mint a mennyiségié. Hiszen termelékenységünk egésze, amint tudjuk, önálló és idegen eredetű gazdaságpolitikai céljainknak szövevényes épülete szerint igazodik. Minden ízében ennek függvénye. Igen felületesen látja tehát magyar jólétünk érdekeit az, aki mezőgazdasági vagy ipari termelésünknek, kereskedelmi vagy fizetési mérlegünknek csupán kicsinyes számadatait nézi és ugyanakkor nem mérlegeli, hogy ezek

a számadatok gazdaságpolitikánk legfőbb irányító céljainak síkján mit jelentenek. Helyesen felfogott magyar nemzetgazdasági mérlegünk magyar termelékenységünknek és általa magyar gazdaságpolitikai céljainkhoz való közeledésünknek mérlege.

440. §. *A magyar megújulás gazdaságpolitikája.*

Nemzeti jólétünk egészének szempontja

Igy értelmezett nemzetgazdasági mérlegünkbe kell tehát előbb beállítanunk kereskedelmi, adóssági, fizetési és nemzetközi vagyommérlegünknek minden egyes tételét. Csak azután tudjuk megmondani róluk, hogy *a magyar jólét egészében* vajjon cselekvő vagy pedig szenvedő tételt jelentenek-e. Ha közelebb visznek bennünket a trianoni békeszerződés legsérlemesebb pontjainak megváltoztatásához, akkor nemzetgazdasági mérlegünk cselekvő, ellenkező esetben pedig szenvedő tételeit látjuk bennük. Ezen a mérlegen kell tehát vég-

Békeszerződés és magyar gazdaságpolitika

eredményben lemérnünk gazdaságpolitikánknak minden támogató, korlátozó, tiltó és államosító rendszabályát. Ezen a mérlegen nézzük továbbá, hogy mily ütemben és mily mértékben törekedjünk a békeszerződés területi pontjainak megváltoztatására. Ezen a mérlegen szabjuk meg végül egész termelésünk és jövedelemoszlásunk fejlesztésének irányait. Így épül fel a békeszerződés megváltoztatásának (a revíziónak), azaz a magyar megújulásnak gazdaságpolitikája. Közületi életünk más vonatkozásaiban is törekszünk a megújulásra. Ezen törekvéseink azonban meddők maradnak, ha helyes gazdasági számítással meg nem alapozzuk őket. Magyar jólétünknek ily messze távlatait néző gazdaságpolitikánk közületi gazdaságunknak még másik két területére is közvetlenül átnyul. Társadalmi politikánk és pénzügyi politikánk területére. Ezeket szintén át kell még tekintenünk, ha magyar jólétünkről teljesebb képet kívánunk kapni.

HARMADIK FEJEZET :

MAGYAR TÁRSADALMI POLITIKA.

I. Jövedelemeloszlási politikánk.

441. §. Társadalmi osztálymérlegünk. — 442. §. Birtokpolitikánk előfeltételei. — 443. §. Birtokrendezésünk. — 444. §. Telepítésünk. — 445. §. Kézműiparosaink és kiskereskedőink védelme. — 446. §. Adósvédelmünk. — 447. §. Mezőgazdaságunk eladósodásának társadalompolitikai szempontjai. — 448. §. Mezőgazdasági adósságaink rendezése. — 449. §. A rendezés pénzügyi lebonyolítása. — 450. §. Hitelezőink védelme.

441. §. Társadalmi osztálymérlegünk.

Magyar jólétünk összefüggéseiben a társadalmi politikának általában nagyobb fontossága van, mint a többi európai országok javarésznének gazdasági életében. Ez azért van így, mert a társadalmi osztálykülönbségek nálunk magasabbak, mint az európai országoké általában. Hogy miért, annak történeti okait magyar gazdaságpolitikánk céljainak fejlődésével kapcsolatban láttuk. Ott azt is megállapíthattuk, hogy gazdaságpolitikánk újabb fejlődésének, csak mily kevés és mennyire rövid olyan szakasza volt, amelyben idegen eredetű célkitűzései között társadalompolitikai törekvések kerekedtek felül. A tanácskormány nálunk nemcsak a háborús zavaroknak, hanem egyúttal ennek a körülménynek is visszahatásaként jutott uralomra. Bármily rövid ideig tartott is, az utána következő újabb és ellenkező irányú visszahatás megint lelassította nálunk a kiegyenlítő társadalmi igazság fejlődésének ügyét. Számos európai és még több tengerentúli ország is van, amelyben ez az ügy lendületesebb képet mutat, mint minálunk. Eredményül társadalmi osztálymérlegünk általában nem áll kedvezően.

*Alsóbb réte-
geink ala-
acsony élet-
színpontja*

Általános jólétünk alacsony fokánál is még sokkalta nyugtalanítóbb jelenség középosztályunk egyes csoportjainak és különösen alsó osztályunknak rendkívülien *alacsony élet-színpontja*. Ennek emelése tehát számos vonatkozásban sür-
gősebb feladatnak bizonyul, mint közvetlenül általános jólé-
tünknek fejlesztése. Társadalmi politikánk gazdaságpoli-
kánkkal itt azonban csak látszólagosan juthat ellentétbe. Hi-
szen társadalmi osztályaink egymásközti egyensúlya és ily-
képen legalsóbb néprétegeinknek erélyes emelése közvetve
általános jólétünknek is lényeges eleme. Erélyes társadalmi
politika pedig nyilvánvalóan csak a felsőbb rétegek áldozat-
ainak árán lehetséges. Gazdasági és társadalmi megfonto-
lásaink szoros egybefonódásából így adódnak először is jöve-
delemeloszlási politikánk kérdései. Ezek egyaránt közvetle-
nül érintik valamennyi társadalmi osztályunkat. Legalsóbb
osztályunknak a munkásvédelem útján való különleges eme-
lése azután társadalmi politikánknak második nagy tevé-
kenységi körét teszi.

442. §. Birtokpolitikánk előfeltételei.

*Birtokmeg-
oszlásunk*

Jövedelemeloszlásunk aránytalanságai a legszembetűnőb-
ben és egyúttal a legnagyobb súllyal is földtulajdonunk meg-
oszlásában vagy röviden *birtokmegoszlásunkban* mutatko-
znak. A harmincas évek elején mintegy másfél millióra rúgó
összes mezőgazdasági üzeinknek csaknem háromnegyed-
része volt 5 katasztrális holdon aluli törpebirtok. Az ország
csaknem 16 millió kat. holdat tevő mezőgazdasági területé-
nek viszont alig egytizede esett rájuk. Ezzel szemben az 1000
kat. holdon felüli nagybirtokokra mezőgazdasági üzeink-
nek mintegy ezredrésze, az ország mezőgazdasági területé-
nek azonban csaknem negyedrésze jutott. Ennek jelentékeny
hányadát — majdnem egyharmadát — az 5000 holdon felüli
birtokok foglalják el. Kevésbé aggasztó jelenség, hogy
mezőgazdasági területünknek másik csaknem negyedrésze az
összes mezőgazdasági üzeinknek nem egészen századré-
szére rúgó 100—1000 kat. holdas középirtokokra esik. A
mezőgazdasági területünkben megmaradó valamivel több mint
kétötödészen azután az 5—100 holdas kisbirtokok osztoznak.
Számuk összes mezőgazdasági üzeinknek valamivel több

birtokoknál erre egyrészt azért van kevésbé szükség, mert kötöttségük korántsem oly nagymérvű, mint a hitbizományoké. Másrészt pedig azért, mert összes területük a harmincas évek közepén az ország hitbizományi területének még negyedére sem rúg.

Földbérleteink

A *bérleti rendszer* is csak kevésbé csökkenti nálunk a nagybirtokok társadalompolitikai hátrányait. A huszas évek közepetáján összes nagy- és középbirtokunknak kiterjedése szerint valamivel több mint negyedrésze követte ezt a rendszert. Az így bérbeadott területnek is azonban több mint háromnegyed része volt nagy- és középbérlőknek kezén. Kisbérlők tehát csak kevesebb mint egynegyedén gazdálkodtak. Ez egyébként érthető is. Hiszen a nagybirtokosnak kisbérlőkkel aránylag sokat kell vesződnie. A nagybérletnek szintén van azonban egy nálunk még nem eléggé kiépített fajtája, amelynek egyúttal társadalompolitikai előnyei is jelentékenyek. Ez a *földbérlő szövetkezet*. Kisbérleteink sorában viszont különösen a részesbérlet illetőleg a felesbérlet intézménye van mezőgazdaságunk kisembereinek nagy segítségére.

Földbérleti szövetkezet és részesbérlet.

443. §. Birtokrendezésünk.

*Háború-
utáni
birtok-
rendezésünk
vezető
szempontjai*

A világháború alatti élénk és szabad birtokforgalom még csak súlyosbította birtokpolitikai helyzetünket. Innen vette lendületét az a lökés, mely az 1920 : XXXVI. t.-c.-nek, azaz újabb *földbirtokrendezésünk* (földbirtokreformunk) gerincének létrejöttéhez vezetett. Ez a rendezés különösen a hadinyereségekből keletkezett nagybirtokok ellen irányult. Vagyonváltság, állami megváltás és az ugyanakkor létesített Országos Földbirtokrendező Bíróság (OFB) elővásárlási joga címén a harmincas évek közepéig csaknem egymillió kat. holdat vett igénybe és csaknem félmillió egyént juttatott földhöz. Azokat, akik a világháború folyamán vitéz magatartást tanúsítottak, továbbá a hadirokkantakat, hadiözvegyeket és felnőtt hadiárvékat, a továbbszolgáló katonákat, a mezőgazdasággal foglalkozó földnélküli munkásokat, valamint a törpe- és kisbirtokosokat bizonyos előnyben részesítette. Kis- és középbirtokoknak részben már korábban megindított családi megkötését elősegítette (családi birtok, vitézi

telek) és a kishaszonbérletek számának növelését is támogatta. Azonkívül egyes közületi célokra, mint lelkészi, tanítói, jegyzői javadalmakra, közlegelőkre, mintagazdaságokra stb. is juttatott földet.

Igen súlyos gondokat okoz azonban ennek az egész földrendezésnek *pénzügyi lebonyolítása*. Az 1928 : XLI. t.-c. a *Birtokrendezésünk* megváltott földek volt tulajdonosait ugyan valamelyest kielégítette. Ehhez is 50 évre bérbe kellett adnunk kizárólagos állami gyufagyártásunkat egy külföldi nagyvállalatnak (a *pénzügyi lebonyolítása* svéd gyufatrösztnék). A földhöz juttatottak azonban semmikép sem voltak képesek törlesztési fizetéseiket és ezeknek helyébe később megállapított használati díjaikat viselni. Főleg azért nem, mert a mezőgazdasági árak, amint tudjuk időközben váratlanul és minden előzetes számítást meghazudtoló arányban süllyedtek. Az így előállott és javarészt befagyott hátralékok elrendezésének ügye hárul a fentebb már említett LEBOSZ-ra. Ujabban hozott rendeletek alapján továbbra is folyik ugyan kisbirtokoknak és kisbérleteknek közületi segítséggel való létesítése. Utóbbiaké az OKH közbejöttével. Az államnak azonban nem állnak rendelkezésére azok az anyagi eszközök, amelyekkel elővásárlási jogát birtokrendezési célokra megfelelő terjedelemben gyakorolhatná. Különösen nem oly terjedelemben, amellyel utolérhetnénk vagy akár csak meg is közelíthetnénk a bennünket környező államok birtokmegosztási arányait.

Főleg azt kell megszívlelnünk, hogy a tőlünk *elszakított Elcsatolt területeken* javarészt igen gyökeres rendezéssel csökkentet-*területeink* ték a birtokmegosztás aránytalanságait. Hogy ezen területeket részben vagy egészben visszakaphassuk, nekünk is *birtokrendezése* nyilvánvalóan hasonló útra kell lépniünk. Szomszédaink idevágó társadalmi politikájának példája éppen gazdaságpolitikánk legfőbb célkitűzéseinek síkján nagy súllyal nehezedik ránk.

444. §. Telepítésünk.

Birtokrendezésünknek, ha merőben mezőgazdasági nyers-*Tagosítá-* hozadékunk emelésének szempontjait nézzük, legsürgősebb *sunk* feladata kétségtelenül a *tagosítás* erélyesebb keresztülvitele *sürgőssége* lenne. Ezen az uton még a harmincas évek közepetáján is

Alföldi öntözésünk mintegy 50,000 kat. hold mezőgazdaságilag hasznosítható új területhez juthatnánk. Mintegy 2 millió kat. hold tagosítására lenne szükségünk. Ennek költsége gondos szakértői becslések szerint holdanként mintegy 15 pengőre rúgna. A tagosított területen azonban a mezőgazdaság üzemi költségei körülbelül 30 %-kal csökkennének, ami azt jelenti, hogy a tiszta hozadék a harmincas évek közepének árai szerint holdanként és évenként mintegy 15 pengővel növekedne. A tagosítás költségei tehát rövidesen megtérülnek. Még nagyobb arányban lenne emelhető mezőgazdasági nyers hozadékunk a tagosítás után végrehajtandó *öntözési* munkálataikkal. Segítségükkel Alföldünk mezőgazdaságát sokkalta belterjesebbé tehetnők. Igaz viszont, hogy a jelenlegi állapotok között csak aránytalanul nagy befektetési áldozatok árán. Ezeket a merőben gazdaságpolitikai megfontolásainkat mégis háttérbe szorítja az erősebbnek bizonyuló társadalompolitikai szempont. Nyomása alatt tagosítás és öntözés helyett inkább a *telepítést* hangsúlyozzuk. Azért, mert benne birtokmegoszlásunknak alsóbb társadalmi rétegeink javára való megváltoztatása közvetlenül domborodik ki. Pedig mezőgazdasági nyers hozadékunk általa kétségtelenül csak kevésbé emelhető.

Telepítésünk társadalom-politikai éle *A múlt század* második felében már az 1873 : XXIII. t.-c. majd a nyolcvanas években csángóink egy részének hazatelepítése, utóbb pedig az 1894:V. t.-c. jelzik telepítési tevékenységünk főbb határállomásait. Akkoriban főleg nemzetiségi szempontok irányították. Az *új században* a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének az 1911 : XV. t.-c.-kel történt alapítása is részben a telepítés ügyét szolgálta. Annak a kevés eredménynek is azonban, amelyet ezekkel a lépéseinkkel elérni tudtunk, jelentékeny részét elsöpörte a világháború és az ország feldarabolása. Így érett meg azután a harmincas évek közepére valamely nagyobb szabású és évtizedekre előre megtervezett állami telepítési tevékenységnek hangsúlyozása. Vele különösen azokat a szerényebb és bátoratlan kísérleteket igyekszünk továbbépíteni, amelyeket ebben az irányban már az 1920 : XXXVI. t.-c. alapján tettünk.

Előtérben a kisbirtokra való egyéni és csoportos telepítés, nagyobb birtoktesteknek *feldarabolása* (parcellázása), valamint *kisbérleteknek* és *bérlőszövetkezeteknek* alapítása áll.

Az így létesült kisbirtokok és kisbérletek hosszabb időre való megkötésének előnyeit változatlanul kidomborítjuk. A telepítéshoz szükséges földet az 1000 kat. holdon felüli birtokoknak mérsékelt és méltányos részbeni igénybevétele útján igyekszünk előteremteni. Ezeknek sorában is főleg a kötött nagybirtokok különböző fajtaihoz szándékozunk nyúlni. Pénzügyileg telepítési tevékenységünket részint rendkívüli állami hitelműveletekkel, részint pedig rendes állami költségvetésünk megterhelésével gondoljuk végrehajtani. Így létesítenénk Telepítési Alapunkat. A közigazgatási lebonyolítás feladatai a Földművelésügyi Minisztériumnak fennhatósága alatt létesítendő Országos Telepítésügyi Tanácsra és Országos Telepítésügyi Igazgatóságra hárulnának. Szemünk előtt itt több külföldi példa, különösen pedig az utóbbi félszázadban végrehajtott nagyszabású németországi telepítés sikere lebeg.

445. §. Kézműiparosaink és kiskereskedőink védelme.

Társadalmi osztálykülönbségeink csökkentése céljából iparunk és kereskedelmünk terén távolról sincsen oly erőlyes állami beavatkozásra szükségünk, mint mezőgazdaságunkban. Iparunk terén azért nem, mert a huszas évek végén szétnyílt és a harmincas évek közepén is még erősen nyitott mezőgazdasági árollónk közvetlenül egész iparunkat viszonylagosan előnyös helyzetbe juttatta. Nevezetesen *kisiparunkat* is. Kereskedelmünk terén pedig azért nem, mert a harmincas évek első felének válsága aránylag még a legkimételesebben éppen *kiskereskedelmünkkel* bánt. A forgalom hanyatlása ugyan itt is csökkenést idézett elő. Kiskereskedelmünknek azonban különösen azok az ágai, amelyek elsőrendű életszükségleti cikkekkal foglalkoznak, a válságos áreltolódások közepette is, aránylag jól tudták megvédeni érdekeiket. Ismételjük, hogy mind *kisiparunknak*, mind pedig *kiskereskedelmünknek* helyzete csak a mezőgazdasági kisüzemmel való összehasonlításban, tehát csupán viszonylagosan maradt kielégítő. Önmagában véve viszont korántsem alakult rózsásan. Ezért társadalmi politikánknak valamelyest az ő védelmükre is gondolnia kell. Ezt a védelmet főleg azáltal nyújtja, hogy piaci helyzetükön könnyít. *Kisiparunkat* újabban a képesítési előírások szigorításával védjük meg illetéktelenek-

**Kisiparunk
és kiskeres-
kedelmünk
védelmének
főbb
irányai**

nek versenyével szemben. Annak, hogy újabban fokozatosan szüntetjük meg apróbb ipari és kereskedelmi közüzemeinket, mind a kisipar, mind pedig a kiskereskedelem hasznát látja. Államilag irányított külkereskedelmünkben is a lehetőséghez képest szóhoz juttatjuk a kisipart. A kereskedelem kisembereit viszont főleg adópolitikai rendszabályokkal védjük a nagyüzemű kiskereskedelem versenyével szemben. A harmincas évek közepetáján egyre valószínűbbé válik, hogy a nagyáruházi különadót hamarosan mi is bevezetjük. Mind a kisipart, mind pedig a kiskereskedelmet jelentékeny mértékben segítjük általános adósvédelmi rendszabályainkkal. Végül pedig az Iparosok Országos Szövetkezete, a Budapesti Kisipari Hitelintézet és egyéb szervek útján is támogatjuk kisiparosaink hitelszükségleteinek kielégítését.

446. §. Adósvédelmünk.

**Adós-
védelmünk
társadalom-
politikai
indokai**

Hogy *általános adósvédelmünk*, amelyhez a harmincas évek első felének válságában fordultunk, szöges ellentétben áll hitelbiztonságunkkal, tőkeképződésünkkel és ezáltal igen súlyos termelési érdekeinkkel, azt már hitelpolitikai fejtegetéseink kapcsán láttuk. Akkor azonban, amidőn hitelrögzítő (Stillhalte-) és egyéb megállapodásaink útján belföldi adóssainkat elsősorban átváltási nehézségeinkre való tekintettel meg kellett védenünk külföldi hitelezőikkel szemben, védelmüket belföldi viszonylatban már csak a következetesség kedvéért sem tagadhattuk meg. Még ennél a szempontnál is sokkalta súlyosabbnak bizonyult az a társadalompolitikai megfontolásunk, hogy adóssainkban elsősorban védelemre szoruló, gazdaságilag gyengébb rétegeinket látjuk. A védelem szükségét pénzapasztásunk és általános árszínvonalunknak hanyatlása is csak még erősebben aláhuzta. Adóssaink mentességére valóban könnyen volt érvényesíthető az az érv, hogy adósságaiknak terhe pénzünk belföldi értékének növekedése folytán önhibájukon kívül növekedett meg.

**Adósvédel-
münk és
hitelpoliti-
kánk**

Fentebb ugyancsak láttuk már, hogy *hitelpolitikánk*kal, különösen pedig Nemzeti Bankunk kamatláb- és váltóleszámlítolási politikájával mily messzemenően védjük a válság folyamán adóssaink érdekeit. Nemzeti Bankunk hatalmasan megduzzadt váltótárcájával előreláthatólag hosszabb időn át

sínyleni is fogja még ezt a védelmet. Rajta keresztül pedig egész hitelszervezetünk és hitelbiztonságunk is megfelelő mértékben szenved.

Adósvédelmünkkel azonban mégis elértük azt, hogy Adóss-nemzetgazdaságunkat a válság folyamán nyílt *belforgalmi védelmünk rázkódtatásoktól* sikeresen tudtuk *megóvni*. Havonta előfor-gazdasági duló egyességeink és csődjeink, tehát összes fizetéseképtelen-eredményei ségeink száma a huszas évek második felének fellendülésében általában mintegy 100 és 400 között ingadozott. Irány-vonaluk 1927 óta azonban meredeken emelkedett. 1931-ben *Fizetés-*már majdnem elérte a 300-as átlagos színvonalat. Ez év no-képtelen- vemberében több mint 400-ra szökött fel. Erélyes adósvédel-ségeink münk következtében innen azután gyorsan süllyedt 1932 kö-számának szepétől a harmincas évek közepéig (1935 végéig) el sem érte csökkenése többé a százat. Pedig a válságban éppen jelentékeny emel- kedését várhattuk volna. Igaz viszont, hogy a kevésbbé el- lenállóképes vállalatok jelentékeny része már a válság első lökéseinek áldozatul esett. Hasonlóan alakultak váltóóvá- saink, melyet egyébként is híven szokott követni fizetéseképtelenségeink alakulása. Mind számban, mind pedig az óva- tolt értékek összegében 1934-ben felét sem érték el két év- vel korábbi színvonaluknak.

Ami mármost a szóbanforgó fizetéseképtelenségeknek egyes termelési ágaink szerinti megoszlását illeti, két szem- *Fizetés-*beötlő vonást látunk. Az egyik kereskedelmi fizetéseképtelen-képtelen- ségeinknek változatlanul nagy aránya. A harmincas évek első-ségeink felében összes fizetéseképtelenségeinknek több mint négyötöde megoszlása jutott rájuk. Ennek okát főleg abban leljük, hogy a válság kereskedelmünk kockázatát erősen növelte. A másik kiemel- kedő vonás pedig mezőgazdasági fizetéseképtelenségeinknek igen alacsony részesedése. A harmincas évek közepére még ez a csekély részesedés is majdnem semmivé zsugorodott össze. Magyarázatul gazdaadósaink, azaz mezőgazdasági adó- saink különlegesen nagyfokú társadalompolitikai védelme szolgál. Belőle adódnak különleges adósvédelmünk kérdései

447. §. Mezőgazdaságunk eladósodásának társadalompolitikai szempontjai.

Amint fentebb már érintettük, koronánknak a huszas évek első felében bekövetkezett messzemenő elértéktelenedé-

**Ujabb
mező-
gazdasági
eladósodá-
sunk eredete**

sével korábbi hosszúlejáratú adósságaink majdnem teljesen megsemmisültek. Így nevezetesen a magyar föld is úgyszólván teljesen tehermentessé vált. Minthogy azonban mezőgazdaságunk a pénzromlás idején befektetési hitelhez csak elenyészően csekély mértékben jutott, pénzrendezésünk után annál nagyobb lendülettel kezdte felvenni *kölcsöneit*. Ez a folyamat 1926-ban kezdődött és 1928-ban érte el tetőpontját. Azután csökkenő mértékben bár, de egészen 1931 júliusáig, azaz pénzügyi válságunk kitöréséig folytatódott. Attól kezdve egészen a harmincas évek közepéig inkább már csak a válságra és a pangásra jellemző terhek, tehát felgyülemelő kamat, adó- és illetékhátralék, végrehajtási zálogjog, végrehajtási és perköltség stb. címén emelkedtek még valamelyest földünk adósságai. 1932 végén összesen mintegy 2.2 milliárd pengőre rúgtak. Ennek több mint fele volt hitelintézeti kölcsön. Együtödénél valamivel kevesebb a földbirtokrendezésből eredő tartozásokra (LEBOSZ-kölcsönökre) jutott. Maradéka pedig egyéb teher volt. Még ha el is tekintünk a LEBOSZ-kölcsönöktől, tehát a földhözjuttatottaknak adósságaitól, a magyar föld összes terheinek jóval több mint fele esett általában a kisbirtokra. Ezen belül pedig jóval több mint negyede jutott a 10 kat. holdon aluli törpe- és kisbirtokra. A középbirtok kevésbbé, a nagybirtok pedig aránylag még legkevesbbé volt megterhelve.

**Mező-
gazdasági
adósságaink
összege és
megoszlása**

448. §. Mezőgazdasági adósságaink rendezése.

**Védett
birtok**

Pénziünk értékének a mezőgazdasági árollóval párosult növekedése a válság folyamán legnehezebben tehát a kisbirtokot és azon belül is elsősorban a legkisebb birtokegységeket sújtotta. *Mezőgazdasági adósságaink rendezése* ezért vált főleg társadalompolitikai feladattá. A rendezésnek első két lépését 1933, valamint 1935 őszén rendeleti úton tettük meg. Lényeges tartalmuk három pontban foglalható össze. *Először* is létrehívták a védett birtok intézményét. A védelem itt bizonyos kedvezményes kamat- és törlesztési fizetések esetén végrehajtás alóli mentességet jelent. Csak az erősen, de nem túlságosan eladósodott mezőgazdák részesülhetnek benne. Azok, akiknek adóssága adójegyzéki (kataszteri) tiszta jövedelmüknek 15- és 200-szorosa között állt. Ily értelemben

és ily alapon mintegy 80.000 földbirtokot nyilvánítottunk vé-Mező-
detté. Összes mezőgazdasági adósságainknak mintegy két-gazdasági
ötöde esett rájuk. Másodszor jelentősen leszállítottuk mező-adósaink
gazdasági adósságainak, különösen pedig a védett földbirtok-kamat-
kosoknak kamatterhét. terhének
enyhítése

Harmadszor különböző mértékben bár, de általában je-
lentékenyen enyhítettük tőketartozásaikat is. Ez úgy tör-
tént, hogy a 20 holdig terjedő birtokok adósságainak bizo-
nyos határt meghaladó és bizonyos határon alúli (az adó-
jegyzéki tiszta jövedelem 3—200-szoros) részét részben kész-
fizetéssel, részben pedig könyvtartozás vállalásával az állam Mező-
rendezte. A 10 holdnál kisebb birtokok adósságainak meg-gazdasági
maradó részét pedig egyesítettük (konszolidáltuk), és 50 év-adósaink
alatt alacsony kamattal törlesztendő tartozássá változtattuk tőketarto-
zásainak
csökkentése
át őket. A 20-tól 1000 holdig terjedő birtokoknak bizonyos
határon (az adójegyzéki tiszta jövedelem 40-szeresén) felüli
adósságait is az állam vállalta magára. Minél nagyobb azon-
ban az adósság a birtok értékéhez mérten, annál kevesebbet
ismert el belőlük. A hitelezőknek 40 éven át alacsony kamat
mellett törlesztői és az adósoktól 3 évi kíméleti idő után a
mezőgazdaság mindenkor jövedelmezőségi viszonyaihoz ké-
pest hajtja be őket. Az 1000 holdon felüli birtokok adóssá-
gait végül az összes mérvadó körülmények tekintetbevételé-
vel egyénileg rendezzük.

449. §. A rendezés pénzügyi lebonyolítása.

Azt a tekintélyes pénzösszeget, amely ehhez az egész
rendezéshez szükségesnek bizonyult, részben az állam, rész- Allamunk
ben pedig hitelintézeteink teremtték elő. Az állam még és hitel-
1933-ban 100 millió pengő hitelkeretet vett igénybe a Nemzeti intézeteink
Banknál erre a célra. Egy támogatásával és a Nemzeti Bank erőfeszítését
hozzájárulásával működő pénzügyi csoport (a Magyar Pénz-
ügyi Szindikátus), mely különleges működési körüli hitelinté-
zeteink sorába tartozik, kötvények kibocsátásával elégíti ki
a hitelezőket. Kötvényeit részben fővárosi és vidéki hitel-
intézeteink, részben pedig társadalombiztosító intézeteink és
Póstatakarékpénztárunk veszik át. Ilyképen nemcsak a hite-
lezők hoznak kényszerű áldozatot a rendezés körül, hanem
messze szerteágazó bekapcsolódásával többé-kevésbé egész

*Hitel-
biztonsági
áldozataink*

hitelszervezetünk is. Leginkább pedig arra a súlyos áldozatra kell gondolnunk, amelyet az államnak nyújtott tekintélyes hitelével Nemzeti Bankunk és általa egész hitelbiztonságunk hozott. Kétségtelenül súlyos áldozatot vállalt el végül a mezőgazdaság maga is. Hiszen mezőgazdasági földterületeinknek csaknem kétharmada még a harmincas évek közepén is tehermentes volt. Aminthogy tehermentes volt még a 10 holdon aluli birtokok területének is több mint fele. Ezek a tehermentes birtokok kölcsönhöz nemigen juthatnak, amíg mezőgazdasági hitelünk biztonságát helyre nem állítjuk. Pedig hitelre tőkeszegénységekre való tekintettel égetően szükségük van. A 10 holdon aluli birtokok adósságainak rendezését véglegesnek tekintjük. Védettségüket ezért meg is szüntettük. Az adósságrendezés egyéb részeit viszont egyelőre még csak ideigleneseknek gondoljuk. Ezért a nagyobb birtokfajták védelmét ideiglenesen még fenntartjuk. Nem vitatható azonban, hogy itt is minél előbb feloldáshoz és végleges rendezéshez kell nyúlnunk. Földbirtokunk egyharmadának a harmincas évek közepén (1934 végén) fennálló mintegy 2½ milliárd pengős adósságáért huzamosabb időn át nem áldozhatjuk fel többé a tehermentes kétharmadnak nemzetgazdaságunk egésze szempontjából sokkalta súlyosabb érdekeit.

*Birtok-
védelmünk
feloldásának
szüksége*

450. §. Hitelezőink védelme.

*Kis-
tőkéseink
érdekei*

A túlzott adósvédelemnek veszélyeit oly tőkeszegény országban, mint amilyen mi vagyunk, igen nagy nyomatókkal kell hangsúlyoznunk. Alapvetően téves felfogás az, mely a *hitelezőben* mindig és mindenképen a gazdaságilag erősebb felet látja. Ahol nagyvállalkozó adósaink kistőkés hitelezőinkkel kerülnek szembe, ott még társadalompolitikai szempontból is inkább az utóbbiakat kell védenünk. Kamat- és járadékjövedelemre támaszkodó kistőkés osztályunk a korona elértéktelenedésével egyszer már kipusztult. Hiánya kétségtelenül fájdalmasan érezhető társadalmi egyensúlyunkban. Fonák helyzet állt elő, amidőn társadalompolitikai megfontolások alapján kellett az elértéktelenedett hadikölcsönkötvények tulajdonosainak egy részét támogatásban részesítenünk. Azokat a kötvénnytulajdonosokat, akik többé-

*Hadi-
kölcsön-
kötvényeink
felértékelése*

kevésbé nyomorba süllyedtek. A pénz értékének változásával kapcsolatosan a harmincas évek közepén is fontos adósságrendezési kérdések vannak nálunk függőben. Ilyen egyes adósságaink aranydollárzáradéka, melynek értelmében a hitelező dollárkövetelésének kiegyenlítését és kamatjait is aranydollárban kívánhatja. A dollár értékének leszállításával kapcsolatban az Amerikai Egyesült Államokban az ily záradékokat hatálytalanoknak mondták ki. Külföldi hitelezőinkkel szemben, amint fentebb már láttuk, mi is jelentékeny hasznát látjuk annak, hogy megfelelő adósságaink most már csak papírdollárban állnak fenn. Ideiglenes szabályozással belföldi hitelezőikkel szemben is megadtuk adósságainknak ezt a kedvezményt. A kérdés végleges megoldásánál azonban társadalompolitikai szempontok nemcsak adósságaink, hanem részben belföldi hitelezőink javára is kétségtelenül felmerülhetnek. Hasonló szempontok érvényesíthetők azoknak a betevőknek javára is, akik hitelintézeti betéteiket aranydollárban vagy más külföldi pénznemben helyezték el. Utóbbi esetben a felárak tekintetbevételének kérdéseit kell még rendeznünk.

II. Munkásvédelmünk.

451. §. Munkabérpolitikánk. — 452. §. Munkásjóléti intézményeink. — 453. §. Társadalmi biztosításunk kialakulása. — 454. §. Társadalmi biztosításunk szervezete. — 455. §. Társadalmi biztosításunk gazdasági jelentősége. — 456. §. Biztosítási politikánk társadalmi vonatkozásai. — 457. §. Munkanélküliségünk. — 458. §. A munkanélküliség elleni küzdelmünk. — 459. §. Munkásaink és munkaadóink szervezkedése.

451. §. Munkabérpolitikánk.

Munkabéreink újabb alakulása híven követte gazdasági-*Ipari* gunk általános fellendülési és hanyatlási ütemét. Névleges *munka-
ipari* munkabéreink átlaga a huszas évek közepetáján (1926-*béreink* ban) megközelítőleg ugyanazon a színvonalon állt, mint köz-*újabb* vetlenül a világháború előtt (1913-ban). Innen azután a hu-*alakulása* szas évek végéig csupán egynéhány százalékra rugó, igen mérsékelt emelkedést mutatott, hogy azután a válságban és

a pangásban, a harmincas évek közepéig (1934-ig) csaknem negyedrészt veszítsen színvonalából. Ezt a hanyatlást erősen tompítja azonban a megélhetési költségeknek megközelítően hasonló alakulása. Ha mármost az átlagos ipari munkabéret az Országos Társadalombiztosító Intézet kötelékébe tartozó munkások keresete alapján, a létfenntartási költségeket pedig az Országos Statisztikai Hivatal jelzőszámai szerint számítjuk, akkor tényleges munkabéreink is a huszas évek közepén körülbelül háborúelőtti magasságuknak feleltek meg. Egynéhány százalékos átmeneti lemorzsolódás után a huszas évek legvégére megint erre a színvonalra kerültek. A válság pedig a harmincas évek közepéig újból aránylag csekély (6 %-os) fokozatos lemorzsolódásukhoz vezetett. Vamelyes javulásuk ekkortájt csak a lassanként megint fel-lendülő gyáriparban volt észlelhető.

**Mező-
gazdasági
munka-
béreink
újabb
alakulása**

Mezőgazdasági munkabéreink szempontjából a mező-gazdasági árak alakulásának van döntő súlya. Mezőgazda-ságunk ugyanis változatlanul túlnyomólag természetbeni bé-reket fizet. Főleg ilyet kapnak mezőgazdasági cselédjeink, általjasaink (summásaink) és részeseink. Összes mezőgazda-sági munkabéreinknek mintegy tizedrésze jut csak pénzben fizetett napszámbérekre. Amidőn tehát a harmincas évek kö-zepe felé mezőgazdasági áraink megint emelkedni kezdtek, ennek átlagos mezőgazdasági munkabéreinkre is megfelelően kedvező hatást kellett gyakorolnia.

**Anyagi
bér-
védelmünk**

Újabb *munkabépolitikánk* szempontjából fontos a me-zőgazdasági munkások bérét szabályozó 1923 : XXV. t.-c. és utóbb az 1932 : XIX. t.-c., amellyel törvénybe iktattuk az alsó bérhatárok (bérminimumok) megállapításáról szóló 1928. évi nemzetközi egyezményhez való hozzájárulásunkat. Végre-hajtása egyre sürgetőbbé válik. 1935-ben rendeleti úton hatá-roztuk el munkabérmegállapító bizottságok létesítését. Fel-adatuk, hogy az összes tekintetbejövő érdekek gondos mér-legelése alapján különösen azokban az iparágakban szabják meg az alsó bérhatárokat, amelyekben a bérszínvonal vi-szonylagosan is alacsonyra süllyedt. A bizottságok tagjainak egy-egy harmada a munkások és a munkaadók érdekköréből, illetőleg semleges körből miniszteri kinevezés alapján kerül ki. Az ellentétes érdekek bennük így kiegyensúlyozzák egy-mást. Elvileg itt igen nagy horderejű társadalompolitikai újí-

tásról van szó, mely munkabéreink szabad piaci áralakulását messzemenően korlátozza. Alaki bérvédelmünket iparunkban és mezőgazdaságunkban már a múlt század nyolcvanas, illetőleg kilencvenes éveiben hozott idevágó törvényes rendelkezéseinkkel építettük ki (1884 : XVII. és 1898 : II. t.-c.).

Alaki
bér-
védelmünk

452. §. Munkásjóléti intézményeink.

Munkásvédelmünk egyéb irányainak fejlődési ütemét a világháború óta a Genfben székelő és a Nemzetek Szövetségének kebelén belül működő *Nemzetközi Munkaügyi Szervezet* tevékenysége szabja meg. Ez a Szervezet a huszas évek közepe óta évenként tartja Genfben Nemzetközi Munkaügyi Egyetemes Értekezleteit, melyeknek anyagát a genfi Nemzetközi Munkaügyi Hivatal készíti elő. Évente alkotja újabb és újabb egyezményeit és ajánlásait. Ezekhez azután az egyes tagországok, így Magyarország is, egyéni lehetőségeikhez és belátásukhoz képest járulnak hozzá. A Genfben elfogadott egyezményekhez való hozzájárulásunkat külön törvényekbe szoktuk iktatni. Ily törvényeink munkásvédelmünk újabb haladásának mintegy határköveit jelzik. Sorukból az 1927 : II., az 1928 : XV.—XVIII. és XXVI.—XXXII. t.-c.-eket emelhetjük ki. Részben még az 1919. évi washingtoni Nemzetközi Munkaügyi Egyetemes Értekezleten, részben pedig a későbbi genfi értekezleteken elfogadott egyezményeket iktatják törvénybe. Főleg a gyermekek, a fiatalok és a nők munkáját, az éjjeli munkát, a hajókon végzett és egyéb különleges munkát, valamint a megbetegedett és balesetet szenvedett munkások kártalanítását szabályozzák. Rajtuk kívül azonban még több újabb törvényünk és rendeletünk tanúskodik arról, hogy az ipari munkásvédelem terén általában az előrehaladottabb országok sorába tartozunk.

A nemzet-
közi
munkás-
védelemben
való részese-
désünk

Különleges szempontokat nálunk csak a *mezőgazdasági* munkának nagy fontossága és iparunk egyes ágainak vele való szoros kapcsolata igényel. A mezőgazdasági munkában annak idényszerűségénél fogva ugyanis nem alkalmazhatók oly mereven a napi és heti leghosszabb munkaidőre, valamint a munkások alsó korhatárára vonatkozó társadalompolitikai követelmények. Ezért még a harmincas évek közepétáján is inkább azt az eljárást követjük, hogy idevágó

Mező-
gazdasági
munkás-
védelmünk

*Iparfel-
ügyeletünk*

*Lakás-
ügyünk*

*A Főiskolai
Szociális
Telep*

újításainkat mind a mezőgazdaságban, mind pedig az iparban szakmánként — 1935-ben pld. az asztalosiparban — gondos mérlegelés alapján fokozatosan vezetjük be és fejlesztjük. *Iparfelügyelői* intézményünk még a múlt század végéről (1893 : XXVII. t.-c.) származik. Aránylag magasan fejlett. *Munkáslakásaink* építését a világgazdasági válság ugyan erősen visszavetette. Aminthogy kétharmadánál kevesebbre apasztotta az évente épülő új lakások számát is. A harmincas évek közepe azonban ezen a téren szintén már az újbóli fellendülés képét mutatja, mely különösen Budapesten igen számottevő. Társadalmi politikánk további haladását ebben az irányban is több újabb törvényünk és rendeletünk igyekszik elősegíteni. A munkásjólét különböző irányú általános tanulmányszerű ápolásának figyelemreméltó szerve nálunk még a *Főiskolai Szociális Telep*. Újpesten még a világháború előtt létesített intézetet. A huszas évek végefelé pedig Alföldünkre is kiterjeszkedett.

453. §. Társadalmi biztosításunk kialakulása.

*Társadalmi
biztosítá-
sunk multja* Egész társadalmi politikánknek kétségtelenül legjobban kiépített része *társadalmi biztosításunk*. Magyarázatul főleg az a körülmény szolgálhat, hogy munkásbiztosításunk újabb rendezésére éppen olyan időben kerülhetett sor, amidőn gazdaságpolitikánk idegen eredetű célkitűzéseinek élén a társadalmi politikából átvett szempontok haladtak. Ez a huszas évek második felének fellendülési időszaka volt. Intézményes munkásbiztosításunk első nyomaival bányászatunkban már a XV. század végén találkozunk. Többé-kevésbé fokozatos fejlődéssel azután még a múlt század végén átvettük a kötelező munkásbiztosításnak Németországban felvirágzott gondolatát. A világháború után pedig, a huszas évek második felében, amidőn ennek a rendszernek korszerű újítása vált már szükségessé, gazdasági fellendülésünkől tekintélyes anyagi erőket tudtunk kihasítani. Lendületes erővel oly társadalombiztosítási rendszert tudtunk felépíteni, mely a maga haladó szellemével még a nyugati művelődés országai előtt is mind a jelenben, mind pedig a közvetlen jövőben példaként lebeghet. Társadalombiztosításunk magva 1927 : XXI. és 1928 : XL. t.-c.-eink, melyek betegségi és baleseti, illetőleg

*Újabb
társadalom-
biztosítási
törvényeink*

öregségi és rokkantsági biztosításunkról szólnak. Hozzájuk járulnak még az 1925 : XXXIV. és az 1932 : VI. t.-c.-ek. Ezeknek alapján mai bányanyugdírbiztosításunkat, illetőleg munkásbiztosítási bíraskodásunkat építettük ki.

454. §. Társadalmi biztosításunk szervezete.

Betegségi biztosításunknak legnagyobb szervezete az Országos Társadalombiztosító Intézet (OTI). A biztosításnak *Betegségi biztosításunk szervei* ebben az ágában az ország összes biztosítottainak mintegy kétharmada jut rá. Mellette állnak a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI), a M. Kir. Államvasutak Betegségi Biztosító Intézete, az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap (OTBA) és még 30 kisebb biztosító intézet. Ezek részben bányatárspénztárak, részben pedig vasútnak, a postának, a póstatakarékpénztárnak, a dohányjövedéknek, a székesfőváros alkalmazottainak, hajózási vállalatoknak és az újságíróknak biztosítási intézetei. *Öregségi és rokkantsági biztosításunk szervei* Öregségi és rokkantsági biztosításunk terén a legnagyobb súllyal az államnak, vármegyénknek, városainknak és községeinknek közigazgatási, valamint közüzemi nyugellátási intézménye esik latba. Fontos azonban az OTI-nak, a MABI-nak, az elismert vállalati nyugdíjpénztáraknak, azután a különbözően szervezett foglalkozási csoportoknak és érdekképviseléseknek külön-külön idevágó tevékenysége is. *Baleseti biztosításunk szervei* Baleseti biztosításunk végül az ipar és a kereskedelem terén megint főleg az OTI-nak, a mezőgazdaság terén pedig az Országos Gazdasági Munkáspénztárnak kezében van. Balesetet szenvedett közalkalmazottainkról külön ellátási, illetőleg szolgálati szabályzatok alapján történik gondoskodás.

455. §. Társadalmi biztosításunk gazdasági jelentősége.

Ez az egész hatalmas társadalombiztosítási szervezet egyrészt kötelező alapon sikerrel védi meg középső és alsó néprétegeinket a legnagyobb inséggel szemben. Másrészt *Társadalmi biztosításunk terhei* azonban jelentős *teherrel* nehezedik termelésünkre. Még a válság mélypontjának tájékán (1933-ban) is, amikor pedig lecsökkent a társadalmi biztosításban részesedőknek száma, — a közületi nyugdíjterhek nélkül — közel évi 100 millió

*Társadalmi
biztosítá-
sunk és
tőke-
képződé-
sünk*

pengőre rúgott egész betegségi, öregségi, rokkantsági és baleseti biztosításunk terhe. Idézzük emlékezetünkbe nemzeti jövedelmünknek számadatait. Legott látni fogjuk, hogy általános termelési költségeink ezen a réven mily jelentékeny arányban emelkednek. Növekedésük közelről érinti nemzetközi versenyképességünket, azaz termelési fölényeinket. Ilyképen azután kereskedelmi és fizetési mérlegünket is. Ne felejtsük azonban, hogy társadalombiztosító intézeteink a maguk hatalmas díjtartalékaival egyúttal *belföldi tőkeképződésünknek* mintegy *gyűjtőmedencéi*. Nekilendítési politikánk a harminças évek első felében is ismételten fordulhatott már az itt felgyülemlett tőkékhez. Időnkénti mozgósításukkal jelentékeny lökéseket adhatott termelési életünknek. Különböző társadalombiztosító intézeteinknek mérlegszerűen kimutatott tartalékalapjai a harmincas évek közepetáján (1934-ben) jóval több, mint 200 millió pengőre rúgnak. Általános tőkeszegénységünkre való tekintettel gazdasági mérlegünkben ez igen súlyos cselekvő tételként szerepel. Még súlyosabb idevágó tételként kell társadalmi biztosításunk javára mérlegelnünk azt a körülményt, hogy a magyar munkaerőt mint termelési tényezőt védi és fejleszt. Annál sürgetőbb feladatnak bizonyul, hogy a társadalmi biztosítás keretében felgyülemelő tőkék elhelyezésének ügyét részben a biztosítás különös, részben pedig nemzetgazdasági érdekeink általános szempontjainak tekintetbevételével intézményesen is minél előbb rendezzük.

456. §. Biztosítási politikánk társadalmi vonatkozásai.

*Magánbiz-
tosításunk
államosí-
tásának
kérdése*

Államilag megszervezett és támogatott kötelező társadalmi biztosításunk lendületes újabb fejlődésének láttára azt gondolhatnók, hogy *magánbiztosításunk* fokozatosan elveszti talaját. A valóságban azonban korántsem ez a helyzet. Magánbiztosításunknak ugyanis több oly ágazata van, amely jótékonyan egészíti ki a társadalmi biztosítás hálózatát és amelynek sikeres fenntartását többé-kevésbé csakis a magánvállalkozás nagyobb mozgékonyaságától várhatjuk. Ilyen a gyári munkások csoportos biztosítása, a magánalkalmazottak különleges nyugdíjbiztosítása, a szabadfoglalkozásúak elérési és halálesetre való biztosítása, a ma-

gánzók betegségi biztosítása, a tűzkárbiztosítás, a jégkár-biztosítás egyes esetei stb. Elhamarkodott álláspont tehát az is, mely egész biztosítási szervezetünk államosítását követeli. Ennél sokkalta helyesebb úton jár gyakorlati biztosítási politikánk akkor, amidőn céltudatos támogatással igyekszik segíteni magánbiztosító intézeteinken. Ezek ugyanis részben pénzünknek a világháború utáni elértéktelenedésével, részben pedig a világgazdasági válság során általában kedvezőtlen helyzetbe jutottak. Koronánk elértéktelenedése nekik *Régi élet-biztosítási-saink részleges felértékelése* nagyjában még többet ártott, mint a biztosítottaknak. Jelen-tékeny terhet róttunk tehát rájuk, amidőn az 1928 : XII. t.-c.-kel őket a régi, koronában kötött életbiztosítások részleges felértékelésére köteleztük. Igaz, hogy bevételeiknek csak 1, illetőleg 2 %-át kötelesek évente beszolgáltatni a felügyeleti hatóságuktól kezelt felértékelési alapba és hogy a harmincas évek közepén (1934-ben) a felértékelésnek kulcsát rendeletileg az aranyértéknek mindössze 5 %-ában állapítottuk meg.

Ez azonban mégis eléggé súlyos tehernek bizonyul, ha *Magán-biztosítási-válságban* azt nézzük, hogy egész tevékenységüket a *világgazdasági válság* mennyire sorvasztotta. A harmincas évek első felében (1930 és 1933 között) összes magánbiztosító intézeteink díj-bevétele a tűzkárbiztosításban negyedével, az életbiztosításban, valamint a baleseti, a szavatossági és gépkocsibiztosításban mintegy harmadával és a jégkár-, valamint a szállítási biztosításban több mint felével csökkent. Egyedül a betörés elleni biztosításban látunk jobb helyzetet. A harmincas évek közepén a többi ágban is csak lassú újbóli növekedés jelei mutatkoznak. Valamelyest kétségtelenül segít rajtuk az a rendszabályunk, amellyel a huszas évek közepe (1926) óta újabb magánbiztosító intézetek létesítésére nem adunk engedélyt. Többszöri meghosszabbítással ezt a zárlatot egyelőre 1936 végéig terjesztettük ki. Kölcsönös versenyük így nem szorítja őket annyira nyomasztóan. Biztosítási politikánk egyéb eszközeivel is erősíteni igyekszünk őket. Már csak azért is, mert itt igen súlyos gazdaság- és társadalom-politikai érdekekről van szó. Ne feledjük, hogy még a harmincas évek közepétáján is magánbiztosító intézeteinknek csupán életbiztosítási kötvényeiből majdnem félmillió volt forgalomban. Ugyanakkor, amidőn összes társadalombiz-

tosító intézeteink öregségi, rokkantsági, özvegyügyi és árvasági ágazatának taglétszáma alig haladta meg a félmilliót.

457. §. Munkanélküliségünk.

*Munka-
nélkülisé-
günk foka*

Munkanélküliségünk újabb alakulása, ha nemzetközi összehasonlításban nézzük, aránylag kedvező képet nyújt. Míg a nyugati országok javarészeiben a világgazdasági válság legsúlyosabb jelensége a munkanélküliségnek korábban soha nem tapasztalt kiterjeszkedése volt, addig nálunk inkább csak az átlagos életszínvonal süllyedése volt súlyos. Munkanélküliségünk aránya azonban mindvégig többszörösen csekélyebb maradt a világgazdaság vezető nyugati országainak megfelelő arányánál. Ennek főleg két okára mutathatunk rá. Az egyik az, hogy mezőgazdaságunknak gazdasági életünkben újabban is aránylag igen nagy súlya van.

*Mező-
gazdaságunk
munkás-
szükséglete*

A mezőgazdaság munkásszükséglete pedig, a benne kiemelkedő szerepet játszó természeti erő merevségének folytán, válságos időkben is viszonylag kevésbé szokott csak összezsugorodni. Idényszerű mezőgazdasági munkanélküliségünk ugyan változatlanul sok gondot okoz. Ezeket a gondjainkat azonban feltűnőbb mértékben a válság sem öregbítette. A második ok pedig az, hogy iparunk újabb gyors fejlődése, amint fentebb láttuk, figyelemreméltó mértékben tudott még a válság lökésének is ellenállni. Így az ipari munkanélküliség, mely a válság folyamán a legtöbb nyugati országnak legsúlyosabb csapásává lett, nálunk nem volt képes fenyegetőbb mérveket ölteni. Munkásaink érdekképviselőitől, azaz szociáldemokrata és keresztényszocialista szakszervezeteinktől nyilvántartott munkanélkülieink száma a huszas évek közepén (1925-ben) valamivel 35,000 fölé emelkedett. A fellendülés következtében utóbb 1928-ig fokozatosan a felénél kevesebbre süllyedt. A közelgő válság azután éreztetni kezdte már hatását: munkanélkülieink száma megint emelkedni kezdett. De azért még a válság mélypontján, 1932-ben sem ért el magasabb színvonalat, mint a huszas évek közepén. Utóbb ismét csökkenő irányzatot mutatott, 1935 második felében pedig már jóval 20,000 alá süllyedt.

*Iparfejlesz-
tésünk és
munka-
nélküli-
ségünk*

Ez még akkor is igen *alacsony* szám, ha tekintetbe vesszük, hogy munkanélküliségünk a mezőgazdasággal össze-

függő idényszerű változások folytán az év második felében *Foglalkoztatási viszonyaink kedvező képe* jelentékenyen esekélyebb, mint első felében. Hiszen társadalombiztosító szerveink taglétszáma ugyanekkor közel egymillióra rúgott. A szóbanforgó színvonal általában még annál sem magasabb, amelyet a munkahelyek cserélésével szélsőszerűen járó feltételes vagy viszonylagos (relatív) munkanélküliség többnyire mutatni szokott. Megközelítően azt mondhatjuk tehát, hogy feltétlen (abszolút) munkanélküliségünk a harmincas évek közepén nem is igen volt. A legnagyobb még munkanélküli építőmunkásaink, valamint vas- és fémmunkásaink száma: összes szóbanforgó munkanélkülieinknek a harmincas évek közepén (1934-ben) több mint felére rúgott. Figyelmünket nem kerülheti el, hogy itt csak a munkanélküli szakszervezeti tagokról szólunk. Megközelítőleg hasonló képet kapunk azonban, ha más rendelkezésünkre álló adatokból, mint a hatósági munkaközvetítők vagy a társadalombiztosító intézetek forgalmából következtetünk munkanélküliségünk alakulására.

A munkanélküliség síkján általában súlyosabb gondot jelent *Szellemi munkásaink* kérdése, amelyre már fölös szellemi munkaerőinkkel kapcsolatban is utaltunk. Elterjedésének oka a szellemi munkásoknak az elcsatolt területekről való ideáramlásán kívül főleg az, hogy közigazgatási szervezetünket és hozzá még gazdasági intézményeink egyrészét is, különösen a válság nyomása alatt, jelentékeny mértékben kellett szűkíteniük.

458. S. A munkanélküliség elleni küzdelmünk.

Noha munkanélküliségünk egésze aránylag korántsem súlyos, társadalmi politikánk mégis előkelő feladatának tekinteti, hogy a lehetőséghez képest további csökkentésére törekedjen. Erre elsősorban *Munkaszerzési tevékenységünk* irányul, amelyről már nekilendítési politikánkkal kapcsolatosan emlékeztünk meg. Részben hasonló célja van azoknak a harmincas évek közepetáján sokat hangoztatott törekvéseknek, melyek egyes iparágak munkaidejét kötelezően kívánják kurtítani. Ide tartoznak azok a rendszabályaink is, amelyekkel vásár- és ünnepnapok munkaszünetünket egyre általánosabbá és szigorúbbá építjük ki és amelyekkel a kereskedelmi

zárórát egyre korábbra toljuk el. Igaz, hogy ezeknek a rendszabályainknak egyúttal fontos egyéb munkásvédelmi céljaik is vannak. Szellemi munkásaink munkanélküliségén főleg okleveles állástalan ifjúságunknak a közigazgatásban és magánvállalatoknál való tervszerűen megszervezett fokozottabb arányú elhelyezésével igyekszünk segíteni.

*Hatósági
munka-
közveti-
tésünk
eredményei*

A munkanélküliség elleni, azaz a munkahiány esetére szóló biztosítást egyelőre még nem iktattuk be társadalmi biztosításunk körébe. Társadalmi biztosításunk magasán fejlődött egyéb ágai azonban ezen a téren is nyilvánvalóan sokat segítenek. Hatósági *munkaközvetítésünk* aránylag jól épült ki. A harmincas évek közepetáján is évente összesen közel százezer munkást helyez el. A munkanélküliség elleni küzdelmünk és az a törekvésünk, hogy munkanélkülieinkről a lehetőséghez képest legalább társadalmi úton gondoskodjunk, újabban *szegénygondozásunk* jelentékeny részét is mintegy magába szívja. A szegényügyet egyébként javarészt községi feladatkörnek tekintjük. Így elsősorban községi háztartásaink erején múlik, hogy mennyire tudják ezt a feladatkört korszerű szegényházak létesítésével és egyéb eszközökkel betölteni. Állami *gyermekmenhelyeink* a harmincas évek közepetáján mintegy 35,000 gyermeknek nyújtanak elhelyezést és nevelést. Hatalmas horderejű társadalompolitikai hivatást tölt be végül közegészségügyi szervezetünk is. Súlypontja azonban már más területen fekszik. Vele a jelen összefüggésben nem foglalkozhatunk.

*Szegény-
gondozásunk
irányai*

459. §. Munkásaink és munkaadóink szervezkedése.

A társadalompolitikai *önsegélynek* nálunk főleg azért nincsen különösképen kedvező talaja, mert a hagyományosan többé-kevésbé egyénies magyar gondolkozásmód általában gátolja az idevágó lendületesebb szervezkedést. Szakszervezeteink valamelyest ugyan már a múlt század hetvenes éveiben kibontakozni kezdtek. Tagjaiknak száma azonban még a jelen század elején sem érte el a tízezret. Innen azután gyorsabb növekedésnek indult. A tanácsköztársaság idején átmenetileg jóval több, mint félmillióra ugrott. Az utóbb következett társadalmi visszahatás nyomása alatt azonban a huszas évek végéig fokozatosan megint mintegy százezerig

*Szakszer-
vezeteink
fejlődése*

morzsolódott le. A harmincas évek közepén is csak kevéssel haladta meg a százezret: 1935 nyarán 118 ezer volt. A legtöbb nyugati országban a népességnek többszörösen nagyobb *Munkaadói aránya tartozik a szakszervezetekhez. Munkaadóink szerve-* *szerve-zeteink zetei, noha csak a jelen század eleje óta léptek előtérbe, sze-* *fejlődése* *rencsésebb körülmények között fejlődhetnek. Így aránylag erősebbekké váltak. A Gyáriparosok Országos Szövetségén (GYOSZ-on), a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületén, az Építőiparosok Országos Szövetségén és több hasonló egyesülésen mint tulajdonképeni munkaadószervezeteken kívül részben idetartoznak még kereskedelmi és iparkamaráink és az Országos Mezőgazdasági Kamara, valamint az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (OMKE) és a fentebb már említett TÉBE is. Elsősorban ezek is a munkaadók érdekeit képviselik. Központi szervként munkásaink részéről a Szakszervezeti Tanács, munkaadóink részéről pedig a Munkaadók Központja létesült.*

A szóbanforgó szervezkedés visszhangjaként fejlődtek *Részleges szervezett munkaviszonyaink* azaz munkabeszüntetéseink és *munka-* *kizárásaink. Azt, hogy a munkaviszonyok nálunk fenyegetőbb* *beszüntetési* *mérteteket ölteni általában nem tudnak, a szervezkedés vi-* *tilalmaink* *szonylagos lanyhaságán kívül még egy fontos tényezővel magyarázhatjuk. Azzal, hogy mezőgazdaságunkban (1898 : II. t.-c.) és vasútjainknál (1914 : XVII. t.-c.) — részben külföldi példák nyomán — tiltjuk a munkabeszüntetést. Ipa-* *Iparosodá-* *runkban pedig az újabb fejlődés lendülete nyomta el a na-* *sunk és* *gyobbmértvű munkaviszonyokat. A harmincas évek első felé-* *munka-* *nek válsága mind kölcsönös megértésben, mind pedig a nem-* *viszonyaink* *zetgazdasági termelékenységért tanúsított áldozatkészségükben egyébként is közelebb hozta egymáshoz munkásainkat és munkaadóinkat. Összes nyílt munkaviszonyainknak száma ennek az évötödnek egyetlen évében sem érte el a félszázat. Munka-* *A munkásoktól általuk elvesztett munkanapok évi átlaga is* *viszonyaink* *csak alig haladta meg a százezret. Nemzetközi összehasonlí-* *száma és* *térjedelme* *tásban ezek szintén aránylag igen alacsony számok. Munkaviszonyaink zöme a harmincas évek közepetáján (1934-ben) a munkabér és részben a munkaidő kérdései körül tört ki. Csak csekély töredékük forgott az osztályharc hatalmi kérdései körül. Utóbbiakban a munkások túlnyomórészt vere-*

**Munka-
viszályaink
megoszlása**

séget szenvedtek. Az előbbieknél viszont nagyobb része részleges vagy teljes sikerükkel végződött. Összes munkaviszályainknak felénél több jutott fonó- és szövőiparunkra, valamint ruházati iparunkra. Hatalmi munkaviszályaink pedig mind bennük törtek ki. Magyarázatul részben az szolgálhat, hogy a kemény külföldi verseny ezeknek az iparágainknak költségszámítását különösen megnehezíti. Részben pedig az is tekintetbe jön, hogy az utóbbi évek üzemi észszerűsítési törekvései itt most éreztetik erősebben hatásaikat. Mindkét tényező megfelelően kielezi a munkaadók és a munkások közötti viszonyt.

NEGYEDIK FEJEZET: MAGYAR ÁLLAMHÁZTARTÁS.

I. Pénzügyi mérlegünk.

460. §. Állami költségvetésünk. — 461. §. Pénzügyi ellenőrzésünk és bíraskodásunk. — 462. §. A világháborúval és következményeivel járó pénzügyi zavaraink. — 463. §. A rendezési terv létrejötte. — 464. §. A rendezési terv tartalma. — 465. §. Államháztartásunk egyensúlya a fellendülés évötödében. — 466. §. Válságos éveink pénzügyi hiányai. — 467. §. Önkormányzati és egyéb közületi pénzügyeink. — 468. §. Közszolgáltatásaink súlya. — 469. §. Társasodásunk üteme.

460. §. Állami költségvetésünk.

Pénzügyeink alaki szabályozásának szempontjait pénz- *A magyar* ügyi jogunk vizsgálja. Bennünket itt ezen szempontok közül *állam és* csak azok érdekelhetnek, amelyeknek magyar jólétünket köz- *közületi* vetlenül érintő anyagi, azaz tartalmi jelentőségük van. Ilyen *háztartásunk* az, hogy közületi háztartásunk az *állam* kezében összpontosul. Alább érintjük ugyan majd még törvényhatóságaink és községeink háztartásának egyes fontosabb kérdéseit is. Megoldásuknak alapjául azonban elsősorban a magyar állam pénzügyei szolgálnak. Ezeket a pénzügyeket most még röviden oly sorrendben tekintjük át, amilyenben magyar közületi gazdaságunk különleges összefüggéseihez képest gyakorlatilag adódnak. Idevágó fejtegetéseinknek és nevezetesen magyar állami kiadásainknak, valamint bevételeinknek csoportosítása tehát csak részben felelhet meg annak az alaki beosztásnak, amelyet a közületi háztartás általános vizsgálatánál követtünk.

Állami költségvetésünk teljes (bruttó) költségvetés. Kiadásaiiban és bevételeiben egyaránt rendes és rendkívüli keze-

Állami költségvetésünk alaki szempontjai lesre oszlik. A mezőgazdaságtól függő idényszerűségnek megfelelően, melynek nemzeti jólétünk szempontjából még mindig döntő jelentősége van. költségvetési évünk július elejétől június végéig tart (1913 : XXVI. t.-c.). Egyes minisztériumaink még az őszi folyamán állítják össze a következő költségvetési évre szóló kiadásai és bevételeik részletes előirányzatát. Ezeket azután pénzügyminiszterünknek szolgáltatják be, aki felhasználásával a tél folyamán kidolgozza az egész állami költségvetés tervezetét. Ennek tartalmát először a minisztertanács vitatja meg. Kora tavasszal azután a pénzügyminiszter tervezetét költségvetési beszéde kíséretében a képviselőház elé terjeszti. A képviselőháznak először pénzügyi bizottsága foglalkozik vele. Ennek jelentése alapján pedig leutóbb a költségvetési vita. Túlságos elhúzódását külön idevágó házszabályaink igyekeznek meggátolni. Ezek kiterjeszkednek a megszavazott költségvetés felhasználásának (appropriációjának) és az esetleg szükségessé váló felhatalmazási (indemnítási) vitának lerövidítésére is. Miután a képviselőház letárgyalta a költségvetési javaslatot, az a felsőházon át már a törvényhozás rendes útján halad tovább, amíg költségvetési törvény lesz belőle. Keretén belül hitelátruházásnak csakis a számviteli törvényünk megszabta elvek szerint és minisztertanácsunk engedélye alapján (1924 : XXV. t.-c.) van helye. Pótkezelési időszakot újabban csakis beruházási hiteleinknél engedélyezünk. Két évet. Tárcájukon belül a kiadásokat egyes minisztercink utalványozzák. A bevételek pedig a pénzügyminiszter irányítása alá tartoznak.

Költségvetésünk létrejöttének rendje

461. §. Pénzügyi ellenőrzésünk és bíraskodásunk.

Legfőbb Állami Számvevőszékünk tevékenységei

Állami pénzügyeink ellenőrzése az 1870 : XVIII. t.-c.-kel megszervezett *Legfőbb Állami Számvevőszékünk* kezében van. Ez készíti el évente és terjeszti megfelelő jelentés kíséretében az országgyűlés elé állami zárszámadásunkat. Azonkívül félévenként jelenti az országgyűlésnek a költségvetési törvénytől való esetleges eltéréseket. A kormánytól szervezetileg független. Elnökét az országgyűlés közvetlen előterjesztésére az államfő nevezi ki. Függetlenségét mind elnökre, mind pedig főbb tisztviselőire alkalmazott szigorú összeférhetetlenségi szabályokkal is védeni igyekszünk.

Számvevőszéki zárszámadásunk alapján országgyűlésünk adja meg kormányunknak a lepergett költségvetési évre szóló felmentést.

Pénzügyi bíráskodásunknak csak felső fokon van külön bírói szerve. Ez *Közigazgatási Bíróságunk*, melynek tevékenysége ide is kiterjed. Általános hatáskörét az 1896: XXV. t.-c.-kel és több későbbi törvénnyel állapítottuk meg. Pénzügyi esetekre vonatkozó különös hatáskörét pedig újabban 1927-ben rendeletileg szabályoztuk. Bírái részben a rendes bíróságok tagjainak és részben a közigazgatás magasabb tisztviselőinek sorából kerülnek ki. Jövőbeli fejlődésének iránya hatáskörének további kiépítése és tevékenységének legalább külön középfokú bírói szervekkel való kiegészítése felé mutat.

462. §. A világháborúval és következményeivel járó pénzügyi zavaraink.

Pénz- és hitelpolitikánknek újabb alakulásával kapcsolatban már láttuk, hogy a világháborúval és közvetlen következményeivel járó gazdasági bajaink középpontjában *Államháztartásunk egyensúlyának bomlása* állt. Papírpénzgazdálkodásunk elharapódzásához éppen ez a bomlás vezetett. Államunk rohamosan növekedő kiadásait egyre nagyobb mértékben kölcsönökből volt kénytelen fedezni, amelyeket túlnyomórészt a jegybanktól vett igénybe és amelyeket ez bankjegyeinek megfelelően növekvő kibocsátásával tudott csak folyósítani. Nemzetgazdaságunk háborúutáni újjáépítésének vagy rendezésének (szanálásának) kettős iránya ilyen képen már önként adódott: pénzrendszerünk és államháztartásunk rendezése párhuzamosan és egymással karöltve volt csak megoldható. Pénzünk rendezésének vezérlő szempontjait már ismerjük.

463. §. A rendezési terv létrejötte.

Többirányú sikertelen kísérletezés után államháztartásunk újjáépítésének, azaz rendezésének elősegítése céljából is 1923 tavaszán a *Nemzetek Szövetségéhez* fordultunk. A tőle nyújtott segítségnek első lépése az volt, hogy Jóvátételi Bi-

A Nemzetek Szövetségétől kapott segítségünk

Rendezési
törvényeink

zottsága 1934-től kezdve 20 évi időtartamra felfüggesztette állami bevételeinken fennálló általános zálogjogának egy részét. Ezt a zálogjogát jóvátételi fizetéseink biztosítékául a békeszerződés alapján kapta volt. Most felszabadította a vámokból, a cukoradóból és a dohányjövedékből eredő nyers bevételeinket, valamint sójövedékünk tiszta bevételeit. Ezeket a bevételeket ilyenképen elzálogosíthattuk a Nemzetek Szövetségének közvetítésével kapott újjáépítési (rekonstrukciós) kölcsönünk biztosítására. Röviden „népszövetséginek“ nevezett kölcsönünkről van szó. Ez áll annak a rendezési tervnek középpontjában, amelyet a Nemzetek Szövetségének Pénzügyi Bizottsága, illetőleg Magyar Albizottsága kormányunkkal karöltve Budapesten, Párizsban és Londonban tartott több értekezletén (konferenciáján) 1923-ban és 1924 elején kidolgozott. Bennünket kötelező részét azután az 1924: IV., V. és VI. t.-c.-ekkel, azaz újjáépítési vagy rendezési (szanálási) törvényeinkkel még az év tavaszán törvénybe iktattuk. A tervvel kapcsolatosan a Jóvátételi Bizottság újból rendezte és 20 esztendőre előre megállapította jóvátételi fizetéseinket. Az első három évben bizonyos mennyiségű szén értékében mért fizetéseket és természetbeni szolgáltatásokat kellett teljesíteniünk. 1927-től 1943-ig pedig évi 5 millió aranykoronától fokozatosan 14 millióig emelkedő jóvátételi fizetéseket mond ki ez a megállapítás. 1944-től kezdve az adóssági mérlegünk kapcsán fentebb már érintett 1950. évi Hágai Egyezményrel további 23 évre elvállalt évi 13.5 millió aranykoronás fizetéseink esedékesek.

464. §. A rendezési terv tartalma.

Rendezési
költségveté-
seink

A rendezési terv értelmében 1924/25. és 1925/26. évi költségvetéseinket különleges *rendezési költségvetéseknek* (szanálási büdzséknek) tekintettük, melyeknek hiányait a népszövetségi kölcsönből fedezhettük volna. Az első aranykoronában, a másodikat pedig papírkoronában állapítottuk meg. Ezért az első aranyköltségvetésnek, a másodikat pedig papírköltségvetésnek nevezzük. Mindkettőt kivételesen javarészt *maradék-költségvetés* (nettóbüdzse) alakjában és havonkénti tagolással szabtuk meg. Az eleve beállított költségvetési hiány helyett mindkét évben tekintélyes tényleges többlet

mutatkozott. Azért, mert különösen közvetett adóinkból, illetékeinkből és vámjainkból voltak előre nem látott magas bevételeink. Eredményként azután a mintegy 300 millió pengőre rugó népszövetségi kölcsönnek kevesebb mint egyharmadát kellett csak főleg még korábbról származó pénzügyi hiányainkra fordítanunk. Több mint kétharmadát utóbb termelésünket közvetlenül lendítő állami beruházásokra használhattuk fel. Ehhez előzőleg népszövetségi engedélyt kaptunk. A rendezési két esztendő alatt azt is elértük, hogy az állam központi pénzkezelését fokozatosan az újonnan létesített Nemzeti Bank vette át. Azóta meg is tartotta. Az egész rendezést a hozzánk küldött és messzemenő pénzügyi hatálommal felruházott népszövetségi biztos ellenőrzése és irányítása mellett hajtottuk végre. Az utóbb lényegesen szűkebb hatáskörű és személyében szintén változott népszövetségi megbízott még a harmincas évek közepén is negyedévenként tesz jelentést a Nemzetek Szövetsége Pénzügyi Bizottságának államháztartási és gazdasági viszonyainkról. A rendezési terv értelmében ugyanis a Nemzetek Szövetsége azt várta és ellenőrizte, hogy az 1926/27. évtől kezdve további kölcsönök felvétele és pénzszaporítás nélküli, teljesen kiegyensúlyozott államháztartásunk legyen.

*Népszövetségi
kölcsönünk
felhasználása*

*Népszövetségi
ellenőrzés*

465. §. Államháztartásunk egyensúlya a fellendülés évötödében.

Közös várakozásunk egyelőre be is teljesedett. Erősen leromlott államháztartás rendezésének ritkán volt oly közvetlen sikere, mint a miénknek. A sikert azonban csak az tette lehetővé, hogy a világ gazdaság éppen akkor fellendülési szakába jutott és hogy a hatása alatt bőven rendelkezésre álló külföldi tőke bizalommal áramlott be hozzánk. A huszas évek második felében bekövetkezett nemzetgazdasági fellendülésünknek alapvető vonásait már ismerjük. Termelésünk és forgalmunk kiterjeszkedése, amint láttuk, már a rendezési időszak alatt jelentékenyen megnövelte rendes állami bevételeinket. Ez a növekedés egyelőre utána is még csak fokozódott. Eredményként a huszas évek egész második felében tekintélyes feleslegekkel zárultak költségvetéseink. Ezeket a feleslegeket is állami beruházásokra fordít-

*Államháztartásunk
rendezésének
sikere*

*Pénzügyi
feleslegeink
alakulása*

hattuk, amiből a fellendülés újabb lökéseket kapott. A szóbanforgó évötödben összesen jóval több mint egymilliárd pengőt ruházott be a magyar állam. Ennek az összegnek nagyobbik felét tette a feleslegekből származó költségvetésen kívüli beruházás. Tetőpontjukat pedig ezek a beruházások az 1927/28. és 1928/29. években érték el: kettőjükben több mint harmadmilliárd pengőre rúgtak, ami az összes állami kiadásoknak jóval több mint egytizedét jelentette.

*Feleslegeink
és köz-
terheink
súlya*

Itt tehát nemcsak kiegyensúlyozott, hanem önmagában még annál is sokkal kedvezőbb képet mutató államháztartásunk volt. Hangsúlyunk azonban az „önmagában“ szón van. Alább mindjárt látni fogjuk, hogy ha az *érme másik oldalát*, azaz közterheink súlyosságát nézzük, amelyekből növekvő közületi bevételeink kikerültek, a kép már nem annyira kedvező. Második hátránya ennek a feleslegekkel tetéztett államháztartási egyensúlynak pedig az volt, hogy túlságosan a külföldi tőke beáramlására és mögötte a világgazdaság fel-

*Feleslegeink
és külföldi
tőkéink*

lendülésére támaszkodott. Az is vitatható, hogy feleslegeink felhasználása körül akkoriban a nemzetgazdasági termelékenység szempontjait helyesen mérlegeltük-e. Amint megakadt a fellendülés és vele együtt a külföldi tőke beáramlása, legott megváltozott államháztartási helyzetünk is. Az 1929/30. év először mutatta közszolgáltatási bevételeinek tekintélyesebb hanyatlását. Ugyanakkor azonban állami kiadásaink, melyeket a fellendülés évötödében egyre növelhetünk, tehetetlenségi nyomatékukkal még tovább duzzadtak. Összes növekedésük a szóbanforgó évötöd elejétől végéig azaz 1925/26-tól 1930/31-ig több mint kétötödnyi volt. Így történt, hogy költségvetési feleslegeink egyszeriben költségvetési hiányba csaptak át.

466. §. Válságos éveink pénzügyi hiányai.

*Pénzügyi
hiányaink
a harmincas
évek elején*

Összes állami kiadásaink emelkedésüknek tetőpontját az 1930/31. évben érték el. Ekkor több mint 1.6 milliárd pengőre rúgtak. Utólagos zárszámadási adatainkból azonban látjuk, hogy folyó közszolgáltatási és közüzemi bevételeinkből ennek az összegnek már csak mintegy négyötödét tudtuk fedezni. Egyötöde, azaz több mint 300 millió pengő tehát költségvetési *hiánynak* bizonyult. Ezt különböző állami hi-

telműveletekkel kellett már fedeznünk. Zárszámadásunk ugyan csupán valamivel több mint 200 milliónyi hiányt mutat ki. Számításaiban azonban csak a pénzügyi tartozásokat tekinti a hiányt fedező állami hitelműveleteknek. Az új köz-igazgatási tartozásokat viszont, amelyek az egyes tárcákon és üzemeken belül merültek fel, nem adja hozzájuk. Ezeknek és egynéhány kisebb tételnek hasonló értelmű hozzászámításával kapjuk a valóságos hiánynak 300 millió pengőt meghaladó összegét. Itt egyszeriben erősen aggasztó nagyságú hiánnyal kerültünk szembe. A helyzet súlyosságát még csak növelte, hogy közvetlenül ugyanennek a költségvetési évünknek vége után törtek ki átváltási nehézségeink is.

Államháztartásunkban gyökeres változtatásokat kellett *Kiadásaink* tehát végrehajtanunk. Legfontosabb szempontjuk állami *csökkentése* kiadásainknak *erélyes csökkentése* volt. Nemcsak népszövetségi megbízottunknak jelentései és a Nemzetek Szövetségének nyomukban járó sürgetései tereltek bennünket erre az útra. A magunk belátásából is rá kellett térnünk. A harmincas évek első felében személyi és dologi állami kiadásainkat egyaránt ott és annyira szorítottuk meg, ahol és amennyire csak lehetett. Így a közületi takarékoskodás fájdalmas éveivé váltak. Elértük azonban, hogy összes állami kiadásaink két esztendő alatt mintegy negyedrészükkel hanyatlottak. 1932/33-tól 1935/36-ig azután már az 1.2 milliárd pengős színvonal alatt mozogtak. Ezen négy év közül még csak az első kettőnél támaszkodhattunk itt zárszámadási adatokra. Az utóbbi kettőnél költségvetési adatokat kellett még nézünk. Zárszámadásaink kétségtelenül valamelyest eltérhetnek tőlük. Ennél is fontosabb azonban, hogy takarékoskodásunk mértékének helyes megítélésénél általános árszínvonalunknak *Takarékos-* időközben bekövetkezett hanyatlását szintén tekintetbe kell *kodásunk* vennünk. Pénzünk belföldi vásárlóerejének megfelelő növe- *és árszín-* kedése nyilvánvalóan elősegítette mind személyi, mind pedig *vonalk* dologi állami kiadásaink erős ütemű névleges csökkentését. Ha tehát összes állami kiadásainknak ilyértelmű tényleges alakulását vizsgáljuk, csökkenésük a fentemlített negyedrésznél jóval kisebbé válik. Állításunk értelmét az a tény is igazolni látszik, hogy állami kiadásaink összegének és általános árszínvonalunknak alakulása között a harmincas évek első felében feltűnő párhuzamosság észlelhető. 1933-

ban; árszínvonalunk hanyatlásával együtt nagyjában megállapodott állami kiadásaink csökkenése is. A lassanként újból emelkedő árszínvonal nyomása alatt azután az 1935/36. évnek már költségvetésébe is valamivel emelkedő kiadásokat kellett megint felvennünk.

*Pénzügyi
hiányaink
a harmincas
évek közepe
felé*

Folyó közszolgáltatási és közüzemi *bevételeink* az egész szóbanforgó időszak alatt *alacsonyabbak* maradtak kiadásainknál. Így előálló zárszámadási hiányaink a harmincas évek első harmadában még megközelítőleg évi 300, majd 200, illetőleg közel 100 millió pengőt tettek. Irányvonaluk tehát erős csökkenést mutat. A harmincas évek közepe felé, azaz 1933/34-ben és 1934/35-ben már csak mintegy évi 50 millió pengőre rúgtak. Az 1935/36. évnek emelkedő kiadásai magyarázzák főleg, hogy ebbe a költségvetésünkbe mégis 76 millió pengős hiányt kellett megint felvennünk. Pedig 1934 közepe óta hiányainkat már a LEBOSZ-szal kapcsolatos újabb állami tartozásaink sem növelték. A korábbi évek hiányainak forrásai között ez a tétel még figyelemreméltó szerepet játszott. Általános gazdasági helyzetünk javulása alapján azonban azt várhatjuk, hogy bevételeink a költségvetési előirányzatnál jóval magasabbak lesznek és hogy tényleges hiányaink is csak megfelelően kisebb összeget fognak mutatni az 1935/36. évben.

467. §. Önkormányzati és egyéb közületi pénzügyeink.

*Önkormány-
zati pénz-
ügyeink
viszony-
lagos
fontossága*

Ha pénzügyeink alakulásának magyar jólétünkre gyakorolt hatását nézzük, már itt nyomatékkal kell hangsúlyoznunk, hogy a magyar állam háztartása pénzügyeink egészének bár kiemelkedően legfontosabb, de mégis csak egyik részét teszi. *További részeként* székesfővárosunknak, vármegyéinknek, törvényhatósági jogú városainknak, rendezett tanácsú városainknak, nagy- és kisközségeinknek, valamint közadók szedésére jogosult egyéb hatóságainknak és testületeinknek, tehát egyházainknak, ármentesítő társulatainknak stb. háztartása is tekintetbe jön. Ezekről ugyan már fentebb is mondtuk, hogy pénzügyi jogunk értelmében részben közvetve, részben pedig közvetlenül, de végeredményben többé-kevésbé valamennyien az állam támogató és korlátozó irányítása alatt állnak. Az állami központosításnak ide-

vágó különböző szálait pénzügyeinknek a huszas évek közepetáján végrehajtott rendezésével inkább még csak erősítettük. Pénzügyeinknek változatlanul egyik legnagyobb baja mégis éppen az, hogy közületi háztartási szempontoknak gazdasági mérlegelésénél többnyire csupán az államháztartásra szoktuk figyelmünket irányítani. Így magyarázható, hogy szóbanforgó többi közületeink háztartásáról még csak egységes áttekintésünk sincsen. Pedig nemzetgazdaságunk egészében tekintélyes súlyuk van.

Ha csak *városainknak* és *községeinknek* háztartását nézzük, költségvetéseiknek főösszege, azaz összes kiadásaikkal egyenlő összes bevételeik a huszas évek végefelé (1928-ban) mintegy 400 millió pengőre rúgtak. Ebben az összegben azonban városi és községi közüzemeink költségvetései javarészt még nem is szerepelnek. Ugyanakkor állami költségvetésünk főösszege, ha belőle is leszámítjuk állami közüzemeink költségvetési összegeit, valamivel az egy milliárd pengőn alul maradt. Városainknál és községeinknél tehát mindenképen figyelemreméltó háztartási összegekről van szó. Az államháztartáshoz mért viszonylagos súlyuk a harmincas évek közepére (1934-re) még emelkedett is. Költségvetésüknek előirányzott főösszege ekkor kereken 330 millió pengő volt, az államé pedig megfelelő számítás alapján kereken 750 millió pengő. Itt tehát városaink és községeink kiadásai korábbi mintegy kétötödnyi arányukkal szemben már csaknem félsannyira rúgtak, mint az állami kiadások. A szóbanforgó 330 millió pengős összegnek csaknem fele jutott székesfővárosunkra és csaknem negyedrésze több mint 3.500 községünkre. Megmaradó több mint negyedrészenek egyik fele 10 törvényhatósági jogú városunkra, másik fele pedig 45 rendezett tanácsú városunkra esett. Önkormányzati közüzemeink viszonylagos súlyának megvilágítására elegendő talán, hogy a harmincas évek közepén (1934-ben) csupán összes városi önálló vagyonkezelésű intézményeink, tehát javarészt városi közüzemeink kiadásai 140 millió pengőre rúgtak. Állami közüzemeink kiadásai pedig ugyanakkor kereken 400 millió pengőt tettek.

Városaink és községeink költségvetési időszaka, ellentétben az államéval, a naptári évvel egyezik. Költségvetéseik egyébként szintén a teljesség, valamint a rendes és rend-

Városaink és községeink költségvetési főösszegei

Városi és községi pénzügyeink alaki rendje

*Városaink
és közsé-
geink pénz-
ügyi
hiányai*

kívüli kezelés elvének alapján készülnek. Mind költségvetéseik, mind pedig zárszámadásaik javarészt közvetítő hatóságaink, azaz járásaink és vármegyéink útján kerülnek legfelsőbb fokon állami kormányzatunk, nevezetesen belügyminiszterünk és pénzügyminiszterünk ellenőrzése és irányítása alá. Költségvetési *hiányaikat* községi póttadók kivetésével kell fedezniök. Ily hiányaik a harmincas évek közepén (1934-ben) összesen kereken 70 millió pengőre, tehát összes közigazgatási kiadásaiknak csaknem egyötödére rúgtak. Legnagyobb volt a hiányok aránya községeinknél. Azután következtek rendezett tanácsú városaink, majd pedig székesfővárosunk. A legkisebb arányt törvényhatósági jogú városainknál látjuk. Ezeknek a hiányoknak súlyát mindenképen tekintetbe kell vennünk, amidőn az államháztartásunkban újabban mutatkozó hiányoknak gazdasági jelentőségét és hatásait mérlegeljük.

*Vármegyei
pénz-
ügyeink*

Mai közületi szervezetünkben *vármegyéink* tevékenysége, a megyei közutak építésén és karbantartásán kívül, főleg már csak a közvetítő hatalompolitikai közigazgatásra szorítkozik. Ezért 25 vármegyénk költségvetési főösszege — az állammal városainkkal és községeinkkel való összehasonlításban — együttvéve aránylag csak kisebb összegre rug. Még akkor is, ha hozzászámítjuk a többnyire nagyszámú megyei külön alapokat, melyeknek főösszege a vármegyék közigazgatási, azaz rendes és rendkívüli háztartási főösszegének többszörösére szokott rúgni. Ez utóbbi főösszeg 1934-ben 25 vármegyénknél együttvéve sem érte el a 8 millió pengőt. Hasonlóképpen aránylag csekélyebb súlyuk van csak *egyéb* említett közjogi testületeink költségvetéseinek.

468. §. Közzolgáltatásaink súlya.

*Köz-
terheink ál-
dozatának
szüksége*

Államháztartásunk egyensúlyának a huszas évek közepén való helyreállítása, mint már fentebb is mondtuk, nehéz áldozatainkba került. Ezen áldozataink legsúlyosabbika közterheinknek kényszerűen nagyarányú növelése volt. Csak így fokozhattuk közületi bevételeinket az egyensúly színvonalára. A megfelelő áldozatokat itt egyéni gazdálkodásunk, azaz egyéni szükségletkielégítésünk terén kellett meghoznunk. Nézzük egyelőre csupán adóinkat, illetékeinket,

vámjainkat és jövedékeinket, tehát azokat a közületi bevételeinket, amelyeknél a közületi ellenszolgáltatás túlnyomórészt vagy legalább is csak részben közvetett, melyek közjogi alapon állnak és melyeket éppen ezért már az eddigiekben is *közszolgáltatásoknak* mondtunk. Mai területünkre számított egész terhükből közvetlenül a világháború előtt (1913-ban) a lakosság egy fejére 89 pengő jutott. Pénzügyeink rendezése után, 1927-ben az az összeg 141 pengőre emelkedett. A következő évben pedig 143 pengőre. Névleges magassága innen azután már csökkenni kezdett. Eleinte lassabban. Főleg azért, mert zárszámadási feleslegeinkre való tekintettel adómérsékléseket nyújthattunk. A harmincas évek első felében azonban már gyorsabban, mert itt a válság éreztette zsugorító hatásait. 1933-ban már csak 106 pengős tétellel állunk szemben. Ez a csökkenés azonban csakis névlegesen nagy. Ténylegesen három okból is kiküszöbölődik. Először azért, mert a huszas évek vége óta és különösen a válság éveiben az államosított kötelező társadalmi biztosítás terheit szintén nyomatékkal kell itt tekintetbe vennünk. Velük együtt 1933-ban is még 114 pengős fejenkénti közszolgáltatási terhet viseltünk. Másodszor azért, mert pénzünk belföldi értékének időközben bekövetkezett emelkedését nem hanyagolhatjuk el. Harmadszor pedig azért, mert nemzeti jövedelmünk egésze, amint fentebb láttuk, időközben még általános árszínvonalunk süllyedését is meghaladó mértékben csökkent. Kézenfekvő, hogy az átlagos közszolgáltatásoknak tényleges terhe annál nagyobb, minél kisebb a tényleges nemzeti jövedelem. Idevágó tényleges terheink a harmincas évek első felében tehát korántsem csökkentek. Inkább még növekedtek. A harmincas évek közepetáján beköszöntő fokozatos fellendülésünk folyamán egyébként még névlegesen is erős újabb emelkedést mutattak. Igaz viszont, hogy akkor, amint láttuk, nemzeti jövedelmünk is megint emelkedőben volt.

Szolgáltatásaink összszegszerű alakulása

Nemzetközi összehasonlításban csak akkor domborodik ki közszolgáltatási terheink tényleges súlya, ha nemzeti jövedelmünkkel vetjük egybe őket. Amíg csak egy lakosra jutó hányadukat nézzük, a legtöbb nyugati művelődésű országban lényegesen nagyobb tételekkel találkozunk. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy a nemzeti jövedelemből mekkora

Közszolgáltatási terheink és nemzeti jövedelmünk

részt hasítanak ki, egyszeriben a mi közterheink kerülnek a legsúlyosabbaknak sorába. Hasonlóképen igen súlyosaknak bizonyulnak, ha azt nézzük, hogy levonásuk után az egyes országok nemzeti jövedelméből mekkora rész jut még lakosságuk egy fejére. Szabatosabban és más fontos vonatkozásokban is világosabban közszolgáltatási terheink tényleges súlya egyébként alább (l. 482. és 494. §) fog még kiderülni, ahol megoszlásukat majd jövedelemeloszlásunk síkján mérlegetjük.

469. §. Társasodásunk üteme.

Allami kiadásaink összegének alakulása

Ha mármost egy lépéssel tovább megyünk még és azt kérjük, hogy egyéni és közületi szükségleteinknek egymáshoz való aránya, azaz társasodásunk üteme miképen fejlődött újabban, akkor nem elégedhetünk meg a közszolgáltatások terhéről nyújtott képpel. Itt ugyanis már tágabb értelemben vett, tehát közvetlen közületi ellenszolgáltatással járó közterheink is tekintetbe jönnek. Legcélszerűbb tehát, ha a kérdést az *összes állami kiadások* szempontján át ragadjuk meg. Hiszen amit államunk kiad, azt közvetve vagy közvetlenül csakis egyéni gazdálkodásunkból hasíthatja ki. Ezen a síkon kevésbé fontos, hogy tartalmilag mi a szóbanforgó kiadások célja. A huszas évek közepén (1925/26-ban) összes állami kiadásainkból 158 pengő esett egy lakosra. Ez az összeg is egyre növekedett a fellendülés folyamán és tetőpontját a harmincas évek elején (1930/31-ben) 187 pengővel érte el. Pedig, amint tudjuk, pénzügyeinkben akkor már zavarok kezdtek mutatkozni. A csúcspontnak ez a magassága és időbeli elhelyezkedése főleg annak a tehetetlenségi nyomaték-nak tulajdonítható, amelyet állami kiadásaink fejlődésénél már fentebb is említettünk. Takarékoskodási törekvéseink innen kezdve azután már erősen érvényesültek, úgyhogy a harmincas évek közepére egy lakosra jutó összes állami kiadásaink névlegesen egy évtizeddel korábbi színvonaluk alá süllyedtek. 1934/35-ben 130-ra és 1935/36-ban 132-re. Mindkét évben költségvetésileg előirányzott kiadásokat vehettünk csak alapul a korábbi évek zárszámadási adataival szemben. Itt is nyomatékkal kell azonban tekintetbe ven-

Allami kiadásaink névleges és tényleges összege

nünk mind pénzünk belföldi értékének emelkedését, mind pedig nemzeti jövedelmünknek és általa általános életszínvonalunknak hanyatlását. Tételünk ily alapon a harmincas évek közepén ténylegesen még mindig valamivel magasabb, mint a harmincas évek elején és jóval magasabb, mint a huszas évek közepén.

Eredményeink akkor sem változnak meg, ha állami *Vármegyei, városi és községi kiadásaink összegének alakulása* kiadásainkon kívül még *összes vármegyei, városi és községi kiadásaink összegének alakulása* kiadásainkat is tekintetbe vesszük. Ezeknek összegét, amint már fentebb is mondtuk, pénzügyi statisztikánk jelen állapota szerint nem látjuk egészen egységesen. Különösen a törvényhatósági külön alapoknak és a közüzemeknek kiadásai körül merülnek fel itt — egyenlőtlen tekintetbevétel folytán — tekintélyes hibaforrások. A harmincas évek elején (1930-ban) megközelítőleg mégis mintegy 50 pengő jutott összes vármegyei, városi és községi közigazgatási kiadásainkból egy lakosra. A harmincas évek közepén (1935-ben) pedig megközelítőleg 40. Az összes közüzemi kiadások ezeket az összegeket csaknem felülkel emelik. Ha viszont az állami és az önkormányzati kiadásokat összesítve nézzük, akkor az utóbbiakból le kell vonnunk azokat a hozzájárulásokat, amelyeket az önkormányzatok az államtól kapnak és amelyeket *Állami hozzájárulásaink összege* állami kiadásokként egyszer már számbavettünk. A szóbanforgó két évben ezek a hozzájárulások egy lakosra számítva 10, illetőleg 6 pengőre rúgtak. A levonás után, ha a közüzemi kiadásokat figyelmen kívül hagyjuk, már csak 40 pengő áll szemben 34 pengővel. A névlegesen aránylag csekély csökkenés mögött tehát itt is kétségtelenül tényleges emelkedés húzódik meg.

Ilyképen csupán még jobban megerősödünk annak felismerésében, hogy *Társasodásunk* a pénzügyeink rendezését *sunk terjeszkedése* követő évtizedben fellendülésünkön és válságunkon keresztül is továbbhaladt. Magyar jólétünkben a közületi szükségletek és a közületi értékek általános jelentősége egyre emelkedik. Legfőbb gazdaságpolitikai céljaink elérésére is tehát egyre kevésbé egyéni és egyre inkább közületi eszközökkel törekszünk. Az egyén magyar közületünkben is egyre nagyobb mérvű lemondásra és áldozatokra kényszerül. Értük egyre nagyobb mértékben a közulettől kap kárpótlást.

II. Közületi kiadásaink.

470. §. Közigazgatási és közüzemi kiadásaink. — 471. §. Személyi és dologi kiadásaink. — 472. §. Nyugdíjterhünk. — 473. §. Beruházásaink. — 474. §. Adóssági kiadásaink. — 475. §. A magyar állam hatalmpolitikai kiadásai. — 476. §. A magyar állam művelődéspolitikai kiadásai. — 477. §. A magyar állam társadalompolitikai kiadásai. — 478. §. A magyar állam gazdaságpolitikai kiadásai. — 479. §. Vármegyei, városi és községi kiadásaink. — 480. §. Közületi kiadásaink fejlődésének irányvonala.

470. §. Közigazgatási és közüzemi kiadásaink.

*Magyar
közületi
kiadásaink
alaki és
anyagi mér-
legelése*

Az eddigiekben közületi költségvetéseinknek főösszegeit, tehát összes közületi kiadásainkat és bevételeinket, valamint kettőjük szembeállításából eredő pénzügyi mérlegünket tekintettük át. Most még egyenként vesszük közületi kiadásainkat, valamint bevételeinket és külön-külön nézzük összetételüket. *Kiadásaink* közül először állami kiadásainkat vizsgáljuk. Láttuk, hogy mennyire kiemelkedő túlsúlyuk van. Előbb alaki szempontokból mérlegeljük, azaz közigazgatási és közüzemi, személyi és dologi, valamint folyó, beruházási és adóssági kiadások szerinti megoszlásukban tekintjük át őket. Utóbb pedig azt fogjuk boncolgatni, hogy társadalmilag miképen oszlanak meg hatalmi, művelődési, társadalmi és gazdaságpolitikánk között. Azután vármegyei, városi és községi kiadásainkat is érintjük még, hogy tekintetbevételeikkel megállapíthassuk összes közületi kiadásaink fejlődésének irányvonalát.

*Közüzemi
és közigaz-
gatási
kiadásaink
egymásközti
arányának
alakulása*

Állami kiadásainknak egyik legjellegzetesebb vonása, hogy *közüzemi kiadásaink* bennük aránylag magas mértékben részesednek. Más szóval: a gazdaságpolitikai államosítás és ezzel a szélső állami tőkegazdaság útján aránylag messze haladtunk. Ezt a képet kapjuk, ha a nyugatnak a szabad tőkegazdasághoz még közelebb álló országaival hasonlítjuk össze magunkat. Egyelőre fontos megfigyelnünk, hogy közüzemi kiadásaink általában merevebbek, mint *közigazgatási kiadásaink*. Összes állami kiadásainknak a huszas évek közepén kevesebb mint kétharmada jutott a közigazgatásiakra. A huszas évek végén és a harmincas évek legelején, állami kiadásaink hatalmas megduzzadásának idején, részesedésük

mintegy kétharmadra emelkedett, hogy azután a harmincas évek közepére, takarékoskodásunk eredményeként megint valamivel kétharmad alá süllyedjen. Itt ugyan mindössze csak 2—3 %-nyi eltérésekről van szó. Mégis figyelemreméltó jelenség, hogy közüzemi kiadásainkat, nagyobb merevségük következtében, szükség esetén sem tudjuk oly mértékben leszorítani, mint közigazgatási kiadásainkat. Közüzemi kiadásaink nagyobb merevségének egész horderejét és egyúttal a háttérben meghúzódó okait is alább (l. 478., 490. és 493. §.) fogjuk még csak mérlegelni tudni, amidőn összetételüknek és államháztartási hiányainknak szempontjából nézzük majd őket.

471. §. Személyi és dologi kiadásaink.

Igen tanulságos, ha állami kiadásaink újabb fejlődését a *Személyi és dologi kiadások szerinti megkülönböztetés síkján* nézzük. Egyik csoporthoz sem számítjuk itt hozzá az önkormányzati kiadásokhoz való hozzájárulást, amely főleg személyi jellegű, a beruházásokat, amelyek dologi természetűek, és állami adósságainkkal, valamint békeszerződési terheinkkel kapcsolatos kiadásainkat. Ezekkel a kiadási csoportokkal alább külön foglalkozunk még. A kikapcsolásuk után megmaradó és a szó szorosabb értelmében vett személyi és dologi kiadások még így is összes állami kiadásainknak általában jóval több, mint négyötödére rúgnak. Itt egyaránt tekintetbe vesszük mind a közigazgatás, mind pedig a közüzemek személyi és dologi kiadásait. Egybevetésük azt mutatja, hogy személyi kiadásaink jelentékenyen merevebbek a dologiaknál. A huszas évek második felének fellendülési idején, amidőn állami építkezéseinket és tatarozásainkat kiterjeszthettük, közigazgatási és üzemi felszereléseinket pedig szaporíthattuk, dologi kiadásaink egyre inkább személyi kiadásaink összegének közelébe emelkedtek. 1928/29-ben pedig már valamivel felül is múlták őket. Átmeneti visszaesés után 1930/31-ben jelentékenyen magasabbak voltak. Itt kezdődő erőlyes takarékoságunk elsősorban őket volt képes leszorítani. Süllyedésük még viszonylagosan is rohamos volt. A harmincas évek elején (1930/31-ben) összes állami kiadásainknak még több mint kétötödére rúgtak, a harmincas évek kö-

Személyi és dologi kiadásaink értelmezése

Személyi és dologi kiadásaink viszonylagos súlyának fejlődése

zépén (1934/35-ben) pedig már alig egyharmadára. Ugyanekkor személyi kiadásaink, amelyeket merevségük folytán csak sokkal kisebb arányban csökkenthettünk, összes állami kiadásainknak több mint felét tették: csaknem 0.6 milliárd pengőre rúgtak a dologi kiadások 0.4 milliárd pengőnyi összegével szemben. Igaz viszont, hogy az 1935/36. évi költség-előirányzatban a dologi kiadások már megint valamivel nagyobb emelkedéssel részesedtek, mint a személyiek. Ezt nemcsak az újbóli lassú fellendülés, hanem főleg az a körülmény magyarázza, hogy állami épületeink bizonyos tatarozási munkálatai és felszereléseink bizonyos kiegészítései, melyeket a takarékoskodásnak válságos éveiben erősen megszorítottunk, többé nem voltak elodázhatók.

472. §. Nyugdíjterhünk.

*Nyugdíj-
terhünk
súlyosbodá-
sának okai*

Személyi kiadásaink két tételre oszlanak: a tényleges állami alkalmazottak személyi járandóságaira és nyugellátásokra. Itt is jelentős eltolódásokat látunk. Míg *nyugellátásaink* a huszas évek közepén (1925/26-ban) összes személyi kiadásainknak még csak alig egyharmadát tették, egy évtizeddel később, 1934/35-ben és még inkább 1935/36-ban már kétötödükre rúgtak. Magyarázatul a következőket mondhatjuk. Nyugdíjterheink nemzetközi összehasonlításban már közvetlenül a világháború után igen súlyosakká váltak. Az elszakított területekről idemenekült nagyszámú magyar állami alkalmazottnak nyugellátását nem tagadhattuk meg. Összes állami nyugdíjterhünknek még a harmincas évek közepén is jóval több mint egyharmada reájuk esett. Itt azonban súlyos teherterhelésünknek állandóan csökkenő részéről van szó. Hogy nyugdíjterhünk mégis oly nagy viszonylagos emelkedést mutat, annak más oka van. Az, hogy a harmincas évek eleje óta, takarékoskodásunk idején, nagy eréllyel csökkentettük tényleges állami alkalmazottaink számát. Sokat kellett közülük nyugdíjaznunk. Velük állami nyugellátásban részesülő nyugdíjasaink, özvegyeink és árváink száma a harmincas évek elejétől (1930/31-től) közepéig (1934/35-ig) 110 ezerről kerekén 125 ezerre emelkedett. Ugyanezen idő alatt a tényleges állami alkalmazásban álló tisztviselők és közgazgatási, valamint üzemi munkások száma 160 ezerről esu-

pán 150 ezerre csökkent. Azért csak ennyire, mert főleg társadalompolitikai megfontolások alapján — különösen a harmincas évek közepe felé — egyúttal új, fiatal munkaerők alkalmazásától sem tekinthettünk el. A szóbanforgó évötödben összes személyi kiadásainkat csaknem 700 millió pengőről mégis 600 millió alá tudtuk leszorítani. Ezt azonban főleg csak azáltal értük el, hogy a tényleges alkalmazottak járandóságait négyízben, a nyugellátásokat pedig ötízben összesen mintegy 10—32 %-kal csökkentettük és a nyugellátásokat még külön új nyugdíjtörvényünkkel (1934 : I. t.-c.) is megnyirbáltuk. Ha személyi kiadásaink magasak is, ne feledjük, hogy ezek nemzetgazdaságunk vérkeringésébe juttatott és azt életető, serkentő összegek. Nyugellátásainkban külön pedig oly állami kötelezettségeinket kell látnunk, amelyeknek teljesítése egyrészt jogbiztonságunknak és másrészt tényleges állami alkalmazottaink munkakedvének, tehát munkateredményeik értékének megvédését jelenti.

*Személyi
kiadásaink
ismételt
csökkentése*

473. §. Beruházásaink.

Dologi kiadásainknak, amint már az imént is mondtuk, édestestvérei *beruházásaink*. Külső megjelenésükben tőlük többnyire csak igen nehezen különböztethetők meg. Még talán is gyakorta lehet vitás, hogy mit tekintünk még a közigazgatásunk és közüzemeink pergésével kapcsolatos átmeneti, azaz üzemi, dologi kiadásnak és milyen kiadást tartunk már a távolabbi jövőbe is tekintő tőkebefektetésnek, azaz beruházásnak. Gazdasági szempontból ennek a megkülönböztetésnek mégis azért van nagy jelentősége, mert elsősorban a beruházások kínálnak állami nekilendítési és egyúttal munkaalkalmakat teremtő tevékenységünk eszközeül. Azt már fentebb láttuk, hogy a huszas évek második felében tényleges feleslegeinkből mily tekintélyes összegű költségvetésen kívüli kiadásokat eszközölhattunk. Ha hozzájuk adjuk még a költségvetésen belüli közigazgatási és közüzemi beruházásainkat is, akkor az 1927/28. és az 1928/29. években zárszámadásszerű összes kiadásainknak 16,6, illetőleg 13,9 %-ára rúgtak. A válság előszelére innen kezdve azután először költségvetésen kívüli beruházásaink hanyatlottak rohamosan. A harmincas évek első felének folyamán

*Dologi
kiadásaink
és beruházásaink*

*Beruházásaink
összeszá-
mát
alakulása*

pedig takarékoságunknak költségvetésszerű beruházásainkat is erősen csökkentenie kellett. Fokozatos lemorzsolódással a harmincas évek közepére (1934/35-re és 1935/36-ra) beruházásaink összes költségvetésszerű állami kiadásainknak már alig haladták meg 2 % -át. Miként azonban a dologi kiadásoknál, úgy ezen a téren is egyre sürgősebbekké váltak egyes halaszthatatlan beruházásaink. Főleg ezért kellett 1932-től 1935-ig a Külföldi Hitelezők Alapjától, illetőleg utóbb a Külföldi Hitelek Pénztárától kincstári jegyek ellenében több részletben mintegy 50 millió pengőt igénybe vennünk. Ez a tétel majdnem háromszorosára növekedik, ha azokat az összegeket is hozzászámítjuk, amelyeket a korábban külön kezelt népszövetségi közlekedésszolgálatkal kapcsolatban ugyancsak kincstári jegyek ellenében használhattunk fel. Amint előbbi összefüggésben már mondtuk, a szóbanforgó összegekből elsősorban útépítési, vízszabályozási és vasútiüzemi beruházásokat eszközöltünk. A harmincas évek közepén egyébként részben ebből, részben pedig más forrásokból beruházásainknak is megint valamivel nagyobb lendületet adhattunk.

474. S. Adóssági kiadásaink.

*Pénzügyi
hiányaink
és adóssági
kiadásaink*

Beruházásaink csökkentését a harmincas évek első felében mindenekelőtt pénzügyi hiányaink tették szükségessé. Ugyancsak belőlük adódott államadósságaink fokozatos növekedése. Hiszen hiányainkat csakis közlekedésszolgálatokkal — főleg kincstárjegyek kibocsátásával — tudtuk fedezni. Külföldi hitelünk elapadásával ekkor már csak belföldi adósságaink növeléséről lehetett szó. Megfelelően növekedtek belföldi államadósságaink szolgálatának, tehát törlesztésüknek és kamatfizetéseiknek terhei is. Külföldi adósságaink szolgálatának névleges terhe azonban ugyanekkor jelentékeny mértékben enyhült. Azért, mert a dollár és a font árfolyama hanyatlott. Szóbanforgó külföldi terheink pedig javarészt ezekben a pénznemekben állnak fenn. Amit ilyképen megtakaríthattunk, az valamivel még belföldi adósságaink szolgálatának növekedését is meghaladta. Eredményként összes államadóssági kiadásaink a harmincas évek közepén alacsonyabbak voltak, mint a harmincas évek elején. Süllyedésükhöz hozzájárult az a tény, hogy a válság éveiben békeszerző-

*Átváltási
nehézségeink
és adóssági
kiadásaink*

dési terheinket, azaz jóvátételi fizetéseinket sem teljesíthettük. Államadóssági kiadásainknak ez a csökkenése megközelítőleg hasonló ütemű volt, mint összes állami kiadásainknak fogyása. Összes állami kiadásainkból államadóssági szolgáltatunkra a harmincas évek elején és közepén is költségvetés-szerűen egyaránt mintegy 8 % jutott. Hozzáfűzhetjük, hogy ez az arány a huszas évek második felének folyamán is megközelítőleg hasonló volt. Államadóssági kiadásaink összetételének kérdését alább (l. 492. §), ahol majd kölcsönbevételeinkről szólunk, még érinteni fogjuk.

475. *A magyar állam hatalompolitikai kiadásai.*

Ha mármost a tartalmi megoszlás szempontját vesszük elő, akkor mindenekelőtt ki kell emelnünk, hogy állami köz- *Hatalmi kiadásaink összegének alakulása* igazgatási kiadásainknak zöme a szó tágabb értelmében vett *hatalmi politikánkra* esik. Általános áttekintésünkben ideszámíthatjuk nevezetesen nyugellátási és államadóssági kiadásainkat is. Hiszen a multnak ezeket a terheit, bármily forrásból eredtek legyen, elsősorban a jogfolytonosság alapján, tehát a jogbiztonság és így az állami tekintély, az állami hatalom biztosítása kedvéért viseljük. Ha így nézzük hatalmi kiadásainkat, akkor a huszas évek közepén (1925/26-ban) és a harmincas évek közepén (1935/36-ban) egyaránt összes köz- igazgatási kiadásainknak csaknem háromnegyedére rúgtak. Legnagyobb részüket teszik tehát. Egyúttal azonban legmerekvebb részüket is. A huszas évek második felének fellendülésében ugyanis egyéb, változékonyabb közigazgatási kiadásaink aránylag nagyobb mértékben járultak hozzá közigazgatási kiadásainknak akkori duzzasztásához. Ilyképen adódott, hogy a harmincas évek elejére (1930/31-re), amidőn közigazgatási kiadásaink emelkedése is tetőpontját érte el, csak valamivel több mint kétharmaduk jutott hatalmi politikánk kiadásaira. A takarékoskodásnak akkor következő éveiben megint éppen merevségük okozta, hogy nem voltak oly mértékben csökkenthetők, mint többi közigazgatási kiadásaink. Így összes közigazgatási kiadásainknak csakhamar nagyobb hányadára kellett megint rúgniok.

Hatalompolitikai kiadásaink merevségének legott magyarázatát találjuk, amint *összetételüket* tartalmilag nézzük.

**Hatalmi
kiadásaink
összetétele**

Nyugellátási és államadóssági kiadásaink mellett, melyeknek merevségét már az imént láttuk, három kiemelkedően legnagyobb tételüket belügyi igazgatásunk, pénzügyi igazgatásunk és honvédelmünk kiadásai teszik. Összes hatalmi kiadásainknak a harmincas évek közepetáján is több mint fele jutott erre a három csoportra, melynek különleges merevsége bővebb megvilágítás nélkül is nyilvánvaló. Lényegesen kisebb tételeik azután igazságügyi, külügyi, országgyűlési, valamint a kormányzó tiszteletdíjára és a kormányzóságra eső kiadásaink. Költségvetési és zárszámadási részletezésükből láthatjuk, hogy valamennyiükben számos oly altétel is szerepel, amelyeket helyesebben más osztályozású kiadásoknak kellene tekintenünk. Össznézetünknek innen megfelelő hibaforrásai fakadnak. *

476. §. *A magyar állam művelődéspolitikai kiadásai.*

**Művelődési
kiadásaink
áttekintésé-
nek ne-
hézségei**

Művelődéspolitikai kiadásainknak is tekintélyes része legkülönbözőbb tárcáink apró altételeiben szerteforgácsolva lelhető fel. Zömük azonban mégis Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumunknak rendes és rendkívüli kiadásaiiban tömörül. Nem meglepő, hogy ezek a világháborúban és még a közvetlenül utána következő években is viszonylagosan igen háttérbe szorultak. 1921/22-ben összes közigazgatási kiadásainknak mindössze 5 %-ára rúgtak. Közületi céljaink újabb fejlődésének fejtegetése során azonban már láttuk, hogy amint véglegesen elült a harci zaj és amint az azt követő belső forrongásaink elmúltak, művelődéspolitikánkra egyre fokozódó súlyt kezdtünk helyezni. A fellendülés évötödében

**Művelődési
kiadásaink
a fellen-
dülésben és
a válságban**

azután különösen közoktatásügyünket és azon belül elsősorban vidéki egyetemeinket, valamint tanyai iskoláinkat fejleszthettük erélyesen. Idevágó teljesítményeink tetőpontjukat 1928/29-ben érték el. Vallás- és közoktatásügyi tárcánk kiadásai összes közigazgatási kiadásainknak akkor több mint 16 %-át tették. Innen kezdve e tételünk növekvő támadások középpontjává vált. Csakhamar beköszöntő erélyes takarékoskodásunk folyamán is állami kiadásaink egyik legváltozékonyabb tételének bizonyult. Így magyarázható, hogy a harmincas évek közepére (1935/36-ra) összes közigazgatási kiadásainknak költségvetésszerűen csaknem 11 %-ára zsu-

gorodott megint össze. Süllyedése mögött főleg egyes közoktatási intézményeinknek szomorú hanyatlása és művelődési eszményeink viszonylagos erejének csökkenése húzódik meg.

477. §. *A magyar állam társadalompolitikai kiadásai.*

Társadalompolitikai kiadásaink újabb fejlődésüknek több vonásában hasonlítanak művelődéspolitikai kiadásainkhoz. Körülbelül ugyanakkor emelkedtek és hanyatlottak. Megközelítő módon hasonlóan változékonyak. Jelentékeny részük szintén különböző tárcáink apró altételeiben lelhető fel. Zömük azonban ugyancsak egyetlen tárcába tömörült: Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumunk tárcájába, melyet még 1918-ban létesítettünk. 1921/22-ben, amidőn a tárca aránylag még új volt, összes közigazgatási kiadásainknak csupán mintegy 2 %-a esett rá. Lendületes társadalmi politikánk, melynek előterébe csakhamar társadalmi biztosításunk központosítása és államosítása került, innen azután ezt a tételt már gyors lépésben emelte. A huszas évek közepétől a harmincas évek elejéig állandóan mintegy 7 %-os színvonalon mozgott. 1932-ben következett be szóbanforgó minisztériumunknak megszüntetése és tevékenységeinek egyéb kormányzati ágakra, főleg pedig belügyi igazgatásunkra való felosztása. Ebben takarékoskodási törekvéseinknek kétségtelenül jelentékeny szerepe volt. Egyéb mellékkörülményeken kívül azonban az is közrejátszott, hogy társadalompolitikai kiadásaink csekély merevségüknél fogva aránylag jól voltak lezoríthatók. A harmincas évek közepe felé ilyképen még viszonylagos súlyuk is valamelyest csökkent.

478. §. *A magyar állam gazdaságpolitikai kiadásai.*

Állami gazdaságpolitikánk kiadásait három főcsoportra oszthatjuk: a közigazgatáson belül adódó gazdaságpolitikai kiadásokra, a Mezőgazdaság Megsegítését Szolgáló Alapunk kiadásaira és állami közüzemeink kiadásaira. Nézzük először az első főcsoportot. Ehhez földművelésügyi, kereskedelemügyi és 1935 óta különválasztott iparügyi igazgatásunk kiadásai tartoznak. Keretükön belül külön csoportnak szoktuk még

*Az állami
közigazga-
táson belül
adó- és gaz-
daságpoliti-
kai kiadá-
saink*

tekinteni a köz- és a vízi utaink, hidaink, valamint ki-
kötőink építésével és fenntartásával kapcsolatos átmeneti,
azaz üzemi kiadásainkat. A világháború alatt és közvetlenül
utána ennek az egész főcsoportnak is csak aránylag kevés
figyelmet szentelhettünk. 1921/22-ben összes közigazgatási
kiadásainknak mindössze körülbelül 3 %-a jutott rájuk.
A huszas évek későbbi folyamán azután ez a tétel is aránylag
változékonynak, azaz fokozásra igen alkalmasnak bizonyult.
Fokozatos emelkedéssel 1930/31-ig 8 %-ra növekedett. Eddigi
emelkedését fellendülésünk és utóbb annak tehetetlenségi
nyomatéka egyszerűen magyarázza. Nem várt további ala-
kulása innen kezdődött. Részből iparosodási törekvéseink,
részből pedig a mezőgazdasági árállónk a harmincas évek
egész első felében arra készítetett bennünket, hogy ipari és
még inkább mezőgazdasági politikánkat még takarékoskodá-
sunk közepette is továbbfejlesszük. Eredményként szóban-
forgó tételünk tovább emelkedett: a harmincas évek köze-
péig, azaz 1931/32-től 1935/36-ig 10 %-os színvonalon mozgott.

*A gabona-
jegyekkel
kapcsolatos
kiadásaink*

Állami gazdaságpolitikai kiadásainknak *második fő-
csoportja* abból a külön segítségből keletkezett, amelyet az
árállótól sujtott mezőgazdaságunknak a harmincas évek ele-
jén a gabonajegyek (boletták) rendszerével nyújtottunk.
Lényege az volt, hogy kenyérmagvaink forgalombahozatala
alkalmával mezőgazdáink a vevőtől bizonyos összegre szóló
és adófizetésre fordítható vagy az államnál egyébként bevált-
ható gabonajegyet kaptak, melynek értéke a vételárat nö-
velte és melyet a vevőnek az államtól kellett beszereznie.
A szükséges pénzügyi lebonyolítást költségvetésünkön kívül
működő Gabonajegyalapunkra (Bolettaalapunkra) bíztuk.
Kiadásai 1930/31-től 1933/34-ig, tehát négy év alatt csaknem
400 millió pengőre rúgtak. Bevételeinek kiegészítésére műkö-
désének második felében különös közterheket vettünk
igénybe. Főleg egyes cikkek, (liszt, rizs, fonó- és szövőipari
termékek, gyarmatárak) után szedett forgalmi adóváltásün-
kat, azután más cikkek (szén és koks, sajtolt élesztő) fo-
gyasztási adóját, illetőleg annak egy részét, valamint a vál-
latalközi megállapodások után szedett illetékünket (kartell-
illetéket) juttattuk ide. Ezeket a gabonajegyek rendszerének
1934-ben bekövetkezett megszüntetése után is különválasztva
tartottuk és őket újonnan létesített, a Mezőgazdaság Megsegi-

*A Mező-
gazdaság
Megsegítését
Szolgáló
Alapunk
kiadásai*

tését Szolgálo Alapunkba utaltuk. A harmincas évek közepe-táján, 1934/35-ben és 1935/36-ban azután így fenntartott ala-punkból már csaknem 50 millió pengőt fordíthattunk mező-gazdaságunk támogatására. Ezen összegeknek közel felét különböző mezőgazdasági terményeink értékesítésének köny-nyítésére fordítottuk. Másik felét pedig adómegtérítésül és adóvisszatérítésül, valamint díjszabási tételek kiegészítéséül államvasútjainkon át juttattuk közvetlenül, illetőleg köz-vetve ugyancsak mezőgazdáinknak. Köztük is főleg kis-gazdáinknak.

Gazdaságpolitikai kiadásainknak *harmadik* említett *fő- Állami köz-csoportját* végül 8 állami közüzemünknek, illetőleg közüzemi *üzemeink* csoportunknak kiadásai teszik. Közülük 3 kiemelkedő fontos- *csoportosí-tása és kiadásai* ságú. A többi 5 pedig aránylag kisebb súlyú. A 3 jelentéke-nyebb csoport: először államvasútjaink, másodszor póstánk, távirdánk és távbeszélőnk, harmadszor pedig állami vas-, acél- és gépgyáraink. A harmincas évek közepe-táján, vala-mivel több mint 400 millió pengőre rúgó összes állami köz-üzemi kiadásunknak majdnem kétharmada egyedül állam-vasútjainkra jutott. Több mint negyedrészen pedig köz-üzemeinknek másik két fontosabb csoportja osztozott. A ma-radék, azaz mindössze csak valamivel több mint 20 millió pengő tette 5 kisebb közüzemünknek, illetőleg közüzemi cso-portunknak összes kiadásait. Ezek a közüzemeink kiadásai magasságának sorrendjében: póstatakarékpénztárunk, ál-lami mezőgazdasági birtokaink, állami erdőgazdasági birto-kaink, állami kőszénbányászatunk és állami selyemtenyész-tésünk. 3 fontosabb közüzemünk gazdasági jelentőségéről nagyobb részt már eddig is ismételten szoltunk. Alább (l. 490. §) pedig még látni fogjuk, hogy különösen államvasútjaink-nak mennyire nagy súlyuk van államháztartási hiányaink-ban.

Az 5 kisebb közüzem közül *póstatakarékpénztárunk* jelentősége domborodik ki. Noha kiadásai alig rúgnak 10 *Posta-takarék-pénztárunk* millió pengőnél többre, hiteléletünk egészében jelentékeny *kiadásai és gazdasági jelentősége* szerepe van. Először azért, mert államháztartásunk pénztári forgalmát, közel 5 ezer állami csekk számláján, ez az intéz-mény bonyolítja le. Másodszor pedig azért, mert a pósta messze szerteágazó szervezetével kisebb takarékbetétjeinknek legfontosabb gyűjtőmedencéjévé válhatott. Mérlegszerű ter-

hének főösszege a harmincas évek közepetáján (1933/34-ben) alig érte el ugyan a negyedmilliárd pengőt. Ennek azonban több mint négyötöde, tehát több mint 200 millió pengő jutott betétekre, melyek több mint harmadmillió takarékkönyv alapján, valamint állami és egyéb csekkszám lákon álltak fenn. Ugyanekkor fentebb tárgyalt összes egyéb hitelintézetünk takarékk-, törzss-, heti- és pénztárjegy-betétei nem érték el a 800 millió pengőt. Igaz viszont, hogy szóbanforgó egyéb hitelintézetünk csekksforgalma aránylag magas összegű folyószámláikon bonyolódik le. Póstatakarékpénztárunk betétállománya ezen viszonylagosan nagy súlyánál fogva mégis érzékeny mutatója mindenkori hitelkeretünknek. A harmincas évek közepének újabb lassú fellendülése szintén megmutatta már idevágó hatásait: 1935 nyarára ez a betétállomány már jóval negyedmilliárd pengőn felül emelkedett. Mindenkori gazdasági helyzetünk szemléleténél hasonlóképpen kell tekintetbe vennünk póstatakarékpénztárunk csekksforgalmának terjedelmét is. Ez 1929-es havi több mint egymilliárdos színvonaláról 1933-ban már kétharmadára súlylyedt. Az 1935. évben azonban már ismét meghaladta az egymilliárdos színvonalat. Póstatakarékpénztárunk vagyontételei között folyószámlás és zálogkölcsonkövetelése, a posta- és távirdepénztárral, valamint közvetlenül az állammal szemben fennálló egyéb követelése és a tárcájában levő értékpapírok játszanak fontosabb szerepet. Figyelmünkre érdemes még az az erősen kiemelkedő szerep is, amelyet Póstatakarékpénztárunk a kézizálogüzlet terén betölt.

479. §. *Vármegyei, városi és községi kiadásaink.*

Vármegyei kiadásaink
 Állami kiadásaink áttekintése után vessünk most még rövid pillantást *önkormányzati és egyéb közületi kiadásaink* összetételére is. Vármegyei közigazgatási kiadásaink, amelyekről fentebb is mondtuk, hogy ezeknek sorában aránylag csak csekélyebb jelentőségük van, úgy szólván a maguk egészében a hatalmi közigazgatás költségeiből állnak. Sokkal nagyobb súlyt jelentő városi és községi kiadásainkban viszont a hatalompolitikai kiadások, még ha itt is hozzájuk számítjuk adóssági kiadásait, korántsem domborodnak ki oly erősen, mint államunknál. A harmincas évek közepén (1934-ben)

összes városi közigazgatási kiadásainknak csak mintegy két-ötödére és összes községi közigazgatási kiadásainknak mintegy felére rúgtak. Ezzel szemben közoktatásügyüknek és vallásügyüknek ápolására, tehát művelődési politikájukra mind városaink, mind pedig községeink összes közigazgatási kiadásainak mintegy hatodrészét fordították. Az egészségügy, a szegényügy, a közlekedés és a városépítés ápolása, tehát főleg társadalompolitikaiaknak tekinthető feladatok városaink összes közigazgatási kiadásai közül majdnem harmadrésznit, községeinknél azonban mintegy tizedrészt vettek igénybe. A közigazgatási kiadások maradékai, amelyek városainknál csekélyek (mintegy 8 %), községeinknél pedig valamivel nagyobbak (mintegy 15 %), közlekedési és vagyongazgatási, tehát elsősorban gazdaságpolitikai kiadásokra jutottak. A maradékokat növelik még a közigazgatási kiadások egyes tételei: a rendkívüli kezelés, egyes különálló alapok stb. kiadásai. Ezeknek felosztásától és taglalásától itt eltekintünk.

A közigazgatáson kívüli gazdaságpolitikai kiadásoknak kiemelkedően fontos tétele adódik azonban még a városi és községi közüzemek kiadásai. Hiszen összes önálló vagyongazdálkodó városi intézményeinknek kiadásai az 1934. évi költségvetési előirányzat szerint kerekén 140 millió pengőre rúgtak összes városi közigazgatási kiadásainknak 240 milliójával szemben. Ezen intézmények javarésze ugyan olyan közellátási, élelmezési, egészségügyi és közművelődési üzem, amelynek tevékenysége részben vagy egészen a társadalmi és a művelődési politika területére tartozik. Tekintélyes számmal szerepelnek azonban közöttük oly közlekedési, kereskedelmi, ipari és bányászati üzemek, valamint hitelintézetek is, amelyeket elsősorban gazdaságpolitikai szemmel kell néznünk. Városaink és községeink közüzemi tevékenysége a világgazdasági válság kitörését megelőző években általában még sokkal élénkebb és tágabb körű volt. A pangás idején főleg takarékoskodási törekvéseink késztettek arra, hogy ezt a tevékenységünket — javarészt állami rendszabályokkal — valamelyest megszorítsuk. Vármegyéink külön alapjainak sorában kezelt és aránylag igen jelentékeny útügyi kiadásait is tekintetbe kell itt vennünk. A vármegyei külön alapok kiadásaiiban egyébként művelődéspolitikai és társadalompoli-

तिकai célok szintén kisebb-nagyobb szerephez jutnak.

Önkormány- A rendelkezésünkre álló statisztikai adatok alapján a
zataink sze- személyi, a *dologi* és a *beruházási* kiadásoknak szétválasz-
mélyi, do- tását önkormányzatainkra vonatkozólag nem hajthatjuk
logi, beruhá- végre oly jól, mint az államnál. Csupán városi kiadásainknál
zási és adós- látjuk, hogy megközelítőleg kétötödük személyi. Háromötö-
sági kiadá- düket viszont inkább dologiaknak mondhatjuk. *Adósságok*
sai törlesztésére és kamatjaik fizetésére városaink közigazgatási
 kiadásainak közel 14 %-a jutott.

480. S. Közületi kiadásaink fejlődésének irányvonala.

Hatalom-
politikai
kiadásaink
viszony-
lagos
változatlan-
sága

Keressük mármost állami, valamint vármegyei, városi és
 községi kiadásaink tartalmának *összképét*. Hatalmpolitikai
 kiadásaink a válságos évek takarékoskodásában is megliche-
 tősen mereveeknek bizonyultak. Közvetlenül ezért nem lát-
 szik meg viszonylagos hanyatlásuk, melyet társasodásunk
 fejlődésének üteméből várnánk. Művelődési és társadalom-
 politikai kiadásainknak viszont éppen változékonysága
 okozta, hogy államháztartásunkban a válság folyamán vala-
 melyest háttérbe kellett szorulniok. Ha azonban önkormány-
 zati háztartásainkban tapasztalható nagyobb szerepükre és
 annak az aránynak újabb növekedésére figyelünk, amellyel
 önkormányzati kiadásaink közületi kiadásaink egészében ré-
 szesednek, ez a hanyatlás is körülbelül kiegyenlítődik. Ami
 végül gazdaságpolitikai kiadásainkat illeti, jelentékeny me-
 revségük a válság folyamán még csak emelte súlyukat. Köz-
 üzemi kiadásaink háttérében fontos társadalmpolitikai meg-
 fontolások húzódnak meg, úgyhogy kiadásaink ezen csoport-
 jának viszonylagos emelkedése nemcsak gazdaságpolitikánk-
 nak erejét mutatja, hanem egyúttal társadalmi politikánkét
 is. A harmincas évek közepén beköszöntő újabb lassú fel-
 lendülésnek nyomán várható, hogy — főleg hatalmi kiadá-
 saink rovására — művelődéspolitikai kiadásaink is megint
 fokozatosan előtérbe fognak nyomulni. A fejlődésnek ez az
 irányvonala felelhet csak meg válságelőtti és még inkább
 háborúelőtti közületi hagyományaiknak. Magától értetődik,
 hogy a fejlődésnek ily irányú további útján messzemenő óva-
 tossággal kell eljárunk és hogy — közterheink súlyosságára
 való tekintettel — csakis oly kiadásokat szabad eszközöl-

Művelődési
és társa-
dalompoliti-
kai kiadá-
saink ha-
nyatlása

Gazdaság-
politikai
kiadásaink
viszonylagos
emelkedése

nünk, amelyek valóban megfelelnek közületi szükségleteink mindenkori rangsorának.

III. Közületi bevételeink.

481. §. Közületi bevételeink főcsoportjai. — 482. §. Közzolgáltatásaink megoszlása. — 483. §. Egyenes adóink. — 484. §. Forgalmi adóink. — 485. §. Fogyasztási adóink. — 486. §. Illetékeink. — 487. §. Vámbevételeink. — 488. §. Jövedéki bevételeink. — 489. §. Közüzemi bevételeink. — 490. §. Közüzemi hiányaink. — 491. §. Állami kölcsönbevételeink. — 492. §. Vármegyei, városi és községi kölcsönbevételeink. — 493. §. Önkormányzataink közüzemi és közzolgáltatási bevételei. — 494. §. Közületi bevételeink fejlődésének irányvonala.

481. §. Közületi bevételeink főcsoportjai.

Közületi bevételeink áttekintésében is nagyjában hasonló rendszert fogunk követni, mint közületi kiadásainknál. Először állami bevételeinket nézzük. Azután pedig önkormányzati és egyéb közületi bevételeinket. Állami bevételeinket *Közületi bevételeink* pénzügyi szervezetünkhöz képest *három főcsoportra* oszthatjuk: közigazgatási bevételeinkre, azaz közzolgáltatásainkra, *hármastagolása* közüzemi bevételeinkre és adóssági vagy kölcsönbevételeinkre. Az utóbbi főcsoport itt elvben államháztartásunk hiányait, azaz azokat az összegeket jelenti, amelyekkel az első két bevételi főcsoportot hitelműveletek útján meg kell toldanunk, hogy belőlük összes állami kiadásainkat fedezhessük. A harmadik főcsoport tételeit tehát hiányokat pótló, szükségbevételeknek kell tekintenünk. Velük ily szempontból még majd külön foglalkozunk. Az első két főcsoport szembeállításánál feltűnő, hogy közüzemi bevételeink a fellendülés és a hanyatlás változásait jobban tudják követni, tehát változékonyabbaknak és egyúttal rugalmasabbaknak bizonyulnak, mint közzolgáltatásaink. A huszas évek közepén, első kiegyensúlyozott költségvetéseinkben, közzolgáltatásainkra összes állami bevételeinknek mintegy kétharmada, *Közzolgáltatásaink és közüzemi bevételeink egymásköztli aránya* közüzemi bevételeinkre pedig mintegy egyharmada jutott. A huszas évek második felének fellendülése folyamán azután közüzemi bevételeink megközelítőleg összes bevételeink arányában emelkedtek, közzolgáltatásaink azonban, nagyobb

merevségüknél fogva, fokozatosan visszaestek. A harmincas évek elején már alig haladták meg összes bevételeink felét. Utóbb, a harmincas évek közepén, csak összes bevételeink jelentékeny hanyatlásával, ellenkező irányban érvényesülő merevségük folytán tudtak megint korábbi kétharmados színvonaluknak közelébe emelkedni. Közüzeti bevételeink ezzel szemben kisebb-nagyobb ingadozásokkal mindvégig összes bevételeinknek körülbelül egyharmadán mozogtak. Magyarázatul főleg az a körülmény szolgál, hogy közüzemeinknek mind árszabása, mind pedig forgalmi terjedelmük jobban képes alkalmazkodni, simulni a gazdasági helyzet mindenkorai változásához. Közüzeti bevételeink a változásokkal szemben tehát érzékenyebbek (konjunktúraérzékenyebbek), mint közszolgáltatásainknak egésze. Ezek javarészeinek merevsége főleg onnan ered, hogy túlsűrűn már merő igazgatási érdekből sem változtatható, tehát többé-kevésbé rögzített kulcsok alapján folynak be.

482. §. Közzolgáltatásaink megoszlása.

Közzolgáltatásaink nem a maguk egészében jutnak az államra. Önkormányzati, valamint egyéb közjogi testületeink és társulataink is részesednek belőlük. Részesedésük viszonylagos súlyuk emelkedéséhez képest újabban nagyobb, mint korábban. Közvetlenül a háború előtt és a huszas évek második felének elején is csak valamivel volt több, mint az összes közzolgáltatásoknak negyedrésze. Innen azután fokozatosan emelkedett. A harmincas évek közepe felé közel harmadrésnyi színvonalat ért el. Ekkor tehát államunkra összes közzolgáltatásainkból már csak valamivel több, mint kétharmadrész jutott. Ezt nyomatékkal tartsuk emlékezetünkben, amidőn a következőkben figyelmünk kímélése kedvéért mindjárt összes közzolgáltatásainknak egyes fajtaikra való megoszlását nézzük. Közületi háztartásunk egészének felépítésében ez ugyanis fontosabb szempont, mint állami és egyéb közületi bevételeinknek idevágó részletes szétbontása. Az ilyfajta szétbontás szempontjaira majd csak rövid megjegyzésekben térhetünk ki. Összes közzolgáltatásaink 1955-ban 930 millió pengőre rúgtak. Ebben az összegben azonban nincsenek benne az OTI-hoz és a MABI-hoz befolyó összesen 70

*Allami és
önkormány-
zati köz-
szolgáltatá-
saink el-
tolódásai*

*Közzolgál-
tatásaink
összege*

millió pengőnyi társadalombiztosítási járulékok, melyeket itt nem tekintünk közszolgáltatásoknak.

A közteherviselés igazságosságának vonatkozásában ma- *Egyenes és*
gyar közszolgáltatásainkat két nagy csoportra szokás osztani: *közvetett közterheink*
egyes adóinkra és *közvetett* közterheinkre. Utóbbiakon
szorosabb értelemben vett közvetett közterheinket, tehát for-
galmi adóink, fogyasztási adóink, illetékeink, vámjaink és
jövedékeink 5 alcsoportját szoktuk érteni. Ennek a ketté-
választásnak értelme az, hogy egyenes adóinknál a fokozódó
(progresszív) megterhelés elve általában inkább érvényesül,
mint közvetett közterheinknél. Utóbbiak tehát általában in-
kább a kiosztó, míg előbbieik általában inkább a kiegyenlítő
társadalmi igazság alapján állnak. Ha újabb fejlődésünket
mármost ily szemszögből nézzük, akkor legerősebben szembe-
ötlő vonása egyenes adóink viszonylagos súlyának jelenté-
keny növekedése. Államháztartásunk rendezésekor egyenes
adóinkból származó bevételeink háborúelőtti színvonalukhoz
képest igen alacsonyok voltak. Főleg azért, mert pénzünk
elértéktelenedését nagyobb merevségénél fogva közszolgál-
tatásainknak ez a csoportja érezte meg legjobban. A rende-
zésnek tehát elsősorban itt kellett bevételeink emelésére tö-
rekednie. Összes közszolgáltatásainknak azért még 1927-ben is
csak valamivel kevesebb mint egyharmada esett egyenes
adóinkra. Részesedésük aránya innen kezdve azonban már
gyorsan növekedett. 1933-ra csaknem elérte már összes köz- *Egyenes*
szolgáltatásaink felét. Erőteljes növekedése, melyet ilyképen *adóink vi-*
a válság beköszönté sem akasztott meg, részben egyes régebbi *szonylagos*
egyes adónemekből származó bevételeink ugrásszerű gya- *növekedése*
rapodásának, részben új egyenes adónemek bevezetésének,
részben pedig annak tudható be, hogy egyes régebbi bevé-
teleinket időközben kezdtük egyenes adónemeink között el-
számolni. Egyenes adóink között is ugyan több olyan van,
amely kevésbé vagy egyáltalában nem fokozódó. Az eltoló-
dásnak általános eredményeként azonban mégis megállapít-
hatjuk, hogy közszolgáltatásaink újabban sokkal inkább a
kiegyenlítő igazság jegyében járnak, mint előbb.

Még szembeötlőbb ütemét kapjuk ennek a fejlődésnek, *Allami köz-*
ha csak *államunknak* közszolgáltatási bevételeit nézzük. A *szolgáltatá-*
huszas évek közepén (1924/25-ben) még csak egyhatodik, a *saink össze-*
huszas évek végén (1929/30-ban) már több mint negyedrészü *tétele*

és a harmincas évek első felének átlagában már mintegy harmadrészüik jutott egyenes adóinkra. Ez azért is öröndetes, mert Európának majdnem valamennyi országában és a nyugati műveltség tengerentúli országainak javarészében szintén a közszolgáltatásoknak hasonló irányú eltolódása már jóval korábban következett be. A szóbanforgó országokban újabban inkább már ellenkező irányú visszahatások mutatkoznak. Részben ily visszahatást tapasztalhatunk egyébként már nálunk is a harmincas évek közepén. Az 1934/35. évi ideiglenes eredmények és az 1935/36. évi költségvetési előirányzat szerint egyenes adóink összes állami közszolgáltatásainknak megint csak 30, illetőleg 28 %-át teszik. Itt azonban az is közrejátszik, hogy az újbóli lassú fellendülésre érzékenyebb közvetett közterheink részesedésüket igen erősen tudták fokozni.

483. §. Egyenes adóink.

1935. évi tényleges bevételeink alapján egyenes adóink sorában a legsúlyosabb tételt *házaadónk* teszi. Ha helyhatóságainktól szedett számos „vegyesadóink“ között 6 kisebb tételben (házbérfillér, szemétkihordási díj, vízdíj stb.) szereplő háztulajdon utáni adóinkat is hozzászámítjuk, akkor összes egyenes adóinknak negyedrésszére rúg. Erre a színvonalra azonban csak fokozatosan, a huszas évek közepe óta engedélyezett újabb házbéremeléseink kapcsán emelkedett. Második legsúlyosabb tételként teszik egyenes adóinknak mintegy hatodrésszét *vármegyei és községi pótaadóink*. Jelentőségük már a világháború előtt és közvetlenül utána is hasonlóan nagy volt. Nagyobb bevételeket jelentő egyenes adóink sorában azután *sorban* következnek jövedelemadónk, kereseti adónk, földadónk, az alkalmazottak külön adója, nyilvános betegápolási pótaadónk és egyházi adóink. Erre a 6 csoportra egyenes adókból eredő bevételeinknek összesen mintegy harmadrésze jut. További, valamivel több, mint hatodrésszüket teszi még a következő 6 említésre méltó adónem, illetőleg csoport: vagyonaadónk, inségaadónk, útaadónk, közmunkaváltásunk, mely bizonyos községi és törvényhatósági közmunkák természetbeni közterhének pótlására szolgál, rokkantellátási adóink és társulati adónk. Minthogy újabb adófejlődésünket az adók sokfélesége jellemzi, rajtuk kívül szép

*Házaadónk
súlya*

*Vármegyei
és községi
pótaadóink
jelentősége*

*Egyéb
egyenes
adóink meg-
oszlása*

számmal vannak még kisebb jelentőségű egyenes adóink. Az említettek közül egyesek mint a gazdasági helyzet változásaival szemben érzékenyebb adónemek a huszas évek második felének fellendülésében aránylag is sokkal magasabbak voltak. Így főleg kereseti adóink és társulati adóink. Mások, mint házadónk, földadónk, jövedelmi adónk, vagyonadónk vagy rokkantellátási adónk éppen a harmincas évek elejének válságában emelkedtek magasabbra. Részben me-revségüknél fogva, részben pedig az utánuk szedett rendkívüli pótlékok folytán. A válságban teremtett új adónemek is vannak közöttük. Ilyenek inségadónk vagy az alkalmazottak külön adója.

Ha mármost egyenes adóinkon belül nézzük *társadalom-* *Egyenes*
politikai szempontjaink érvényesülését, akkor abból a tény- *adóink*
ből kell kiindulnunk, hogy a fokozódó megterhelés elve leg- *összetételé-*
inkább még jövedelemadónk, vagyonadónk, rokkantellátási *nek társa-*
adónk, kereseti adóink és társulati adónk felépítésében ér- *dalompoliti-*
vényesül. Míg az első háromnak részesedése, amint láttuk, *kai szem-*
emelkedett, addig az utóbbi kettőé csökkent. Ez a helyzet *pontjai*
tehát részben lerontja fenti megállapításainkat, amelyeket
egyenes adóink viszonylagos növekedésének társadalompoli-
tikai hatásaira vonatkozólag tettünk. Itt azt is tekintetbe kell
még vennünk, hogy a jövedelemadó szempontjából adómen-
tes léthatárunk (létminimumunk) a harmincas évek első fe-
lében is még jelentékenyen magasabb volt (az eltartott csa-
ládtagok számához képest 1000—2700 pengő), mint a nyu-
gati országok javarészeiben. Ez azonban főleg azért indo-
kolt, mert nálunk az általános jövedelmi adó még mindig
csak inkább kiegészítő adónem és nem az egész adórendszer
egyik legfontosabb alapadója.

484. S. Forgalmi adóink.

Forgalmi adóink, lényegükhöz képest, általános gazda- *Forgalmi*
sági helyzetünk változásaival szemben rendkívül érzéke- *adóink*
nyek. Mint háborúutáni új bevételi forrásaink a huszas évek *helyzetvál-*
második felének fellendülésében erősen megduzzadtak. 1927- *tozási érzé-*
ben összes közszolgáltatásainknak csaknem hatodrésszé- *kenysége*
rúgtak. Hogy részesedésük innen nem emelkedett tovább,
hanem ellenkezőleg, csökkenő irányzatot mutatott, az csupán

*Forgalmi
adóink
súlya*

annak tudható be, hogy államháztartási feleslegeink idejében a túladóztatás elkerülésére általános forgalmi adónk kulcsát 3 %-ról 2 %-ra szállíthattuk le. 1931 őszén azonban, amidőn a csökkent forgalom következtében azt láttuk, hogy forgalmi adóinkból származó bevételeink összes közszolgáltatásainknak jóval egytizede alá süllyedtek, a kulcsot megint 3%-ra kellett felemelnünk. A következő két évben ez a tétel így megint valamivel az egytizedes színvonal fölé emelkedhetett. A harmincas évek közepének újbóli lassú fellendülése itt azután ismét erős emelkedést hozott. Ha csak az államot illető forgalmi adókat nézzük, 1934-ben és 1935-ben is önmagukban további 10—10 %-os növekedésüket látjuk. Ez pedig azért döntő súlyú eltolódás, mert összes forgalmi adóinknak mintegy kilenctized része jut államunkra. Az emelkedéshez itt az is hozzájárult, hogy ekkoriban fokozatosan és csaknem egységesen megvalósítottuk már általános forgalmi adónknak a termelési folyamat egyetlen szakaszához való rögzítését (fázisrendszert), ami erősen megnehezítette az adó alóli kibúvást. Összetételükben forgalmi adóinkból származó bevételeinknek majdnem egészét (1933-ban 97 %-ukat) általános forgalmi adónk teszi. Fényűzési forgalmi adónk, értékpapírforgalmi adónk és cukorrépa-forgalmi adónk csupán csekély töredékükön osztoznak.

*Forgalmi
adóink ösz-
szetétele*

485. §. *Fogyasztási adóink.*

*Fogyasztási
adóink
merevsége
és súlya*

Fogyasztási adóinkból megközelítőleg hasonló összegű bevételeink vannak, mint forgalmi adóinkból. A különbség közöttük inkább csak az, hogy fogyasztási adóink egésze jóval merevebb a gazdasági helyzetváltozásokkal szemben. Ilyképen a huszas évek második felének fellendülésében valamivel alacsonyabbak, a harmincas évek elejének válságában valamivel magasabbak és a harmincas évek közepének megélénkülésében megint valamivel alacsonyabbak voltak forgalmi adóinknál. Ezen egész időszak alatt meglehetősen állandóan összes közszolgáltatásaink kilencedrészénél valamivel többre rúgtak. Ha összetételüket nézzük, viszonylagos merevségüknek legott magyarázatát leljük. Legfontosabb tételük, melyre 1933-ban a belőlük származó bevételeknek mintegy kétötöde jutott, a cukoradó. Azután következik

*Fogyasztási
adóink
megoszlása*

borital-, hús- és egyéb fogyasztási adóink tétele csaknem egynegyednyi részesedésével, míg további negyedrészüket ásványolajadónkra és szeszadónkra jut. Itt csupa olyan cikkről van szó, amely szükségleteink fontossági létrájának meglehetősen magas fokait elégíti ki. A nekik megfelelő kereslet tehát aránylag erősen rugalmas, de egyúttal meglehetősen merev. Ezért merevek a fogyasztásuk után szedett adókból származó bevételeink is. Egyéb fogyasztási adóink, mint szivarkahüvely- és szivarkapapíradónk, gyújtószeradónk, söradónk, a villamos fényforrásokra és az elektróncsövekre 1933-ban bevezetett új adónk stb. bevételeink síkján csupán csekély fontosságúak. Szeszadónk, valamint borital-, hús- és egyéb fogyasztási adóink tétele a harmincas évek első felének folyamán valamelyest csökkent. Cukoradónké és ásványolajadónké viszont inkább emelkedett. Háborúelőtti adórendszerünkben főleg szeszadónk és söradónk súlyossága okozta, hogy fogyasztási adóinknak összes közszolgáltatásainkban való részesedése még mintegy kétszeresére nagyobb volt, mint a huszas évek második és a harmincas évek első felében. A háború előtt ugyanis nagyjában még később bevezetett forgalmi adóink szerepét is a fogyasztási adók töltötték be.

486. S. *Illetékeink.*

Illetékeink azon bevételeink közé tartoznak, amelyek gazdasági helyzetváltozásainkkal szemben a legkevésbé érzékenyek. Emelkedésüket és csökkenésüket a helyzetváltozásoknál nagyobb súllyal befolyásolja kulcsuk magasságának változtatása. Újabb fejlődésük is így magyarázható. A huszas évek végén és a harmincas évek elején általában lassú ütemben emelkedtek összes közszolgáltatásainknak mintegy nyolcadrészéről hetedrészükre. A háború előtt és a huszas évek közepetáján is magasabban álltak. A harmincas évek közepetáján viszont inkább megint viszonylagos hanyatlásukat látjuk, mert a fellendülő emelkedésben csak kevésbé tudnak részesedni. Okirati és vagyonátruházási illetékeink egymagukban összes illetékbevételeinknek mintegy kétharmadára rúgnak. Fuvarozási, törvénykezési és közigazgatási illetékeink kevésbé súlyosak. *Illetékeink közé sorozzuk*

még számos különböző helyhatósági illetékünket és ugyan-
csak számos apróbb tételből álló közszolgáltatásszerű állami
tárcabevételeinket is.

487. §. *Vámbevételeink.*

*Vámbevéte-
leink és
helyzet-
változá-
saink*

*Vámbevéte-
leink össze-
tétele*

*Behozatali
vámjaink
súlya*

Közszolgáltatásaink sorában *vámbevételeink* azok, ame-
lyek legérzékenyebbek a gazdasági helyzetváltozásokkal
szemben. Az általános helyzetváltozásokon belül is csaknem
egydaluan külkereskedelmünknek mindenkori élénkségétől
függnek. Azon közszolgáltatásainknak ugyanis, amelyeket
magyar pénzügyi igazgatásunkban hagyományosan vám-
bevételeknek szoktunk nevezni, még a harmincas évek ele-
jének külkereskedelmi pangásában is mintegy négyötöde
jutott behozatali vámjainkra és mindössze egyötödükön osz-
toztak különböző belföldi út-, kövezet-, híd-, víz- és városi
vámjaink. Fentebb már láttuk, hogy ezt a csoportot helye-
sebben illetékeknek nevezhetnők. Behozatali vámjainknak
szóbanforgó viszonylagosan nagy jelentősége okozta, hogy a
huszas évek vége felé, mikor behozatalunk terjedelme nagy
volt, összes közszolgáltatásainknak még egytizedénél több
jutott vámbevételeinkre. A harmincas évek elejének pangá-
sában ez a részesedés felénél is kevesebbre zsugorodott össze.
Behozatalunknak az évtized közepén mutatkozó újabb ter-
jeszkedése azonban ismét erőteljesen kezdte növeini. Jóval
erősebben, mint amilyen mértékben közszolgáltatásaink
egésze növekedett. A szóbanforgó részesedés azonban nem-
zetközi összehasonlításban még így is feltűnően alacsony.
Majdnem valamennyi európai és fejlettebb tengerentúli or-
szágban többszörösen magasabb, mint nálunk. Ezt nem any-
nyira vámtételeinknek viszonylagosan alacsony színvonalá-
val, mint inkább világ gazdasági betago ltaságunknak arány-
lag igen alacsony fokával magyarázhatjuk.

488. §. *Jövedéki bevételeink.*

Magyar *jövedékeink* korántsem fedik pontosan az egyed-
árusági bevétel általános fogalmát. Ezt már abból is láthat-
juk, hogy magyar pénzügyi igazgatásunkban gyakorta még
vámbevételeinket is vámjövedéknek nevezzük. Az ilyfajta

fogalmi pontosságot egyébként, amint már eddig is többször *Jövedéki bevételeink* hangsúlyoztuk, adóinknál és illetékeinknél se keressük. Hát- *hagyományos értelmezése és csoportosítása* terükben gyakran ott áll még a régi királyi haszonvétele képzete. Ez mostani kevésbé következetes elnevezésükben is sűrűn **vi**ssza-visszacseng. Szorosabb értelemben vett jövedékeinknek ilyenképpen dohányjövedékünket, sójövedékünket, valamint mesterséges édesítőszereink és osztálysorsjátékunk jövedékét szoktuk tekinteni. Nyilvánvaló az is, hogy belőlük eredő bevételeinkért javarészt már közvetlen ellenszolgáltatást nyújtunk. Fogalmilag tehát részben helytelenül járunk el, amidőn — államháztartási kezelésünkhöz képest — mégis szorosabb értelemben vett közterheinkhez, tehát közigazgatási bevételeinkhez vagy közszolgáltatásainkhoz számítjuk őket.

A szóbanforgó jövedékeknek mint közületi bevételeknek *Jövedéki bevételeink* egyébként is igen *különböző gazdasági és pénzügyi vonásaik* vannak. 1933-ban összes közszolgáltatásainknak tizedrészére *különböző gazdasági és pénzügyi vonásai* rúgtak. Háromnegyedüket a dohányjövedék és több mint egyötödüket a sójövedék tette. A másik kettőre tehát aránylag igen kevés jutott. Míg azonban dohányjövedéki bevételeink igen érzékenyek a gazdasági helyzetváltozásokkal szemben, addig sójövedéki bevételünk közszolgáltatásainknak kétségtelenül legmerevebb fajtája. Hiszen a sót oly elsőrendű életszükségleti cikknek tekinthetjük, melyet fellendülésben és hanyatlásban úgyszólván egyforma mértékben fogyasztunk. A dohány viszont tömegélvezeti cikk, melynek kereslete erősen változékony. Egyúttal kevésbé rugalmas. Hiszen dohányzásunk is részben a divat függvénye. Ennek tudható be, hogy dohányjövedéki nyers (bruttó) bevételeink a huszas évek vége felé felülkeltek voltak magasabbak, mint a harmincas évek elején és hogy a harmincas évek közepe csak elenyészően csekély újabb emelkedésüket hozta. Sójövedéki bevételeink viszont mindvégig csaknem változatlanok maradtak. Egész jövedéki bevételünk ilyenképpen a huszas évek vége felé még összes közszolgáltatásainknak nagyobb részét tette, mint a harmincas évek első felében. Ehhez járul, hogy pénzügyi statisztikánk, 1931-ig összes jövedelmünknek nyers *Jövedékeink nyers és tisztított bevételei* bevételeit vette még számba, 1932-től kezdve pedig két kiemelkedően fontos jövedékünknek, tehát a dohányjövedéknek és a sójövedéknek már csak kiadásai levonása után

fennmaradó tiszta bevételeit szerepelteti a közszolgáltatásokat összegező kimutatásaiban. Így adódik, hogy jövedékeinknek az összes közszolgáltatásokban még 1931-ben is több mint hetedrésznyi részesedését látjuk. Ez azután hirtelen esik tízedrészre és a harmincas évek közepetáján is csak kevés emelkedik. Dohányjövedéki bevételeink megítélésénél figyelemmel kell lennünk arra a körülményre, hogy belföldi termelőinktől a dohányt lényegesen magasabb áron vesszük át, mint amennyiért értékesíteni tudjuk. Társadalompolitikai szempontjaink itt tehát megint erősebbnek bizonyulnak mérőben pénzügyi megfontolásainknál.

489. §. *Közüzeti bevételeink.*

*Közüzeti
bevételeink
a fellendü-
lésben*

Állami közüzeti bevételeink egészének alakulását látuk már, amidőn fentebb állami közszolgáltatásaink egészének fejlődésével állítottuk őket szembe. Szembeállításukat folytassuk most még közüzeti kiadásaink vonatkozásában is. Itt vajmi kedvezőtlen képet kapunk. A huszas évek második felének fellendülésében, amidőn államháztartásunk egésze jelentékeny feleslegekkel zárult, közüzeink pénzügyei sem okoztak sok gondot. A harmincas évek első felének válságában viszont megfordult a helyzet. Ekkor még zárszámadásaink is állami közüzeink gazdálkodásában többnyire súlyos hiányokat mutatnak ki. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy zárszámadásaink közüzeti bevételeink sorában könnyel el azokat az összegeket, amelyeket a közüzetek állami közigazgatásunktól előlegül vagy kölcsönként kapnak, közüzeti gazdálkodásunk tényleges hiányai még csak növekednek. A harmincas évek elején, a válságos hanyatlás idején közigazgatási hiányaink is még igen nagyok voltak. Az évtized közepetájára, 1933/34-től kezdve azonban közigazgatási kiadásainkat erősen le tudtuk nyomni. Így tulajdonképeni közigazgatásunk hiányait javarészt teljesen eltüntettük. Közüzeti hiányaink viszont, üzemi kiadásaink merevségénél fogva, megmaradtak. Ezekben az években többnyire egész államháztartási hiányunk rájuk jutott. Még az is megesett, hogy közigazgatásunk folyó bevételeinek feleslegéből fedeztük közüzeti hiányaink egy részét. Ilyenkor ezek a hiányok nagyobb összeget mutattak, mint összes államháztartási hiá-

*Közüzeti
bevételeink
a válságban*

nyaink. 1935/36. évi költségvetésünk már előirányzatában is egész államháztartási hiányunknak háromnegyedét számolja el közüzemeink terhére.

490. §. Közüzemi hiányaink.

Ha viszont közüzemeinknek főleg hatalompolitikai, művelődéspolitikai és társadalompolitikai teljesítményeit nézzük, akkor nyilvánvalóan *kevésbé indokolt különálló hiányainkról* *szólnunk.* Ily szemszögből közüzemeinket is közületi gazdaságunk szerves részeinek kell tekintenünk. Költségvetési hiányaikon tehát nem sokkal több indokkal kesereghetünk, mint közületi tevékenységeink bármely más ágának, így egyik-másik művelődés- vagy társadalompolitikai intézményünknek, rendőrségünknek vagy katonaságunknak *ön-* *magában* nézett költségvetési hiányain. Hiszen, amint fentebb láttuk, a közvetlen közületi ellenszolgáltatás elve közüzemeinknél sem érvényesül teljes mértékben. Fenntartásuk terheit ezért kellett tágabb értelemben ugyancsak közterheknek mondanunk. Közüzemi hiányaink pénzügyi és gazdasági megítélésénél tehát messzemenő óvatosság ajánlatos.

Három fontos közüzemi csoportunk közül különösen *ál-* *Közüzemi* *lamvasútjaink hiányai* *nőttek* magasra a harmincas évek *hiányaink* *első felének* folyamán. Oly magasra, hogy ők teszik összes *és felesle-* *közüzemi hiányainknak* csaknem egészét. 1931/32—1935/36. *geink meg-* *évi zárszámadásainkban,* illetőleg költségvetéseinkben mintegy 50—70 millió pengős államvasúti hiányokat találunk. Ezeknél az összegeknél mintegy ötszörte kisebbek állami gép- és vasgyáraink hiányai. Velük szemben állnak azonban póstánknak, távirónknak és távbeszélőnknek átlagosan több mint évi 6 millióra rúgó feleslegei. Ezeknél megint mintegy tízszerre kisebbek csak azok a feleslegek, amelyekkel 5 kisebb közüzemi csoportunknak egésze a harmincas évek közepetáján dolgozik. Sorukban selyemtenyésztésünk hiányt, mezőgazdasági birtokaink és szénbányászatunk felesleget, póstatakarékpénztárunk és erdőbirtokaink pedig pénzügyi egyensúlyt mutatnak. A harmincas évek közepének megélénkülése közüzemi bevételeink javarészét is tekintélyesen emelte, ami egész pénzügyi mérlegük javulásának irányában hat. Államvasúti hiányaink megítélésénél különösen három szempontra kell ügyelnünk. Először arra, hogy állam-

vasutjaink díjszabási politikájában általános termelékenységi érdekeink a jövedelmezőségi megfontolásokat nagy súllyal szorítják háttérbe. Másodszor arra, hogy államvasutjaink költségvetését erősen nyomja a nyugdíjteher, mely főleg a háborúutáni viszonyok folytán duzzadt magasra. Harmadszor pedig arra, hogy az idevágó hiányoknak tekintélyes részét teszik azok a tőketörlesztési és kamatterhek, amelyek még korábbi évek kedvezőtlen üzleti eredményeiből sarjadzanak.

491. S. Állami kölcsönbevételeink.

Külföldi állami kölcsönbevételeink a fellendülés évötlődében

A huszas évek közepetáján fontos állami kölcsönbevételeink az 1924. évi népszövetségi kölcsön volt. Róla fentebb, pénzügyeink rendezésével kapcsolatosan, már bővebben szölkünk. A huszas évek második felében fellendülésünket jelentékenyen segítette az a körülmény, hogy ebből a kölcsönünkből több mint 200 millió pengőt fordíthattunk út-, híd- és kikötőépítésre, ármentesítési munkálatokra, államvasutjainknak, valamint pósta-, távírda- és távbeszélőszolgálatunknak beruházásaira, kislakások építésére és mezőgazdasági termékeink értékesítésének támogatására. Nagyobb jelentőségű külföldi kölcsönbevétele volt még államunknak mintegy 3 millió angol fontra rúgó 1930. évi kincstári váltókölcsönünk és mintegy 5 millió angol fontnyi 1931. évi kincstárjegykölcsönünk. Ezzel azután egyelőre el is apadt a külföldi kölcsönforrás, mert részben átváltási, részben pedig előteremtési nehézségeink következtében, amint már fentebb láttuk, meglévő külföldi adósságainknak szolgálatát is csak töredékesen tudtuk teljesíteni. A harmincas évek közepetáján (1933-tól kezdve) a népszövetségi kölcsön kamatainak csak felét fizethettük ki külföldre. Másik felüket pedig az esedékes tőketörlesztési összegekkel együtt kincstári jegyek ellenében újra kikölcsönöztük. A harmincas évek elején felvett fontkölcsöneinket pedig évről-évre kényszerültünk meghosszabbítani. Emellett kamatjaiknak lényeges mérséklésére is megállapodást kellett kötnünk hitelezőinkkel. Ily körülmények között további külföldi államkölcsönt nem várhattunk. Ami hiánya mutatkozott államháztartásunknak, azt belföldi kölcsönökből kellett fedeznünk. Tudjuk, hogy ezen a címen a harmincas

Belföldi állami kölcsöneink a hanyatlás éveiben

évek elején még igen jelentékeny, az évtized közepetáján pedig — államháztartási hiányaink csökkenésével — már csak aránylag kisebb belföldi kölcsönbevételekhez kellett folyamodnunk. 1931/32-ben még mintegy 200 millió pengőről, 1933/34-től 1935/36-ig azonban évente ennek az összegnek körülbelül már csak egyharmadáról volt itt szó. Államunk kölcsönbevételei ekkoriban már valamivel alacsonyabbak voltak, mint adóssági kiadásai. Ezen kölcsönbevételeink sorában kiemelkedő fontossága van a Nemzeti Bankkal, illetőleg a nála kezelt Külföldi Hitelek Pénztárával lebonyolított állami hitelműveleteinknek, melyekről már fentebb beszéltünk. Államháztartásunk újabb hiányainak fedezete többé-kevésbé ezekből a forrásokból került ki.

Megfelelően alakult *államadósságaink álladéka* is. Igaz, *Államadósságunk álladéka* hogy a harmincas évek első felében még valamit törlesztettünk belőle és hogy névleges összege főleg a dollár és a font értékének hanyatlásával szintén csökkent valamivel. Összeredményül a huszas évek közepetáján — régi adósságaink tekintetbevételével — másfél milliárd pengőnél valamivel kevesebbet, végükön valamivel többet, a harmincas évek első harmadában mintegy kétmilliárd pengőt és az évtized közepetáján ennél megint valamivel kevesebbet (1.9 milliárdot) mutattunk ki államadósságaink egészeként. Belső összetételüknek fejlődési iránya a harmincas évek egész első felében az volt, hogy míg hosszúlejáratú adósságaink összege csökkent, addig a rövidlejáratúaké, azaz függő államadósságainké aggasztó mértékben nőtt. Egész összegüknek a harmincas évek közepén mintegy negyedrésze volt belföldi adósság. Állami közüzemi adósságainkra pedig kevesebb mint hatodrészüket jutott.

492. §. Vármegyei, városi és községi kölcsönbevételeink.

A huszas évek második felében *önkormányzataink* is bő- *Külföldi*
ven jutottak *külföldi kölcsönökhöz*. 1925-től 1930-ig megyéink *kölcsönök-*
és városaink összesen mintegy 500 millió pengőt fektethettek *ből eszkö-*
be ily forrásból. Ennek mintegy fele a székesfővárosra, ne- *zött önkor-*
gyedrésze egyéb városainkra és negyedrésze megyéinkre *mányzati*
jutott. A befektetés célja itt is főleg útépítés, útburkolás. *befekteté-*
seink

azután elektromos művek és villamosítás, vízművek, vízvezeték és csatornázás, vásárcsarnok és vágóhíd, fürdő, kórház, szálloda, színház, bérházak, közigazgatási épületek, iskola, szegényház, temető stb. létesítése, illetőleg építése volt. A közvetlen jövedelmezőség szempontja tehát javarészt háttérben maradt. Nem úgy a hosszabb időre tekintő termelékenységé.

Önkormányzataink közigazgatási adósságai

A harmincas évek elején önkormányzati testületeink közigazgatási adósságai mintegy 700 millió pengőre rúgtak. Ennek több mint fele egyedül a székesfővárosra, hatodrésze többi törvényhatósági jogú városainkra jutott, míg vármegyéink és községeink együttvéve csak mintegy hatodrészen osztoztak. Önkormányzati testületeink közigazgatási tartozásainak is mintegy háromnegyedrésze volt külföldi. A harmincas évek közepére ez a részük valamelyest csökkent. Belöldi részük azonban emelkedett. Hasonló okokból, mint államunknál. A községi pótdókból ugyanis csak részben volt

Önkormányzataink közüzemi adósságai

lehetséges a fentebb már érintett hiányok tényleges fedezése. Külön kell még tekintetbe vennünk önkormányzataink közüzemi adósságait. Súlyuk városainknál aránylag igen nagy. 1933-ban csaknem annyira rúgtak, mint városaink közigazgatási adósságai. Velük együtt városaink összes tartozásai kezen egymilliárd pengőt tettek. Ennek csaknem háromnegyedrésze a székesfővárosra esett. Önkormányzataink eladósodásának mértéke tehát valóban aggasztó. Egyelőre sóvány vigasznak csak azt tekinthetjük, hogy a harmincas évek közepetáján újabb kölcsönbevételeik jóval csekélyebbek már adóssági kiadásaiknál.

493. §. *Önkormányzataink közüzemi és közszolgáltatási bevételei.*

Önkormányzati közüzemeink pénzügyi feleslegei

Önkormányzataink közüzemi kiadásai viszonylagos súlyának körülbelül *megfelelnek közüzemi bevételeik* is. Városi közüzemeink jelentősége kiemelkedő. A jövedelmezőségi érdekelttség nagyobb közvetlenségénél fogva inkább vezethetők merőben kereskedelmi elvek szerint, mint az államiak. Ilyképen pénzügyi helyzetük is sokkal jobban fest. Általában pénzügyi egyensúlyt, sőt részben felesleget is mutatnak. Ez városaink közigazgatási hiányainak részleges fedezésére for-

dítható. Székesfővárosunkra városaink közüzemi bevételeiből több mint négyötödrész jut. Az 1934. évi költségvetések szerint összes városaink közüzemi bevételei mintegy 140 millió pengőre rúgtak.

Összes *közzolgáltatásainkból*, amint már fentebb is érin-*Várme-* tettük, a harmincas évek első felében (1933-ban) valamivel *gyéink, vá-* kevesebb mint egyharmad, azaz valamivel kevesebb mint 300 *rosaink és* millió pengő jutott önkormányzatainkra és egyéb közjogi *községeink* testületeinkre. Ennek az összegnek több mint negyedrésze *közzolgál-* Budapestre, egytizede többi törvényhatósági jogú váro-*tatási be-* *vételei* sainkra, egyötödnél több pedig községeinkre esett. Maradéknyi több mint kétötödén vármegyéink, megyei városaink és egyéb közjogi társulataink ily sorban osztoztak. Önkormányzataink és egyéb közjogi testületeink kapták egyenes adóinknak csaknem felét, a forgalmi adók tizedrészét, a fogyasztási adók negyedrészét, az illetékek hetedrészét és a vámok negyedrészét. A jövedékekből semmit sem kaptak. Ezek ugyanis a maguk egészében államiak. A vármegyei, illetőleg községi pótagók az összes közzolgáltatási bevételeknek vármegyéinknél kétötödét, községeinknél több mint egyharmadát és városainknál mintegy negyedrészét tették. Egyéb közzolgáltatási bevételeik közül a legfontosabb szerepet játszották: vármegyéinknél az útagó, a közmunkaváltáság és az útvámok; városainknál és községeinknél pedig a kereseti adók, melyek egészükben őket illetik, a háztulajdon után kivetett adók, az inségadó, egyéb helyhatósági vegyesadók, az általános forgalmi adó, a borital-, hús- és egyéb fogyasztási adó, mely utóbbi szintén egészen rájuk jutott, a helypénz, az adóbehajtási illetékek, a vágóhíd- és hússzemledíj, egyéb helyhatósági illetékek és díjak, valamint, főleg városainknál, a különböző út- és hídvámok. Önkormányzatainknak azon bevételeiről, amelyeket a kiadásaihoz való állami hozzájárulásként kapnak, fentebb volt már szó. Itt rö-*Egyéb köz-* viden csak egyházi adóinkról és felekezeti iskolai adóink-*jogi testü-* ról, vízszabályozási járulékaikról, kereskedelmi és ipar-*leteink köz-* kamarai illetékünkéről, valamint mezőgazdasági kamarai ille-*szolgáltatá-* tükünkéről kell megemlékeznünk. Ezek az őket beszedő köz-*si bevételei* jogi testületek, illetőleg társulatok egyedüli közzolgáltatási bevételeit tették. 1933-ban összes egyenes adóinknak mintegy 4 %-ára, azaz mintegy 18 millió pengőre rúgtak.

494. §. Közületi bevételeink fejlődésének
irányvonala.

**Önkormány-
zati bevéte-
leink vi-
szonylagos
növekedé-
sének hatá-
sai**

Önkormányzataink pénzügyi jelentőségének újabb emelkedésével együtt nő bevételeiknek viszonylagos súlya is. Ennek hatása egyrészt az, hogy a világháborútól és közvetlen következményeitől, valamint a világgazdasági válságtól erősen megviselt államháztartásunk terheinek növekedő részét vehetik át önkormányzataink a maguk részben könnyebben kiegyensúlyozható háztartásával. Azért könnyebben, mert kisebb közületekben a közterhekért nyújtott közületi ellenszolgáltatások közvetlenebbül hatnak. Így jelentékeny részüknek bevételei sikeresebben emelhetők kiadásaik színvonalára. Másrészt pedig az a hatás adódik, hogy egyes adóinknak közszolgáltatásaink sorában való jelentősége ezen a réven még inkább emelkedik. Önkormányzati közszolgáltatásainkban az egyenes adóknak ugyanis nagy túlsúlyuk van. Hiszen összes önkormányzati és egyéb köztestületi közszolgáltatásainknak mintegy háromnegyede egyenes adó. A kiegyenlítő igazságnak az egyenes adók térfoglalásával arányos erejű társadalompolitikai elve ilyképen még csak gyarapodik. Közvetve, amint láttuk, önkormányzataink emelkedő bevételei államháztartási hiányaink csökkentését is elősegítik.

Államháztartási hiányaink fedezésének útjai

Arra egyébként, hogy államháztartási hiányainkat megint teljesen eltüntessük, jelen adóssági és tőkeviszonyaink mellett egyelőre nem is törekedhetünk. Külföldi adósságaink és így népszövetségi kölcsönünk szolgálatának is az a része, melyet átváltani és ekképpen külföldre kifizetni nem tudunk, amint már korábbi összefüggésben is mondtuk, a Külföldi Hitelek Pénztárában, a Nemzeti Banknál gyülemlik fel. A Pénztár folytonos növekedése komoly pénzszűkét és nyomában általános gazdasági hanyatlást idézhetne elő, ha a benne fekvő pénztőkék felhasználatlanul hevernének. Nemzetgazdasági szempontból indokolt, hogy kincstári jegyek ellenében oly állami beruházási kiadásaink fedezetére vegyük őket igénybe, melyekre nem futja folyó állami bevételeinkből és melyek ilyképen államháztartási hiányainkként szerepelnek. Amíg tehát átváltási nehézségeinket leküzdeni nem tudjuk, addig a Pénztárba befizetett összegeket meg

nem haladó államháztartási hiányainktól sem kell feltétlenül visszariadnunk. Egyúttal azonban annál inkább nehezedik ránk az a kérdés, hogy később miképpen tudjuk majd ezt a Pénztárt felosztatni, megszüntetni. Ennek kapcsán azzal a további nagyon súlyos kérdéssel kell szembenéznünk, hogy miképpen állítjuk majd helyre később megint államháztartásunk egyensúlyát és miképpen rendezzük majd véglegesen a harmincas évek közepétáján is általában még egyre súlyosodó belföldi és külföldi adósságainkat. Kérdéseink megoldásának útja főleg belföldi tőkéink erőteljes fejlesztése és általa fizetési mérlegünk jelentékeny javítása felé mutat. Ennek előfeltétele azonban nemzeti jövedelmünknek és vele *Közületi* szorosan kapcsolatos nemzeti vagyonunknak növelése, azaz *pénzügyeink* nemzetgazdasági mérlegünknek kedvezőbb alakulása. Itt *egyensúlyá-* lágosan látjuk megint, hogy közületi bevételeink és kiadá- *nak helyre-* saink egymásközi viszonya tehát egész közületi háztartási *állítása* egyensúlyunk minden ízében csupán általános nemzeti jólétünk függvénye. Gazdaságpolitikánknak, társadalmi politikánknak és pénzügyi politikánknak pedig egyaránt legfőbb célja a magyar jólét emelése.

FÜGGELÉK.

Irodalmi áttekintés.

495. §. Régebbi közgazdasági irodalom. — 496. §. Ujabb közgazdasági irodalom. — 497. §. Társadalompolitikai irodalom. — 498. §. Pénzügyi irodalom. — 499. §. Magyar szakirodalmunk. — 500. §. A gazdaságtudományi továbbképzés irányelvei.

495. §. Régebbi közgazdasági irodalom.

Közgazdasági irodalmunk fontossága

Mindazt, amit a szabad gazdaság és a gazdaságpolitika összefüggéseiről mondtunk, mélyebben és részletesebben szűkebb értelmű társadalomgazdasági vagy *közgazdasági irodalmunkban* tanulmányozhatjuk. Tudományunkban a szakirodalom fejlődésének, azaz a tantörténetnek azért van kivételesen nagy fontossága, mert alapvető közgazdasági kérdéseinkről sűrű világnézeti vonatkozásaiknál fogva sokféleképen különböző felfogások uralkodnak. Az idevágó különbségeket pedig csakis tantörténeti síkon ismerhetjük meg jól.

Az ókor és a középkor közgazdasági gondolatai.

Vallásos tárgyú, bölseleti, államtani, jogtudományi, történelmi és egyéb munkákban szerteszórtan már az ókor és a középkor is bőven nyújt közgazdasági gondolatokat. Az újkornak első három évszámában pedig főleg a korlátlan államfői hatalom gazdasági alátámasztásának lehetőségeit kutatták. A megoldást leginkább a kereskedő (mercator) és az iparos tevékenységének fellendítésében, nevezetesen az országba pénzt hozó cselekvő kereskedelmi mérlegben látták.

A kereskedelmi felfogás

Ez a *kereskedelmi felfogás* (merkantilizmus) iránya, mely virágkorát a XVII. században és a XVIII. század első felében élte. Egyik legkiválóbb gyakorlati képviselőjéről, Colbert francia miniszterről, Colbert-féle irányynak (Colbertizmusnak) is nevezzük. Németországban pedig az államkincstár (camera) érdekeinek hangoztatásáról többnyire kincstártannak (kameralisztikának) mondták. Legkiválóbb írói Olaszországban Antonio Serra és Antonio Genovesi, Franciaországban Jean Bodin és Antoine de Montchrétien, Angliá-

ban Thomas Mun és James Steuart, Németországban pedig Veit Ludwig v. Seckendorff és Joseph v. Sonnenfels voltak.

A közgazdaságtannak mint tudománynak megalapítására mégis csak a XVIII. század második felében került sor. Akkor, amidőn a felvilágosodás természetjogának és főleg csak a Teremtés, nem pedig a Gondviselés művét néző (deisztikus) természetbölcseletnek szempontjait alkalmazták a közgazdaság összefüggéseinek első átfogó és rendszeres magyarázatára. Ez az alkotás François Quesnay francia udvari orvosnak 1759-ben megjelent „Gazdasági táblázat” (Tableau économique) című munkájához fűződik. Benne mintegy táblázatszerűen fejt ki főleg a jövedelmeknek a közgazdasági életben való eloszlását. Követői szintén a természet (φύσις) törvényeinek érvényesülését látták a közgazdaságban is. Ezért mondjuk őket a *természeti irány* (fiziokratizmus) híveinek (fiziokratáknak). Sorukból különösen Victor R. Mirabeau gróf, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière és Jacques Turgot emelkedtek ki. Tévesen azt gondolták, hogy csak a mezőgazdaságból kerülhet ki tiszta hozadék.

Tanaikat tévedéseiktől Adam Smith glasgowi egyetemi tanár tisztította meg. A felvilágosodás skót erkölcsbölcseletének szempontjaival egészítette ki őket. Azután pedig a szabad gazdaság érték- és árelméletének alapján egységes rendszert épített fel rájuk. Alapvető angolnyelvű műve „Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól” címen 1776-ban jelent meg (magyar fordítása 1892-ben). Követői közül Thomas Robert Malthus és David Ricardo magasan ki. Előbbi a túlnépesedés veszélyeinek túlzóan sötét megítélésével, utóbbi pedig a pénzforgalom köré felépülő gazdasági összefüggések szabatos meglátásával. Azután William Nassau Senior, John Stuart Mill és az amerikai Henry Charles Carey, Franciaországban főleg Jean Baptiste Say, Németországban Karl Heinrich Rau, Friedrich B. W. v. Hermann és mások fejlesztették tovább a szabad gazdaság *alapvető* (klasszikus) tanítását. Ez virágkorát a múlt század első felében élte. A gazdasági szabadelvűség (liberalizmus) gyakorlati hangoztatása (manchesterizmus) főleg Richard Cobden vezetésével, Manchesterből indult ki.

Már a múlt század első felében erős és jól felkészült *támadások* indultak meg ellene. A német Adam Müller és *támadások*

A természeti irány

Az angol alapvető iskola

A gazdasági szabadság elleni

- A nemzetgazdasági szempont** Friedrich List (főműve: A politikai gazdálkodás nemzeti rendszere, 1841, magyar fordítása 1843) a regényesség (romantika) és az eszményiesség (idealizmus) bölcseletéből kiindulva a társasodás és a nemzetgazdasági termelékenység szempontjait domborították ki. A genfi J. C. L. Simonde de Sismondi valamennyiünknek lehető legnagyobb jólétét (utilitarizmust) tette a gazdaságpolitikai beavatkozások rendszerének (intervencionizmusnak) vezető gondolatává. A francia Charles Fourier, C. H. R. de Saint-Simon gróf és Louis Blanc, az angol Robert Owen és mások ragyogó bizakodással (optimizmussal, utopizmussal) a kiegyenlítő igazság útján keresték a megoldást (utopista szocialisták). Pierre Proudhon, Max Stirner és követőik (anarchisták) a gazdasági szabadság hirdetését addig vitték, hogy minden uralom (ὀρχή) feleslegességét (anarchizmust) hirdették. Az angol szabad gazdasági irányt azonban legerősebben a német történeti iskola ingatta meg. Wilhelm Roschertől, Bruno Hildebrandtól és Karl Kniestől vezetett idősebbik ágazata a történelmi viszonylagosság (relativizmus) módszertani szempontjaival támadta a szabad gazdaság örökérvényűnek tartott törvényeit. Ifjabbik ágazata pedig Gustav Schmoller, Lujo Brentano, Werner Sombart, a papírpénzelméletéről nevezetes Friedrich Knapp és mások irányításával a közgazdaságtannak az egyesről az általánosra következtető (induktív) történeti irodalmát vetette meg. Munkásságuk még a jelen századba is áthúzódott. Az elméleti felfogás híveivel vívott módszervitájukban keményen szálltak szembe az egyest az általánosból levezető (deduktív) eljárásnak közgazdaságtani alkalmazásával. Ennek a nagy módszervitának egyik szintén meddő utóhajtása a tudományos gazdaságpolitikai célkitűzések elleni támadások láncolata volt, melyet már csak a jelen század legelején Max Weber indított útjára.
- Gazdaságelméleti újjáéledés** A múlt század utolsó harmadában mégis az *általános tételekből kiinduló gazdaságelméletek* kerültek megint előtérbe. Főleg öt változatban: a Marx-féle (marxista), a bécsi, a lausannei, a cambridgei és az amerikai irányok tanításában. Ezeké volt a vezérszerep egészen a világháborúig.
- Marx tanítása** Az *első* a német Karl Marx „A tőke” (Das Kapital) című munkájának 1867-ben megjelent első kötetével indult útjára. A tőkekamatban csupán oly értéktöbbletet lát, amelyet szin-

tén a munka állít elő. A tőkéstől tehát a munkás kiuzsorázását, elnyomorítását félti és ily alapon gondolja, hogy a tőkegazdasági rendszernek össze kell omolnia. A történelem mozgató erőinek merőben anyagias elképzelése (történeti materializmus) alapján áll. Előfutárjai Karl Johann Rodbertus és a szintén német Ferdinand Lassalle voltak. Annak szükségét hangoztatták, hogy a kizsákmányolt munkás az állami hatalmat magához ragadja. Marx követői közül pedig elsősorban munkatársa, Friedrich Engels, a maradi (ortodox) Karl Kautsky, valamint az újító (revizionista) és mesterének tanítását már egyúttal bíráló Eduard Bernstein tűntek ki.

A *másik négy* irány nem annyira támadta, mint inkább újraalapozta és továbbfejlesztette a gazdasági szabadság angol tanítását (neoklasszikusok). A költségérték korábbi szempontjait a határhaszon elméletével bővítik. Ezt a Karl Men- *A bécsi iskola* gertől, Friedrich v. Wiesertől és Eugen v. Böhm-Bawerkktől vezetett bécsi iskola főleg lélektani elmélyedéssel teszi. Közvetlen elődjük a szükségletkielégítés összefüggéseit kutató német Hermann Heinrich Gossen volt. A lausannei irány M. E. Léon Walras, Vilfredo Pareto és részben Maffeo Pantaleoni nyomán mennyiségtani (matematikai) módon dolgozta *A lausannei iskola* ki a piaci és az általános gazdasági egyensúly elméletét. A mennyiségi módszer közgazdasági alkalmazásában megelőzte őket a francia Antoine Augustin Cournot és részben a mezőgazdaság, valamint a munkabér kérdéseivel foglalkozó német Johann Heinrich v. Thünen is. A cambridgei iskola tanait főleg William Stanley Jevons, Alfred Marshall és Arthur *A cambridgei iskola* Cecil Pigou építették fel. Részben mennyiségi módszerű kutatásaik középpontjába brit hagyományaikhoz híven a nemzeti jólétnek erkölcsbölcséletileg aláfestett gondolatát állították. Az angol szabadkereskedelmi elmélet nyomán elinduló századvégi amerikai alapvető (klasszikus) irány végül mesz- *Az amerikai alappötő iskola* szemelő bizakodással magyarázza társadalomgazdasági fejlődésünk igazságos menetét a határtermelékenységnél és a határjövedelmezőségnél alapján. Kiemelkedő alakjai John Bates Clark, Edwin R. A. Seligman, Frank Albert Fetter, Frank William Taussig, Thomas Nixon Carver és Herbert Joseph Davenport. Említésre méltó a tőke anyagtalan (immateriális) felfogását valló J. B. Clarknak hosszantartó vitája Böhm-Bawerkkal, aki vele szemben inkább tőkejóságg-

ként, tehát anyagi (materiális) értelemben magyarázta a tőkét.

*A régebbi
tantörténet-
ről szóló
irodalmunk*

A közgazdaságtannak erről az egész régebbi fejlődéséről terjedelmes *tantörténeti irodalmunk* nyújt részletesebb felvilágosítást. Benne is elsősorban Kautz Gyula (A nemzetgazdasági eszmék története, Budapest 1860), Heller Farkas (Die Entwicklung der Grundprobleme der volkswirtschaftlichen Theorie, 4. kiad., Lipcse 1931), Othmar Spann (Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre, 20. kiad. Lipcse 1950), Charles Gide és Charles Rist (Histoire des doctrines économiques depuis les Physiocrates jusqu'à nos jours, 6. kiad., Páris 1929) és Paul Mombert (Geschichte der Nationalökonomie, Jena 1927) művei. Részletes adatokat nyújt még a szerző is „Philosophie in der Volkswirtschaftslehre. Ein Beitrag zur Geschichte der Volkswirtschaftslehre“. (2 kötet. Jena 1923—26), és „Geschichte der Wirtschaftsphilosophie“ (Berlin 1931) című munkáiban.

496. §. Újabb közgazdasági irodalom.

*Cassel
tanítása és
Liefmann
iránya*

A világháború óta megint különösen *öt újabb gazdaságelméleti irány* tudott nagyobb jelentőségre emelkedni. Ezek a svéd Gustav Cassel elmélete, a német Robert Liefmann tanai, a társadalomjogi, az egyetemességi és az amerikai intézményi iskola. Az első háromra a marburgi újkanti bölcsélet gondolkodástana (logikája) volt mély hatással. Cassel mennyiségi áregyenleteket állít rendszerének középpontjába. Liefmann pedig a gazdaságelmélet alapjaként leginkább a határozódások kiegyenlítését hirdeti lélektani elmélyedéssel. A társadalomjogi irány Rudolf Stammler jogbölcséletéből indul ki. Érett gyümölcseit Karl Diehl és részben Alfred Amonn gazdaságelméletében hozza meg. A gazdasági életet minden ízében csupán az alapjául szolgáló és köréje felépülő jogi keret tartalmának tekinti. Az egyetemességi (univerzalisztikus) irány vezetője a bécsi Othmar Spann. Az újjáéledt német eszményies bölcséletre támaszkodik. A társadalom egészéből, azaz egyetemességéből (univerzálisából) indul ki és az egyénies felfogás teljes mellőzésével, szerves elgondolással építi fel újszerű gazdaságelméleti rendszerét. Az amerikai intézményi iskola (institucionalizmus

*A társada-
lomjogi
iskola*

*Az egyete-
mességi
iskola*

vagy behaviorizmus) végül részben a történeti irány elveihez *Az intéz-*
tér vissza és azokat az ú. n. „új” amerikai lélektan szem-
 pontjaival termékenyíti meg. A gazdasági élet összefüggéseit *mennyi*
 egyrészt a társadalomgazdasági intézmények (institutions), *irány*
 másrészt pedig az emberi magatartás (behavior) kölcsönha-
 tásai alapján állandóan továbbfejlődő eredményeknek fogja
 fel. Nevezetesebb írói Thorstein Veblen, Wesley Clair Mit-
 chell, John Maurice Clark, J. R. Commons és R. S. Tugwell.
 Újabban egyre jobban békülnek meg a korábbi amerikai is-
 kolával és a mennyiségi módszert is előszeretettel használják
 alkalmazott gazdaságelméletükben.

Az alkalmazott elmélet középpontjába újabban egyéb-
 ként is a *helyzetváltozások* főleg mennyiségi tanulmányozása *A gazdasági*
 került. Ezt különösen az árszínvonalnak és a pénz értékének *helyzet-*
 összefüggései alapján műveljük. Az idevágó kérdéseknek *változások*
 kutatásában a magyar Heller Farkas „Volkswirtschaftslehre. I.
 köt.: Theoretische Volkswirtschaftslehre“ (Lipce 1927) című *irodalma*
 munkájával, az osztrák Schumpeter, az amerikai Irving Fis-
 her és Henry L. Moore, az angol Francis Ysidro Edgeworth
 és John Maynard Keynes, az olasz Umberto Ricci és Gustavo
 del Vecchio, valamint a svéd Knut Wicksell és Ragnar Frisch
 tűnnek ki. Számos gazdasági helyzetkutató (konjunktúra-
 kutató) intézet is főleg ezekre a kérdésekre irányítja figyel-
 méit. Többé-kevésbbé ide torkollik világgazdaságtanunk, mely
 a német Bernhard Harms vezetésével a közgazdaságtan mel-
 lékágaként még a világháború előtt nagy lendülettel indult
 meg. Részben hasonló irányú végül az üzleti nyereség és
 veszteség szempontjainak tanulmányozása köré felépülő
 magángazdaságtanunk is. Ez azonban már kívül esik a köz-
 gazdaságtan körén.

A *tőkegazdasági rendszer ellen* irányuló tehát többé-
 kevésbbé egész társadalomgazdasági szervezetünk átalakítá-
 sát (szociálreformot) javasoló irodalomnak újabban szintén *Marx tanai*
 főleg *öt különböző ága* virágzik. Az első a Marx-féle tanok *nak tovább-*
 továbbépítése (neomarxizmus), melyben a német Rudolf *építése*
 Hilferding és a nála sokkalta szélsőségesebb oroszok, mint *A nemzeti*
 Rosa Luxemburg és mások, jártak elől. Lenin, igazi nevén *szocializ-*
 Vladimir Iljics Uljanov vezetésével hozzá csatlakozik az *mus és a*
 egész terjedelmes bolsevista közgazdasági irodalom is. A má- *fascizmus*
 sodik a német nemzeti szocializmus. A harmadik pedig az *kutatásai*

*A föld-
rendezés
irodalma*

*A szövet-
kezeti
irány*

*Újabb tan-
történe-
tünkről
szóló iro-
dalmunk*

olasz fascizmus a maga ugyancsak terjedelmes közgazdasági kutatásaival. Negyedik helyen a földrendezés (földreform) irodalmáról kell megemlékeznünk. Ez még a múlt század vége felé az amerikai Henry George, később pedig a német Adolf Damaschke és Franz Oppenheimer vezetésével virágzott fel. Gazdasági bajaink javarésznének gyógyítását manapság is a földön lévő magántulajdon megszüntetésében vagy legalább egyenlőbb elosztásában látja. Ötödik irányként végül szövetkezeti mozgalmunk közgazdasági irodalma jön tekintetbe. Sokkalta szélsőségesebb elődei közé tartoztak azok a mozgalmak, amelyek a kölcsönös felelősséget hirdető társadalmi összetartozás (szolidarizmus) és az egymást segítő, szükség esetén forradalmi szövetkezés (szindikalizmus) jel-szavai köré még a múlt század vége felé különösen Franciaországban épültek fel. Mai alakjában a szövetkezeti eszme csupán a békés úton és fokozatosan terjeszkedő kölcsönös-ség (mutualizmus) gazdasági előnyeit hirdeti.

A közgazdaságtan *újabb irodalmáról* jó áttekintést nyújt Werner Sombart „Die drei Nationalökonomien“ (München 1930) című munkájában. Részletes adatokat tartalmaz a szerzőnek „Die Entwicklung der theoretischen Volkswirtschaftslehre im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts“ (Jena 1927; angol fordítása: New York és London; japán fordítása: Tokio 1934) című munkája. A mennyiségi közgazdaságtan újabb fejlődésének egyik legjobb és legkönyebben is olvasható vázlatát Otto Weinberger adja „Mathematische Volkswirtschaftslehre“ (Berlin 1930) című könyvében. Beható tájékoztatások forrásai újabb keletű hatalmas közgazdasági szótáraink. Sorukban a legkiválóbbak a 15 kötetes amerikai „Encyclopaedia of the Social Sciences“ (New-York 1930—35) és a 9 kötetes német „Handwörterbuch der Staatswissenschaften“ (4. kiad. Jena 1923—29). Csekély terjedelmű, de annál értékesebb szakszótár Heller Farkas „Nationalökonomie“ (3. kiad. Halberstadt 1930) című munkája.

497. §. Társadalompolitikai irodalom.

Társadalompolitikainak nevezhető gondolatmenetekkel mindazóta találkozunk, amióta társadalmi osztályellentétek vannak és amióta részben erkölcsi, részben pedig közgazda-

sági megfontolások alapján enyhítésükre törekszünk. A köz-^{Korai tár-} gazdaságtan irodalmában a társadalompolitikai szempont fő-^{sadalom} leg akkor nyomult előtérbe, amidőn a szabad verseny angol^{politikai} tanítását társadalomerkölcsi síkon bírálni kezdtük. A társa-^{gondolatok} dalmi politika atyjának Sismondit szokás nevezni. Rajta kívül azonban a többi említett bírálók is sűrűn foglalkoztak idevágó fejtegetésekkel. Különösen a német történeti iskola tűnt ki ezen a téren. Számos tagja egyetemi tanszékéről is hirdette a kiegyenlítő társadalmi igazság eszméit (tanszéki szocialisták). Ők alapították 1875-ban a *Verein für Sozial-* ^{A Verein} *politik*-ot, mely hosszú évtizedeken át központja maradt a ^{für Sozial-} gazdasági vonatkozású társadalompolitikai kérdések kutatá-^{politik és} sának. Alapításában egyébként Albert E. F. Schäffle, Adolf ^{iránya} Wagner és más oly kiemelkedő német közgazdák is részt vettek, akik nem tartoztak a történeti irányhoz. Utóbb azután a tudományos célkitűzések lehetősége körül kifejlődött német módszervitának magvát is főleg a társadalompolitika kiindulópontjai tették.

A fejlődésnek ebből a menetéből adódik, hogy a szoro- ^{A német} sabb értelemben vett társadalompolitikai kutatások java-^{társada-} részét mind korábban, mind pedig újabban a *német szakiro-* ^{lompolitikai} *dalomban* találjuk. Benne legfontosabbak a következő mun-^{szakiroda-} kák: Balás Károly, *Die Grundlage der Sozialpolitik*, Jena ^{lom} 1926; Walter Weddigen, *Sozialpolitik*, Jena 1933; F. A. Westphalen, *Die theoretischen Grundlagen der Sozialpolitik*, Jena 1931; Adolf Günther, *Sozialpolitik*, I. rész: *Theorie der Sozialpolitik*, Berlin és Lipcse 1922; Ernst Günther, *Sozialpolitik*, Berlin és Bécs 1930; L. Heyde, *Abriss der Sozialpolitik*, 7. kiad., Lipcse 1931; L. v. Wiese, *Einführung in die Sozialpolitik*, 2. kiad., Lipcse 1921; R. van der Borght, *Grundzüge der Sozialpolitik*, 2. kiad., Lipcse 1923; Gerhard Albrecht, *Einführung in die Sozialpolitik*, München 1922; Otto v. Zwiedineck-Südenhorst, *Sozialpolitik*, 2. kiad., Lipcse 1912; Adolf Weber, *Der Kampf zwischen Kapital und Arbeit*, 5. kiad., Tübinga 1930; Heinrich Herkner, *Die Arbeiterfrage*, 8. kiad., Berlin 1923; Gustav Schmoller, *Die soziale Frage*, München és Lipcse 1918; Hans Gehrig, *Die Begründung des Prinzips der Sozialreform*, Jena 1914.

A társadalmi politika egyik hajtása a krisztusi szeretet elveinek alapján még a múlt század derekán virágzott fel.

Társadalmi politika és krisztusi szeretet Belőle fejlődött ki a *keresztényszocialista* mozgalom katolikus és protestáns ága. Legkiválóbb írói Angliában J. F. D. Maurice és Charles Kingsley, Franciaországban Albert de Mun gróf, Németországban pedig Wilhelm E. v. Ketteler, Johann Heinrich Wichern és Heinrich Pesch. Részben hasonló szellemet hirdettek a szabad verseny rendszerének bírálatában az angol Thomas Carlyle és John Ruskin is. A katolikus gazdasági felfogást tömören foglalják egybe az idevágó pápai körlevelek (enciklikák).

498. §. Pénzügyi irodalom.

A korai pénzügyi irodalom

A tágabb értelemben vett *pénzügyi vagy államháztartási irodalom* a dolog természetéből kifolyólag ugyanoly régi, mint az államtani irodalom. Az ókor, a középkor és a kezdődő újkor folyamán többé-kevésbé az államtan szerves részének tekintették a pénzügytant is. Így főleg annak kerekein belül művelték. A korai közgazdasági gondolkozás kereskedelmi irányának hívei (merkantilisták) és sorukban főleg a kincstártan írói (kameralisták) voltak az elsők, akik közgazdasági szempontokat is belevittek már. Így főleg a német Kaspar Klock és Johann H. G. v. Justi, valamint a francia Bodin. A tudományos közgazdaságtan létrejöttével azután elsősorban ennek befolyása alá került a pénzügyi kutatás is. A természeti felfogás hívei (fiziokraták) — hozadékelméletüknek megfelelően — egyoldaluan a földadónak mint egyetlen adónak helyességét hangsúlyozták. A szabad gazdaságnak angol tanítása pedig már a jövedelemeloszlás egészébe igyekezett beépíteni a pénzügytant. Ezt az iskola német hívei, élükön Rauval, már a gazdaságtudomány rendszerének szerves részeként fejlesztették tovább. A múlt század derekán és második felében azután Lorenz v. Stein újabb államtani és különösen közigazgatási szempontok alapján, Schäffle társadalompolitikai vonatkozásaiban, Wagner pedig főleg történeti és statisztikai háttérének kidomborításával emelték a pénzügyi tudomány színvonalát. A franciáknál hasonló irányban Paul Leroy-Beaulieu tűnt ki, bár ő a gazdasági szabadságot erőteljesebben hangsúlyozta. A határhaszonelmélet eredményeit a pénzügytanban, főleg az adók helyes megítélésére, különösen a bécsi Emil Sax, az olaszoknál pedig

A kereskedelmi és a természeti felfogás pénzügyi szempontjai

A szabadgazdasági iskola pénzügytana

A pénzügytan újabb irányai

Alberto Zorli gróf, Umberto Mazzola és Augusto Graziani igyekeztek hasznosítani.

Az újabb gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai áramlatoknak is majdnem valamennyi árnyalata visszatükröződik *A pénzügytan újabb rendszerei* pénzügytani irodalmunkban. Átfogóbb *rendszereit* főleg a következő munkákban találjuk: Földes Béla, Finanzwissenschaft, 2. kiad., Jena 1927; Wilhelm Andreae, Grundlegung einer neuen Staatswirtschaftslehre, Jena 1930; Karl Theodor v. Eheberg, Finanzwissenschaft, 18. és 19. kiad., Lipcse és Erlangen 1922; Walter Lotz, Finanzwissenschaft, Tübinga 1917; Karl Engliš, Finanzwissenschaft, Brünn 1931; Bruno Moll, Lehrbuch der Finanzwissenschaft, Berlin 1930; Hans Ritschl, Theorie der Staatswirtschaft und Besteuerung, Bonn 1925; Seligman, Essays on taxation, 6. kiad., New-York 1921; Sir Josiah Stamp, Fundamental principles of taxation, London 1921; Hugh Dalton, Principles of Public Finance, London 1923; M. E. Robinson, Public Finance, London 1923; Pigou, A study in Public Finance, 2. kiad., London 1929; G. Findlay Shirras, The science of Public Finance, 3. kiad., London 1924; Gaston Jèze, Cours de la Science des Finances, 6. kiad., Paris 1927; A. De Viti De Marco márki, I primi principii dell'economia finanziaria, Roma 1928; L. Einaudi, Manuale della scienza delle finanze, Livorno 1921; Marco Fanno, Scienza delle finanze, Padova 1925; Gustavo del Vecchio, Lezioni di scienza delle finanze, Padova 1923—25; Francesco S. Nitti, Principii di scienza delle finanze, 5. kiad., Nápoly 1923; N. G. Pierson, Leerboek der Staatshuishoudkunde, 2. köt., 3. kiad., Haarlem 1912—13. A legjobb gyűjteményes munka: W. Gerloff és F. Meisel, Handbuch der Finanzwissenschaft, 3 köt., Tübinga 1926—29. A közületi kiadások kérdését behatóan tárgyalja a szerző „Weltwirtschaftspolitik im Entstehen. Beiträge zur Lehre von den Gemeinbedürfnissen“ (Jena 1933) című könyvében.

499. §. Magyar szakirodalmunk.

A mult század

Magyar szűkebb értelemben vett társadalomgazdasági *elejének* vagy *közgazdasági szakirodalmunk* fejlődését a török, majd *magyar közgazdasági irodalma* pedig az osztrák politikai elnyomatás sokáig gátolta. A XVIII. század vége felé és a mult század elején is még inkább csak

Első magyar közgazdasági rendszereink

Ujabb vezető közgazdasági rendszereink

A társadalmi gazdaságban egyes kérdéseivel foglalkozó újabb magyar irodalmunk

leíró jellegű gazdaságpolitikai dolgozataink jöttek létre Skerlecz Miklós báró, Almásy Pál gróf, Berzeviczy Gergely és mások tollából. Széchenyi István gróf gazdaságpolitikai munkái azután már az angol szabadgazdasági irány alapján állnak. Hasonló irányú volt első egységes magyar nyelvű közgazdasági rendszerünk. Ezt Karvassy Ágost jelentette meg 1865-ban. Nemzetközi tekintélyre magyar gazdaságtudományi kutatásunkat azonban csak azok a művek emelték, amelyek a történeti iskola és a vele kapcsolatos társadalomerkölcsi áramlatok hatása alatt születtek meg. Ezen az úton a múlt század második felében elsősorban Kautz Gyula és Földes Béla, mellettük pedig még Matlekovics Sándor, Láng Lajos báró és Gaál Jenő emelkedtek ki. A jelen század első harmadában három rendszer áll a magyar közgazdaságtan élén: megjelenésük sorrendjében Navratil Ákos, Heller Farkas és Balás Károly rendszerei. Navratil (*Közgazdaságtani és pénzügytani jegyzetek*, Budapest 1906; *A társadalmi gazdaságtan és a közháztartástan vázlata*, Budapest 1908; *Közgazdaságtan*, I. köt., 2. kiad. Budapest 1936) főleg a szabad gazdaság elveinek alapján áll. Társadalomjogi szempontok érvényesülésének azonban helyenként tág teret nyit. Heller (*Közgazdaságtan*. I. Elméleti közgazdaságtan, 3. kiad. Budapest 1925, II. *Közgazdasági politika*, 3. kiad. Budapest 1932), a bécsi határhaszonelmélet tanaiból indul ki. Ezeket azonban a nemzetgazdasági összefüggések egészéről alkotott szerves felfogásával egyoldalúságaiktól megtisztítja. Önálló rendszerében sikeresen fejleszti tovább őket. Balás (*Politikai gazdaságtan*, 2. köt. Budapest 1922) alakilag erősen kiemeli a jogi vonatkozásokat. Tartalmilag pedig nemzeti és társadalomerkölcsi elvekkel szövi át rendszerét.

A *közgazdaságtan egyes kérdéseivel* foglalkozó (monografikus) szakirodalmunk öröndetesen nő. Az érték, az ár, a pénz, a jövedelemeloszlás és a gazdasági helyzetváltozások szempontjaival külön munkáikban is elsősorban az imént említett rendszeralkotók foglalkoznak. Mellettük állnak és részben a mennyiségi módszert is sikerrel alkalmazták ezen a téren korábban Kovács Gábor, újabban pedig Judik József, Neubauer Gyula, Varga István, ifj. Boér Elek, Zelovich László, Andreich Jenő, Theiss Ede, Fellner Vilmos, Rostás László és mások. Fellner Frigyesnek a nemzeti vagyonra és a

nemzeti jövedelemre irányuló kutatásai (újabban főleg: „Csonka-Magyarország nemzeti vagyona“, Budapest 1929; és „Csonka-Magyarország nemzeti jövedelme“, Budapest 1930) az idevágó nemzetközi irodalomnak vezető alkotásai közé tartoznak. Az a nemzeti jövedelmünkre vonatkozó legújabb munka, amelyre megfelelő helyen többször hivatkoztunk, Matolcsy Mátyás és Varga István tollából jelent meg. Kisléghi Nagy Dénes elsősorban gazdaságbölcseleti kérdéseket kutat. A gazdaságpolitika kiindulópontjainak részletesebb áttekintését a szerző nyújtja „A gazdaságpolitika tudományos alapkérdései“ (Budapest 1927) című munkájában. Aránylag a legbővebb irodalmunk a mezőgazdasági politika területén van. Szakíróink jól látják, hogy az idevágó kérdéseknek magyar jólétünk szempontjából kiemelkedő fontosságuk van. Károlyi Sándor gróf, Bernát István, György Endre, Kenéz Béla, Czettler Jenő, Kaán Károly, Mattyasovszky Miklós, Buday László, Schandl Károly, Ihrig Károly, Gesztelyi-Nagy László, Lipták László és Matolcsy Mátyás neveit kell itt hangsúlyoznunk. Ipar- és kereskedelmi politikánk irodalmában korábban Matlekovics Sándor és Láng Lajos báró, újabban pedig Laky Dezső, Hantos Elemér, Éber Antal, Ferenczi Izsó, Dános Árpád, Guóthfalvy Dorner Zoltán és ifj. Fellner Frigyes tűnnek ki. A pénz- és hitelpolitika magyar irodalmának terén Vargha Gyula, Popovics Sándor, Imrédy Béla, Fellner Frigyes, Hantos Elemér, Konkoly-Thege Gyula, Szigeti Gyula, Csizik Béla, Szádeczky-Kardoss Tibor, Domány Gyula, Balogh Tamás és Óvári Papp Zoltán neveit emelhetjük ki. Gazdaságtörténeti kérdéseinkkel főleg Mandelló Gyula és Kovács Ferenc, általános történeti munkáiban pedig Hóman Bálint, Domanovszky Sándor és Szekfű Gyula foglalkoznak.

Társadalompolitikai szakirodalmunk atyja Földes Béla. *Magyar* Idevágó munkásságát már a német társadalompolitikai mozgá-
 galom fellendülésével egyidejűleg kezdte meg. Minél mag-
 sabbra emelkedett a múlt század utolsó harmada óta tőke-
 gazdaságunk, annál több figyelmet kellett szentelniünk mun-
 káskérdésünknek. A társadalompolitika elméletével behatóan
 foglalkoznak Heller Farkas, aki idevágó kiváló történeti mun-
 kát is írt (Magyarország szociálpolitikája, Budapest 1923) és
 Balás Károly. Általános munkásjóléti kérdéseinkbe Szterényi

József báró, Laky Dezső, Erődi-Harrach Béla, Ferenczi Imre és Szádeczky-Kardoss Tibor, a társadalombiztosítás vonatkozásaiba Pap Dezső, Kovrig Béla és Frisch Ferenc, mezőgazdasági társadalompolitikánkba pedig Gaál Jenő, Kenéz Béla, Czettler Jenő és Mailáth József báró mélyedtek el. Utóbbiakhoz egyébként mezőgazdasági politikánk előbb említett kutatóinak javarésze is csatlakozik. A társadalmi politikánál gyökeresebb társadalomújítás (szociálreform) szempontjairól a legérdemesebben nálunk Földes Béla és Kovács Gábor értekeztek.

*Magyar
pénzügyi
irodalmunk*

Államháztartási irodalmunknak, különösen a kiegészítés óta, főleg az osztrák pénzügyekkel való bonyolult kapcsolataink kérdései adtak erős lökést. Ebben a mederben jöttek létre még a múlt század utolsó harmadában első kiválóbb pénzügypolitikai munkáink Szepessy Mihály, Lukács Béla és Matlekovics Sándor tollából. A jelen század elején Hegedüs Lóránt, Teleszky János és Hantos Elemér, újabban pedig Laky Dezső és Zelovich László tűntek ki pénzügyi politikánk és pénzügyi statisztikánk szakirodalmában. Laky önkormányzati háztartásunkra, Zelovich pedig a harmincas évek első felében kialakult államháztartásunkra vonatkozó kutatásaival. Újabb rendszeres pénzügytani munkáink közül a világháború előtti időből Földes és Navratil, a világháború utáni irodalmunkból pedig Heller és Balás munkái nevezeteseek. Földes (Államháztartástan, 2. kiad., Budapest 1912) azokat a rendszeres szempontjait nyújtja, amelyek utóbb — német kiadásban — nemzetközi sikert is arattak. Navratil 1908-ban megjelent és fentebb már említett kisebb tankönyvében dolgozza ki az államháztartástannak a közgazdaságtanba jól beágyazott rendszerét. Heller (Pénzügytan, Budapest 1920) gazdaságelméleti és különösen a határhaszon tanára vonatkozó kutatásait értékesíti mélyenszántó pénzügyi elméletében. Balás (Pénzügytan, 2. köt., Budapest 1934—35) pedig főleg a jövedelemeloszlás összefüggéseiből fejti ki hatalmas államháztartástani rendszerét. Szempontjait itt is nemzeti és társadalompolitikai gondolatokkal festi alá.

*Magyar
tantörté-
neti iro-
dalmunk*

Magyar közgazdasági, társadalompolitikai és pénzügyi irodalmunk *fejlődésének* legjobb rövid áttekintését Heller Farkastól kaptuk. Ez „Volkswirtschaftslehre“ című dolgozata a Magyar Zoltán szerkesztésében megjelent „Die Entstehung

einer internationalen Wissenschaftspolitik“ (Lipcese 1932) című gyűjteményes munkában. Ugyanott Laky Dezső „Statistik“, a szerző pedig „Gesellschaftslehre“ címen adnak rövid képet szakirodalmunknak a statisztika, illetőleg az általános társadalomtudomány (szociológia) területére átnyúló termékeiről. Egynéhány vázlatos idevágó szempont szerzőnek az amerikai „Encyclopaedia of the Social Sciences“ első kötetében (New York 1930) megjelent „Hungary“ című dolgozatában is található. Figyelemreméltó gyűjteményes magyar gazdaságtudományi munkáink a Halász Sándor és Mandello Gyula szerkesztésében 1898-tól 1901-ig Budapesten kiadott három kötetes „Közgazdasági Lexikon“, valamint a Szterényi József báró és mások szerkesztésében 1929-től 1930-ig ugyancsak Budapesten négy kötetben megjelent „Közgazdasági Enciklopédia“.

500. §. A gazdaságtudományi továbbképzés irányelvei.

A jelen munka csak nagy vonalakban rajzolt *vázlatot* óhajt nyújtani. Vázlatát a magyar jólétre alkalmazott köz-
leti gazdasági felfogásnak. Csupán az első, bevezető lépé-
sekre kívánja megtanítani azokat, akik a magyar nemzet-
gazdaság kérdéseiben el akarnak igazodni. Ezért igyekszik
csak a lényegét kiragadni. Ezért tekint el idézetektől és iro-
dalmi hivatkozásoktól egyaránt. Ezért kerül a többnyire
homályos idegen kifejezéseket és a példálózást is. Aki első
bevezetésnél többet kíván tudni, az tanulmányozza Navratil
Ákos, Heller Farkas és Balás Károly említett közgazdasági,
társadalomtudományi és pénzügytani rendszeres munkáit.
Bennök három egymástól javarészt különböző álláspont alap-
ján kapja az idevágó szakkérdések részletesebb magyaráza-
tát. Ne gondoljuk, hogy külföldi szakmunkák náluk álta-
lában többet nyújtanak. Jobbat sem. Három oly rendszerről
van itt szó, mely a maga nemében minden vonatkozásban
bízvást állja a versenyt a külföldi irodalom legkiválóbb ter-
mékeivel. Ezekben a magyarnyelvű könyvekben terjedelmes
további irodalmi utalásokat kapunk, amelyeknek nyomán
könnyen találhatjuk már meg az egyes részletkérdésekkel
foglalkozó forrásanyagot. A jelen munka számos tekintetben
támaszkodik Navratil, Heller és Balás rendszereire, valamint

*Elsősorban
ajánlatos
nagyobb
gazdaság-
tudományi
rendszerek*

említett újabb magyar szakirodalmunknak egyéb alkotásaira is.

Gazdaságtörténeti, világgazdasági és egyéb részletkérdések

A gondolatfűzésünkben kikapcsolt példalódozást különösen gazdaságtörténeti, világgazdasági és oly egyéb összefüggésekre vonatkozólag, amelyek a közgazdaságtan, a társadalmi politika és a pénzügytan határán mozognak, a szerző korábbi munkái közül főleg a következők pótolhatják: A gazdasági válságok történetének vázlata 1920-ig, Budapest 1920; Állam és tőke, különlenyomat a Polner-émlékkönyvből, Szeged 1935; New York gazdaságpolitikája, Városi Szemle, XV. évf., Budapest 1929; Volkswirtschaftliche Gedankenströmungen im Pazifik, Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, III. Folge, 77. köt., Jena 1930; Verschiebungen gemeinschaftlicher Ziele im Pazifik, Schmollers Jahrbuch, 54. évf., München 1930; Der Wirtschaftskampf um den Stillen Ozean, Weltwirtschaftliches Archiv, 31. köt., Jena 1930; Wirtschaftspolitische Verschiebungen in Lateinamerika, Jahrb. f. Nat.-Ök. u. Stat., III. Folge, 79. köt., Jena 1931; Der nationale Gedanke in China und in Indien, Nationalwirtschaft, 1930. évf., Berlin 1930; Wirtschaft und Nationalismus im fernen Osten, Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 89. köt., Tübinga 1930; Über das theoretische Grundproblem der sovjetrussischen Wirtschaftspolitik, Schmollers Jahrb., 55. évf., München 1931; Zur Wirtschaftsmacht der Sowjetunion in Asien, Ständisches Leben, 2. évf., Berlin 1932; Wirtschaft und Vergesellschaftung im nahen Osten, Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss., 91. köt., Tübinga 1931; Zur weltwirtschaftlichen Stellung Afrikas, Weltw. Arch., 33. köt., 1931; Wirtschaftspolitische Schwierigkeiten in Australasien, Jahrb. f. Nat.-Ök. u. Stat., III. Folge, 81. köt., Jena 1932.

A tágabb értelmű társadalmi gazdaságtan mellék-tudományát

A tágabb értelemben vett társadalmi gazdaságtannak mélyére valóban csak akkor hatolhatunk, ha *mellékludományaira* is kiterjesztjük figyelmünket. Ezek között első helyen áll a bölcelet. Hiszen ismételtén láttuk, hogy a bölceleti kiindulópontoknak területünkön mennyire döntő fontosságuk van. Azután igen hasznos, ha valamelyes általános társadalomtani (szociológiai), történelmi, jogi és statisztikai, főleg pedig gazdaságtörténeti, gazdaságjogi, pénzügyi jogi és államszámviteli, valamint gazdaságstatisztikai ismereteket is elsajátítunk. Tudásunkat magángazdasági vonatkozásban,

főleg pedig a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi és hitelintézeti üzemtan, valamint a könyveléstan és a kereskedelmi számvitel terén is jó kiegészítenünk. Az újabb elvont gazdaságelmélet terén csak akkor mozoghatunk otthonosan, ha végül a felsőbb mennyiségtan alapelveivel is tisztában vagyunk.

Ne feledjük, hogy a jelen munka magyar jólétünk tény- kérdéseit csak megírásának időpontjáig vehette figyelembe. A belőle merített ismeretek tehát hamarosan elavulnak, ha nem építjük tovább őket *gyakorlati gazdasági fejlődésünk folyamatos megfigyelésével*. Forrásul erre elsősorban időszaki hivatalos statisztikai kiadványaink kínálóznak. Ilyenek a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal kiadásában megjelenő „Magyar Statisztikai Évkönyv“, a „Statisztikai Havi Közlemények“, a szintén havonta közzétett „Magyar Statisztikai Szemle“ és a „Magyar Statisztikai Közlemények“-nek időhöz nem kötött sorozata. Hasonlóan fontosak a Budapest Székesfővárosi Statisztikai Hivatalától kiadott „Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve“, továbbá „Budapest Székesfőváros Statisztikai Havifüzetei“ és a „Statisztikai Közlemények“ kötetei. Pénzügyi szempontból főleg a „Magyar Állam Zárszámadásá“-nak, az „Állami Költségvetés“-nek és a pénzügyminiszteri „Adóstatistiká“-nak évente megjelenő kötetekre ügyeljünk. Önkormányzataink háztartási fejlődését a Központi Statisztikai Hivaltól kiadott „Magyarország községeinek háztartási viszonyai stb.“ és a Székesfővárosi Statisztikai Hivaltól „A magyar városok statisztikai évkönyvének első részeként közzétett „A magyar városok háztartási viszonyai stb.“ című kötetekből ismerhetjük meg legjobban. Ezek először, az 1934. évre vonatkozólag, 1935-ben jelentek meg. Társadalompolitikai állapotaink alakulását főleg az OTI-nak és egyéb társadalombiztosító intézeteinknek, hatósági munkaközvetítőinknek és munkás-érdekképviselőinknek időszaki jelentései alapján kísérhetjük figyelemmel. Új világgazdasági adatokat a legmegbízhatóbban még a Nemzetek Szövetségének francia és angolnyelvű statisztikai évkönyvéből (Annuaire statistique de la Société des Nations), havi közleményeiből (Bulletin mensuel de statistique), valamint egyéb, időhöz nem kötött közgazdasági és pénzügyi kiadványaiból (Publications de l'Organisation Économique et Finan-

Gyakorlati gazdasági fejlődésünk folyamatos megfigyelése

Legfontosabb gazdaság-, pénzügy- és társadalomstatisztikai kiadványaink

cière de la Société des Nations) meríthetünk. Hasznos felvilágosításokat kapunk a Magyar Gazdaságkutató Intézet negyedévenként kiadott „Gazdasági Helyzetjelentései“-ből, kereskedelmi és iparkamaráinknak, mezőgazdasági kamaráinknak, a TÉBE-nek és egyéb gazdasági érdekképviselőinknek, valamint a Nemzeti Banknak, a Pénzügyi Központnak és többi pénzügyi intézetünknek időszaki jelentéseiből.

*Szakfolyó-
irataink és
közgazda-
sági napi-
sajtó*

Gazdaságtudományi kérdésekkel foglalkozó *folyóirataink* közül leginkább a Magyar Közgazdasági Társaság kiadásában havonta megjelenő „Közgazdasági Szemle“, a Magyar Statisztikai Társaságtól negyedévenként francia nyelven kiadott „Journal de la Société Hongroise de Statistique“, a Magyar Társadalomtudományi Társulattól közzétett negyedévi „Társadalomtudomány“ és a Magyar Cobden Szövetség kiadásában havonta megjelenő „Cobden“ fontosak. Figyelemre méltó szakfolyóirataink még a „Magyar Közgazdaság“ és a „Századunk“. Elengedhetetlen végül, hogy egyik-másik komolyabb *napilapunk* közgazdasági rovatát is állandóan olvassuk. Csak így remélhetjük, hogy gazdasági tudásunk nem **avul** el, hanem megőrzi kapcsolatát az élő közgazdaságnak máról holnapra változó jelenségeivel is.

NÉVMUTATÓ A FÜGGELEKHEZ.

Albrecht 575	Domanovszky 579	Guóthfalvy—Dorner 579
Almásy 578	Domány 579	György 579
Amonn 572	Dupont (de Nemours) 569	Haarlem 577
Andreae 577	Eber 579	Halász 581
Andreich 578	Edgeworth 573	Hantos 579, 580
Balás 5, 575, 578 579, 580, 581	Eheberg 577	Harms 573
Balogh 579	Einaudi 577	Hegedüs 580
Bernát 579	Engels 571	Heller 5, 572, 573, 574, 578, 579, 580, 581
Bernstein 571	Engliš 577	Herkner 575
Berzeviczy 578	Erődi—Harrach 580	Hermann 569
Blanc 570	Fanno 577	Heyde 573
Bodin 568, 576	Fellner (F.) 578, 579	Hildebrand 570
Boér, ifj. 578	Fellner (F. ifj.) 579	Hilferding 573
Bóhm—Bawerk 571	Fellner (V.) 578	Hóman 579
Borghst 575	Ferenczi (Imre) 580	Ihrig 579
Brentano 570	Ferenczi (Izsó) 579	Imrédy 579
Buday 579	Fetter 571	Jevons 571
Carey 569	Fisher 573	Jèze 577
Carlyle 576	Földes 577, 578, 579, 580	Judik 578
Carver 571	Fourier 570	Justi 576
Cassel 572	Frisch (F.) 580	Kaán 579
Clark (J. B.) 571	Frisch (R.) 573	Károlyi 579
Clark (J. M.) 573	Gaál 578, 580	Karvassy 578
Cobden 569	Gehrig 573	Kautsky 571
Colbert 568	Genovesi 568	Kautz 572, 578
Commons 573	George 574	Kenéz 579, 580
Cournot 571	Gerloff 577	Ketteler 576
Csizik 579	Gosztelyi—Nagy 579	Keynes 573
Czettler 579, 580	Gide 572	Kingsley 576
Dalton 577	Gossen 571	Klock 576
Damaschke 574	Graziani 577	Knapp 570
Dános 579	Günther (A.) 575	
Davenport 571	Günther (E.) 575	
Diehl 572		

- Knies 570
 Konkoly-Thege 579
 Kovács (G.) 578, 580
 Kováts (F.) 579
 Kovrig 580
- Laky 579, 580, 581
 Láng 578, 579
 Lassalle 571
 Lenin 573
 Leroy—Beaulieu 576
 Liefmann 572
 Lipták 579
 List 570
 Lotz 577
 Lukács 580
 Luxemburg 573
- Magyary 580
 Mailáth 580
 Malthus 569
 Mandello 579, 581
 Marco 577
 Marshall 571
 Maltekovics 578, 579, 580
 Matolesy 579
 Mattyasovszky 579
 Maurice 576
 Marx 570, 571, 573
 Mazzola 577
 Meisel 577
 Menger 571
 Mercier (de la Rivière) 569
 Mill 569
 Mirabeau 569
 Mitchell 573
 Moll 577
 Mombert 572
 Montchrétien 568
 Moore 573
 Müller 569
 Mun (A.) 576
 Mun (T.) 569
- Nagy 579
 Navratil 5, 578, 580, 581
 Neubauer 578
 Nitti 577
- Oppenheimer 574
 Óvári Pap 579
 Owen 570
- Pantaleoni 571
 Papp 580
 Pareto 571
 Pesch 576
 Pierson 577
 Pigou 571, 577
 Popovics 579
 Proudhon 570
- Quesnay 569
- Rau 569, 576
 Ricardo 569
 Ricci 573
 Rist 572
 Ritschl 577
 Robinson 577
 Rodbertus 571
 Roscher 570
 Rostás 578
 Ruskin 576
- Saint-Simon 570
 Sax 576
 Say 569
 Schäffle 575, 576
 Schandl 579
 Schmoller 570, 575
 Schumpeter 573
 Seckendorff 569
 Seligman 571, 577
 Senior 569
 Serra 568
 Sismondi 570, 575
- Shirras 577
 Skerlecz 578
 Smith 569
 Sombart 570, 574
 Sonnenfels 569
 Spann 572
 Stamler 572
 Stamps 577
 Steuart 569
 Stirner 570
- Szádeczky—Kardoss 579, 580
 Széchenyi 578
 Szekfű 579
 Szepessy 580
 Szigeti 579
 Sztérényi 579, 581
- Taussig 571
 Teleszky 580
 Theiss 578
 Thünen 571
 Tugwell 573
 Turgot 569
- Vargha (Gy.) 579
 Varga (I.) 578, 579
 Veblen 573
 Vecchio 573, 577
- Wagner 575, 576
 Walras 571
 Weber (A.) 575
 Weber (M.) 570
 Weddigen 575
 Weinberger 574
 Westphalen 575
 Wichern 576
 Wicksell 573
 Wiese 575
 Wieser 571
- Zelovich 578, 580
 Zorli 577
 Zwiedineck—Südenhorst 575

TÁRGYMUTATÓ.

Absatzwege (fogyasztási utak tétele) 112 Accord-(szakmány-) bér 87 Adó 365, 532 Adóalany 366 Adóalap 366 Adódíjszabás (adótarifa) 366 Adóegység 366 Adóelv 365 Adófizető 366 Adóforrás 366 Adókedvezmények 227, 439 Adókulcs 366 Adómentes léthatár (létfimum) 553 Adónem, egyetlen 366 többféle 366 Adópolitika 414, 496 Adórendszer 366 Adóssági mérleg 455, 465, 466, 487, 488, 496, 498 Adósságrendezés 240, 510, 511 Adósvédelem 240, 414, 445, 462—464, 480, 482, 506, 507, 510 Adótétel 366 Adóviselés 412 Adóvisszatérítés 235, 236 Adóztatás, bevallás szerint 371 gazdasági szempontjai 367 pénzügyi szempontjai 366 Ajándékozási adó 377 Alákínálás (dumping) 22, 82, 284 Alap költségvetés (normálbüdzsé) 327 Alkalmazottak különadója 552, 553 Alkalmi piaci csoport (pool, ring, corner) 23	Alsó osztály 27, 500 Alku 16, 17 Altruista Bank 457 Amerikai alapvető (klasszikus) iskola: 570, 571 gazdasági rendszer 2 Amerikázás (ca-canny) 91 Anarchizmus 570 Angol alapvető (klasszikus) iskola 569 Angol-Magyar Bank 457 Ankurbelung (nekilendítés) 78 Anyagias (materiális) álláspont 200, 201 Appropriáció (felhasználás) 326, 524 Aranyblokk 477 Aranyegyenérték (aranyparitás) 478, 479 Aranyfedezet 483 Aranyforgalom 472 Aranykészletek bejelentése 475 Aranyköltségvetés 526 Aranypengő 417 Aranypontok 60, 62, 63, 266 felső 60, 61 alsó 60 Arbitrázs-(különbözeti) ügylet 74 Autonóm vámtarifa (önálló vámdíjszabás) 228 Államcsőd 387 Államháztartás 3, 322, magyar 3 Államháztartási egyensúly 525, 528 rendezése 525, 532 hiány 564

- Államháztartási irodalom 576, 580
 Államháztartás kereskedelmi rendszere 526
 közigazgatási rendszere 527
 Állami adósság 451, 486, 540, 561
 kiadások 554, 556, 540
 kölcsön 560
 költségvetés 528
 pénztárjegyek 486
 tőkegazdaság (kapitalizmus) 204, 206, 212, 277, 536
 vagyon 495
 Államjegy 485
 Államosítás mint gazdaságpolitikai eszköz 560
 Államszocializmus 207
 Áldozat és költség 15
 Álló tőke 37, 39, 40, 44
 Általános életmódadó 578
 társadalmi gazdaságtan 1
 Ár 15, 17, 18, 22, 109, 119, 578
 Áralakulás 3, 15, 56, 87, 319, 459
 Árdíjszabás 50
 Ár egyensúlyi helyzete 122
 Áremelés (valorizálás) 24
 Árhatar 16, 17
 felső 16, 19, 21
 alsó 16, 21
 Árhullámok
 hosszabb irányzatú 18
 rövidebb lejáratú 17
 Ármegállapító bizottság 251
 Ármozgalom 18, 20, 57, 108, 109
 Ár- (agrár-) olló 86, 131, 241, 459, 440, 463, 490, 505, 508, 544.
 Árpolitika 250, 252, 270, 414
 és pénzürték 251
 Árrétegezés 24, 82
 Árszínvonal 57, 58, 77, 81, 106, 479, 489, 495, 506, 529, 533, 573
 és pénzürték 57
 és rugalmasság 126
 kiegyenlítődése 82
 mérése 57, 155
 Árváltozás 6, 19
 Árvizsgáló bizottság 251
 Átváltás (transzfer) 65
 Banking principle (bankszerűség elve) 77
 Bankjegyadó 264, 485
 Bankjegyforgalom 482, 483, 486
 Bankjegykibocsátás 71, 75, 485, 486
 államosítása 262, 265
 Bankjegypolitika 462, 482, 487
 Bankok fajai 69
 Bankpolitika 215
 Bankszabadalom (bankmonopólium) 263, 485
 Bankszerű fedezet 264, 484
 Bedeauizmus 35
 Behozatal 454, 455, 442, 446, 478
 Belforgalmi tilalom 250
 Belföldi hitelpolitika 482
 pénzpolitika 480—482, 487
 tőkeképződés 516
 Belkereskedelmi politika 446
 Belső hatalmi politika 407—409
 Belterjes (intenzív) termelés 30, 52, 44, 49, 416—418
 Belvárosi Takarékpénztár 457
 Beruházás 539
 Beszámítás (komputáció) 83, 446
 Beszámítási (kompenzációs) szerződések 251
 Betegápolási pótdó 552
 Betűjelzések alkalmazása a közgazdaságtanban 114
 Bécsi iskola 570, 571
 Beralap (wages fund, Lohnfond) 91
 Bérharc 90
 eszközei 91
 Bérhatar (bérminimum) 294, 512
 Bérhivatalok 295
 Bérlőszövetkezet 504
 Bérpolitika 294, 414
 és jövedelemeloszlás 293
 Bérvédelem 294, 515
 Bimetallizmus (kettős pénzrendszer) 260
 Birodalmi záradék 229, 230
 Birtokmegosztás 500, 501
 Birtokpolitika 215, 447, 502
 Birtokpolitikai tilalmak 254

- Birtokrendezés 253, 255
 Bizakodó társadalomgazdasági
 felfogás (optimizmus és utopizmus) 570
 Biztosítási politika 215, 517
 ügylet 71
 Biztosító intézetek 69, 246, 462
 Boletta (gabonajegy) 433, 544
 Bolettaalap (Gabonajegyalap) 544
 Bolsevista közgazdasági irodalom 573
 Bolsevizmus 2, 202, 203, 205, 206, 212, 277
 Brutto büdzse (nyers költségvetés) 327
 Budapesti Gíró- és Pénztáregylet 456, 482
 Budapesti Kisipari Hitelintézet 506
 Budapest Székesfővárosi Községi Takarékpénztár R. T. 457
 Budget (költségvetés) 325

 Ca-canny (amerikázás) 91
 Cambridgei iskola 570, 571
 Cassel tanítása 572
 Céladó 365
 Célok többsége 8, 9, 185
 Colbertizmus 568
 Corner (alkalmi piaci egyesülés) 21, 24
 Családadó 367
 Csere 14, 16
 Csereérték 14, 54, 119
 Csereeszköz, általános 15
 Cseregazdaság 14, 31—33, 52
 Csereképesség 16
 Cserepárok 16
 Csökkenő hozadékképesség 38
 Currency principle (pénz forgalmi elve) 62

 Darabbér 87
 Débouchés (fogyasztási utak tétele) 112
 Defláció (pénzapasztás) 77, 267
 Devalváció (pénzleértékelés) 267

 Deviza (külföldi váltó) 60, 61, 265, 484, 485
 Devizafelár 478
 Differenciálszámítás 116
 Díjszabási (tarifa-) politika 215
 Díj- (report-) ügylet 74
 Diszkont- (kamatláb-) politika 266
 Divatváltozás 27, 50
 Dologi hitel 67
 Dumping (alákínálás) 22, 284

 Egyedáruság (monopólium) 23
 Egyedárusághoz hasonló (monopoloid) helyzetek 23
 Egyedárusi bevétel mérése 129, 130
 Egyedvétel (monoonium) 23, 28
 Egyenes adók 551
 Egyéni áldozat 152
 gazdaság 14, 149
 jólét 2
 jövedelem 179
 szükséglet 140, 534
 vagyon 179
 Egyénies felfogás (individualizmus) 199, 411
 Egyenlőségi árfolyam (paritás) 60, 62
 Egyesülési (kartell-) politika 252
 Egyesült kínálat 23
 párturalom (koalíció)
 gazdaságpolitikája 410
 Egyetemességi iskola (univerzalizmus) 5, 572
 Egyetemes szempont (univerzalizmus, kollektivizmus, totalizmus) 200
 Egyházi adó 552
 Egymást helyettesítő javak 15
 kiegészítő javak 15
 Egységesített adóváltáság (fázisadó) 373
 Ellenőrző (holding) társaság 46
 Előlegezett jövedelem 79, 97, 98
 Előteremtés (Aufbringung) 63, 64
 Elsőbbségi (preferenciális) kedvezmények 229, 230, 431, 446

- Elsődleges közületi célok 173
 Elsőrendű életszükséglet 26
 Elszámolási (klíring) számla 487
 szerződések 231, 446
 Erdősítés 447
 Eszközök elégtelensége 8, 9, 176, 273
 közössége 8, 9, 185
 Eszményies felfogás (idealizmus) 201, 411, 570
 Eszményiesség és nemzetiesség 201
 Ezüstofforgalom 472
 Extenzív (külterjes) termelés 50, 49, 418, 419
 Életszínvonal 27
 Építőiparosok Országos Szövetsége 521
 Ércfedezet 484, 486
 Érdekegyesülések 46
 Érdekképviselések 46, 253
 Érmepolitika 260
 Érték 3, 578
 Értéknövekedési adó 376, 377
 Értékpapírfelülbélyegzés 476
 Értékpapírkibocsátás 71
 Értéktőzsdei forgalom 481, 482
 Évszázados, évtizedes és idény-hullámok egybehátásai 111
 Évszázados irányvonal (trend) 104, 105, 120
 Évtizedes hullámok 104, 107, 110, 420

 Falugazdaság 148
 Fascizmus 204, 205—207, 212, 277, 574
 Fázisadó (egységesített adó-váltság) 373
 Fedezeti politika 215, 264
 elv 313
 gazdálkodás 313
 Fejadó 367
 Felár (devizafelár) 478, 479
 Felhasználás (appropriáció) 326, 524
 Felhatalmazás (indemnitás) 326, 524

 Fellendülés 105, 110, 111
 csúcspontja, tetőhelyzete 106, 111
 Felvilágosodás 395, 403
 Fényűzés 25, 27
 Fényűzési szükségletek 26
 társas vonatkozásai 141
 Fizetési haladék (moratórium) 463
 mérleg 3, 61, 62, 113, 266, 434, 465—474, 476, 478, 487, 488, 490, 491, 494—498, 516, 565
 mérleg és nemzetközi forgalom 182
 Fizetéseképtelenség 507
 Fiziokratizmus (természeti irány) 569, 576
 Foglalkozási (elsőfokú) munkamegosztás 34, 35, 49, 51
 Fogyasztás 3, 25, 29, 38, 50, 68, 107, 185, 319, 423, 455, 442
 Fogyasztási adó 372, 551, 554, 555
 hitel 66, 68
 szövetkezet 28
 utak tétele (débuochés, Absatzwege) 112
 Fogyasztó piac 428, 429
 Fogyasztói járadék 26, 55
 járadék görbéje 132
 járadék képlete 132
 Fogyasztók egyesülése 28
 Fontblokk 477
 Fordizmus 35
 Forgalmi adó 372, 551, 553—555, adó áthárítása 373
 gazdaság 51
 Forgalom 51, 319, 463, 505
 Forgó tőke 37, 39, 40, 44, 460
 Földadó 368, 440, 552, 553
 áthárítása 369
 mentesség 369
 Földadó-jegyzék (adókataszter) 368
 bérlet- 368
 birtok- 368
 érték- 368
 hozadéki 368
 telek- 368

Földadó-térkép 368
 Földbérletsszövetkezet 502
 Földbirtokpolitika 496
 Földbirtokrendezés (földbirtok-reform) 414, 502
 Földbirtokrendezés Pénzügyi Lebonyolítására Alakult Szövetkezet 477, 503, 508, 530
 Földhitelintézet 456, 457
 Földjáradék 80—83, 92, 98, 278, 439
 alsó határa 93
 felső határa 93
 különbözeti 92
 nyers 92
 tisztá 92, 93
 Földkönyvek 369
 Földművelésügyi Minisztérium 446, 505
 Földrendezés (földreform) 414
 irodalma 574
 Földtulajdonos 30, 81, 85, 87, 107
 Főiskolai Szociális Telep 514
 Fruktabilitás (termékenység) 31
 Fukarság 27, 37
 Fundált (tárgyilag megalapozott) jövedelem 80
 Füstadó 367

 Gabonajegy (boletta) 439, 544
 Gabonajegyalap (Bolettaalap) 544
 Gazdálkodás fogalma 8
 Gazdaság 8
 Gazdaságbölcselet 6
 Gazdaságelmélet 5, 320
 Gazdasági beavatkozás 4
 célok, mint másodlagos közü-
 leti célok 172, 173
 egyedáruság 23
 egyensúly 571
 egyesülések szabályozása 243, 252, 414
 elv 8, 9, 25
 eszközök gyarapítása 176
 érték 12, 14
 értelemben vett munka 33
 értelemben vett termelés 29

Gazdasági fogyasztás 25
 helyzet (konjunktúra) 104, 105
 helyzetkutató (konjunktúra-kutató) intézetek 537
 helyzet- (konjunktúra-) poli-
 tika 266
 helyzetváltozás irodalma 575
 hozádek 30, 55
 javak 10—13, 22
 jószág 10, 12, 14, 19, 22
 kiállítások 224, 242
 közigazgatás 215
 latolgatás 9, 12
 mérleg 3, 183, 497, 516
 mintatelepek 224, 242
 mintaüzemek 224, 242
 mintavásárok 224, 242
 múzeumok 224, 242
 nemzetköziség (internaciona-
 lizmus) 200
 rendészet 243
 rendszerek 3
 rugalmasság képlete 126
 rugalmasság mérése 125
 sajtó 220, 242
 szabadelvűség (liberalizmus)
 305, 406, 569
 szabadság 2, 203, 210, 277
 szakoktatás 222, 223, 242
 szaktanácskozmányok 223
 szükséglet 10, 140
 tanácsadás 221, 242
 válság 430
 Gazdaságjog 6
 Gazdaságosság 8
 Gazdaságpolitika 3, 4, 150, 172, 220, 321, 394, 397, 405
 állami 172, 173
 községi, városi és megyei 173
 nemzetközi 173
 célkitűző (normatív) jellege 195
 eszközöket kereső feladat-
 köre 195
 hagyományos hármass felosz-
 tása 214

- Gazdaságpolitika idegen eredetű céljai 174, 175, 208, 394, 397, 497
 kisegítő célkitűzései 183
 nemleges eszközei 212
 önálló céljai 175, 209, 405, 497
 tevőleges eszközei 212
- Gazdaságpolitikai államosítás 212, 214, 255, 256, 258, 498, beavatkozás (intervenció) 211, 217, 435, 570
 beavatkozások hanglétrája 218
 célkérdések 193
 célok és eszközök egysége nézete 217
 célrendszerek 196, 209, 273, 498
 eszközök 3, 211
 kiadások 339, 545, 548
 korlátozás 212, 213, 248, 498
 rendszabályok és elsődleges közületi célok 175
 rendszerek ábrázolása 202
 támogatás 212, 213, 218, 428, 498
 ténykedések 193
 tilalom 212, 215, 241, 248, 498
- Gazdaságpolitikus tevékenységének elsődleges szerepe 194
 másodlagos szerepe 195
- Gazdaságstatisztika 6, 219, 404
- Gazdaságtársadalmi osztályellen-tét 278, 282
- Gazdaságtörténet 6, 579, 582
- Gazdaságtudomány 5, 320
- Gyarmati záradék 229, 230
- Gyáriparosok Országos Szövetsége 521
- Gyermekvédelem 307
- Hajlékonyság mint a gazdasági rugalmasság forrása 126
- Halaszthatóság mint a gazdasági rugalmasság forrása 126
- Hanyatlás 106, 107
- Harvard-barometer 113
- Használati érték 12—14, 21, 26, 31, 119
- Haszon 11, 13, 33
- Haszongörbék 116, 118
- Hatalmi politika 166, 167, 171, 178, 395, 402, 411, 414, 415, 420, 432
- Hatalmpolitikai kiadások 355—337, 341, 541, 546, 548
- Hatályos kereslet 18
- Határeladó 21, 22
- Határhaszon 11—13, 15, 18, 19, 31, 571, 576, 580
- Határhozadék 30, 31, 82
- Határjövodelmezőség 83, 131, 571
- Határköltség 13, 21, 22, 84
- Határpárok 16, 18, 21, 82, 85
- Határtermelékenység 82, 571
- Határvevő 18, 21, 82
- Hágai Egyezmény 453
- Hányadi (kontingentális) kedvezmény 229, 230, 446
- Házadó, 369, 552, 553
 áthárítása 369
- Házadómentesség 369
- Háztartás 25
- Hitel 3, 65, 185, 319, 482
 alapítási 68, 73
 államosítása 261
 birtok- 68
 felmondható 68
 fizetési 68
 folyószámla 74
 gazdaságos 66
 határidős 68
 hosszúlejáratú 67, 106, 113, 459, 461, 463
 rövidlejáratú 67, 106, 107, 113, 459, 461, 467
 szükségképeni 65, 66
 törlesztéses 68
- Hitelátruházás (virement) 328
- Hitelbiztonság 241, 245, 248, 460, 462—464, 506
- Hitelduzzasztás 77
- Hitelforgalom 458
- Hitelintézetek 68, 69, 78, 106, 107, 455, 464, 480

- Hitelintézetek mozgékonyága
 (mobilitása) 461
 Hitelintézetek Szövetkezete 457
 Hitelintézeti idegen tőke 458, 460
 munkamegosztás 455, 464
 saját tőke 459, 487
 Hitelirányítás 265
 Hiteljogunk korlátozó szabályai
 246
 tiltó rendelkezései 248
 Hitelkedvezmények 233, 240, 242
 Hitelkeret 77, 78, 458, 480, 481
 Hitelkeretszűkítés (hitelkontrak-
 ció) 267
 Hitelkorlátozás (hitelrestrikció)
 267
 Hitelpénz 76, 78, 266
 Hitelpolitika 4, 413, 414, 433, 462,
 485, 496, 506, 525, 579
 Hitelpolitikai korlátozás 268, 462
 tilalom 268, 463
 Hitelrögzítő egyezmények (Still-
 halte) 487, 506
 Hitelszervezet 455
 Hitelszövetkezet 69
 Hitelügyi közigazgatás 215
 Hitelügyletek, cselekvő 69, 72, 73,
 460, 481, 485
 szenvedő 70, 459, 461, 481,
 485, 486
 semleges 73—75
 Holding (ellenőrző) társaság 46
 Hozadék 30, 41, 44, 80
 alakulás 48
 Hozadéki adó 368
 és tiszta hozadék 372
 Hozadéki érték 30, 31
 görbe 128
 Hullámok általános görbéi 113
 mérése 113
 Idealizmus (eszmenyies állás-
 pont) 201, 411, 570
 Idegenforgalmi mérleg 470
 politika 470, 471
 Idényszerű változások 105
 Időbér 87
 Illetékek 363, 532, 551, 555
 áthárítása 364
 fajai 363, 364
 Illetékegyenérték 377, 492
 Illetéki elv korlátozása 364
 Indemnítás (felhatalmazás) 326,
 525
 Individualizmus (egyéni felfo-
 gás) 199, 411
 Infinitézimális sorok alkalma-
 zása 116
 Infláció (pénzszaporítás) 77
 Inségadó 552, 553
 Integrálszámítás 116
 Intenzív (belterjes) termelés 30,
 34, 44, 49, 418, 419
 Intervencionizmus (gazdasági be-
 avatkozás) 570
 Intézményi iskola (institucioniz-
 mus) 5, 572
 Ipar 29, 30, 34, 47, 51, 86, 428,
 488, 490—492, 494, 505, 521
 nyers hozadéka 43, 440
 Iparadó 371
 Iparfejlesztés 447, 448, 518
 Iparfejlesztési politika 407, 412
 Iparfelügyelők 281, 293, 514
 Ipari behozatal 436, 437
 hozadék görbéje 129
 közigazgatás 215
 közüzemek 269
 Ipari Munkaszervező Intézet 457,
 481
 Ipari tulajdonjog 243, 248
 Iparosok Országos Központi Hi-
 telszövetkezete 457
 Iparosok Országos Szövetkezete
 506
 Iparpolitika 4, 214, 406, 434, 446,
 579
 Iparügyi Minisztérium 448
 Irányított (manipulált) pénz-
 rendszer 268, 477
 Irányvonal (trend) 18, 104
 Ismeretterjesztés mint gazdaság-
 politikai korlátozás 242
 mint gazdaságpolitikai támo-
 gatás 218, 219

- Javak 10, 13
 fogyasztási 36, 81, 82, 106, 108, 109
 jelenbeni 65
 jövőbeli 65
 termelési 36, 81, 82, 106—109
- Járlékos vásárlóképeség 77
- Jegybank 69, 75, 246, 265
- Jegybankok államosítása 262
- Jegybankpolitika 264
- Jegyintézet 476, 483
- Jelzőpénz (indexvaluta) 268
- Jóléti politika 411
- Jószág 11
- Jóvátételi Bizottság 525, 526
 fizetés 471
- Jövedelem 31, 55, 79, 113
 előlegezett 85, 102, 108
 eredeti 80
 nyers 31
 névleges 81
 pénzbeni 79
 származékos 80
 tényleges 81
 természetbeni 79
 tisztá 31, 32, 79
 tulajdoni 80
 végleges 85
- Jövedelem és vagyonszaporulat 79
- Jövedelemeloszlás 3, 80, 498, 534, 576, 578, 580
 és átalakulás 79, 81
 és határszempontok 82
 és jólét 213
 és munkásvédelem 279
 és társadalmi osztályalakulás 87
- Jövedelemeloszlási alkü és társadalmi osztályhatalom 87
- Jövedelemeloszlási küzdelem 86
 politika 280, 500
- Jövedelmezőség (rentabilitás) 31, 32, 44, 45, 50, 55, 79, 80, 84, 181, 255, 446
 képlete 131
 mérése 131
- Jövedelmi adó 373—375
 ágak 79, 80
- Jövedék 553, 551, 556—558
- Jutalom mint gazdaságpolitikai korlátozás 242
 mint gazdaságpolitikai támogatás 233, 234, 448
- Kamatforgalom 467
- Kamatláb- (diszkont-) politika 266
- Kamatpolitika 215, 462, 480, 481, 506
- Kapitalizmus (tőkegazdaság) 38, 46, 208, 408, 575
- Kartell 21, 24, 45, 46
- Kartell- (egyesülési) politika 252
- Kedvezmény mint gazdaságpolitikai korlátozás 242
 mint gazdaságpolitikai támogatás 224—226, 242
- Keletiesedés 189
- Kereseti adó 371, 445, 551, 553
- Kereskedelem 29, 30, 34, 47, 51, 488, 490, 491, 494
 nyers hozadéka 43
- Kereskedelmi felfogás (merkantilizmus) 568
 közigazgatás 215
 mérték 3, 61, 65, 113, 433, 434, 444, 466, 467, 472, 475, 487, 488, 497, 498, 516
- Kereskedelmi Minisztérium 445
- Kereskedelmi politika 4, 214, 406, 413, 434, 579
 üzemek észszerűsítése 449
- Kereslet 17, 18, 26, 28, 44, 55, 58, 65, 87, 106, 109
 hajlékonysága 19
 halaszthatósága 19
 kizárólagossága 20, 21, 28
 merevsége 19, 20
 mozgékonyysága 19
 rugalmassága 20, 27
 rugalmatlansága 20
 változékonysága 19, 20, 27, 110
 kínálat és ár kölcsönhatásai 17

- Keresleti görbe 123, 125
 monopólium 23
 változékonyság mérése 124
 Keresztényszocializmus 376
 Kényszerközület 157
 Kényszerű takarékoság 107
 Késedelem (lag) 402
 Készlet 12, 14, 55
 Kézizáloghitel 73
 Kiegyezés 410
 Kínálat 17, 18, 22, 24, 44, 55, 58,
 65, 87, 106, 109
 kizárólagossága 23
 merevsége 22
 rugalmassága 22
 változékonysága 22, 110
 Kínálati görbe 127
 Kínestárjegyek 454
 Kínestártan (kamaralisztika) 568
 Kisbirtokosok Országos Földhi-
 telintézte 457
 Kisüzemű nagykereskedelem 47,
 506
 Kivitel 435, 437, 438, 442, 446, 478
 Kiviteli jutalmak 234, 242
 Kizárás (lockout) 91
 Klasszikus (angol alapvető) is-
 kola 569
 Klíring (elszámolási) számla 487
 szerződések 231, 446
 Koalíció (egyesült párturalom)
 gazdaságpolitikája 410
 Kollektív (társas) bérszerződés 91
 Kollektivizmus (egyetemes szem-
 pont) 200
 Kommunizmus 208
 Kompenzációs (beszámítási) szer-
 ződések 231
 Komputáció (beszámítás) 83
 Konjunktúra (gazdasági hely-
 zet) 104
 Konjunktúra- (gazdasági hely-
 zet-) politika 267
 Konzern (gazdasági egyesülés)
 21, 24, 45
 Kontingentális (hányadi) kedvez-
 mény 229, 230, 446
 Konvencionális (szerződéses)
 vámdíjszabás 228
 Kormánytervezetek (kormány-
 programmok) 396
 Korona 476, 493
 elértéktelenedése 493, 507,
 517
 Kölcsöntőke 36
 Költségérték 13, 14, 21, 151, 571
 Költséggörbe 127
 Költségszámítás 32, 33, 55
 Költségvetés (budget) 325
 alaki szabályozása 327
 áttekinthetősége 328
 egységessége 328
 kizárólagossága 328
 nyers (brutto) 327, 526
 teljessége 328
 tisztá (netto) 327, 523
 valódisága 328
 Költségvetési felesleg 324, 528
 időszak 325, 326
 hiány 324, 325, 526, 528, 532
 korlátok 327
 törvény 326
 Körzeti (regionális) szerződések
 229, 431, 446
 Köteléken kívül álló hitelintéze-
 tek 458
 Köttött gazdaság 171, 192, 395
 Középosztály 27, 170, 500
 Közgazdaság 3, 14
 Közgazdaságtan 1, 4, 582
 Közgazdasági Enciklopédia 581
 irodalom 568
 Közgazdasági Lexikon 581
 Közigazgatási kiadások 536, 537
 Közlekedés 49
 államosítása 271, 272
 Közlekedési politika 215, 407
 Közmunkaválság 532
 Közömbösségi görbe 120, 121
 Közös jegybank 401
 vámterület 401
 Községi bevételek 388
 háztartás 531
 kiadások 535, 536, 547
 költségvetés 531

Községi pótdadó 532
 takarékpénztárak 456, 457
 vagyon 495
 zárszámadás 531
 Közszállítás 225
 Közzolgáltatás 533, 550—552
 Közszükséglet 142, 152
 Közteher 343, 404, 419
 tulajdonképeni 346
 Közteherviselés 412
 általánoossága 353
 Közteherviselési erkölcs 354
 Közterhek arányossága 351
 áthárítása 355, 356
 elhárítása 354
 felszívódása 355
 fokozódó kulcsa 352
 szétfolyása (diffúziója) 355
 továbbhárítása 355
 tőkésítése 355
 visszahárítása 355
 áthárítása és áralakulás 356
 és piaci hatalom 357
 és piaci rugalmasság 356
 és piaci változékonyság 356
 Közületek érettségi fokának mérése 145
 fejlődése és hanyatlása 145
 rangsora 146
 Közületi adósság 381
 adósságok, állandósított 386
 bevételek 311, 313, 319, 346, 348, 492, 533, 549,
 díjbevételek 362
 eredeti 347
 fő- 347
 közjogi 346
 magángazdasági 347
 magánjogi 346, 347
 mellékes 347
 pénzbeni 348
 rendes 347
 rendkívüli 347
 származékos 347
 természetbeni 348

Közületi bevétel és államosítás 349
 bevétel és uralkodói magánbevételek 348, 576
 bevételek gazdaságpolitikai hatásai 349
 pénzügyi hatásai 349
 társadalompolitikai hatásai 350
 célok elsődleges 171
 másodlagos 172
 tulajdonképeni 166
 cél és világnézet 160
 célkitűzések 3
 célkitűzés erkölcsbölcseleti alapja 162
 metafizikai alapja 161
 társadalombölcseleti alapja 162
 egyedáruság 347, 360, 361
 ellenszolgáltatás 343, 348,
 és közületi szükséglet 345
 eszközzelvonás és gazdaságpolitika 173
 érték 3, 150, 156, 281, 399, 535
 és közületi cél 160
 értékelés 397
 lélektani háttére 152
 és hatalmi többség 157
 és késedelem 158
 és társadalmi igazság 197
 értékmérők 159
 gazdálkodás 396
 gazdaság 2—4, 149, 320, 391, 394, 523
 gazdálkodás alapkérdései 140
 haszon 151, 152
 haszonvételek 347, 361, 362
 haszonvételek történeti fejlődése 362
 hatalom 147
 háztartás 308—310, 320, 523
 alanyai 321, 322
 ellenőrzése 329
 és gazdaságpolitika 309
 és jövedelemeloszlás 316

- Közületi háztartás és jövedelmek
 zőség 318
 és pénzügyi jog 319
 gazdaságpolitikai hatásai
 314
 társadalompolitikai hatá-
 sai 314, 316
 rendezése (szanálása) 387
 válsága 387
 háztartástan 1
 járadék 317
 jólét 1
 kiadások 311, 316, 319, 527,
 536
 csoportosítása 332, 333,
 334, 341
 dologi 333, 537, 538, 540,
 548
 személyi 333, 537, 538, 548
 vegyes 340
 kiadások és közületek rang-
 sora 323, 341
 kölcsön 381, 382
 kölcsönök átcserelése 384
 egyesítése (konszolidáció-
 ja) 385
 fajtái 382, 383, 385
 kamatozása 383
 öntözése (arrozálása) 385
 termelékenység 381
 visszafizetése 385
 költség 151
 szellem 153, 256
 szervek 396, 398, 401, 404
 szolgáltatások ingyenessége
 344
 szükséglet 3, 143, 396, 399,
 400, 403, 404, 406, 407, 409,
 422, 432, 534, 535
 szükségletek egyéni gyökere
 144
 fejlődésének megközelítő
 egyöntetűsége 187
 keletkezése 402
 létjogosultságának határa
 153
 mennyiségi fejlődése 188
- Közületi szükségletek minőségi
 fejlődése 188
 rangsorának követése 175,
 185
 viszonylagos szilárdsága
 187
 szükséglet és közületi háztar-
 tás 308
 termelékenység 177, 186
 termelési tényezők 358
 vagyontárgyak eladásából
 származó bevétel 359
 Közüzem 225, 258, 347
 gazdasági 258
 kereskedelmi 270, 271, 506
 közigazgatási 258
 közlekedési 271
 önállósított 258
 vegyes 258
 Közüzemi bevételek 315, 358, 539
 bevétel és áthárítás 360
 kiadások 315, 319, 341, 535—
 537, 545, 578
 Közvetett adó 527
 Közvetlen közületi ellenszolgá-
 latás elvének hanyatlása 345
 Közüzemek üzletmenetelének el-
 lenőrzése 259
 Kultúr- (művelődési) politika 167
 szükségletek 26
 Külforgalom 442, 447, 478
 Külforgalmi irányítás központo-
 sítása 231, 445
 Külföldi adósság a háború előtt
 449, 493
 a háború után 450
 eladósodás 449
 fizetések felfüggesztése 454
 követelés 453
 pénz (valuta) 470, 474
 pénzpoltika (devizapolitika)
 474—477, 479, 480, 487
 tartozások hosszúlejáratú 450
 rövidlejáratú 450
 tőke 427, 433, 443, 449, 465,
 468, 473
 váltó (deviza) 60, 61, 265,
 480, 484, 485

- Külföldi Hitelezők Alapja
(Transzferalap) 454, 481, 487, 540
- Külföldi Hitelek Pénztára 454, 481, 487, 540, 564
- Külkereskedelmi Hivatal 445
- Külkereskedelmi politika 410, 434, 446
tilalmak 249
- Különadók 241, 247
- Különbözeti földjáradék mennyiségi jelzése 133
- Különbözeti (arbitrázs-) ügylet 74
- Kül- és belkereskedelmi hivatalok 271
- Különleges működési körrel felruházott hitelintézetek 456, 457
- Különleges társadalmi gazdaságtan 2
- Külső hatalmi politika 405—407
- Külterjes (extenzív) termelés 30, 49, 418, 419
- Label (szakszervezeti védjegy) 91
- Lag (késelelem) 402
- Lakáshivatalok 295
- Lakáspolitikai 295
- Lausannei iskola 570, 571
- Legfőbb Állami Számvevőszék 524
- Legkisebb eszközök elve (lex minimi) 9
értékek (minima) alkalmazása 116
négyzetek módszere 137
- Legmagasabb értékek (maxima) alkalmazása 116
- Legtöbb kedvezmény záradéka 228
- Letét 70
- Liefmann iránya 572
- Lockout (kizárás) 91
- Lohnfond (wages fond, béralap) 91
- Magánadósságok 451
- Magánalkalmazottak Biztosító Intézete 515, 550
- Magánbeszámítás (magánkompenzáció) 231
- Magánelszámolás (magánkliring) 231
- Magángazdaság 32
- Magángazdaságtan 573
- Magánhitel 265
- Magyar államháztartás 3
- Magyar Általános Hitelbank 457
- Magyar Általános Takarékpénztár 457
- Magyar Földhitelintézet 457
- Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége 457, 504
- Magyar gazdaságpolitika 3, 392, 395, 396, 402, 403, 406—408, 412, 414, 415, 465, 499
idegen eredetű céljai 394, 404, 408, 412, 415, 416, 417, 419, 420, 499
önálló céljai 417, 420
jólét 2, 4, 390, 391, 444, 446, 458, 464, 466, 473, 487, 488, 497—499, 524
- Magyar Királyi Államvasutak Betegségi Biztosító Intézete 515
- Magyar Királyi Postatakarékpénztár 456, 509, 545, 546
- Magyar közgazdasági szakirodalom 577—579
közvetlen gazdaság 391, 392, 395, 406, 421
- Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbank 457
- Magyar nemzetgazdaság és pénzügy 1
nemzetgazdasági intézmények 2
- Magyar Nemzeti Bank 456, 460, 465, 475, 478, 480, 481, 484, 487, 506, 509, 510, 527, 564
- Magyar-Olasz Bank 457
- Magyar Országos Központi Takarékpénztár 457
- Magyar Pénzügyi Szindikátus 509
- Magyar Szavatossági Bank 457

- Magyar tantörténeti irodalom 580
 társadalompolitika 3, 392, 395
 tőkegazdaság 399, 410, 413, 426
- Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesülete 521
- Manchesterizmus 569
- Manipulált (irányított) pénzrendszer 268, 477
- Maradék- (reziduális) jövedelem 85, 131
- Marxista irány 570, 571
- Materializmus (anyagias álláspont) 200
- Maximum (legmagasabb érték) alkalmazása 116
- Mehrwert (többsérték) 91
- Mentő rendszabály mint gazdaságpolitikai támogatás 240
- Mennyiségi és minőségi vonatkozások a gazdasági életben 115
 jelzés 114, 115
 módszerei: algebrai 116
 felsőbb mennyiségtani 116
 és grafikus ábrázolás 116
 (matematikai) módszer 113, 578
 (matematikai) közgazdaságtan 574
- Merkantilizmus (kereskedelmi felfogás) 568, 576
- Mezőgazdaság 42, 86, 408, 428, 492, 494, 518, 571
 nyers hozadéka 43, 440
- Mezőgazdaság Megsegítését Szolgáló Alap 543, 545
- Mezőgazdasági adósságrendezés 508
 hozadék görbéje 129
 közigazgatás 215
 közüzemek 268, 269, 418
 munkásvédelem 513
 politika 214, 407, 413, 434, 446, 579, 580
- Minimum (legkisebb érték) alkalmazása 116
- Monokultúra (egyetlen árucikk termelése) 48
- Monometallizmus (egyes pénzrendszer 260
- Monoonium (egyedvétel) 23
- Monopoloid (egyedárusághoz hasonló) helyzet 23
- Monopólium (egyedáruság) 23
- Moratórium (fizetési haladék) 463
- Módszervita 570
- Mozgékonyosság mint a gazdasági rugalmasság forrása 126
- Mozgó átlagok alkalmazása 137
- Mozgó bérletre (bérskála) 88
- Munka 30, 32, 33, 35, 36, 38—41, 47, 48, 66, 80, 84, 96, 278, 423, 428, 434, 445
 félig tanult 33, 40, 90
 kötött 34
 szabad 34
 szellemi 33, 34, 40, 43, 44, 47, 88—91, 107, 279, 426, 427
 tanulatlan 33, 40, 91, 279
 tanult 33, 40, 43, 44, 90, 91, 279
 testi 33, 34, 40, 43, 44, 47, 89, 107, 279, 426
- Munkaadó 370
- Munkaadók Központja 521
- Munkaadók szervezetei 289, 521
- Munkaalkalmak teremtése 304
- Munkabeszüntetés (sztrájk) 91
- Munkabér 80—83, 88—90, 98, 439, 511, 512, 571
- Munkabéregyenlet 134
- Munkabér politika 294, 414, 512
- Munkaegyesítés 34, 35
- Munkaeszköz 37
- Munkafeltételek szabályozása 291
- Munkagép 37
- Munkaidő 291, 521
- Munkaközvetítés 305, 306, 520
- Munkaközvetítő hivatalok 286
- Munkamegosztás 34, 47, 142, 422
 foglalkozási (elsőfokú) 34, 35, 49, 51

Munkamegosztás műszaki 34
 területi 34, 35, 48, 49, 61, 431
 világgazdasági 211
 Munkanélküliség 302, 518, 519
 Munkanélküliek segélyezése 301
 —303, 518, 519
 Munkanélküliség és nekilendítés
 304
 és telepítés 303
 Munkapiac 427
 Munkarend 292
 Munkaügyi bíróság 286, 296
 hivatalok 286
 kamarák 287
 Munkavédelmi szervezetek 296
 Munkaviszállyok 295, 521, 522
 hatalmi 295, 296
 jogi 295, 296
 Munkás 50, 81, 83, 85, 87, 91
 Munkásbiztosítás 338, 414, 514
 ágai 297
 kötelező 299, 411, 514
 szabad 299
 szolgáltatásai 298
 terhei 297
 aggkori 297
 anyasági 297
 baleseti 297
 betegségi 297
 gyermekáldás esetére szóló
 297
 munkanélküliség esetére
 szóló 297
 rokkantsági 297
 temetkezési 297
 államosítása 301
 magánbiztosító intézetek
 útján 300
 Munkásbiztosító hivatalok 286
 Munkáskamarák 287
 Munkáslakásügy 514
 Munkások éjjeli pihenője 292
 Munkások szabadságidője 292
 Munkásvédelem 170, 220, 338, 500,
 520
 és jövedelemelosztás 279
 Műszaki (technikai) elv 9, 25
 értelemben vett fogasztás 25

Műszaki értelemben vett munka
 33
 vett termelés 29
 hozadék (technikai) 30, 31,
 38, 42, 55
 Művelődési (kultur-) fölény 415,
 416
 szükségletek 26
 társas vonatkozásai 141
 Művelődési (kultur-) politika
 167, 178, 399, 414—416, 420
 céljai 168, 171, 432
 Művelődéspolitikai kiadások 337,
 338, 542, 544, 548
 Nagyáruházi különadó 506
 Nagyüzemű kiskereskedelem 47
 Nemesfémfedezet 264
 Nekilendítési hitelműveletek 481
 politika 516
 Nemzetek Szövetsége Pénzügyi
 Bizottsága 526, 527
 Nemzetgazdaság 149, 397, 489, 497
 és jövedelmezőség 181
 Nemzetgazdasági egyensúly 180
 elzárkózás 192, 218, 428, 429,
 432, 442, 444
 mérleg 183, 497, 498, 565
 munkamegosztás 423
 termelékenységi 397, 521, 528,
 570
 Nemzetgazdaságtan 1
 Nemzeties felfogás (nacionaliz-
 mus) 2, 204—206, 210, 212,
 277, 573
 Nemzetiesség 403
 Nemzetiességek 400, 401, 416
 Nemzeti jövedelem 3, 179, 181,
 487, 489—497, 533, 534, 565,
 579
 közvélemény 399
 termelékenységi 281
 vagyon 3, 178, 181, 488, 492—
 497, 566, 578
 vagyonosodás 497
 Nemzetközi Fizetések Bankja
 451, 486
 Nemzetközi fizetési forgalom 480
 gazdasági közlekedés 192
 válság 410, 430

- Nemzetközi hitelkeret 433
 Nemzetközi Munkaügyi Egyetemes Értekezlet 513
 Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 513
 Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 513
 Nemzetközi termelési fölény 497
 vagyonmérleg 175, 183, 449, 495, 498
 Neoklasszikusok 571
 Neomarxizmus 573
 Nettobüdzse (tisztá költségvetés) 327
 Nélkülözés 25—27
 Német társadalompolitikai szakirodalom 575
 Népgondozás 307
 Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium 543
 Népképviselő 399
 Népszövetségi ellenőrzés 527
 Nominalizmus 57
 Normálbüdzse (alapköltségvetés) 327
 Növekvő hozadékképesség 39
 Nyereségadó 376, 377
 Nyers hozadék 50—52, 42, 44, 45, 55, 83, 102, 489, 503
 jövedelem 51
 Nyugatiasodás 189
 Nyugdíjterhelés 538, 539
 Ouchyi szerződés 431
 Oligokultúra (néhány cikk ten-
 melése) 48, 424
 Optáns Alap 453
 Optimista (bizakodó) társadalom-
 gazdasági felfogás 197
 Organikus (szerves) felfogás 199
 Országos Földbirtokrendező Bíróság 502
 Országos Földhitelintézet 457
 Országos Gazdasági Munkáspénztár 515
 Országos Központi Hitelszövetkezet 456, 457, 503
 Országos Magyar Gazdasági Egyesület 521
 Országos Magyar Jelzálogintézet 457
 Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület 521
 Országos Mezőgazdasági Kamara 521
 Országos Társadalombiztosító Intézet 512, 515, 554
 Országos Telepítésügyi Igazgatóság 505
 Országos Telepítésügyi Tanács 505
 Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap 515
 Osztályadó 367
 Osztályharc 79, 86, 276, 287, 290
 Osztrák-Magyar Bank 483
 Osztrák Nemzeti Bank 482
 Önadóztatás 366
 Önkényuralom (abszolutizmus) 409
 Önkormányzati adósságok 562
 bevételek 564
 kiadások 546
 kölesönök 561
 közüzemek 562
 Öntözés 447, 504
 Örökösödési adó 376, 377
 Östermelés 29, 30, 34, 51, 488, 490, 491
 Összehasonlító (komparatív) termelési költségek 49
 Pangás 111, 462, 480, 494, 508
 Papírköltségvetés 526
 Papírpénzgazdálkodás 387
 Papírpénz visszautasítása (repudiációja) 387
 Paritás (egyenlőségi árfolyam) 60
 Pazarlás 27, 37
 Pengő 477
 belső vásárló ereje 479, 529
 Pengőszámla 475
 Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület 457
 Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 457
 Pesszimista (bizalmatlan) társadalom-
 gazdasági felfogás 197

- Pénz 3, 51, 52, 54, 185, 319, 482, 578
 fém- 54, 56, 57, 59, 60, 63, 262
 papír- 53, 54, 56, 57, 62, 63, 265, 482, 483
 államosítás 259
 bankszerüségi elve (banking principle) 77
 belföldi értéke 59, 479
 cseréértéke 56—58
 fémértéke 57
 forgalmi egyenlete 135
 elve (currency principle) 62
 forgási sebessége 56, 58, 59, 62, 77
 sebességének mérése 135
 külföldi értéke 59, 62, 64, 473, 479
 mennyisége 56—59, 77
 névleges értéke 57
 teljesítményei (funkciói) 55
 termelési költségei 56
 vásárlóereje 56, 63, 77
 Pénzapasztás (defláció) 77, 267, 480, 506
 Pénzérték 55, 56, 58, 251, 573
 és árpolitika 251
 Pénzértékingadozás hátrányai 64
 Pénzforgalom 480
 Pénzhelyettesítők 54, 63, 76
 Pénzüntézeti Központ 456, 457
 Pénzleértékelés (devalváció) 267, 387
 Pénzpolitika 214, 266, 406, 410, 434, 485, 487, 496
 Pénzrendezés (valutaszanálás) 267, 387, 458, 480, 484, 508, 525, 531
 Pénzrendezési (szanálási) válság 267
 Pénzrendszer 53, 266
 egyes (monometallizmus) 260
 kettős (bimetallizmus) 260
 párhuzamos 260
 sánta 260
 Pénzrendszerek közötti egyensúly 62, 474
 Pénzszabályozás 251, 265
 Pénzszaporítás (infláció) 77, 302, 453, 476, 480
 Pénztári felesleg 324
 hiány 324
 Pénztőke 55, 94, 102, 473
 Pénzüjtás (valutareform) 387
 Pénzügyi beavatkozás 3
 bíróságok 330
 egyedáruság 360, 361
 elmélet 320
 felesleg 324
 felségjog és közületi parancs-
 szó 344
 hiány 324, 527, 540
 irányítás szervei 330
 irodalom 6, 576
 jog 319, 523, 582
 közigazgatás 215
 mérleg 3, 536
 politika 3, 4, 150, 311, 312,
 319—321, 404, 498, 580
 statisztika 535, 580
 tervzet 324
 válság 480, 508
 Pénzügytan 1, 3, 4, 6, 172, 520,
 522, 576, 582
 újabb irodalma 576
 rendszerei 577
 Piac 15, 19, 22, 56, 418
 Piaci áralakulás 25, 51, 81
 egyensúly 17, 185
 verseny 16, 25
 Piacok áttekinthetősége 17
 sokfélesége 15
 Polikultúra (sok cikk termelése)
 48, 423
 Politikai gazdaságtan 1
 Pool (alkalmi piaci csoport) 21,
 24
 Póthitel 326
 Pótkezelési időszak 327, 524
 Preferenciális (elsőbbségi) ked-
 vezmények 229, 230, 451, 446
 Prémium (beváltási díj) 265
 Prémiumpolitika (beváltási díj-
 politika) 265

Produktivitás (termelékenység)
31

Regényesség (romantika) 395,
403, 570

Regionális (körzeti) szerződés 229

Rendezési költségvetés (szanálási
büdzse) 526
törvény 526

Rendi alkotmány 398

Rendkívüli külkereskedelmi ked-
vezmények 229, 242

Rentabilitás (jövedelmezőség) 35

Reziduális (maradék) jövedelem
85

Részvényárfolyam 481

Részvénytársasági hitelintézet
456, 457

Ring (alkalmi piaci csoport) 21,
24

Rokkantellátási adó 552, 553

Római egyezmény 431

Rugalmas kereslet 15, 20, 23

Rugalmassági változtató és visz-
szaható erő összetétele 125

Statisztika 581

Statisztikai eljárás 403

Stillhalte (hitelrögzítő) egyez-
mény 487, 506

Szabad gazdaság 2—4, 14, 32, 59,
171, 192, 202, 206, 320, 391

javak 10, 12

kikötő 228

raktár 228

tőkegazdaság 203

Szabadelvű tőkegazdaság 403

Szabadgazdasági iskola 569, 576

Szabadkereskedelem 418

Szabadságharc 406, 409

Szakmánybér (accordbér) 87

Szakszervezeti Tanács 521

védjegy (label) 91

Szanálási büdzse (rendezési költ-
ségvetés) 526

törvény 526

válság 267

Szándékos lassú munka (ca-
canny, amerikázás) 91

Szegénygondozás 306, 307, 338,
520

Személyi hitel 67

Szerves (organikus) felfogás 199

Szerződési görbe 121

értelme 121

képlete 121

Szociális settlementek (társadal-
mi telepek) 307

Szocializmus 208

Szociálpolitika (társadalmi poli-
tika) 168

állami 285

nemzetközi 285

törvényhatósági 285

Szociológia (általános társada-
lomtudomány) 501

Szövetkezeti irány 574

kereskedelem 444

politika 253

Sztrájk (munkabeszüntetés) 91

Szükséglet, alanyi értelemben 9
tárgyi értelemben 9

Szükségletek, egyéni 140

elsőrendű élet- 26, 87

fényűzési 26

jelen 27

jövőbeli 27

köz- 142

közületi 145

művelődési (kultúr-) 26, 87

társadalmi 141

arányos kielégítése 11

fejlődésének sorrendje 144

mennyiségi fejlődése 10

minőségi fejlődése 10

oszthatósága 10, 186

rangsora 26

Szükségmunkák 304

Tagosítás 447, 503

Takarékosság 37, 55, 78, 107, 109

Takarékossági áldozat 96

Takarékpénztárak 69, 246

- Takarékpénztárak és Bankok
 Egyesülete 457, 521
 Tanszéki szocialisták 575
 Tarifa- (díjszabási) politika 215
 Taylorizmus 35
 Tárgyilag megalapozott (fundált)
 jövedelmi ágak 80
 Társadalmi alakítás (dumping)
 284
 gazdaság 2, 14
 gazdaságtan 1, 2, 4—7
 melléktudományai 588
 hagyományos hármas tago-
 lása 4
 igazság 196—198
 közületi felfogás 4
 múzeumok 286
 osztálymérleg 3, 499
 szükséglet 141, 142
 telepek (szociális settlement-
 ek) 307
 Társadalmi politika 3, 150, 167,
 168, 177, 227, 275, 320, 399,
 402, 412, 413, 420, 463, 498—
 500, 503, 514, 547, 582
 alanyai 285
 államosítása 288
 céljai 169, 432, 444, 495, 534,
 535, 570
 előnevei 282
 feladatköre 276
 hatalmpolitikai vonatkozá-
 sai 169
 művelődési politikai hatásai
 169
 határai 285
 hátrányai 282
 nemzeti 284
 nemzetközi 284
 szervei 286
 veszélyei 281
 és gazdasági szabadság 277
 és jövedelemelosztás 278
 és jövedelmezőség 280
 és kiegyenlítő igazság 282
 és krisztusi szeretet 575
 és munkanélküliség 301
 és termelékenység 281, 284
 Társadalombiztosítás 514, 516,
 520, 533, 543, 580
 szervezete 515
 Társadalomgazdasági egyensúly
 megőrzése 184, 282
 Társadalomjogi iskola 572
 Társadalmpolitikai kiadások
 338, 543, 548
 önsegély 520
 szakirodalom 579
 teher 280
 Társadalomtudomány (szocioló-
 gia) 581, 582
 Társas (kollektív) bérszerződés
 91
 Társas vállalat 45
 Társasodás értelme 188
 Társulati adó 371, 552, 553
 Technikai (műszaki) clv 9
 Telepítés 447, 504
 Telepítési Alap 505
 Termelékenység (produktivitás)
 31, 32, 42, 45, 50, 255, 282,
 446, 497, 498
 fokozása 175, 177
 Termékenység (fruktabilitás) 31,
 32, 42
 Termelés 3, 28, 29, 37, 38, 41, 44,
 51, 68, 107, 423, 442, 498
 Termelési adók 367
 ágak 29, 42, 50
 eszmé 32, 33, 35, 36, 39—41
 főlcények 48, 55, 397, 423, 428,
 429, 447, 516
 hitel 66
 jutalmak 234, 242, 439
 költségek 30—32, 41, 44, 48,
 55, 85, 102, 488, 492, 516
 politika 177
 szövetkezetek 46
 tényezők 30—36, 39, 40, 42,
 44, 45, 48, 64, 81, 108, 423,
 428, 434
 ára 44
 csökkenő termékenysége 41
 előállítási költsége 83

- Termelési tényezők felhasználásának halaszthatósága 41, 48
hajlékonysága 40, 48
merevsége 40, 41, 43
mozgékony-sága 40, 48
rugalmassága 48
rugalmatlansága 43
változékony-sága 39, 40
- Termelői járadék 85
görbéje 132
képlete 132
- Termelők egyesülései 28
- Természeti egyedáruság 23
erő 30, 32, 35, 36, 38—42, 47, 48, 66, 80, 84, 282, 423—425, 428, 429, 434, 435, 443
csökkenő termelékenysége 41
hajlékonysága 39, 43
merevsége 35, 39, 41
rugalmassága 41
irány (fiziokratizmus) 569, 576
- Területi gazdaság 148
munkamegosztás 34, 35, 48, 49, 61, 431
- Tervgazdaság 211
- Tényleges felesleg 324
hiány 324, 325
- Tiszta hozadék 30—33, 44, 45, 55, 82, 83, 85, 463, 483
- Tisztességtelen verseny 244, 248
- Totalizmus (egyetemes szempont) 200
- Többletérték (Mehrwert) 91
- Többtermelés 446
- Tőke 30, 32, 35, 36, 38—41, 45, 47, 50, 66, 80, 84, 86, 282, 423, 426, 428
anyagias (materiális) felfogása 572
anyagtalan (immateriális) felfogása 571
előállítási költsége 96
növekvő termékenysége 41
- Tőkeadó 342, 370
- Tőkeegyesülés 35
- Tőkefejlesztés 464
- Tőkegazdaság (kapitalizmus) 38, 208, 408
- Tőkeinvesztáló (tőke-elhelyezési) társaság 46
- Tőkeirányítás 464
- Tőkeforgalom 465—468, 474
- Tőkejavak 36, 37, 39, 55, 94, 416
- Tőkekamat 80—83, 93—95, 98, 278
- Tőkekamatadó 372
- Tőkekamategyenlet 133, 134
- Tőkekamat alsó határa 96 és idő 96
- Tőkekínálat kiterjeszkedése 97
összehuzódása 97
- Tőkepolitika 464, 465
- Tőkés 30, 81, 84, 87, 94, 107
- Történelmi anyagiasság (materializmus) eszménye 201, 571
- Történeti iskola 570, 578
- Törvényen kívüli pénzügyi állapot (exlex) 326
- Törvényhatósági bevételek 342, 388
- Tőzsde 51, 74
- Tőzsdei határidőügyletek 74
ügyletek 74, 75
- Tőzsdepolitika 462
- Transzfer (átváltás) 63
- Transzferalap (Külföldi Hitelezők Alapja) 454
- Transzfermoratórium (külföldi fizetések felfüggesztése) 454
- Trend (irányvonal) 18, 104
- Trösztök 24, 45
- Tudományosan megalapozott gazdaságpolitika 4
- Túlnagy tőkebefektetés (Überkapitalisierung) 95
- Ujabb tantörténeti irodalom 574
- Univerzalisztikus (egyetemességi) iskola 5, 572
- Urbériség 412
- Utadó 552
- Utilitarizmus 570
- Utópista szocializmus 570

- Überkapitalisierung (túlnagy
tőkebefektetés) 95
- Üzem, kis- és nagy- 47, 500
- Üzemi berendezések rongálása
(szabotázs) 91
- Üzemi észszerűsítés (racionalizá-
lás) 522
- Üzemi tanács 289
- Üzemi választmány 287, 289
- Üzemi védelem 293
- Üzempolitika 215, 253

- Vagyonadó 375, 552, 553
 - rendes 375
 - rendkívüli vagy egyszeri 375
- Vagyonmérleg 458
- Vallás- és Közoktatásügyi Mi-
nisztérium 542
- Valorizálás (áremelés) 24
- Valutareform (pénzújítás) 387
- Valutaszanálás (pénzrendezés)
267, 387
- Vállalat 33, 47
- Vállalkozói egyesülések (trösztök,
konszernek) 45, 252, 470
- megállapodások (kartellek)
45, 46, 252, 414
- Vállalkozási eszme 33, 34, 38, 45,
47, 48, 55, 80, 108, 282, 423,
443, 497
 - adója 371
- Vállalkozó 33, 34, 44—46, 66, 81,
82, 85, 88, 94, 96, 107
- Vállalkozói nyereség 80, 81, 85,
278
 - alsó határa 99
 - képlete 131
 - mérése 129
- Vállalkozók egymásközi verse-
nye 100
- Válság 110, 111, 302, 436, 440, 441,
458—460, 464, 480, 507 508
 - elhárítása 184
 - fogyasztási 112
 - hitel 112, 460, 462, 463, 484,
 - termelési 111
- Váltóbírálat (cenzúra) 485
- Váltóbiztonság 485
- Váltóleszámítolási kamatláb 480
- Váltópénz 484
- Váltópénzpolitika 260
- Változékonysági együttható (va-
riabilitási koefficiens) 125
- Vámáthárítás 380
- Vámbevételek 379, 556
- Vámcsatlakozás 228
- Vámdíjszabás (vámtarifa) 228,
237, 258, 248
- Vám fajtái:
 - alákínálás elleni (antidum-
ping) 238
 - érték- 237
 - harci 238
 - inség- 238
 - kiegyenlítő 237
 - különbözeti 237
 - megtorló 238
 - mennyiségi 237
 - nevelő 237
 - pénzkiegyenlítő (valuta) 238
 - súly- 237
 - tiltó 249
 - vegyes 237
- Vámkedvezmények 227, 242
- Vámlétra (vámskála) 237
- Vámok és fogyasztási adók 380
és forgalmi adók 380
- Vámpolitika 215, 410, 448
- Vámszerződés 227
- Vámszövetség 228
- Vámvédelem 237, 242
 - előnyei 239
 - hátrányai 239
 - és nemzetgazdasági elzárkó-
zás 238
- Vámvisszatérítés 235, 236
- Vármegyei kiadások 533, 536, 546
pótadó 532
- Városi gazdaság 148
 - háztartás 531
 - kiadások 535, 536, 546, 547
 - költségvetés 531
 - zárszámadás 532

Vásárlóképeség 18, 19, 54, 58
 Vegyes kiadások 323, 340,
 Védett birtok 508, 510
 Védő támogatás 236
 Végtelen (infinitezimális) sorok
 alkalmazása 116
 Világgazdaság 149, 422, 425, 429,
 470, 582
 Világgazdasági betagolódás 423,
 429, 430, 442
 egyensúly 433
 fellendülés 423, 432
 függőség 424
 munkamegosztás 424, 429

válság 249, 414, 427, 432, 433,
 435, 439, 442—444, 447, 453,
 463, 467, 469—473, 477, 479,
 518
 Világgazdaságtan 573
 Viszontbiztosítás 71
 Wages fund (Lohn fond, beralap)
 91
 Zárszámadás 328, 529
 Zárszámadási felesleg 324
 hiány 524, 525, 529, 530
 Zárt házi gazdaság 148
 Zsirálási (átírási) pénz 76

RÉSZLETES TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
<i>Előszó</i>	III
<i>Tartalmi áttekintés</i>	V
<i>Bevezetés</i>	1
ÁLTALÁNOS RÉSZ: TÁRSADALMI GAZDASÁG.	
ELSŐ KÖNYV: SZABAD GAZDASÁG.	7
ELSŐ FEJEZET: SZABAD PIAC.	
I. Gazdaság, szükséglet és érték: 1. §. Gazdálkodás és gazdaság. — 2. §. A gazdasági elv. — 3. §. A műszaki elv. — 4. §. Cél és szükséglet. — 5. §. Gazdasági javak. — 6. §. gazdasági szükséglet és jólét. — 7. §. A szükségletek kielégítésének rendje. — 8. §. Haszon és határhaszon. — 9. §. gazdasági értékelés. — 10. §. Használati érték. — 11. §. Költségérték. — 12. §. Egyéni és társadalmi gazdaság. — 13. §. Szabad gazdaság és magántulajdon. — 14. §. Csereérték és cseregazdaság.	8
II. Áralakulás: 15. §. Érték és ár. — 16. §. Piac. — 17. §. Piaci verseny és határpárok. — 18. §. Alku. — 19. §. Piaci egyensúly. — 20. §. Ármozgalom. — 21. §. Kereslet és határhaszon. — 22. §. Vásárlóképesség. — 23. §. A kereslet változékonysága. — 24. §. A kereslet rugalmassága. — 25. §. A kereslet kizárólagossága. — 26. §. Kínálat és határköltség. — 27. §. Nyerészkedés és alákínálás. — 28. §. A kínálat változékonysága és rugalmassága. — 29. §. Egyedárúság. — 30. §. Egyesült kínálat. — 31. §. Árrétegezés és áruk elpusztítása	15
III. Fogyasztás: 32. §. Fogyasztás és háztartás. — 33. §. A fogyasztó járadéka. — 34. §. A szükségletek rangsora. — 35. §. Fényűzés és nélkülözés. — 36. §. Pazarlás és fukarság. — 37. §. Életszínvonal és társadalmi rétegződés. — 38. §. A fogyasztók egyesülése	25
IV. Termelés: 39. §. A termelés szüksége. — 40. §. A termelés gazdasági és műszaki folyamatai. — 41. §. Termelési ágak. — 42. §. A termelés tényezői. — 43. §. A termelés	

költségei. — 44. §. Hozadék, hozadéki érték és határhoza-
dék. — 45. §. Jövedelem. — 46. §. Termékenység, terme-
lékenység és jövedelmezőség. — 47. §. Költségszámítás.
— 48. §. Termelési eszme. — 49. §. Vállalkozási eszme és
vállalat. — 50. §. Munka. — 51. §. Munkaegyesítés és
munkamegosztás. — 52. §. Természeti erő. — 53. §. Tőke.
— 54. §. Takarékoság. — 55. §. Álló és forgótőke. — 56.
§. Tőkegazdaság. — 57. §. A termékenység alakulása.
— 58. §. A termelési tényezők változékonysága és rugal-
massága. — 59. §. A termelés helye és ideje. — 60. §. A
termelékenység alakulása. — 61. §. Az őstermelés nyers
hozadéka. — 62. §. Az ipar nyers hozadéka. — 63. §. A
kereskedelem nyers hozadéka. — 64. §. A jövedelmezőség
alakulása. — 65. §. A termelők egyesülései. — 66. §. Kis-
üzem és nagyüzem. — 67. §. Termelési fölények. — 68. §.
Költségszámítás és közlekedés. — 69. §. A termelés, mint
a fogyasztás irányítója. — 70. §. A termelés, mint a for-
galom irányítója

28

MÁSODIK FEJEZET: PÉNZ ÉS HITEL.

I. Pénz: 71. §. A pénz, mint csereeszköz. — 72. §. Fém pénz.
— 73. §. Papírpénz. — 74. §. Cseregazdaság és pénz-
gazdaság. — 75. §. A pénz értéke. — 76. §. Árszínvonal.
— 77. §. A pénz külső árfolyama. — 78. §. Aranypontok.
— 79. §. Fizetési, adóssági és kereskedelmi mérleg. — 80.
§. A pénzrendszerek közötti egyensúly. — 81. §. Elő-
teremtés és átváltás. — 82. §. A pénzérték ingadozásának
hátrányai

52

II. Hitel: 83. §. Hitelgazdaság. — 84. §. Termelési és fogyasz-
tási hitel. — 85. §. Személyi és dologi hitel. — 86. §. Rö-
vid- és hosszúlejáratú hitel. — 87. §. A hitelintézetek
fajai. — 88. §. A hitelintézetek üzemi egyensúlya. — 89.
§. Szenvedő hitelügyletek. — 90. §. Cselekvő hitelügyle-
tek. — 91. §. Semleges hitelügyletek. — 92. §. A hitel
körforgása. — 93. §. Hitelpénz. — 94. §. Pénzszaporítás
és pénzapasztás. — 95. §. Hitelkeret.

65

HARMADIK FEJEZET: JÖVEDELEMELOSZLÁS.

96. §. Jövedelem és vagyonszaporulat. — 97. §. Jövedelmi
ágak. — 98. §. Jövedelemeloszlás és áralakulás. — 99. §.
Határjövedelmezőség és határtermelékenység. — 100. §.
A jövedelmek alsó határa. — 101. §. Termelői járadék.
— 102. §. Maradékjövedelem és árolló. — 103. §. Osztály-
harc. — 104. §. A munkabér fajtái. — 105. §. A tanulatlan
munka bére. — 106. §. A tanult munka bére. — 107. §.
Bérharc. — 108. §. A földjáradék eredete. — 109. §. A

földjáraadék magassága. — 110. §. Tőkekamat. — 111. §. Tőkepiac. — 112. §. A tőke határjövödelmezősége. — 113. §. Tőkekamat és idő. — 114. §. Az előlegezett jövödelmek egymásközti eltolódásai. — 115. §. A vállalkozói nyereség alsó határa. — 116. §. A vállalkozók egymásközti versenye. — 117. §. Vállalkozói felelősség és kockázat ...	79
---	----

NEGYEDIK FEJEZET: HELYZETVÁLTOZÁSOK.

118. §. Irányvonal, hullámozás és idény. — 119. §. Felendülés. — 120. §. Hanyatlás. — 121. §. A helyzetváltozások okai. — 122. §. Az évtizedes hullámozások okai. — 123. §. Válság és pangás. — 124. §. A válságok fajai. — 125. §. A hullámok mérése.	104
---	-----

ÖTÖDIK FEJEZET: MENNYISÉGI JELZÉS.

126. §. A mennyiségi kifejezősmód előnyei. — 127. §. A mennyiségi jelzés korlátai. — 128. §. A mennyiségi kifejezősmód hátrányai. — 129. §. A mennyiségi jelzés módszerei. — 130. §. Haszongörbék. — 131. §. Közömböségi és szerződési görbék. — 132. §. Az ár egyensúlyi pontja. — 133. §. Keresleti görbék. — 134. §. A gazdasági rugalmasság mérése. — 135. §. Kínálati, költség- és hozadéki görbék. — 136. §. Az egyedárusi bevétel, a vállalkozói nyereség és a jövödelmezőség mérése. — 137. §. A termelői és a fogyasztói járaadék görbéi. — 138. §. Földjáraadék-, munkabér- és tőkekamat egyenletek. — 139. §. A pénz forgási sebességének és az árszínvonalnak mérése. — 140. §. Idényváltozások, évtizedes hullámok és irányvonalak kikapcsolása	114
--	-----

MASODIK KÖNYV: KÖZÜLETI GAZDASÁG 139

ELSŐ FEJEZET: A KÖZÜLETI GAZDASÁG ALAPKÉRDÉSEI.

<i>I. A közületi szükséglet:</i> 141. §. A szükségletek fajai. — 142. §. Egyéni szükséglet. — 143. §. Társadalmi szükséglet. — 144. §. Közszerőséglet. — 145. §. Közületi szükséglet. — 146. §. A közületi szükséglet eredete. — 147. §. Közületek fejlődése és hanyatlása. — 148. §. Közületek rangsora. — 149. §. Közületi hatalom. — 150. §. A gazdasági fejlődés lépcsőfokai. — 151. §. Állam és közületi gazdaság	140
<i>II. A közületi érték:</i> 152. §. Egyéni és közületi értékelés. — 153. §. Közületi haszon és költség. — 154. §. Egyéni áldozat és közületi haszon. — 155. §. Közületi szellem. — 156. §. Közületi felfogás és közületi gazdaság. — 157. §. A közületi érték gazdasági jellege. — 158. §. A közületi értékelés hatékonysága. — 159. §. Közületi értékmérők	150

III. Közületi célok: 160. §. Közületi érték és célkitűzés. — 161. §. Világnézet és közületi cél. — — 162. §. A közületi gazdaság céljainak bölcséleti forrásai. — 163. §. A közületi gazdaság célkitűzéseinek egymásközi ellentétei. — 164. §. — Közbenső célok. — 165. §. Hatalmi politika. — 166. §. Művelődési politika. — 167. §. Társadalmi politika	160
--	-----

MASODIK FEJEZET: GAZDASÁGPOLITIKA.

I. A gazdaságpolitika céljai: 168. §. Elsődleges és másodlagos közületi célok. — 169. §. A gazdaságpolitikai célok függősége. — 170. §. A gazdaságpolitika idegen eredetű és önálló céljai. — 171. §. Közületi termelékenység. — 172. §. Nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem. — 173. §. A jövedelmezőség szerepe a nemzetgazdaságban. — 174. §. Nemzetgazdasági mérleg és nemzetközi vagyonmérleg. — 175. §. Társadalomgazdasági egyensúly. — 176. §. Közületi szükségleteink rangsora. — 177. §. Rangsorváltások. — 178. §. Társasodás és nyugatiasodás. — 179. §. A gazdasági fejlődés mozgalmas és nyugodt korszakai. — 180. §. Önálló gazdaságpolitikai céljaink alaki és anyagi érvénye. — 181. §. Szabad és kötött gazdaság. — 182. §. Feltételes és feltétlen gazdaságpolitikai szabályok. — 183. §. Ténymegállapító és célkitűző gazdaságpolitika	171
II. Gazdaságpolitikai célrendszerek: 184. §. Társadalmi igazság. — 185. §. Egyénies és nemzeties felfogás. — 186. §. Anyagias és eszményies álláspont. — 187. §. Szabad gazdaság és bolsevizmus. — 188. §. Állami tőkegazdaság, nemzeti szocializmus és fascizmus. — 189. §. Gazdaságpolitikai ellentétek. — 190. §. Vegyes gazdaságpolitikai rendszerek. — 191. §. Az önálló gazdaságpolitikai célok rendszerei	196
III. A gazdaságpolitika eszközei: 192. §. A gazdaságpolitikai beavatkozás mélysége. — 193. §. A gazdaságpolitika eszközeinek csoportosítása. — 194. §. Az eszközök egymásközi vonatkozásai. — 195. §. Az eszközök alkalmazási területei. — 196. §. A gazdasági közigazgatás tagoltsága. — 197. §. Egységes gazdaságpolitika,	210
IV. Gazdaságpolitikai támogatás: 198. §. A támogatás fokai. — 199. §. Ismeretterjesztés. — 200. §. Gazdaságstatisztika. 201. §. Gazdasági sajtó. — 202. §. Gazdasági tanácsadás. — 203. §. Gazdasági szakoktatás. — 204. §. Gazdasági kiállítások, múzeumok, mintavásárok, mintatelepek és	

mintaüzemek. — 205. §. A kedvezményekkel való támogatás fajtái. — 206. §. Közszállítási és közüzemi kedvezmények. — 207. §. Adókedvezmények. — 208. §. Vámkedvezmények. — 209. §. A nemzetgazdasági elzárkózás külkereskedelmi kedvezményei. — 210. §. Átváltási kedvezmények. — 211. §. Hitelkedvezmények. — 212. §. A jutalmakkal való támogatás lényege. — 213. §. Termelési jutalmak. — 214. §. Kiviteli jutalmak. — 215. §. Védő támogatás. — 216. §. Vámvédelem. — 217. §. Védvám és nemzetközi munkamegosztás. — 218. §. Mentő rendszabályok	218
<i>V. Gazdaságpolitikai korlátozás és tilalom:</i> 219. §. A korlátozó rendszabályok sokfélesége. — 220. §. Gazdasági rendészet. — 221. §. Ipari tulajdonjog. — 222. §. Tisztességtelen verseny. — 223. §. Hitelbiztonság. — 224. §. Különadók. — 225. §. A gazdaságpolitikai tilalmak általánossága. — 226. §. Külkereskedelmi tilalmak. — 227. §. Árszabályozás. — 228. §. Gazdasági egyesülések szabályozása. — 229. §. Birtokrendezés	241
<i>VI. Gazdaságpolitikai államosítás.</i> 230. §. Helyes és helytelen államosítás. — 231. §. Az államosítás körüli küzdelem. — 232. §. A közüzemek fajtái. — 233. §. Államosított pénz. — 234. §. Államosított hitel. — 235. §. A bankjegykibocsátás államosítása. — 236. §. Jegybankpolitika. — 237. §. A pénz értékének szabályozása. — 238. §. A gazdasági helyzetváltozások irányítása. — 239. §. Mezőgazdasági közüzemek. — 240. §. Ipari közüzemek. — 241. §. Kereskedelmi közüzemek. — 242. §. Közlekedési közüzemek. — 243. §. Visszatekintés	255
HARMADIK FEJEZET: TÁRSADALMI POLITIKA.	
<i>I. A társadalmi politika céljai:</i> 244. §. Társadalmi politika és gazdaságpolitika. — 245. §. A társadalmi politika feladatköre. — 246. §. Társadalmi politika és jövedelemeloszlás. — 247. §. Társadalmi politika és jövedelmezőség. — 248. §. Társadalmi politika és termelékenység. — 249. §. A társadalmi politika határai. — 250. §. Nemzeti és nemzetközi társadalmi politika. — 251. §. A társadalmi politika alanyai. — 252. §. A társadalmi politika szervei	275
<i>II. A társadalmi politika eszközei:</i> 253. §. A társadalmi politika tevékenységei. — 254. §. Az önszegélyen alapuló osztályharc szabályozása. — 255. §. A munkásvédelem irányai. — 256. §. A munkaidő szabályozása. — 257. §. A	

munkarend szabályozása. — 258. §. Bérvédelem. — 259. §. Munkaviszályok elintézése. — 260. §. A munkásbiztosítás indokai. — 261. §. A munkásbiztosítás ágai. — 262. §. A munkásbiztosítás szolgáltatásai. — 263. §. Szabad és kötelező munkásbiztosítás. — 264. §. A munkásbiztosítás terhei. — 265. §. A munkásbiztosítás államosítása. — 266. §. Társadalmi politika és munkanélküliség. — 267. §. A munkanélküliek segítése. — 268. §. A munkanélküliség elleni társadalompolitikai küzdelem. — 269. §. A munkaközvetítés szabályozása. — 270. §. Szegény gondozás	287
--	-----

NEGYEDIK FEJEZET: KÖZÜLETI HÁZTARTÁS.

I. <i>A közületi háztartásról általában:</i> 271. §. A közületi háztartás helye a közületi gazdaságban. — 272. §. Közületi háztartás és közületi célok. — 273. §. Pénzügyi politika és gazdaságpolitika. — 274. §. Fedezeti gazdálkodás. — 275. §. Közületi háztartás és termelés. — 276. §. Közületi háztartás és termelékenység. — 277. §. Közületi háztartás és jövedelemeloszlás. — 278. §. Közületi háztartás és jövedelmezőség. — 279. §. Közületi háztartás és pénzügyi jog. — 280. §. Gazdaságtudomány és pénzügytan. — 281. §. A közületi háztartás tagolása.	308
II. <i>A közületi háztartás céljai:</i> 282. §. A közületi háztartás egyensúlya. — 283. §. Pénzügyi felesleg és pénzügyi hiány. — 284. §. A költségvetés létrejötte. — 285. §. A költségvetés alaki szabályozása. — 286. §. Zárszámadás. — 287. §. Pénzügyi bíraskodás. — 288. §. Az államháztartás szervei. — 289. §. Költségvetési és zárszámadási vita. — 290. §. A közületi kiadások fajtái. — 291. §. A közületi kiadások tartalmi osztályozásának nehézségei. — 292. §. Hatalompolitikai kiadások. — 293. §. Művelődéspolitikai kiadások. — 294. §. Társadalompolitikai kiadások. — 295. §. Gazdaságpolitikai kiadások. — 296. §. Vegyes kiadások. — 297. §. Közületi kiadások és a közületek rangsora	323
III. <i>A közületi háztartás eszközei.</i> 298. §. Közteher és közületi ellenszolgáltatás. — 299. §. Szerződés és parancs mint a közületi bevételek forrása. — 300. §. A közületi bevételek főágai. — 301. §. A közületi bevételek fejlődése. — 302. §. A közterhek magassága. — 303. §. A közterhek arányossága. — 304. §. A közterhek fokozódó kulcsa. — 305. §. Közvetlen és közvetett fokozás. — 306. §. Általános közteherviselés. — 307. §. A közterhek elhárítása. — 308. §. A közterhek áthárítása. — 309. §.	

Közületileg szándékolt és akaratlan áthárítás. — 310. §. A közterhek áthárításának piaci lehetőségei. — 311. §. Áthárítás és piaci hatalom. — 312. §. Közülemi bevételek. — 313. §. Egyedárusági bevételek. — 314. §. Közületi haszonvételek. — 315. §. Közületi díjbevételek. — 316. §. Illetékek. — 317. §. Adóelv. — 318. §. Adórendszer. — 319. §. Termelési adók. — 320. §. Földadó és házadó. — 321. §. Tőkeadó. — 322. §. Munkaadó. — 323. §. A vállalkozói eszme adója. — 324. §. Forgalmi adók. — 325. §. Jövedelmi adó. — 326. §. Vagyonadó. — 327. §. Értéknövekedési adó és nyereményadó. — 328. §. Örökségi adó és ajándékozási adó. — 329. §. Fogyasztási adók. — 330. §. Vámbevételek. — 331. §. Közületi hitel és közületi kölcsön. — 332. §. A közületi kölcsönök termelékenysége. — 333. §. A közületi kölcsönök felvétele. — 334. §. A közületi kölcsönök kamatozása. — 335. §. A közületi kölcsönök átcserélése. — 336. §. A közületi kölcsönök visszafizetése. — 337. §. Állandósított közületi kölcsönök. — 338. §. A közületi háztartás válságai. — 339. §. Községi és törvényhatósági bevételek	342
---	-----

KÜLÖNÖS RÉSZ: MAGYAR JÓLÉT.

HARMADIK KÖNYV	389
----------------------	-----

ELSŐ FEJEZET: A MAGYAR JÓLÉT ALAPKÉRDÉSEI.

I. <i>Anyagi és szellemi jólétünk</i> : 340. §. A társadalmi gazdaság általános és különös szempontjai. — 341. §. Magyar közületi gazdaság. — 342. §. Közületi gazdaságunk céljai és eszközei. — 343. §. A magyar jólét multja, jelene és jövője	390
II. <i>Közületi gazdaságunk céljainak fejlődése</i> : 344. §. A magyar gazdaságpolitika idegen eredetű céljai. — 345. §. Felvilágosodás és regényesség a magyar közületi gazdaságban. — 346. §. A magyar közületi gazdálkodás szervei. — 347. §. Államfői hatalom és nemzeti akarat. — 348. §. Az államfői hatalom viszonylagos súlya. — 349. §. Rendi alkotmányunk és közületi szükségleteink. — 350. §. Népképviselő és népakarat. — 351. §. Magyar közületi szükségleteink és nemzetiségeink. — 352. §. Központi és helyi közületi szerveink. — 353. §. Osztrák közületi kapcsolataink. — 354. §. Idegen eredetű gazdasági tényezőink egybehátása. — 355. §. Közületi elhatározásaink üteme. — 356. §. Közületi céljaink megismerésének módszere. — 357. §. Külső hatalmi politikánk gazdasági hatásai. — 358. §. Szabadságharc és a magyar	

gazdaság. — 359. §. Világháború és magyar gazdaság. — 360. §. Belső hatalmi politikánk gazdasági súlya. — 361. §. Közjogi küzdelmeink gazdasági hátrányai. — 362. §. A negyvenes évek közületi szükségletei. — 363. §. Elnyomatás és magyar gazdaság. — 364. §. Az egyesült párturalom éveinek gazdaságpolitikája. — 365. §. Közjogi érdeklődésünk hanyatlása. — 366. §. Társadalmi politikánk gazdasági jelentősége. — 367. §. Nemzeti kiváltságaink és gazdaságpolitikánk. — 368. §. Tőkegazdasági kibontakozásunk társadalmi háttere. — 369. §. Tanácsköztársaság és világgazdasági válság. — 370. §. Művelődési politikánk gazdasági vonatkozásai. — 371. §. Magyar nyelv és magyar gazdaság. — 372. §. Nemzetiségeink a kiegyezési korszakban. — 373. §. Művelődési fölényünk és gazdasági fellendülésünk. — 374. §. Önálló gazdaságpolitikai céljaink. — 375. §. A napoleoni háborúk utáni szélcsend. — 376. §. Az ötvenes évek gazdasági teljesítményei. — 377. §. A szabadelvű párt gazdaságpolitikája. — 378. §. A fejlődés irányvonala. — 379. §. Közületi gazdálkodásunk mai célkitűzései 394

MÁSODIK FEJEZET: MAGYAR GAZDASÁGPOLITIKA.

I. Magyarország helye a világgazdaságban: 380. §. Nagymagyarország és Csonkamagyarország. — 381. §. Magyar természeti erő. — 382. §. Magyar munka. — 383. §. Magyar tőke. — 384. §. Magyar vállalkozói eszme. — 385. §. Termelési fölényeink. — 386. §. A magyar fogyasztópiac. — 387. §. Világgazdasági kapcsolataink foka. — 388. §. Középeurópa és a Dunamedence 422

II. Kereskedelmi mérlegünk: 389. §. Világgazdasági válság és külkereskedelem. — 390. §. Behozatalunk összetétele. — 391. §. Iparosodásunk. — 392. §. Kiviteliünk összetétele. — 393. §. Mezőgazdasági termékeink áralakulása. — 394. §. Mezőgazdaságunk fejlődése. — 395. §. Külforgalmunk terjedelme. — 396. §. Kereskedelmi mérlegünk alakulása. — 397. §. Külkereskedelmünk fejlődése. — 398. §. Kereskedelmi politikánk. — 399. §. Mezőgazdasági politikánk. — 400. §. Iparpolitikánk. 432

III. Adóssági mérlegünk: 401. §. Külföldi eladósodásunk eredete. — 402. §. Külföldi tartozásaink keletkezésének ideje. — 403. §. Külföldi tartozásaink lejáratának ideje. — 404. §. Külföldi hitelezőink megoszlása. — 405. §. A magyar adósok megoszlása. — 406. §. Külföldi adósságaink súlya. — 407. §. Külföldi tartozásaink rendezése. — 408. §. Hitelszervezetünk. — 409. §. Hitelintézeteink

áttekintése. — 410. §. Belföldi hitelünk. — 411. §. Hitelintézeteink szenvedő ügyletei. — 412. §. Hitelintézeteink cselekvő ügyletei. — 413. §. Hitelpolitikánk. — 414. §. Tőkepolitikánk	449
---	-----

<i>IV. Fizetési mérlegünk: 415. §. Fizetési mérlegünk összetétele. — 416. §. Fizetési mérlegünk alakulása. — 417. §. Tőke-, kamat- és osztalékforgalmunk. — 418. §. Idegenforgalmi mérlegünk. — 419. §. Fizetési mérlegünk egyéb folyó tételei. — 420. §. Fizetési egyenlegeink. — 421. §. Magyar pénzünk külföldi értéke. — 422. §. Külföldi pénzpoltikánk. — 423. §. Korona, pengő és aranypengő. — 424. §. A három uralkodó pénzrendszer. — 425. §. Külföldi pénzek felára. — 426. §. Pengőérték és árszínvonalunk. — 427. §. Belföldi pénzpoltikánk. — 428. §. Értéktőzsdei forgalmunk. — 429. §. Bankjegypoltikánk. — 430. §. Ércfedezetünk. — 431. §. A Nemzeti Bank váltótárcája. — 432. §. A Nemzeti Bank cselekvő hitelügyletei. — 433. §. A Nemzeti Bank szenvedő hitelügyletei.</i>	465
<i>V. Nemzetgazdasági mérlegünk: 434. §. Nemzeti jövedelmünk alakulása. — 435. §. Nemzeti jövedelmünk összetétele. — 436. §. Nemzeti vagyonunk fejlődése. — 437. §. Nemzeti vagyonunk összetétele. — 438. §. Nemzetközi vagyonmérlegünk. — 439. §. Magyar termelékenységek és nemzetgazdasági mérlegünk. — 440. §. A magyar megújulás gazdaságpolitikája.</i>	487

HARMADIK FEJEZET: MAGYAR TÁRSADALMI POLITIKA.

<i>I. Jövedelemeloszlási politikánk: 441. §. Társadalmi osztálymérlegünk. — 442. §. Birtokpolitikánk előfeltételei. — 443. §. Birtokrendezésünk. — 444. §. Telepítésünk. — 445. §. Kézműiparosaink és kiskereskedőink védelme. — 446. §. Adósvédelmünk. — 447. §. Mezőgazdaságunk eladósdásának társadalompolitikai szempontjai. — 448. §. Mezőgazdasági adósságaink rendezése. — 449. §. A rendezés pénzügyi lebonyolítása. — 450. §. Hitelezőink védelme</i>	499
<i>II. Munkásvédelmünk: 451. §. Munkabérlpolitikánk. — 452. §. Munkásjóléti intézményeink. — 453. §. Társadalmi biztosításunk kialakulása. — 454. §. Társadalmi biztosításunk szervezete. — 455. §. Társadalmi biztosításunk gazdasági jelentősége. — 456. Biztosítási politikánk társadalmi vonatkozásai. — 457. §. Munkanélküliségünk. — 458. §. A munkanélküliség elleni küzdelmünk. — 459. §. Munkásaink és munkaadóink szervezkedése.</i>	511

NEGYEDIK FEJEZET: MAGYAR ÁLLAMHÁZTARTÁS.

I. Pénzügyi mérlegünk: 460. §. Állami költségvetésünk. — 461. §. Pénzügyi ellenőrzésünk és bíraskodásunk. — 462. §. A világháborúval és következményeivel járó pénzügyi zavaraink. — 463. §. A rendezési terv létrejötte. — 464. §. A rendezési terv tartalma. — 465. §. Államháztartásunk egyensúlya a fellendülés évötödében. — 466. §. Válságos éveink pénzügyi hiányai. — 467. §. Önkormányzati és egyéb közületi pénzügyeink. — 468. §. Közszolgáltatásaink súlya. — 469. §. Társasodásunk üteme ...	523
II. Közületi kiadásaink: 470. §. Közigazgatási és közüzemi kiadásaink. — 471. §. Személyi és dologi kiadásaink. — 472. §. Nyugdíjterhünk. — 473. §. Beruházásaink. — 474. §. Adóssági kiadásaink. — 475. §. A magyar állam hatalmi kiadásai. — 476. §. A magyar állam művelődési kiadásai. — 477. §. A magyar állam társadalompolitikai kiadásai. — 478. §. A magyar állam gazdaságpolitikai kiadásai. — 479. §. Vármegyei, városi és községi kiadásaink. — 480. §. Közületi kiadásaink fejlődésének irányvonala	536
III. Közületi bevételeink: 481. §. Közületi bevételeink főcsoportjai. — 482. §. Közszolgáltatásaink megoszlása. — 483. §. Egyenes adóink. — 484. §. Forgalmi adóink. — 485. §. Fogyasztási adóink. — 486. §. Illetékeink. — 487. §. Vámbevételeink. — 488. §. Jövedéki bevételeink. — 489. §. Közüzemi bevételeink. — 490. §. Közüzemi hiányaink. — 491. §. Állami kölcsönbevételeink. — 492. §. Vármegyei, városi és községi kölcsönbevételeink. — 493. §. Önkormányzataink közüzemi és közszolgáltatási bevételei. — 494. §. Közületi bevételeink fejlődésének irányvonala	549
FÜGGELÉK:	
Irodalmi áttekintés: 495. §. Régebbi közgazdasági irodalom. — 496. §. Újabb közgazdasági irodalom. — 497. §. Társadalompolitikai irodalom. — 498. §. Pénzügyi irodalom. — 499. §. Magyar szakirodalmunk. — 500. §. A gazdaságtudományi továbbképzés irányelvei	568
Népmutató a függelékhez	585
Tárgymutató	587
Részletes tartalomjegyzék	608

